

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

**AHKÂM DEFTERLERİNE GÖRE 18. YÜZYILDA SIVAS
EYALETİ (1742-1774)**

Doktora Tezi

Buket ÇELİK

Sivas

Ocak 2020

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

**AHKÂM DEFTERLERİNE GÖRE 18. YÜZYILDA SİVAS
EYALETİ (1742-1774)**

Doktora Tezi

Buket ÇELİK

Tez Danışmanı

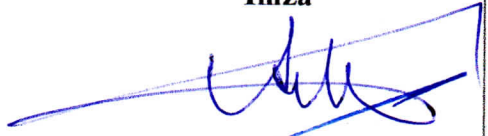

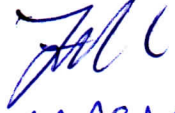

Prof. Dr. Hasan YÜKSEL

Sivas

Ocak 2020

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Tarih
Tezin Başlığı : Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)
Savunma Tarihi : 10.01.2020
Danışmanı : Prof. Dr. Hasan YÜKSEL

	Unvanı - Adı Soyadı	İmza
Jüri Başkanı	: Prof. Dr. Ali AÇIKEL	
Üye	: Prof. Dr. Hasan YÜKSEL	
Üye	: Prof. Dr. Alpaslan DEMİR	
Üye	: Doç. Dr. Zafer KARADEMİR	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Meryem ACARA ESER	
Oy Birliği	☒	
Oy Çokluğu	☐	

Buket Çelik tarafından hazırlanan Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774) başlıklı tez, kabul edilmiştir./..../.....

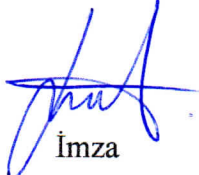
Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

İmza
Buket ÇELİK

ÖN SÖZ

Bir topluluktaki beşerî ilişkiler, o topluluk hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayacak en temel verilerdendir. Osmanlı arşivlerinin bizlere sunduğu zengin dokümanlar ile insanlar arası ilişkileri tespit edebilmek ve Osmanlı halkının sosyo-ekonomik vaziyeti hakkında bilgi sahibi olabilmek mümkün olmaktadır. Oldukça zahmetli bir iş olan ve büyük titizlik gerektiren arşiv çalışmaları, bütün bu zahmetin ve mesainin sonunda Osmanlı devletini ve halkını çeşitli yönleriyle deşifre edebilme şansı sunmaktadır.

Çalışmamızın ana kaynağı Ahkâm-ı Şikâyet Defterleridir. Bu defterler, 18. yüzyılın sosyo-ekonomik yaşantısını ortaya çıkaracak içeriğe sahip olmalarına rağmen şimdiye kadar üzerinde etraflıca bir çalışmanın yapılmadığı önemli kaynak gruplarından biridir. Sivas eyaleti açısından bakıldığında Amasya haricindeki kazaların 18. yüzyıla ait Şer'îye Sicillerinin mevcut olmaması, Ahkâm-ı Şikâyet defterlerinin önemini artırmaktadır.

Çalışmamızda Sivas, Amasya, Bozok (Yozgat), Canik (Samsun), Çorum, Divriği ve Arabkir kazalarını kapsayan Sivas eyaleti incelemeye alınmıştır. Bu sayede bir taşra eyaleti olan Sivas eyaletinde yaşanan sorunları bir bütün halinde ele almak ve geniş kapsamlı yorum yapabilmek amaçlanmıştır.

Konunun belirlenmesi, arşiv belgelerinin okunması, metinlerin anlaşılması, tez planının oluşturulması ve elde edilen verilerin yazıya aktarılması aşamalarının tamamında en büyük desteği gördüğüm doktora tez danışmanım, hocam Prof. Dr. Hasan YÜKSEL'e en içten teşekkürü borç bilirim. Kendisi sahip olduğu donanım ve iş disiplini bakımlarından bir öğrencinin, bir asistanın karşısına çıkabilecek ender hocalardandır. Ayrıca çalışmalarım süresince yardım ve emeklerini esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Ömer DEMİREL ve Doç. Dr. Zafer KARADEMİR'e desteklerinden dolayı minnettarım. Bu çalışmanın arka planında şahsıma en büyük desteği sağlayan iki insan şüphesiz beni bu günlere getiren, en iyi şekilde eğitim almam için çabalayan ancak sonucunu göremeden aramızdan ayrılan canım annem ve annemden sonra ömrünü bana adayıp annemin yokluğunu hissettirmemek için çabalayan babamdır. Onların da hakkını hiçbir zaman ödeyemem.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xv
TABLolar LİSTESİ.....	xvii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xix
ÖZET.....	xxi
ABSTRACT	xxiii
GİRİŞ	1
A. Kaynaklar ve Zaman.....	3
B. Mekân	9
1. BÖLÜM: OSMANLI'DA ve EYÂLET-İ SİVAS'TA ŞİKÂYET SİSTEMİ..	25
1.1. ŞİKÂYET SİSTEMİ HAKKINDA	25
1.1.1. Osmanlı Tebaasının Şikâyet Hakkı	25
1.1.2. Atik Şikâyet Defterlerinden Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerine Geçiş Süreci	29
1.2. EYÂLET-İ SİVAS'TA ŞİKÂYET SİSTEMİNİN İŞLEYİŞİ.....	31
1.2.1. Başvuru, İnceleme ve Karar Süreci	31
1.2.2. Şikâyetlerin İncelenmesi ve Karara Bağlanması Hususunda Sivas Valisi ve Diğer Görevliler	38
1.2.3. Şikâyetin Sunulduğu Mercî	43
1.2.3.1. Südde-i Sa'adet, Rikâb-ı Hümâyûn ve Rikâb-ı Kâm-yâb	43
1.2.3.2. Ordu-yı Hümâyûn ve Meştâ-yı Hümâyûn.....	45
1.2.3.3. Meclis-i Şer'	45
1.2.4. Şikâyetin Sunulma Şekli.....	47
1.2.4.1. Bizzat Gitme (Gelip)	49
1.2.4.2. Arzuhal (Arz-ı hâl) ve Mahzar Sunma	52
1.2.4.3. Arz veya Kaime Gönderme	55
1.2.4.4. Yerine Başkasını (Vekil, Adam veya Vasi) Gönderme	56
1.2.4.5. Mektup Gönderme.....	57

1.2.5. Şikâyetçilerin Din, Meslek ve Cinsiyet Bakımlarından Değerlendirilmesi	59
1.2.6. Şikâyetlerin Kaza, Nahiye ve Köylere Göre Dağılımı	62
1.2.7. Şikâyetlerin Konularına Göre Dağılımı	68
2. BÖLÜM: SİVAS EYALETİ'NDE SOSYO-EKONOMİK YAŞAM ve BAŞLICA SORUNLAR.....	71
2.1. ASAYİŞ.....	71
2.1.1. Eşkîya ve Mütegalibenin İşlediği Suçlar	74
2.1.1.1. Cinayet.....	78
2.1.1.2. Fi'il-i Şenî.....	80
2.1.1.3. Gasp, Tagallüben ve Fuzuli Zapt.....	81
2.1.1.4. Gamz ve Tecrîm	82
2.1.1.6. Yol Kesme: Kuttâu't-Tarîk Eşkîyası	84
2.1.1.7. Hırsızlık	86
2.1.1.8. Eşkîyaların Bertaraf Edilmesi ve Cezalandırılması.....	89
2.1.2. Asayişsizliğe Sebep Olan Diğer Kişiler ve Gruplar	91
2.1.2.1. Âyânlar	91
2.1.2.2. Devlet Görevlileri.....	99
2.1.2.3. Aşiretler, Cemaatler ve Konargöçerler	105
2.1.2.4. Köleler	109
2.2. TOPRAK	112
2.2.1. Sivas Eyaletinde Toprak Düzeni.....	114
2.2.1.1. Timar, Zeamet ve Has	118
2.2.1.2. Malikâne-Divânî.....	123
2.2.1.3. Arpalık.....	124
2.2.1.4. Mera, Yaylak ve Kışlak	125
2.2.1.5. Orman ve Koru	133
2.2.1.6. Çiftlik.....	135
2.2.1.7. Çayır	136
2.2.1.7. Suların Kullanımı ve Su Sorunları	138
2.2.1.7.1. Mahsûs ve Müstakîl Mülk Sular.....	140
2.2.1.7.2. Ortak-Müşterek Sular	142

2.2.1.7.3. Vakıf Sular	145
2.2.1.7.4. Değirmenler	147
2.2.1.7.5. Su Kemerleri	150
2.2.2. Toprak Üzerindeki Temel Sorunlar	151
2.2.2.1. Gelirlere Fuzuli Müdahale	152
2.2.2.2. Arazilere Fuzuli Müdahale	154
2.2.2.3. İskân Sorunları	156
2.2.2.4. Toprağın Ferağ ve Tefvizi	158
2.2.2.5. Toprağın Tevcihi	158
2.2.2.6. Toprağın Mirâsen İntikali	160
2.2.2.7. Mütegalibe ve Âyânın Toprağa Müdahalesi	162
2.2.2.8. Zaman Aşımı	163
2.2.3. Vergi Çeşitleri ve Vergi Tahsilinde Yaşanan Sorunlar	163
2.2.3.1. Vergi Çeşitleri	166
2.2.3.1.1. Çift Resmî / Rûsûm-ı Ra'ıyyet	166
2.2.3.1.2. Öşür	167
2.2.3.1.3. Resm-i Ganem/Âdet-i Ağnam	169
2.2.3.1.4. Hane-i Avârız ve Bedel-i Nüzul	169
2.2.3.1.5. Niyabet (Cerime)	172
2.2.3.1.6. Mizân Resmî	174
2.2.3.1.7. Resm-i Arûsâne	174
2.2.3.1.8. Bağ, Bahçe ve Meyve Vergileri	174
2.2.3.1.9. Bac-ı Bazar	175
2.2.3.1.10. İmdâd-ı Seferiye ve İmdâd-ı Hazeriye	175
2.2.3.1.11. İspence	178
2.2.3.1.12. Tekâlif-i Şâkkâ	180
2.2.3.2. Vergi Tahsilinde Yaşanan Sorunlar	181
2.2.3.2.1. Fazla Vergi Talebi	181
2.2.3.2.2. Vergi Ödemeyen Reaya	185
2.2.3.2.3. Muaf Olanlardan Vergi Talebi	187
2.2.3.2.4. Vekillik Uygulaması ve Sebep Olduğu Sorunlar	189
2.3. VAKIF	191

2.3.1. Vakıfların Ekonomik Sorunları	194
2.3.1.1. Vakıf Gelirlerine Müdahale	194
2.3.1.2. Vakfedilmiş Mallara Müdahale	199
2.3.1.3. Reayadan Kaynaklanan Vergi Sorunları	200
2.3.1.4. Vergiden Muaf Olan Vakıflardan Vergi Talebi	201
2.3.1.5. Vakfın Tamiriyle İlgili Meseleler	202
2.3.2. Vakıf Görevlilerine Müdahale	203
2.3.3. Vakıf Görevlileri Hakkındaki Şikâyetler	204
2.3.4. Vakıf Şartlarına Aykırı Hareketler	206
2.3.5. Miras Meseleleri ve Evlâdiyet İddiaları	207
2.3.6. Müttegallibe ve Âyânlar	210
2.4. AİLE HUKUKU	211
2.4.1. Nişan (Namzedlik)	211
2.4.2. Başlık Parası, Ağırlık ve Mehir	214
2.4.3. Nikâh	215
2.4.4. Kız Kaçırma, Zorla Nikâh ve Nikâh Üstüne Nikâh	218
2.4.5. Boşanma ve Nafaka	221
2.4.6. Miras	223
2.4.6.1. Aile İçi Miras Meseleleri	225
2.4.6.1.1. Mirasın Paylaştırılması	226
2.4.6.1.2. Mirası Saklama (İhfâ ve Ketm) ve Malın Başkasına Ait Olduğunu Söyleme (Nefy-i Mülk)	231
2.4.6.1.3. Müşterek Kullanılan Miras	232
2.4.6.1.4. Hibe	235
2.4.6.1.5. Toprağın Mirâsen İntikali	236
2.4.6.2. Kadınlar	238
2.4.6.3. Gayrimüslimler	241
2.4.6.4. Köleler ve Cariyeler	244
2.4.6.5. Mirasa Müttegallibenin Müdahalesi	247
2.4.6.6. Miras Anlaşmazlıklarında Çözüm Yöntemleri	247
2.4.6.6.1. İbrâ ve Iskat	247
2.4.6.6.2. Sulh	249

2.4.6.7. Borçların Mirasçılara İntikali	250
2.4.6.8. Vasilik ve Kayyimlik	252
2.4.6.9. Vârisi Olmayan Terekeler	256
2.4.6.10. Kısmet Resmi	257
2.4.6.11. Özel Durumlarda Tahriri İstenen Terekeler	258
2.4.6.12. Yolculuk Esnasında Gerçekleşen Ölümler.....	260
2.4.6.13. Zaman Aşımı	262
2.4.6.14. Miras Davalarının Soruşturulması ve Sonuçlandırılması.....	263
2.5. ALACAK VERECEK	264
2.5.1. Borç İlişkilerinin Mahkemeye Taşınmasında Temel Sebepler.....	270
2.5.1.1. Vefat	270
2.5.1.2. Alacak İddiası.....	271
2.5.1.3. Te'allül, Gadr ve Eşkîyalık	273
2.5.2. Borç İlişkisinde Bulunan Kişilerin Statüleri.....	275
2.5.2.1. Kadın-Erkek	275
2.5.2.2. Müslim-Gayrimüslim	280
2.5.2.3. Mesleki Açından	282
2.5.2.3.1. Devlet Görevlileri.....	282
2.5.2.3.2. Esnaflar.....	284
2.5.2.3.3. Tüccarlar.....	285
2.5.2.3.4. Sarraflar	286
2.5.3. Bölgeler Arası Alacak Verecek İlişkileri.....	292
2.5.4. Vekillik ve Kefillik	294
2.5.4.1. Vekillik.....	294
2.5.4.2. Kefillik	295
2.5.5. Alışveriş Yöntemleri.....	299
2.5.5.1. Faiz / Murâbaha İle Borç Verme	299
2.5.5.2. Rücû'	303
2.5.5.3. Emanet.....	304
2.5.5.4. Taksit ve Va'de	306
2.5.5.5. Ortaklık / Müştereklik	306
2.5.5.5.1. Mülk Ortaklıkları.....	306

2.5.5.5.2. Şirket Ortaklıkları / Mudârebe.....	307
2.5.6. Borç Tahsilinde Başvurulan Yollar	308
2.5.6.1. Parayı Tahsil Etmesi İçin Birini Görevlendirme	308
2.5.6.2. Sulh.....	308
2.5.6.3. Havale.....	312
2.5.6.4. Rehin.....	314
2.5.6.5. Kamıt Talebi (Beyyine) ve Yemin	315
2.5.6.6. Verdiği Paranın Karşılığında Başka Bir Şey Alma	316
2.5.7. Borcun Bir Kısmını Tahsil Edememekten Kaynaklanan Sorunlar	317
2.5.8. Birden Fazla Kişiyeye Borç Verme - Birden Fazla Kişiden Borç Alma ..	318
2.5.9. İşçi Sınıfının Davaları: Ücret İle Hizmet Eder Makûlesi.....	322
2.5.10. Devlet Görevlilerinin Alacak Verecek Davalarındaki Kanunsuz Hareketleri	323
2.5.11. Yiyecekler, Hayvanlar ve Eşyalar.....	326
2.5.12. Vergi Tahsilinden Kaynaklanan Alacak Verecek Davaları	328
2.5.13. Köle ve Cariyelerin Alım Satımı	329
2.5.14. Alacak Verecek Davalarında Zaman Aşımı	333
2.5.15. Borcunu Ödemeyenlere Verilen Cezalar	334
2.5.16. Karara Bağlanan Davaların Tekrar Görüşülmesi.....	335
SONUÇ.....	337
KAYNAKÇA	341
EKLER.....	359
ÖZ GEÇMİŞ.....	365

KISALTMALAR

a.g.e : Adı geçen eser

Bkz. : Bakınız

BOA: T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Ed. : Editör

H. : Hicri

Hz. : Hazreti

Haz. : Hazırlayan

M. : Miladi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

s. : Sayfa

S. : Sayı

SAD: Sivas Ahkâm Defteri

T. C. : Türkiye Cumhuriyeti

TTK : Türk Tarih Kurumu

vb. : ve benzeri

vs. : vesaire

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Çalışmamızda Kullanılan Ahkâm Defterleri	6
Tablo 2: Sivas Ahkâm Defterleri'ne Göre Sivas Eyaletine Bağlı Sancaklar	11
Tablo 3: Sivas Eyaletine Bağlı Sancaklar ve Sancaklara Bağlı Kazalar	20
Tablo 4: Sivas Eyaletine Bağlı Kazalar ve Kazalara Bağlı Nahiyeleler	22
Tablo 5: 1 ve 4 Numaralı Sivas Ahkâm Defterleri'nde Hitabın Yapıldığı Görevlilerin Sayısal Dağılımı	41
Tablo 6: Şikâyetlerin Sunulma Şekli	48
Tablo 7: Sancakların Yıllara Göre Şikâyet Sayıları	65
Tablo 8: Sancakların En Çok Şikâyet Gelmiş Kazaları	66
Tablo 9: Asayiş Sorunları	73
Tablo 10: 1742-1744 Senelerinde Bazı Bölgelerdeki Eşkîyalar ve Grupları	77
Tablo 11: Sivas Eyaletinde Aşiretler	106
Tablo 12: Toprakla İlgili Şikâyetler	114
Tablo 13: Toprak Üzerindeki Şikâyetlerin Toprağın Çeşidine Göre Sayısal Dağılımı.....	120
Tablo 14: Aşiret ve Cemaatler Tarafından Kullanılan Yaylak ve Kışlaklar	130
Tablo 15: Toprak Hakkındaki Başlıca Şikâyetler	152
Tablo 16: Vakıflarla İlgili Şikâyetler	192
Tablo 17: Mirasla İlgili Şikâyetler	224
Tablo 18: Alacak Verecek Davaları	266
Tablo 19: Borç Alan Kadınlar	276
Tablo 20: Borç Veren Kadınlar	278
Tablo 21: Kadınların Alacak Verecek İlişkinine Dâhil Olma Sebepleri	281
Tablo 22: Borç Alıp Verenlerin Dini Grupları	281

Tablo 23: Gayrimüslimler ve Müslimler Arasında Alacak Verecek İlişkileri	282
Tablo 24: Bazı Görevlerdeki Kişilerin Borç Alıp Verme Durumları	283
Tablo 25: Alacak Verecek İşlemlerinde Sarraflar	289
Tablo 26: Kişiler Arası Borç İlişkilerinin Bölgelere Göre Dağılımı	293
Tablo 27: Kefil Olunan Borçlar	299
Tablo 28: Faiziyle Alınan Borçlar	303
Tablo 29: Asıl Borç Miktarı ve Sulh Sonucu Anlaşılan Miktar	312
Tablo 30: Birden Fazla Kişiye Borç Verenler	320
Tablo 31: Borç Verilmiş Bazı Ürünler, Hayvanlar ve Eşyalar	328

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Şikâyetlerin Sunulma Şekli	49
Grafik 2: Şikâyetlerin Kaza-Nahiye ve Köylere Göre Dağılımı	68
Grafik 3: Şikâyetlerin Konularına Göre Dağılımı	69
Grafik 4: 1750-1752 Yıllarında Asayiş Sorunları	74
Grafik 5: Aşiret ve Cemaat Mensuplarının Eşkîyalığa Karışma Oranı	109
Grafik 6: Toprak Sistemi İçerisinde Vergiyle İlgili Sorunların Oranı	165
Grafik 7: 1750-1752 Seneleri Arasında Vakıf Şikâyetlerinin Sebepleri	195
Grafik 8: 1761-1763 Seneleri Arasında Vakıf Şikâyetlerinin Sebepleri	196

ÖZET

Çalışma, idarî ve ekonomik bakımlardan Osmanlı'nın önemli bölgelerinden biri olan Sivas eyaletinde yaşamış halkın, XVIII. yüzyılda Sivas Ahkâm Defterleri'ne yansımış sosyo-ekonomik faaliyetleri ve çeşitli sorunları üzerinden hazırlanmıştır. Böyle bir konunun tercih edilmesindeki en önemli sebep, incelediğimiz dönem ve kaynaklar üzerinde yeterli çalışmaların yapılmamış olmasıdır.

Ana kaynak grubumuz olan Sivas Ahkâm Defterleri, şikâyetini sunmak için Divân-ı Hümâyûn'a gitmiş halkın sorunlarının ve bu sorunlara önerilen çözümlerin kaydedildiği divan tutanaklarıdır. Atik Şikâyet Defterleri'nin devamı niteliğinde olan bu defterler baştan sona sorun içermektedir. Ancak şikâyetini divana sunan kişi farkında olmadan çok önemli ayrıntıların kayıtlara geçmesini sağlamıştır. Sivas Ahkâm Defterleri'ne kaydedilmiş hükümlerden elde edilen bilgiler, halkın gündelik yaşamı ve sorunları hakkında malumat verirken dönemin değerlendirmesini yapma imkânı da sunmaktadır. Devletin içerisinde bulunduğu siyasî ve ekonomik durumun gerek halk gerek yöneticiler gerekse diğer görevliler üzerindeki etkilerini görmek mümkündür. Çalışmanın ortaya çıkarmayı amaçladığı konulardan biri de merkez-taşra ilişkileridir. İncelediğimiz kaynaklar hem hukukî hem de sosyo-ekonomik yönlerden bu arayışa cevap verecek nitelikte olmuştur.

Kaynaklarımızın ve mekânımızın tanıtıldığı giriş kısmı haricinde iki bölümden oluşturduğumuz çalışmamızın ilk bölümünde, Sivas eyaletinde şikâyet sisteminin işleyişi, halkın Divan-ı Hümâyûn'a başvuru hakkı ve şekilleri konularına değinilmiştir. Ayrıca divana şikâyetini sunmuş kişiler cinsiyet, meslek, ikamet edilen bölge gibi çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. İkinci bölüm ise halkın genel problemleri üzerinden şekillendirdiğimiz asayiş, toprak, vakıf, aile ve alacak verecek olmak üzere kendi içerisinde beş ana başlığa ayrılarak ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sivas Eyaleti, Şikâyet, Sivas Ahkâm Defterleri, XVIII. Yüzyıl

ABSTRACT

This study was prepared on the socio-economic activities and various problems of people who was lived in the Sivas Province, one of the important regions of the Ottoman Empire, in terms of administrative and economically which was reflected on Sivas Verdict Registrations (Sivas Ahkâm Defterleri) in the XVIIIth Century. The most important reason for choosing such a subject is that sufficient studies have not been done on the period and sources we examined.

Our main resource group, Sivas Verdict Registers are the minutes of the court where the problems of the people who went to Royal Court (Divân-ı Hümâyûn) and the proposed solutions to these problems were recorded. These registers, one of the characteristic continuation of Former Complaint Registers (Atik Şikâyet Defterleri) consist of questions from its origin to the end. However, without being aware, the person who presenting his complaint to the court, provided important details to be recorded. The information obtained from the provisions recorded in Sivas Verdict Registers provides the opportunity to make an evaluation of the period while giving information about the daily life and problems of the people. It is possible to see the effects of the political and economic situation of the state on the public, administrators and other officials. One of the topics that the study aims to reveal is the center-country relations. The sources we have examined have been capable of responding to this search in both legal and socio-economic aspects.

In the first part of our study, which we have composed of two parts, with the exception of the introductory part where our resources and space are introduced, issues of functioning of the grievance system in Sivas province, people's right to apply to Divan-ı Hümâyûn (Royal Court) and their forms are addressed. In addition, the persons who submitted their complaints to the court were evaluated from various aspects such as gender, occupation, and region of residence. The second part is divided into five main titles, which are the public order, land, foundation, family and creditor that we shape over the general problems of the public.

Keywords: Sivas Province, Complaint, Sivas Ahkâm Registers, XVIIIth Century.

GİRİŞ

İnsan psikolojisinde şikâyet etmenin hakkını arama ve karşılaştığı sorunları ortadan kaldırma gibi temel dayanak noktaları bulunmaktadır. Şikâyetçi olmak günlük yaşantıda içini döküp rahatlamak gibi sosyal bir durum olarak da görülmektedir. Toplumsal ve kişisel sorunlar eski çağlardan beri her zaman var olmuştur. Devlet yöneticileri tarafından sorunlara engel olmak ve ortadan kaldırmak üzere çeşitli kanunlar geliştirilmiş, anlaşmazlıkların resmî bir merci huzurunda çözüme kavuşturulmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde halk arasındaki sorunlarla ilgilenmek üzere pek çok kadı ve naip görevlendirilmiştir. Kadı mahkemeleri haricinde eyalet divanı, sadrazam divanı, ikinci divanı gibi çeşitli divanlarda da halk sorunlarıyla ilgilenilmektedir. Ayrıca Müslim gayrimüslim ayırt etmeksizin bütün tebaaya şikâyetini padişah divanı olan en yüksek yargı organı Divan-ı Hümayûn'a kadar sunma hakkı tanınmıştır. Divan-ı Hümayûn'a sunulacak konular sadece devlet meseleleriyle sınırlı tutulmamış, kişiler arası ilişkilerden kaynaklanan şahsî sorunlar da padişah divanına taşınmıştır. Kanuna aykırı bir şekilde vergi tahsil etmeye çalışan bir devlet görevlisi ya da âyân, divana şikâyet edilebildiği gibi, aile ve toplum içi ilişkilerden kaynaklanan sorunlar da divana aksetmiştir.

İncelemesini yaptığımız dönem olan 18. yüzyıl, şimdiye kadar çok az araştırılmış bir devirdir. Bu yüzyıl, devletin içeride ve dışarıda pek çok sorunla uğraşmak zorunda kaldığı, Rusya, Venedik, Avusturya ve İran'la yapılmış savaşların etkilerinin gözlendiği zor senelere tekabül etmektedir. Uzun süren savaşlar nedeniyle merkezi otoritenin zayıflamasının bir sonucu olarak, aynı yıllarda ülke içerisinde eşkıyalık da büyük oranda baş göstermiştir. Birbirine bağlı sistemler olması nedeniyle toprak hukuku, ekonomik hayat, adalet sistemi, dini yapılanmalar ve askerî teşkilata kadar her alanda bozulmalar meydana gelmiştir. Ülke içinde ve dışında yaşanan olumsuzluklar, yerel yöneticilerin güçlenmesine sebep olmuş ve özellikle âyân denilen kişiler güçlenerek yaşadıkları bölgelerde keyfi hareketlere kalkışacak fırsatı bulmuşlardır. Bu nedenle 18. yüzyıl bazı tarihçiler tarafından "Âyânlar Çağı" olarak da isimlendirilmiştir. Çalışmamızda incelenen zaman aralığı, Osmanlı klasik çağından uzaklaşmış ve yenileşme dönemine doğru yaklaşılan bir ara devir özelliği

göstermektedir ve Osmanlı tarihçileri tarafından “*Gerileme Dönemi*” olarak nitelendirilmiştir.

Çalışma dönemimizin padişahları sırasıyla I. Mahmud (1730-1754), III. Osman (1754-1757) ve III. Mustafa (1757-1774)’dır. Çalışmamızın başlangıç tarihi olan yıllarda İran’a karşı savaş yapılmıştır. 1743-1746 yılları arasındaki bu savaşa Sivas eyaletinden de destek sağlanmış, seferde oldukları için arazileriyle ilgilenemeyen askerlerin toprak hususundaki sorunlarıyla, savaşta şehit olanların miras paylaşımları gibi meseleler hükümlere yansımıştır. Çalışmamızın sonu da Rusya ile yapılan savaşa (1768-1774) denk geldiği için incelediğimiz son defter olan 12 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri’nde de savaşın izlerini görmek mümkün olmaktadır.

Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri, şikâyetini Divan-ı Hümâyûn’a taşımış Osmanlı tebaasının sorunlarının kaydedildiği defterler olmakla birlikte, halkın sosyo-ekonomik yaşantısı hakkında da ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Divana gelen kişilerin toplumsal ve dinî statüleri hakkında verilen bilgiler, Osmanlı tebaasının şikâyet hakkı konusunda önemli çıkarımlar yapmamızı sağlamaktadır. Şikâyetçilerin kimliklerinin belirtilmesi devlet-reaya, askerî-reaya, reaya-reaya ilişkisi gibi çok yönlü olarak genel bir değerlendirmede bulunma şansı da vermektedir. Gayrimüslim-Müslim ilişkileri, kadınların toplum içerisindeki yeri ve hakları gibi önemli sonuçlara ulaşmanın yanında, toprağın işletilmesi, vergi sistemleri ve bu konularda yaşanan temel sorunlar da tespit edilebilmektedir.

Savaş ve ekonomik zorluklarla mücadele halindeki Sivas eyaleti halkı, bu sorunlarına ek olarak mütegalibe âyânlar, eşkıyalar ve kanuna aykırı hareket eden çeşitli görevlilerle de uğraşmak zorunda kalmıştır. Devletin bütün bu sorunlarla yakından ilgilendiği, şikâyetçi olunan kişi ve görevliler hakkında emirler gönderdiği görülmektedir. Ancak yine de âyân, eşkıya ve devlet görevlileri hakkındaki şikâyetler inceleme dönemimiz boyunca devam etmiştir.

Toprak, vergi, eşkıyalık gibi toplumsal sorunların haricinde aile sorunları ve miras meseleri de şikâyetlerin önemli bir yüzdesini oluşturmuştur. Bu sorunlar hem aile yapılıması hem de aile hukuku hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Alacak verecek sorunları da kişiler arası ilişkiler içerisinde öne çıkan meselelerdendir. Borç davaları da kimler arasında borç ilişkisi kurulduğu, borç verilen

miktarlar, borç tahsilinde başvuru yöntemleri gibi çeşitli ayrıntıları barındırmaktadır.

Osmanlı'nın yoğun olarak konar-göçer, aşiret ve cemaatlerinin yer aldığı yerleşim yerlerinden biri olan Bozok'un (Yozgat) da incelediğimiz eyalet dâhilinde olması, bunlar hakkında da ayrıntılı bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır.

Bütün bu söylenenler ışığında bu çalışmanın amacı, hakkında çok fazla çalışma bulunmayan 18. yüzyıl ortalarında, Sivas eyaletinde yaşayan halkın sorunlarından hareketle, Osmanlı taşrası olarak nitelendirebileceğimiz topraklarda yaşayan halkı her yönüyle ele alıp dönemin genel bir sentezini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda kaynaklarımızın ve mekânımızın tanıtıldığı giriş haricinde iki bölümden oluşturduğumuz çalışmamızın ilk bölümünde, Osmanlı'da şikâyet sistemi hakkında genel bilgi verildikten sonra Sivas eyaletindeki şikâyet sisteminin işleyişiyle ilgili verilere değinilmiştir. İkinci bölüm ise asayiş sorunları, toprak, vakıf, miras ve alacak verecek olmak üzere kendi içerisinde beş ana başlığa ayrılarak ele alınmıştır.

A. Kaynaklar ve Zaman

“Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)” adını verdiğimiz bu çalışmada, yedi sancaktan oluşan Sivas eyaleti sınırlarında yaşayan halkın şikâyetlerinin kaydedildiği, 36 adet Sivas Ahkâm Defteri'nden, ilk 12 defter incelemeye alınmıştır. Osmanlı arşivlerinde Divan-ı Hümâyûn sicilleri kataloğunda yer alan Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri serisinden olan Sivas Ahkâm Defterleri, A. {DVNS.AHK.SS.d fon koduyla tasnif edilmişlerdir. Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri serisinde Sivas eyaleti haricinde Anadolu, Adana, Diyarbakir, Erzurum, İstanbul, Karaman, Maraş, Rumeli, Trabzon, Şam, Rakka, Cezayir, Halep, Özü ve Silistre, Bosna, Mora eyaletlerine ait şikâyetlerin kayıtlarını içeren defterler de bulunmaktadır¹. Sivas eyaletine ait defterler sayı ve hacim itibarıyla bu serinin önemli gruplarından birini oluşturmaktadır.

Defterlere isim olarak verilmiş *ahkâm* kelimesi yargı, karar anlamlarına gelen *hüküm*'ün çoğuludur². Hüküm'ün sözlük anlamı kesin emir ve karardır. Vesikalarda

¹ Bahsedilen 17 eyalete ait Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Basımevi, 3. Baskı, Haz. Yusuf İhsan Genç, Mustafa Küçük ve diğerleri, İstanbul 2010, s. 22-41.

² Ahmet Özel, “Ahkâm”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 1, İstanbul 1988, s. 550.

ise herhangi bir iş ve vazife için padişah tarafından verilen yazılı emre *hük-m-i hü-mâyün* denilmektedir. Divan-ı Hü-mâyün'dan, maliyeden, darphaneden ve sâireden hükümdar adına yazılan emir ve tembihatın hepsi hükümdür³. Osmanlı tarihçisi Josef Matuz, hükümdar belgelerini name, hüküm ve berat şeklinde ayırdıktan sonra, hükümü de kendi içerisinde üçe ayırmıştır. Buna göre, iç ve dış bütün devlet meseleleriyle ilgili karar ve fermanlara *ahkâm-ı mühimme*, malî konulardaki buyruklara *ahkâm-ı maliye*, bir başvuru üzerine verilmiş buyruklara ise *ahkâm-ı şikâyet* adı verilmektedir⁴. Dolayısıyla Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri, çeşitli sebeplerle divana başvurmuş halkın sosyo-ekonomik hayatıyla ilgili bilgileri, düzenlemeleri ve kanunları içeren, ayrıca toplum hayatından kesitler sunan hükümlerin kaydedildiği defterler olarak tarif edilebilir.

Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri'nin kapak sayfasında “*Defter-i Sivas*” yazmasına rağmen defterlerde sadece Sivas ile ilgili hükümler olmayıp, Sivas eyaletine dâhil bütün bölgelerin şikâyetleri mevcuttur. Kapakta, Defter-i Sivas başlığının altında defterin ait olduğu yıllar belirtilmiş, defterdeki ilk hükmün senenin hangi ayından itibaren başladığı ve son hükmün hangi tarihte bittiği “...den, ...ya kadar” anlamına gelen “*min.. ilâ*” ekleriyle yazılmıştır. Kapakta ve defterlerin genelinde ayın günleri belirtilmemiş bunun yerine ayın ilk on, ikinci on ve son on günün anlamlarına gelen ondalık sisteme (evâil, evâsıt, evâhir) göre kayıt yapılmıştır⁵.

Hükümlerden önce defterin ilk sayfasına *Bismihî Teâlâ, Bismihî Sübhane ve Teâlâ, Bi Fazlihi Teâlâ* gibi kayıtlar düşülerek Allah'ın adı anılmıştır. Daha sonra defterler “*Hâzâ kûyûd-ı ahkâmü 'ş-şikâyât*” ya da “*Hâzâ kûyûd-ı ahkâmü 'ş-şikâyâtü 'l-Eyâlet-i Sivas*” olarak tanıtılmışlardır⁶. Daha sonra da dönemin sadrazamı ile reisülküttabının adları yazılmıştır⁷.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2014, s 270.

⁴ Valeri Stoyanov, “Resmî Belge Düzenlenmesi ve Osmanlı Fermanları”, (çev. Tarık Seden), *Tarih ve Toplum*, C. 10, S. 55, Temmuz 1988, s. 32.

⁵ Buket Çelik, “Özellik ve İçerik Bakımından Sivas Ahkâm Defterleri (1742-1908)”, *Uluslararası Tarih ve Kültür Kongresi, Kongre Tam Metin Kitabı*, (Ed. Kaldygül Adilbekova, Mustafa Latif Emek), İKSAD Yayınevi, Gaziantep 2017, s. 116. Örnek bir kapak için Bkz. Ek 3, 3 numaralı defterin kapak sayfası.

⁶ Bu ifadeler “Şikâyet hükümlerinin kayıtları, Sivas eyaletinin şikâyet hükümlerinin kayıtları” şeklinde çevrilebilir.

⁷ Sadrazam ve reisülküttap isimleri ile defterlerin tanıtım kısımlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Buket Çelik, “Sivas Ahkâm Defterleri”, s. 119.

Ahkâm Defterleri'ndeki kayıtlar bir başvuru (şikâyet) üzerine verilmiş hükümleri (fermanları) içermektedir. Bu defterlerdeki kayıtlar, yazılmış olan fermanların suretleri (nüshaları, kopyaları) niteliğindedir. Yani sonradan bu defterlere özet olarak kaydedilmişlerdir⁸. Defterlerde genel olarak gözlemlenen kronolojik düzen ve hükümlerin karalama, dipnot, derkenar vs. yapılmadan yazılmış olmaları da divan toplantıları sırasında yazılmadıklarını kanıtlar niteliktedir⁹. Sonradan kaydedilmiş olmalarına rağmen hükümler konularına ya da kazalara göre ayrılmamışlardır. Şikâyetin geliş ya da incelemenin ardından karara varılış zamanına göre karışık olarak yazılmışlardır.

Çalışmamızın başlangıç tarihi Sivas Ahkâm Defterleri'nin kaydedilmeye başlandığı 1742 yılıdır. 1 Numaralı defterin ilk hükmü Ağustos 1742 (H. evâil-i Cemâziye'l-âhir sene 1155) tarihlidir. Bazı kayıtlarda ay sıralamasına uyulmadığı gözlense de hükümler genel itibariyle kronolojik bir sıra takip edilerek yazılmışlardır. Çalışmamızın bitiş tarihi olarak ise Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalandığı 1774 yılı esas alınmıştır.

Herhangi bir konu hakkında yüzdellik oranlar verileceği zaman defterlerin başlangıç tarihi olan 1742 yılından itibaren 8-10 sene aralıktaki şikâyetlerin kaydedildiği dört adet defter tercih edilmiştir. Bu doğrultuda ayrıntılı incelemek için seçtiğimiz defterler 1742-1744 tarihli 1 numaralı, 1750-1752 tarihli 4 numaralı, 1761-1763 tarihli 9 numaralı ve 1767-1774 tarihli 12 numaralı¹⁰ defterlerdir. Şikâyet

⁸ Hükümlerin defterlere kaydedilme aşamasıyla ilgili bkz. Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, TTK Yayınları, Ankara 2016, s. 81-83.

⁹ Bazı hükümlerin üstünde şikâyetle ilgili çeşitli açıklamalar yazılmıştır. Hükmün üstüne yan olarak yazılmış kısa yazılar genellikle uzun süre halledilemeyen şikâyetlerde olayın nasıl sonuçlandığıyla alakalı bilgiler içermektedir. Ya da nakledildiği başka bir mahkeme veya görevli varsa, hükmün bir sureti başka bir defter grubuna kaydedildiyse onun bilgileri de kaydedilmiştir. Bazılarında ise şikâyetle ilgili yeni gelişmeler ve sonradan verilmiş hükümler varsa onların notu düşülmüştür. Örnek gösterebileceğimiz bir hükümde Musa ve İbrahim'in yaptıkları şikâyete göre, bunların babaları Bağdat'tan İstanbul'a giderken, Taşabâd kazasının Karayaka-yı Zir köyünde misafir olarak konakladığı sırada evinde kaldığı Koca Ağa ve bunun iki adet kölesi tarafından öldürülmüştür. Üzerindeki 15.000 kuruş nakde ve 5000 kuruşluk eşyalara da bunlar tarafından el konulmuştur. Durumun mahallinde hak üzere halledilmesi için emr-i şerifin çıkarıldığı olayda, yapılan incelemeler sonucunda Musa'nın babasının Mustafa olduğu, bunun da Kayseri'de çobanlık yaptığı sırada eceliyle öldüğü tespit edilmiştir. Tespit edilen bu durum önceki hükmün üzerindeki boşluğa yan olarak özetlenerek yazılmıştır. İki hüküm arasında 7 aylık bir zaman dilimi vardır. T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (Bundan sonra BOA olarak gösterilecektir), Sivas Ahkâm Defteri (Bundan sonra SAD olarak gösterilecektir) 9, 354/1.

¹⁰ 12 Numaralı defterin sadece son iki hükmü 1775 tarihli olduğu için çalışmamızın 1774 tarihinde bittiğinin söylenmesi uygun görülmüştür.

sayılarındaki fazlalık bu usulü takip etmemizdeki ilk sebeptir. İkinci olarak da incelenen oranlarda yıllara göre bir farklılık olup olmadığının ayrıntılı karşılaştırmasını yapabilmek amacıyla böyle bir yol izlenmiştir. Genel bir ifade ile bu çalışmada, 1742-1774 yılları arasını kapsayan 1-12 numaraları arasındaki defterler tarafımızca incelenmiş ve önemli görülen hükümlerden örnekler verilmiş olmakla birlikte, özellikle bahsi geçen dört defter üzerinde ayrıntılı inceleme yapılmıştır. 1, 4, 9 ve 12 numaralı defterlerdeki toplam hüküm sayısı 4.719'dur. Yüzdeler oranlar verilerek hazırlanmış tabloların kaç numaralı defterlerin incelenmesiyle hazırlandığı her tabloda belirtilmiştir. Çalışmamızı oluştururken kullandığımız arşiv kaynakları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Çalışmamızda Kullanılan Ahkâm Defterleri

Defter Adı	Defter Numarası	Tarih (Miladi)	Sayfa Sayısı	Hüküm Sayısı
Sivas Ahkâm-1 Şikâyet	1	1742-1744	289	1340
Sivas Ahkâm-1 Şikâyet	2	1744-1747	376	1330
Sivas Ahkâm-1 Şikâyet	3	1747-1750	378	1531
Sivas Ahkâm-1 Şikâyet	4	1750-1752	395	1251
Sivas Ahkâm-1 Şikâyet	5	1752-1755	326	1053
Sivas Ahkâm-1 Şikâyet	6	1755-1757	364	1170
Sivas Ahkâm-1 Şikâyet	7	1757-1759	357	1081
Sivas Ahkâm-1 Şikâyet	8	1759-1761	285	936
Sivas Ahkâm-1 Şikâyet	9	1761-1763	377	1152
Sivas Ahkâm-1 Şikâyet	10	1763-1765	393	1243
Sivas Ahkâm-1 Şikâyet	11	1765-1767	375	1225
Sivas Ahkâm-1 Şikâyet	12	1767-1774	339	976
Toplam				14288

Sivas Ahkâm Defterleri'nden yararlanılarak verilmiş örnekler için SAD kısaltması kullanılmıştır. Defterlerde her hüküm ayrıca numaralandırılmayıp sadece sayfa numaraları verilmiş olduğundan, yararlanılan hükmün yerini belirtmek için, hükmün bulunduğu defterin numarası yazıldıktan sonra, atıf yapılan sayfanın numarası ve belirtilen sayfada kullanılan hükmün sayfadaki sırasına yer verilmiştir. Örnek bir kullanım ile açıklayacak olursak, 1 numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin beşinci sayfasında yer alan üçüncü hükme atıfta bulunmak için SAD 1, 5/3 şeklinde dipnot düşülmüştür. Defterler, İstanbul'daki T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan temin edildiği için dipnotun başına BOA kısaltması eklenmiştir.

Sivas eyaletindeki sancaklar üzerine yapılmış çalışmalar genellikle 16-17. yüzyıllar ile 19. yüzyıl üzerinde yoğunlaşmıştır¹¹. 16-17. yüzyıllara ait çalışmalar çoğunlukla tahrir defterlerine dayandırılmış ve sancakların idarî, fizikî ve nüfus yapıları hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. 19. yüzyıl çalışmaları ise genellikle Şer'iyeye Sicillerinden hareketle hazırlanmıştır. Sancakların 18. yüzyılına ait çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır¹². 18. yüzyıla ait Şer'iyeye Sicillerinin pek çoğunun mevcut olmaması ve bu dönemde artık tahrirlerin de düzenli olarak tutulmaması dönemin değerlendirilmesini zorlaştırmıştır. 1742 yılından itibaren kaydedilmeye başlanan Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri üzerinden etraflıca bir çalışma şimdiye kadar yapılmamıştır¹³. Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerini incelemeye başlamadan

¹¹ Çalışma alanımıza dâhil sancaklara ait yapılmış araştırma inceleme eserlerinden bazıları şunlardır; Mehmet Öz, *VX-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK Yayınları, Ankara 1999. M. Emin Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 1998. Alpaslan Demir, *XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007. Serpil Sönmez Yılmaz, *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011. Serpil Sönmez, *Tanzimat'a Giden Yolda Bir Osmanlı Şehri Sivas (1777-1789)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017. Orhan Sakin, *Tarihten Günümüze Bozok Sancağı ve Yozgat*, Doğu Yayınları, İstanbul 2012. Sibel Kavaklı Kundakçı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya*, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2016. Araştırma bölgemizdeki kazalarla ilgili yapılmış çalışmalar da yine 16-17. yüzyıllar ile 19. yüzyıl üzerinde yoğunlaşmıştır. Örneğin Tokat Kazası hakkında; Ali Açık, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of the District (kaza) of Tokat (1574-1643)*, Manchester Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999.

¹² Sivas'ın 18. yüzyılı hakkında yakın zamanda tamamlanmış bir doktora tezi bulunmaktadır. Sadece Sivas üzerine yapılmış bu çalışma başlık itibarıyla bizim çalışmamızı andırsa da yazarın kullandığı farklı kaynak grupları içeriği oldukça farklı bir hale getirmiştir. Kazım Kartal, *Sivas Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1740-1780)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2019. Bunun haricinde 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde Amasya'yı ele almış bir doktora tezi de mevcuttur. Bu çalışma kitap olarak basılmıştır. Hüseyin Güneş, *Lale Devri'nde Amasya*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 2014.

¹³ 18. yüzyıla ait çalışmaların başında gelen Yücel Özkaya'nın *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu* isimli eserinde pek çok arşiv malzemesi kullanılmakla birlikte özellikle Şer'iyeye Sicilleri üzerinde

önce defterlerin ayrıntılı olarak çalışılmamış olması¹⁴ ve içeriğinde neler bulacağımız konusunda bir bilgi sahibi olmamız bu işe büyük bir tereddütle başlamamıza sebep olmuştur. Ancak çalışmalarımız ilerledikçe defterlerin verdiği zengin bilgiler bu

yoğunlaşmıştır. Ahkâm defterleri'nden de Anadolu Ahkâm Defterleri'ne ara ara başvurulmuştur. Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010. Benzer bir uygulamayla "Lale Devri'nde Konya" isimli doktora tezinde yazar Şer'iye Sicilleri başta olmak üzere pek çok arşiv malzemesinden yararlanılmış, Karaman Ahkâm Defterleri'ndeki kayıtlara da ara başvurmuştur. Yusuf Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1989. Mütegalibe hareketler ve âyanlık üzerine hazırlanmış bir doktora tezinde de Trabzon Ahkâm Defterleri'nin ilk dört defterinden yararlanılmakla birlikte diğer arşiv malzemelerinden de faydalanılmıştır. Abdullah Bay, "*Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850)*", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007. Bunun haricinde Ahkâm Defterleri özelinde hazırlanmış yüksek lisans ve doktora çalışmaları da bulunmaktadır. Çoğunluğu defter transkripti şeklinde olan yüksek lisans tezleri haricinde defterlerden belirli bir konu seçilerek hazırlanmış az sayıda doktora tezleri de mevcuttur. Bunlar hakkında daha önce yapılmış çalışmalarda çeşitli listeler çıkarıldığı için burada tekrar yazılmasına gerek duyulmamıştır. Bkz. Fulya Özdemir, *Eyalet-i Sivas'ta Ekonomik ve Sosyal Hayat (1 No'lu Sivas Ahkâm Defterine Göre)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2018, s. 1-2. Hikmet Çiçek, *1 Numaralı ve 1155-1162/1742-1749 Tarihli Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (s. 65-130)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2011, s. 5-9.

¹⁴ Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerindeki verilerin her yönüyle incelenerek yapıldığı başlı başına bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak diğer arşiv gruplarına ek olarak Sivas Ahkâm Defterleri'nden de yararlanılarak yapılmış bazı çalışmalar vardır. Bu çalışmalardan ilki Ömer Demirel'e aittir. Ömer Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, TTK Yayınları, Ankara 2000. Sivas Ahkâm Defterleri üzerinden hazırlanmış Ali Açıklık ve Zafer Karademir'e ait makaleler de bulunmaktadır. Yazarların çalışmalarına ilerleyen bölümlerde değinildiği için burada tekrar belirtmeye gerek duymuyoruz. Defterlerin transkript edilmesi ile hazırlanmış yüksek lisans tezleri de mevcuttur. Bu tezlerden bazıları çalışma dönemimizi kapsamakla birlikte, tezler bu çalışmanın bitirilmesine yakın bir dönemde tamamlandığı için büyük oranda yararlanma fırsatımız olmamıştır. Yararlandığımız bölümler olmuş ise dipnotta gösterilmiştir. Sivas Ahkâm Defterleri'nden hazırlanmış tezler şunlardır: Sibel Pekdoğan, *19 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-60)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2014. Kübra Dursun, *1 Numaralı Sivas Ahkâm Defterinde Yer Alan Vakıf Davalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2015. Fulya Özdemir, *Eyalet-i Sivas'ta Ekonomik ve Sosyal Hayat (1 No'lu Sivas Ahkâm Defterine Göre)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2018. Nuriye Kılıçkaya, *Bab-ı Asaflı Divân-ı Hümayun Sicilleri 1 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri (H. 1155-1157/M. 1742-1744) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2019. Murat Özay, *2 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-50)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2019. Sunay Göç, *8 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (s. 1-141)*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2019. Feray Bıçakçı, *15 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2019. Özlem Çetin, *36 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2019. Hüseyin Dağışan, *11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-60)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2019. Yılmaz Kılıç, *1 ve 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterlerindeki Timar Sistemi ile İlgili Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-60)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2019.

tereddüdü ortadan kaldırmış ve şikâyet defterlerinin 18. yüzyıla ait önemli bir arşiv kaynağı olduğuna kanaat getirmemizi sağlamıştır.

B. Mekân

Osmanlı'da idarî bakımdan bir sancakbeyinin yönetiminde bulunan yerlere *sancak (liva)*, bir kadının yetki sahasını ifade eden yerlere ise *kaza* denilmiştir. Kazalar da kendi içlerinde çeşitli köy, mezra ve aşiret gruplarının bulunduğu bölgelere taksim edilmiş, buralara da genellikle *nahiye* adı verilmiştir. Bütün bu idarî birimlerin en üstünde de sancakların birleşmesinden oluşan eyalet yapılanması bulunmaktadır¹⁵.

Osmanlı eyalet tevcihâtında Sivas, Tokat ve Amasya bölgeleri için 14. yüzyıl sonlarından itibaren Eyâlet-i Rûm, Memleket-i Rûm ya da sadece Rûm tabirlerinin kullanıldığı bilinmektedir. Ancak Rûm kelimesinin memleket, bölge anlamında bütün Anadolu'yu içine alacak şekilde de kullanılıyor olmasından dolayı, Rûm Vilayetinin çekirdeği ve esası olan Sivas, Tokat, Amasya bölgeleri *Vilâyet-i Rûmiye-i Suğrâ* olarak adlandırılmıştır. 1413'te oluşturulan Rum beylerbeyliği Anadolu ve Rumeli beylerbeyliklerinden sonra Osmanlı Devleti'nde kurulan üçüncü beylerbeylik olmuştur¹⁶.

Eyaletin oluşturulduğu ilk yıllarda eyalet merkezi Amasya'dır. Amasya 15. yüzyıl başlarında şehzade sancağı konumundadır ve Rum beylerbeyi burada ikamet etmiştir. 15. yüzyıl boyunca eyaletin merkezinin zaman zaman Amasya zaman zaman da Tokat olduğu görülmektedir. 1520 tarihli tahrir kayıtlarında ise eyalet merkezinin yani Paşa sancağının Sivas olduğu kaydedilmiştir. Dolayısıyla 16. yüzyıl başlarına kadar Rum beylerbeyliğinin merkezi Amasya ve Tokat olmuş, bu tarihten sonra eyalet merkezliği Sivas'a geçmiştir¹⁷.

Osmanlı idarî taksimatının temel birimi olan eyaletler ve onların bölündüğü sancakların (liva) sayısı, toprakların genişlemesi ya da daralması gibi sebeplerden

¹⁵ Osmanlı'da sancak ve eyalet yapılanması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1560-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş 1, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2015.

¹⁶ Tayyib Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi*, C. 6, S. 6, Yıl 1965, s. 51. Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Taşra Teşkilâtında Rûm Beylerbeyliği", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 5, İstanbul 1990, s. 289.

¹⁷ Gökbilgin, "Eyâlet-i Rûm", 51-53. Şimşirgil, "Rûm Beylerbeyliği", s. 290-292.

yahut çeşitli idarî zorunlulukların etkisiyle seneler içerisinde artmış ya da eksilmiştir. Çalışmamızın mekânı olan Sivas (Rum) eyaletinin sınırlarında da yıllar içerisinde çeşitli değişiklikler olmuştur. İlk oluşturulduğu yıllarda Sivas, Amasya ve Tokat'tan oluşan eyalete, 15. yüzyılda Canik, Çorum ve Karahisar-ı Şarkî kazaları dâhil edilmiştir. 16. Yüzyıl tahrir defterlerinde bu bölgeye *Vilayet-i Rûm-ı Kadim* denilmektedir. Daha sonra Trabzon, Kemah, Malatya, Bayburt ve Divriği de Rûm eyaletine eklenmiştir. Sonradan eyalete katılan bu bölgelere de *Vilâyet-i Rûm-ı Hadis* denilmiştir. Bu idarî taksimat hemen hemen 16. yüzyıl boyunca devam etmiş, bu yüzyılın sonlarında Trabzon, Malatya, Bayburt, Kemah ve Karahisar-ı Şarkî kazaları eyaletten çıkarılmışlardır¹⁸. 1574-1584 yılları arasında Osmanlı idarî taksimatı hakkında bilgi veren bir rûûs defterinde Vilayet-i Rûm dâhilinde olan sancaklar Sivas, Amasya, Çorum, Bozok, Canik, Arapgir ve Divriği olarak belirtilmiştir. 16. yüzyıl sonlarında 7 sancaktan oluştuğu görülen Eyalet-i Rûm bu halini uzun yıllar korumuştur. Bu tarihten sonra Rum Vilayeti hakkında bilgi veren en önemli belgeler Defter Emîni Ayn Ali Efendi'nin 1609 tarihinde kaleme almış olduğu risalesi ve 1653 tarihine ait olan Sofyalı Ali Çavuş'un ve Mustafa b. Mustafa'nın düzenlemiş oldukları risalelerdir. Bunlarda da Rum eyaletinin 7 sancaktan oluştuğu bilgisi verilmiş, ayrıca 1653 tarihli defterde Eyâlet-i Rûm yerine Eyâlet-i Sivas denilmiştir. Dolayısıyla 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eyaletin adının Sivas eyaleti olarak anılmaya başlandığı söylenebilir. Eyalet 7 sancaktan oluşan sınırlarını hemen hemen 19. yüzyıla kadar korumuş, 1863 yılında eyaletler statüsünün kaldırılarak vilayetler teşkilatlanmasına başlanınca Sivas, Amasya, Tokat ve Şebinkarahisar sancaklarına ayrılmıştır¹⁹.

1742-1774 tarihleri arasını kapsayan çalışmamızın temel kaynakları olan Ahkâm-ı Şikâyet defterlerinde Sivas eyaletine bağlı olduğu tespit edilen sancaklar 7

¹⁸ Gökbilgin, "Eyâlet-i Rûm", s. 51-52. Şimşirgil, "Rûm Beylerbeyliği", s. 292.

¹⁹ Şimşirgil, "Rûm Beylerbeyliği", s. 296-299. Sivas eyaletinin 17. ve 18. yüzyıllardaki idarî taksimatı için ayrıca bkz. Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı (H.1041/M.1631-32 tarihli bir idari taksimat defteri)", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yılı*, Ankara 1963, s. 216. Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 83-87. Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı - Eyalet ve Sancak Tevcihâtı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997, s. 54. Ali Açık, "Rum Eyaleti", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 225-226. Mehmet Mercan, "Sivas Vilayeti'nin Teşkili ve İdarî Yapısı (1867-1920)", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, C. 1, 21-25 Mayıs 2007, Sivas Valiliği Yayınları, s. 549-558.

adettir. Bunlar Sivas, Amasya, Arapgir, Bozok, Canik, Çorum ve Divriği sancaklarıdır. Bu durum Sivas eyaletinin sınırları ile ilgili yukarıda verilen bilgilerle tutarlılık göstermektedir. Her bir sancak kendi adını taşıyan ve *Nefs* olarak adlandırılmış merkez kazaya sahiptir. Her sancağa tabi olan kazalar, nahiyeler ve köyler bulunmaktadır. İncelediğimiz dönemde eyaletin merkezi Sivas'tır. Eyaletin en üst düzey yöneticisi olan vali, Sivas'ta görevini ifa etmektedir. Hükümlerin pek çoğuna “*Sivas Valisine*” ya da “*Sivas Valisi Vezire*” hitabıyla başlanmıştır.

Tablo 2: Sivas Ahkâm Defterleri'ne Göre Sivas Eyaletine Bağlı Sancaklar

Sivas Eyaletine Bağlı Sancaklar						
Amasya	Arapgir	Bozok	Canik	Çorum	Divriği	Sivas

Taşra eyaleti olarak niteleyebileceğimiz Sivas eyaleti içerisindeki 7 sancaktan her biri pek çok açılardan tarihî kıymete sahip bölgelerdir. Eyalete bağlı bulunan Hacı Hamza, Merzifon, Amasya, Turhal ve Sivas kazaları Üsküdar'dan başlayıp Gebze, İznik, Sapanca, Geyve, Hendek, Ayaş, Düzce, Bolu, Hacı Hamza, Merzifon, Amasya, Turhal, Sivas, Hasan Çelebi, Malatya, Harput ve Diyarbakır yolu boyunca devam eden Anadolu orta kol güzergâhında bulunuyorlardı. Bu bölgelerden geçen orta kol Nusaybin, Musul, Kerkük üzerinden Bağdat ve Basra'ya kadar uzanmaktaydı. Merzifon'a kadar orta kolla aynı yol üzerinden devam eden Anadolu sol kol güzergâhı da yine eyalete bağlı Ladik kazasından geçmekteydi. Ladik, Akhisar, Giresun, Kelkit, Aşkale, Erzurum ve Hasankale'ye ulaşan yol Hasankale'den sonra ikiye ayrılıp yolun bir kısmı Kars, Tiflis, Aydos'a diğeri Tebriz'e varmaktaydı²⁰.

Sancak merkezi olan *Sivas*, kuruluşu Hititler dönemine kadar dayandırılan önemli yerleşim yerleri arasındadır. İlkçağda Kral Yolu Sivas'tan geçmektedir²¹. Selçuklular döneminde de İpek Yolunun Sivas'tan geçmesi sebebiyle ticarî kavşak noktası olma özelliğini korumuştur. Sahip olduğu bu özelliği nedeniyle pek çok tüccarın şehirde yerleşmesi ile iç ticarete de oldukça önemli bir konuma gelen Sivas'a

²⁰ Mehmet Taştemir, “Klasik Devirde Osmanlı'da Kara Ulaşımı ve Yollar”, *Osmanlı'da Ulaşım, Kara-Deniz-Demiryolu*, Ed. Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan, Çamlıca Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013, s. 14.

²¹ Ömer Demirel, “Sivas”, *DİA*, İstanbul 2009, C. 37, s. 278.

Selçuklular döneminde çok sayıda hastane, medrese, zaviye, cami, mektep, hamam, çeşme gibi yapılar inşa edilmiştir²². Osmanlılar döneminde de ticarî ve idarî öneme sahiptir. Müstevfi, Nüzhetü'l-Kulûb isimli eserinde Sivas'ın muazzam bir şehir olduğunu ve sof ve pamuk ticaretinde mühim olduğunu yazmıştır. 1339 tarihinde Sivas'ı ziyaret eden İbn Batuta da Sivas için “İklim-i Rûm'da bulunan şehirlerin en büyüğüdür. Ümera ve ummâli (idare memurları) orada ikamet eder.” demiştir. Sivas cumhuriyet dönemine kadar çeşitli alanlardaki önemini aralıksız devam ettirmiştir²³.

Eyalete bağlı *Amasya* sancağı da geçmişi Hititler dönemine dayandırılan ve tarih boyunca ticaret yolu güzergâhında yer almış önemli merkezlerden biridir. Osmanlı döneminde Şehzadelerin idarî tecrübe kazanmaları için gönderildikleri yerlerin başında gelen bir şehirdir. Burada sancak beyi olarak bulunan Şehzade kendisini taht için en kuvvetli aday olarak görmüştür. Malatya'nın şehzade sancağı olarak öne çıkmasına kadar şehir bu özelliğini korumuştur. Amasya, Osmanlı döneminde iktisadî ve ticarî bir merkez olarak da dikkat çekmektedir. Özellikle meyvecilik, ipek dokumacılığında öne çıkmıştır. İlim ve kültür açısından da önemli gelişmelerin yaşandığı Amasya, pek çok ünlü âlim ve sanatkârın yetiştirildiği medreselere sahiptir. İktisadî ve kültürel özellikleri dolayısıyla “*Anadolu'nun incisi*”, “*medreseler şehri*” gibi isimlerle anılmıştır²⁴.

Yine kadim bir geçmişe sahip olan *Canik (Samsun)* sancağı da Kırım ve Kafkaslara pamuk ihracatı yapan önemli bir çıkış noktası özelliğine sahipti. Ayrıca Anadolu'daki ticaret yollarını Karadeniz'e bağlayan bir geçiş noktasında bulunmaktaydı. Samsun limanından ihraç edilen ürünlerin başında Amasya ve Tokat

²² Osman Turan, “Selçuklular Zamanında Sivas Şehri”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 4, Yıl 1951, s. 449-450.

²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı-Rıdvan Nafiz Edgüer, *Sivas Şehri*, Haz. Recep Toparlı, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 23-27. Verdiğimiz bilgilere ek olarak Sivas'ın tarihi hakkında ayrıca bkz. Besim Darkot, “Sivas”, *Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Eskişehir 1997, s. 569-577. Adnan Mahiroğulları, *Seyyahların Gözüyle Sivas*, Esform Ofset, 2. Baskı, Sivas 2016. Hakkı Acun, “Yolların Kesiştiği Şehir Sivas”, *Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Es-Form Ofset, Sivas 2003, s. 23-29.

²⁴ İlhan Şahin - Feridun Emecen, “Amasya”, *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 1-3. Ayrıca bkz. Hüsnü Yücekaya, “Amasya İpekçiliği Üzerine (1750-1900)”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 7, S. 13, Kış 2013, s. 269-283. Selim Özcan, “Amasya'da Sancak Beyliği Yapan Şehzadeler Döneminde Amasya Şehri”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 5, Yıl 2015, s. 69-96. Osman Fevzi Olcay, *Amasya Şehri*, (Sadeleştirilenler; Harun Küççük-Kurtuluş Altunbaş), Amasya Belediyesi Yayınları, Temmuz 2010. Bahsedilen araştırma inceleme eserleri haricinde Amasya ile ilgili Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin'in 5 ciltlik bir eseri mevcuttur. Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 1-5, Haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 1986.

pamukluları ile hayvanî yağlar, deri vb. gelirken ithal edilenler arasında ham demir, Leh çuhası, sade yağ ve don yağı gibi ürünler yer almaktaydı²⁵.

Çorum sancağı bir iç şehir özelliği taşımasına rağmen dokumacılık, hayvancılık, dericilik, bakırcılık ve demircilik gibi önemli ekonomik faaliyetleri sürdüren bir merkezdi²⁶.

Günümüzde Malatya'ya bağlı bir ilçe olup Osmanlı hâkimiyetine girdiği ilk yıllarda (1515) kısa bir dönem Diyarbekir eyaletine daha sonra Sivas eyaletine bağlanan ve bu tarihten 1834 yılına kadar Sivas eyaleti dâhilindeki sancaklardan biri olan *Arapgir* de hububat üretiminin yanı sıra iplik ve kumaş üretiminde önemli bir yere sahipti²⁷. Belgelerimizde özellikle Arapgir sancağına bağlı Eğin kazasında yoğun bir sarraf ve tüccar sınıfı olduğu tespit edilmiştir.

Eyalet içerisindeki sancaklardan uzun yıllar boyunca göçebelere ve aşiretlere ev sahipliği yapması nedeniyle farklı bir özellik gösteren *Bozok (Yozgat)* sancağı da çalışma dönemimiz olan 18. yüzyılda Halep Türkmenlerinden Mamalu aşiretine mensup Çapanoğulları'nın bölgede âyânlık düzenini teşkil etmeleriyle şekil değiştirmiş ve yerleşik düzenin oturmaya başladığı bir merkez haline gelmiştir. Çapanoğulları gelmeden önce Osmanlı belgelerinde Bozok bölgesi için eşkıya yatağı anlamında "*menba-ı eşkıyâ*", "*ma'den-i eşirrâ*" gibi kelimeler kullanılırken, Çapanoğullarının bölgede hâkim olmalarıyla birlikte bölgenin büyük ölçüde düzeldiği tarihi kayıtlarda yer almaktadır²⁸.

1500'lerin başlarında Osmanlı hâkimiyetine giren *Divriği*, Harput'u Arapgir üzerinden Zara'ya oradan da Karadeniz'e bağlayan yol üzerinde bulunmaktaydı. Tarihi değere sahip çeşitli mimari kalıntıları bulunan *Divriği*'deki en önemli mimari yapı *Divriği Ulu Cami*'dir. Günümüzde de ayakta ve işler vaziyette olan cami, pek çok yerden ziyaretçilere kapısını açmaktadır²⁹.

Cumhuriyete doğru gidilen yolda milli harekâtı başlatan görüşmelerin yapıldığı ve imzaların atıldığı üç önemli şehir olan Sivas, Amasya ve Samsun araştırma

²⁵ Mehmet Öz, "Samsun", *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 85.

²⁶ İlhan Şahin, "Çorum", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 375.

²⁷ Yusuf Halaçoğlu, "Arapgir", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 328.

²⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "Bozok", *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 321-322.

²⁹ Besim Darkot, "Divriği", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Eskişehir 1997, s. 596-599. Abdülkadir Balgalmış, "Divriği", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 454.

mekânımız olan Sivas eyaletine dâhildir. Bütün bu özelliklere ek olarak eyalet içerisindeki kazalarda gerek Selçuklu gerekse Osmanlı döneminden kalma çok sayıda cami, vakıf, medrese kalıntılarını bulmak mümkündür. Eyaletteki sancaklara bağlı Tokat, Niksar, Akdağ, Havza, Köprü, Merzifon, İskilip, Osmancık, Turhal vs. gibi kazalar da ekonomik, sosyal ve tarihî yönlerden önemli yerleşimler arasında yer almaktadır. Bu sebeple Osmanlı'nın taşra yapılanması içerisinde önemli bir konumu olan Sivas eyaletini, her biri ayrı ayrı öneme sahip sancak, kaza ve nahiyeleri ile bir bütün olarak değerlendirmek ve bu kazalar üzerinden dönemin genel özelliklerini vermeye çalışmak çalışmamızın temel amaçları arasındadır.

Çalışmamızın ana kaynağı olan Ahkâm Defterleri'nde, şikâyet eden ve edilen kişilerin isimlerine, unvanlarına ve nerede ikamet ettiklerine yer verilmiştir. Olayın geçtiği bölgenin görevlisine hitapla başlayan hükümlerde, yerleşim yerlerinin bağlı bulunduğu sancak, kaza, nahiyeye, köy ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür. Yer bilgisi her zaman sancak kaza ilişkisi içerisinde verilmemiş, hükümlerin bazıları “*Budaközü kazasında sâkin, Niksar nahiyesinde sâkin, Taşâbâd kazasında sâkin*” şeklinde kazaların bağlı oldukları sancaklar belirtilmeden kaydedilmişlerdir. Ancak özellikle tarımla ilgili anlaşmazlıkların olduğu hükümlerde sancak, kaza, nahiyeye, köy bağlantısına ayrıntılı değinilmiştir. Bu gibi kayıtlar sancak kaza ilişkisine ve pek çok yer adına ulaşabilmemize olanak sağlamıştır.

Bazı yer adları yazılırken hangi sancağın hangi kazasına bağlı olduğuna ayrıntılı yer verilmeden eyaletin merkez sancağı olan Sivas'ın adının verilmesi yeterli görülmüştür. Örneğin 1745 senesinde kaydedilmiş bir hükümde, aslında Bozok sancağına bağlı olan Boğazlıyan kazasının Boğazlıyan nahiyesi için “*Sivas sancağında Boğazlıyan nahiyesinde Mescidli İnal nam-ı diğer Boğazbendi nam karye (köy)*” şeklinde yer tanımlaması yapılmıştır³⁰. İdarî yapılanmada sancak merkezine değil de sancaktaki bir kazaya bağlı olan nahiyelerin bağlı olduğu birim belirtilirken, nahiyenin bağlı olduğu kazanın ismi belirtilmeden doğrudan sancağın isminin verildiğine de sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin Eğin kazasına bağlı olduğu belirtilen Dağâbâd nahiyesi pek çok hükümde Eğin'in bağlı bulunduğu Arapgir sancağı ile

³⁰ BOA, SAD 2, 74/3.

anılmıştır³¹. Bu gibi durumlarda nahiyenin bağlı olduğu kaza hakkında ayrıntılı bilgi veren hükümler dikkate alınmıştır. Sancak, kaza ve nahiyelerle ilgili bilgileri içeren tablomuz tespit edilen açık ifadelerle göre hazırlanmıştır.

Sivas sancağı: Sivas sancağına bağlı 24 kaza tespit edilmiştir. Bunlar; merkez Sivas kazası ile Irak, Sonisa, Karayaka, Taşâbâd³², Artukabâd, Gelmuğad, Hüseyinabâd, İlbeglü, İnallu Ballu, Karahisar-ı Behramşah, Karakuş³³, Kazabâd, Mecitözü, Niksar, Ortapare, Sivas-ili (Zara), Şarkipâre, Tokat, Turhal, Yeni-il, Yıldızili, Yüzdepare, Zile kazalarıdır³⁴. Bu kazalardan Artukabâd, Gelmuğad, Hüseyinabâd, Karakuş, Mecitözü, Niksar, Sonisa, Taşâbâd, Tokat ve Yıldızili'nin kendi adları ile anılan merkez nahiyeleri vardır. Sivas sancağının toplam nahiyeye sayısı 35 olarak tespit edilmiştir. Bunlar *Sivas kazasına* bağlı Alacahan, Artukabâd, Budaközü, Gelmuğad, Hüseyinabâd, Karakuş, Kazabâd, Koçhisar³⁵, Kuştas, Mecitözü, Niksar, Sonisa, Taşâbâd, Tokat, Turhal ve Yıldızili nahiyeleri, *Sivas-ili kazasına* bağlı Ulaş nahiyesi, *Sonisa kazasına* bağlı Taşâbâd nahiyesi, *Tokat kazasına* bağlı Gümenek (Komanat), Kafirni, Tozanlı, Venk, Yıldız nahiyeleri, *Yeni-il kazasına* bağlı Aşudî, Aşudlu, Gürün, Kangal, Tonus nahiyeleri ile *Zile kazasına* bağlı Ballı,

³¹ Arapgir sancağının Eğin kazasına bağlı Dağâbâd nahiyesi; BOA, SAD 5, 126/1. Arapgir sancağının Dağâbâd nahiyesi şeklinde bahsedilen hükümlere örnek; BOA, SAD 1, 136/1. BOA, SAD 2, 60/4. BOA, SAD 9, 209/1. BOA, SAD 10, 50/1.

³² Erbaa kazası Irak, Sonisa, Karayaka ve Taşâbâd kazalarının birleşiminden meydana gelmektedir. Hükümlerde bu dört kazaya aynı hüküm içinde emir gönderildiğine rastlanmakla birlikte her bir kazaya ayrı ayrı emir gönderildiği durumlar da tespit edilmiştir. Bunların Sivas sancağına bağlı kazalar olduğu ile ilgili bkz. BOA, SAD 1, 134/1, 281/4. BOA, SAD 10, 35/1; BOA, SAD 12, 19/1.

³³ İncelediğimiz kaynaklarda Sivas sancağının Karakuş kazası olarak tanıtılmış olan bölge, Kuh-ı Karakuş olarak da geçmiştir. (Bkz. BOA, SAD 12, 19/1). İki kullanımla da aynı yer kastedilmektedir. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s. 492. Kuh-i Karakuş kazası, 982 (1574-1575) tarihli Mufassal Tahrir Defterinde "*Nahiye-i Kûh-i Karakuş tabi '-i Sonisa'*" olarak geçer.

³⁴ Bu kazaların Sivas sancağına bağlı olduklarına dair bilgiler veren birkaç hüküm örneği için bkz. Sivas sancağının *Artukabâd kazası* ile ilgili hükümler için bkz. BOA, SAD 1, 227/3. BOA, SAD 2, 20/3. BOA, SAD 9, 44/3. Sivas sancağının *Gelmuğad kazası* ile ilgili hükümler için bkz. BOA, SAD 1, 121/3. BOA, SAD 9, 300/2. Sivas sancağının *Hüseyinabâd kazası* ile ilgili hükümler için bkz. BOA, SAD 1, 209/6. BOA, SAD 4, 109/2. BOA, SAD 9, 296/1. BOA, SAD 12, 138/1. Sivas sancağının *İlbeglü kazası* ile ilgili hükümler için bkz. BOA, SAD 4, 20/2, 247/4. Sivas eyaletinde *Karahisar-ı Behram Şah kazası*; BOA, SAD 1, 6/3. *Karakuş kazası*; BOA, SAD 9, 186/4. Sivas sancağının *Sivas-ili kazası* ile ilgili hükümler için bkz. BOA, SAD 1, 125/4. BOA, SAD 10, 23/1. Sivas sancağının *Tokat kazası*; BOA, SAD 8, 25/1, BOA, SAD 12, 14/5. Sivas sancağının *Turhal kazası*; BOA, SAD 12, 241/2. Sivas sancağının *Yeni-il kazası*; BOA, SAD 5, 10/2. BOA, SAD 9, 299/3. Sivas sancağının *Zile kazası*; BOA, SAD 2, 77/4, BOA, SAD 12, 11/1.

³⁵ Sivas sancağının Koçhisar nahiyesi olarak tanıtılan bölge günümüzdeki Hafik'tir. Bkz. Sezen, *Yer Adları*, s. 322. İncelediğimiz belgelerde son dönemlere doğru Hafik adının kullanıldığına rastlanmıştır. BOA, SAD 12, 244/3.

Halka-i Has, Karahisar-ı Behram Şah, Kızıl Kümbet, Meşhed-abâd, Özi Kavağı ve Yeni Müslüman nahiyeleridir³⁶.

Amasya sancağı: Amasya sancağına bağlı 16 kaza tespit edilmiştir. Bunlar; merkez Amasya kazası ile Argoma, Bergoma, Gedegra (Köprü)³⁷, Geldigelen³⁸, Geldigelen-abâd, Gümüş, Gümüş-abâd, Havza, Kelikiras, Ladik, Merzifon, Merzifonabâd³⁹, Yavaş, Zeytun ve Zünnunabâd kazalarıdır⁴⁰. Gedegra, Geldigelen, Kelikiras, Ladik, Merzifon, Yavaş ve Zeytun'un aynı isimle anılan nahiyeleri vardır. Sancağa bağlı olduğu tespit edilen nahiyelerin sayısı 16'dır. Amasya kazasına bağlı nahiyeler; Akdağ, Bergoma, Ezine Pazarı, Gedegra, Geldigelen, Kabakoz, Kelikiras, Koca Kayası, Ladik, Merzifon, Orta Pazarı, Simre-i Ladik, Yavaş, Zeytun nahiyeleridir. Argoma nahiyesi Merzifonabâd kazasına bağlıdır. Gaziler Ovacağı nahiyesi ise Gümüştâbâd kazasına bağlıdır⁴¹. Bu nahiyelerin aynı adlarla anılan kasabaları da vardır.

³⁶ Zile kazasının Yeni Müslüman nahiyesi; BOA, SAD 12, 11/1.

³⁷ Gedegra'nın diğer adının Köprü olduğuna hükümlerde yer verilmiştir. *Gedegra nam-ı diğer Köprü* kullanımı için bkz; BOA, SAD 12, 12/1. Köprü kazası şeklinde yazılmış hükümler de vardır. BOA, SAD 6, 47/4. Amasya sancağının Gedegra kazası şeklinde bahsedilen hükümlere örnek; BOA, SAD 1, 221/1 (Tekrar edilen sayfa numaralı - Mükerrer). Gedegra kasabası şeklinde bahsedilen hükümlere örnek; BOA, SAD 1, 64/4, 88/3. Bir şikâyette de Gedegra kazasına bağlı Köprü kasabası olarak tanımlanmıştır. BOA, SAD 1, 47/1.

³⁸ Bazı çalışmalarda Geldiklân şeklinde de okunmuştur. Yöre insanının bölgede Geldigelen ismini kullandığı tespit edilmiştir. Alpaslan Demir-Yasin Dönder, "Amasya Tarihine Işık Tutacak Yeni Bir Şer'iyeye Sicili-II", *Uluslararası Amasya Sempozyumu*, 4-7 Ekim 2017, Amasya, s. 164.

³⁹ Merzifon ile Merzifon-abâd kazalarının farklı kazalar olduğuna dair örnek bir davada, Merzifon kazasından Ayşe Hatun, eşinden intikal eden bağlarla ilgili anlaşmazlık yaşadığı civarında bulunduğu belirtilen Merzifon-abâd kazasındaki vârislerden şikâyetçi olmuştur. BOA, SAD 1, 280/3.

⁴⁰ Bu kazaların Amasya sancağına bağlı olduklarına dair bilgiler veren birkaç hüküm örneği için bkz. Amasya sancağında Gedegra nahiyesi; BOA, SAD 1, 153/6. BOA, SAD 2, 102/1. BOA, SAD 8, 28/1, BOA, SAD 9, 64/3. Amasya sancağının Gümüş kazası; BOA, SAD 2, 83/1. Amasya sancağının Gümüştâbâd kazası; BOA, SAD 2, 105/3. Amasya sancağının Havza kazası; BOA, SAD 2, 74/1. Amasya'nın Kelikiras nahiyesi; BOA, SAD 1, 44/2. Amasya sancağının Kelikiras kazası; BOA, SAD 9, 5/2. Amasya sancağının Ladik kazası; BOA, SAD 9, 14/1. Amasya sancağının Merzifon kazası; BOA, SAD 1, 4/2. Merzifonabâd kazası için; BOA, SAD 1, 38/3, 40/2, 254/3. BOA, SAD 4, 177/1. Amasya sancağının Zeytun kazası; BOA, SAD 1, 37/5. Amasya sancağının Zünnun-abâd kazası; BOA, SAD 6, 32/4. BOA, SAD 6, 54/2.

⁴¹ Bu nahiyelerin Amasya sancağına bağlı olduklarına dair bilgiler veren birkaç hüküm örneği için bkz. Amasya kazası muzâfâtından Akdağ nahiyesi; BOA, SAD 5, 63/3. Amasya sancağının Akdağ nahiyesi; BOA, SAD 1, 178/1. BOA, SAD 2, 61/2. BOA, SAD 5, 4/5. BOA, SAD 12, 23/3. Amasya sancağının Argoma nahiyesi şeklinde bahsedilen hükümlere örnek; BOA, SAD 1, 133/2, 284/1. BOA, SAD 2, 104/2. BOA, SAD 5, 17/3. BOA, SAD 6, 62/1. BOA, SAD 12, 60/3. Merzifonabâd kazası muzafâtından Argoma nahiyesi; BOA, SAD 1, 116/2. Merzifon kazası muzafâtından Argoma nahiyesi; BOA, SAD 4, 90/3. Amasya sancağının Bergoma nahiyesi; BOA, SAD 12, 78/2. Amasya sancağında Gedegra nahiyesi; BOA, SAD 1, 153/6. BOA, SAD 2, 102/1. BOA, SAD 8, 28/1. Amasya sancağının Geldigelen nahiyesi; BOA, SAD 2, 84/1. BOA, SAD 5, 52/2. BOA, SAD 6, 93/1. Amasya sancağının Simre-i Ladik nahiyesi; BOA, SAD 2, 164/1. BOA, SAD 8, 30/3. BOA, SAD 12, 86/1. Amasya sancağının Merzifon

Bozok (Yozgat) sancağı: Bozok sancağına bağlı 11 kaza tespit edilmiştir. Bunlar; merkez Bozok kazası ile Akdağ, Boğazlıyan, Budaközü, Çepni Çongar, Emlak, Gedik, Gedikçubuk, Salmanlı, Sorgun ve Süleymanlı-yı Sagir kazalarıdır⁴². Sancağa bağlı olduğu tespit edilen nahiyelerin sayısı 13'dür. Bozok kazasına bağlı nahiyeler; Akdağ, Alikı, Baltı, Boğazlıyan, Deliceözü, Emlak, Gedik, Gedikçubuk, Kanak-ı Bâlâ, Kanak-ı Zîr, Sorgun ve Süleymanlı'dur. Karadere nahiyesi Gedikçubuk kazasına bağlıdır⁴³.

Canik (Samsun) sancağı: Canik sancağına bağlı 17 kaza tespit edilmiştir. Bunlar; merkez Canik kazası ile Akçay, Alaçay, Arım, Bafra, Bayramlı, Bazarsuyu, Bolaman, Fenaris, Kavak, Keş Deresi, Ökse, Samsun, Satılmış, Terme, Ünye ve Yakup Bey Derbendi kazalarıdır⁴⁴. Sancağa bağlı olduğu tespit edilen nahiyelerin sayısı 7'dir⁴⁵. Canik kazasına bağlı nahiyeler; Arım, Bafra, Bolaman, Çarşamba, Kavak, Samsun ve Satılmış nahiyeleridir.

Çorum sancağı: Çorum sancağına bağlı 8 kaza tespit edilmiştir. Bunlar; merkez Çorum kazası ile Ekradlık nam-ı diğer Çorum Kürdü, Hacı Hamza, İskilip, Karahisar-ı Demirlü, Osmancık, Saz ve Tahtettarik kazalarıdır⁴⁶. Sancağa bağlı olduğu tespit edilen nahiyelerin sayısı 15'tir. Çorum kazasına bağlı nahiyeler; Çorumlu,

nahiyesi; BOA, SAD 2, 115/2. Amasya sancağı Gümüşabâd kazası muzâfatından Gaziler Ovacığı nahiyesi; BOA, SAD 1, 110/3. BOA, SAD 4, 10/2. BOA, SAD 6, 29/2. BOA, SAD 8, 110/5. Kabakoz nahiyesi; BOA, SAD 4, 284/2. Koca Kayası nahiyesi; BOA, SAD 1, 147/2. Orta Pazarı nahiyesi; BOA, SAD 5, 146/1. Zeytun nahiyesi; BOA, SAD 8, 27/1.

⁴² Bu kazaların Bozok sancağına bağlı olduklarına dair bilgiler veren birkaç hüküm örneği için bkz. Akdağ kazası; BOA, SAD 6, 20/2. Nefs-i Bozok, Boğazlıyan ve Selmanlı kazalarının Bozok sancağına bağlı olduklarına dair bkz. BOA, SAD 5, 25/4. BOA, SAD 12, 80/2. Bozok sancağının Salmanlı kazası; BOA, SAD 12, 79/1. Ayrıca Salmanlı-yı Sagir ve Kebir olarak da geçmiştir. Bkz.; BOA, SAD 6, 21/1.

⁴³ Bozok sancağının Akdağ nahiyesi; BOA, SAD 1, 14/1. BOA, SAD 5, 26/3. BOA, SAD 6, 117/2. Alikı nahiyesi; BOA, SAD 10, 13/2. Baltı nahiyesi; BOA, SAD 12, 116/1. Boğazlıyan nahiyesi; BOA, SAD 4, 7/2. Bozok sancağının Gedik nahiyesi; BOA, SAD 5, 18/3. BOA, SAD 6, 64/2. Gedikçubuk nahiyesi; BOA, SAD 1, 66/4. Kanak-ı Bâlâ nahiyesi; BOA, SAD 6, 102/2. Kanak-ı Zîr nahiyesi; BOA, SAD 12, 52/1. Bozok sancağının Gedikçubuk kazasının Karadere nahiyesi; BOA, SAD 2, 59/1. BOA, SAD 5, 22/1.

⁴⁴ Canik sancağı Alaçam kazası; BOA, SAD 4, 30/2. Bafra kazası; BOA, SAD 2, 142/1. Bayramlı kazası; BOA, SAD 2, 148/4. Bolaman kazası; BOA, SAD 2, 426/2. BOA, SAD 8, 114/3. Fenaris kazası; BOA, SAD 12, 44/1. Samsun kazası; BOA, SAD 1, 48/3. Ökse kazası; BOA, SAD 2, 6/3.

⁴⁵ Canik sancağının Arım nahiyesi; BOA, SAD 1, 237/3. BOA, SAD 2, 92/4. BOA, SAD 8, 8/2. Bafra nahiyesi; BOA, SAD 2, 94/1. BOA, SAD 4, 55/4. BOA, SAD 5, 3/3. BOA, SAD 10, 43/1. Bazarsuyu nahiyesi; BOA, SAD 4, 209/4. Bolaman nahiyesi; BOA, SAD 9, 317/2. Çarşamba nahiyesi; BOA, SAD 4, 188/1. Kavak nahiyesi; BOA, SAD 2, 81/2. BOA, SAD 4, 52/2. BOA, SAD 5, 21/3. Samsun nahiyesi; BOA, SAD 4, 50/5. BOA, SAD 6, 85/1. Satılmış nahiyesi; BOA, SAD 1, 2/5. BOA, SAD 2, 88/4. 97/1. BOA, SAD 4, 260/1. BOA, SAD 6, 66/2.

⁴⁶ Çorum sancağının İskilip kazası; BOA, SAD 7, 10/1. BOA, SAD 10, 18/4. Çorum sancağının Karahisar-ı Demirlü kazası; BOA, SAD 8, 16/1. Tahtettarik kazası; BOA, SAD 10, 2/2.

Divan-ı Emlak, Divan-ı Sakız, Divan-ı Saz, İskilip, Karahisar-ı Demirlü, Osmancık, Tahtettarik'dir. İskilip kazasına bağlı nahiyeler; Bayat, Fevkattarik, Divan-ı Karaberk, Katar ve Katarsaray'dır⁴⁷. Osmancık kazasına bağlı nahiyeler; Divan-ı Bayır ve Divan-ı Pelid Bükü'dür.

Arapgir sancağı: Nefs-i Arapgir ve Eğin olmak üzere 2 kazadan oluşmaktadır⁴⁸. Arapgir'e bağlı Abâd, Arguvan, Dağili ve Şehr isimli nahiyeler mevcuttur. Dağabâd ve Poşadi nahiyeleri Eğin kazasına bağlıdır⁴⁹.

Divriği sancağı: Nefs-i Divriği ve Darende üzere 2 kazadan oluşmaktadır⁵⁰. Divriği kazasına bağlı 6 adet nahije tespit edilmiştir. Bunlar; Anzağır, Hamo, Hekme, Kesme, Sevir ve Zisinki'dir. Darende kazasına bağlı 2 adet nahije ise Ayvalı ve Ovacık nahiyeleridir⁵¹.

Bahsettiğimiz kazalar ve nahiyeler incelediğimiz 32 yıl içinde divana şikâyetlerini ulaştırmış kaza ve nahiyelerin isimlerinden oluşmaktadır. 32 yılda hiçbir

⁴⁷ Çorum sancağının İskilip kazasına bağlı Bayat nahiyesi; BOA, SAD 6, 119/1. BOA, SAD 12, 81/3. Çorum sancağında Çorumlu nahiyesi; BOA, SAD 6, 115/2. Çorum sancağının Osmancık kazasında Divan-ı Bayır nahiyesi; BOA, SAD 2, 54/2. BOA, SAD 12, 29/3. Çorum sancağının Osmancık kazasına bağlı Divan-ı Pelid Bükü nahiyesi; BOA, SAD 10, 15/3. Çorum sancağının Divan-ı Emlak nahiyesi; BOA, SAD 1, 100/5. BOA, SAD 5, 1/1. BOA, SAD 6, 126/2. Çorum sancağının Divan-ı Saz nahiyesi; BOA, SAD 6, 55/2. Divan-ı Sakız nahiyesi; BOA, SAD 7, 13/3. BOA, SAD 10, 55/2. Çorum sancağının İskilip kazasına bağlı Fevkattarik nahiyesi; BOA, SAD 5, 60/4. BOA, SAD 7, 10/1. BOA, SAD 10, 7/1. Çorum sancağının İskilip nahiyesi; BOA, SAD 6, 53/2. Çorum sancağında Çorum kazasına bağlı Karahisar-ı Demirlü nahiyesi; BOA, SAD 2, 132/1. BOA, SAD 5, 27/4. BOA, SAD 6, 16/2. BOA, SAD 10, 39/2. BOA, SAD 12, 154/3. Çorum sancağının Katar nahiyesi; BOA, SAD 6, 53/1. İskilip kazasının Katar nahiyesi; BOA, SAD 10, 14/2. İskilip kazasının Katarsaray nahiyesi; BOA, SAD 4, 375/1. Osmancık nahiyesi; BOA, SAD 6, 124/1. Çorum sancağının Tahtettarik nahiyesi; BOA, SAD 10, 30/2. BOA, SAD 12, 15/2.

⁴⁸ Arapgir sancağının Eğin kazası; BOA, SAD 4, 5/2, BOA, SAD 4, 9/1. BOA, SAD 4, 10/1. BOA, SAD 9, 109/1.

⁴⁹ Abâd'ın Arapgir sancağına bağlı bir nahije olduğuna dair bkz. BOA, SAD 1, 14/4. BOA, SAD 2, 157/2. BOA, SAD 4, 148/3. BOA, SAD 5, 35/1. BOA, SAD 9, 75/1. BOA, SAD 12, 31/1. Arapgir sancağının Arapgir kazasına bağlı Abâd nahiyesi; BOA, SAD 10, 55/1. Arapgir kazasına bağlı Arguvan nahiyesi; BOA, SAD 6, 73/1. BOA, SAD 9, 93/1. Arapgir sancağında Eğin kazasına bağlı Dağabâd nahiyesi; BOA, SAD 5, 126/1. Arapgir sancağının Dağabâd nahiyesi şeklinde bahsedilen hükümler; BOA, SAD 1, 136/1. BOA, SAD 2, 60/4. BOA, SAD 9, 209/1. BOA, SAD 10, 50/1. Şehr nahiyesi; BOA, SAD 6, 47/1. BOA, SAD 9, 139/2. Eğin kazasının Poşadi nahiyesi; BOA, SAD 4, 20/5. BOA, SAD 6, 67/2.

⁵⁰ Divriği sancağının Darende kazası; BOA, SAD 1, 166/4.

⁵¹ Anzağır nahiyesi; BOA, SAD 1, 134/1, BOA, SAD 9, 126/4. Divriği sancağının Darende kazasına bağlı Ayvalı nahiyesi; BOA, SAD 1, 113/1. BOA, SAD 2, 150/1. BOA, SAD 5, 136/2. BOA, SAD 6, 98/3. BOA, SAD 8, 14/5. Hamo nahiyesi; BOA, SAD 4, 104/4. Divriği sancağının Divriği kazasına bağlı Hekme nahiyesi; BOA, SAD 4, 302/2. BOA, SAD 10, 1/1. Kesme nahiyesi; BOA, SAD 1, 58/1. BOA, SAD 4, 204/1. BOA, SAD 5, 95/3. BOA, SAD 6, 5/3. BOA, SAD 7, 17/2, BOA, SAD 9, 107/2. BOA, SAD 10, 153/2. Divriği sancağında Darende kazasının Ovacık nahiyesi; BOA, SAD 1, 155/4, BOA, SAD 5, 34/1, BOA, SAD 2, 140/3. Sevir nahiyesi; BOA, SAD 4, 203/1, BOA, SAD 9, 136/2. Ziniski nahiyesi; BOA, SAD 4, 127/4.

şikâyet ile divana gelmemiş bir kaza ya da nahiye olmuş ise onun bilgisi bizim kaynaklarımızın dışına çıkmaktadır⁵².

Tablo 3: Sivas Eyaletine Bağlı Sancaklar ve Sancaklara Bağlı Kazalar

Sancaklar	K A Z A L A R					
SIVAS	Nefs-i Sivas	Artukâbâd	Gelmuğad	Hüseyin-âbâd	Irak	İlbeğlü
	İnallu Ballu	Karahisar-ı Behramşah	Karakuş	Karayaka	Kazabâd	Mecidözü
	Niksar	Ortapare	Sivas-İli (Zara)	Sonisa	Şarkipâre	Taşâbâd
	Tokat	Turhal	Yeni-il	Yıldızili	Yüzdepare	Zile

⁵² Sivas'ın kazaları ve nahiyeleri hakkında birkaç çalışmada verilen bilgilerle bizim tespit ettiklerimiz arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Ali Açikel'in yaptığı bir çalışmada 1850 yılına kadar Sivas eyaletinin kazalarının sayısı 22 olarak belirtilmiştir. Bu kazalar ise şöyle sıralanmıştır. Sivas, Sivasili, Yıldızili ve Han-i Cedid, Niksar, Erbaa (Sonisa, Irak, Taşabâd ve Karayaka), Karakuş, Mecidözü, İnalluballu, Turhal, Tokat, Hüseyinabâd, Kazabâd, Zile, Artukabâd, Deliklitaş ve Ortapare ve Yüzdepare Aşiretleri, İlbeğli, Şarkipare, Gelmuğad. Çalışmada bahsedilen kazalardan Deliklitaş kazasına ait bir bilgiye bizim kaynaklarımızda rastlanmamıştır. Ali Açikel, "Tanzimat Döneminde Tokat Kazası'nın İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 27, No: 2, Aralık 2003, s. 254. Serpil Sönmez tarafından yapılmış bir başka çalışmada da Sivas sancağına bağlı kazaların isimleri şu şekilde belirtilmiştir: Nefs-i Sivas, Tokat, Şarkipare, Niksar, Karayaka, İrek, Sonisa, Karakuş, Taşabâd, Zile, Karahisar-ı Behramşah, Hüseyinabâd, İnallu, Ballu, Kazabâd, Turhal, Sivasili, Artukabâd, İlbeğli, Kelmugad, Çepni Çonkar, Yıldızili, Hafik ve Mecidözü. Bu çalışmada da İnallu ve Ballu kazaları ayrı birer kaza olarak sayılmış ayrıca Ortapare ve Yüzdepare kazaları dâhil edilmemiştir. Bizim belgelerimizde Bozok sancağına bağlı olduğunu tespit ettiğimiz Çepni Çongar kazası da Sivas sancağı dâhilinde sayılmıştır. Serpil Sönmez, *Tanzimat'a Giden Yolda Sivas*, s. 31. Bir çalışmada Bozok'un 18. yüzyıldaki nahiyeleri Sorgun, Kanak-ı Bâlâ, Alikı, Akdağ, Boğazlıyan, Emlak, Gedik, Çubuk, Karadere, Deliceözü olarak, 19. yüzyıl başlarında Bozok'un kazaları Büyük ve Küçük Salmanlu, Akdağ, Budaközü, Sorgun, Emlak, Gedikçubuk, Boğazlıyan, Kızılkocalu ve Çepni Çungar olarak belirtilmiştir. Orhan Sakin, *Bozok Sancağı ve Yozgat*, s. 56. Çorum üzerine yapılmış bir çalışmada Çorum'un 18. yüzyıl kazaları Çorum, Osmaniçik, Hacıhamza, Katar, Karahisar, İskilip, Saz, Mihmadselam olarak sıralanmıştır. Adem Kara, *Osmanlı Teşkilat Yapısı İçerisinde Çorum Sancağı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2008, s. 46. Bizim belgelerimizde Katar, İskilip'in nahiyesi olarak geçmektedir. Mihmadselam kazasına da rastlanmamıştır. Canik sancağının 18. yüzyıldaki kazaları Samsun, Kavak, Ünye, Çarşamba, Satılmış, Bafra, Alaçam, Terme, Erim, Akçay, Ceviz Deresi, Keşderesi, Hisarcık, Fenaris ve Ökse olarak sayılmaktadır. M. Emin Yolalıcı, *Canik (Samsun) Sancağı*, s. 15. Bizim tespit ettiğimiz hükümlerde Çarşamba nahiye olarak geçmektedir.

AMASYA	Nefs-i Amasya	Argoma	Bergoma	Gedegra (Köprü)	Geldigelen	Geldigelen-abâd
	Gümüş	Gümüş-âbâd	Havza	Kelikiras	Ladik	Merzifon
	Merzifon-âbâd	Yavaş	Zeytun	Zünnun-âbâd		
BOZOK (YOZGAT)	Nefs-i Bozok	Akdağ	Boğazlıyan	Budaközü	Çepni Çongar	Emlak
	Gedik	Gedikçubuk	Salmanlı	Sorgun	Süleymanlı-yı Sagir	
CANİK (SAMSUN)	Nefs-i Canik	Akçay	Alaçam	Arım	Bafra	Bayramlı (Ordu)
	Bazarsuyu	Bolaman	Fenaris	Kavak	Keş Deresi	Ökse
	Samsun	Satılmış	Terme	Ünye	Yakup Bey Derbendi	
ÇORUM	Nefs-i Çorum	Ekradlık	Hacı Hamza	İskilip	Karahisar-ı Demirlü	Osmancık
	Saz	Tahtettarik				
ARAPGİR	Nefs-i Arapgir	Eğir				
DİVRİĞİ	Nefs-i Divriği	Darende				

Bir yerleşim yeri için kaza ve nahiye tabirlerinin ikisinin de kullanılmış olması yerleşim yerlerinin idarî yapılanmasının anlaşılmasını ilk bakışta zorlaştırmaktadır. Ancak kazaların kendi isimleri ile anılan merkez nahiyelerinin olduğunun tespiti ile karışıklık ortadan kalkmaktadır. Nahiye kelimesi Osmanlı idari teşkilat yapılanmasında birden fazla anlam içerecek şekilde kullanılmıştır. Sözlükte yöre, çevre, memleket anlamında bir kelime olan nahiyenin, beylerbeylik ve sancak gibi

anlamları da vardır. Bir şehrin çevresi anlamında olduğu için bu yönüyle vilayet ile de eş anlamlı gibidir. Türkiye Selçuklularının vilayet’i Osmanlı tahrirlerinde nahiyeye ile ifade edilmiştir⁵³.

Osmanlı idarî taksimatında 15. yüzyıldan itibaren nahiyeye tabirine rastlanmaktadır. Nahiyeler kazaların alt birimi olarak birkaç köyün birleşmesinden meydana gelen ve kazalara ilhak edilerek idare edilen bir yapı şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Nahiyeler esas itibariyle timar sistemi çerçevesinde ortaya çıkan bölgelerdir. Sancaklara ait tahrir defterleri timar sistemini ortaya koymak için hazırlandığından bu tür defterlerde kaza birimi değil nahiyeye esas alınır. Dolayısıyla kaza birimi bazen nahiyeye olarak gösterilirdi. Bu durumun en belirgin örneklerinden birini de Rum eyaletinde görmek mümkündür⁵⁴. Kaza merkezlerinden gelen şikâyetler için kaza merkezi anlamına gelen “*medine*” ya da “*nefs*” kelimeleri kullanılmıştır.

Nahiyeden başka kasaba olarak geçmiş kullanımlara da rastlanmaktadır. Kasaba kelimesi bütün nahiyeler için kullanılmış olmakla birlikte sancak merkezleri olan Sivas, Çorum, Amasya, Divriği, Arapgir, Canik, Bozok için de kullanılmıştır. Sivas kasabası, Çorum kasabası gibi ifadeler de nahiyeye kelimesinde olduğu gibi olayın Sivas’ın ya da Çorum’un merkezinde yaşanmadığı, aynı isme sahip ve merkeze bağlı daha küçük yerleşim yerinde meydana geldiğini göstermektedir.

Tablo 4: Sivas Eyaletine Bağlı Kazalar ve Kazalara Bağlı Nahiyeler

KAZALAR	NAHİYELER					
Sivas	Alacahan	Artuk-abâd	Budaközü	Gelmuğad	Hüseyin-abâd	Karakuş
	Kazabâd	Koçhisar	Kuştaş	Mecitözü	Niksar	Sonisa
	Taşabâd	Tokat	Turhal	Yıldız-ili		
	Akdağ	Arguma	Bergoma	Ezine Pazarı	Gedegra	Geldigelen

⁵³ Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 35.

⁵⁴ İlhan Şahin, “Nahiyeye”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 307.

Amasya	Kabakoz	Kelikiras	Koca Kayası	Ladik	Merzifon	Orta Pazarı
	Simre-i Ladik	Yavaş	Zeytun			
Bozok (Yozgat)	Akdağ	Aliki	Baltı	Boğazlıyan	Deliceözü	Emlak
	Gedik	Gedik Çubuk	Kanak-1 Bâlâ	Kanak-1 Zîr	Sorgun	Süleymanlu
	Süleymanlu -y1 Sagir					
Canik (Samsun)	Arım	Bafra	Bolaman	Çarşamba	Kavak	Samsun
	Satılmış					
Çorum	Çorumlu	Divan-1 Emlak	Divan-1 Sakız	Divan-1 Saz	İskilip	Karahisar -1 Demirlü
	Osmancık	Tahtettarik				
Arapgir	Abâd	Arguvan	Dağili	Şehr		
Divriği	Anzağır	Hamo	Hekme	Kesme	Sevir	Ziniski
Darende	Ayvalı	Ovacık				
Eğir	Dağâbâd	Poşadi				
Gedik Çubuk	Karadere					
Geldigelen	Varay					
Gümüş-âbâd	Gaziler Ovacığı					
İskilip	Bayat	Fevkattarik	Divan-1 Karaberk	Katar	Katarsaray	
Osmancık	Divan-1 Bayır	Divan-1 Pelid Bükü				

Sivas-İli	Ulaş					
Sonisa	Taşâbâd (Taşova)					
Tokat	Gümenek	Kafirni	Tozanlı	Venk	Yıldız	
Yeni-il	Aşudi	Aşudlu	Gürün	Kangal	Tonus	
Zile	Ballı	Halka-i Has	Karahisar-ı Behramşah	Kızıl Kümbet	Meşhed- âbâd	Özi Kavağı
	Yeni Müslüman					

1. BÖLÜM: OSMANLI'DA ve EYÂLET-İ SİVAS'TA ŞİKÂYET SİSTEMİ

1.1. ŞİKÂYET SİSTEMİ HAKKINDA

1.1.1. Osmanlı Tebaasının Şikâyet Hakkı

Tarih boyunca toplumun şikâyetlerini dinleme ve sorunlarına çözüm bulma meselesi devlet başkanlarının temel görevleri arasında olmuştur. Bunun örneklerini İslam peygamberi ve halifelerinde, Türk hakanlarında da görmek mümkündür. Emeviler döneminde şikâyet dinlemek için özel olarak oluşturulan *Divan-ı Mezalim*, şikâyet sisteminin ilk resmi kurumudur. Osmanlılar birçok müesseseyi Türk İslam geleneğinden almışken Mezalim Mahkemesini doğrudan almamış, şikâyet meselelerini farklı mahkemelerde görüşmeyi uygun görmüştür⁵⁵.

Osmanlı hukuk sistemine ana hatlarıyla baktığımızda, Osmanlı hukukunun kökeninin İslam hukukuna (şer'î hukuk) ve örfî hukuka dayandığı görülmektedir. İslam hukuku Kuran, sünnet, icmâ' (ittifak, birleşme)⁵⁶ ve kıyas temelli bir hukuktur. Örfî hukuk ise hükümdarın kendi iradesine dayanarak şeriatın kapsamına girmeyen konularda kanun koyma yetkisiyle oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti örfî hukuku uygulamaya koymakla şeriatı aşan bir hukuk nizamı geliştirmiştir⁵⁷.

Osmanlı Devleti'nde her kazada yargılama işini üstlenmiş şer'îyye mahkemeleri bulunmaktaydı. Hukukî, cezaî ve idarî davaların başlıca çözüm merkezleri bu mahkemelerdi. Şer'îyye mahkemelerinin bu işe ayrılmış özel bir binası yoktu. Mahkeme binası yerine kadının evi, cami veya medrese odaları kullanılırdı. Yerel mahkemelerin haricinde idarî ve yargısal görevleri üstlenmiş olan Divan-ı

⁵⁵ Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması*, s. 23-30.

⁵⁶ İcma', örf, Kuran ve sünnete aykırı olmamak şartıyla bir İslam topluluğunun takip ettiği ve ulemanın tasvip ettiği kaidelere denilmektedir. Kuran ve sünnette açıkça belirtilmemiş meseleler hakkında İslam bilginlerinin ittifak etmeleri anlamına gelmektedir. Halil İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2009, s. 320.

⁵⁷ İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş", s. 319. Yunus Koç-Murat Tuğluca, "Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Yargılama ve Toplumsal Yapı", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2006 (Güz), s. 8-10.

Hümâyûn da bir üst mercii olarak görülmekte ve halkın her türlü sorunuyla ilgilenmekteydi⁵⁸.

Kelime anlamı Padişah Divanı olan Divan-ı Hümâyûn, Osmanlı'nın en üst makamlarından biriydi. Padişah adına çalışan ve kararlar alan bu kurum, millet ve din ayrımı yapmadan kadın-erkek bütün halkın şikâyetlerine ve sorunlarına her zaman açık olmuştur. Devlet ve hükümet sisteminin temel dayanağı olan adalet, halkın şikâyetlerini doğrudan doğruya hükümdara sunabilmesi ve onun emriyle haksızlıkların giderilmesi demektir. Sorunların iletildiği mercii olan Divan-ı Hümâyûn'un en temel görevi de budur⁵⁹. Osmanlı idare felsefesinde adaleti sağlamak ve adalet dağıtmak en önemli konulardandır. Kınalı-zâde Ali Çelebi'nin Ahlâk-ı Alâî isimli eserinde, Şeyhoğlu Mustafa'nın yazılarında, Koçi Bey'in Risalesinde hükümdarın adaletli olmasının önemine değinilmiş ve eğer hükümdar adalet ile hükmetmezse devletin ayakta kalmayacağına vurgu yapılmıştır⁶⁰.

Orhan Bey döneminden itibaren varlığı bilinen Divan-ı Hümâyûn, Fatih devrine kadar padişah önderliğinde her gün toplanmış ve çeşitli meselelerin görüşülüp karara bağlandığı bir kurum olmuştur. Fatih'in getirdiği düzenlemelerle divan yine her gün toplanmaya devam etmekle birlikte, padişah divan toplantılarına bizzat katılmamaya ve yerini vezir-i azama bırakmaya başlamıştır. On altıncı asrın ikinci yarısında divan toplantı sayısı haftada bazen dört bazen beş gün olmuştur. On yedinci yüzyıl sonlarına kadar da haftada dört gün olarak devam etmiş, 1677'de bir seferden dönen Sultan Avcı Mehmet tarafından toplantı sayısı ikiye düşürülmüştür. 1694'te II. Ahmet toplantı sayısını tekrar dörde çıkarsa da on sekizinci yüzyıl başlarında III. Ahmet tekrar ikiye, sonra da bire düşürmüştür. Bir süre tamamen terk edilen ve sadr-ı azam divanına bırakılan divan meseleleri, III. Mustafa'nın emriyle haftada bir defa salı günleri toplanmaya başlanmıştır. Fakat 1768 senesinden sonra bu sayı altı haftada bire indirilmiştir⁶¹.

⁵⁸ Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 34-35.

⁵⁹ Halil İnalçık, "Şikâyet Hakkı: 'Arz-i Hâl ve 'Arz-i Mahzar'lar", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, Kronik Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2018, s. 63.

⁶⁰ Fahri Unan, "Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet", *Adalet Kitabı*, Ed. Bülent Arı, Selim Aslantaş, Yeditepe Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2015, s. 117-132.

⁶¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, 3. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 1-7.

Fatih'ten itibaren toplantılara bizzat katılmayan padişahlar, kafes arkasından müzakereleri takip etmiş ve görüşülüp kendilerine arz edilen hükümleri onaylamışlardır. Divanın bitiminden sonra hükümler sadrazam tarafından arz odasında padişahın tasdikine sunulmuştur. Böylece Divan-ı Hümâyûn'daki kararların büyük çoğunluğu padişahın onayından geçmektedir. Tasdik edilen hükümlerin müsveddesi derhal defterlere geçirilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Bunlara hüküm denilmektedir⁶². Ahkâm Defterleri'ndeki kayıtlar da hüküm özelliğine sahiptir. Hitap kısmının sonunda yazan “*hüküm ki*” ifadesi de bunu doğrulamaktadır.

Osmanlı'da şikâyet kabul eden merciler sadece Divan-ı Hümâyûn ile sınırlandırılmamıştır. Veziriazama bağlı olarak çalışan İkinci, Çarşamba ve Cuma divanları da şikâyet dinlemişlerdir. Ayrıca kazasker divanında, eyalet ve sancak divanlarında, kadı mahkemelerinde de toplumsal ve bireysel sorunlar dinlenmiştir. Böylece şikâyet yapılacak mercilerin sayısı artırılmış ve sorunlarını yetkililere ulaştırma hususunda halka büyük kolaylıklar sağlanmıştır. Ayrıca insanlara şikâyetlerini istedikleri makama sunma hakkı da tanınmıştır. Bir kişi şikâyetini en yakınındaki kadıya sunabildiği gibi en yüksek mahkeme olan Divan-ı Hümâyûn'a dahi taşıyabilmiştir. Neticede bu mercilerin hepsi padişah adına şikâyetleri kabul eden ve kanunlara göre hüküm veren bir konuma sahiptir⁶³.

Çalışma dönemimiz olan 18. yüzyıl ortaları, Divan-ı Hümâyûn'un düzenli olarak toplanmadığı, padişahın toplantılara bizzat iştirâk etmediği ve divanın iş yükünün sadrazam divanına bırakıldığı yıllara rastlamaktadır. Söz konusu değişimler sebebiyle, meselelerinin adilane bir şekilde halledileceğine itimat getiremeyen halkın divana güveninin azaldığı ve 18. yüzyıl başlarından itibaren Divan-ı Hümâyûn'un önemini kaybettiği görüşü genel kabul görmektedir⁶⁴.

İncelediğimiz Sivas Ahkâm Defterleri'nde divana gelen davaların büyük çoğunluğu kesin hükme bağlanmamış ve tekrar mahalline sevk edilmiştir. Olayların mahallinde tetkik edilip en doğru kararın verilmesi amacını güden bu tutum aslında divana tanınmış bir haktır. Davacının anlattıkları davanın hemen hükme bağlanmasını

⁶² İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara 2008, s. 210.

⁶³ Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması*, s. 30.

⁶⁴ 18. yüzyılda Divan-ı Hümâyûn'un durumu hakkında bkz. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye*, s. 12. Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümâyûn*, 4. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2017, s. 9-10.

gerektirecek derecede bir kanı oluşturmazsa ilgili mahkemeye gönderilen emirle mahallinde hükme varılması istenebilir⁶⁵. Dolayısıyla davaların karara bağlanmadan mahalline sevk edilmesini ilgisizlik ya da adaletsizlik olarak yorumlamak doğru olmayacaktır. Sivas eyaletinden divana yapılan başvurularda dikkat çeken asıl husus, dava sonucu kesin hüküm içeren bir şekilde sonuçlanmış olsa bile, divandan çıkan kararların çoğunun uygulama bulamamasıdır. Aynı konu hakkında dört beş kere yazılmış hükümlerin varlığı, aynı hüccet üzerine atılmış birden fazla imza ve reayanın konuyu daha önce de gündeme getirip hüccet ve hüküm almış olmasına rağmen sorununun halledilemediği yönündeki ifadeleri bu iddiamıza dayanak olarak gösterilebilir. Emre itaatsizlik olarak değerlendirebileceğimiz bu durumun eyaletin her tarafında yüksek oranlarda olduğu görülmektedir. Eşkîya ve mütegalibe⁶⁶ olarak adlandırılan kişilerin çokluğu bu oranı yükseltmiştir.

Mahallinde sorununu çözemeyen halk tekrar tekrar Asitane'ye başvurmuş, sorununun halledilmesi için divandan hüküm ya da emir talebinde bulunmuştur. Israrla divana başvurulmasının en önemli sebebi çalışma dönemimizi kapsayan yıllarda henüz divanın yerini dolduracak başka ihtisaslaşmaların olmamasıdır⁶⁷. Dolayısıyla her ne kadar 18. yüzyılda divanın önemini kaybettiği genel kabul görse de, halkın Asitane'deki yüce divanı kendisine bir çıkış kapısı olarak görmekten başka çaresinin olmadığı anlaşılmaktadır. İncelediğimiz dönem boyunca, sorunlarını yerel mahkemede çözmek istemeyen halkın, memleketin her tarafından Asitane'ye yaptıkları on binlerce şikâyet ve bu yoğun şikâyetlerin sonucunda yeni bir defter grubu olarak Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri'nin ortaya çıkması bunun temel kanıtlarından sayılabilir.

⁶⁵ Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 87.

⁶⁶ Mütegalibe haksızlık yapanlar, zorba güruhu ve derebeyleri olarak tanımlanmaktadır. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006, s. 1381.

⁶⁷ Tanzimat dönemi ile birlikte ortaya çıkan yeni ihtisaslar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Valâ (1838-1868)*, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1999. Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Divan-ı Hümayun'dan Meclis'i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Basım, İstanbul 2018, s. 371-385. Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2018, s. 15-45.

1.1.2. Atık Şikâyet Defterlerinden Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerine Geçiş Süreci

Osmanlı'dan günümüze gerek devletle ilgili meseleler gerekse halkın gündelik faaliyetleri sonucu meydana gelen çeşitli durumların kaydedildiği devasa bir arşiv mirası ulaşmıştır. Sistemli ve düzenli bir şekilde hazırlanarak konularına ve işlevlerine göre çeşitli kategorilere ayrılmış olan defter grupları, Osmanlı arşivlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır⁶⁸. Defter serileri incelendiğinde Mühimme, Şer'iyeye, Şikâyet, Ahkâm, Kalebend gibi önemli bir kısım defterlerin ortaya çıkmasında sorunların, şikâyetlerin ve bunların çözümleriyle ilgili emirlerin etkili olduğu görülmektedir. Benzer şekilde timar tevcih, tapu tahrir gibi defter gruplarının da hem devletin merkezi kontrolünü artırma ve sistemin devamlılığını sağlama hem de kişiler arasında çıkması muhtemel sorunlara engel olma amacı taşıdığı aşikârdır⁶⁹.

Şikâyet defterleri adıyla özel olarak oluşturularak kişisel şikâyetlerin kaydedildiği defter serilerinden önce divanda görüşülen bütün meseleler Mühimme Defterlerine kaydedilmiştir. Ancak 17. yüzyıl ortalarından itibaren kişiler arası arazi ihtilafları ve alacak verecek davaları gibi bazı konular Şikâyet Defterleri ismi verilen defterlere yazılmaya başlanmıştır. Şikâyet Defterlerinin 1649 yılından itibaren başladığı genel kabul görmekle birlikte⁷⁰, Feridun Emecen, defter başlıkları üzerine yaptığı incelemeler neticesinde, Mühimme Defterleri ile Şikâyet Defterlerinin ayrılmasının 1656 tarihinden itibaren başlatılması gerektiğinin daha doğru olduğunu söylemiştir. Ayrıca iki defter serisi arasındaki temel farklılıkların ancak 17. yüzyılın sonlarına doğru belirginleştiğine ve farklılıktan kastın da defterlere kaydedilen konular bakımından olduğuna vurgu yapmıştır⁷¹.

Şikâyet Defterlerinin ortaya çıkması başlıca iki sebebe dayandırılmaktadır. Bunlardan biri, Mühimme Defterlerine kaydedilmeyen konuların yeni bir ihtisaslaşmayı beraberinde getirmiş olması olarak yorumlanmıştır. Diğer bir sebep

⁶⁸ Osmanlı arşivciliği hakkında geniş bilgi için bkz. İsmet Binark, *Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1980. Necati Aktaş, Yusuf Halaçoğlu, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi", *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 122-126.

⁶⁹ Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması*, s. 7-9.

⁷⁰ Necati Aktaş, "Atık Şikâyet Defteri", *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 68.

⁷¹ Feridun Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, C. 3, S. 5, 2005, s. 128-129.

olarak da artan asayişsizlikler gösterilmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra baş gösteren bozulmaların, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkezden uzak bölgelerde yoğun bir şekilde hissedilmeye başlanması ile halkın şikâyetlerinin artmış olması bu görüşe dayanak olarak sunulmuştur⁷².

Şikâyet defterlerine, devletin her bölgesinden gelen şikâyetler karışık olarak kaydedilmiştir. 18. yüzyıla gelindiğinde bu defterlerde de yeni bir ihtisaslaşmaya gidilerek her eyaletten gelen şikâyet, kendisine tahsis edilen defterlere kaydedilmeye başlanmıştır. Eyaletlere ayrılarak tutulan yeni şikâyet defterlerine Ahkâm-ı Şikâyet adı verilmiştir ve her seri ait olduğu eyaletin merkez sancağının adı ile anılmıştır. Ahkâm-ı Şikâyet defterlerinden önce var olan Şikâyet Defterleri serisine de tamamen son verilmemiş, 1837 senesine kadar onların da kaydına devam edilmiştir. Eski ve yeni defterler arasındaki karışıklığı önlemek için de öncekilere Atik Şikâyet Defterleri denilmiştir. Osmanlı arşivlerinde 213 adet Atik Şikâyet Defteri bulunmaktadır⁷³.

Muhteva itibariyle Şikâyet Defterleri'nin devamı niteliğinde olan eyalet Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri'nin ayrı bir defter grubu olarak tahsis edilmeleri birtakım faydalar da sağlamıştır. Eyaletlere ayrılarak kaydedilmiş şikâyetler, gerekli durumlarda şikâyetlerin devamını takip etme ve bir konu hakkında önceden verilmiş kararları gözden geçirme noktasında kolaylık sunmaktadır. Ayrıca bölgelere göre tasnif edilmesi, soruna getirilen çözümün süratle söz konusu bölgeye ulaşmasını, dolayısıyla bürokratik işlemlerden doğan gecikme süresini azaltmıştır. Defterlerin eyalet sistemi esas alınarak tutulması fikri XVIII. yüzyılda şikâyetlerin artmasına çözüm olarak Reisülküttap Ragıp Efendi'nin önerisi ile ortaya çıkmıştır⁷⁴.

1742 yılından itibaren tutulmaya başlanan eyalet Ahkâm Defterleri, Divan-ı Hümâyûn'dan çıkan kararlardan oluşmaktadır. Divanda görüşülmüş olmaları bakımından divan tutanakları mahiyetine sahip önemli belgelerdendir. Ayrıca eyaletin sosyo-ekonomik hayatı hakkında çok önemli ve ayrıntılı bilgiler sunan kayıtları içermektedirler. Eyalet merkez ilişkisi, sancak-kaza-nahiye ilişkisi gibi idarî ve yönetsel pek çok ayrıntıya yine bu defterler sayesinde ulaşılabilir.

⁷² Nahide Şimşir, "Ahkâm Defterleri'nin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir İle İlgili Hükümler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1994, C. 9, S. 1, s. 357.

⁷³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 21.

⁷⁴ Şimşir, "Ahkâm Defterleri'nin Tarihi Kıymeti", s. 360-361. Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri", s. 125.

Defterlerdeki şikâyetler savaş, ekonomik kriz, eşkıyalık, âyânlık gibi dönemin başlıca sorunlarının eyaletlere olan etkilerini ve ayrıca eyaletin kendine has sosyal ve ekonomik yapısını tespit etmek açısından da önemli bir yere sahiptir. Dönemin kanun ve kurallarına da yine bu defterlerdeki hükümler sayesinde ulaşmak mümkün olmaktadır.

1.2. EYÂLET-İ SİVAS'TA ŞİKÂYET SİSTEMİNİN İŞLEYİŞİ

1.2.1. Başvuru, İnceleme ve Karar Süreci

Sivas eyaletindeki halk bir sorunu olduğunda, ikamet ettiği bölgedeki kadıya sorununu iletebildiği gibi arzu ettiği takdirde İstanbul'daki yüce divana da çıkma hakkına sahipti. Osmanlı'da merkezdeki büyük divanın haricinde her kaza ve sancakta adli davalara bakacak kadılar görev yapmaktaydı. Kadıların buldukları yerlerde Meclis-i şer' olarak adlandırılan Şer'i mahkemeler olurdu. Osmanlı kadılarına sultan adına adalet dağıtma görevi verilmişti. Bu sebepten, kadılar, bu mahkemelerde verecekleri kararlarda şer'i ve örfî hukuku dikkate almak zorundaydılar⁷⁵.

Şer'iyeye mahkemeleri (meclis-i şer') Osmanlı'nın başlangıcından son devirlerine kadar her türlü hukuki ihtilafların çözüldüğü bir merci olmuştur. Burada bir kadı ve mahkemenin büyüklüğüne göre sayıları değişen yardımcıları görev yapmışlardır. Kadıların ilmî görüşlerinden istifade ettikleri müftüler ve mahkemelerde yargılamayı şahit gözüyle izleyen ve *şühûdü'l-hâl* denilen kişiler tek hâkimli adliye teşkilatına kendine has bir zenginlik kazandırmıştır⁷⁶.

Mahkemede kadı ve yardımcısı naibin başkanlığında, şahitler huzurunda, *şer'le* görülen davalar, yapılan araştırmaların sonucunda ulaşılan bilgilerle olay hakkında bilgisi olanların ihbar ve şehadetleri sonucu bir karara bağlanmıştır. Şikâyet haklı bulunursa, davalının şikâyet konusu olan hareketinden vazgeçmesi yönünde karar çıkmış ve taraflara davanın sonucuyla ilgili kadı kararını içeren ve *hüccet-i şer'iyeye* deniler belge verilmiştir. Kelime anlamı delil olan hüccet, Şer'i mahkemelerde bir davanın şahitler huzurunda dinlenmesinden sonra kadıların verdikleri hükmü içeren belgeye verilen isimdir. Kadılar hüccetten ayrı olarak *ilâm* da vermişlerdir.

⁷⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2014, s. 113.

⁷⁶ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, 15. Baskı, İstanbul 2018, s. 77-79.

Bildirmek anlamına gelen ilâm, kadının herhangi bir mesele hakkında yaptığı tahkikatı, ilgili mercie haber vermesi veya kendisine yöneltilmiş suale cevaben arz eylemesine denir. İlâm ile hüccet arasında bazı farklar vardır. Hüccette şahitlerin huzurunda görülen davada kadının kararının altında şahitlerin de imzası vardır ve verilen karar şerân sabittir. İlâm da ise sadece var olan hal arz ve ifade edilmiştir⁷⁷. Delil ve belge eksikliği ile yalan ifadede bulunma gibi şüphelerden dolayı bir sonuca varılamamış davalarda “Şer‘le görülüb sıhhat ve hakikati üzere arz ve ilâm olunmak babında yazılmıştır” şeklinde kadılara emirlerin gönderildiği durumlara rastlanmaktadır⁷⁸.

Bahsedilen mahkeme düzeninin bir yansıması Sivas eyaletinde de görülmektedir. Bazı davalar kayıt altına alınırken, Meclis-i şer‘de kadı huzurunda yapılan yargılamalar esnasında duruşmayı izleyen şahitlerin olduğundan, onların da ihbar ve şahadetlerine başvurulduğundan bahsedilmiştir. Sözlerine ve kendilerine güvenilir Müslüman kişiler anlamına gelen “sikât-i⁷⁹ Müslimîn”, “udul-ı ahrar-ı ricâl-i Müslimîn”, “bi-garaz⁸⁰ Müslimîn”, “bi-garaz müsinn (yaşlı) ve ihtiyar ehl-i vukûf kimesneler”⁸¹ olarak tanıtılanlar, gerek mahkemelerde duruşmalara katılmış ve görüşlerini bildirmişler gerekse bazı davalarda olay yerine giderek gerekli keşiflerde bulunmuşlardır⁸². Toprak anlaşmazlığı, eşkıyalık, alacak verecek sorunları, miras gibi çözülemeyen bütün meselelerde güvenilir kişilerin şahitliğine başvurulmuştur⁸³.

Davacı ve davalının karşılıklı olarak birbirlerini suçladıkları ve iki tarafın da suçu kabul etmedikleri durumlarda, mesele hakkında kesin bilgisi (vukûf-ı tam) olanlardan haber alınmıştır. Sivas’ın Yahya Bey mahallesinde ikamet eden Seyyid

⁷⁷ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 112-113.

⁷⁸ Örnek davalar için bkz. BOA, SAD 9, 153/3.

⁷⁹ Sikât kelimesi itimat edilir, güvenilir, emin anlamlarına gelmektedir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 460-461.

⁸⁰ Bi-garaz kelimesi garazı/kini olmayan, kişisel bir niyet ve menfaatten uzak anlamlarına gelmektedir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 964.

⁸¹ Bahsedilen kullanımların geçtiği bazı davalar için bkz. BOA, SAD 5, 6/1, 39/1, 41/1, 86/1.

⁸² Mamalu Aşireti’nin Güller Cemaatinden bazı kişiler, Salmanlu kazasına bağlı Arslan Hacı köyünün ahalisinin ektiği tarlaları hayvanlarına çiğnettikleri için şikâyet edilmişlerdir. Köyden bi-garaz Müslimîn tarlalara gönderilmiş ve zararın ne kadar olduğunu inceleyerek mahkemeye bildirmişlerdir. BOA, SAD 5, 8/3.

⁸³ Dağdan odun kesip getirme hakkının hangi köye ait olduğuna dair yaşanan bir anlaşmazlıkta şahit olarak bölgenin ihtiyarlarına danışılmış ve onların verdikleri bilgiler doğrultusunda karara varılmıştır. Genellikle şahitlerin isimlerine yer verilmemişken bu olayda şahitlik eden yaşlıların isimlerine de yer verilmiştir. Bilgisine danışılan yaşlılar altı kişidir (BOA, SAD 5, 95/3). İhtiyarlardan bilgi alındığına dair başka örnek davalar için bkz. BOA, SAD 5, 35/4, 39/2, 51/1, 61/2.

Mustafa, bir işi için İstanbul'a gittiği sırada eşi Raziye vefat etmiştir. Mustafa'nın kayınpederi Ali, kızı Raziye'nin ölümünden damadını sorumlu tutmuş, İstanbul'a gitmeden önce kızını darp ettiğini, kızının da bu darptan dolayı öldüğünü iddia etmiştir. Meselenin aslını öğrenebilmek için olayın iç yüzünü bilen kişiler araştırılmıştır. Araştırma sonucunda bölge ahalisinden ve görevlilerinden İbrahim Sipahi, Naip Mustafa, Kethüda Hüseyin, Çukadar Süleyman, Sadrazam tarafından bölgeye hizmet için gönderilmiş Hüseyin ve Çukadarı Ali ile Sivas'ın Gök Medrese mahallesinden Seyyid Ali Efendi olmak üzere yedi kişi tespit edilerek olay hakkındaki malumatları sorulmuştur. Bunlar, Seyyid Mustafa İstanbul'a gittikten sonra eşi Raziye'nin hastalanıp on beş gün yattığını ve öldüğünü, darp olayının doğru olmadığını söylemişlerdir. Kayınpederi Ali'nin önceki mütesellim Zaralı oğlu Âyân Mehmet Bey'den aldığı destek nedeniyle de Seyyid Mustafa'nın mağduriyetini ispat edemediğini belirtmişlerdir⁸⁴.

İncelemeler neticesinde varılan sonuç, davalıya yine Müslimîn huzurunda duyurulmuştur. Bu cümleden anlaşıldığına göre kötü niyetli olmayan (*bi-garaz*) ve güvenilir Müslümanlar kadınların dava sonuçlarına da şahit tutulmuşlardır⁸⁵. Suçlu kişi işlediği suçun kanunlardaki durumuna göre konuyla ilgili yapması veya yapmaması gerekenler hususunda *tembihte* bulunularak gönderilebildiği gibi, suçun derecesine göre çeşitli para cezaları ile hapis cezası gibi farklı şekillerde de cezalandırılabilmiştir.

Kaza kadıları arasında haberleşme olduğu görülmektedir. Bir kazadaki önemli bir sorunla ilgili olarak görev sahasına girmeyen başka bir kazanın kadısı divana mektup gönderebilmiştir. Buradaki amacın olayın geçtiği bölge kadısına destek olmak ve olayın halledilmesi için delilleri kuvvetli bir şekilde divana bildirmek olduğu anlaşılmaktadır. Örnek bir olayda Osmancık kazasının öşür gelirleri öteden beri bölgedeki Beyler Çelebi Camisi vakfı tarafından zapt edilmekte iken, bölgenin zaimi ve subaşı diğer bütün vergileri toplamalarına rağmen vakfa ait öşür gelirlerini de kendileri almak istemişlerdir. Vakfın mürtezıkları Osmancık kazası kadısının huzuruna gelerek durumu bildirmişlerdir. Kadı da divana durum hakkında ihbarda bulunmuştur. Defterhane-i Amire'de muhafaza edilen Ahkâm kayıtları üzerinde

⁸⁴ BOA, SAD 1, 185/3, 216/1.

⁸⁵ Kadınların dava sonucunda davalıya Müslimîn huzurunda tembihte bulunduğunu belirttikleri olaylar için bkz. BOA, SAD 5, 39/1, 57/1.

yapılan incelemede Osmancık kazasının zeamet gelirlerinin Başhan, Bozahan, damgavât, bac-ı bazar ve kapan, bad-ı hevâ, cürm û cinayet, resm-i arûs, mukataa-yı bâgât ve hassa çayıruları gelirlerinden elde edildiği, kazanın aşâr gelirlerinin ise kadimden beri Beyler Çelebi vakfı tarafından zapt edildiği bilgisine ulaşılmıştır. Çıkan sonuç üzerine kadimden beri olduğu üzere devam edilmesi gerektiği hususunda kadı tarafından hüccet-i şer'iyeye verilmiş, bu hususta önceden verilmiş olan emr-i şerif kaydının üzerine de şerh düşülmüştür. Şikâyetçi olunan zaim ve sipahi bu emre rağmen öşür gelirleri üzerindeki müdahalelerini sürdürünce Sivas kadısı ve Tokat naibi, yüce divana durumu izah eder birer arz göndermişlerdir. Ayrıca Sivas kadısı bizzat mektup da yazarak Osmancık bölgesindeki vaziyeti divana bildirmiştir. Bu iki görevlinin arzları üzerine tekrar kayıtlar incelenip zaim ve subaşının müdahalelerini engellemek için yeniden emir yazılmıştır⁸⁶.

Osmanlı'da yerel mahkeme niteliğinde olan Şer'iyeye Mahkemeleri'nin yargı yetkisi buldukları coğrafi bölge ile sınırlıydı. Kadının yargı bölgesi dışında verdiği kararlar geçerli değildi⁸⁷. Hukukta olması emredilen durum böyleyken uygulamada bu kanunun aksine davranışların olduğu anlaşılmaktadır. Bazı hükümlerde şikâyetlerin olayın geçtiği mahallin görevlileri tarafından görüşülmesi, başka bir kaza kadısı ya da naibi huzuruna getirilmemesi hususundaki emirler bu kurala uymayanların varlığını kanıtlamaktadır. Bir bölgede yaşanan olay başka bir kazanın görevlisinin huzuruna taşındığında farklı kararlar verilebilmektedir. Ayrıca suçluların başka kazalardaki görevlileri rüşvet vs. yollara başvurarak tarafına çekmeyi başarıp, kendi lehlerine kararlar çıkartabildiklerine dair durumlara da rastlamıştır. Bu nedenle suçluların başvurdukları yollardan biri olan davayı *âhar kazaya* taşıma istekleri, emirlerle sürekli yasaklanmıştır⁸⁸.

⁸⁶ BOA, SAD 12, 155/2. Benzer bir durumda Üsküdar'daki Atik Valide Sultan Camisi vakfının nahiyelerinden olan Yeni-il kazasına bağlı Aşudi nahiyesindeki bir olay sonucunda yaşanmıştır. Nahiyedeki Cami Şeyhi olarak tanınan Mahmut isimli kişi, zaleme ve mütegalibedendir ve verdiği rüşvet ile nahiyeye subaşı olmuştur. Subaşı görevini üstlenince de çeşitli bahanelerle halktan sürekli vergi toplamıştır. Köy halkı ve durumdan haberdar olup buradaki reayaya destek olmak isteyen Divriği kadısı divana şikâyetlerini sunmuşlardır. BOA, SAD 9, 136/1.

⁸⁷ Mehmet Akman, *Ceza Yargılaması*, s. 37.

⁸⁸ 1743 senesinde Tokat naibi kendisine verilmiş bir görevlendirme olmadığı halde Kazabâd'daki bir davaya müdahil olmuş ve mahkemeyi basarak "*Kazabâd ahâlisinin da 'va-yı şerîfeleri bâ ferman-ı âli bana havale olunmuştur*" diyerek yargılanan şahsı mahkemeden alıp Tokat'ta yargılamak için götürmüştür. Olay üzerine davanın âhar mahalle taşınmaması ve mahallinde görülmesi için emir çıkarılmıştır. BOA, SAD 1, 70/4, 71/3, 72/4, 81/3.

Olayların başka mahalde görüşülmesi istenmese de bazı firariler için bu yasağın bozulduğu görülmektedir. Davalı kişinin firar etmesi gibi bir durum yaşandığında firarinin yakalandığı bölgedeki kadı huzurunda yargılanması için emirler gönderilmiştir⁸⁹.

Bazı davaların da mahallindeki mahkemelerde dinlenmeyip Asitane'de görüşülmesi uygun bulunmuştur. Davanın Asitane'de görüşülmesi hususuna davacıların talepleri üzerine karar verilebildiği gibi, çok önemli bazı sorunların Asitane'de görüşülmesi devlet tarafından da istenebilmiştir. Davacı divanda şikâyetini sunarken kendisiyle ya da şikâyet ettiği durumla ilgili davaların başka mahalde dinlenmeyip, Asitane'de görülmek üzere havale olunmasını rica etmiştir. Ya da mahallindeki meclise gidip kadıdan kendi adına mektup yazmasını istemişse mektupta bu isteğini belirtmesini de söylemiştir. Ricası uygun bulunanların talepleri doğrultusunda davanın Asitane'de görüşülmesi kabul edilmiştir. Sadece Asitane'de görüşülmesi ve mahallindeki mahkemede dinlenmemesi istenen davalardaki sorun genellikle geniş çaplı asayişsizlik durumları olmuştur. Bölgenin mütegalibesi (zorba) ya da eşkıyası olan kişiler halka çeşitli zulümler yapmışlar, bölgelerindeki ehl-i örften yandaşları ve eşkıya grupları sayesinde almaları gereken cezayı almaktan sürekli kurtulmuşlardır. Bu gibi gruplara kadının ya da subaşı, mübaşir gibi görevlilerin güçleri yetmemiştir. Dolayısıyla bu davaların Asitane'de görüşülmesi zorunlu hale gelmiştir⁹⁰.

Şikâyetler divana yapılmış olsa bile yine de kadının ilgilenmesi gereken bir durum olmaktan kurtulamamıştır. Kadılar olayların mahallinde incelenmesi ve Asitane'ye doğru bilginin ulaştırılması hususunda önemli bir görev üstlenmişlerdir. Pek çok olayda şikâyet konusu olan olayla ilgili kadının bilgisi olup olmadığı sorulmuş ve kadıdan gelen haber doğrultusunda şikâyetçi olunan kişi ve durum hakkında bir karara gidilmiştir⁹¹.

Kadıların yargı sistemlerindeki yerlerinin ve önemlerinin oldukça büyük olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Ancak kendisinden şikâyetçi olunan kadılar ve naipler

⁸⁹ Sürekli firar etmeleri veya emre itaatsizlikleri nedeniyle yargılamalarının yapılamaması gibi durumlarda eşkıyaların buldukları mahalde şer'le yargılanması istenmiştir. Örnek hükümler için bkz. BOA, SAD 1, 7/1. SAD 4, 358/2. SAD 9, 71/1.

⁹⁰ Örnek durumlar için bkz. BOA, SAD 1, 83/5, 154/1.

⁹¹ Bkz. BOA, SAD 1, 56/3.

de olmuştur. Kadılar ve naiplerle ilgili şikâyetler incelediğimiz yüzyıldan çok daha önce başlamıştır. Osmanlı kadılarının şaibesiz devri II. Murad'dan 16. yüzyıl ortalarına kadar geçen zamana rastlar. Kanuni Sultan Süleyman'ın öldüğü yıllarda dahi kadıların oldukça bozulmuş oldukları ve rüşvet verilmeden davaların halledilemediği ifade edilmektedir⁹².

Kadıların ve naiplerin bilinen bu durumlarına rağmen, bir yöredeki halk bölgelerindeki kadı ya da naipten şikâyetçi olduklarında kendilerinden toplu şikâyet (mahzar) talep edilerek kadı hakkında herkesin aynı görüşte olup olmadığı öğrenilmek istenmiştir. Bazı durumlarda da hakkında şikâyet olan kadıyı incelemek üzere bölgeye bir görevli gönderilmiş ya da bölgedeki üst düzey görevlilerden birine kadı hakkında malumat toplayıp merkeze bildirmesi hususunda hüküm yazılmıştır⁹³. Anlaşıldığı üzere kadı ve naipler hakkındaki şikâyetlere karşı temkinli yaklaşılmış, peşin hüküm vermekten kaçınılmıştır.

Bölge mahkemesinden alınan hüccete rağmen davalının karara uymaması ya da başka bir sebepten hakkını bir üst mercide aramak isteyen davacı, İstanbul'daki divana başvuru yapmıştır. Sorunların öncelikle bölge kadısı huzurunda görüşülmesi gerektiğine dair bir kanun ya da kurala rastlanmamıştır. Davasını bölge mahkemesine taşıyan ancak oradan çıkan neticeye rağmen sorunlarını halledemeyenler, divandaki şikâyetleri esnasında daha önce kadı huzurunda sorunlarını dile getirdiklerinden bahsetmişlerdir. Böyle bir yargılamadan bahsetmeyen ve doğrudan Asitane'ye gidildiği anlaşılan durumların daha fazla olduğu görülmüştür. Her iki yönetime de başvuran yani sorununu hem bölge mahkemesine hem de divana ileten kişiler de olmuştur. Bir davada eyaletin beylerbeyine (valisine) kadar sorununu ulaştırmış olan bir reaya aynı tarihlerde divana başvurma gereği de duymuştur. Hem divana hem de beylerbeyine giden şikâyetin incelenmesi için bir mübaşir İstanbul'dan, bir mübaşir de Sivas beylerbeyi tarafından tayin edilmiştir. İki mübaşirin ve şahitlerin huzurunda

⁹² A. Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, Haz. M. Nihat Aryol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017, s. 54.

⁹³ Gedegra ahalisinden üç beş kişi kadıları Seyyid İbrahim'den şikâyetçi olmak için divana gittiklerinde ellerinde ahalinin tamamının kadılarından şikâyetçi olduğuna dair mahzar olmadığı için şikâyetlerinin görüşülemeyeceği belirtilmiştir. Ancak gelen üç beş kişinin şikâyetleri dikkate alınarak Anadolu Kadıaskeri muhızrılarında Mustafa'ya hüküm yazılarak bu hususu tetkik etmesi için görevlendirildiği bildirilmiştir. Mustafa'dan olayı mahallinde incelemesi ve ahali tarafından imzalanmış ve mühürlü mahzar ile hakikati İstanbul'a bildirmesi istenmiştir. BOA, SAD 12, 137/1.

bölge mahkemesinde kadı huzurunda yargılama yapılmıştır⁹⁴. Dolayısıyla davasını yüksek mercilere taşıma hakkına sahip olan reyanın hukuk konusunda kendilerine tanınan haklardan en üst düzeyde yararlandıkları görülmektedir. İncelediğimiz dönemde Şer'îye Sicilleri mevcut olan Amasya ve Tokat'ın sicillerinde ve Ahkâm-ı Şikâyet defterlerinde kayıtlı aynı kişi ve olayları bulmak mümkündür⁹⁵.

Asitane'ye giden pek çok kişinin elinde Şeyhülislam'dan alınmış *fetva-yı şerîfe* vardır. Osmanlı ilmiye sınıfının en yüksek mevki sahibi kişisi olan Şeyhülislam'dan alınmış fetvalar, Osmanlı hukukunda her zaman önemli bir yere sahip olmuş ve davanın neticesi hususunda destekleyici nitelik taşımıştır⁹⁶. Bazı hükümlerin karar kısımlarında “*fetvâ-yı şerîfesi mücebince şer'le görülmek için yazılmıştır*” ifadeleri yer almaktadır⁹⁷. Ayrıca Şeyhülislam'dan, Anadolu Kadıaskeri'nden, kadıdan alınmış *ilâmlar* da davalarını desteklemek amacıyla divana kanıt olarak sunulmuştur.

Halktan bir bireyin bir durumla ilgili şikâyetini İstanbul'daki divana sunmasıyla başlayan süreç şikâyetin incelenmesi, ilgili görevlilerle haberleşilmesi, olayın mahallinde tetkiki ve sonuca ulaşılması şeklinde uzun bir işlem den geçmektedir. İstanbul'daki divana sunulan şikâyetler, olayın geçtiği mahaldeki görevlilerin bilgilerinin alınmasını ve bölgeye ait defter kayıtlarının incelenmesini zorunlu hale getirmiştir. Bahsedilen sürecin sonunda ulaşılan sonuç ve yapılması gerekenler hakkında *ferman (emr-i şerîf)* ya da *hükm-i hümayun* yazılmıştır. Ferman ve hüküm padişah buyruğu anlamına gelen kavramlardır⁹⁸. Divana bizzat giderek, dilekçeyle ya da mektup ile başvuran şikâyetçiler durumlarını anlattıktan sonra divandan nasıl bir sonuç istediklerini de ifade etmiş⁹⁹ ve istedikleri doğrultuda bir emr-

⁹⁴ Amasya'daki Halifet Medresesi vakfı mütevellisi, vakfa ait çiftlik arazilerde ziraat yapan Bozbeyi çiftliği sahibi Yeğen oğlu Hacı İbrahim'den ve Uzun Oba çiftliği sahibi Hacı Mehmet Efendi'den vermeleri gerekenden fazla vergi talep edince, çiftlik sahipleri hem İstanbul'a hem de beylerbeyine durumlarını iletmişlerdir. BOA, SAD 9, 78/1.

⁹⁵ Tabi ki iki arşiv grubunun da kendisine has özellikleri olduğu muhakkaktır. Mesela Ahkâm Defterleri'nde narh çizelgeleri, asker ve hububat tedariki, erzak nakli gibi meselelere ve tereke, hüccet gibi belge türlerine rastlanmaz. Ancak meseleye şahsi sorunlar açısından bakıldığında hem kadı sicillerinde hem de şikâyet defterleri kayıtlarında aynı davalara ve şahıslara rastlamak mümkündür.

⁹⁶ Mehmet İpşirli, “Şeyhülislam”, *DİA*, C. 39, İstanbul 2010, s. 94.

⁹⁷ BOA, SAD 1, 49/3, 49/4.

⁹⁸ Ferman ve hüküm hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, “Ferman”, *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 400-406. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 270-272.

⁹⁹ Örneğin Ladik'te ikamet eden Mehmet Ağa, hanesini basıp eşyalarını yağma eden ve evini yakan 70-80 kişilik eşkıya grubundan şikâyetçi olup, “*ihrâk-ı bi'n-nar olunan menzîlinin semenini ve garet olunan eşyası aliverilmek babında*” divandan hükm-i hümayun çıkarılmasını rica etmiştir. BOA, SAD 1, 283/6. Bir başka olayda da Eğin'de naip olarak görev yapan Seyyid Ahmet, kazalarındaki bazı

i şerîf ya da hükm-i hümâyun “rica” etmişlerdir. 1 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri’ndeki hükümlerden 457 tanesinde emr-i şerîf, 354 tanesinde de hükm-i hümâyun rica edilmiştir. 9 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri’ndeki şikâyetlerin de 392 tanesinde emr-i şerîf, 242 tanesinde de hükm-i hümâyun rica edilmiştir. Netice itibariyle emr-i şerîf veya hükm-i hümâyun isteyenlerin ikisi de padişah buyruğu talep etmektedirler.

Bir kere dinlenip karara bağlanan olayların herhangi bir yargı mensubu tarafından tekrar görüşülmemesi için kesin emirler gönderilmiştir. Bazı davacıların haksız oldukları kanıtlanmasına rağmen iddialarından vazgeçemedikleri ve sürekli karşı tarafı rahatsız ettikleri durumlar yaşanmıştır. Bu nedenle bir kere görüşülüp karara bağlanan davaların tekrar görüşülmesine müsaade edilmemiş ve böylece haksızlıkların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Uzun bir dava süreci sonucunda “*ba‘de‘l-yevm tarafından bizzat veya vekâleten da‘vâ veya nizâ‘ları zuhûr ider ise inde‘l-hükkâm ve‘l-keâm mesmû‘ olunmuş (dinlenmiş) deyü taraf-ı şer‘den hüccet-i şer‘iyye verildiğin bildirüb*” ve daha önce verilmiş hüccete binaen hareket edilmesi şeklinde karara varıldığı örnekler de bulunmaktadır¹⁰⁰.

1.2.2. Şikâyetlerin İncelenmesi ve Karara Bağlanması Hususunda Sivas Valisi ve Diğer Görevliler

Sivas eyaletinin en üst düzey askeri ve idarî amiri eyaletin merkezi olan Sivas’ta bulunan beylerbeyidir. Beylerbeyine vali ve mir-i mirân da denilmiştir. Vezir rütbesine sahip beylerbeylerine de *Sivas valisi vezire* şeklinde hitap edilmiştir. Beylerbeyinin önemli görevleri bulunmaktadır. Eyalette güvenliğin sağlanması, reayanın korunması, askerinin nizamının sağlanması zulmün bertaraf edilmesi, eyaletin idaresi, seferlere iştirâk belli başlı görevleri arasındadır. Ayrıca timarların verilmesi ve timar ihtilaflarının halledilmesi beylerbeyini en çok uğraştıran konulardandır. Beylerbeyinin başkanlığında toplanan eyalet divanlarında da halkın şikâyet ve istekleriyle ilgili meselelerle ilgilenilirdi. Bu divan eyaletin en üst yargı organı

mütegalibenin zorbalıklarına ruhsat vermediği için bu kişilerin “*biz senin naib olduğunı istemezüz*” diyerek kendisine müdahalede bulduklarını ihbar etmiş ve müdahalelerinin men edilmesi hususunda emr-i şerîf rica etmiştir. BOA, SAD 3, 116/3.

¹⁰⁰ BOA, SAD 1, 55/4.

özelliğine sahipti¹⁰¹. Sivas beylerbeyinin divanında da çeşitli davaların görüşüldüğüne dair kayıtlar mevcuttur.

Hükümlerin büyük bir kısmına, “*Sivas valisine*”, “*Sivas beglerbegine*” ya da “*Sivas kadısına*” yazılarak başlandıktan sonra devamında olayın geçtiği bölgenin görevlilerinden bir ya da birkaçına hitap edilmiştir. Hitap sıralamasında valiye öncelik tanınmış diğer görevlilerin hiçbiri validen (beylerbeyinden) önce yazılmamıştır. Aynı önceliğin Sivas kadısı için de uygulandığı görülmektedir. Birden fazla görevliye hitap edileceği zaman içlerinde Sivas kadısı da varsa Sivas kadısı diğerlerinden önce yazılmıştır. Hem Sivas valisine hem de Sivas kadısına hitap edilecekse önce yine vali yazılmıştır.

“*Sivas valisi vekiline*” hitabıyla gönderilen hükümler de bulunmaktadır. Burada vali vekillerinden kastın dönemin ünlü âyân aileleri olduğu anlaşılmaktadır. Bazı hükümlerde vekil olarak nitelenmiş kişilerin adları da yazılmıştır¹⁰². “*Sivas Beglerbegisi Sarı-zâde Mehmed dame ikbalûhûya hüküm ki*”¹⁰³ ifadesinde görüldüğü gibi beylerbeyi görevine getirilmiş âyânlara da rastlanmaktadır.

Hitap kısmında Sivas beylerbeyinin veya Sivas kadısının adına sıklıkla yer verilse de bu iki görevliden birinin ya da her ikisinin birden her hükümde anılması zorunluluğu olmamıştır. Sadece olayın geçtiği bölgenin görevlisine hitapla gönderilmiş hükümler de vardır. Önemli vakalar ve halledilmesi uzun sürmüş bazı davalar Sivas valisi huzuruna taşınmıştır. “*Eğin kadısına hüküm ki*”, “*Zile hassı voyvodasına hüküm ki*”, “*İskilip kazası naibine hüküm ki*” örneklerinde olduğu gibi doğrudan olayın geçtiği bölgenin görevlilerine gönderilen hükümler de olmuştur. Bu gibi hükümlerde de kazanın merkezinde görev yapan kadıya hitap edilecekse önce kadı yazılmış daha sonra diğer görevliler yazılmıştır. Bir örnekle açıklamak gerekirse Amasya’da alım satımla ilgili bir sorunda hitap kısmında önce Amasya kadısına sonra Amasya mütesellimine hitap edilmiştir¹⁰⁴. Ancak hüküm kadıyla beraber sancak mutasarrıfına gönderilmiş ise o durumda mutasarrıf önce yazılmıştır. 1765 tarihli iki

¹⁰¹ Mehmet İpşirli, “Beylerbeyi”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 69-74.

¹⁰² 2 Numaralı defterin sonlarından itibaren başlayıp 3 numaralı defter boyunca devam eden “*Sivas Valisi vekili Zaralı-zâde Mehmed’e*” hitabıyla başlamış çok sayıda hüküm mevcuttur. BOA, SAD 2, 462/1. BOA, SAD 3, 22/1, 2, 3.

¹⁰³ BOA, SAD 12, 204/1.

¹⁰⁴ “*Amasya kadısına ve Amasya sancağı mütesellimine hüküm ki*” şeklinde yazılmıştır. BOA, SAD 12, 198/2.

hükümde “Çorum sancağı mutasarrıfına ve Osmancık kadısına hüküm ki”¹⁰⁵, “Bozok sancağı mutasarrıfına ve Bozok kadısına hüküm ki”¹⁰⁶ şeklinde hitap edilmiştir.

Hitap kısmında dikkat çeken başka durumlar da vardır. Tokat’a bir emir gönderildiği zaman ilgilenmesi istenen görevli genellikle Tokat naibi ya da Tokat voyvodası olmuştur. Amasya sancağı mutasarrıfına, Canik muhassılına, Bozok mütesellimine, Çorum mutasarrıfına hitapla gönderilen emirler çoğunluktadır. Sancağın genelini ilgilendiren bir durum ya da emir olduğunda “Amasya sancağında vâki’ kuzât ve nüvvâba hüküm ki” gibi genel ifadeler de kullanılmıştır. Eşkıyalıkla ilgili yazılmış bazı emirlerde “Şekâvete tasaddî iden şakîlerin buldukları mahallin kadısına hüküm ki” şeklinde hitap edildiğine dair örneklere rastlamak mümkündür¹⁰⁷. İsmi açıkça yazılarak bir husus için özel olarak görevlendirilmiş şahıslara da rastlanmaktadır. Turhal’daki miras davasına mütevellî¹⁰⁸ tayin olunan görevliye durumun özetini anlatıp yapması istenilenler hakkında bilgi veren bir hüküm “Tokad civarında Turhal kasabası sükkânından Mevlana Şeyh Mehmed zide ilmuhûya hüküm ki” örneğinde olduğu gibi mütevellî tayin olunan kişinin isminin açıkça yazılmasıyla başlamıştır¹⁰⁹.

Divana ulaştırılan şikâyetlerin pek çoğu tekrar mahalline nakledilmiştir. Mahallindeki görevlilerden davayı kanuna uygun olarak (şer‘le) görmeleri istenmiştir. Emirler olayın geçtiği yere göre bölgenin önde gelen görevlilerinden herhangi birine gönderilmiştir. Bir konu hakkında görevlendirilecek kişinin Şeyhülislam’ın işareti, yani ismi açıkça teklif etmesi ile yapıldığı örnekler de mevcuttur¹¹⁰. Eğin’de ya da Arapgir’de meydana gelen olaylarda maden emininin sorunla ilgilenmesi için görevlendirildiği de olmuştur¹¹¹.

¹⁰⁵ BOA, SAD 11, 49/2.

¹⁰⁶ BOA, SAD 11, 50/3.

¹⁰⁷ BOA, SAD 12, 190/3.

¹⁰⁸ Genel anlamıyla vakıf yöneticisi olarak bilinen mütevellî unvanı, herhangi bir yerin yönetimini üstlenmiş kişiler için de kullanılmıştır.

¹⁰⁹ BOA, SAD 1, 86/3.

¹¹⁰ Kazabâd kazasının Ergülan? köyünde yaşanan bir miras davası ile ilgilenmesi için Şeyhülislam Seyyid Mustafa’nın işaretleri ile Tokat Kadısı Seyyid Ahmet mütevellî olarak görevlendirilmiştir. BOA, SAD 1, 276/2.

¹¹¹ Eğin’deki bir miras davasında “Sen ki Keban ma‘deni emininin ma‘rifetinle şerle görölüb” şeklinde görevlendirme yapılmıştır. BOA, SAD 1, 102/4.

Hükümlerin gönderildiği görevliler genel olarak vali (beylerbeyi), kadı, mütesellim, naip, voyvoda, molla, muhassıl, muhassıl vekili, mutasarrıf olmuştur. Nadir olarak paşa, serdar, kale dizdarı, maden emini, serasker, ocak ihtiyarları, âyân-ı vilayet gibi görevliler de hüküm gönderilenler arasında yer almışlardır. Meseleyle ilgilenmesi için görevlendirilen kişilerle meseleler arasında özel bir bağlantı olmadığı görülmektedir. Örneğin bir muhassıla gönderilen emirler eşkıyalık, toprak meselesi, miras meselesi, alacak verecek meselesi gibi çeşitli sorunlarla ilgili olabilmiştir. Eşkıyalık konularının sürekli belirli bir görevliye, alacak verecek konularının başka bir görevliye gönderildiği gibi bir durum olmamıştır. Aşağıdaki tabloda 1 ve 4 Numaralı Sivas Ahkâm Defterleri'nde hitabın yapıldığı görevlilerin sayısal dağılımı verilmiştir.

Tablo 5: 1 ve 4 Numaralı Sivas Ahkâm Defterleri'nde Hitabın Yapıldığı Görevlilerin Sayısal Dağılımı

1 ve 4 Numaralı Sivas Ahkâm Defterleri'nde Hitap Edilen Görevlilerin Sayısal Dağılımı		
Görevli	1 Numaralı Defter (Adet)	4 Numaralı Defter (Adet)
Kadı	1215	1147
Beylerbeyi (Vali)	527 ¹¹²	844 ¹¹³
Mütesellim	322	37
Naip	167	156
Voyvoda	104	72
Molla (Monla)	50	9
Muhassıl vekili	31	2
Mutasarrıf	21	66

¹¹² 1 Numaralı Defterde 375 defa Sivas beylerbeyine 152 defa da Sivas valisine hüküm gönderilmiştir. Tabloda toplam sayı belirtilmiştir.

¹¹³ 1 Numaralı Defterin aksine bu defterde yoğun olarak Sivas valisi kullanımı tercih edilmiş, sadece 2 kere beylerbeyi ifadesi kullanılmıştır.

Paşa	5	2
Serdar	4	4
Muhassıl	3	29
Kale Dizdarı	3	-
Maden Emîni	3	3
Serasker	1	-
Ocak ihtiyarları	1	-
Âyân-ı Vilayet	1	-
Alay Beyi	-	1
Toplam	2458	2372

Gönderilen emirlerle mahallinde incelenmesi talep edilen davalar, bizzat vali huzurunda görüşülebildiği gibi, vali tarafından olayın çözüme kavuşturulması için mübaşir de tayin edilebilmiştir. Vali gerekli durumlarda *buyruldu*¹¹⁴ yazarak suçluların yakalanıp getirilmesi ya da olayın mahallinde tetkiki için emir göndermiş ve meseleyle ilgilenmesi için *mübaşir* tayin etmiştir. Valinin buyrulduğunun mahkemeye davet için çıktığı da olmuştur. Yargılanmak üzere hakkında emir çıkan kişinin hanesine miralay ya da zabıt gönderilmiş ve valinin buyrulduğu doğrultusunda mahkemede yargılanması için davet edilmiştir¹¹⁵.

Sivas valisi eyaletteki her türlü sorunla ilgilendiği gibi eyalet haricindeki bölgelerin sorunlarını çözmek için de görevlendirilebilmiştir. Malatya'nın Hasan Çelebi menzilineki menzilci, yolculukları esnasında menzilde konaklayanların mallarını çalmaktan dolayı sürekli şikâyet edilince, olayın araştırılması ve çözülmesi için Sivas valisi görevlendirilmiş ve bir mübaşir tayin etmesi istenmiştir¹¹⁶.

¹¹⁴ Buyruldu sadrazam, vezir, defterdar, kazasker, kaptan paşa, beylerbeyi gibi yüksek görevlilerin kendilerinden aşağı mevkilerde bulunanlara gönderdikleri emirlerdir. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbe Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017, s. 87.

¹¹⁵ Divriği'den Gulam Esir Mehmet isimli kişinin hanesine miralay ve zabıt gönderilmiş ve dâhil olduğu toprak anlaşmazlığı hususunda yargılanması için mahkemeye davet edilmiştir. BOA, SAD 9, 111/3.

¹¹⁶ BOA, SAD 6, 27/1.

Devlet merkezinde kayıt altında tutulan defterlerdeki bilgilere, başta toprak meseleleri olmak üzere bazı olayların aydınlatılabilmesi için ihtiyaç duyulmuştur. Böyle durumlarda Defterhane-i Amire'deki defter serileri taranmış ve ulaşılan sonuçlar Defter Emmini tarafından arz edilmiştir. Daha sonra da Defter Emininin arzı gereğince hareket edilmesi hususunda emr-i şerîf çıkarılmıştır.

Eyalet içerisindeki bazı sınıfların yargılaması belirli makamlar tarafından yapılmıştır. Seyyidlerin yargılanmasını ve ceza almasını gerektirecek bir durum yaşanmışsa bunların davalarına kazalardaki nakibü'l-eşraf kaymakamı bakmıştır. Sipahilerin ihzar, yargılanma, hapis, ceza gibi durumlarıyla ise kazalardaki kethüda yeri ilgilenmiştir. Bu görevliler haricinde serdar, zabıt gibi görevlilerin bunların davalarına karışmaması emredilmiştir¹¹⁷. Gedegra'da imam ve hatiplerin yargılanmaları ve cezalandırılmaları hususuyla kazadan Müderris Seyyid Abdullah görevlendirilmiştir. Bölgedeki imam ve hatipler kendilerini yargılama ve cezalandırma işlerine karışmak isteyen alay beyi, çeribaşı, voyvoda ve sâire zabıtanın şikâyetçi olmuşlardır¹¹⁸. Serbest vakıf köyünün yargı işlerine köy zabıtının bakması kanundur. Köprülü Mehmet Paşa vakfına ait Merzifon'daki Hacı köy serbest olup buralarda halk arasında bir dava olduğunda suçlunun cezalandırılması ve hapisleri mevzuuyla köy zabıtının ilgilenmesi gerekirken, kazanın yeniçeri serdarının bu işle ilgilenmeye başlaması şikâyet edilmiştir¹¹⁹.

1.2.3. Şikâyetin Sunulduğu Mercî

1.2.3.1. Südde-i Sa'adet, Rikâb-ı Hümâyûn ve Rikâb-ı Kâm-yâb

Defterlere kaydedilmiş hükümlerin bizlere verdiği önemli bilgilerden biri şikâyetlerin nereye sunulduğudur. İlgili görevliye hitapla başlayan hükümlerde, şikâyeti yapan kişinin tanıtılmasının ardından şikâyetin iletildiği yerin bilgisine değinilmiştir. Hükümlerde yazılanlara göre şikâyetler hükümet merkezi olan ve Divan-ı Hümâyûn'un bulunduğu şehir olan İstanbul'a yapılmıştır. İstanbul'dan da *Südde-i Sa'adet* olarak bahsedilmiştir. Ancak şikâyetlerin sunulduğu makam olarak herhangi bir divanın adı geçmemektedir. Burada akıllara gelen en önemli soru *Südde-*

¹¹⁷ BOA, SAD 4, 200/1.

¹¹⁸ BOA, SAD 9, 357/1.

¹¹⁹ BOA, SAD 4, 17/1.

i Sa'adet'e yapıldığı söylenen şikâyetlerin Divan-ı Hümâyûn'a mı yoksa o dönemde işlevleri artmış bulunan vezir divanlarına mı yapıldığı hususudur. Hüküm içerisinde mahkeme adına açıkça yer verilmemiş olması sebebiyle şikâyetlerden bunun tam neticesini çıkarmak mümkün olamamaktadır. Ancak hükümlerde divanın adı geçerse de bu husus çok da şüpheyle yaklaşılabilecek bir durum değildir. Divan-ı Hümâyûn katalogları arasında yer alan bu defter gruplarındaki şikâyetler, divanda görüşülen sorunların bir suretleridir. Ayrıca olay Divan-ı Hümâyûn haricinde farklı bir mahkemede görüşülmüş ise bunun bilgisine de hükümlerde yer verilmiştir. Mesela Sivas kazasına bağlı Gökmedin? köyünden Serbuna isimli nasraniyenin nikah mevzusu ile ilgili şikâyeti, daha önceden Bab Mahkemesinde ve Mahmut Paşa Mahkemesinde görüşülmesine rağmen bir sonuca ulaşamamış ve son olarak divana gelme gereği duyulmuştur¹²⁰.

Şikâyetlerin İstanbul'a yapıldığına dair açık bilgilerin olmadığı kayıtlar da çoğunluktadır. Sadece "*gelüb*" ya da "*arz-ı hâl idüb*" ifadelerinin kullanıldığı ancak nereye geldiği ya da hangi makama arzual edildiği belirtilmemiş bu tarz hükümler, şikâyetçinin yerel mahkemeye mi yoksa İstanbul'a mı başvurduğu sorusunu akıllara getirirse de hükmün devamında gelen olayın mahallinde tetkikini isteyen karar cümleleri İstanbul'a gidildiğini açıklar niteliktedir. Dolayısıyla Südde-i Sa'adet ismi geçsin ya da geçmesin defterlerdeki bütün hükümler bizzat İstanbul'a ve Divan-ı Hümâyûn'a yapılmış şikâyetlerin birer nüshasını içeren kayıtlardır.

Şikâyetlerin sunulduğu makam olarak adı geçen Rikâb-ı Kâm-yâb ve Rikâb-ı Hümâyûn nadiren tercih edilmiş kullanımlardır. Rikâb kelimesi sözlükte büyük bir kimsenin katı, huzuru anlamına gelmektedir¹²¹. Rikâb-ı Hümâyûn da padişah huzuru olarak çevrilebilir. Rikâb-ı Kâm-yâb da Rikâb-ı Hümâyûn yerine kullanılan ve yakın anlama gelen bir kelimedir.

Bu iki kalıp da şikâyetin sunulduğu yeri ifade etmek için çok sık tercih edilen kullanımlar olmamıştır. 1 numaralı Ahkâm Defteri'nde 252. sayfanın 1744 tarihli ikinci hükmünde Rikâb-ı Kâm-yâb şeklinde bir defa geçmiştir¹²². 4 numaralı defterde

¹²⁰ BOA, SAD 1, 272/2.

¹²¹ Mehmet Kanar, *Arap Harfli Alfabetik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2010, s. 345.

¹²² BOA, SAD 1, 252/2.

bir defa Rikâb-ı Hümâyûn¹²³, 9 numaralı defterde on defa Rikâb-ı Hümâyûn, sekiz defa Rikâb-ı Kâm-yâb, bir defa da Rikâb-ı Kâm-yâb-ı Hümâyûn şeklinde olmak üzere toplam 19 defa kullanılmıştır¹²⁴. 12 Numaralı defterde de yedi defa Rikâb-ı Kâm-yâb, iki defa da Rikâb-ı Hümâyûn kullanılmıştır¹²⁵.

9 numaralı defterde 1763 tarihli bir hükümde Rikâb-ı Hümâyûn'a yapılan başvurunun sunuş şekliyle ilgili arz-ı hâl yerine ruk'a kelimesi kullanılmıştır¹²⁶. Ruk'a, yazı yazılacak kağıt ve deri parçası anlamına gelebildiği gibi dilekçe/arzuhal anlamına da gelmektedir¹²⁷. Bu kelimenin kullanıldığı başka bir hükme rastlanmamıştır.

1.2.3.2. Ordu-yı Hümâyûn ve Meştâ-yı Hümâyûn

Padişahın seferde olduğu tarihlerde şikâyetler ordu-yı hümâyûn ya da meştâ-yı hümâyûna sunulmuştur. Ordu-yı hümâyûn, Osmanlı ordusu anlamına gelmektedir¹²⁸. Meştâ da sözlükte kışlık, kışın barınılacak yer, kışlık ordugâh, kışla olarak tanımlanmıştır¹²⁹.

Ordu-yı hümâyûn ve meştâ-yı hümâyûn kullanımlarına sadece 12 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin son 51 sayfasında rastlanmıştır. Defterin 1770 tarihli 282. sayfasından itibaren dönemin Sivas Valisi Ali Paşa'nın da iştirâk ettiği seferden bahsedilmiş ve bu sayfadan itibaren 108 şikâyetten 101'i ordu-yı hümâyûna 7 tanesi meştâ-yı hümâyûna sunulmuştur. Kışlağın adı Baba Dağı Meştâğı olarak belirtilmiştir. Romanya'nın Dobruca bölgesinin kuzeyinde yer alan ve eski bir Türk yerleşim yeri olan bu kışlak, Lehistan ve Rusya üzerine yapılan seferlerde yol üzerinde bulunması nedeniyle Osmanlı'nın önemli kışlaklarından biridir¹³⁰. Tarihler de 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'na denk gelmektedir.

1.2.3.3. Meclis-i Şer'

¹²³ BOA, SAD 4, 359/1.

¹²⁴ Rikâb-ı Hümâyûn için: BOA, SAD 9, 90/3, 95/2, 136/1, 298/3, 307/1, 314/3, 319/3, 366/3, 370/1, 372/3. Rikâb-ı Kâm-yâb için: s. 166/1, 172/1, 208/1, 264/5, 293/1, 348/3, 354/1, 375/1. Rikâb-ı Kâm-yâb-ı Hümâyûn için: BOA, SAD 9, 352/1.

¹²⁵ Rikâb-ı Hümâyûn için: BOA, SAD 12, 192/1, 261/3. Rikâb-ı Kâm-yâb için: BOA, SAD 12, s. 27/2, 43/1, 93/3, 93/4, 94/1, 239/2, 246/1.

¹²⁶ BOA, SAD 9, 370/1.

¹²⁷ Kanar, a.g.e, s. 345.

¹²⁸ Fehmi Yılmaz, a.g.e, s. 514.

¹²⁹ Şemseddin Sami, a.g.e, s. 1349.

¹³⁰ Münir Aktepe, "Babadâğı", *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 372.

Yaşanılan bölgedeki mahkemelerin “*meclis-i şer’*” adıyla anıldığını daha önce belirtmiştik. Şer’i mahkemelerden *huzur-ı şer’* olarak bahsedildiği de olmuştur¹³¹. Bu mahkemelere padişah beratıyla atanan ve bölgedeki halkla çok yakınlaşmalarına engel olmak amacıyla genellikle 20 ayda bir yerleri değiştirilen kadılar başkanlık etmiştir. Osmanlı ilmiye sınıfı üç kategoride görevlendirilmekteydi. Müderrisler öğretimle, müftüler fetva göreviyle, kadılar ise kaza yani yargı göreviyle yükümlüydüler. Kadılar mutlaka gerekli medrese tahsilini ve hukuk bilgisini kazanmış olmak zorundaydılar¹³².

Adaletle ve şeriata göre hükmetmeleri gereken kadıların görevleri bir hayli zor ve genişti. Kazalardaki hukuki ve cezai bütün davalar kadıların huzuruna getirilirdi. Vakfiyelerin tanzim ve tescili, mütevellî ve nazırların tayinleri, imam, hatip, müezzin gibi görevlilerin atama ve azillerinde icap eden arzların Divan-ı Hümâyûn’a yazılarak beratlarının getirtilmesi, yetimler, kimsesizler ve sakatların korunması, vasilerin tayini, kefalet, vekalet mukavele akdi, borçlanma gibi her çeşit akitlerin tescili kadıların onayını gerektirmekteydi. Arazi, emlak alım satımı da şer’iyye mahkemelerinde görülür, karşılığında resmi tapu denilen belirli bir harç alınırdı. Mirasın bölüşülmesi işlemlerinde kadı ve naiplerin büyük rolleri vardı. Kadılar buldukları yerlerin bütün mukataa ve iltizam işlerini de denetlemekle yükümlüydüler. Kadı ve naipleri, belediye işlerini de teftiş ederler, fiyat düzenlemesi, narhların konulması ve korunması, esnafın teftişi gibi konular ile rastgele dükkân açılmaması, esnafın şeyh, kethüda ve yiğitbaşlarının tayini ve azli gibi konular da kadıların görevleri arasındaydı. Kısaca ifade etmek gerekirse kadılar, Osmanlı Devleti’nin idari, mali, siyasi ve kültürel müesseselerinin baş kontrolü idiler¹³³.

Divan-ı Hümâyûn’da görüşülüp Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri’ne kaydedilmiş hükümlerin büyük çoğunluğu kadılara hitaben gönderilmiştir. Dolayısıyla şikâyetler divan gündemine taşınsa da yine pek çoğu kadıya geri dönmüş, kadı tarafından mahallinde incelenmesine gerek duyulmuştur. Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri’nde meclis-i şer’ isminin geçmesinin sebebi, bazı reayanın şikâyetini doğrudan divana sunmak yerine, bölge mahkemesine başvurarak bölge kadısı ya da

¹³¹ Huzur-ı şer’ şeklindeki örnek kullanım için bkz. BOA, SAD 4, 371/1.

¹³² İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Kronik Kitap, 8. Baskı, İstanbul 2018, s. 24-28.

¹³³ A. Refik Gür, *Kadılık Müessesesi*, s. 78-86.

naibi tarafından yazılacak mektup ile şikâyetini bildirmeyi tercih etmiş olmasıdır. Bahsedilen mevzunun ayrıntıları sonraki bölümlerde “Mektup” başlığı altında ele alındığı için burada ayrıntılı bilgi vermeye gerek duymuyoruz.

1.2.4. Şikâyetin Sunulma Şekli

Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerindeki hükümler ilgili görevliye hitapla başlamaktadır. Hitap kısmından sonra şikâyetçinin adı ve yaşadığı yer bilgisi yazılmış, daha sonra da şikâyetini nasıl sunduğu hakkındaki bilgiye yer verilmiştir. Şikâyetler genellikle üç farklı şekilde sunulmuştur. Bunlar bizzat İstanbul’daki divana gitme (gelüb), divana arzuhal gönderme ve kadı veya naip aracılığıyla mektup gönderme şeklinde gerçekleşmiştir. Şikâyetçiler bunlardan birini seçmek zorunda bırakılmamışlardır. Bir kişi aynı durumla ilgili olarak hem arzuhal sunabilmiş hem kendisi gidebilmiş hem de yerine başka birini (âdem veya vekil) gönderebilmiştir¹³⁴.

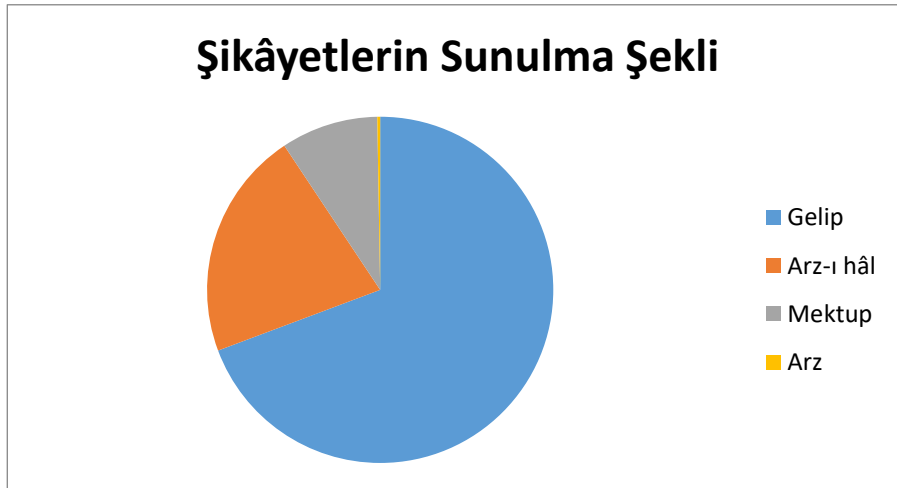
Şikâyetlerin sunulma şekilleri ayrıntılı olarak incelendiğinde, bizzat İstanbul’daki Divân-ı Hümâyûn’a gitmeyi tercih edenlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bunu arz-ı hâl gönderenler takip etmektedir. Üçüncü sırada da mektup gönderme seçeneği yer almıştır. Aşağıdaki tabloda 1, 4, 9 ve 12 numaralı Sivas Ahkâm Defterleri’ndeki şikâyetlerin divana sunulma şekilleri ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Defterlerdeki toplam şikâyet sayıları ile şikâyet sunma şekilleri için incelediğimiz hükümler arasındaki fark, defterlere kaydedilmiş kararları içeren emr-i şerîf ya da ferman suretlerinde şikâyetin nasıl sunulduğuyla ilgili bilgilere yer verilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca defterlerde şikâyet niteliğine sahip hükümlerin haricinde vali, mütesellim gibi üst düzey görevli ataması hakkındaki hükümler ile yol izinleri gibi emirlerin kaydedilmesi de sayıyı düşüren sebeplerdendir. Sayısal olarak baktığımızda, dört defterde toplamda 4719 şikâyet olup, şikâyetin sunulma şekline dair bilgi veren hükümlerin sayısı 4506’dır. Yüzdeler hesaplanırken 4506 sayısı üzerinden hesaplanmıştır.

Tablo 6: Şikâyetlerin Sunulma Şekli

¹³⁴ Taşabâd kazasına bağlı Keydoğan köyünden Hüseyin isimli sipahinin evine hırsız girmiş ve kilerindeki yağ ve balını çalmıştır. Hüseyin’in şikâyeti üzerine Sivas valisi tarafından mübaşir gönderilmiş, gelen görevli köy halkından bazılarını suçlu bulup hapsedmiş, zincire vurdurmuş ve 350 kuruşlarını almıştır. Köy halkı düştükleri bu durum sebebiyle “*Sen sebep oldun*” diyerek sürekli Hüseyin’i rahatsız etmişlerdir. Bunun üzerine Sipahi Hüseyin hem arzuhal sunmuş hem de bizzat İstanbul’a giderek köy halkından şikâyetçi olmuştur. BOA, SAD 4, 315/1, 315/2.

Defter No	Toplam Şikâyet	Gelip	Arz-ı hâl	Mektup
1 (1742-1744)	1340	933	239	131
4 (1750-1752)	1251	845	255	101
9 (1761-1763)	1152	778	226	95
12 (1767-1774)	976	576	245	82
Toplam	4719	3132	965	409
Yüzde (%)	-	% 69.5	% 21.4	% 9

Temel olarak tercih edilen bu üç şikâyet sunma yöntemi dışında bir de görevliler tarafından sunulmuş şikâyet dilekçelerine yani *arz*lara rastlanmaktadır. Bunların oranı ise oldukça düşüktür. Ayrıntılı incelediğimiz dört defterimizde sadece 10 görevli arz sunarak şikâyetini iletmıştır.

Grafik 1: Şikâyetlerin Sunulma Şekli

1.2.4.1. Bizzat Gitme (Gelip)

Şikâyetini sunmak için bizzat Südde-i Sa‘adet’e gitmeyi tercih edenlere “gelüb”, mahallindeki meclislere (meclis-i şer‘) gidenlere “varub” kelimeleri kullanılmıştır. Sivas eyaletinden Divan-ı Hümâyûn’a sunulan şikâyetlerin büyük çoğunluğunun (% 69.5) bizzat İstanbul’a gidip divana başvurma şeklinde gerçekleştiğine daha önce değinmiştik. Bu başlık altında İstanbul’a gidenleri cinsiyet, toplumsal statü ve dini açılardan ele almaya çalışacağız.

Bilindiği üzere Osmanlı topraklarında seyahat edebilmek için yerli ve yabancı herkesin izin tezkiresi alması gerekmekteydi¹³⁵. Bu kurala binaen şikâyetlerini sunmak için Sivas eyaletinden İstanbul’a gidecek olanların da izin tezkiresi çıkartmalarının gerekeceği yorumu yapılabilir. Ahkâm Defterleri’ne kaydedilmiş yol izinleriyle alakalı bazı emirler bu konuda birtakım ipuçları sunmaktadır. Miras, alacak verecek ya da başka şahsî işleri için İstanbul’a gideceklerin yol izni taleplerine verilen cevaplar defterlere kaydedilmiştir. Yol izninden kasıt, yol boyunca karşılaşacakları görevlilerden kimsenin kendilerine engel olmaması yönündedir. Ahkâm Defterleri’ne kaydedilmiş yol izni hükümleri şikâyet hüviyetine sahip değildir. Bu hükümlerde yol izni isteyenlerin isteme sebebi belirtildikten sonra talep doğrultusunda verilen karar kaydedilmiştir. Hükümlerin giriş kısımlarına yola çıkılan kazadan İstanbul’a varıncaya kadar yol üzerindeki bütün görevlileri kapsayacak şekilde bir hitapla başlanmıştır¹³⁶. Yol izinleriyle alakalı hükümlerin bir kısmı Eğin kazasına aittir. Eğin’e gidip gelmek için izin talebinde bulunanlar ise İstanbul’da ikamet eden ve memleket ziyaretinde (*sıla-yı rahim*) bulunmak isteyen Eğinli sarraflardır. Ayrıntılı taradığımız 4 defterdeki 4719 şikâyet arasından yol izinleriyle alakalı hükümlerin toplam sayısı 22’dir. İzin taleplerinin 8 tanesi sarraflar tarafından gelmiştir. Diğer izinler miras meseleleri¹³⁷ ya

¹³⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, “Mürur Tezkiresi”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 60.

¹³⁶ Örnek birkaç hitap için bkz. “Sivas’tan Üsküdar’a gelince yol üzerinde vâki’ olan mir-i mirân-ı kirâm ve kuzât ve nüvvâba ve kethüda yerleri ve yeniçeri serdarları ve sâire bi’l-cümle zâbitân ve âyân-ı vilâyete hüküm ki” (BOA, SAD 4, 20/3). “Eğin kadısına ve Eğin’den Asitâne-i Sa‘adetime gelinceye yol üzerlerinde vâki’ kuzât ve nüvvâb v/e sair zâbitâna hüküm ki” (BOA, SAD 9, 278/4).

¹³⁷ 1763 tarihli bir kayıta Eğin’in Abcağa köyünden Sezlerhi? isimli gayrimüslim kadın, İstanbul’da ikamet eden babasının vefat ettiğini belirterek, mallarının çocukları arasında pay edilmesi gerekirken

da çeşitli işleri için istenen izinler, tüccarların istediği izinler ve görevli tayinlerinde yeni gelen görevliye yol boyunca müdahalede bulunulmaması ve muhafazasında yardımcı olunması konularından oluşmuştur¹³⁸.

Yol izinlerini çeşitli işlerini halletmek üzere İstanbul'dan Sivas eyaletine gelecek olanlar da almışlardır. İstanbul'da Keçi Hatun mahallesinde ikamet eden ismi belirtilmemiş bir kadın, emr-i şerîf çıkarttırarak miras işlemleriyle ilgili olarak Haziran 1755 tarihinde Divriği'ye gelmiştir. Divriği'de işlerini halleden kadın, yanındaki iki cariyesi ve bir evladyla tekrar İstanbul'a dönmek üzere yola çıkmıştır. Ancak elindeki emr-i şerîfe rağmen seyahat etmelerine izin verilmemiştir. Yaşadığı sorun üzerine kendilerine yolda engel olunmaması için tekrar hükm-i hümâyûn talebinde bulunan kadının, gerçekten İstanbul'da Keçi Hatun mahallesinde ikamet edip etmediğine dair inceleme yapılmasına karar verilmiştir. Mahallenin imamı Hafız Ali Efendi ve mahalle halkından Mehmet Odabaşı, Hacı Salih ve Hacı Ali'den kadının mahallede ikamet edip etmediği sorulmuş, onlar da kadının mahalleden Hacı Mehmet'in eşi olduğunu ve altı ay önce miras hususuyla alakalı olarak Anadolu'da bulunan Divriği kazasına gittiğini söylemişlerdir. Dönemin İstanbul Kadısı Halil'in ilâmı ile de durum daha netlik kazanmış ve kadın'ın, bir çocuğun ve cariyelerin İstanbul'a gelmelerine engel olunmaması hususunda hükm-i hümâyûn çıkarılmıştır¹³⁹.

Divana giderek şikâyetini sunanlar arasında din, cinsiyet, meslek, unvan bakımlarından hiçbir ayırım görülmemektedir. Çeşitli sınıflardan bütün Osmanlı tebaası -Osmanlı'nın bir kesiti olarak Sivas eyaletindeki halk- divana bizzat gitme hakkına sahip olmuştur.

Küçük yaştaki (sagîr) çocukların bizzat mahkemeye başvurdukları örnekler de olmuştur. Zile'den Mustafa ve Abdullah isimli sagîrler divana giderek, babalarının vefat ettiğini ve bunu fırsat bilen bazı kötü (*eşirrâ*) kişilerin birbirleriyle anlaşarak,

terekenin tamamını erkek kardeşi tarafından zapt ettiğini söylemiş ve miras işlemleri için İstanbul'a gitmek üzere yol izni talep etmiştir. BOA, SAD 9, 278/4.

¹³⁸ Yol izinleriyle ilgili hükümler için bkz. BOA, SAD 1, 16/2, 70/1, 74/3, 108/2, 135/2, 180/2. BOA, SAD 4, 63/3, 136/2, 216/3, 217/1, 256/1, 322/3-4, 335/1. BOA, SAD 9, 200/2, 205/1, 234/2, 278/4, 304/1. BOA, SAD 12, 15/4, 216/2, 260/2.

¹³⁹ BOA, SAD 6, 72/4.

kimisinin davacı kimisinin şahit olarak yetim malı yeme (*mal-ı eytâmı ekl û bel'*) sevdasına düştüklerini bildirip şikâyetçi olmuşlardır¹⁴⁰.

Şikâyetini İstanbul'a giderek sunanlar bireysel ya da grup halinde divana başvurabilmişlerdir. Bir tarla davasıyla ilgili olarak Osmancık'ın Danişmendli köyünden Molla Ömer, İbrahim oğlu Hasan, Mehmet oğlu Osman, Recep oğlu Halil, Hasan oğlu Ali ve Ali oğlu Mustafa isimdeki altı kişi meclise gelmişlerdir¹⁴¹. Tokat sâkinlerinden tüccar taifesinden Seyyid Mustafa, Seyyid Ahmet, Molla Salih, diğer Seyyid Mustafa¹⁴², Derviş Ömer ile Arakil, Abgaba?, Manuk, Bedros, Abraham, Bagos, İsak ve Murat isimli Müslim ve gayrimüslimlerden oluşan on üç kişilik bir grup, Tokat ahalilerinden bazılarının kendilerinden fazladan avâız vergisi talep ettiklerini bildirmek için Tokat'tan İstanbul'a gitmişlerdir¹⁴³.

Toplu halde divana başvuruları ifade etmek için, yaşanan bölgenin temel toplumsal sınıflarının ve görevlilerinin isimlerinin sıralandığı örnekler de vardır. Toplu halde gelenlerin isimlerini tek tek saymak yerine "*Reâyâ ve berâyâ ve fukara ve zuafâ ve zimmiyûn taifeleri*"¹⁴⁴, "*Ulemâ ve sulehâ ve e'imme ve hutebâ ve sâdât-ı kirâm ve reâyâ ve berâyâ*"¹⁴⁵, "*Ulemâ ve â'yân ve eşrâf ve sâir vüçûh-ı belde*"¹⁴⁶ veya "*Ulemâ ve sulehâ ve e'imme ve hutebâ ve â'yân ve eşrâf ve yeniçeri ihtiyarları*"¹⁴⁷, "*ulemâ ve sulehâ ve sâir ihtiyar kimesneler cem'-i gafîr ve cem'-i kesîr*"¹⁴⁸ gibi kullanımlar da tercih edilmiştir. Gedegra kasabesindeki Kethüdayeri Seyyid Ebubekir'in halktan fazladan vergi talebinde bulunduğu yönünde şikâyete gelenlerden "*Gedegra kazası ahâli ve fukarâsı*" olarak bahsedilmiştir¹⁴⁹.

¹⁴⁰ BOA, SAD 1, 83/5.

¹⁴¹ BOA, SAD 4, 370/1.

¹⁴² Şikâyete gelenlerden iki kişinin aynı isimde olması halinde aynı isimde bir başka kişi olduğunu belirtmek için "*diğer*" kelimesi kullanılmıştır. Bu durum sadece bu örneğe has değildir. Genel bir kullanım tarzı olarak aynı isimden iki kişinin olduğu bütün hükümlerde aynıdır.

¹⁴³ BOA, SAD 9, 112/1. Bu kullanımda olduğu gibi Müslümanlar ile gayrimüslimlerin birlikte divana başvurdukları durumlar da olmuştur. Bir arada yaşayan iki ayrı etnik gruptan kişiler, ortak sorunları halletmek için birlikte hareket etmişlerdir.

¹⁴⁴ BOA, SAD 5, 272/2.

¹⁴⁵ BOA, SAD 9, 14/4.

¹⁴⁶ BOA, SAD 4, 307/1.

¹⁴⁷ BOA, SAD 12, 153/2.

¹⁴⁸ BOA, SAD 12, 313/1.

¹⁴⁹ BOA, SAD 4, 229/1.

Vakıf davalarında vakıftan geçinenler manasına gelen *mürtezikâlar*, toprak anlaşmazlıklarında da züema ve erbab-ı timar gibi şahıs ismi verilmeden çoğul anlamlı kelimeler de kullanılmıştır.

Kadınların mahkemeye bireysel olarak başvurabildiklerine dair pek çok örnek mevcuttur. 1761 senesinde Darende’de Hüseyin Paşa vakfının yöneticisi (*mütevelliye*) olan Adile Hatun, vakıf görevine kardeşinin oğulları tarafından müdahalede bulunulduğunu bildirmek için divana gitmiştir¹⁵⁰. Aynı sene içerisinde miras, alacak verecek, nikah, eşkıyalık gibi çeşitli sorunlarını halledebilmek için Eğin’den Elif Hatun, Amasya’dan Ümmü Gülsüm Hatun, Tokat’tan Barnik? ve Gümüş kazasının Hacı köyünden Zümrüt isimli nasraniyeler, Turhal’dan Şerife Ayşe, Sorgun’un Dural? köyünden Saliha Hatun, Tokat’tan Emine, Zeynep ve Rabia isimli kız kardeşler, Sivas’tan Ayşe Hatun, Karayaka kazasından Ayşe Hatun, Tokat’tan isimleri yazılmamış iki kadın, Tokat’tan İnci isimli gayrimüslim kadın, Yeni-il’den Döndü Hatun, Eğin’den Fatma Hatun, Hacı Hamza kazasından Şerife Ayşe, diğer Ayşe ve Ayşe bint-i Osman olarak anılan aynı isimdeki üç kadın, Sivas’tan Fatma Hatun, Sivas’tan Safiye Hatun, Gedegra’dan Ayşe Hatun, Sivas’tan Ümmühan Hatun, Zile’den Alime Hatun, Rişvan Aşireti’nden Elif Hatun, Alaçam kazasının Yenice köyünden Ayşe Hatun, İskilip’ten Fatma ve Salime isimli kız kardeşler, Hacı Hamza kazasından Fatma Hatun bizzat divana gitmişlerdir¹⁵¹. Bazı kadınlar divana eşleri, kardeşleri ya da başka kadınlarla birlikte gelmişlerdir. Ancak şikâyeti yapanın sadece bir kadın olduğu örnekler de çoğunluktadır. Mahkemeye tek olarak başvurmuş bir kadının yolda yalnız seyahat edip etmediğine dair açıklayıcı bir bilgiyi hükümlerden bulmak mümkün olamamaktadır.

1.2.4.2. Arzuhal (Arz-ı hâl) ve Mahzar Sunma

Arzuhal, bir dilek veya şikâyeti bildirmek üzere üst makama yazılan ve bugünkü adı dilekçe olan bir belge türüdür¹⁵². Arzuhal yazmak Osmanlı halkının en temel haklarından biri olmuş ve halk tarafından yaygın olarak kullanılmıştır. Askerî

¹⁵⁰ BOA, SAD 9, 1/1.

¹⁵¹ İsimleri sayılan kadınların şikâyetleri sırasıyla: BOA, SAD 9, 3/2, 7/3, 15/1, 17/2, 18/1, 28/2, 32/1, 32/3, 38/1, 54/1, 59/2, 62/2, 70/1, 70/3, 81/4, 100/2, 106/1, 116/5, 130/3, 131/1, 138/3, 143/3, 144/1.

¹⁵² Mehmet İpşirli, “Arzuhal”, *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 447.

veya reaya herkesin sadece bir devlet dairesine değil, padişaha ve en üst icra ve kaza organı olan Divan-ı Hümâyûn'a dahi arzuhal sunma hakkı vardır¹⁵³.

Divan-ı Hümâyûn'a yapılmış şikâyetlerin bir nüshası olan Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri'nde, arzuhal olarak sunulmuş pek çok şikâyetten bahsedilmektedir. Halkın dilekçe gönderme hakkının varlığına ve dilekçe sisteminin yoğun olarak kullanıldığına dair önemli deliller sunan kayıtlarda arzuhal sisteminin ayrıntılarına da ulaşmak mümkün olmaktadır.

Şikâyetlerini İstanbul'a gitmeden dilekçe/arzuhal yoluyla sunmayı tercih edenler, hadiseyle ilgili olma durumlarına göre bireysel olarak, birkaç kişiyle birlikte ya da bir yerleşim yerindeki bütün halk topluca dilekçe yazabilmişlerdir. Dilekçenin sunulduğu makam çoğunlukla *Südde-i Sa'adet* olarak geçmektedir. Ancak nadir de olsa bazı hükümlerde *Rikâb-ı Kâm-yâb* veya *Rikâb-ı Hümâyûn* olarak da yazılmıştır¹⁵⁴. Dilekçenin gönderilmesiyle ilgili çoğunlukla "arzuhal idüb" kalıbı kullanılmakla birlikte "arzuhal sunub" ve "arzuhal gönderüb" kullanımlarına da ara ara rastlanmaktadır¹⁵⁵.

Kişisel olarak kendisini rahatsız eden ya da hak ve hürriyetine hanel getiren herhangi bir durumla karşılaşan her bir bireyin divana dilekçe gönderme hakkı olmuştur. Yıldız-ili kazasından Zeynep Hatun, vefat eden eşinin kazadaki bazı kişilerin zimmetinde kalan paralarını alamadığı için kendisi ve yetimleri adına divana arzuhal göndermiştir¹⁵⁶. Gümüş kazasının Hacı köyünden Zümrüt isimli gayrimüslim kadın, babasından intikal eden mirasla ilgili bir sorununu Divan-ı Hümâyûn'a yazdığı bir dilekçe ile bildirmiştir¹⁵⁷. Tokat'ta tüccar olan Dimitri, ortaklarında olan alacağını

¹⁵³ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2013, s. 307.

¹⁵⁴ Sivas'ta ikamet eden ve tamamı Seyyid unvanına sahip Mehmet, Osman, Derviş Feyzullah isimli kişiler Malatya mutasarrıfı olan Rışvan oğlu Süleyman Paşa'nın kendilerine zulmettiğini ve eşkıya ile birlikte hareket ettiklerini ihbar etmek için gönderdikleri arzuhallerinin Rikâb-ı Kâmyâb'a sunulduğundan bahsedilmiştir. BOA, SAD 6, 26/3.

¹⁵⁵ Bu kullanımlar arasında dilekçe gönderme şekli açısından herhangi bir fark olduğu düşünülmektedir. Aynı kişinin aynı tarihte gönderdiği dilekçeler için birinde "arz-ı hâl idüb" diğesinde "arz-ı hâl gönderüb" kullanımının tercih edildiği örnekler vardır. Mesela Amasya'nın Geldigelen nahiyesinde kale dizdarı olan Hacı Hüseyin'in gönderdiği dilekçelerden biri için "arz-ı hâl idüb" diğeri için "arz-ı hâl gönderüb" kullanımları tercih edilmiştir. BOA, SAD 4, 253/1. BOA, SAD 4, 254/1.

¹⁵⁶ BOA, SAD 4, 215/1.

¹⁵⁷ BOA, SAD 9, 17/2.

tahsil edemediği için divana arzuhal göndermiştir¹⁵⁸. Halkın çeşitli kesimlerinden kişilerin divana başvuru yapabildikleri ile ilgili bu şikâyetleri çoğaltmak mümkündür.

Divana arzuhal gönderen kişilerde görevli, unvan, cinsiyet, etnik grup bakımlarından hiçbir ayrıma rastlanmamıştır. Ağa, molla, hacı, zaim, sipahi, şeyh, seyyid, imam, müezzin, mütevellî, mutasarrıf, çavuş, dizdar, müstahfız gibi lakap ve unvana sahip her kesimden kişiler arzuhal göndermişlerdir¹⁵⁹. Eyaletin en üst düzey görevlisi de divana arzuhal sunmuştur. 1744 senesinde görevde olan Sivas Valisi Osman Paşa, vergi tahsili hususundaki bir sorununu bildirmek üzere divana arzuhal göndermiştir¹⁶⁰. Hiçbir unvana ya da göreve sahip olmayan kişiler de arzuhal haklarından yararlanmışlardır. Bu gibi kişilerin sadece isimlerinin yazılması yeterli görülmekle birlikte, yaşadıkları yerle tanıtılanlar da olmuştur.

Kadılar ve naiplerin arz-ı hâl sunarken mühürlü olarak gönderdiklerine dair kayıtlar da mevcuttur. 1744 tarihli bir şikâyette Irak kazası kadısı kazadaki toprak meseleleriyle ilgili bir sorun hakkında mühürlü arzuhal göndermiştir¹⁶¹. Kangal nahiyesindeki Alacahan'ın zabiti 1762 tarihinde bölgelerindeki eşkıyalık sorunuyla ilgili divana mühürlü dilekçe sunmuştur¹⁶². Mühürlü arz-ı hâl gönderenler arasında vakıf görevlisine de rastlanmıştır. 1768 tarihinde Gedegra'da Köprülü Mehmet Paşa vakfının mütevellî kaymakamı Abdulvacid, vasisi olduğu bir çocuğun miras davasıyla ilgili olarak divana mühürlü arzuhal göndermiştir¹⁶³.

Eşkıyalık ya da toprak meseleleri gibi bir yöre halkının tamamının etkilendiği sorunlarda bölgedeki insanlar toplu halde şikâyetçi olmuşlardır. Fevkattarik nahiyesine bağlı Mısmıl Ağaç köyü ahalisi yıllardır kullandıkları Aşağı Yaylak isimli yaylağa Tosya kazasına bağlı Güğercinlik köyü ahalisinin el koymaya çalışmaları

¹⁵⁸ BOA, SAD 4, 245/2.

¹⁵⁹ Amasya kalesinde Dizdar unvanıyla görev yapan Seyyid Hacı Hüseyin görevine müdahale edildiği gerekçesiyle divana arzuhal sunmuştur. BOA, SAD 4, 253/1. Bozok sancağının Salmanlu kazasına bağlı Arslan Hacı köyü sâkinlerinden Hacı Ebubekir, Molla Abdullah, Sipahi Mehmet, Sipahi Hasan ve Molla Ömer isimli kişiler köylerindeki tarlalara zarar veren göçebe aşiret gruplarından şikâyetçi olmak için arzuhal göndermişlerdir. BOA, SAD 5, 8/3. Sivas'tan Seyyid İbrahim miras davası ile ilgili olarak arzuhal göndermiştir. BOA, SAD 6, 10/1.

¹⁶⁰ BOA, SAD 1, 270/2.

¹⁶¹ BOA, SAD 1, 283/1. Gedegra'da Orta Cami isimli caminin Şeyhi İsmail ile imamı ve müezzini vakıf gelirlerinden kendilerine tahsil edilen parayla ilgili yaşadıkları sorunu bildirmek üzere divana gitmişlerdir. BOA, SAD 4, 334/1.

¹⁶² BOA, SAD 9, 299/3.

¹⁶³ BOA, SAD 12, 194/3.

sebebiyle durumdan şikâyetçi olmak için hep birlikte arzuhal göndermişlerdir¹⁶⁴. Bu şikâyetteki ahali kelimesiyle halktan kaç kişinin dilekçe gönderdiği ya da gönderenlerin isimleri anlaşılmamaktadır. Şikâyetlerde dilekçeyi gönderenlerden çoğul olarak bahsedilmesine rağmen dilekçe için toplu dilekçe anlamına gelen mahzar kelimesi kullanılmamıştır. Bir başka deyişle çoğulluk ifade eden bir bölgenin ahali, reayası, fukarası, ehl-i zimmeti ve sâireenin divana şikâyetini iletme şekli için arz-ı hâl kelimesi kullanılmıştır. Çoğulun adının geçtiği yerde tekil bir durumdan bahsetmesi dilekçelerin ayrı ayrı gönderildiği, ancak bunlara cevabın toplu olarak verildiğini düşündürmektedir.

1.2.4.3. Arz veya Kaime Gönderme

Arzuhal ve arz şeklinde farklı isimlerle karşımıza çıkan iki şikâyet sunma türünün ikisi de özünde dilekçe mahiyetine sahiptir. Ancak arzuhal reaya ve askerî sınıfın şahsi dilekçeleri özelliğine sahipken, arzlar devlet görevlilerinin resmî dilekçeleridir. Şekil itibariyle de aralarında bazı farklar vardır¹⁶⁵.

Şikâyet defterlerinde hükümlerin satır aralarında kadıların, naiplerin, beylerbeyinin ya da diğer bazı görevlilerin arz gönderdikleri ve olay hakkında malumat verdikleri ya da ihbarda buldukları belirtilmiştir. Ayrıntılı incelediğimiz 4719 şikâyet arasında arzlara yönelik cevapların kaydedildiği hükümlerin sayısı 13'tür.

Tespit edilen 13 şikâyette arz gönderen görevlilerin çoğu vakıf idarecisidir. Amasya'da Daru's-sa'ade nezaretindeki Sultan Bayezid Han vakfı için Daru's-sa'ade Ağası Hacı Beşir Ağa'nın, Babü's-sa'ade nezaretindeki Firuz Ağa ve Hüseyin Ağa vakıflarıyla ilgili Babü's-sa'ade Ağası İbrahim Ağa'nın ve Babü's-sa'ade nezaretindeki Hüseyin Ağa serrikabı vakfı için Babü's-sa'ade Ağası İbrahim Ağa'nın, Kelikiras kazasındaki Haremeyn-i Şerifeyn vakfı için Haremeyn-i Şerifeyn nazırı olan Hacı Beşir Ağa'nın gönderdikleri arzlar Sivas Ahkâm Defterleri'ne kaydedilmiştir¹⁶⁶.

Kadı ve naiplerin de çeşitli sorunlar için arz gönderdiklerine dair örnekler bulunmaktadır. 1768'te Bozok'ta mutasarrıf olan Seyyid Mehmet Paşa'nın, sebepsiz

¹⁶⁴ BOA, SAD 9, 34/2.

¹⁶⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 303.

¹⁶⁶ BOA, SAD 1, 48/3, 56/5, 64/1, 75/3. Vakıf görevlileri tarafından yapılmış diğer şikâyetler için bkz. BOA, SAD 4, 40/1, 209/1, 230/1, 342/1.

yere halktan sürekli para topladığını haber vermek için Bozok, Budaközü, Selmanlı, Boğazlıyan naipleri ve Sorgun kadısı taraflarından arzlar yazılmıştır¹⁶⁷.

Kapusuz levendât taifelerinin yaptıkları yağma hareketleri hakkında bilgi vermek için 1767 tarihinde Sivas Valisi Abdi Paşa tarafından *kaime* gönderildiği belirtilmiştir¹⁶⁸. Kaime, Osmanlı diplomatiğinde, büyük makamdan küçük makama gönderilen, geniş ve uzun kâğıtlara yazılan resmî belge anlamına gelmektedir¹⁶⁹. Bu hüküm haricinde görevlilerin kaime gönderdiğine dair bilgi veren örneğe rastlanmamıştır.

1.2.4.4. Yerine Başkasını (Vekil, Adam veya Vasi) Gönderme

Divana bizzat gitmek istemeyen veya gidemeyenler yerlerine başkasını göndermişlerdir. Divana gönderilenler gönderenin emri altındaki adamlarından biri olabildiği gibi resmi olarak vekil tayin edilmiş başka biri (*vekil-i şer‘i*) de olabilmektedir. Amasya ahalileri kendilerinden sürekli vergi toplayan kaza âyânları Osman Bey, Yeğen oğlu Hacı İbrahim ve diğer İbrahim’i¹⁷⁰, Zile ahalileri iştirâken sipahileri olup kendilerinden sürekli para toplayan Hüseyin, İsmail ve Ali’yi şikâyet etmek¹⁷¹ ve Tokat ahalileri eski voyvodalarının yaptıkları zulümleri bildirmek üzere divana adam ve arzuhal göndermişlerdir¹⁷².

Vekiller, şikâyetçinin durumunun kadı’nın yazacağı mektup ile divana bildirmesi hususunda şer‘i meclislere de gitmişlerdir. Bozok sancağının Akdağ nahiyesinde İsabeyli köyünde zeamet sahibi olan Mahmut’un vekili, gelirlerle ilgili bir sorunu mektup yazarak divana bildirmesi için kadı huzuruna çıkmıştır¹⁷³. Amasya’dan Havva Hatun babasından intikal eden miras hususunda yaşadığı sorunu divana bildirebilmek için Ömer Bey’i kendisine vekil tayin etmiş ve vekilini kadı huzuruna göndererek kadıya mektup yazdırmıştır¹⁷⁴.

¹⁶⁷ BOA, SAD 12, 80/2.

¹⁶⁸ BOA, SAD 12, 145/1.

¹⁶⁹ Ali Akyıldız, “Kaime”, *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 212.

¹⁷⁰ BOA, SAD 1, 51/1.

¹⁷¹ BOA, SAD 1, 198/3.

¹⁷² BOA, SAD 4, 278/3.

¹⁷³ BOA, SAD 1, 221/2 (Mükerrer numaralı sayfa).

¹⁷⁴ BOA, SAD 12, 45/3.

Annesi ve babası vefat etmiş küçük yaştaki çocuklara vasi tayin edilmiş kişiler, bu çocukların haklarını korumak için mahkemeye başvurmuşlardır¹⁷⁵.

1.2.4.5. Mektup Gönderme

Mektup yazarak divanla iletişim kuranlar genellikle kadılar ve naipler olmuştur. Kadılar ve naiplerin başlıca iki durumda mektup yazdıkları anlaşılmaktadır. Tespit edilen durumlardan ilki, görev yaptıkları bölgeden birinin ya da bölge halkının tamamının talepleri üzerine, aracı gibi bir vasıf üstlenerek, kendisine gelen şikâyeti divana mektup yazarak iletmeleridir. Kadılar tarafından yazılmış mektupların çoğu, kadı divanına (meclis-i şer‘) gelmiş ahalinin durumlarını ihbar etmek için yazılmıştır.

Kadılarının mektup yazmalarındaki bir diğer sebep de Divan-ı Hümâyûn’dan çıkan karar neticesinde taraflarına intikal eden meselelerle ilgilidir. Mahalline nakledilen hadiseleri tetkik edip karara varan kadılar, yaptığı incelemeler sonucunda verdikleri kararları Defterdar ya da Kazasker gibi görevlilere ilâm ettikten sonra Divan-ı Hümâyûn’a da mektup göndererek sonuçtan haberdar etmişlerdir. Bu mektuplarında anlatılanlara göre amel olunması hususunda Ahkâm Defterleri’ne yeni bir hüküm yazılmıştır¹⁷⁶.

Divana mektup yazdırmak için kadı yanına tek kişi gelebildiği gibi kalabalık gruplar halinde de gelenler olmuştur. Bozok’a bağlı Süleymanlı-yı Sagir naibi yazdığı mektupta, 1750 senesinde bölgelerindeki Milli Kürdi Cemaatinin yaptıkları eşkıyalıktan şikâyetçi olmak üzere bölgeden 100 kişinin meclise geldiğini belirtmiştir¹⁷⁷.

Yakın yerleşim yerlerinin hepsini birden ilgilendiren eşkıyalık ya da görevli zulmü gibi sorunlarda, birkaç köy halkı birlikte yaşadıkları bölgedeki meclise gidip kadının mektup yazmasını talep etmişlerdir. Bu grupların sayıları ve kadın-erkek durumları belirtilmeden “*ahâli*”, “*reâyâ*”, “*fukarâ*” ya da “*müslîm ve ehl-i zimmet reâyâ*” gibi isimlerle bahsedilmiştir. Bir yerleşim yerinden toplu halde gelen halk için

¹⁷⁵ BOA, SAD 12, 45/3.

¹⁷⁶ Bir olayda mektup gönderen Kazabâd Kadısı Süleyman, kendisine havale edilen bir davayı mahallinde gördüğünü ve vardığı neticeyi belirten açıklamasının ardından, durumu Baş Defterdara ilâm etmiştir. Hükümün sonunda ilâmı mücebince amel olunması hususunda emr-i şerîf yazıldığı belirtilmiştir. BOA, SAD 1, 287/5.

¹⁷⁷ BOA, SAD 4, 62/2.

hep birlikte, hep beraber anlamına gelen¹⁷⁸ *bi-esrihi* veya *bi-cem'ihî* kelimeleri de kullanılmıştır. Budaközü kazasına bağlı Amad?, Kemali, Derekişla, Burkalı?, Sarıkaya, Çiftlik, Mihmandi?, Denizli, Arap Hacı ve Beş Pınar isimli köylerin ahalileri yaylak kışlak arasında gidip gelirken ekinlerine zarar veren Pehlivanlı aşiretinden şikâyetçi olmak için topluca kadı huzuruna giderek kadı vasıtasıyla divana mektup göndermişlerdir¹⁷⁹.

Yazdıkları mektuplarda mektubun yazılması hususunda halkın yoğun ısrarının olduğunu da belirtmişlerdir. “*Keyfiyet ve ahvali der-i devlet-medâra ilâm idiver deyü ilhâh etmeleriyle*” şeklinde halkın yoğun talebi üzerine yazıldığı belirtilen mektupta, halkın sorunu her ne ise ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Kadı divanına gelen kişiler bireysel olarak bir talepte bulunmuşlarsa gelen kişinin adı ve ikamet ettiği yer ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Şayet bir bölge halkı toplu bir şekilde gelmişler ise o zaman da şahıs adları yazılmadan sadece ikamet edilen yerin bilgilerine yer verilmiştir.

Bölge mahkemesine gelen kişilerin durumları genellikle kadı ve naip tarafından mektup yazılarak divana bildirilmiştir. Ancak kadıların ve naiplerin bölge mahkemelerine (meclis-i şer‘) gelen halkın şikâyetlerini divana sunmak üzere bizzat divana gittiklerine de rastlanmıştır. Örneğin Çorum’a mutasarrıf olarak görevlendirilmiş Cevher Paşa’nın fazladan hazeriye vergisi alması ve konak, kârbân (kervan), saman akçesi gibi çeşitli bahanelerle sürekli para talep etmesi sebebiyle Çorum kazası ahalilerinin kadı mahkemesine gelerek kadıya yaptıkları şikâyetleri, kadının kendisinin bizzat İstanbul’a gitmesi suretiyle divana sunulmuştur¹⁸⁰. Bir başka örnekte de Ahmet isimli Erzurumlu tüccar Turhal’da bir handa iken hastalanmış ve vefat etmeden önce handaki Mehmet Efendi’yi kendisine vasi-i muhtar tayin etmiştir. Mehmet Efendi tüccarın yanındaki eşyaları hususunda tüccarın ailesi tarafından sürekli rahatsız edildiği için Turhal’da meclis-i şer‘a gidip halini arz etmiştir. Mahkemenin naibi de Mehmet Efendi’nin durumunu divana sunmak ve tüccarın ailesinin müdahalesinin önlenmesini sağlamak üzere bizzat İstanbul’a gitmiştir¹⁸¹.

¹⁷⁸ Ferit Devellioğlu, a.g.e, s. 114.

¹⁷⁹ BOA, SAD 5, 55/3.

¹⁸⁰ BOA, SAD 4, 326/1.

¹⁸¹ BOA, SAD 1, 103/4.

Kadınların ya da naiplerin Divan-ı Hümâyûn'a ulaştırdıkları mektuplarda mektubun yazılmasına sebep olan olay, olayın yaşandığı mekân ve olayın kişilerinden bahsedilmiştir. Bu sayede eyaletlerde şikâyet mekanizmasının işlemesi hakkında yorum yapabilmek mümkün olmaktadır. Kadınlara ve naiplere görev yaptıkları bölgeye bağlı nahiye, kasaba ve köy gibi yerleşim yerlerinden başvuru yapılabilmektedir. Örneğin Divriği kadısına Divriği'ye bağlı Kesen köyü ahaliyi başvurmuştur¹⁸². Merzifonabâd kazasının Arguma nahiyesine bağlı Zagu? köyü halkı, mültezimlerinin kendilerine yaptıkları zulümleri şikâyet etmek için Merzifonabâd kazası naibine başvurmuşlardır¹⁸³.

Mektup göndermek sadece kadınlara ve naiplere has bir durum olmamıştır. Vakıf mütevellileri de mektup göndermişlerdir¹⁸⁴. Vakıf mütevellisi olanlar kadın ise onlar da mektup yazarak divanla iletişim kurma hakkına sahip olmuşlardır. Amasya'da Hacı Hamza bin Hacı İsa Türbesi vakfının yöneticileri (*mütevelliyeleri*) olan Fatma ve Emine hatunlar, vakfın gelirleriyle ilgili bir sorunu bildirmek için divana mektup göndermişlerdir¹⁸⁵.

Kadı, naip ve mütevelliden başka mektup gönderdiğine tesadüf olunan bir diğer görevli de voyvodadır. 1743 senesinde Rışvan voyvodası Ali divana mektup göndererek mukataaya ait vergilerini vermeyen Çakallı Ekrâdı reayalarından şikâyetçi olmuştur¹⁸⁶.

Kale dizdarı da divana mektup gönderen bir başka görevlidir. Zile kalesinin dizdarı Ebubekir, divana gönderdiği mektupta, kaledeki bir müstahfızın görevini yerine getirmediği için tasarrufundaki gedik timarını ondan alıp başka bir müstahfıza verdiğini ancak önceki müstahfızın sorun çıkardığını bildirmiştir¹⁸⁷.

1.2.5. Şikâyetçilerin Din, Meslek ve Cinsiyet Bakımlarından Değerlendirilmesi

Osmanlı'da adaletin son başvuru yeri olan hükümdara herkes bireysel olarak ya da toplu bir şekilde şikâyetini sunabilmiştir. Kadın-erkek, Müslim-gayrimüslim,

¹⁸² BOA, SAD 1, 22/2. (Tekrar eden/Mükerrer sayfadaki hüküm).

¹⁸³ BOA, SAD 1, 116/2.

¹⁸⁴ BOA, SAD 1, 26/3.

¹⁸⁵ BOA, SAD 4, 49/2.

¹⁸⁶ BOA, SAD 1, 192/2.

¹⁸⁷ BOA, SAD 4, 271/1.

askerî-reaya ayrımı yapılmaksızın herkesin sorunlarının kaydedildiği çeşitli kategorilerdeki arşiv kayıtları, toplumun her kesiminin şikâyet hakkına sahip olduğunun en açık delilleridir¹⁸⁸.

Devletin temel iki sınıfı olan reaya ve askerî kesimden kişiler, bir zulme ve haksızlığa uğradıklarını düşündükleri bütün meseleleri için divana başvurma ve şikâyetlerini sunma hakkına sahip olmuşlardır. Şikâyetçi bir kişi olabildiği gibi, bir aileden ya da yerleşim yerinden birden fazla kişi de şikâyetlerini sunabilmiştir. Şikâyet sunmak için herhangi bir sınıfa bağlı olmak, unvana sahip olmak, erkek olmak ya da Müslüman olmak gibi bir ayrım gözetilmemiştir. Şikâyetçi olan ve olunan kişiler genellikle yaşadıkları bölgelerin isimleri yazılarak ve varsa unvanları belirtilerek tanıtılmışlardır. Şikâyetler “*Tokad sâkinlerinden Mustafa nam kimesne Südde-i Sa‘adetime arz-ı hâl idüb*”¹⁸⁹, “*Kıdvetu’l-nüvvâbü’l-müteşerriin Amasya kazası naibi mevlânâ Abdullah zîde ilmuhu Südde-i Sa‘adetime mektûb gönderüb*”¹⁹⁰, “*Mecitözü kazasında vâki‘ müteveffiyeye Gülbahar Hatûn Evkâfi karyeleri ahâlisi gelüb*”¹⁹¹, şeklinde yaşanan bölgenin adı, şikâyeti yapan kişi/kişilerin adı ve şikâyetin sunulma şekli belirtilerek başlamaktadır.

Şikâyetçinin yaşadığı yer belirtilmeden, şikâyetçinin varsa unvanı ile yoksa sadece ismi yazılarak başlamış hükümler de vardır. “*İbrahim zîde mecduhû arz-ı hâl idüb*”¹⁹², “*Ömer nâm kimesne arz-ı hâl idüb*”¹⁹³, “*Saime nâm hatûn gelüb*”¹⁹⁴ şeklinde başlayan hükümlerde, ismi geçen kişinin nerede ikamet ettiğine ve olayın nerede yaşandığına dair bilgileri hüküm içerisinde bulmak mümkündür¹⁹⁵.

¹⁸⁸ Halil İnalçık, “Şikâyet Hakkı”, s. 63-64.

¹⁸⁹ BOA, SAD 7, 49/2.

¹⁹⁰ BOA, SAD 7, 50/1.

¹⁹¹ BOA, SAD 7, 52/3.

¹⁹² BOA, SAD 5, 4/2.

¹⁹³ BOA, SAD 5, 4/4.

¹⁹⁴ BOA, SAD 5, 80/1.

¹⁹⁵ Bazı hükümlere şikâyetçinin yaşadığı yerin adı belirtilmeden giriş yapılmıştır. Hitap kısmında olayla ilgili görevlilere hitap edildiği gerekçesiyle tekrar kaza adının yazılmaya gerek duyulmadığı şeklinde yorum yapılabilir. Hükümler içerisinde geçen “*kaza-yı mezbûr*” ifadesiyle hitap kısmında yazılan ve olayın yaşandığı yer olan kazaya işaret edilmiştir. Ancak olay kaza merkezinde değil de kazaya bağlı bir köyde meydana geliyorsa, hükme doğrudan kişi ismiyle giriş yapılsa bile, sonrasında köyün adına ve bağlı bulunduğu merkezlerin adlarına tekrar değinilmiştir. Hitap kısmında “*Sivas Valisi vezirim (-) Paşa’ya Sonisa ve (-) kadılarına hüküm ki*” ifadeleriyle başlayan bir hükme “*el-Hac Mustafa zîde kadruhu Südde-i Sa‘adetime gelüb*” şeklinde giriş yapılmıştır. Daha sonra ilgili mahal “*Sivas sancağında Sonisa nahiyesinde Hacı Pazarı Küçük karyesinde*” şeklinde ayrıntılı olarak tanıtılmıştır. BOA, SAD 7, 53/2.

Kişilerin bağlı bulunduğu bir aşiret ya da cemaat var ise onun adıyla da tanıtılmışlardır. Örneğin kardeşi Hüseyin'i öldürdükleri iddiasıyla bazılarında şikâyetçi olmaya gelen Ali, “*Kavillü ekrâdından Ali bin Cuma nâm kimesne*” olarak tanıtılmıştır¹⁹⁶. Bir başka olayda da adam öldürdüğü iddiasıyla kendisinden diyet talebinde bulunanlardan şikâyetçi olmaya gelen Mehmet için “*Ekrâdlık kazâsında sâkin Ekradlık aşiretinden Mehmed Bey dimekle ma‘ruf kimesne*” olarak bahsedilmiştir¹⁹⁷.

Gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında divana başvurma şekli, soruşturma aşaması, davaların karara bağlanması vs. hiçbir açıdan fark yoktur. Gayrimüslim reaya toprak anlaşmazlıkları, vergi sorunları, su sorunları, miras, nikâh, alacak verecek, alım satım, komşuluk ilişkileri, eşkıyalık gibi bütün meseleleriyle ilgili divana başvurabilmiştir. Mahkemede şer‘i hukuka göre davalarının görülmesini talep etmişlerdir. Sorunlarıyla ilgili olarak Şeyhülislam’dan fetva almışlardır. Gayrimüslim kadınlar da bireysel ya da toplu olarak divana başvurabilmişlerdir.

Ayrıntılı incelediğimiz dört defterde gayrimüslimlerin adlarının geçtiği şikâyetlerin adedi 376’dır. 4719 şikâyet arasında bu sayı % 8’lik bir orana denk gelmektedir. Şikâyetlerden % 36’sı (136 şikâyet) Müslümanlarla gayrimüslimler arasında yaşanmış alacak verecek, alım satım, komşuluk, eşkıyalık konularındaki sorunlarla ilgilidir. Geriye kalan şikâyetler, gayrimüslimlerin kendi aralarında gerçekleşen çeşitli sorunlarından oluşmaktadır. Ortak mekânlarda yaşadıkları gözlemlenen Müslümanlarla gayrimüslimler, kendilerini eşit derecede rahatsız eden vergi sorunları ya da eşkıyalık hareketleri karşısında divana birlikte başvurmuşlardır. 1752 senesinde Amasya’nın Müslim ve gayrimüslim (*ehl-i zimmet*) reayaları, mutasarrıflarının emredilenden fazla hazeriye vergisi talep ettiğinden şikâyetçi olmak için beraberce divana gitmişlerdir¹⁹⁸. 1768 senesinde Eğin’in Boşadı nahiyesindeki Soran köyünün Müslim ve gayrimüslim reayaları, köylerinin zaimleri olan Mütferrika Hacı Hüseyin’in, zeametlerinin iltizamını sürekli zorba (cebâbireden) birilerine verdiğini söyleyerek şikâyetlerini divana birlikte sunmuşlardır¹⁹⁹.

¹⁹⁶ BOA, SAD 5, 4/1.

¹⁹⁷ BOA, SAD 5, 19/1.

¹⁹⁸ BOA, SAD 4, 286/2.

¹⁹⁹ BOA, SAD 12, 170/2.

Sivas eyaletinde kadınlar miras davaları, nikâh ve mehir konuları, aile içi sorunlar, alım satım ve mülk edinme işlemleri, toprak işletimi, vakıf yöneticiliği, vasilik gibi her türlü konu ile ilgili mahkemelere ve divana başvurma hakkına sahip olmuştur. İncelediğimiz kaynaklarda kadınların müdahil oldukları şikâyetlerin sayısı 541 olup, 4719 şikâyet arasında % 11.5'lik bir orana tekabül etmektedir.

Kadınların yaptıkları şikâyetler ya da kadınlar hakkındaki şikâyetler toplumsal hayat içerisinde kadının yeri hakkında önemli bilgiler içermektedir. Sivas eyaletindeki kadınlar ev, dükkân gibi mülkler edinebilmiş, tarla, bağ, bahçe, çiftlik işletebilmiş, borç alıp verebilmiş, kocasından uğradığı herhangi bir haksızlık ve zulüm olması durumunda hakkını arayabilmiştir. Örneğin Amasya'da ikamet eden Emine Hatun vefat ettiğinde çocuklarına 1000 kuruş değerindeki bahçesi ve dükkânları kalmıştır²⁰⁰. 1761 senesinde Amasya'dan Hatice Hatun'un bir adet çiftlik, üç göz değirmen, bir adet dükkâna sahip olduğu belirtilmiştir²⁰¹.

1.2.6. Şikâyetlerin Kaza, Nahiye ve Köylere Göre Dağılımı

1742-1744 yılları arasında (1 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'ne göre) Sivas merkez kazası ve merkeze bağlı köylerden gelen şikâyetlerin sayısı 163'tür (%12). Sivas'a bağlı kaza, nahiye ve buralara bağlı köylerden gelen şikâyetlerle birlikte bu sayı 583 (% 43.5) olmaktadır. Sivas sancağının en çok şikâyet gelen kazası 128 şikâyet ile Tokat'tır. Bu sayı sancak genelindeki 583 şikâyet arasında % 21.9 oranında bir değere sahiptir. 1750-1752 yılları arasında (4 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'ne göre) Sivas merkez ve merkeze bağlı köylerden gelen şikâyetlerin sayısı 107, 1761-1763 yılları arasında (9 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'ne göre) 127, 1767-1774 yılları arasında (12 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'ne göre) 102'dir. Tokat kazası incelediğimiz bütün defterlerde diğer kazalar içinde en fazla şikâyet gelen kazadır (Bkz. Tablo 8). En az şikâyet gelen kazalar İlbeglü, Sivas-ili, Yıldızili, Şarkipare kazalarıdır. Bu kazalardan gelen şikâyet sayıları her defter için 1-3 arasında değişmiştir.

1742-1744 yılları arasında Amasya merkez kazası ve merkeze bağlı köylerden gelen şikâyetlerin sayısı 135'tir (% 10). Amasya'ya bağlı kaza, nahiye ve buralara

²⁰⁰ BOA, SAD 2, 22/1.

²⁰¹ BOA, SAD 9, 7/3.

bağlı köylerle birlikte bu sayı 340 olmaktadır. Defter geneline bakıldığında Amasya merkez, kaza ve köyleriyle divana yansıyan sorunların oranı % 24.7'ye karşılık gelmektedir. Amasya'nın en çok şikâyet gelmiş üç kazası Merzifon (45 hüküm), Gedegra (41 hüküm) ve Ladik'tir (34 Hüküm). Bu kazalardan gelen şikâyetlerin % 70'i (83 şikâyet) kaza merkezlerinden gelmiştir. Kazalara bağlı nahiyelerden gelen şikâyet sayısı oldukça az (11 şikâyet, % 9) olmakla birlikte köylerden gelen şikâyetler daha fazladır (27 şikâyet, % 21). Diğer kazalardan gelen şikâyetlerin sayıları 10'u geçmeyecek şekilde dağılmıştır. Sadece Gümüş kazasının Hacı köyünden gelen şikâyetler bu oranı biraz yukarı çekmiştir. Köyden gelen sekiz şikâyet ile Gümüş kazasının şikâyet sayısı 14 olmuştur. 1750-1752 arasında Amasya sancağından gelen toplam şikâyet sayısı 321 olup önceki defterle yakın bir orana sahiptir. Daha sonraki iki defterimizde sancaktan gelen şikâyetlerin oranında düşme görülmüştür (Bkz. Tablo 8). Şikâyetlerin büyük çoğunluğu Amasya merkez kazasından gelmiştir. Merzifon ve Gedegra'dan başka Gümüş kazası ön plana çıkmış, Ladik'ten gelen şikâyetler düşmüştür (Bkz. Tablo 8).

1742-1744 yılları arasında Çorum merkez kazası ve merkeze bağlı köylerden gelen toplam şikâyet sayısı 47'dir (% 3,6). Çorum'a bağlı kaza ve nahiyeler de bu sayıya eklendiğinde Çorum sancağından gelen şikâyetlerin sayısı 102'ye ulaşmaktadır. 1329 adet hüküm bulunan 1 numaralı defterde bu sayı % 8 oranındadır. Çorum'a bağlı kazalardan Osmancık (20 şikâyet) ve İskilip (19 şikâyet) en çok şikâyetin geldiği kazalardır. Geriye kalan kazalardan gelen şikâyetler bir ya da iki adettir. 1 Numaralı defterde Tahtettarik kazasından gelen şikâyet yoktur. Sonraki yıllarda sancağın en fazla şikâyet gelen kazaları Çorum, İskilip ve Osmancık olmuştur (Bkz. Tablo 8).

1 Numaralı defterde 1742-1744 yılları arasında Bozok sancağından gelen şikâyetlerin toplamı 79'dur. Defter geneline bakıldığında bu sayı % 5,9'luk bir değere sahiptir. Bozok merkezinden 27 şikâyet yapılmıştır. En fazla şikâyet gelen kazası 19 şikâyet ile Boğazlıyan'dır. 11 şikâyetin yapıldığı Budaközü kazası ikinci sıradadır. Diğer kazalardan gelen şikâyetlerin sayısı 3-6 arasında değişmiştir. Sonraki senelerde Bozok merkez kazasından şikâyetler gelmeye deva etmekle birlikte Budaközü kazasından gelen şikâyetler diğer kazaları geride bırakmıştır.

Canik sancağından gelen şikâyetler sadece 60 adet olup % 4,5 gibi bir orana tekabül etmektedir²⁰². Canik kaza merkezinden sadece 8 şikâyet gelmiştir. Sancağın en fazla şikâyetin gelen kazası 24 şikâyet ile Bafra'dır. Bunu 8 şikâyet ile Arım, 7 şikâyet ile Ünye takip etmiştir. 1 Numaralı defterde 1742-1744 yılları arasında Alaçam, Bayramlı, Bazarsuyu, Bolaman, Terme kazalarından gelen hiç şikâyet yoktur. Sancak genelinden gelen şikâyetlerin 36 tanesi kaza merkezlerinden 24'ü de köylerden gelmiştir. Canik sancağından gelen şikâyetler sonraki senelerde de birbirine yakın oranlardadır (Bkz. Tablo 8).

1742-1744 yılları arasında Arapgir sancağından gelmiş şikâyetlerin sayısı 71'tir (% 5,3). Sancak genelinden divana ulaşmış 71 şikâyetten 44'ü Eğin kazasına ve köylerine aittir. Eğin köyleri içerisinde Abcağa köyü en fazla şikâyetin yapıldığı köydür. Arapgir merkez kazasından yapılan 23 şikâyetin 9 tanesi kaza merkezinden, 14 tanesi ise köylerden gelmiştir. Eğin'den gelen 44 şikâyetin 25'i merkezden, 19'u köylerden gelmiştir. Sonraki senelerde Arapgir sancağından gelen şikâyetlerin sayısında artış görülmektedir. Özellikle Eğin kazasından çok sayıda şikâyet gelmiştir. Abcağa köyünün adı da geçmeye devam etmiştir.

1742-1744 yılları arasında Divriği sancağından gelmiş şikâyetlerin sayısı 71'tir (% 5,3). Bu şikâyetlerin 25'i Divriği kazası merkezinden ve 12'si merkeze bağlı köylerinden, 17'si Darende kazasından, 10'u Ayvalı nahiyesinden, beşi Ovacık nahiyesinden, biri Kesme, biri de Anzağır nahiyesinden gelmiştir. Diğer nahiyelerden gelen hiçbir şikâyet olmamıştır. 1750-1752 seneleri arasında da durum yaklaşık olarak aynıdır. Divriği sancağından gelen şikâyetler çoğunlukla Divriği kazasına aittir.

Tablo 7: Sancakların Yıllara Göre Şikâyet Sayıları

Sancaklar	Yıllara Göre Şikâyet Sayıları (Adet)			
	1742-1744	1750-1752	1761-1763	1767-1774
Sivas	584	561	490	410
Amasya	340	321	238	161

²⁰² Emin Yolalıcı, Canik üzerine yaptığı çalışmada 1760-1779 yılları arasında Canik sancağının Trabzon eyaletine bağlı olduğunu belirtmiştir. Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun)*, s. 14. Ancak sancağın statüsü bir süreliğine değişmiş idiyse bile Canik sancağının şikâyetleri yine de Sivas Ahkâm Defterleri'ne kaydedilmeye devam etmiştir.

Çorum	111	162	232	119
Bozok	79	104	71	126
Divriği	71	70	50	25
Arapgir	71	112	132	125
Canik	60	72	45	53

Divana yansımış şikâyetlerde her sancakta bazı kazaların öne çıktığı görülmektedir. Hatta ayrıntılı incelemelerin sonucunda ulaştığımız verilere göre, tespit ettiğimiz toplam 80 kaza olmasına rağmen, şikâyetler, her sancaktan 3-4 kaza olmak üzere, yaklaşık 20 kaza üzerinde yoğunlaşmaktadır. Şikâyetlerinin yapıldığı kazaların belirgin bir şekilde yoğunlaştığı konular, ikinci bölümümüzün de temel başlıklarını oluşturan asayiş, vakıf, toprak, alacak verecek ve miras konuları üzerinde eşit sayılabilecek sayılarda divan kayıtlarına yansımıştır. Aşağıdaki tabloda belirtilmiş kazalar haricinde kalanlar, incelediğimiz dört defterin her birinde en fazla 10-15, hatta bazıları sadece 1-2 defa geçmiştir.

Tablo 8: Sancakların En Çok Şikâyet Gelmiş Kazaları

Sancak	Kaza	Yıllara Göre Şikâyet Sayıları (Adet)			
		1742-1744	1750-1752	1761-1763	1767-1774
Sivas	Sivas	163	107	127	102
	Tokat	128	130	132	113
	Zile	66	45	17	22
	Niksar	57	50	35	34
	Kazabâd	28	30	14	17
	Yeni-il	29	18	42	21
	Amasya	135	91	76	61

Amasya	Merzifon	45	43	25	17
	Gedegra	42	60	39	40
	Ladik	34	19	14	9
Arapgir	Arapgir	23	54	37	49
	Eğın	44	44	85	58
Bozok	Bozok	27	30	16	34
	Budaközü	12	18	18	24
Canık	Bafra	24	16	6	12
Çorum	Çorum	47	55	80	28
	İskilip	19	35	92	36
	Osmancık	20	31	30	38
Divriği	Divriği	37	49	32	16
	Darende	17	9	8	6

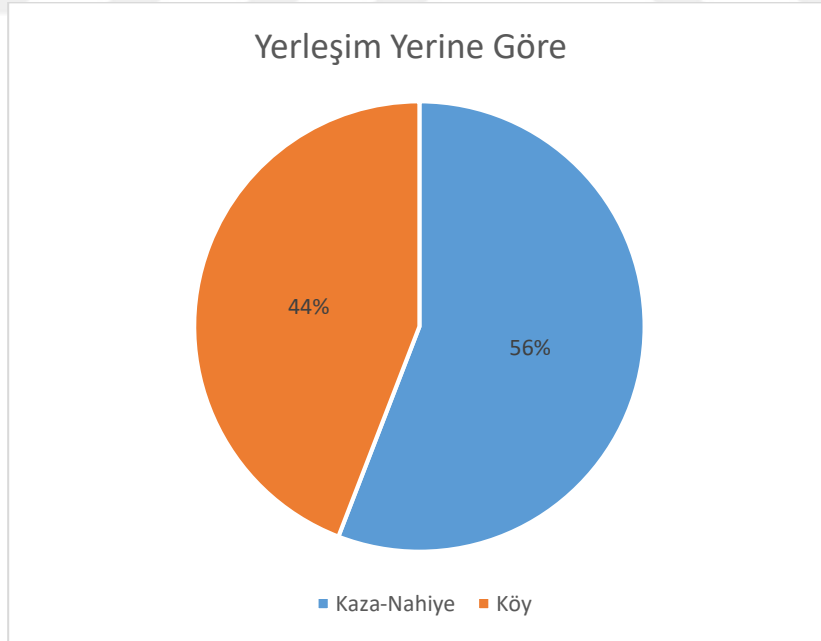
Bazı kazaların şikâyet oranlarında yıllara göre ufak dalgalanmalar gözlemlenmiştir. Taşabâd kazasından 1742-1744 arasında 10, 1750-1752 arasında 29, 1761-1763 arasında 20, 1767-1774 arasında 10 şikâyet gelmiştir. Gümüş kazasından 1742-1744 arasında 14, 1750-1752 arasında 30, 1761-1763 arasında 37, 1767-1774 arasında 2 şikâyet gelmiştir. Genel itibariyle incelediğimiz ilk yıllardan son yıllara kadar (1742-1774 arası) kazalardan gelen şikâyet oranlarında büyük farklılıklar gözlemlenmemiştir. Sayılarda birtakım düşüşler ya da yükselişler olmakla birlikte bu oranların çok bariz farklar oluşturduğu söylenemez.

İncelediğimiz son defter olan 12 numaralı defter, bir önceki cümlemizde ifade ettiğimiz tezimizi bir nebze zora soksa da, bu defter ayrıntılı incelediğimiz diğer üç defterden bazı farklılıklar göstermektedir. 12 numaralı defterde hem tarih aralığı fazla (1767-1774) hem de şikâyet sayısı daha azdır. Defterin kapsadığı yılların savaş dönemine denk gelmesinin bu durumda etkili olduğu düşünülebilir. Çünkü devamında gelen 1775-1778 tarihli 13 numaralı deftere, üç sene içerisinde, 1400 adet şikâyet

kaydedilmiştir²⁰³. Dolayısıyla 12 numaralı defterdeki düşüşleri savaş yıllarındaki özel duruma bağlamak daha doğru olacaktır.

Şikâyetlerin kaza, nahiye ve köylere dağılımına baktığımızda çoğunluğun kaza ve nahiye merkezlerinden geldiği, ancak köylerden gelen şikâyetlerin de azımsanmayacak oranda olduğu görülmüştür. Köylerdeki toprak anlaşmazlıkları ve vergi sorunları konusunda birden fazla hükmün yazıldığı durumlar olmuştur. Bu şikâyetler meselenin halledilemediğini ve birkaç defa divana taşındığını da göstermektedir.

Sancaklardan gelen şikâyetleri kaza-nahiye ve köy olmak üzere ikiye ayırarak değerlendirdiğimizde 1742-1744 arasında 695 şikâyet (% 51.8) kaza ve nahiyeden, 645 şikâyet (% 48.1) köylerden gelmiştir. 1750-1752 arasında 648 şikâyet (% 51.7) kaza ve nahiyeden, 603 şikâyet (% 48.2) köylerden gelmiştir. 1761-1763 arasında 677 şikâyet (% 58.7) kaza ve nahiyeden, 475 şikâyet (% 41.2) köylerden gelmiştir. 1767-1774 arasında 616 şikâyet (% 63) kaza ve nahiyeden, 360 şikâyet (% 36.8) köylerden gelmiştir. Toplamda şikâyetlerin % 56'sı kaza ve nahiyelerden, % 44'ü köylerden gelmiştir.

Grafik 2: Şikâyetlerin Kaza-Nahiye ve Köylere Göre Dağılımı

²⁰³ Buket Çelik, “Sivas Ahkâm Defterleri”, s. 117.

Köylerden gelen şikâyetler genellikle toprak ve vergi meseleleri üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak şikâyetler sadece toprak meseleleriyle sınırlı kalmamış, köyde yaşayan halk da her türlü sorununu divana ulaştırmıştır. Bafra kazasının Çulha köyünden Yusuf, babası vefat ettiğinde küçük yaşta olduğunu belirterek amcasının mirasın tamamını zapt ettiğinden şikâyetçi olmak için divana gitmiştir²⁰⁴. Zile'nin Diken Keskini kazasına bağlı Kara Bekir köyünün reayaları yüzden fazla atlı adamlarıyla üzerlerine gidip kendilerinden bir bahane ile para toplayan voyvodalarından şikâyetçi olmuşlardır²⁰⁵. Amasya'nın Orta Köy isimli köyünden Çil Hasan ve Danabaş Osman divana gelerek, başka bir bölgede öldürülmüş olan Pir Osman'ın diyetinin köy halkından talep edilmesinden şikâyetçi olmuşlardır²⁰⁶.

1.2.7. Şikâyetlerin Konularına Göre Dağılımı

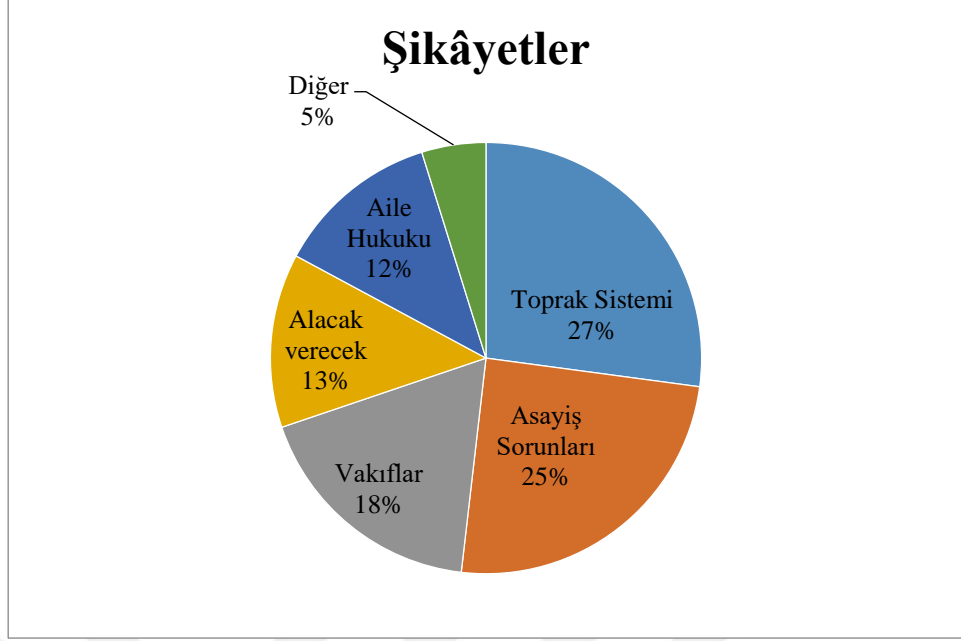
Çalışmamızda incelediğimiz Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri'ne göre 18. yüzyıl ortalarında Sivas eyaleti halkının sorunlarını 5 başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar asayiş sorunları, toprak sistemi, vakıf meseleleri, alacak verecek sorunları ve aile hukukudur. Belirtilen başlıkların haricinde bir de diğer başlığı açılmıştır. Yanlışlıkla defterlere kaydedilen hükümler, şikâyet niteliğinde olmayıp yol izni, timar tevcihi gibi bazı konulardaki emr-i şerîfleri içeren hükümler, define arama²⁰⁷ örneğinde olduğu gibi başka örneğine rastlanmayan ve genellediğimiz kategorilere dâhil edilmeyen konular da diğer başlığı altında sayılmıştır. Burada verdiğimiz bilgiler 1, 4, 9 ve 12 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri'ndeki 4719 şikâyetin ayrıntılı incelemesi ile ortaya çıkan sayısal verileri içermektedir.

²⁰⁴ BOA, SAD 1, 281/5.

²⁰⁵ BOA, SAD 1, 273/4.

²⁰⁶ BOA, SAD 1, 270/1.

²⁰⁷ BOA, SAD 9, 242/2.

Grafik 3: Şikâyetlerin Konularına Göre Dağılımı

Bazı kazalar belirli sorunlarla sürekli gündeme gelmişlerdir. 1742-1744 arasında Amasya merkezinden gelen 135 şikâyet arasında vakıflarla ilgili sorunlar 63 adet ile ilk sırada gelmektedir (% 46,6). Aynı yıllarda Sivas kazasından gelen 163 şikâyetin 43'ü (% 26) vakıflarla ilgilidir. Eğin'in sorunları ise asayiş konuları üzerinde yoğunlaşmıştır.

Merzifon ve bağlı yerlerden gelen şikâyetlerde eşkıyalıkla ilgili durumlar daha fazla iken Gedegra'da vakıflar hakkındaki sorunlar daha fazladır. Ladik'te ise eyalet halkının temel sorunlarından miras, vakıf, alacak verecek, toprakla ilgili şikâyetler eşit oranlardadır.

1742-1744 arasında Çorum merkezde temel sorunlar eşkıyalık (11 şikâyet), vergi (7 şikâyet) ve alacak verecek (7 şikâyet) üzerinde yoğunlaşmıştır. 1742-1744 arasında Bozok merkezinden gelen 27 şikâyetten 8 tanesi eşkıyalık ile ilgilidir. Diğerleri vergi, miras vakıf, nikâh gibi konular hakkındadır. Genel itibariyle bütün bölgelerin yoğunlaştığı şikâyetler asayiş, toprak ve tarım üzerinedir. Miras ve alacak verecek sorunları da köyde ve kentte yaşayan pek çok kişinin şahsi sorunları arasında ilk sıralarda yer almışlardır.

2. BÖLÜM: SİVAS EYALETİ'NDE SOSYO-EKONOMİK YAŞAM ve BAŞLICA SORUNLAR

2.1. ASAYİŞ

Osmanlı'nın erken dönemlerinden itibaren Şeyh Celal, Baba Zünnun gibi önderler çevresinde toplanmış ve çeşitli asayişsizliklere karışmış grupları görmek mümkündür. Kıtıklardan, ekonomik sıkıntılardan ve para yoksunluğundan etkilendiklerini, ayrıca ağır vergiler altında ezildiklerini bahane eden levend-sekban grupları, kapıkulu süvarileri, yeniçeri ve acemi oğlanları ile iş bulamadıklarını ileri sürerek ayaklanan suhteler, XVI. yüzyıl boyunca devam eden ve Celali isyanları olarak anılan taşkınlıklara sebep olmuşlardır²⁰⁸.

XVII. yüzyıla bir önceki yüzyılın sonlarında yoğun bir şekilde hissedilen mali krizler dolayısıyla vuku bulan Beylerbeyi Vakası'nın (1589) etkisi altında girilmiştir. İstanbul'daki yeniçerilerin sebep olduğu bu isyandan sonra da aynı karakterde pek çok isyan XVII. yüzyıl boyunca gündeme gelmiştir. 1603-1639 yılları arasında İran savaşları ile uğraşmıştır. Bu yüzyılın ikinci yarısı kadınların ve Köprülülerin saltanat dönemi olarak ele alınmaktadır. 1683'teki Viyana bozgunu ve akabinde 1683-1699 Osmanlı-Habsburg savaşlarıyla yüzyıl kapanırken Osmanlı maliyesi ve halkın durumu yine iç açıcı değildir²⁰⁹.

Yenilgiler ile geçen XVIII. yüzyıl da toprak kayıpları ve geri çekilmelerin yaşandığı felaketler dönemi olmuştur. 1718 Pasarofça Antlaşması'yla Banat, Sırbistan'ın hemen hemen yarısı ve Eflak kaybedilmiştir. 1723-1736 arasında yapılan savaşlarda Azerbaycan ve İran-Osmanlı sınırında başka birtakım topraklar elden çıkmıştır. Osmanlı donanmasının yok edilmesiyle sonuçlanan 1768-1774 savaşı sonucunda Ruslarla Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmış, Osmanlı yüklü bir tazminat ödemek zorunda kalmıştır. Bu antlaşma Kırım Hanlığı ile Osmanlı'nın bağlarının kopmasına, Osmanlı'nın Kırım Hanlığı üzerinden himaye ve desteğini çekmesine, bu nedenle de Kırım Hanlığı'nın Çarlık Rusyası tarafından himayeye

²⁰⁸ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâli İsyanları"*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013, s. 15-21

²⁰⁹ Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", (Çev. Ayşe Berktaş), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. 2, Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, s. 554-562.

alınmasına sebep olmuş, sonraki senelerde iç ve uluslararası olayların şekillenmesinde de hayati bir rol oynamıştır. Yüzyılın sonunda yine toprak kayıpları yaşanmış, Napolyon Bonapart 1798’de Mısır’ı istila etmiştir²¹⁰.

Savaşların siyasi olduğu kadar ekonomik etkileri de olmuştur. XVIII. yüzyıl boyunca devam eden savaşlar nedeniyle her taraftan asker temini yoluna gidilmiştir. Masrafları çoğaltan bu durum Osmanlı ekonomisinde çöküntüye sebebiyet vermiştir. Ekonomik bozukluklar halk arasında da baş göstermiş, özellikle İstanbul’da temel ihtiyaç malzemelerinin temininde zorluk yaşanmış, kıtlık, fiyat artışları gibi sorunlar çoğalmıştır. Masraflarla baş edemeyen devlet, halkın üzerine yüklediği imdâdiye, kantariye, kilariye gibi çeşitli vergilerle açığını kapatmaya çalışmış, bu da halkı daha da zor duruma sokmuştur. Bu yüzyılda devletin bütün kurumları çöküntü içerisine girmiştir. Para yokluğu nedeniyle timarlar, zeametler ve mukataalar sarraflara ve mültezimlere verilmeye başlanmıştır. Peşin para ile timar, zeamet ve mukataaları satın alan mültezimler ve sarraflar, verdikleri paraları geri alırken faiziyle almak istemiş ve reayayı maddi yönden iyice ezmişlerdir. Mültezim, muhassıl, emin, amil gibi bazı görevlilerin görev yaptıkları vilayetlerdeki vergileri toplayıp merkeze ulaştırma hususundaki hataları ve kasıtlı hareketleri çoğalmıştır. Bu durum da merkez hazinesinin gelirlerini azaltan bir başka sebep olmuştur. Siyasi olaylardan ve maddi sıkıntılardan yararlanarak güçlenen âyânlar, eşkıyalar ve vurguncular halktan sürekli para toplamaya başlamışlardır. Yüzyılın sonuna kadar her alandaki bozulma ve asayişsizliklerin önü alınmadan devam etmiştir²¹¹.

Sivas eyaletindeki asayiş sorunlarında 18. yüzyılın genel özelliklerini ve merkezi hükümetin yaşadığı sorunların taşraya yansımalarını görmek mümkündür. Toprak sisteminde çeşitli sorunlar baş göstermiş, halk görevlilerin tahsil ettikleri kanunsuz vergiler altında ezilmiş, eşkıyalık eyaletin dört bir tarafını sarmış ve âyânlar büyük rol sahibi olmuşlardır. Ayrıntılı incelediğimiz dört defterde asayişsizlik başlığı altında ele alacağımız eşkıyalık, hırsızlık, gasp, darp gibi olayların, incelediğimiz 30 yıllık zaman dilimi boyunca süreklilik gösterdiği ve dört defterde de birbirine yakın oranların çıktığı görülmektedir.

²¹⁰ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2013, s. 73-79.

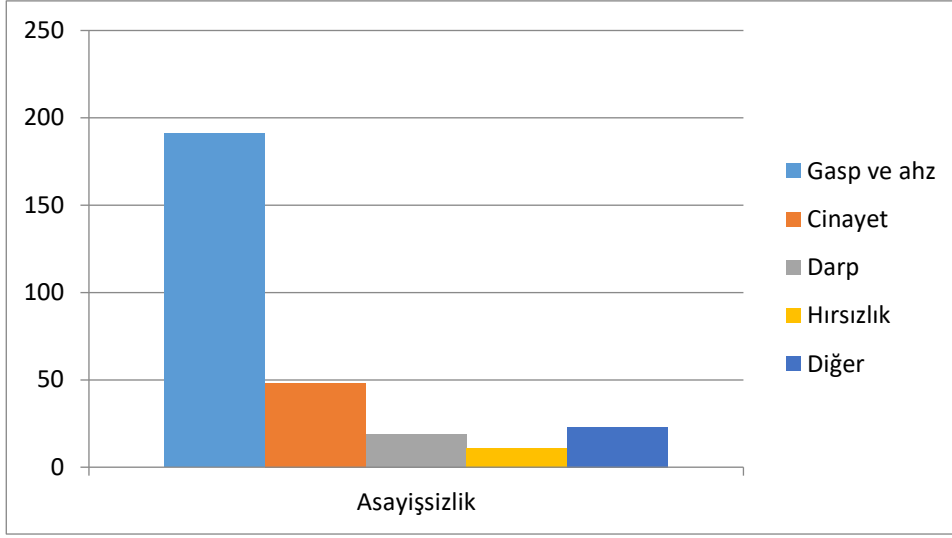
²¹¹ Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, s. 245-256.

Tablo 9: Asayiş Sorunları²¹²

Defter No ve Defterin Tarihi	Defterdeki Toplam Şikâyet Sayısı	Asayiş Şikâyetlerinin Sayısı	Yüzde (%)
1 (1742-1744)	1340	304	% 22.6
4 (1750-1752)	1251	323	% 25.8
9 (1761-1763)	1152	331	% 28.7
12 (1767-1774)	976	208	% 21.3
Toplam	4719	1166	% 24.7

Asayiş sorunlarının çoğu, eşkıya ya da mütegalibe gibi isimlerle anılan kişiler tarafından gerçekleştirilen baskın ve saldırılarda yaşanan yağmalar ile ahz ve gasplarla ilgilidir. Darp edildikleri için divana gidenler olduğu gibi, baskınlar sırasında öldürülen kişilerin katillerinin cezalandırılması ve diyetlerinin alınması talebinde bulunanlar da divana başvurmuşlardır. Cinayetlerle ilgili şikâyetler ikinci sırada gelmektedir. Hırsızlık şikâyetlerine de rastlanmakla birlikte oranı düşüktür. Aşağıdaki grafikte asayiş şikâyetlerinin yoğunlaştığı konuları ayrıntılı bir şekilde göstermek için seçtiğimiz 1750-1752 tarihli 4 numaralı deftere göre gasp, cinayet, darp ve hırsızlık olaylarının oranı verilmiştir.

²¹² Bu tablo 1, 4, 9 ve 12 Numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri'ne göre hazırlanmıştır.

Grafik 4: 1750-1752 Yıllarında Asayiş Sorunları

2.1.1. Eşkîya ve Mütegalibenin İşlediği Suçlar

Sivas eyaletinde halkın eşkıyalardan ve eşkıyaların sebep olduğu olaylardan büyük ölçüde etkilendiği görülmektedir. Eşkîyalık hayatın hemen her alanında kendini göstermiştir. Toprak meseleleri, vakıf gelirleri ve tevliyeti, miras paylaşimleri, alacak verecek işlemleri gibi toplumun temel faaliyetlerinde eşkıyaların etkisini görmek mümkündür. Ayrıca eşkıyaların ev basma, eşyaları ve hayvanları gasp etme, kadınların ırzına geçme, yöre halkını topluca katletme gibi hareketlerine de sıklıkla rastlanmıştır. Giriştikleri eylemler nedeniyle sürekli fesat çıkararak, ortalığı karıştıran, insanlara zarar veren eşkıyalar için “*sâ’î bi’l-fesâd*”, “*muzır-ı ibâd*”, “*mûkız-ı fitne*” ifadeleri kullanılmıştır. Eşkîya gruplarının başında olanlar için de “*ser-cem’iyyet*” denilmiştir²¹³. Şakî, eşkıya, mütegalibe, cebâbire, şerir, zalim, haşerat, yaramaz gibi isimlerle ifade edilen eşkıya guruhundan kişiler, reyanın hak ve hukukuna tecavüz etmekten çekinmemişlerdir.

Eşkîya sözlükte bedbaht, günahkâr, asi anlamlarına gelen şakî kelimesinin çoğuludur. Ancak eşkıya Türkçe’de farklı bir anlam kazanarak yol kesen, haydut, harami karşılığında kullanılmıştır. Bu anlamıyla silahla yahut başka bir şekilde zor kullanarak yol kesme, baskın yapıp mala ve cana tecavüz etme, kamu düzenini ve

²¹³ Örnek kullanımlar için bkz. BOA, SAD 1, 8/3, 119/3, 121/4, 286/2. BOA, SAD 4, 333/2.

asayışı ihlal etme gibi hareketlerin tamamı eşkıyalık olarak değerlendirilmektedir. İslam hukukçuları arasında silahlı gasp, soygun, ırza geçme, hırsızlık gibi bütün durumların eşkıyalık olduğu yönünde tartışmalar bulunmaktadır. Genel kanı eşkıyalık suçunun, şahıs ve mal aleyhine işlenen bazı suçları da içermesi mümkün olmakla birlikte, toplum aleyhine işlenmiş olmasının daha ağır bastığı yönündedir. Eşkıyalığın tanımı bu tarz harekete kalkışan kişiye verilecek cezanın netleştirilmesi hususunda önem taşımaktadır. Çünkü caydırıcı olması amacıyla eşkıyaya verilen cezalar oldukça ağırdır. Ceza verileceği zaman şahıs ve mal üzerine bir suç işlenmişse sadece onun cezası kesilir. Başkasına ait bir malı zor kullanarak alma manasına gelen gasp kavramı burada devreye girmektedir²¹⁴.

Eşkıyalar hakkında gelen şikâyetlere bakıldığında ev yağmalama (*menzilin basıp emvâl ve erzâkların nehb ü gâret*), ahalinin paralarını alma (*akçelerin ahz*), hane halkına saldırıp yaralama (*ehl-i iyâllere ta'arruz ve darb*), insanları öldürme (*katl-i nüfus, darb ve katl*), kadınların ırzına geçme (*hetk-i ırz*) gibi hareketlerin eşkıyalar için genel bir özellik gösterdiği görülmektedir. Yağmaladıkları evi yakma (*ihrâk*), evdekileri bağlama, zincire vurma, kulağını kesme, kolunu kırma, topuzla, sopayla, değnekle vurup ya da bıçak, silah, kılıç gibi aletlerle yaralayıp öldürme gibi çok farklı işkencelerin yapıldığı olaylara da rastlamıştır.

Yaralanmalara sebep olan aletler için *alet-i cârih/câriha*, *alet-i harb*, *alet-i darb* ifadeleri kullanılmıştır. Aletin ismi genellikle açıkça belirtilmemiştir. İsmi belirtilen aletler içerisinde en çok kullanılanlar tüfeklerdir. Tüfekte ateş edilmesi sonucunda ölümler meydana gelebildiği gibi yaralanma ile kurtulanlar da olmuştur. Tabanca, piştov, kılıç, bıçak, mızrak, hançer²¹⁵, topuz, balta gibi aletlerle yaralama veya öldürmelerin yaşandığı durumlar da yaşanmıştır. Bu şekilde nitelenen aletleri kullananların katletme kastıyla saldırdıkları belirtilmiştir.

Dayak (*darb*) olayı gerçekleşmişse davacılar dayağın şiddetli bir şekilde vurularak yapıldığını (*darb-ı şedid ile darb edildiğini*) ifade etmişlerdir. Gerçekten de dayak o kadar şiddetli olmuş olmalı ki dayaktan sonra ya ölüm hadisesi gerçekleşmiş

²¹⁴ Ali Bardakoğlu, "Eşkriya", *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 463.

²¹⁵ Hançer bir hükümde alet-i harb olarak belirtilmiştir BOA, SAD 4, 92/2.

ya da yatağa bağlı kalacak (*sâhib-i firâş*)²¹⁶ duruma gelinmiştir²¹⁷. Dayağa maruz kalan hamile kadınlar çocuklarını düşürmüşlerdir²¹⁸. Dayak nedeniyle ölen ve sakat kalanların diyetleri talep edilmiştir. Darp sırasında kırılan, kesilen ya da sakat bırakılan organlar ve kırılan diş olmuşsa bunlar için de diyet istenmiştir²¹⁹.

Kavgalar esnasında küfür edilmişse bundan da bahsedilmiştir. Küfürden kastın ne olduğuna açıkça değinen kayda rastlanmamış, yalnızca kaba ve kötü küfürler kullanıldığı (*şütüm-ı galîze ile şetm*) ifade edilmiştir. Sadece darp edildiği ve küfür söylendiği için mahkemeye gelenler de olmuştur²²⁰.

Şikâyetlerde gece vakti (*leylen*) ya da gündüz (*nehâren*) gibi baskının gerçekleştiği vakitlere dair bilgiler de belirtilmiştir. Verilen bu bilgi ile eşkıyaların gece gündüz (*leyl û nehâr*) fark etmeden ahalinin yaşadıkları yerleri basıp, canlarına ve mallarına taarruz etmiş olduklarının çıkarımını yapmak mümkün olmaktadır.

Eşkîyalar genellikle başlarına topladıkları kalabalık gruplarla halka karşı faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Grubun içinde yer alanlar leventler ve süvariler olabildiği gibi yaşanan bölgenin halkından da gruplara katılanlar çıkmıştır. Bir eşkıya grubu hakkındaki şikâyetlerin bazen uzun seneler boyunca devam etmesi meselenin halledilememiş olduğunu göstermektedir. Eşkîyaların askeri gücünün yüksek olması ve yandaşlarının çokluğu bunların üstesinden gelinmesini zorlaştırmıştır. Ancak çeşitli yollara başvurularak eşkıyalar bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bazı bölgelerde hakkında pek çok şikâyetin yapıldığı eşkıyaların isimleri öne çıkmıştır. Bunlardan 1742-1744 tarihli 1 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'ndeki bazı eşkıyalar ve grupları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

²¹⁶ Hükümlerde *sâhib-i firâş* olarak ifade edilen durum yatalak, yatağa düşmüş, yatak esiri olmuş hasta anlamlarına gelmektedir. Devellioğlu, a.g.e, s. 1064.

²¹⁷ Darp sonrası ölüm vakalarının gerçekleştiği durumların davaları için bkz. BOA, SAD 1, 193/2, 199/3, 200/1, 220/5, 231/1, 235/2, 237/1, 238/1, 241/4. Örnek olaylar için bkz. BOA, SAD 5, 161/1. Darp sonrası sadece yaralanmaların ve sakatlığın yaşandığı durumlar için bkz. BOA, SAD 1, 195/1.

²¹⁸ Taşabâd kazasında eşkıyaların saldırılarına maruz kalan bir kadın korkusundan düşük yapmıştır. BOA, SAD 4, 262/3.

²¹⁹ Arapgir kazasından Ahmet, hançer ile parmaklarını koparan eşkıyadan parmaklarının diyetini alabilmek için divana başvurmuştur. BOA, SAD 4, 152/2. Arapgir kazasının Bostancı köyünden Kalender oğlu Hüseyin, kılıç ile sağ kolunu darp edip kolunu sakat bırakan Bektaş'tan kolunun diyetini talep etmiştir. BOA, SAD 9, 57/3. İskilip'ten Hacı Osman, müttelikleri Ali, Hasan ve ismi yazılmamış diğer bir kişi tarafından darp edilmiş, iki dişi kırılmış ve sağ kolu sakat kalmıştır. Mütteliklerinden diğerlerinin ve kolunun diyetini alabilmek için divana başvurmuştur. BOA, SAD 9, 113/3. Dişleri kırıldığı için divana gidip diyet talep edenlerin davaları için bkz. BOA, SAD 1, 114/5, 189/3, 228/5.

²²⁰ Bkz. BOA, SAD 1, 179/1. BOA, SAD 4, 59/2, 166/3, 259/3.

Tablo 10: 1742-1744 Senelerinde Bazı Bölgelerdeki Eşkîyalar ve Grupları

Bölge	Eşkîyanın Adı	Yardımcıları
Niksar	Göçebe Ekrâd taifesinden Sarı Osman	Gedik Mehmet, Kara Mehmet, İbrahim, Sarı Hasan oğlu Mehmet, İnce Osman, Deli ve Sarı Osman oğlu Hasan ile 25 atlı
Alacahan	Handa sâkin eşkıya Bektaş	Kardeşleri Ahmet, Çatak Ali, Hamza, Kesrek oğlu Halil ve Sarı Hasan ile 20-30 miktarı eşkıya
İskilip'in Yaylacık köyü	Celil oğlu Ahmet ve kardeşi Yakup	Hevalarına tâbi' rüfekâları
İlbeğlü kazası	Mehmet Yüzbaşı	70-80 miktarı süvari levend taifesi
Bozok kazası	Mağaralı oğlu Deli Bekir ve Mütesellim-i sâbık Sarı Mustafa	300 süvari
Zeytun kazası	Kara Hüseyin	Refikleri Küçük Mehmet ve Kara Ali nam şakîler ile 50 sekban

Eşkîyaların sokaklarda sekrânen (sarhoş olarak) dolaştıklarına dair şikâyetlere de rastlanmaktadır. Sivas'ın Hoca İmam mahallesinde yaşayan Oseb ve Manik isimli zimmiler “*erâzil ve eşkıya*” olarak tanıtılanları evlerine toplamışlar, burada şarap içip (*şürb-ı hamr*) sarhoş olduktan sonra yaşadıkları mahalle ile civarlarındaki Bazar mahallesi halkına sürekli taarruz etmişlerdir²²¹.

Niksar'da da Debbağ Mehmet, Küçük Osman, Topal Hasan, Kara Güdük, Kör Süleyman, Ali Bayraktar, Mustafa ve Gedik Mehmet sürekli sarhoş gezdikleri, ayrıca

²²¹ BOA, SAD 1, 6/4.

alet-i harb olarak belirtilmiş aletlerle halka saldırdıkları, evleri basıp darp, gâret ve hetk-i ırz ettikleri için şikâyet edilmişlerdir²²².

Sarhoş olup ahaliye taarruz ettikleri için şikâyet edilen kişiler, haklarındaki iddialara cevap vermeleri için yargılanmak üzere mahkemeye davet edilmişlerdir. Suçları ispatlanmadan cezaları kesilmemiştir.

Yargılanmayı kabul etmeyen, yargılansa bile emirlere uymamakta inat edenlere hapis cezası verilmesine hükmedilmiştir. Divriği'nin Kesen köyünde Abdi Beşe, Ömer ve Ali isimli kardeşlerle bunların amcaları İbrahim, Bekir ve Halil, köylerinde geceleri sarhoş bir vaziyette gezerek halkı rahatsız edecek hareketlerde buldukları için şikâyet edilmişlerdir. İçlerinden Abdi Beşe'nin sürgün edilmesi için karar çıkmış daha sonra Divriği kalesinde kalebend cezasına çevrilmiştir. Ancak Abdi Beşe ile kardeşleri ve amcaları şerir ve muzır kişiler oldukları için emre itaat etmemişler ve köyde aynı hareketlerini devam ettirmişlerdir²²³.

2.1.1.1. Cinayet

Cinayetler genellikle eşkıyalar tarafından işlenmiş bir suç olmakla birlikte, halk arasında birbirlerine çeşitli sebeplerden husumetleri olanların da adam öldürmeye teşebbüs ettikleri görülmektedir.

Ölüm vakasının gerçekleştiği durumlarda kadı ya da valinin emriyle olay yerine keşif ekipleri gönderilmiştir. Eğinli Sipahi Bekir misafir olarak Erzurum'da bulunduğu sırada öldürülmüştür. Olayın geçtiği evde keşif yapması için Erzurum valisi tarafından kâtip, çukadar ve mübaşir görevlendirilmiştir. Olay yerine gelen görevliler, Sipahi Bekir'in sağ omuzundan, sağ kaşı üzerinden ve sağ böğründen taş ile darp edildiğine dair izler olduğunu bildirmişlerdir. Yara izlerini (*eser-i cerahat*) tespit etmelerinin haricinde olaya tanık olan diğer Bekir'i de sorguya çekmişler ve onun da itirafıyla Eğin'den Sipahi Ahmet Çavuş tarafından darp edilerek öldürüldüğünü tespit etmişlerdir²²⁴.

²²² BOA, SAD 1, 288/3. Bu grup hakkında daha sonra şikâyete rastlanmamıştır ancak gruptaki bazı kişiler ilerleyen sayfalarda değineceğimiz Niksar âyânından Küçük Ali'nin grubunda yer almışlardır.

²²³ BOA, SAD 1, 22/2. (Tekrar edilen sayfa numaralı - Mükerrer).

²²⁴ BOA, SAD 1, 113/3.

Birinin ölümüne sebep olanlara hapis, para cezası, kısas gibi çeşitli cezalar uygulanmıştır. Tozanlı kazasına bağlı Boyalı köyünden Seyyid Hasan'ı darp ederek öldüren Bekir'e cürm ü cinayet cezası verilmiştir²²⁵.

Zile'de kasıtlı olarak birinin öldürüldüğü bir vakada kısas cezasına başvurulduğuna dair bir örneğe rastlanmıştır. Zile'nin Şeyh Ali Baba mahallesinde Süleyman Bey'in, yeniçeri oldukları belirtilen Uzun Mustafa bin Murtaza, Kara Osman, Lelebici oğlu İbrahim ve Sirkeci Ömer tarafından kasten (*amden*) öldürülmesi üzerine, ellerindeki Uzun Mustafa'ya kısasen ölüm cezası uygulanmış, firar eden arkadaşlarının da aynı ceza ile öldürülmesi için tekrar emir gönderilmiştir²²⁶.

Öldürülen kişinin ailesi cinayeti işleyenden kan bedeli olarak diyet talebinde bulunmuştur. İncelediğimiz hükümlerde katilden diyet talep edildiği belirtilmekle birlikte diyetin miktarı açıkça belirtilmemiştir. Osmanlı kanunlarında kasten adam öldürmenin yaşandığı olaylarda öldürülenin vârisleri kısas isteyebilir ya da herhangi bir mal veya para üzerinde sulh edebilir. Din ayrılığı, akıl hastalığı, çocukluk diyette fark doğurmaz. Kadın ve erkeğin kasten öldürülmesinde kısas talebi hususunda fark yoktur. Ancak erkekler vatan müdafası ve evin geçiminden sorumlu oldukları için erkeğin diyeti kadının diyetinin iki katı olarak alınmıştır. Tam diyet 23.336 kuruş 12 para 1 puldur²²⁷.

Diyet miktarında sulh yapılmadan önce, diyetten hisse alacakların rızasına başvurulması gerekmektedir. Gizliden yapılan sulh diğer vârislerin itirazıyla karşılaşmıştır. Tokat'ın Mukara köyünden Saliha Hatun'un küçük yaşta (sagîre) kızı Raziye, köyden Abdal oğlu Ali tarafından öldürülmüştür. Kızının diyeti hususunda Saliha'nın eşi Ahmet eşine sormadan katil ile bir miktar para üzerinden sulh yapmıştır. Sulh yapıldığını haber alan Saliha Hatun sulhu kabul etmemiş ve tam diyet istediğini bildirmiştir²²⁸.

Kazara, kendi hatası (*kendi sun'ı*) ile ölenlere diyet ödenmesine müsaade edilmemiştir. Şahsın hatası ve kaza olarak kabul edilen durumlar ağaçtan, attan,

²²⁵ BOA, SAD 1, 46/5.

²²⁶ BOA, SAD 1, 7/1.

²²⁷ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku, Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2017, s. 360-361.

²²⁸ BOA, SAD 4, 5/1.

merkepten, köprüden, kayadan ve arabadan düşme, ateşte yanma, suda boğulma, soğuktan donma, yıldırım çarpması, dağda vahşi hayvanların parçalaması, duvar altınma kalma gibi örneklerle ifade edilmiştir²²⁹. Gedegra'nın Şecaattin Paşa mahallesinde yaşayan Kara Ahmet'i ismi belirtilmeyen bir kişi dağa ağaç kestirmeye götürmüştür. Ağaç kesme sırasında kestiği ağaç Kara Ahmet'in üzerine düşmüş ve Ahmet ölmüştür. Yargılama sonucunda ağaç kestirmeye götüren kişinin bir suçunun olmadığı kanıtlanmış ve Ahmet'in kendi hatası sonucu öldüğüne dair hüccet-i şer'iyeye verilmiştir²³⁰.

Kimsenin mülkü olmayan boş (*hâli*) bir mekânda ölü bulunan kişinin diyeti, cesedin bulunduğu bölgenin halkına ödetilmiştir. Sorgun'un Kara Mağara köyünde boş bir arazide ölü bulunan Molla Ali'nin diyetinin köy ahalisinden tahsil edilmesi için, öldürülenin babası Mahmut, Şeyhülislam'dan fetva almış ve aldığı fetvayla divana başvurmuştur²³¹. Kemah kasabası sâkinlerinden Tüccar Mustafa, ticaret için yolculuk yaparken, Sivas kazasına bağlı Kılıç, Kızıl Kale ve Nehir köylerinin üçüne yakın bir yerde, kimsenin arazisi olmayan bir mekânda öldürülmüştür. Bu olayda Şeyhülislam öldürülen tüccarın diyetinin üç köyün ahalileri tarafından ödenmesi gerektiği hususunda fetva vermiştir²³².

2.1.1.2. Fi'il-i Şenî

Kelime anlamı olarak kötü iş, fena hareket şeklinde çevrilebilen *fi'il-i şenî* ile ırza karşı yapılmış taarruz ifade edilmek istenmiştir. Kelime tek başına kullanıldığında kötü niyetle taarruz yapıldığı anlamını verdiği için²³³ ırza geçme vuku bulduysa bu anlamı veren *hetk-i ırz* ile birlikte kullanılmıştır. Hükümlerde "*fi'il-i şenî kasdıyla taarruz ve hetk-i ırz etmekle*" şeklinde ifade edilerek ırza geçme hadisesinin gerçekleştiği belirtilmiştir.

Fi'il-i şenî kavramına eşkıyaların ev baskınları sırasında sıkça rastlanmaktadır. Bir eve baskın düzenleyen eşkıya ya da mütegalibe genellikle evi yağmalayıp,

²²⁹ Kazara ölümlerde uygulanan kanundan bahseden bir hüküm örneği için bkz. EK 5.

²³⁰ BOA, SAD 3, 18/1. Bu şikâyet, verilen hüccete rağmen Ahmet'in kız kardeşi Ayşe'nin kardeşinin diyetini talep etmekten vazgeçmemesi nedeniyle divana yansımıştır.

²³¹ BOA, SAD 9, 186/2.

²³² BOA, SAD 9, 25/2.

²³³ Pakalın, fi'il-i şenî kavramını "ırza vuku bulan tasallut hakkında kullanılır bir tabirdir. Bununla beraber mutlaka cima manasında değildir" diye açıklamıştır. Pakalın, *Deyimler ve Terimler Sözlüğü*, C. 1, s. 629.

kendisine karşı koymaya çalışanları darp edip ya da öldürüp evdeki kadınların da ırzına geçmiştir. Dolayısıyla fi‘il-i şenî olayı çoğu zaman tek başına meydana gelmemiş, diğer asayişsizliklerle iç içe geçmiş bir durum olarak kayıtlara yansımıştır.

Ev baskınları sırasında ırzına geçilen kadınların korkularından (*havf*) öldüklerine dair bilgilere de sıklıkla rastlanmaktadır. Merzifon’dan Ömer seferde iken kazadan İbrahim bunun evine girip eşini darp edip ırzına geçmiş, kadın yaşadıkları nedeniyle korkudan ölmüştür²³⁴.

Erkek çocuğunun ırzına geçildiğine dair bir örneğe de rastlanmıştır. Gedegra’nın Taşkale mahallesinde meydana gelen olayda Hacı Hüseyin, mahalledeki *şâbb-ı emred* yani henüz sakalı bıyığı çıkmamış genç yaştaki bir erkek çocuğunu değirmenden gelirken görüp yakalayarak zorla evine götürmüş ve tecavüz etmiştir. Mahkemeye intikal eden olayda mahkemenen gönderilen kişilerin yaptığı araştırmalar neticesinde iddianın gerçek olduğu tespit edilmiştir. Şikâyetçinin belirttiğine göre Hacı Hüseyin ırzlarına geçme emeliyle mahalledeki erkek çocuklarına sürekli saldırmaktadır. Hükmün karar kısmında Hacı Hüseyin’e verilecek cezaya açıkça yer verilmemiş *vech-i meşrûh (açıklandığı) üzere amel olunması* emredilmiştir²³⁵.

2.1.1.3. Gasp, Tagallüben ve Fuzuli Zapt

Zorla alma, zapt etme anlamına gelen²³⁶ gasp, taşınır mallarda nakil yani malı alıp götürme, taşınmaz mallarda ise el koyma şeklinde gerçekleşmektedir²³⁷. Menkul veya gayrimenkul bir mala el koymak suretiyle gasp suçunu işleyenlerden öncelikle aldıkları malın iadesi istenmiştir. Ev, değirmen, tarla gibi taşınmaz mallar gasp edilmişse buralardaki zaptlarından vazgeçmeleri ve gayrimenkulleri boşaltmaları emredilmiştir. Taşınabilir silah, yiyecek, ev eşyaları gibi menkullerin de iadesi talep edilmiştir. Şayet bu ürünler zayi edilmiş ve aynen iadesi mümkün değilse tazmini

²³⁴ BOA, SAD 1, 54/2.

²³⁵ BOA, SAD 1, 2/1.

²³⁶ Devellioğlu, a.g.e, s. 320.

²³⁷ Gaspın İslam hukukçuları tarafından yapılmış farklı tarifleri olmuştur. Burada verdiğimiz tanımı belgelerimizde gasp olarak değerlendirilmiş durumlardan hareketle en uygun olarak gördüğümüz tanımdır. Gaspın tanımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Akif Aydın, “Gasp”, *DİA*, C. 13, İstanbul 1996, s. 387-389.

istenmiştir. Ev basan eşkıyanın evden aldığı mallar da *gasp* olarak değerlendirilmiştir. Eşkıyalardan da aldıkları şeylerin tamamının iadesi talep edilmiştir²³⁸.

Ev basıp eşyaları yağmalama durumlarında kullanılmış *gâret* kavramı da *gasp* kapsamında ele alınmıştır. Belgelerde *gasp ve gâret* çoğunlukla birlikte kullanılmıştır. Evi yağmalananlar divana başvurarak suçluların aldıkları eşyaları iade etmesini istemişlerdir. Bazı hükümlerde sahibinden habersiz evinden alınan eşyalar için *gâret* kavramının kullanıldığına da rastlanmıştır. Bu anlamıyla hırsızlık ile yakın bir kavram olduğu düşünülebilir. Ceza olarak da hırsızlıkta olduğu gibi alınan malların iadesi, iadesi mümkün değilse tazmini istenmiştir.

2.1.1.4. Gamz ve Tecrîm

Önemli şikâyet konuları arasında yer alan gamz; suçlama, itham etme, iftira atma, ara bozma, söz taşıma, koğuculuk anlamlarına gelmektedir²³⁹. Tecrîm de birinden cerime alma, para cezasına ve ziyana uğratma demektir²⁴⁰. Eşkıyalar ile mütegalibelerin başvurduğu gamz ve tecrîm yolları, suçsuz kişilerin cezalandırılmasına sebep olmuştur. İftira atmayı sürekli olarak tekrarlayan *şerîr ve gammaz*²⁴¹ kişiler, yaşadıkları bölgeye her gelen kadı ya da naibe, çeşitli bahanelerle suçsuz kişileri şikâyet etmiş ve para cezası ödemelerine sebep olmuşlardır.

Var olanın aksine çeşitli iddialarla yapılmış suçlamalar (*hilâf-ı vâki ' mevâd*) ile kadı ya da naibin yanlış karar vermesine sebep olunmuştur. Çeşitli sebeplerle para cezasına çarptırılmış bazı kişiler kendilerine iftira atıldığını söyleyerek divana başvurmuşlardır.

Bazı eşkıya grupları, gamz suçunun da içinde olduğu birden fazla suçla şikâyet edilmişlerdir. Tokat'ta 1743 senesinde başlarına topladıkları nice eşkıya ile ahalinin evlerini basıp yağma, ev halkını hapsetme, zincire bağlama, darp etme ve öldürme gibi suçları işleyen sâbık Şehir Kethüdası oğlu Salih başkanlığında bir araya gelmiş Ebubekir, Ünyeli oğlu Hacı Ali, Hafız Seyyid Ömer, Hamr emini Seyyid Emin ve Börekçi Hacı Mustafa, Emir Ali oğlu Hacı Mustafa, Terzi Hacı Mehmet, Tacir Hacı

²³⁸ Örnek durumlar için bkz. BOA, SAD 1, 2/2.

²³⁹ Şemseddin Sami, a.g.e, s. 969. Fehmi Yılmaz, a.g.e, s. 635.

²⁴⁰ Şemseddin Sami, a.g.e, s. 381.

²⁴¹ Gammaz, herkesin ayıplarını meydana çıkarmaya çalışan, gıybetçi, casus anlamlarına gelmektedir. Şemseddin Sami, a.g.e, s. 969.

Ömer, Bakkal Hacı Ali, Kalaycı oğlu Hacı İbrahim ve Hacı Süleyman isimli kişilerden bütün halk şikâyetçi olmuştur. Seyyid ve Hacı lakaplılar ile çeşitli esnaf grubundan kişilerin birleşiminden oluşmuş bu grup ahaliyi pek çok konuda rahatsız etmiştir. Vergi işlerine de karışarak vergi hususunda halkın vekilleri olmayı başarmış ve aldıkları yetki ile masraf defterlerini diledikleri gibi yazarak fukaradan iki katı para toplamışlar, topladıkları fazla parayı da kendileri için harcamışlardır. Ahaliye yaptıkları eziyetlerin ardı arkası kesilmeyen bu grubun yaptığı bir başka suç da her gelen kadı, naip, voyvoda, mütesellim, subaşı ve sâir ehl-i örfe ahaliyi çeşitli iftiralarla gamz etmeleri olmuştur. Para cezası ödemek zorunda kalan Tokat halkı divana giderek eşkıyaların yaptıklarını anlatıp perişan duruma düştüklerini belirtmişler ve eşkıyanın hareketlerinin engellenmesi hususunda emir rica etmişlerdir²⁴².

Çeşitli iftiralarla insanların para cezası ödemesine sebep olanların böyle bir harekete başvurmalarının altında yatan sebeplerden biri de garaz (kin)²⁴³ ve adâvet (düşmanlık) olarak açıklanmıştır. Garaz ve adâvet, şikâyetçilerin maruz kaldığı çeşitli haksızlıkların nedeni olarak gösterilmiştir. Bir haksızlığa ya da iftiraya uğrayanlar, içinde buldukları durumun müsebbibi olarak kendilerine kin ve düşmanlıkları olduğunu ile sürdükleri kişileri işaret etmişlerdir. Kinin ve düşmanlığın sebebine genellikle değinilmemiştir. Ancak *garaz-i dünyeviyye*, *garaz-ı nefsâniyye* ve *adâvet-i dünyeviyye* kelimeleriyle durum özetlenmeye çalışılarak şahsi ve dünyalık bir meseleden dolayı kin güdüldüğü ifade edilmiştir. Bazı olaylarda da *garaz-i fâside* denildiğine rastlanmıştır²⁴⁴.

Birine besledikleri kin ve düşmanlık nedeniyle bir iftirayla kadı huzuruna ya da divana çıkma cesareti gösteren kişiler, iftiralarını kanıtlamayı da başarmışlardır. Sorgun kazasına bağlı Köhne isimli köy sâkinlerinden Köhneli-zâde Hacı Hızır ve kardeşi Hacı Osman, kendilerine garaz ve düşmanlığı olan Sorgun kazasının Yazılı Taş köyünden Kör Süleyman oğlu Mustafa'nın iftiralarına uğrayarak, 5800 kuruş ödemek zorunda kalmışlardır. Para ödemelerini gerektirecek bir durum olmadığı

²⁴² BOA, SAD 1, 112/5, 116/1, 118/1, 122/1, 122/4.

²⁴³ Garaz kelimesi gizli niyet, husumet, kin, kötü niyet anlamlarına gelmektedir. Şemseddin Sami, a.g.e, s. 964.

²⁴⁴ İran tarafında seferde iken vefat eden Hacı Mehmet Ağa'nın çocukları küçük yaşta olduğu için kasabadan ismi yazılmamış bazı kişiler mirasa el koymuşlardır. Yapılan bu hareketin sebebi garaz-i fâside olarak açıklanmıştır. BOA, SAD 1, 282/2. Fâsid kelimesi fena, kötü, bozuk anlamlarına gelmektedir. Devellioğlu, a.g.e, s. 288.

kanıtlanmasına ve bu hususta mahkeme kararları (*ilâm*) olmasına rağmen yine de verdikleri parayı geri alamadıkları için divana başvurmuşlardır²⁴⁵.

Bu tür davalarda, garaz ve düşmanlık sebebiyle iftiraya başvuranların genellikle bir mütegalibeden ya da hevasına tâbi' olarak tanıtılan kişilerden destek sağlanmış oldukları bahsedilmektedir.

Bazı şikâyetlerde yağma ve gasp hareketleri garaz ve adâvete bağlanmışır. Sivas'tan Yazıcı oğlu Ali Bey divana giderek, Milli Aşiretinden Ali, Doğan ve kardeşi Karacan, Kara Ahmet ve Mustafa'nın buna garaz ve adâvetleri olduğundan “*icrâ-yı garaz ve ahz-ı intikam*” amacıyla obasını bastıklarını, 300 kuruşunu ve bir atını yağmaladıklarını söylemiştir²⁴⁶. Tokat'ta kale müstahfızı Ahmet, kendi halinde ve işiyle meşgul bir kişi olduğunu ifade ettikten sonra Dizdar Mehmet Ağa'nın kendine garaz-i dünyeviyyesi olmasını ileri sürerek parasını gasp ettiğini ifade etmiştir²⁴⁷.

2.1.1.6. Yol Kesme: Kuttâu't-Tarîk Eşkîyası

Genellikle yol üzerindeki dağlarda ve yerleşim yerlerinden uzak, ıssız yol güzergâhlarında yerleşip, seyahat eden yolcuların ya da kervanların önünü keserek, eşyalarını ve paralarını alan eşkıyalar, kuttâu't-tarik eşkıyası adıyla eşkıyalar içinde ayrı bir sınıf oluşturmuşlardır. Sivas'ta yakalanan yol kesen eşkıyalara, onları yakalayan Paşa tarafından ne yaptıkları sorulduğunda “*Kurtbeli'nde âdem soyarız*” cevabını vermişlerdir²⁴⁸.

Seyahat halindeki herkes yol kesen eşkıyasının ilgi alanına girmiştir. Hac yolculuğuna çıkmış olanlar²⁴⁹, köylerindeki pazardan dönenler²⁵⁰, şehirlerarası seyahat edenler vs. farklı sebeplerden yollarda olan yolcuların yol kesen eşkıyalarıyla ilgili şikâyetlerine rastlanmıştır. Çeşitli vazifelerle seyahat etmekte olan devlet görevlileri de yol kesen eşkıyasının saldırılarına uğramıştır. Ergani madeni emini Çukadar-zâde Hacı Mehmet görevli olarak seyahat halindeyken, Sivas eyaleti dâhilindeki Deliklitaş isimli mahalde Afşar Türkmeni eşkıyasından Cin Yusuf oğlu Bekir, Kaplan, Kör Yusuf ve Hasan'ın başlarında olduğu 40 kişilik bir grubun saldırısına uğramıştır.

²⁴⁵ BOA, SAD 5, 12/2.

²⁴⁶ BOA, SAD 1, 244/2.

²⁴⁷ BOA, SAD 4, 14/3.

²⁴⁸ BOA, SAD 1, 204/2.

²⁴⁹ BOA, SAD 4, 296/2.

²⁵⁰ BOA, SAD 4, 327/2.

Bunun yolunu kesen eşkıyalar üzerindeki bütün eşyalarını yağmalamışlardır²⁵¹. Kazabâd kadısı İbrahim görevinden azledildiği için memleketi Bafra'ya dönerken, Zile kazasına ulaştığı sıralarda kazaya bağlı Dimurta köyünden yeniçeri serdengeçti ağalarından İsmail ile 12 kişilik eşkıya grubu yoluna inip üzerindeki para ve eşyaları almışlardır²⁵². Zile'de ikamet eden Seyyid Hasan, Seyyid Mustafa ve Seyyid Ahmet isimli sipahiler ulufelerini almak için İstanbul'a giderlerken, Çorum Ovası isimli mahalde İshak isimli eşkıya başına topladığı 30-40 kişi ile bunların yollarını kesmiştir²⁵³.

Sürekli seyahat halinde olan tüccarlar da yol kesen eşkıyasının saldırılarına en çok maruz kalanlardan olmuşlardır. Şahin oğlu Agob, Honar oğlu Artin, Doğan oğlu Semadin? ve Marik oğlu Haçok isimli tüccarlar yolculuk yaparken, Sivas'ta Kızılkale isimli mahalde Sivas sâkinlerinden Çakır Tuzla emini müteveli oğulları Abdurrahman Ağa ve Ahmet Ağa isimli kişiler 15 eşkıya ile bunların yollarını kesmişlerdir. Tüccarların üzerindeki 400 kuruşluk zer-i mahub²⁵⁴ altın, 500 kuruşluk zincirli altın ve 500 cedid kuruş olmak üzere toplam 1425 kuruşlarıyla üzerlerindeki çeşitli eşyalarını yağmalamışlardır²⁵⁵.

Yol kesen eşkıyalarının yerleşim yerlerine yakın yerlerde yol kesip yağma yaptıkları da olmuştur. Ancak bu yakalanma veya biri tarafından görülüp ifşa edilme ihtimallerini artırmıştır. Taşabâd kazasının Kalbulan? ve Kadime köylerinden eşkıyadan Uzun Mehmet, Boşnak oğlu Ahmet ve Abdülkadir, yaşadıkları bölgede birkaç yolcunun yollarına inip bunların eşya ve paralarını yağmalarken, o sırada koyun otlatan bölge halkından Ali yaşananları görüp bunların yanlarına gitmiştir. Ali'nin kendilerini ifşa etmesinden korkan eşkıyalar Ali'yi de vurarak öldürmüşlerdir²⁵⁶.

Yol kesen eşkıyaların yollarını kestikleri kişilerin yanlarındaki küçük çocukları kaçırdıklarına dair şikâyetler de yapılmıştır. Sivas eyaleti dâhilinde olmayan Tercan kazasında yaşayan Avanis isimli zimmi, bir işi için oğluyla birlikte İstanbul'a giderken, Merzifon'a bir saatlik mesafede bir yerde eşkıyaların yollarını kestiklerini

²⁵¹ BOA, SAD 1, 140/6.

²⁵² BOA, SAD 1, 156/7.

²⁵³ BOA, SAD 1, 207/5. Aynı eşkıyalar hakkında başka şikâyetler de bulunmaktadır. BOA, SAD 1, 208/3, 252/1.

²⁵⁴ Zer-i mahbûb, 18. yüzyılda kesilmiş bir altın çeşididir. Devellioğlu, a.g.e, s. 651.

²⁵⁵ BOA, SAD 1, 201/1.

²⁵⁶ BOA, SAD 1, 196/5.

ve 10 yaşındaki oğlunu zorla kaçırdıklarını söylemiştir. Ayrıca Avanis Merzifon'a girince buradaki serdara durumunu ifade ettiğini, serdarın da “*Bana bir miktar akçe ver oğlunu halâs edip sana alıvereyim*” dediğini de belirtmektedir. Serdarın bu teklifini parası olmadığı için yerine getiremediğini söyleyen Avanis, eşkıyalar tarafından kaçırılan oğlunun geri alınması talebinde bulunmuştur. Eşkıyaların o tarihlerde hâlâ Merzifon kazasında olduğu hakkında malumat geldiği için yakalanmaları için emir gönderilmiştir²⁵⁷.

4719 şikâyet arasında yol kesen eşkıyasıyla ilgili şikâyetlerin sayısı 57'dir. 1 numaralı defterde 20, 4 numaralı defterde 20 adet şikâyet varken sonraki senelerde bu sayı düşmüştür. 9 numaralı defterde 8, 12 numaralı defterde 9 şikâyet vardır.

Yol kesen eşkıyalar hakkında çıkarılan hükümlerde, genellikle, aldıkları eşyaları ve paraları iade etmeleri emredilmiştir. Yol kesen eşkıyası olmakla birlikte insanları öldürme suçundan da aranan Çorum Ekrâdından Deli Ahmet isimli bir eşkıya hakkında ölüm (*katl*) cezası uygulanmıştır²⁵⁸.

2.1.1.7. Hırsızlık

Hırsızlık hükümlerde Arapça *sirka/sirkat* kelimesiyle ifade edilmiştir. Sözlükte başkasına ait bir şeyi gizlice almak anlamına gelen hırsızlık olaylarına verilecek cezayı İslam hukukçuları iki şekilde yorumlamışlardır. Bunlardan biri Maide suresinde geçen bir ayette belirtilen ellerinin kesilmesi hususudur. Diğeri de sadece ta'ziri gerektiren hırsızlıktır²⁵⁹. Osmanlı hukukundaki örneklerine baktığımızda çalınan mal aynen duruyorsa iadesi istenmiştir. Bunun haricinde suçun durumuna göre el kesilmesi, cürm alınması, ta'zir gibi cezalara da başvurulabildiği görülmektedir²⁶⁰.

Sivas eyaletinde hırsızlıkla ilgili şikâyetlerin sayı ve oran itibariyle oldukça düşük olduğu görülmektedir. Ayrıntılı incelediğimiz 4719 şikâyet arasında sadece 38 şikâyet hırsızlıkla ilgilidir. Yüzde olarak Sivas eyaletinde hırsızlık suçu % 0.8 oranındadır. Hırsızlık yapanlar genellikle eşkıya zümresinden kişiler olmuştur. Eşkıyaların yağma (*nehb û gâret*) faaliyetlerine ek olarak ev sahibinin haberi olmadan

²⁵⁷ BOA, SAD 4, 271/4.

²⁵⁸ BOA, SAD 4, 155/3.

²⁵⁹ Nuri Kahveci, *Ana Hatlarıyla İslam Ceza Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019, s. 88-91.

²⁶⁰ Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi, Özel Hukuk*, 2. Cilt, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 316.

aldıkları eşya ve hayvanlar için de sirka ifadesi kullanılmıştır. Eşkıyaların hırsızlık yaptıklarıyla ilgili 14 şikâyet, bunların yağma hareketlerinin bir benzeri niteliğindedir²⁶¹.

Hırsızlık hareketine kalkışanların bir kısmı da evlerde köle veya hizmetçi adlarıyla yaşayanlardır. Sahiplerinin evde olmadığı zamanları fırsat bilen köle ve hizmetkârlar evdeki değerli eşya ve paraları alarak firar etmişlerdir. Bunlarla ilgili şikâyetlerde, hırsızlık yapan köle veya hizmetçinin yeri belli ise çaldıklarını iade etmesi için divana başvurulmuştur. Kölelerin yaşadıkları evlerdeki eşyaları çalıp firar ettiklerine dair yedi adet şikâyet tespit edilmiştir²⁶².

Çalınan eşyalar altın, bilezik, küpe gibi değerli eşyalar olabildiği gibi evlerdeki ambarlardan yağ, bal, hububat gibi yiyecek maddelerinin çalındığına dair şikâyetler de yapılmıştır. Çorum'un Ekradlık kazasında Karacalar aşiretinden Abdulvahab yaylakta iken, bunun Kovacık köyündeki evine giren hırsızlar, duvara açtıkları yarıktan girerek iki çuval kuru üzüm, bir küp ak pekmez, bir küp ekşi pekmez, iki kanlı pekmez, bir küp reçel, bir küp perverde ve 26 ölçek buğdayını çalmışlardır²⁶³. Çubuk kazasının Gümrük köyünden Musa isimli eşkıya, Kayseri'deki Ömer'in evine girerek evdeki 25 İstanbul zincirli altını, beş adet diğer altını, iki çift küpeyi, bir adet zümrüt ve üç adet incili altı küpelerini, yüzüklerini, iki adet gümüş kuşağını ve çeşitli eşyalarını çalmıştır²⁶⁴. Tokat bedesteninde dolabı (dükkân gözü/odası) olan Hacı Mustafa'nın dolabının kilidi, aynı bedestende dolabı olan Han Ağası Mehmet tarafından açılmış ve içerdeki 320 kuruş beyaz akçesi ile 1000 kuruşluk altını çalınmıştır²⁶⁵.

Yolculuk esnasında hanlarda ya da birinin evinde misafir olarak kalanların eşyalarının çalındığına dair şikâyetler de divana ulaşmıştır. Bu durumun karşıt örnekleri de olmuştur. Bozok'ta Yoğun Oluk isimli köyde yaşayan Yusuf Efendi'nin evinde misafir olarak iki gün kalan göçebe taifesinden Halil, Osman ve Hüseyin, ev sahibinin evde olmadığı bir sırada ahırdaki camus ve kara sığır öküzü çalıp gitmişlerdir²⁶⁶.

²⁶¹ Eşkıyaların hırsızlık suçuyla şikâyet edildikleri davalar için bkz. BOA, SAD 1, 134/3, 137/4.

²⁶² BOA, SAD 1, 1/4, 33/1, 156/1. BOA, SAD 4, 57/3. BOA, SAD 12, 65/2, 69/3, 333/4.

²⁶³ BOA, SAD 5, 61/1.

²⁶⁴ BOA, SAD 1, 92/2.

²⁶⁵ BOA, SAD 4, 64/1.

²⁶⁶ BOA, SAD 9, 138/1.

Hırsızlıkla ilgili şikâyetlerin bir bölümü de iddialardan oluşmaktadır. 38 şikâyetten 6'sı hırsızlık iddiasıyla ilgilidir. Hırsızlık yaptığı iddiasıyla birilerinin kendisini rahatsız ettiklerini söyleyenler ya da hırsızlık iddiasıyla cerime ödemek zorunda kalanlar divana başvurmuşlardır. İddia olduklarını söyledikleri hırsızlık mevzusu ehl-i örften bazı görevliler tarafından onaylanmış ve kendilerine ceza kesilmiştir. Buna rağmen iftiraya uğradıklarını söyleyerek tekrar haklarını aramak için başvurmuşlardır. Zile'nin Ekendir köyünden Karaoğlan, Cafer ve Hasan, sığırlarının çalınıp zayi edildiğini iddia etmiş ve hırsız olarak da Seyyid Yusuf'u göstermişlerdir. Seyyid Yusuf sığırlar karşılığında 100 kuruş, bir kılıç, 60 kuruş kıymetindeki 4 adet öküz ve 6 kuruş kıymetindeki 10 adet keçi vermiştir. Ancak Seyyid Yusuf cezayı ödedikten sonra sığırları kendisinin çalmadığını ve kendisine iftira atıldığını söyleyerek tekrar mahkemeye başvurmuştur²⁶⁷.

Hırsızlara verilen cezalara baktığımızda öncelikle çalınan malın ne olduğu tespit edildikten sonra (*ba'de's-sübût*) eksizsiz ve kusursuz (*bi't-tamam ve bi-kusur*) bir şekilde iadesi talep edilmiştir²⁶⁸. Malın zayi edilmesi veya tüketilmesi nedeniyle aynıyla iadesi mümkünde değilse çalınan mal kadar para talep edilmiş²⁶⁹ ya da hapis cezası ve/veya para cezası uygulanmıştır²⁷⁰. Hırsızlık yapanlara el kesme cezası verildiğine rastlanmamıştır. Bazı kişiler birden fazla hırsızlık suçuna karışmış olmalarına rağmen her defasında hapis cezası ile cezalandırılmışlardır. Amasya'da Arab oğlu olarak tanınan Hüseyin ve arkadaşları Seyyid Osman ve Seyyid Emin, hırsızlık yaptıkları için birkaç defa hapis cezası almışlardır. Yine de uslanmadıkları ve hırsızlık yaptıkları konusunda bir başka şikâyet daha gelmesine rağmen, el kesme

²⁶⁷ BOA, SAD 1, 60/2.

²⁶⁸ Sirka edilen mal, hayvan veya paranın iadesi hususunda emirleri içeren hükümler için bkz. BOA, SAD 1, 221/1. BOA, SAD 4, 64/2, 335/3.

²⁶⁹ Tokat'tan Mencabel? isimli zimminin menzilineki işlenmiş camus kürklerini çalan Çolak Dimitri kürkleri zayi ettiğinden kürklerin bahası olan 150 kuruşu ödemesi için tembih edilmiştir. BOA, SAD 9, 35/2. 1742 senesinde Tokat'ta Hacı Mehmet'i zincirleyip mahzeninden 1164 vukiyye (okka) kahvesini alan eşkiyadan Bekir, Salih ve Hacı Mehmet'ten aldıkları kahvenin aynı mevcut ise aynıyla iade etmelerini, aynı mevcut değilse kahvenin kıymeti kadar para vermeleri istenmiştir. BOA, SAD 1, 122/4.

²⁷⁰ Taşabâd kazasının Keydoğan köyünde Hüseyin isimli sipahinin evinin kilerinden bir miktar yağ ve bal çalındığı için Sivas valisi tarafından görevlendirilen mübaşir köy halkından bazılarını hapsedip zincire vurmuş ayrıca 350 kuruş para cezası almıştır. BOA, SAD 4, 315/1, 2 ve 333/3. Osmancık kazasında halkı sürekli rahatsız ettiği için kaza ahalileri tarafından şikâyet edilen Somuncu oğlu Ali çırağı, kazadan birinin atını çaldığı için cerime olarak 100 kuruş ödemiştir. BOA, SAD 9, 284/4.

cezası verilmesi hususunda emr-i şerîf çıkarılmamış, tekrar yargılanmalarına karar verilmiştir²⁷¹.

Eşyaların çalınmasına yardım eden kişiler de hapsedilmişlerdir. Gedegra'dan Hafız Abdullah'ın hizmetkârını kandırarak (*iğfal*) hizmet ettiği evden 350 kuruş nakit ile bir kılıç, bir tüfek ve iki piştovu alıp kaçmasını sağlayan Hacı Hasan yakalanınca hapsedilmiştir²⁷².

2.1.1.8. Eşkîyaların Bertaraf Edilmesi ve Cezalandırılması

Bir bölgeden eşkıyalık konusunda şikâyetler geldiğinde öncelikle hakkında şikâyet bulunan kişiler mahkemeye davet edilmiş ve yargılanmak istenmiştir. Ancak eşkıyaları yargılamak çok da kolay olmamıştır. Padişah emrine ve mahkeme kararına karşı gelen eşkıyalar yargılanmaktan sürekli kaçmışlardır. Mahkemeye gelip yargı önüne çıkmayanların yargılaması yapılamadığı için cezaları da verilememiştir. Şikâyetçi kişi ya da kişiler şikâyetlerini sunarken, “*Bundan akdem teşekkî olundukda emr-i şerîf ısdâr ve da ‘vet-i şer’ olundukda itâ ‘at-i emr-i şerîf etmediğünden icrâ-yı hak olunamadığını*” ifade etmişlerdir²⁷³.

Bazı eşkıyaların acımasız hareketleri halkı ve hatta kadıları dahi korkutmuştur. Halk can korkusuyla şikâyetçi olmaktan kadılar da mahkemesinde yargılayıp karara varmaktan çekinmiştir. Zeytun kazasında eşkıyalık yapan Süleyman ve Kara Hasan oğlu Çakır Mehmet o kadar acımasız eşkıyalardır ki bunlara kazadan kimse karşı koymaya cesaret edememiştir. Kazadan Yusuf bir işi için başka bir yerde (*diyâr-ı âharda*) bulunduğu sırada bu eşkıyalar geceleyin Yusuf'un evini basmışlar ve evi ateşe vererek evde bulunan yedi kişiyi öldürmüşlerdir. Yusuf evine dönünce eşkıyaların mahkemede yargılanmalarını istese de kadı davayı huzurunda görmekten aciz kalmıştır. Olaya şahit olan kişiler şahitlik yapmak istediklerinde de eşkıyalar bunlara “*Sizi dahi bu misüllü ihrâk ederiz (yakarız)*” diyerek tehdit etmişlerdir. Yusuf durumunu divana bu şekilde arz ettikten sonra divandan davanın mahallinde görülmesi yönünde karar çıkmıştır²⁷⁴.

²⁷¹ BOA, SAD 9, 299/1.

²⁷² BOA, SAD 1, 1/4 (Tekrar edilen sayfa numaralı - Mükerrer).

²⁷³ Niksar'da sarhoş gezip halka sürekli taarruz eden kişiler hakkında yapılan şikâyette, emre itaatsizlikten dolayı yargılamanın yapılamaması nedeniyle henüz ceza verilemediğinden bahsetmektedir. BOA, SAD 1, 288/3.

²⁷⁴ BOA, SAD 4, 71/1.

Eşkîyalardan şikâyetçi olanlar, eşkîyaların sebep oldukları zararların eşkîyalar tarafından karşılanmasını ve aldıkları eşya, para, hayvan gibi malları iade etmelerini talep etmişlerdir. Ladik'in Çukurca köyünde eşyalarını yağmalayıp evini yakan ve ev halkından birinin kulağını kesen 70-80 kişilik eşkıya grubundan şikâyetçi olan Mehmet Ağa, evinin değeri olan parayı ve yağmalanan eşyalarını alabilmek için divana başvurduğunu ifade etmiştir. Eşkîyalar için yakalanma, hapis gibi başka herhangi bir yaptırım talebinde bulunmamıştır²⁷⁵.

Bir bölgede sürekli taşkınlıklara sebep olan bir eşkıya güruhu türediğinde devlet tarafından bir Paşa bunları yakalayıp bertaraf etmekle görevlendirilmiştir. Görevlendirilen Paşa adamlarıyla birlikte eşkîyaların üzerine varmış ve eşkîyalarla çatışmalar yaşanmıştır. Bu çatışmalar her zaman başarıyla sonuçlanmamış ve bazı eşkîyalar firar etmeyi başarmışlardır. Merzifon'da kuttâu't- tarîk eşkıyasıyla birlik olup eşkıyalık eden Mustafa Bölükbaşı'nın üzerine Çorum Mutasarrıfı İbrahim Paşa görevlendirilmiştir. İbrahim Paşa bunları yakalamak için kazaya gidince eşkîyalar firar etmişlerdir. Daha sonra Mustafa Bölükbaşı'nın civardaki Kelikiras kazasının Saraycık köyüne geldiğini haber alan İbrahim Paşa köye adam gönderse de Mustafa Bölükbaşı ikinci defa firar etmeyi başarmıştır²⁷⁶.

Eşkîyaları yakalamak için devletin reaya ile işbirliği yaptığı ve devlete verecekleri istihbarat ile belirli bir *nezir*²⁷⁷ ödeneceği üzerinde anlaşmaya varıldığı durumlar da olmuştur. Eğin'de türemiş ancak yakalanamadan firar eden eşkîyaların tekrar Eğin'e gelmeleri durumunda yakalanarak hâkimlere teslim edilmeleri şartıyla ahaliyle 10.000 kuruş nezir üzerine anlaşılmıştır²⁷⁸.

Eşkîyalara verilen cezalar hapis, sürgün veya ölüm olmuştur. Ölüm cezasına hemen karar verilmediği ve haklarında iddia edilen suçların üzerlerine sabit olduğu kesinleşmeden ölüm kararına gidilmediği anlaşılmaktadır. Bir eşkıya hakkında gelen ilk şikâyetlerde mevzunun mahallinde tetkik edilmesine karar verilmiştir. Mahallinde kadıların yaptıkları araştırmalar ve yargılamalar ile şahitlerin şهادetleri sonucu

²⁷⁵ BOA, SAD 1, 283/6.

²⁷⁶ BOA, SAD 1, 74/1.

²⁷⁷ Kelime anlamı adamak, adak olan nezir, Osmanlı hukukunda kamu düzenini sağlamak ve yaptırım gücünü artırmak adına çeşitli meselelerin çözümü için başvurulmuş bir uzlaşma ve çözüm aracıdır. Cemal Çetin, "Kamu Düzeninde Alternatif Bir Yöntem: Nezir", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 36, Şubat 2015, s. 295.

²⁷⁸ BOA, SAD 1, 21/3.

varılan netice merkeze iletilmiştir. Eşkîyaların insanları katletmeleri ve merkezi otoriteye başkaldırmaları kesin ölüm emrinin çıkarılmasında etkili olmuştur. Emlak kazasının Sulualan köyünde leventleri başına toplayan Ali Ağa ve babası Veli Ağa hakkında ahalinin yaptığı şikâyetler üzerine olayla ilgili bilgisi olan kişilere başvurulmuştur. Bunların mütegalibe ve cebâbireden (zorba, zalim) oldukları, halkın bu kişilerin davranışlarından hoşnut olmadıkları büyük kalabalıklar halinde gelen ahalinin (*cem-i gafîr ve cem-i kesîrin*) şehadetleri sonucu tespit edilmiştir. Eşkîyaların yağmaladıkları malları iade etmelerine ve *katl maddesini* gerektirecek hareketleri varsa da katledilmelerine karar verilmiştir²⁷⁹.

Sürgün ile cezalandırılanların halkı büyük oranda rahatsız ettikleri görülmektedir. Kaz Dağı'ndan gelerek Divriği'nin Kesme köyüne yerleşen Ömer Bey ve arkadaşı Hasan, 300-400 hanelik köy halkına yaptıkları zulüm ve işkenceler sonucunda köy halkının dağılmasına sebep oldukları için sürgün edilmişlerdir. Ancak bunlar bir yolunu bularak sürgünden kurtulup tekrar köye gelmişler ve “*Siz bizi nefy (sürgün) ettirdiniz*” diyerek ahaliyi yine rahatsız etmişlerdir²⁸⁰.

Bir şikâyetle suçuna karşılık para ödeyerek ölümden kurtulmuş bir eşkıyaya rastlanmıştır. Sivas Valisi Zaralı-zâde Mehmet Paşa, Tokat'a gittiği bir sırada bölgede eşkıya başı olan Ebubekir ve kardeşi Ali'yi yakalayıp zincire vurdurmuş, daha sonra da üzerlerine sabit olan suçları nedeniyle Bekir'i öldürmüştür. Ali'yi de öldürmek niyetindeyken Ali'nin babası Tokadî Hacı Halil ulema, Sivas Alay beyi, Kethüda yeri ve âyân-ı vilayetin huzurunda Ali'nin suçuna karşılık bir miktar akçe vererek halas olmasını sağlamıştır²⁸¹.

2.1.2. Asayişsizliğe Sebep Olan Diğer Kişiler ve Gruplar

2.1.2.1. Âyânlar

Âyân kelimesi Arapça göz anlamındaki *ayn* kelimesinden türemiştir. Sosyal tabakalaşma içerisinde âyân sıfatıyla nitelendirilen kişiler, genellikle soy sop veya başka bakımlardan diğerlerinden üstün kabul edilmiş kişilerdir²⁸². Osmanlı

²⁷⁹ BOA, SAD 4, 71/4.

²⁸⁰ BOA, SAD 1, 24/1. Ömer Bey hakkında başka bir şikâyete rastlanmamıştır. Bu nedenle meselenin nasıl halledildiği hakkında kesin bilgi yoktur.

²⁸¹ BOA, SAD 9, 45/3.

²⁸² Özcan Mert, “Âyan”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 195.

Devleti'nde bir bölgenin önde gelen kişileri için eşrâf ve âyân tabiri ilk zamanlardan itibaren kullanılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı tarihi içerisinde âyânlar ve âyânlık her devirde var olmuştur. Ancak âyân zümresi içerisinde yer edinen kişiler XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren arazi ve çiftlik satın alma yoluyla timar ve zeametleri ele geçirip, servet kazanarak gittikçe kuvvetlenmeye başlamışlardır. XVII. yüzyılda devletin Avusturya savaşları ile mücadelesi Anadolu'da servet yığmaya çalışan bu kimselere uygun fırsatı sunmuştur²⁸³. Neticede XVIII. yüzyıl literatüründe âyânlar, hem toplumsal hem de siyasi olarak öncekinden farklı bir konuma sahip olmuşlardır. Bunlar yine devletin önde gelen kişileri olmakla birlikte, öncü olmalarının sebepleri maddi güçlerine, aile asaletlerine ve zorbalıklarına bağlı hale gelmiştir²⁸⁴. Âyânlar XVIII. yüzyılda devlet ve toplum üzerindeki etkilerini ve işlevlerini o kadar artırmışlardır ki, Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılı “Âyânlar çağı” olarak adlandırılmıştır²⁸⁵.

Güç ve kudret sahibi olarak toplumun başı haline gelen âyânlara çeşitli görevler verilmiştir. Genellikle sözlerinin geçtiği bölgenin başına yönetici olarak tayin edilen âyânlar, sancakbeyliği ve beylerbeyliği, yani genel anlamda valilik yapmışlardır. Âyân hem idarenin amiri hem askerin komutanı hem de asayiş ve düzenin koruyucusudur. Vergilerin toplanması, askerin sefere hazırlanıp sefer zamanı askerle birlikte orduya katılması ve eşkıya ile mücadele edilmesi başlıca görevleri arasındadır. Gerçekte âyânların görevleri oldukça önemli ve zordur. Lakin bunların çoğu maddi ve manevi olarak belirli bir güce sahip ve eşkıyadan daha eşkıya bir karakterde oldukları için sorunlarla baş edebilmektedirler. Ancak sahip oldukları aşırı güç bazı olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir. Güçlerini iyice genişleten bazı âyânların devlete karşı ayaklanıp hiçbir emre uymaz duruma geldikleri de vakidir²⁸⁶.

²⁸³ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, *Belleten*, TTK Basımevi, C. XLII, S. 168, Ankara 1978, s. 667.

²⁸⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Âyân”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 2, 5. Baskı, Eskişehir 1997, s. 40-41.

²⁸⁵ Âyânlar çağının başlayış ve bitiş tarihlerini Mustafa Akdağ 1730-1839 olarak vermektedir; Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri (1730-1839)”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8-12, S. 14-23, Ankara 1970, s. 51-61 ; Âyanlık döneminin tarihlendirilmesi için ayrıca bkz; Özcan Mert, “Osmanlı Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi”, *Osmanlı 6*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 174-180.

²⁸⁶ Akdağ, “Âyanlık Düzeni Devri”, s. 58-61

Âyânlar çağının öne çıkan aileleri arasında Rize’de Tuzcuoğulları, Kayseri’de Zennecizâdeler, Ankara’da Müderriszâdeler, Bilecik’te Kalyoncuoğulları, Manisa’da Karaosmanoğulları, Isparta’da Yılanlıoğulları, Antalya’da Tekelioğulları, Yanya’da Tepedelenli Ali Paşa ve oğulları gibi pek çok isim sıralanabilir²⁸⁷. Ülkenin diğer kesimlerinde olduğu gibi Sivas Eyâleti içerisinde de âyânlık kendisini göstermiştir. Bölgenin önde gelen âyân ailelerinden Zaralızâdeler²⁸⁸, Kenanzâdeler²⁸⁹, Çapanoğulları²⁹⁰ ve Caniklizâdeler²⁹¹ hakkında çeşitli araştırmalar yapılmıştır.

Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri’nde âyânlar hakkında çok sayıda bilgiye ulaşmak mümkün olmaktadır. İncelediğimiz kayıtlara yansıyan âyânların hemen tamamı *mütegallibe* âyânözelliğindedir. Bu özellikteki âyânlar eşkıya ve zaleme gruplarının desteklerini almaktadırlar. Hatta bazılarının eşkıyanın desteğiyle âyân olduklarından bahsedilmektedir²⁹².

Sivas eyaletinde âyânlık iddiasında olanların sayısı oldukça yüksektir. Âyânlık iddiasında olanlar zulmederek halk üzerinde baskı ve egemenlik kurmaya çalışmışlardır. Yaptıkları zulümler nedeniyle sürgün edilen ve kalebend cezası verilenler olmuştur. Çorum’da Kör Hafız isimli eşkıya ile birlikte hareket ettikten sonra Kör Hafız’ın cezasının kesilmesinin ardından âyânlık iddiasıyla ortaya çıkan Ali, başına topladığı kalabalık grubuyla reayaya yaptığı eziyetlerden dolayı hem sürgün edilmiş hem de kalebend cezasıyla cezalandırılmıştır²⁹³.

Âyânlık iddiasında olanların baskı ve eziyetlerinden perişan duruma düşen halk toprağını ekip biçememiş, hatta bazı bölgelerde toprağını bırakıp gitmek zorunda kalanlar dahi olmuştur. Bu durum ziraatı dolayısıyla da vergileri olumsuz yönde

²⁸⁷ Mert, “Âyan”, s. 196.

²⁸⁸ İlhan Ege, *Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir A’yan Ailesi: Zaralızâdeler*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006.

²⁸⁹ E. Erhan Uygunuçarlar, *Kenanzâdeler*, Kitabevi Yayınları, Sivas 2019.

²⁹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Çapanoğulları”, *Bellekten*, TTK Basımevi, S. 150, Ankara 1974, s. 215-261.

²⁹¹ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, TTK, Ankara 2003. Canay Şahin, *The Rise and fall of an Ayan family in eighteenth century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003. İbrahim Serbestoğlu, “Âyanlar Çağında Amasya’nın İdaresi: Caniklizâdeler ve Amasya”, *Uluslararası Akdeniz Medeniyetleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara 2017, s. 59-82.

²⁹² Tokat’ta ikamet eden Haydar oğlu Seyyid Ali, zalemeden bazılarının ahaliden habersiz aldıkları hüccet ile Artukabâd kazasına âyân olmuştur. Zaleme hücceti alırken, Seyyid Ali’nin kasaba ahalilerinin işlerini göreceğini beyan etse de, Seyyid Ali başına topladığı 15 kişilik eşkıya grubu ile halka çeşitli zulümler yapmıştır. BOA, SAD 12, 83/1.

²⁹³ BOA, SAD 9, 14/4.

etkilemiştir. Toprağın işletilememesi ve vergilerin toplanamaması timar ve zeamet sahipleri ile vakıf mütevellilerini zarara uğrattığından, bu görevliler de âyânlık iddiasındakilerden şikâyetçi olmak için divana başvurmuşlardır. Amasya sancağının züema, erbâb-ı timar ve vakıf mütevellileri Amasya Kadısı Süleyman vasıtasıyla gönderdikleri mektuplarda, bazı köylerde âyânlık iddiasındaki kişilerin adlarını belirterek bunlardan şikâyetçi olmuşlardır. Buna göre Amasya'nın Ezine Pazarı nahiyesine bağlı Şeyh Sadi köyünde Ali Ağa ile Hacı İmam Abdullah, Rami? köyünde Kara Mehmet, Tatar köyünde Genç Mehmet ve Ekene? köyünde Yüzbaşı isimli kişiler âyânlık iddiasıyla nice *müfsidleri* başlarına toplamışlardır. Halktan her vergi tahsili sırasında kendileri için 5000 kuruş fazladan para tahsil eden bu kişiler, reayayı yoksulluğa itmiş ve parayı vermedikleri takdirde de başka eziyetlere başvurmuşlardır. Kalabalık grupları nedeniyle bunların baskı ve eziyetlerinden kurtulamayan ahali yerini ve toprağını terk etmek zorunda kalmıştır²⁹⁴.

Âyânların vergi hususlarına karışmaları ve kendileri için fazladan vergi toplamaları en sık karşılaşılan sorunlar arasında yer almıştır. Tokat'ta âyânlık iddiasında olan Abdurrahman Efendi²⁹⁵, Havza kazası âyânı Gürcü Hasan Ağa²⁹⁶, Zeytun kazasında âyânlık iddiasında olan Abdal oğlu İbrahim ve oğlu Hüseyin²⁹⁷ vergi hususlarına karışan ve halktan kendileri için zorla vergi toplayan kişilerdendir.

Kendilerine erazil, müfsit, Ekrâd, şaki, sekban, levent, haşerat gibi adlarla tanıtilen kalabalık gruplar toplamış âyânları ya da âyânlık iddiasında olanları yakalamak ve cezalarını kesmek çok kolay olmamıştır. Taşabâd kazasında âyânlık iddiasındaki Müteveli oğlu Koca Ağa olarak tanınan Hacı Musa, her vergi tahsili sırasında kendi için 300-500 kuruş fazladan tahsil ettiği, reayadan tahsildariye, ağalık gibi çeşitli bahanelerle sürekli para aldığı ve gönderdiği atlı sekbanlar ile halka çeşitli zulümler yaptığı için şikâyet edilmiştir. Hacı Musa'nın hesabı görülmek istense de sürekli olarak Kazabâd ve Karakaya kazaları arasında firar halinde olduğu için yakalanamamıştır²⁹⁸.

²⁹⁴ BOA, SAD 9, 19/1.

²⁹⁵ BOA, SAD 1, 7/2, 16/1, 20/3.

²⁹⁶ BOA, SAD 1, 126/2.

²⁹⁷ BOA, SAD 12, 195/2, 261/3.

²⁹⁸ BOA, SAD 9, 35/3, 36/1.

Eşkîyalık hareketlerine karışmış ya da önder olmuş bölgesel âyânlarla da rastlanmaktadır. Bunlar içerisinde öne çıkan isimlerden biri Niksar'da âyânlık iddiasıyla ortaya çıkan Küçük Ali'dir. Küçük Ali aslen Canikli olmasına rağmen bölgede yaptığı eşkıyalıklar sebebiyle bölgede barınamamış ve Niksar'a firar etmiştir. Kardeşi Mehmet de kendisi gibi eşkıya takımından olup o da Aybastı kazasına yerleşmiş ve orada eşkıyalık faaliyetlerini sürdürmüştür²⁹⁹.

Küçük Ali hakkında Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri'nde tespit ettiğimiz ilk şikâyet Nisan 1748 tarihlidir. Bu tarihlerde Karahisar-ı Şarki sancağına bağlı Keş Deresi kazasında ikamet ve eşkıyalık eden Küçük Ali, bir işi için Keş Deresi azasına misafir olarak gelmiş olan Niksarlı Derviş Seyyid Mustafa'yı katlettiği için maktulün yakınları tarafından şikâyet edilmiştir. Maktulün yakınlarının beyanına ve şahitlerin şهادetlerine göre Küçük Ali *ser-cem'iyet* yani eşkıya başıdır ve emri altında 300-400 tüfekli sekban ile Keş Deresi kazasında eşkıyalık yapmaktadır. Şikâyetin kaydedildiği 1748 yılından önce de eşkıyalık yaptığı anlaşılan Küçük Ali hakkında "Öteden berü katl ve muzırrun'-nas ve saî bi'l-fesâd" olduğundan ve bu özellikleri sebebiyle kendisine bir türlü güç yetirilemediğinden bahsedilmiştir³⁰⁰.

Küçük Ali hakkındaki şikâyetler 1752 senesinden itibaren Niksar halkından gelmeye başlamıştır. Niksar'a neden geldiğine dair bilgi veren bir kayıтта *eşkîya* olarak tanımlanan Küçük Ali ve kardeşi Mehmet'in, birlikte kaçarak Keş Deresi'nden ayrıldıklarından bahsedilmektedir. Firarları esnasında birbirlerinden ayrılmışlar, Mehmet Aybastı kazasına ve Küçük Ali de Niksar kazasına yerleşmiştir³⁰¹.

1753 senesinde Küçük Ali Niksar'da âyânlık iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Bu tarihten itibaren yöre halkı üzerinde çok büyük baskı oluşturmuştur. İlk başlarda 40-50 kişilik bir gruptan oluşan yardımcılarını birkaç sene içerisinde 600-700 kişiye ulaştırmıştır. Gücünü artıran Küçük Ali, âyânlığını ispat etmek için Niksar'da kendisine

²⁹⁹ BOA, SAD 6, 12/3.

³⁰⁰ BOA, SAD 3, 167/3.

³⁰¹ İki kardeşin Keş Deresi'nden firarları ve gelip yerleştikleri yerler bir şikâyette şu şekilde dile getirilmiştir; "Eşkîyâdan Alay beyi oğlu Mehmed ve karındaşı Küçük Ali nâm şakîler (haydutlar, eşkıyalar) Canik kazâlarından firâr ve gelüb, mezbûr Mehmed Aybasdı kazâsında ve karındaşı Küçük Ali civârında vâki' Niksar kasabasında mütemekkin"; 6 Numaralı SAD, s. 12/3, Fî Evâsıt-ı L 1167 / Ağustos 1755. H. 1165/M. 1752 senesinden beri ortaya çıktığı, 158 Numaralı Mühimme defterinde H. 1169/M. 1756 tarihli bir hükümde de: "dört seneden berü bir takrîb ile Niksar'a duhûl ve envâ'-i şekâvet ve te'addîyâta cesâret" ettiği şeklinde ifade edilmiştir. BOA, Mühimme Defteri, nr. 158, s. 200-201.

menzil yaptırarak “*etrâf-ı erba’asına (dört tarafına) palanga*³⁰² *misüllü kal’â ihdâs*” ettirmiştir³⁰³. Âyânlığını tanımak istemeyen ve kendisi için sürekli “*Âyânlık iddiasında olan Küçük Ali*” şeklinde bahseden Niksar halkına karşı yaptığı baskınlar ve yağmalarda oldukça acımasız olaylar yaşanmış, pek çok halk katledilmiştir³⁰⁴. Devlet merkezi Küçük Ali hakkında geniş çaplı önlemler almak zorunda kalmıştır. Yakalanıp yargılanması için çok defa emirler çıkarılsa da bu mümkün olamamıştır³⁰⁵. Niksar halkı birlik olarak Küçük Ali’yi Aybastı’ya firar etmek zorunda bırakmış ancak Küçük Ali tehlikesini tamamen atlatamamıştır. Aybastı o dönemde Erzurum eyaletine bağlı olduğu için Erzurum valisine de emirler gönderilerek Küçük Ali’nin yakalanması istenmiştir. Küçük Ali’yle mücadele etmesi için Çeteci Abdullah Paşa görevlendirilmiştir. Ayrıca Canik muhassılı, Sivas valisi ve Erzurum valisi sürekli haberleşme halinde olmuşlardır. Gelen emirlerde Küçük Ali ve kardeşi Mehmet’in Niksar, Canik ve Aybastı kazalarından hiçbirisine yaklaştırılmaması ve eğer buralardan birine gelecek olurlar ise derhal yakalanıp yargılanmaları uyarılarında bulunulmuştur. Görevliler haricinde kaza ahalilerinden de eşkıyanın yakalanması konusunda yardım istenmiştir. Hatta eşkıyadan taraf olmamaları ve eşkıya kazalarına

³⁰² Palanga kelimesi Yunancada ağaç kütüğü ya da ağaç gövdesi anlamına gelen falanx, falangos sözcüklerinden türemiştir. Çok eski devirlerden beri kullanılan bu sisteme göre koruma altına alınmak istenen yer, tahta ya da ağaç kütükleri ile çevrelenir. Bu yapı hem kolay yapılabilen hem de düşük maliyetli bir savunma sistemidir; Olga Ziorevic, “Palanga”, Çev. Murat Özyüksel, *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, C. 8, S. 44, Ağustos 1987, s. 48-50.

³⁰³ Söz konusu *kal’aya* Küçük Ali Hasatlı Saray adını vermiştir. Niksar kadısına hitapla gönderilen bir emirde bu yapı ve içerisinde yaşananlar hakkında şunlardan bahsedilmektedir: “... *bir azim saray binâ ve etrafına palanga misüllü sur çeküb ve mazgal (gözleme) delikleri vaz’ ve başına sekban-ı vâfire cem’ ve on iki boyunduruklu zencir peydâ ve sâdât-ı kirâm-ı zevi’l-ihirâmı ve askerî tâi’fesinden olanları hilâf-ı kanûn ve bilâ emr-i hümayûn der-zencir ve cebren yüz ellişer ve iki yüz gurusların alub zulm ve te’addisinden fukaranın ahvâli diğer gûn olduğu ...*”. BOA, Mühimme Defteri, nr. 158, s. 200-201.

³⁰⁴ Çalışmanın temel kaynaklarından birisi olan Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterlerinde Küçük Ali hakkında yirmi yedi adet şikâyet tespit edilmiştir. Niksar’da yoğun olarak faaliyet gösterdiği yıllara (1753-1757) ait toplam on adet şikâyet vardır. 1755 yılından itibaren Karahisar-ı Şarkî ahalisinden gelmeye başlayan şikâyetlerin adedi ise dokuzdur. Her iki bölgeden de şikâyetlerin yoğun olarak geldiği tarihler 1757 (altı şikâyet) ve 1762’dir (yedi şikâyet). Ayrıca iki adet şikâyet Küçük Ali ve iki adet şikâyet de annesi tarafından yapılmıştır. Şikâyetlerinde bir kabahatleri olmadığı halde ahalinin kendilerine garazleri olduğundan bahsetmişlerdir. Küçük Ali’nin katledilmesinden sonra gelen şikâyetleri ise, zorla aldığı mal ve paraların vereselerinden tahsili hususundaki isteklerden oluşmaktadır. Küçük Ali hakkındaki şikâyetler için bkz. BOA, SAD 5, s. 101/3, 149/4, 157/4, 262/2. BOA, SAD 6, 12/3, 14/1, 21/2, 298/1, 299/1, 336/3, 336/4, 347/3, 350/3. BOA, SAD 8, 24/3, 176/4. BOA, SAD 9, 94/2, 101/1, 106/4, 147/3, 184/3, 185/1, 186/4, 193/3, 274/2. BOA, SAD 10, 71/4, 146/2, 212/1.

³⁰⁵ BOA, SAD 6, 350/3. Firar eden Küçük Ali’ye Canik Muhassılı sahip çıkmıştır. Küçük Ali, Canik Muhassılına sığınarak birkaç sene Canik’te faaliyetlerine devam etmiştir.

gelir ise yakalayıp valiye teslim etmeleri halinde halka otuz bin kuruş *nezir*³⁰⁶ sözü verilmiştir³⁰⁷.

Küçük Ali'nin kendisine bağlı bölükbaşlarından dört kişi ile kanuna aykırı olarak, iki üç ayda bir on beş yirmi kese akçe *salyane* tahsil etmekte olduğu da yapılan şikâyetler arasındadır. Kendi zimmetlerine geçirmek için topladıkları ve ahaliden *salyane* adıyla zorla tahsil ettikleri paraları vermeye direnenleri ya da verdikten sonra geri talep edenleri, on iki boyundurukla oluşturdukları zincirlerine bağlamış ve katletmişlerdir. *Salyane* alınması hususunda dönemin Niksar kadısı Mehmet Feyzi Efendi de Küçük Ali ile birlik olmuştur³⁰⁸.

Niksar ahalisinin şikâyetleri sonucunda 1761 senesinde çıkan "*emr-i ali*" ile Sivas'a getirilip yargılanmalarına karar verilse de, emre itaatsizliklerinden dolayı yargılanmaları mümkün olmamıştır. Yine aynı sene içerisinde çıkarılan emirle tayin olunan mübaşir, eşkıyanın yakalanıp getirilmesi için mücadele vermiş ancak başarı sağlayamamıştır. Çıkarılan yeni bir emirle, Sivas Valisi Çeteci Abdullah Paşa³⁰⁹ tarafından görevlendirilen başka bir mübaşirle Küçük Ali'nin Aybastı kazasında yaptırdığı hisar ve kulesine³¹⁰ zarar verilmiş ve mahkemeye getirilmeleri başarılmıştır. Ancak dava sonuçlandırılmadan firar etmeyi başarmışlardır. Asıl vatanları olan Keş Deresi'ne kaçan eşkıyalar buraya giderken yolda yine taşkınlıklarına devam etmişlerdir. Tekrar başlarına toplamayı başardıkları sekban eşkıyasıyla, iki tüccarın önünü keserek mallarına el koymuş ve tüccarları hapsedmişlerdir. Ayrıca Niksar

³⁰⁶ Eşkıyalık olaylarında *nezir* uygulanacağı zaman, bazı hadiselerde eşkıyalar bazı hadiselerde ise eşkıyanın faaliyet gösterdiği bölgenin ahalisi *nezre* bağlanmıştır. Çetin, "Nezir", s. 295. Küçük Ali'nin olayında da halkın olayların bastırılmasında yardımcı olmalarına karşılık kendilerine *nezir* taahhüt edilirken, Küçük Ali'ye de Çeteci Abdullah Paşa'nın yargısı esnasında ceza olarak *nezir* uygulanmasına hükmedilmiş ancak firarı nedeniyle *nezirin* alınması mümkün olmamıştır. BOA, Mühimme Defteri, nr. 158, s. 200-201.

³⁰⁷ BOA, Mühimme Defteri, nr. 158, s. 200-201.

³⁰⁸ BOA, C. DH. 119/5913, 26 Safer 1177 / 5 Eylül 1763.

³⁰⁹ Eşkıya üzerinde sağladığı başarılar, yiğitliği ve çete savaşlarındaki maharetleri nedeniyle Çeteci unvanı verilen Abdullah Paşa, Sivas, Diyarbakır, Erzurum, Kütahya, Halep'te valilik yapmıştır. Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, Akkoyunlulardan Cumhuriyete Kadar*, C. 2, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 2003, s. 703-704. Çalışmanın kapsadığı tarihlerde hem Sivas valiliği hem de Erzurum valiliği yapmış olması nedeniyle ilk şikâyetlerde Sivas valisi diye anılırken sonraki şikâyetlerde Erzurum valisi denilmektedir.

³¹⁰ Niksar'da kendisi için yaptırdığı evinin etrafını kale gibi kuşatan Küçük Ali, Aybastı'da kardeşi Mehmet ile birlikte kendilerine hisar ve kule olarak adlandırılan bir yapı inşa etmişlerdir. BOA, C. DH. 124/6184, Fî Evâil-i Râ 1176/ Eylül 1762.

köylerinden Başçiftlik ve başka bir kaç köyü basıp halkın mallarını yağmalamışlardır³¹¹.

Küçük Ali ve yandaşlarının adam öldürme, mal-mülk gasp etme, haksız yere vergi toplama, devlet memuruna suikast, rüşvet gibi suçlarına ek olarak, 1762 senesi sonlarına doğru başka amaçlar peşine düşerek, Karahisar-ı Şarki'nin kazalarını kendilerine bağlamak için geniş çaplı bir faaliyete giriştikleri görülmektedir. Siyasi otoriteye karşı bir başkaldırı niteliği taşıyan hareketlerinde, halk için ölüm kalım savaşının yaşandığı olaylar cereyan etmiştir. Küçük Ali ve adamları Aybastı, İskefsir, Habsmana, Milas ve Koyluhisar kazalarına girmiş ve ahaliyi katledip mallarını gasp ederek buraları zapt etmeye başlamışlardır. Perişan bir durumda olan halktan para toplamaktan da vazgeçmemişlerdir. İki üç devir yaparak topladığı paraları “*me’kûlât (yiyecekler) ve meşrûbât (içecekler) ve â'idât ve fermân bahâ*” gibi çeşitli bahanelerle toplamışlardır. Bazılarını borç olarak aldıklarını söyleseler de bu paraların geri tahsili mümkün olmamıştır. Kaza başı 30.000 akçeden fazla topladıkları bu paralarla da *kalp akçe*³¹² bastırmışlardır³¹³.

Uzun süren yazışmaların ve muharebelerin neticesinde 1763 senesinde Küçük Ali yakalanmış ve merkezi otoriteye başkaldırma, adam öldürme, gasp ve yağma suçları üzerine sabit olduğu için öldürülmesine hükmedilmiştir. 1753-1763 seneleri arasında devletin sürekli tedbir almasına ve üzerine çok sayıda asker sevk edilmesine rağmen Küçük Ali ve kalabalık grubuyla başa çıkmak hiç de kolay olmamıştır. Devletin uğraşmak zorunda kaldığı mütegalibe âyânlara ve eşkıyalığa dair önemli bir örnek teşkil eden Küçük Ali, Niksar ve çevresinde geniş çaplı faaliyete girişmiş kötü bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her alanda mütegalibe hareketlere karışmış âyânlar hakkında devletin dört bir yanına emirler gönderildiğiyle ilgili bazı bilgilere hükümlerde yer verilmiştir. 1768 tarihli bir hükümde 1766 senesinde âyânlar hakkında çıkarılan önemli bir karardan bahsedilmektedir. Bu kararlar valiler ile hâkimlerin âyânlık için buyruldu ve mürâsele

³¹¹ 9 Numaralı SAD, s. 101/1, Fî Evâhir-i S 1175 / Eylül 1761.

³¹² Akçenin taklidi olarak yapılan paranın yerine kullanılan tabirdir. Kalp para yani sahte para yapanlara da kalpazan denilir. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri*, C. 2, İstanbul 1983, s. 153.

³¹³ Bastırılan sahte paralardan bir kısmı Küçük Ali'ye tabi tüccarlar tarafından Kırım'a götürülmüştür. BOA, C. DH. 9/414, H. 25.02.1176 / M. 15 Eylül 1762. Küçük Ali sikke-i padişahiyi taklit ederek altın madeninden de sikke basmıştır. BOA, C. DH. 227/11342, 29 Rebiü'l-evvel 1176 / 18 Ekim 1762

vermesi yasaklanmış, ayrıca âyânların nizama ve kanunlara uygun hareket etmesi gerektiğinden bahsedilmiştir³¹⁴.

Karayaka kazası naibine başvuran civardaki Irak, Taşabâd ve Sonisa kazalarının ileri gelenleri ve reayası, âyânlarla ilgili yeni emre rağmen kazalarındaki Bektaş oğlu İbrahim, Karaca oğlu Kel Mehmet ve Menzilci oğlu Mustafa'nın bir yolunu bularak Sivas valisinden buyruldu alıp âyân olduklarının ihbarında bulunmak için meclise gelmişlerdir. Mütegalibeden olan bu kişilerin âyân olduktan sonra kazalardaki kadıları görevlerinden el çektirdiklerini ve yerlerine kendi adamlarını yerleştirdiklerini anlatmışlardır. Bu sayede şeriatı kendi çıkarlarına göre kullanmışlar, halkın işlerinin aksamasına ve perişan olmalarına sebep olmuşlardır. Kazalarda yaşayan halk çeşitli işleri için mahkemeye dahi gidemediklerini ve hukukun icrasının mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Kaza halkının şikâyetleri üzerine Sivas valisine yazılan fermanla validen kazalardaki durumlar hakkındaki malumatı merkeze bildirmesi istenmiştir³¹⁵.

2.1.2.2. Devlet Görevlileri

Sivas valisi başta olmak üzere kadı, naip, müftü, mutasarrıf, voyvoda, mütevellî gibi görevliler merkez ile taşra arasında yapılan yazışmaların muhatapları olmuşlardır. Emir ve hükümler bizzat bu görevlilere gönderilmiş, bunlardan alınan istihbaratlar sayesinde sonuca varılmıştır. Ancak 18. yüzyılda her alanda baş gösteren bozulmaların devlet görevlilerini de etkilediği anlaşılmaktadır. Sivas valisi (beylerbeyi) de dâhil olmak üzere eyaletin bütün üst düzey görevlileri fazla vergi talebi, rüşvet, davalarda yanlı davranmak gibi hareketleri nedeniyle şikâyet edilmişlerdir. Görevlilerin bazılarının görevlerini hakkaniyet üzere yerine getirmediğine dair şikâyetler de divana ulaşmıştır.

Mahkemelerinde beklemeleri ve davalarla ilgilenmeleri istenen kadılarla ilgili temel şikâyetlerden biri, kadıların mahkemelerinde durmadıkları, çağrılmadıkları halde naipleriyle beraber köy köy gezerek reayanın evlerinde konaklayıp,

³¹⁴ BOA, SAD 12, 156/3. Hükümde âyânlarla ilgili çıkarılan emirden de bahsedilmiştir: “Vülât (valiler) ve hükkâm (hakimler) taraflarından âyânlık için buyuruldu ve mürâsele verilmesinin men'i ve âyânlık hususunun nizâm-ı müstehabına ifrâğ ve şurûtu hâvî yüz yetmiş dokuz senesi recebinde Anadolu'nun üç kollarına mufassal ve meşrûh evâmir-i şerîfe sadır olmuşken...”.

³¹⁵ BOA, SAD 12, 156/3.

yiyeceklerini istedikleri gibi tükettikleri ve çeşitli bahanelerle halktan para tahsil ettikleri hususudur. Çalışmamızın başlangıç tarihi olan 1742 yılından itibaren kayıtlara yansımış bu durum araştırma dönemimiz boyunca devam etmiştir. Yeni-il kazasının Tonus nahiyesinden³¹⁶, Hüseyinabâd kazasından³¹⁷ kadıların ve naiplerin köy köy gezerek halka *zulüm ve te'addî*³¹⁸ eyledikleri yönündeki şikâyetler divana ulaşmıştır³¹⁹. Kadılar sadece halkın evlerinde konaklayıp erzaklarını tüketmekle yetinmemiş, esnafları da rahatsız etmişlerdir. Çorum'un bakkal ve debbağ (derici) esnafı tarafından gönderilmiş bir şikâyette, bölgeye gelen kadıların bakkaldan bal ve yağ, debbağhaneden deri aldıklarından ve diğer esnaf gruplarının da ürettikleri ürünleri diledikleri kadar alıp gittiklerinden bahsedilmiştir. Bunun üzerine 1743 yılında çıkarılmış bir fermanla, Çorum'daki kadıların esnafların ürettiği malları piyasa değeri üzerinden (*nar-ı ruzi üzere*) satın almaları gerektiği belirtilmiş, paralarını vermeden ve zorla almamaları emredilmiştir³²⁰. Bazı kadılar da açgözlülüklerinden dolayı çeşitli bahanelerle halktan sürekli para topladıkları için şikâyet edilmişlerdir. Sonisa kazası ahalileri, çeşitli hususlar için kazalarına gelen kadıları Seyyid Mehmet'in kendilerinden sürekli para aldığını ve kadının şerrinden aciz duruma düştüklerini söylemişlerdir³²¹.

Naiplerin yolsuzluğa karıştıklarıyla ilgili çok sayıda şikâyet mevcuttur. Yargı sisteminde önemli bir yere sahip olan bazı naipler, görevlerinin sağladığı ayrıcalıkları kötüye kullanmışlardır. Naiplerin hukuksuz davranmalarını önlemek için bölgenin yerli halkından olan kişilerin naip olması yasaklanmıştır. Ancak bu kurala her yerde uyulmadığı ve bölgenin yerli reayasından kişilerin naip oldukları görülmektedir. Yerliden olanlar naip olduklarında bölgenin ehl-i örfü ile ittifak halinde olmuşlar ve davaları istedikleri gibi sonuçlandırmışlardır. Han-ı Cedid kazasının ahalilerinden gelen bir şikâyette bahsedilenler yerli naiplerin durumunu özetlemesi açısından önemlidir. Kaza halkının şikâyetlerinde bahsettikleri şu şekildedir:

³¹⁶ BOA, SAD 1, 111/2.

³¹⁷ BOA, SAD 1, 212/4.

³¹⁸ Te'addî örf, adet ve kanunlara uymayan şekilde hareket etmek, yetki sınırını aşip haksız tasarrufta bulunmak, zulüm ve tecavüz gibi çeşitli anlamlara sahiptir. Fehmi Yılmaz, a.g.e, s. 633.

³¹⁹ Kadı ve naiplerin köy köy gezip halkı rahatsız ettikleriyle ilgili örnek bir şikâyet için bkz. Ekler bölümünde EK 4.

³²⁰ BOA, SAD 1, 140/4.

³²¹ BOA, SAD 1, 254/4.

“... yerliden nâ'ib olmak memnû' iken kazâ-yı mezbûrda sâkin Alemdar oğlu Âmâ Osman yerliden olmağla ehl-i örf taifesiyle müttefik ve iki hasım bir da'va ile mahkemeye vardıklarında nâ-hak (haksız) olan taraftan ahz-ı rüşvet ve ol tarafı himâye ile ibtal-i hakk ve bunun emsâli zûlm ve te'addisinin nihâyeti olmayub perâkende ve perişân olmalarına ba'is olduğun...”.³²²

Han-ı Cedid ahalisinden gelen bu şikâyetle belirtilen naiplerin durumunun eyalet genelinde rastlanan genel bir sorun olduğu görülmektedir. Amasya'nın kasaba halkı da bölgelerinde yaşayan Abdurrahman isimli kişinin her gelen kadıya naip olmayı başardığından ve ehl-i örf taifesiyle arasındaki ittifak nedeniyle de fukaranın haksız yere akçelerinin alınmasına sebep olduğundan şikâyet etmişlerdir. Ayrıca buradaki naibin de haksız olan taraftan rüşvet alırsa onun lehine karara vardığı ifade edilmiştir³²³. Aynı şikâyetler Karayaka kazası³²⁴, Turhal kazası³²⁵ ahalilerinden de gelmiştir. Bölgelerinde yerliden birinin naip olması ve bahsedilen suçlara karışması karşısında halk, naibin görevden alınmasını ve bir daha naiplik görevine getirilmemesini istemiştir.

Naiplerin davalardaki hukuka aykırı müdahaleleriyle ilgili başka şikâyetler de yapılmıştır. Yeni-il kazasının Gürün kasabasındaki halk, aralarındaki herhangi bir sorun için mahkemeye gittiklerinde, mahkemelerindeki naibin, henüz suçlu belli olmadığı halde, “Ben sizi müdde'î-i mezkûrunuzdan (davacınızdan) halâs eyledim resîm alırım” diyerek para talebinde bulunduğu şikâyetçi olmuşlardır³²⁶. Karayaka kazasındaki naibin de tamahkâr olduğunu söyleyen reaya, naiplerinin reaya üzerine çeşitli iftiralar attığını ve para cezası vermelerine sebep olduğunu söylemişlerdir³²⁷. Davalardaki etkilerinin haricinde naiplerin yaşadıkları bölgelerde vergi hususlarına karıştıkları ve kendileri için fazladan vergi tahsil ettiklerinden de şikâyetçi olunmuştur³²⁸.

³²² BOA, SAD 1, 103/2.

³²³ BOA, SAD 1, 109/6.

³²⁴ BOA, SAD 1, 146/2.

³²⁵ BOA, SAD 1, 257/2, 257/5.

³²⁶ BOA, SAD 1, 141/7.

³²⁷ BOA, SAD 1, 141/8.

³²⁸ Çorum kazası reayaları 1743 senesinde yaptıkları şikâyetle naipleri olan Dede Efendi'nin yaptıklarını şöyle anlatmışlardır: “... bunların onar on beşer kırkar ve ellişer gurusların aldığından ma'ada tekâlifleri vuku'ında kendisi için ma'lum gurus zam ve cebren tahsil”. BOA, SAD 1, 146/3.

Mahkemelerde görev yapan kâtipler hakkında da bazı şikâyetler olmuştur. Atama berati olmadan bölge mütegalibesinden aldıkları desteklerle mahkemede kâtiplik yapanlar bir takım yolsuzluklara kalkışmışlardır. Göreve gelmelerinde etkili olan kişinin kendilerinden istedikleri şekilde karar verilmesine yardımcı olmuşlardır³²⁹.

Devlet görevlileriyle ilgili sık rastlanan şikâyetlerden biri de ehl-i örf denilen zümreye *istinâd* sayesinde sağlanan kazançlar olmuştur. Ulema dışında kalan görevliler olarak tanımlanan³³⁰ ehl-i örf, bazı hükümlerde mir-i miran, mirliva, mütesellim, voyvoda, subaşı olarak sıralanmış³³¹, bunların devamının da olduğunu belirtmek için *ve sâir* denilerek sayılmaya son verilmiştir. Kısaca devlet görevlisi olarak tanımlanan bu kişilere dayananlar (*istinâd*), bunlardan sağladıkları yardımlar sayesinde, suçsuz insanların üzerine çeşitli iftiralar atarak para cezası ödemelerine sebep olmuşlardır. İftira olarak kısaca ifade ettiğimiz bu durum genellikle var olanın aksine meselelere bağlamıştır ve hükümlerde *hilâf-ı vâkî mevâd isnâdı* olarak geçmektedir. Bazı hükümlerde de düşmanlık (*adâvet*) ve garaz (*kin*) sebebiyle böyle davranıldığı belirtilmiştir. Ancak garazın ve düşmanlığın sebebi hakkında bilgi verilmemiştir. Bu gibi durumlarda hareketin amacı "*icra-yı garaz ve adâvet-i dünyeviyye ve ahz-ı intikâm*" gibi sebeplerle açıklanmıştır. Ehl-i örfün bu kişilere neden yardım ettiği ya da bu yardımdan ne çıkarı olduğu konusunda hükümlerde değinilmemiştir. Yardım yapan ehl-i örfün bunlardan hangisi olduğu tam olarak belirtilmediği için bu tarz yolsuzluklara karışmış görevlinin kim ya da kimler olduğu çıkarımını yapmak da mümkün olamamaktadır. Bir başka ifadeyle hükümlerde yardım yapan asıl kişinin görevinin belirtilmemiş olması, bütün ehl-i örf taifesini zan altında bırakacak bir şekilde kullanılmıştır.

Ehl-i örfe *istinâden* baskın düzenlenip yağma yapıldığına dair şikâyetler de mevcuttur. Haksız yere ve padişah buyruğu olmaksızın (*hilâf-ı şer'î şerîf ve bilâ emri münîf*) bir bölgenin ya da kişinin üzerine varılıp yapılan baskın ve yağmalarda, ehl-i

³²⁹ Gedegra'da Usta Ömer oğlu olarak tanınan kişi mütegalibenin desteğiyle katip olmuştur. BOA, SAD 1, 88/3. Tokat'ta mütegalibenin desteğiyle katip olan Şehir Kethüdası oğlu Abdi ve Diyarbakırlı Mehmet isimli kişilerin mahkeme sonuçlarına yaptıkları müdahalelerden Tokat halkı büyük ölçüde zarar görmüş ve bunlardan şikâyetçi olmak için topluca divana gitmişlerdir. BOA, SAD 1, 128/6.

³³⁰ Mehmet İpşirli, "Ehl-i Örf", *DİA*, C. 10, İstanbul 1994, s. 519.

³³¹ Bkz. BOA, SAD 5, 79/3, 126/1.

örf desteğinden kastın, kendilerine ceza verilmeyeceğine ve engel olunmayacağına dair güvenceleri olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu tarz bir muameleye maruz kalanların divandan talepleri de aldıkları eşyaların ve paraların iadesi olmuştur. Ehl-i örfün cezalandırılması gibi bir talep dile getirilmemiştir³³².

Valinin veya kadının emriyle davalıyı ya da şahitleri mahkemeye çağırarak, evrak götürüp getirmek gibi çeşitli devlet işlerini yapmakla görevlendirilen mübaşirler de şikâyet edilen görevlilerden olmuşlardır. Mübaşirler bir vazife ile görevlendirildiklerinde yanlarına en fazla beş kişi olarak gitmeleri defalarca emredilmiş, daha kalabalık bir grupla giderek halka zulmetmeleri yasaklanmıştır. Buna rağmen mübaşirlerin 30-40 atlı adam ile köylere gelerek halka çeşitli zulümler yaptıkları, paralarını ve yiyeceklerini alıp gittikleri şikâyet edilmiştir³³³.

Amasya sancağı mutasarrıfı Süleyman, Gedegra nahiyesindeki zeamet ve vakıf köylerinde ikamet eden reayayı sebepsiz yere hapsettiği, zincirlediği ve hatta öldürdüğü için şikâyet edilmiştir. Mutasarrıf Süleyman ayrıca 80-90 adet atlı adamlarını fukaranın üzerlerine salıp evlerinde konaklatmak, halktan konakçı akçesi, köy akçesi gibi çeşitli bahanelerle ve gerek bahane göstermeksizin sürekli para tahsil etmekle de itham edilmektedir. Durumun sıhhatini Zeytun kazası naibi Ali ve Amasya Kadısı Derviş Abdullah da birer arz yazarak divana bildirmişlerdir. Şikâyet edilen görevli ağır tehditlerle korkutulmuş ve bir daha böyle hareketlere kalkışmaması hususunda sert bir dille uyarılmıştır³³⁴.

Voyvodalar da şikâyet edilen görevlilerin başında gelmiştir. Voyvodalar genellikle hizmet bölgeleri dâhilindeki halka eziyet ettikleri ve fazla para tahsil ettikleri için şikâyet edilmişlerdir. Tokat Voyvodası Fatır oğlu Ahmet, halka eziyet ettiği, eşyalarına el koyduğu ve ahalinin kadınlarına taarruz ettiği için şikâyet edilmiştir³³⁵. Refiki Şehir Kethüdası oğlu Hafız Ömer'le birlikte İstanbul'da olduğu

³³² Örnek durumlar için bkz. BOA, SAD 1, 244/2.

³³³ 1761 senesinde Sivas Beylerbeyi Çapan-zâde'ye gönderilen bir fermanda valiler ve mütesellimler tarafından görevlendirilen mübaşirin otuz-kırk kişilik bir grupla eyalete bağlı olmayan Çankırı kazasında halka zulmettiklerinden bahsedilmiş ve bunun önlenmesi emredilmiştir. BOA, SAD 9, 31/2.

³³⁴ BOA, SAD 9, 44/1.

³³⁵ BOA, SAD 4, 278/3.

tespit edilen voyvodanın yakalanarak hapsedilmesi ve Tokat'a gönderilmesi hakkında emir çıkarılmıştır. Tokat'ta halktan aldığı eşyaları da geri ödemesi istenmiştir.³³⁶

Bazı görevlilerin birlikte hareket ettiklerine dair şikâyetler de yapılmıştır. Tokat voyvodası, Tokat serdarı ve Zile kadısı birlik olarak tüccar Hacı Mustafa'ya “*Sen kaçgunsun*” diye iftira atmış ve atına, pusatına ve tüfeğine el koymuşlardır³³⁷.

Başına buyruk hareket eden ve halka eziyet eden görevlilere de rastlanmıştır. İsmi belirtilmemiş Sivas mütesellimi ile kethüdası Mustafa Ağa birlik olarak, Sivas'ın bir köyünde ikamet etmekte iken devlet emriyle sefere iştirâk etmiş Seyyid Ömer'in evini sebepsiz yere basıp eşyalarını ve hayvanlarını yağmaladıktan sonra, oğullarını 40 gün hapsedmiş ve kadınlarının ırzına geçmişlerdir. Ayrıca ev halkını atlarının ayakları altında çiğnemişlerdir³³⁸.

Görevlileri şikâyet edenler şikâyetçi oldukları görevlinin zulmüne maruz kalabilmişlerdir. Kendilerinden şikâyetçi olunduğunu haber alan görevliler “*Sen beni teşekki etmişsin*” diyerek görevinin sağladığı haklarını kullanıp hapsedme, zincire vurdurma gibi hareketlere kalkışmışlardır. Sivas müftüsü, hakkında şikâyet olduğunu haber alınca, Sivas'tan Seyyid Halil ve Seyyid Mustafa'yı kendisinden şikâyetçi oldukları iddiasıyla Karahisar-ı Sahib kalesinde kalebend etmiştir³³⁹. Bütün zorluklara ve ihtimallere rağmen halkın Divan-ı Hümâyûn'dan dolayısıyla padişah'tan yardım beklediği ve adaletine sığındığı anlaşılmaktadır.

Devlet görevlilerinin karıştıkları yolsuzluklarla ilgili anlatılanların bir başka yönü daha söz konusudur. Âyânlar, eşkıyalar ve mütegalibelerin çok fazla sayıda olması ve birinin bertaraf edilmesinin akabinde başka bir grubun türemesi nedeniyle devlet görevlileri görevlerini layıkıyla yerine getirmek isteseler de çeşitli engellemelerle karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle kadılar ve naipler bu hususta büyük sıkıntı yaşadıklarını, mütegalibenin istediklerini yapmadıkları ve onların yaptıklarına ruhsat vermedikleri zaman sürekli rahatsız edildiklerini ifade eden

³³⁶ BOA, SAD 4, 306/1.

³³⁷ BOA, SAD 4, 278/1.

³³⁸ BOA, SAD 9, 377/2.

³³⁹ BOA, SAD 10, 59/1.

ihbarlarını divana sunmuşlardır³⁴⁰. Kadıların bu söylediklerine ahaliden de destek geldiği görülmektedir. Bazı kazaların ahalileri toplu halde meclise gelerek kazalarındaki naipten ya da kadıdan memnun olduklarını, görevlerini kanuna uygun bir şekilde yerine getirdiklerini ifade ettikten sonra kazalarındaki bazı kişilerin bunların görevlerine engel olduklarını belirtmişlerdir. 1744 yılında Turhal'da meydana gelen bir olayda Turhal kazası naibi üzerine düşen görevi yerine getiriyor olmasına rağmen kazadan serdarlık iddiasında olan Acem asıllı Ali naipten şikâyetçi olarak görevden azledilmesine sebep olmuştur. Halkın ifadesine göre kimsenin haberi olmadan ahalinin lisanından bir arz-ı hâl gönderen Acem Ali, naibin yerliden olduğunu söyleyerek azline sebep olmuştur³⁴¹.

Bazı ihbarlarda olayların çok ileri boyutlara taşındığı ve mahkemenin basılarak kadıların öldürüldüğü ifade edilmiştir. 1744 tarihli bir hükümde bahsedilenlere göre, Gedegra'da *erazil takımı* olarak tanıtılan bazı eşkıyalar mahkemenin kapısını kırarak içeri girmiş ve Kadı Hacı Salih'i 20-30 yerinden darp etmişlerdir. Öldüğünü düşündükleri kadının üzerine bir hasır çektikten sonra bütün eşyalarını yağlamışlardır. Ayrıca sol elinin parmaklarını keserek iki yüzüğünü almışlardır. Olaya şahit olanların ellerinden bir şey gelmemiştir. Eşkıyalar gittikten sonra kadının yanına gidenler dört saat daha yaşadığını ve sonradan öldüğünü ifade etmişlerdir³⁴².

2.1.2.3. Aşiretler, Cemaatler ve Konargöçerler

Osmanlı cemiyetini meydana getiren en önemli unsurlardan biri konar-göçer tabir edilen ve yarı göçebe bir hayat yaşayan aşiretlerdir. Genellikle hayvancılıkla uğraşan bu aşiretler, biraz da hayvanlarına otlak temin etmek zaruretiyle yaylak ve kışlak arasında geçen göçebelik vasıflarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Göçebelerin yaylak kışlak arasındaki gidiş gelişleri yerleşik ahalinin ekinlerine ve mallarına zarar vermiş ve bu sebeple göçebeler başıboş gruplar olarak telakki edilmişlerdir³⁴³.

³⁴⁰ Karayaka kazası naibi Mustafa, kazadaki ashâb-ı ağrâzdan (kötü niyetli kişilerden) bazılarının yaptıklarına ortak olmadığı ve ruhsat vermediği için bu kişiler tarafından “*Biz senin naib olduğunı istemezüz*” denilerek sürekli rahatsız edildiğini söylemiştir. BOA, SAD 1, 251/3.

³⁴¹ BOA, SAD 1, 274/4.

³⁴² BOA, SAD 1, 249/4, 258/1.

³⁴³ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 14-15.

Osmanlı'nın konar-göçerleri yerleştiği coğrafyalardan biri olan Sivas eyaletinde, yaylak kışlak arasında gidip gelen çok sayıda aşiret, cemaat, oymak gruplarına rastlanmaktadır. Pehlivanlı, Kavilli, Mamalu, Rişvan, Milli, Cemyanlu, Cihanbeyli, Yergili, Sofular, Dedesli, Ballı, Baranlı, Köçekli, Akça/Ağca Koyunlu, Anamalı, Zağfiranlı, Mülükanlı, Kuşlu, Canbeyli, Kılıçlı, Bektaşlı, Afşar, Tabanlı?, Yergili, Çımalı Arabı, Kara Hocalı gibi pek çok aşiret eyaletin çeşitli bölgelerinde yaşamlarını sürdürmüştür.

Tablo 11: Sivas Eyaletinde Aşiretler

Aşiretin Bulunduğu Bölge	Aşiretin Adı	Aşirete Bağlı Cemaat³⁴⁴, Oymak ve Obalar
Yeni-il	Pehlivanlı	Alamalı Cemaati
Sorgun	Kavilli	
Turhal	Kavilli	
	Milli	
Çorum	Dedesli	
	Kavilli	
	Selmanlı	
	Rişvan	
	Cihanbeyli	Çakallı, Benamlı, Hacevanlı, Zerukanlı, Okçular, Mendollu cemaatleri
	Çımalı Arabı	
Arapgir	Atma	
İskilip kazasına	Kara Ceceli	

³⁴⁴ Bazı belgelerde Cemaat yerine Kabile tabiri kullanılmıştır. Kabile ve cemaat aynı anlamdadır.

bağlı Katar Saray köyü		
İskilip	Cemeli Arabı	
Bozok	Mamalu	Kafırkıran, Becili, Dalkılıç, Kızıllı, Şarklı, Keller, Kırıklar, Yakublu, Arife Gazili Cemaatleri ³⁴⁵
Ekradlık	Karacalar	
	Ekradlık	
Sivas	Bektaşlı	

“Yeni-il Türkmâni’ndan Pehlivanlı Aşireti” olarak tanıtılan aşiret Türkmen Halil hassına bağlıdır³⁴⁶. Kavilli Aşireti konar-göçer Türkmen aşireti³⁴⁷ olarak geçerken Kavilli Cemaati için Kavilli Ekrâdı (Kürtleri) denilmiştir³⁴⁸.

1744 tarihli bir hükümde belirtildiğine göre, Erzurum ve Kars canibinden Kürt kabilelerinden olan Rişvan, Baranlı ve Höçük cemaatlerinden 700-800’den fazla kişi Osmancık, Çorum, Kargı, Gümüş ve Merzifon kazalarına gelmişlerdir. Geldikleri bölgelerde yağma ve gasp faaliyetlerine girişen cemaatler, yol kesen eşkıyası ile de birlik olmuşlardır³⁴⁹.

Sivas eyaletinde eşkıyalık yapan, yol kesen, adam öldüren kişiler ve gruplar arasında aşiretler, cemaatler ve konargöçerler ilk sıralarda yer almıştır. Eşkıyadan aldıkları desteklerle darp, adam öldürme, kız kaçırma, ev yağmalama, hırsızlık gibi çeşitli olaylara kalkıştıkları gibi bizzat kendilerinin eşkıya olarak anıldıkları da olmuştur.

Sivas’ın Todurga köyü reayaları, konar-göçer Rişvan Türkmeni’nden eşkıya Kel Halil’in rüfekalarıyla birlikte bunların köylerine gelerek ürettikleri mahsullerini

³⁴⁵ Mamalu Aşireti’nin cemaatleri için Bkz. BOA, SAD 4, 394/1.

³⁴⁶ BOA, SAD 1, 226/5.

³⁴⁷ BOA, SAD 1, 248/1.

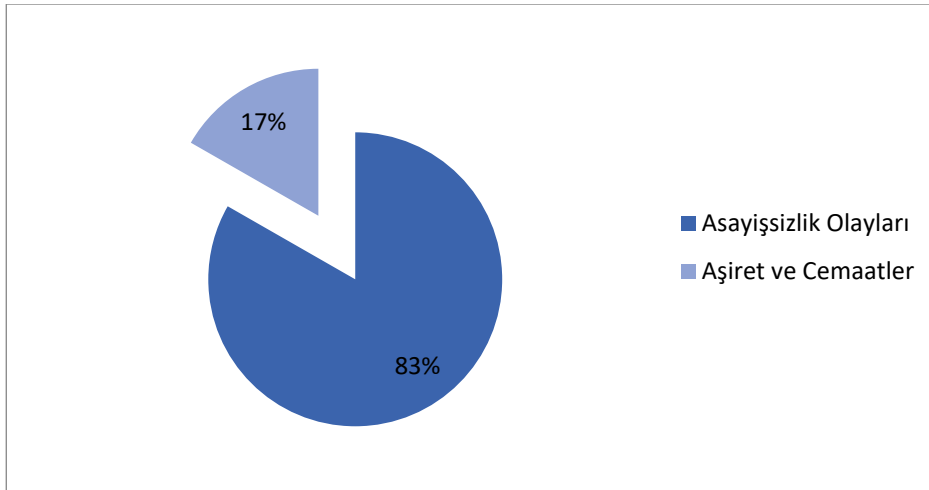
³⁴⁸ BOA, SAD 1, 275/2.

³⁴⁹ BOA, SAD 1, 266/2.

develerine yükleyip aldıklarından, ayrıca hayvanlarını da sürüp götürdüklerinden şikâyetçi olmuşlardır. Köydekilerin sadece Kel Halil'in zulmüne maruz kalmadıkları da ifade edilmiştir. Kel Halil'in almadığı eşya, hayvan ve mahsulleri de başıboş levend taifeleri yağmalamıştır³⁵⁰.

Konar-göçer Ekrâd taifesinden Zağfiran Cemaati'nden sârik (hırsız) Hüseyin ve Mehmet, Hüseyinabâd kazasının Kertme köyündeki halkın davalarını çalmak için müdahalede bulunmuşlardır. Bunlara karşı koyan çobanlarla aralarında yaşanan arbeye de sârik Hüseyin öldürülmüştür. Hüseyin'in öldürülmesi üzerine cemaatten sekiz on kişilik bir grup "*Âdemimizi siz katl eylediniz ve sizin cümlenizi katl ederiz*" diyerek köyü muhasara altına almışlardır. Köy halkının bunlara karşı koymaya güçleri yetmemiştir. Perişan duruma düşürdükleri halktan 800 kuruştan fazla para ve çeşitli eşyalar alarak gitmişlerdir³⁵¹.

Aşiretler ve cemaatler yaşadıkları bölgelerde hırsızlık, gasp, yağma, baskın, cinayet, hetk-i ırz gibi her türlü asayişsizlik içinde yer almışlardır. 1 numaralı defterde asayişsizlik şikâyetlerinden 304 şikâyetin 75'ine (% 24.6), 4 numaralı defterde 323 şikâyetin 62'sine (% 19), 9 numaralı defterden 331 şikâyetin 42'sine (% 12.6) ve 12 numaralı defterde 208 şikâyetin 19'una (% 9.1) bir aşiret veya cemaate mensup olanlar sebep olmuştur. Eşkîyalık hareketine karıştıkları için haklarında en çok şikâyet gelenler Milli, Kavilli, Mamalu ve Rişvan aşiretleridir.

Grafik 5: Aşiret ve Cemaat Mensuplarının Eşkîyalığa Karışma Oranı

³⁵⁰ BOA, SAD 4, 258/2.

³⁵¹ BOA, SAD 4, 3/3.

Konargöçer gruplarının önceden belirlenmiş kadimi yol güzergâhları üzerinden gidip gelmeleri istenmiştir. Belirli yollar haricindeki yerlerden gitmeleri, yol üzerinde karşılaşacakları ahaliyi rahatsız etmemeleri ve ekinlere zarar vermemeleri kanunla sabit hale getirilmiştir.

“Göçebe Ekrâd ve Türkmân tâ’ifesi murûr û ubûr eyledikleri mahallerde ibâdullahın tarlaları içine konmayub ve mezrû’âtların çiğnemeyüb ve hayvanâtların tarlaları içine salıvermeyüb ve yedirmeyüb doğru yoldan kendü halleriyle murûr û ubûr idüb zarar ve ziyân etmemek üzere tenbih ve te’kîd edildikten sonra mütenebbih olmayub zarar ve hasâret eyledikleri ma’rifet-i şer’le muvacehelerinde sabit olur ise zarar edenlerden şer’le tamamen tahsil ettirmek için emr-i şerîf yazıla gelmiştir”³⁵².

Yazılan emr-i şeriflerin konargöçer gruplar tarafından çok da dikkate alınmadığı görülmektedir. Emre itaatsizlikleri devam ettiği için inceleme dönemimiz boyunca sürekli olarak yeni emr-i şerifler çıkarılmıştır. Yukarıda verilen emrin tarihi 1751 olmasına rağmen 1768 tarihine gelindiğinde benzer sorunlar devam etmektedir. Ekrâd aşiretlerinden olan Şeyhan, Milli ve Kavilli aşiretleri 1768 senesinde yaylaklarından kışlaklarına giderken içlerindeki eşkiya grupları Kazabâd kazasına bağlı Engüran köyüne girip köydeki tarla süren kişilere saldırmış ve tarladaki mahsulleriyle çiftliklerinin ambarlarındaki ürünleri yağmalamışlardır. Bunlar yargılanmak üzere mahkemeye davet edilmelerine rağmen emre itaatsizliklerinden dolayı gelmemişler ve Turhal kazasına firar etmişlerdir. Sivas valisine gelen ihbar üzerine vali buyuruldu göndermiştir. Olayla ilgili olarak çıkarılan mürasele-i şer’iyye ile bunların üzerine mübaşir tayin olunmuştur. Buna rağmen yine de yargılanmaktan kaçmışlardır. Hatta Kazabâd’a geri dönmüşler ve burada alenen dolaşmaktan da korkmamışlardır³⁵³.

2.1.2.4. Köleler

Köle, esir, gulam, memluk, cariyeye unvanlarına sahip kişilerle ilgili 80 şikâyet tespit edilmiştir. Bunlar kendi arasında konularına göre ayrıldığında 80 şikâyetten 18’i

³⁵² Pehlivanlu, Mamalu, Dedesli ve Köçeklü göçmen taifelerinin kadimi yaylak kışlak yollarını terk edip başka yollardan gidip gelmeleri ve yolda konakladıkları yerlerdeki halka ve ekinlere zarar vermeleri üzerine daha önce çıkarılan emr-i şerifler hatırlatılmıştır. BOA, SAD 4, 253/4.

³⁵³ BOA, SAD 12, 153/2.

bunların hırsızlık, ev basma, adam öldürme, iftira gibi faaliyetlere karıştığı olaylarla ilgilidir³⁵⁴.

Sahibi eşirradan olan kölelerin sahiplerine çeşitli asayişsizlik konularında da yardımcı oldukları anlaşılmaktadır. Tokat'ta vefat eden birinin mirasına el koymaya çalışan Seyyid Halil Ağa'ya köleleri Abbas ve Halil yardım etmiş, ölenden miras kalan 3000 kuruş değerindeki odunları ve çeşitli eşyaları çalmışlardır³⁵⁵. Bağdat'tan İstanbul'a giderken Taşabâd kazasının Karayaka-yı Zir köyünde misafir olarak konaklayan İbrahim, evinde kaldığı Koca Ağa ve bunun iki adet kölesi tarafından öldürülmüştür. Üzerindeki 15.000 kuruş nakde ve 5000 kuruşluk eşyalara da bunlar tarafından el konulmuştur³⁵⁶. İskilip kazasının Karaviran köyünden Ebubekir Ağa, Mehmet ve gulamı Hüseyin ile Köle oğlu Hasan sayısı belirtilmemiş adamlarıyla birlikte köy halkını gasp, fuzuli yere para tahsili, davalarda adaletin engel olunması gibi hareketlerle sürekli rahatsız etmişlerdir³⁵⁷.

Sahipleriyle birlikte hareket eden köleler haricinde, halkı sürekli rahatsız eden eşkıya birliklerinde adı geçen kölelere de rastlanmaktadır. Hatta bazı köleler Binbaşı, Yüzbaşı gibi görevlerle bu grupların başında yer alanlardan olmuşlardır³⁵⁸. Osmancık'ta Fettah oğlu gulamı olarak tanınan Mustafa'dan şaki olarak söz edilmiş ve erâzil (reziller) takımını başına toplayıp halka zulmettiği için hakkında defalarca emr-i şerîf gönderildiği belirtilmiştir³⁵⁹. Ayrıca adam öldürme ya da yaralama olaylarında adları geçen köleler de vardır. Köle Sadık, Emir İbrahim, Sağır Kethüda ve Kasım birlik olarak Kazabâd'da Seyyid Süleyman'ı darp edip öldürmüşlerdir³⁶⁰.

Eşkiyadan kendisine yandaş ayarlamış bir köle de Niksar'da eşkiyalığı ile meşhur Küçük Ali'den aldığı destek ile vefat eden sahibinin kendisini azat ettiğini ileri

³⁵⁴ BOA, SAD 1, 5/3, 128/4, 131/2, 164/1. BOA, SAD 4, 207/4. BOA, SAD 9, 111/3, 199/2, 226/2, 249/2, 311/3, 375/3. BOA, SAD 12, 7/2, 9/1, 108/4, 111/2, 252/1.

³⁵⁵ BOA, SAD 9, 311/3.

³⁵⁶ BOA, SAD 9, 354/1.

³⁵⁷ BOA, SAD 12, 9/1.

³⁵⁸ Çorum'da Binbaşı Köle Yusuf, eşkıya grubu ile halkın eşya, hayvan ve paralarını gasp etmiştir. BOA, SAD 12, 252/1. Niksar'dan Yüzbaşı Köle Mehmet de yine grubu ile halktan haksız yere para toplamıştır. BOA, SAD 9, 375/3.

³⁵⁹ BOA, SAD 12, 108/4.

³⁶⁰ BOA, SAD 12, 111/2.

sürmüştür. Küçük Ali isimli eşkıya bölgede nam salmış ve kalabalık bir gruba sahip olduğundan kölenin murisleri köleyi geri alamamışlardır³⁶¹.

Bir gulamın vergi tahsili hususunda kanunsuzluğa başvurduğuna rastlanmıştır. Osmancık kazasının Todurga köyünde Gulam Acem Ali isimli kişi köy halkının vergi işlerine karışıp, her vergi tahsili sırasında kendisi için fuzuli yere ve cebren para tahsil etmiştir³⁶².

Tokat'tan yapılmış bir şikâyetinde de kölesi Hacı Hüseyin'i azat eden Hacı Ali, Hacı Hüseyin'in vefatından sonra kölesinin oğlu Hacı Hasan'ın sürekli para ve mal talebine bulunarak kendisini rahatsız ettiğinden şikâyetçi olmuştur. Hacı Ali, kölesinin oğlunun isteklerini yerine getirecek kudreti olmadığını, ayrıca olayı mahallinde mahkemeye taşıdığı halde naibin Hasan'a desteği nedeniyle bir sonuca ulaşamadığı bildirmiştir³⁶³.

Bazı durumlarda köle, hizmetkâr ve cariyeler öldürülen veya darp edilen kişiler olmuşlardır. Evin bir üyesi niteliğine sahip köle ve cariyeler, hizmetlerinde oldukları kişilerin her türlü konuda yardımcısı olmuşlar, bunun neticesi olarak da sahipleriyle bir bütün olarak görülmüşlerdir³⁶⁴. Ailenin bir parçası halinde olan gulam veya cariyenin sahibi ile bir husumeti olanlar, sahiplerine zarar verirken bunlara da zarar vermişlerdir. Ekrâd taifesinden göçebe Milli aşiretinden 7-8 kişilik bir grup Zeytun kazasının Hasan Fakı? köyünden Mehmet'in evini basarak eşyalarını ve paralarını yağmalayıp evdeki üç gulamını da katletmişlerdir³⁶⁵. İskilip kazasının Karaberk hahiyesi'nin Kara Viran köyünde Ebubekir Ağa ile husumeti olan Deli Osman, Ebubekir Ağa'nın çiftliğini basarak çiftliğindeki gulamını nehre atıp boğarak öldürmüştür³⁶⁶. Niksar'ın İskender köyünden Hasan oğlu Abdi isimli şaki de birkaç adet eşkıyayı başına toplayarak Mehmet'in evini basmıştır. Evi yağmalama ve

³⁶¹ BOA, SAD 9, 341/2.

³⁶² BOA, SAD 9, 285/3.

³⁶³ BOA, SAD 9, 155/2.

³⁶⁴ Osmanlı'da aynı çatı altında yaşanan ve bu sebeple aile içerisinde bir yapılanma olarak değerlendirilen hizmetçi, köle, cariyelerin buldukları aile ile bütünleştikleri görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Şen, *Osmanlı'da Köle Olmak: Esaretten Özgürlüğe Geçiş Süreci*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007, s. 15-19.

³⁶⁵ BOA, SAD 1, 13/2.

³⁶⁶ BOA, SAD 1, 118/5.

kadınlara fi‘l-i şenî (ırza geçme) kastıyla saldırma niyetinde olduklarından kendilerine engel olacaklarını bildikleri evin hizmetkârları Yahya ve Mehmet’i bağlamışlardır³⁶⁷.

Cariyelerin sahiplerinin, sahiplerinin yakın çevrelerindeki birilerinin ya da eşkıya ve mütegalibelerin saldırılarına maruz kaldıkları durumlar da yaşanmıştır. Saldırıdan kastın cariyelerin ırzına geçmek olduğu görülmektedir. Cariyelerin bekâretinin bozulması suç olarak kayıtlara yansımıştır. Merzifon’dan Emine Hatun cariyesi Hatice’yi emaneten annesinin yanına bırakmıştır. Annesi vefat edince evdeki üvey babası Hatice’ye saldırarak bekâretini bozmuştur. Şikâyet edilince de vefat eden eşinin cariyeyi kendisine hibe ettiğini söyleyerek kendini savunmuştur³⁶⁸. Tokat’ta ahalinin kadınlara saldırdığı söylenen Mehmet, Hacı Ahmet’in bakire cariyesinin bekâretini bozduğu için divana şikâyet edilmiştir³⁶⁹. Cariyenin sahipleri dahi böyle bir olaya teşebbüs ettiklerinde mahkemede yargılanmışlardır. Çorum’da Emir Ali oğlu olarak tanınan Seyyid İbrahim bölge halkını çeşitli yönlerden sürekli rahatsız eden ve halk tarafından Asitane’ye devamlı şikâyet edilen bir kişidir. Seyyid İbrahim kardeşi Seyyid Hasan ile müştereken sahip olduğu cariyesinin zorla ırzına geçmiş ve cariyenin Seyyid İbrahim’den bir kız çocuğu olduğu halk arasında duyulmuştur. Yapılan yargılamada cariyeye müşterek olduklarını söyleyerek kendisine iki kardeşin de saldırdığını ifade etmiştir. Tetkikler ve tarafların itirafları sonucunda iki kardeş cariyeye fi‘l-i şenîden men edilmişlerdir³⁷⁰. Çorum’da Bektaş isimli sipahinin savaşta görevli olmasını fırsat bilen Kör Hüseyin oğlu Hacı Bekir ve kardeşi Hacı Hüseyin isimli eşkıyalar bunun evindeki cariyesini kaçırmak için ırzına geçtikleri ve sonra da öldürdükleri için şikâyet edilmişlerdir³⁷¹.

2.2. TOPRAK

Osmanlı malî yapısının temel taşlarından biri toprak üzerinden sağlanan gelirlerdi. Devlet malî yapıyı kurmak için sayımlarla ülkenin gelir kaynaklarını tespit ederdi. Böylelikle öncelikle devletin timar kesimini teşkilatlandırılırdı. Sonra nakdî

³⁶⁷ BOA, SAD 1, 75/4.

³⁶⁸ BOA, SAD 2, 42/4.

³⁶⁹ BOA, SAD 2, 424/2.

³⁷⁰ BOA, SAD 5, 17/1.

³⁷¹ BOA, SAD 1, 85/3.

kesimi oluşturan merkez maliyesi ve nihayet vakıflar kayda geçerdi. Bu üç kesim Osmanlı malî sistemini oluşturmaktaydı³⁷².

Osmanlı ekonomik hayatında toprağın işletilmesinin ve ürün hasatının önemli bir yeri vardır. Çünkü toplanan ürünler üzerinden alınan vergiler devlet hazinesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca toprak sahipleri asker yetiştirmek ve savaşa katılmakla da yükümlü oldukları için devletin ordu ihtiyacı da karşılanmaktadır. Dolayısıyla toprak hukukunun temelinde yer alan timar sistemi, hem askerî-ıdarî teşkilatlanmanın temel direği olmuş hem de mirî arazinin işleyişi, köylü-çiftçilerin statüsü ve ödeyecekleri vergilerin belirlenmesi gibi konuların esas belirleyici faktörü konumuna yerleştirilmiştir³⁷³.

Temel geçim kaynağı ziraat ve hayvancılık olan Sivas eyaletinde, sorunların büyük bir kısmı toprak ve vergi konusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Gündelik yaşamın ve ekonomik hayatın en önemli konusu olan toprak, pek çok anlaşmazlığın yaşandığı ve sürekli müdahalelere maruz kalmış bir konu olmuştur.

Toprak konusundaki şikâyetler eşkıyalık, miras, aşiretler, vergi, vakıf gibi pek çok konuyla iç içe geçmiş durumdadır. Bir timar arazisine bir vakfın mütevellisi tarafından müdahale olunmuş ise bu şikâyet hem timar konusunu hem de vakıf konusunu kapsamaktadır. Böyle bir şikâyet için sadece toprakla ilgilidir ya da sadece vakıfla ilgilidir diyebilmek mümkün olamamaktadır. Bu nedenle bazı hükümlerin hem toprak hem vakıf ya da hem toprak hem eşkıyalık konusu içinde sayılmış olma ihtimali kaçınılmaz olmuştur. Genel itibarıyla bir şikâyette mağdur olan taraf veya kurum ne ise sorun o kısma kaydedilmiştir. Vakıf gelirlerine bir sipahi müdahalede bulunmuşsa bu durum vakıf gelirlerine müdahale başlığında ele alınmıştır. Konular arasındaki ilişkiler işimizi zorlaştırırsa da en doğru ve yakın verilerin ortaya çıkması için çok titiz bir çalışmanın yapılmış olduğunu belirtmekte fayda görüyoruz.

Tablo 12: Toprakla İlgili Şikâyetler³⁷⁴

³⁷² Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 220.

³⁷³ Halil İnalçık, "Timar", *DİA*, C. 41, İstanbul 2012, s. 168.

³⁷⁴ Bu tablo 1, 4, 9 ve 12 Numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri'ne göre hazırlanmıştır.

Defter No ve Defterin Tarihi	Defterdeki Toplam Şikâyet Sayısı	Toprak Şikâyetlerinin Sayısı	Yüzde (%)
1 (1742-1744)	1340	348	% 25.9
4 (1750-1752)	1251	375	% 29.9
9 (1761-1763)	1152	350	% 30.3
12 (1767-1774)	976	305	% 31
Toplam	4719	1378	% 29.2

Tablodaki verilere toprakla ilgili arazi anlaşmazlığı, toprağa âhardan müdahale, vergi sorunları, toprağın ekimi ve kullanımıyla ilgili sorunlar gibi toprakla alakalı bütün konular dâhil edilmiştir. Vakıflara gelir olarak tahsis edilmiş topraklara yapılan müdahalelere de bu tablo içerisinde yer verilmiştir. Bu konu ayrıca vakıf gelirlerine müdahale başlığında tekrar ele alınmıştır.

2.2.1. Sivas Eyaletinde Toprak Düzeni

Sivas eyaletindeki halkın hayatında tarım önemli bir yere sahip olmuştur. Şikâyetlerin büyük çoğunluğunun toprak meseleleri ile ilgili olması tarımın yerini ve önemini kanıtlamaktadır. Üretimin devamlılığı ve vergilerin düzenli toplanması

açısından tarım arazilerinin boş bırakılmamasına önem verilmiştir³⁷⁵. Ziraat yapılan tarlalara ev yapılıp tarıma kapanmasına da müsaade edilmemiştir³⁷⁶.

İstanbul'a zahire, hayvan ve çeşitli ürünlerin temini hususunda önemli bir yere sahip olan Sivas eyaletindeki Sivas, Tokat, Amasya gibi kazalardan Trabzon ve Samsun iskeleleri vasıtasıyla İstanbul'un hububat ihtiyacını karşılamak için hububat nakli yapıldığı bilinmektedir³⁷⁷.

Araştırdığımız dönemde de Sivas eyaletinden hububat talebinde bulunulduğuna dair bilgilere ulaşılmıştır. 1742 senesinde Sivas eyaletinden satın alınacak mahsuller fermanla belirlenmiştir. Bu fermana göre Sivas eyaletindeki Ladik kazasından 3894,5 İstanbul ölçeği (İslambolî keyl, hububat ölçüsü) şa'ir (arpa), 558,5 ölçek dakik (un) ve 180,5 ölçek hinta (buğday) talep edilmiştir. İstanbul ölçeği ile belirtilen bu ölçüler Sivas ölçeğiyle hesaplandığında arpa 973 ölçeğe, un ve buğday 173 ölçeğe denk gelmiştir³⁷⁸.

1745 senesinde Tokat'ta üretilen zahirenin satın alınması (*mübâya'a*) için merkezden memurlar görevlendirilmiştir³⁷⁹. 1750 tarihli bir hükümde Sivas eyaletinden İstanbul'a hayvan ve eşya nakli için bir ferman çıkarıldığından bahsedilmiştir. Hayvanların ve eşyaların sayısı ve türü hakkında bilgi verilmemiştir. Ancak ürünlerin İstanbul'a ulaştırılması hususuna büyük önem verilmiş, yol üzerindeki bütün görevlilere emir gönderilerek yol güvenliğinin sağlanması ve ürünlerin korunmasına gerekli ihtimamın gösterilmesi istenmiştir³⁸⁰.

³⁷⁵ Divriği'nin Arege köyünde, tasarrufunda olan toprakları boş bırakıp başka yere giden ve üç sene dönmeyen Veys'in tasarruf hakkı, üç senenin sonunda elinden alınarak çocuklarına verilmiştir. Hükümde belirtildiğine göre üç sene peş peşe toprak ekilmediği için tapu hakkı çocuklara düşmüştür ve tapu resmi ödenerek tasarruf hakkını üzerlerine almışlardır. "... *karye toprağında ma'lume'l-hudud yerleri ziraat olunmayub üç sene ale't-tevali (peş peşe) bilâ mani boz ve halî kalıp kanun üzere tapuya mustahakk oldukda bunlar ol yerleri bozdan ve sahib-i arzdan resm-i tapu ile alıp ...*". BOA, SAD 9, 236/1. Toprağın boş bırakılması gelirlerin eksilmesine de sebep olduğu için toprağını boş bırakan reaya divana şikâyet edilmiştir. Amasya'da Merdhor ve Aldık isimli vakıf köylerinde ikamet eden reaya, toprağını terk edip başka bölgeye taşındığı ve vakıf gelirlerinin noksan olmasına sebep olduğu için şikâyet edilmiştir. BOA, SAD 4, 20/1.

³⁷⁶ İskilip kazasında eskiden beri ziraat yapılan tarla üzerine ev yaptıran Mustafa Beşe hakkında yapılan şikâyette "*Kadimden zira'at olunur yerler üzerlerine ev ve damlar bina olunmak hilâf-ı kanündür*" kuralından bahsedilmiştir. BOA, SAD 1, 155/3.

³⁷⁷ Ahmet Uzun, *İstanbul'un İlaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783-1857*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 36.

³⁷⁸ BOA, SAD 1, 52/1.

³⁷⁹ BOA, SAD 2, 28/5.

³⁸⁰ BOA, SAD 4, 20/3.

Osmanlı, siyasî ve dinî anlamlarda merkezî; idarî, iktisadî ve malî anlamlarda mahallî özellikler taşımaktadır³⁸¹. Sivas eyaleti içerisinde has, zeamet, timar, malikâne, arpalık, ocaklık, malikâne-divani gibi toprak işletim birimlerinin yanı sıra voyvodalık, muhassıllık gibi yönetim biçimlerine de rastlanmaktadır. Toprak sistemi hususunda Osmanlı'daki neredeyse bütün uygulamaları bünyesinde barındıran eyalet, toprağın işletimi hakkında bütüncül bir değerlendirme yapma şansı da sunmaktadır. Ayrıca toprakların yaylak, kışlak, orman, mezra, çayır gibi başka bölümlere ayrılması da farklı alt başlıkların açılmasını zorunlu kılmıştır.

İncelediğimiz dönemde Sivas eyaletinde; Canik sancağı *muhassıllık*; Tokat, Arapgir, Bozok, Darende, Divriği, Eğin, Ekradlık, Karahisar-ı Şarki, Yeni-il, Zile *voyvodalık*; Amasya, Çorum, Bozok *arpalık* olarak işlem görmüştür. Eyaletin barındırdığı bu çeşitlilik Osmanlı toprak düzeninin her bir konusu hakkında uygulama pratiklerini ve sorunlarını görme imkânı da sağlamaktadır.

Voyvodalık eyalet içinde dikkat çeken toprak ve vergi idare biçimlerinden biridir. XVII. yüzyıl ortalarında devlet maliyesinde yaşanan sorunlar nedeniyle bir takım önlemler alınmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda alınan önlemlerden biri de taşra hazinelerinden bir kısmını tamamen iltizama vermek ve bunun neticesinde de bazı kazalarda defterdarlıkları kaldırmak olmuştur. Alınan kararlardan etkilenen kazalardan biri de Tokat (Rum) olmuş, 1659 tarihinde burada voyvodalık tesis edilmiştir. Tokat hazinesi defterdarlığının katip ve hizmetlileriyle birlikte kaldırıldığı bildirilmiş, Rum eyaleti beylerbeyinin ya da kadılarından kimsenin Tokat'ın mukataa gelirlerini zapt etmemesi istenmiştir. Tokat'ın gelirlerinin İstanbul'dan gönderilecek biri tarafından zapt edileceği belirtilmiştir. Voyvodalık sisteminde devletin amaçlarından bir diğeri de merkezi hazineye peşin para geliri sağlamaktı. Çünkü defterdarlığın kaldırılarak iltizam yoluyla Rum eyaletine ait hazine gelirlerinin tümünün voyvodaya devredilmesi, devletin vergi gelirlerinin bir kısmını peşin olarak tahsil etmesine fırsat tanıyordu. Zira iltizam yönteminde vergi gelirlerini satışı müzayede ile gerçekleşir, en yüksek yıllık vergi miktarını taahhüt eden o vergi

³⁸¹ Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 220.

kaynağını kiralarla. İltizamı hak eden mültezim paranın bir kısmını peşin öderdi. Hazine gelirlerinin voyvodalara satılmasıyla da nakit gelir elde edilmiş oluyordu³⁸².

Voyvoda, kendisine verilen bölgenin hem idarî yöneticisi hem de hazine gelirlerini toplayan vergi tahsildarıydı. Yönetimi altındaki yerin güvenliğini sağlamak, gerektiğinde asker toplayıp savaşa katılmak gibi görevleri de vardı. Sancakta mütesellimin yaptığını voyvodalar kendi bölgelerinde üstlenmişlerdi. Tokat'taki voyvoda da sancakbeyi yetkilerine haiz bir konumdaydı³⁸³.

Araştırdığımız dönemde Tokat Voyvodalığına bağlı bölgeler Boğazlıyan kazasına bağlı Belviran köyü³⁸⁴, Boğazlıyan kazasına bağlı Dağ-ı Sagir köyü³⁸⁵, İlbeglü kazası³⁸⁶, Şarkipare nahiyesine bağlı Sarrac köyü³⁸⁷, Şarkipare kazası³⁸⁸, Artukabâd nahiyesine bağlı Depecik köyü³⁸⁹ ve Artukabâd kazasının Sis Özü nahiyesine bağlı Haris? köyü³⁹⁰, Boğazlıyan nahiyesine bağlı Ilısu köyü ve Sorgun nahiyesinde İlbazarı köyü³⁹¹, Karahisar-ı Behramşah nahiyesi (Zile) Kavak köyü³⁹², Gedegra mukataasından ismi yazılmamış üç köy³⁹³, Gümüş kazası³⁹⁴ ve Niksar mukataası³⁹⁵ olarak tespit edilmiştir. Bu bölgelerin vergi gelirleri Tokat voyvodasına gönderilmiş ve orada birikmiştir.

Gerek Tokat voyvodalığına gerekse diğer voyvodalık bölgelerine bağlı bölgelerde vergi sorunları ve topraklar üzerinde mütegalibenin ya da başkasının fuzuli müdahalesi divana yansıyan sorunlar arasındadır. Eyalet genelinde görülen başlıca sorunlardan biri olan toprağa müdahale şikâyetlerinin haricinde dikkat çeken asıl husus Voyvodalar hakkında gelmiş pek çok şikâyetin olmasıdır. Voyvodalar halka

³⁸² Erol Özvar, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 37-41.

³⁸³ Mehmet Beşirli, "Tokat Voyvodalığı (1774-1842)", *Belleten*, TTK Basımevi, C. LXIX, S. 254, Nisan 2005, s. 163.

³⁸⁴ BOA, SAD 1, 63/2.

³⁸⁵ BOA, SAD 1, 179/2.

³⁸⁶ BOA, SAD 1, 109/4, 157/2. BOA, SAD 4, 376/1. BOA, SAD 9, 203/3, 370/1. BOA, SAD 12, 105/2.

³⁸⁷ BOA, SAD 1, 222/2 (Mükerrer numaralı sayfa).

³⁸⁸ BOA, SAD 4, 19/1.

³⁸⁹ BOA, SAD 4, 108/3.

³⁹⁰ BOA, SAD 4, 108/2.

³⁹¹ BOA, SAD 4, 366/1.

³⁹² BOA, SAD 9, 30/2, 137/2.

³⁹³ BOA, SAD 9, 160/1.

³⁹⁴ BOA, SAD 9, 306/2.

³⁹⁵ BOA, SAD 12, 293/1.

zulmettikleri, halkın üzerine atlı asker gönderip çeşitli bahanelerle para toplattıkları, suçsuz reayayı bir bahane ile hapsedtikleri gibi suçlamalarla divana sürekli şikâyet edilmişlerdir.

Muhassıllık da eyalet içerisinde sadece Canik'te adı geçen toprak ve vergi idare biçimidir. Canik'in 1760 yılından itibaren muhassıllığa dönüştürüldüğünü ifade eden çalışmalar olmakla birlikte³⁹⁶, çalışmamızın başlangıç tarihi olan 1742 yılından itibaren Canik Muhassıllığı kullanımına rastlanmaktadır. 1 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nde 1742-1744 yılları arasındaki hükümlerden üç tanesi Canik Muhassılı'na, otuz bir tanesi de Canik Muhassılı vekiline hitapla gönderilmiştir. Muhassıl bir çeşit vergi tahsildarıdır. Muhassıllar sancakbeyliği görevine haizlerdir ve görevlendirildikleri bölgelere sancakbeyi yerine tayin olmaktadır. Bu sebeple vergi toplama ve bölgede asayiş sağlama gibi konular da muhassılların görevleri arasındadır³⁹⁷. Çalışma dönemimiz olan 18. yüzyılda muhassıllıklar yoğun olarak yerli ailelerin eline geçmiştir. Bunlar çeşitli yolsuzluklara karıştıkları için haklarında şikâyetler olmuştur. Devleti sürekli uğraştıran muhassıllardan biri de Canik muhassıllığına getirilen Canikli Hacı Ali Paşa'dır³⁹⁸.

2.2.1.1. Tımar, Zeamet ve Has

Eyaletler şeklinde teşkilatlandırılmış olan Osmanlı idarî yapılanmasında aşağıdan yukarıya doğru köy, kaza, sancak ve beylerbeylik (eyalet) şeklinde idarî-askerî bir taksimat uygulanırdı. Eyaletlerin malî açıdan Has ve Salyane ile idare edilenler olarak ikiye ayrılması bir gelenektir. Haslı eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da dirliklere (has, zeamet ve tımar) ayrılırdı³⁹⁹.

Senelik geliri 100.000 akçeden fazla olanlara has, 20.000-99.999 akçeye kadar olanlara zeamet, 19.999 akçeye kadar olanlara da tımar denilmiştir. Haslar vezir, beylerbeyi ve kumandanlar gibi yüksek rütbeli kişilere verilir ve bunların görevleri devam ettiği sürece toprağın tasarruf hakkı üzerlerinde olurdu. Padişahlara tahsis edilmiş haslara Havâss-ı Hümâyûn (Padişah hasları) denirdi. Zeamet ve tımarlar ise sahiplerinin ölümü halinde ölenin çocuklarına verilir. Ancak toprak parçalanamaz

³⁹⁶ Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun)*, s.14.

³⁹⁷ Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı*, s. 209.

³⁹⁸ Yücel Özkaya-Ali Akyıldız, "Muhassıl", *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 19.

³⁹⁹ Tabakoğlu, *Osmanlı Malî Tarihi*, s. 221-225.

ve müştereken kullanılmaya devam edilirdi. Timarın bölünmesine kesinlikle izin verilmezken birkaç timar birleştirilerek zeamete dönüştürülebilirdi⁴⁰⁰.

Osmanlı Devleti, kökenini Büyük Selçuklular ve bilhassa Anadolu Selçuklularında uygulanan iktâ sisteminden aldığı ve kendine has bir şekilde geliştirip düzenlediği köklü bir timar sistemine sahipti⁴⁰¹. Timarlar, sahiplerinin vazifelerine göre *eşkinici timar*, *müstahfız timar* ve *hademe timarları* olarak ayrılırdı. Veriliş şekillerine göre de *tezkireli* ve *tezkiresiz* olarak ikiye ayrılmıştır. Tezkireli timar beylerbeyinin doğrudan vermeye yetkili olmadığı timarlar iken tezkiresiz timarlar ise düşük kıymette olup beylerbeyinin doğrudan verme yetkisi olan timarlardır. Tezkiresiz timarlar da timar sahibinin vergileri alma hakkına sahip olup olmaması bakımından *serbest timarlar* ve *serbest olmayan timarlar* olarak ikiye ayrılmıştır⁴⁰².

Osmanlı'da toprakların çoğunluğu devlet mülkiyeti altındaydı. Topraklar üzerinde kurulan timar sistemi imparatorluğun en yaygın toprak düzenini oluşturuyordu. Ancak timar sisteminin yanı sıra farklı toprak mülkiyeti biçimlerine ve bunlara bağlı olarak farklı üretim ilişkilerine de rastlanıyordu⁴⁰³. 1858 Arazi Kanunu Nizamnamesi'nin kabulüne kadar arazi hakkında özel bir mevzuat oluşturulmamış, eyaletler için hazırlanan mufassal tapu tahrir defterlerinin baş kısmına bir mukaddime şeklinde arazi hakkındaki kanunların konulmasıyla yetinilmiştir⁴⁰⁴.

İncelediğimiz kaynakların bizlere sunduğu kanun ve kurallar, henüz arazi kanunnamesinin oluşturulmadığı dönemlerde, Sivas eyaletinde toprak sistemi ve toprağın kullanımı hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır. Sivas eyaletinde de imparatorluğun zengin ve çeşitli toprak sisteminin ayrıntılarını görmek mümkündür. Has, zeamet ve timar Sivas eyaletinde toprak düzeninin temelini oluşturmaktadır. Bu temel düzen kendi içerisinde serbest timar, serbest zeamet, icmalli zeamet, serbest olmayan timar, gedik timar, müstahfız timar, benevbet timar gibi farklı başlıklara ayrılmıştır.

⁴⁰⁰ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, s. 103-104.

⁴⁰¹ Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Kaynak Yayınları, Beşinci Basım, İstanbul 2009, s. 76-102.

⁴⁰² Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, s. 104-106.

⁴⁰³ Şevket Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2011, s. 49-50.

⁴⁰⁴ Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, s. 15.

Malikâne olarak verilen mukataaların⁴⁰⁵ ve icmalli zeamet köylerinin⁴⁰⁶ her zaman serbest olması kanundur. Serbest toprakların gelirleri, toprağı tasarruf hakkına sahip kişi tarafından zapt edilmiştir. Bu topraklara ehl-i örf taifesinin müdale etmemesi hususunda gönderilmiş emirler mevcuttur⁴⁰⁷. Hükümdar emriyle serbest olmuş vakıf toprakları da bulunmaktadır. Haremeyn-i Şerifeyn mukataalarından olan Merzifon mukataaları gönderilen hatt-ı hümayûn ile serbest olmuştur⁴⁰⁸. Gelenkiras kazasının mukataaları Haremeyn vakfına ait olup serbesttir⁴⁰⁹.

Tablo 13: Toprak Üzerindeki Şikâyetlerin Toprağın Çeşidine Göre Sayısal Dağılımı

Toprak Çeşidi	Yıllara Göre Oran (Adet)				Toplam
	1742-1744	1750-1752	1761-1763	1767-1774	
Timar	104	120	100	129	453
Zeamet	65	82	75	62	284
Has	40	20	22	8	90
Vakıf ⁴¹⁰	98	136	127	100	461
Malikâne	41	17	26	6	90
Toplam	348	375	350	305	1378

Eyaletteki bazı yerleşim yerlerinin özel durumları dikkat çekmektedir.

Amasya'nın Zire köyü *hadikâ-yı hassaya* yani sultanın av bahçesine bağlanmıştır. Köy

⁴⁰⁵ Kanun için bkz. “*Mefrûzu'l-kalem ve maktu'u'l-kadem min küllil vücûh serbestiyet üzere hayatta olduklarıncı te'biden (ebediyyen) malikaneye bir berât ile mutasarrıf olmaları düsturu'l-amel tutulan malikane şurûtundandır*”. BOA, SAD 5, 23/4, 26/1.

⁴⁰⁶ Kanun için bkz. “*İcmallü zeamet karyeleri serbest olunmak kânun-ı mukarrerdir haricden dahl olunmaz*”. BOA, SAD 5, 79/3.

⁴⁰⁷ BOA, SAD 9, 82/2, 98/1, 364/2.

⁴⁰⁸ BOA, SAD 9, 50/3.

⁴⁰⁹ BOA, SAD 9, 177/4, 246/3.

⁴¹⁰ Sivas eyaletinde vakıflar genellikle malikâne-divani sisteminin bir tarafına ait olan topraklar üzerinden gelirlerini sağlamışlardır. Bu gelir bazen divani tarafına ait olan bir timar veya zeamet olmuş bazen de malikâne tarafının hissesi olmuştur. Toprak üzerine müdahalelerin gösterildiği bu tabloda vakıfların divani ya da malikâne hisselerine müdahalede bulunulduğunun ayrıntılı bilgisine değinilmeden sadece vakıf gelirlerine müdahale olarak genel bir başlık altında sayım yapılmıştır.

halkının yapması gereken hizmetler ve çeşitli işler Ser-Bostaniyân-ı Hassa tarafından tayin olunan hadikâ ustası ile görülmüştür⁴¹¹.

Canik sancağının Bafra, Arım ve Samsun nahiyelerinde *çakır götürücülüğü timarı* adında çakırcılara tahsis edilmiş timar toprakları mevcuttur. Osmanlı'da taşradaki çakırcılar dağlarda çakır yuvalarına çıkıp çakır yuvalarını toplar ve bunları av için yetiştirirlerdi. Bu hizmet karşılığında vergiden muaf tutulurlar ve timar tasarruf ederlerdi. Padişahların avlanmaları için saraya çakır getirenlere de bu hizmetlerine karşılık timar tevcih edilir ve buna “çakır götürücülüğü timarı” denirdi⁴¹². Bafra nahiyesine bağlı Ali Beyli köyünün 1683 akçe geliri olan timarı Sefer'e, Yazdaran? köyünün 1683 akçe geliri olan timarı Müsli'ye, Boyar? köyünün 4800 akçelik geliri İbrahim'e, Arım nahiyesinin Bolay köyünün 440 akçelik geliri Osman'a, Samsun nahiyesinde Gümüş köyünün 250 akçelik geliri Mehmet'e çakır götürücülüğü timarı adıyla tahsis edilmiştir⁴¹³.

Sıralı, nöbetleşe anlamlarına gelen *Benevbet (münâvebe) timar* da Sivas eyaletinde rastlanan uygulamalardan biridir. Osmanlı sisteminde kılıç denen en küçük toprak parçasının bölüşülmesi yasaktır. Benevbet sisteminin getirdiği nöbetleşe kullanım sayesinde kılıcın tasarrufunun birden fazla kişiye verilmesi sağlanmıştır. Toprağın işletilmesi ve sefere katılma gibi gereklilikler nöbetleşe ya da birlikte yapılabilmektedir. Toprağın birden fazla sahibinin olduğu bu sistemin amacının timar almak için bekleyen sipahilerin sayısını azaltmak ve savaş meydanına daha fazla sipahi götürmek olduğu düşünülmektedir⁴¹⁴. Sivas eyaleti benevbet timar uygulamasında da kendine has bir duruma sahip olmuştur. Eyaletteki benevbet timarlar mülk olarak verilmiştir. Bu nedenle miras olarak intikal edebilmektedir⁴¹⁵. Benevbet timara mutasarrıf olmuş kişinin timarına kimsenin müdahale etmemesine dair emirler de tespit edilmiştir. 9500 akçe benevbet timara mutasarrıf olan Ebulkasım, timarına dâhil Gelmuğad nahiyesinin Akpınar ve Sincaplı isimli yaylaklarının beratla üzerinde olduğunu, kimsenin kesinlikle alakası olmadığını ve müdahale etmemesi gerektiğini

⁴¹¹ BOA, SAD 1, 15/2.

⁴¹² Abdülkadir Özcan, “Çakırcıbaşı”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 189-190.

⁴¹³ BOA, SAD 4, 321/2, 325/2.

⁴¹⁴ Fatma Acun, “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması”, *Türkler*, C. 9, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 903.

⁴¹⁵ Coşkun Üçok, “Osmanlı Devleti Teşkilatından Timarlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 4, Ankara 1944, s. 543-544.

belirterek, timarına dâhil yerlere müdahalede bulunan Sonisa nahiyesinde başka yerlere mutasarrıf Sipahi İbrahim'i şikâyet etmiştir. Şikâyetinde yaylakların Defter-i Hakani'deki kayıtlar gereğince müstakillen kendisine zapt ettirilmesi için emir rica etmiştir. Kayıtlarda Ebulkasım'ın yaylağı kullanma hakkı olduğu tespit edilmiş ve ona göre amel edilmesi emredilmiştir⁴¹⁶.

Kale çalışanları tarafından tasarruf edilen *gedik timarlar* da eyalet içerisindeki bir diğer timar çeşidini oluşturmaktadır. Bu timarların kale hizmetinde bulunanlar haricinde tasarruf edilmesi yasaktır⁴¹⁷. Kale müstahfızları kalede ikamet etmek ve üzerlerine düşen görevleri yerine getirmekle yükümlü tutulmuşlardır⁴¹⁸. Kalesini terk eden yahut üzerine düşen görevi yerine getirmeyen görevliden gedik timarı geri alınmıştır⁴¹⁹. Gelirleri diğer timar topraklarına nazaran daha düşüktür⁴²⁰. Gedik timarlar dizdarın verdiği arz ile tevcih olunmaktadır⁴²¹. Arazi anlaşmazlığı, vergilerine el koyma gibi sorunlar gedik timarı topraklarında da yaşanmıştır⁴²².

⁴¹⁶ BOA, SAD 4, 4/3. Benevbet timarın beratla mutasarrıf olana ait olduğuna ve müdahale edilmemesine dair diğer hükümler için bkz. BOA, SAD 4, 201/1. BOA, SAD 9, 321/1, 2.

⁴¹⁷ Gedik timarların kale çalışanları haricinde tasarruf edilmesi yasak olmasına rağmen kale hizmetinde olmayanların eşkiya ve mütegalibeden aldıkları destekler sayesinde gedik timarları üzerlerine yazdırdıklarına dair şikâyetler mevcuttur. Tokat'ın Venk nahiyesinden Seyyid Himmet, hevasına tabi olarak nitelenmiş kişilerden aldığı destekle üzerine gedik timar yazdırmıştır. BOA, SAD 4, 14/4.

⁴¹⁸ Karayaka kazasının müstahfızları kalede ikamet etmedikleri ve görevlerini de umursamadıkları için kalenin kapıları geceleri açık kalmıştır. Kalenin kethüdası ve diğer görevlileri müstahfızlardan şikâyetçi olunca, müstahfız beratının şartlarından birinin kalede ikamet etmek olduğu belirtilmiştir. Buna uymayanların isimlerinin bildirilmesi istenmiştir. BOA, SAD 9, 300/1.

⁴¹⁹ Zile'de müstahfız olan Seyyid Osman, defalarca uyarılmasına rağmen kalede ikamet etmediği ve üzerine düşen görevi yerine getirmediği için görevinden azledilmiş, uhdesindeki gedik timarı bir başka müstahfıza tevcih edilmiştir. BOA, SAD 4, 271/1, 367/2. Tokat'ın Komnat nahiyesinin Bahçecik köyündeki 1500 akçelik gedik timar, mutasarrıfı Hasan'ın görevini terk etmesi nedeniyle müstahfız İbrahim'e tevcih edilmiştir. BOA, SAD 4, 46/3. Niksar kalesi müstahfızlarından Osman'ın kendi rızasıyla görevinden ayrılması üzerine müstahfızlık görevi ve Osman'ın 1500 akçelik gedik timarı Seyyid Ali'ye verilmiştir. BOA, SAD 12, 127/2.

⁴²⁰ Zile nahiyesi kalesinin müstahfızının tasarrufuna verilmiş Kurumcuk köyündeki timarın geliri 850 akçedir; BOA, SAD 1, 156/2. Amasya'daki müstahfızlardan Mehmet, Abdurrahim ve Ali'nin gedik timarları 1500 akçedir; BOA, SAD 4, 51/2. Niksar'ın kale kethüdasının tasarrufuna verilmiş Zirge köyündeki gedik timarının geliri 2500 akçedir; BOA, SAD 10, 190/1. Tokat'ın Venk nahiyenin Kızılöz toprağındaki 1200 akçe geliri olan topraklar, kale müstahfızlarına verilmiştir. BOA, SAD 12, 20/1. İskilip kalesi müstahfızlarına verilen gedik timarının geliri 1700 akçedir. BOA, SAD 12, 39/1. Sivas kalesinde meremmetci (tamirci) görevinde hizmet eden Ebubekir'e verilen gedik timarının geliri 1600 akçedir. BOA, SAD 12, 96/2. Dizdarlara verilmiş gedik timarlarının oranları daha yüksektir. Amasya kalesi dizdarının tasarrufundaki gedik timarın geliri 9800 akçedir; BOA, SAD 4, 249/1, 254/1.

⁴²¹ Bazı dizdarların bu haklarını kullanırken haksızlık yaptıklarıyla karşılaşmıştır. Zile nahiyesinin Kurumcuk köyü kalesinin müstahfızı vefat edince, tasarrufundaki 850 akçelik gedik timarını tevcih etmek üzere kalenin dizdarı iki farklı kişiden para almıştır. Para verdiği halde dizdarın arzını alamayan Ömer şikâyetçi olmuştur. BOA, SAD 1, 156/2.

⁴²² Gedegra'nın Suhak köyünde 1600 akçe gedik timar müstahfız Ali'nin ve 1500 akçe gedik timar müstahfız diğer Ali'nin tasarruflarında iken bunların timarlarına, köydeki malikâne mutasarrıfı kendi

Devlet merkezinde görev yapan pek çok görevliye, Sivas eyaletinin çeşitli bölgelerindeki topraklar gelir olarak yazılmıştır. İskilip kazasına bağlı Ambarcı ve Benamlı köylerinin malikânesinin öşür ve rüsûmu (vergileri), Hassa Şahincibaşı Hacı Mustafa'nın tasarrufuna verilmiştir. Dergâh-ı Muallâ (Saray) müteferrikası ve çavuşu olarak görev yapan pek çok kişi, eyalet genelindeki çok sayıda toprağa mutasarrıftır⁴²³.

2.2.1.2. Malikâne-Divânî

Osmanlı toprak hukukunda malikâne-divanî sistemi tabiri, biri özel, diğeri devlete ait iki ayrı unsuru ifade etmek üzere kullanılmıştır. Osmanlı belgelerinde “iki başlı” yahut “iki baştan” olarak anılan malikâne-divanî sistemi içinde yer alan malî birimlerde vergi gelirleri iki farklı bölüme ayrılır. Bir bölümü malikâne hissesi adıyla özel şahıs veya vakıflara, diğerk bölümü divanî hissesi olarak devlete aittir⁴²⁴. 982 (1574) tarihli Sivas Mufassal Defteri'nin baş kısmında Trabzon sancağı beyi Ömer Bey'in verdiği bilgiler, malikâne-divanî sistemi hakkında bazı bilgiler içermektedir. Bu bilgilerden hareketle meseleyi ilk defa gündeme getiren Ömer Lütfi Barkan olmuştur. Barkan, bu sistemin imparatorluk genelinde uygulanan vergi isteminden oldukça farklı bir özelliğe sahip olduğuna ve özellikle Sivas, Tokat, Amasya, Çorum ve Karahisar-ı Şarkî bölgelerinde uygulandığına dikkat çekmiştir⁴²⁵.

Rum eyaleti (Sivas, Amasya, Tokat) haricinde Karaman eyaleti, Suriye, Malatya ve daha az ölçüde Kemah, Harput, Bayburt gibi Doğu Anadolu'nun bazı yerlerinde de rastlanan malikâne-divânî sisteminde, mülk/malikâne hisseleri devletin diğerk yerlerindeki serbest mülklerden farklıdır. Bu sistemde mülk sahiplerinin hakları kısıtlıdır. Mülk sahibi gelirin belirli bir kısmını (malikânesini) tasarruf etme hakkına

malikânesine ait yerler olduğunu ve gelirlerini bunlarla beraber alacağını söyleyerek müdahalede bulunmuştur. Ruznamçe, Defter-i İcmal ve Mufassal kayıtlarına bakılarak gedik timarların Ali ve diğerk Ali üzerinde olduğu tespit edilmiştir. BOA, SAD 2, 171/1. Niksar kalesinin müstahfızları Mehmet, Halil, Hüseyin, Mustafa, diğerk Hüseyin, Hasan ve Mustafa tasarruflarındaki gedik timarlara ait otlak yerlere müdahale olunduğundan şikâyetçi olmuşlardır. BOA, SAD 8, 151/2.

⁴²³ 1 numaralı defterde 9, 4 numaralı defterde 14, 9 numaralı defterde 28, 12 numaralı defterde 9 olmak üzere toplamda 63 adet müteferrika, Sivas eyaletindeki tasarrufuna verilmiş topraklarla ilgili çeşitli sorunları için divana başvurmuştur. Çavuşları da Sivas eyaletinde toprak tasarruf etmiştir. Çavuş gediği olarak da geçmektedir. 1 numaralı defterde 24, 4 numaralı defterde 9, 9 numaralı defterde 9, 12 numaralı defterde 10 olmak üzere toplamda 52 adet Dergâh-ı Mu'alla çavuşunun şikâyeti mevcuttur. Tasarruflarındaki timarlar genellikle zeamettir.

⁴²⁴ Mehmet Genç, “Mâlîkâne-Divânî”, *DİA*, C. 27, Ankara 2003, 518.

⁴²⁵ Ömer Lütfi Barkan, “Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller Malikâne-Divânî Sistemi”, *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 151-208.

sahipken, bütünü üzerinde aynı durum geçerli değildir. Bir başka deyişle, kendilerine ait malikâne hissesi kısmını satma ve vakfetme gibi haklara sahip olmalarına rağmen, divânî kısmı üzerinde hiçbir hakları yoktur⁴²⁶.

Malikâne-divânî sistemi temelde iki baştan öşür alınması usulüne dayanmaktaydı. Bir başka ifadeyle toprak üzerinde üretim yapan halk iki tarafa vergi ödemekteydi. İkili mülkiyet de denen bu sistemde tarım gelirlerine iki ayrı kesim el koyuyordu. Mülk sahiplerinin reayadan aldıkları beşte bir ile onda bir arasında değişen bedelin haricinde reyanın devlete vermekle yükümlü olduğu tüm vergiler de sipahi tarafından toplanıyordu. Bu durumda malikâne-divânî topraklarını işleyen üreticiler timar topraklarını işleyenlerden daha ağır yükümlülüklerle karşı karşıya kalıyordu⁴²⁷.

Sistemde genel olarak malikâne hisse mülk veya vakıf olarak, divânî hisse ise timar, zeamet veya has olarak tahsis edilmiştir. Ancak bahsedilen durumun tersi yönünde uygulamalara da rastlandığı için bunun kesin bir kuralı olduğu söylenemez. Hatta bir bölgenin hem malikânesinin hem divânîsinin bir vakfa ait olduğu durumlara dahi rastlamak mümkündür⁴²⁸.

Malikâne-divânî sisteminin yoğun olarak uygulandığı Sivas eyaletinde bu sistemle alakalı çok sayıda sorun yaşanmıştır. Sorunların temelinde sistemin bir kısmının gelirlerine sahip olanların sahip oldukları gelirlerle yetinmeyip geri kalan kısmını da ele geçirmek istemeleri yatmaktadır. Ayrıca sistemin bir kısmı genellikle bir vakfa ait olmuştur. Bu nedenle malikâne divani sistemi vakıf gelirlerine müdahale konusunda daha ayrıntılı işlenmiştir.

2.2.1.3. Arpalık

Osmanlı Devleti'nde arpalık, başlangıçta bir kısım devlet büyüğünün ve atlarla savaşa katılan kuvvetlerin hayvanlarına verilen arpa parasını ifade eden bir kelimeydi. Ancak sonradan devlet memurlarına hizmette buldukları sürece tahsis edilen ilave gelir, görevden ayrıldıktan sonra da bir nevi emekli maaşı gibi ödenen parayı ifade eden bir uygulama olmuştur⁴²⁹.

⁴²⁶ Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde Mâlikâne-Divânî Sistemi", Vakıflar Dergisi, S. 23, 1994, s. 229.

⁴²⁷ Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadî Tarihi*, s. 50.

⁴²⁸ Öz, "Vezirköprü", s. 230.

⁴²⁹ Cahit Baltacı, "Arpalık", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 392.

Sivas eyaletinde Çorum, Amasya ve incelediğimiz dönemin sonlarına doğru Bozok sancakları arpalık olarak işlem görmüştür⁴³⁰. Bu bölgelerle ilgili olarak gönderilmiş bazı hükümlere “*Ber vech-i arpalık Çorum sancağı mutasarrıfına*”, “*Ber vech-i arpalık Amasya sancağı mutasarrıfına*” hitaplarıyla başlanmıştır.

Arpalık sistemiyle ilgili defterlere yansımış herhangi bir soruna rastlanmamıştır. Atama hakkındaki bir hükme göre, 10 Mayıs 1762 (H. 16 Şevval 1775) tarihinde Çorum sancağı arpalık usulüyle Hamza Paşa'ya tevcih edilmiştir. Ancak Hamza Paşa o sırada Hotin muhafazasında görevli olduğu için yerine Binbaşı Mustafa mütesellim olarak nasp ve tayin edilmiştir⁴³¹.

2.2.1.4. Mera, Yaylak ve Kışlak

Mera ve yaylak olarak tabir olunan yerler, insanların senenin belirli zamanlarında hayvanlarıyla giderek otundan ve suyundan yararlandıkları araziler olarak tanımlanmışlardır⁴³². Belirli zamanlar ifadesiyle hayvanların beslenmesi için gerekli otların çıktığı yaz ayları kastedilmektedir. Hayvan sahiplerinin hayvanlarını otlatmak (*râ'î, râ'y*) için geldikleri araziler üzerindeki kullanım haklarının süreklilik gösterdiği görülmektedir. Söz konusu süreklilik arazinin yıllardır aynı kişi/ler tarafından kullanılması⁴³³ ve araziden yararlanma hakkının babadan oğula intikal etmesi şeklinde gerçekleşmiştir⁴³⁴.

⁴³⁰ Bozok sancağının arpalık olduğuna dair ifadeler 10. defterde geçmeye başlamıştır. Son defterimiz olan 12. defterde böyle bir ifadeye rastlanmamıştır. Ancak sonraki yıllarda da Bozok sancağının arpalık olduğuna dair kayıtlar devam etmiştir. Bkz. Feray Bıçakçı, “15 Numaralı Sivas Ahkâm”, s. 177. Ayrıca bu defterde Niksar kazası da arpalık olarak geçmektedir. Bıçakçı, a.g.t. s. 421.

⁴³¹ BOA, SAD 9, 130/2.

⁴³² Yaylak ve kışlakların tanımı ve kullanımı hakkında hükümlerde “*kadîmî kışlâk ve yaylâğa zamanında koyun ve sâir tavarlarıyla çıkub yaylayub ve kışlayub otundan ve suyundan intifâ' (yararlanıp) ve tahammüllerine göre yaylak ve kışlak resimlerin sahib-i arza edâ idegeldikleri yaylak ve kışlaklar*” şeklinde bahsedilmektedir. Örnek birkaç hüküm için bkz. BOA, SAD 1, 222/1. BOA, SAD 4, 202/4, 320/2. BOA, SAD 6, 78/3. BOA, SAD 6, 199/1. Osmanlı hukukunda mera, yaylak ve kışlakların tanımları ve özellikleri için bkz. Ali Açıklak, “Sivas Ahkâm Defterlerine Göre Sivas Eyaletinden Merkeze Yansıyan Mer'a, Yaylak ve Kışlak Davaları ve Çözüm Önerileri”, *XVII. Türk Tarih Kongresi*, 15-17 Eylül 2014, Ankara, IV. Cilt-I. Kısım, s. 376-381.

⁴³³ Millî ve Kavilli aşiretlerinin halkı 150 seneden fazla bir zamandır Turhal'daki yaylağı kullanmakta olduklarını belirtmişlerdir. BOA, SAD 1, 257/3.

⁴³⁴ Pek çok hükümde “*Öteden berü otundan ve suyundan intifâ' edegeldikleri (yararlandıkları) kadîmî yaylâk ve kışlâkları*” ifadelerine rastlamak mümkündür. Bkz. BOA, SAD 1, 113/2. Yayıktan yararlanma hakkının babadan oğula intikal ettiğine de hükümlerde yer verilmiştir. Sonisa'nın ismi belirtilmeyen bir köyünde yaşayan Gümüş-zâde Hacı Mehmet, Akdağ yaylağı isimli yaylağının “*tapulu ve temessüklü ve resimli ve babasından müntakil*” olduğunu belirtmiştir. BOA, SAD 1, 158/2.

Yaylaktan bir kişi tek başına (*müstakillen*) yararlanabildiği gibi⁴³⁵, farklı köylerde ikamet edenlerin ortaklaşa yararlandıkları da olmuştur⁴³⁶. Eğer bir yaylak köylülerin kayıtlı buldukları dirliğin hududu içerisinde ise köylüden herhangi bir vergi alınmamıştır. Ancak başka bir köyün timar, zeamet, has ya da mukataa gibi gelirlerine dâhil olan yaylaklardan⁴³⁷ hayvanlarını otlatmak için yararlananlardan yılda bir defa olmak üzere *yaylak ve kışlak resmi* adındaki vergi alınmıştır⁴³⁸. Sürülerini başka dirlik sahibinin yaylağında otlatan sürü sahipleri ve göçebe kabilelerden veya yürüklerden yılda bir defa olmak üzere, bazı yerlerde sürü başına bazı yerlerde de koyun başına yaylak resmi alınmıştır⁴³⁹.

Eyalet içerisindeki pek çok bölgede başkasının timar, zeamet, has ya da mukataasına dâhil olan yaylakların, o bölgede ikamet etmeyenler tarafından kullanıldığı ve vergi verdikleri görülmektedir. Örneğin Divriği mukataasına ait yaylaklar Rişvan aşireti tarafından kullanılmıştır⁴⁴⁰. Arapgir hassına ait Sarı Çiçek Yaylağı isimli yaylak isimleri belirtilmeyen “*Ekrâd taîfesinden ve gayriden bazı kimesneler*” tarafından kullanılmış ve bunlardan resim (vergi) alınmıştır⁴⁴¹. *Haric reâya taifesi* de denilmiş olan⁴⁴² bu kişilerin verdikleri vergilerin Divan-ı Hümâyûn kaleminden Defter-i Hâkânî’de kayıtlı olduğu belirtilmiştir. Yaylaklar hakkında herhangi bir anlaşmazlık olması durumunda Defter-i Hâkânî’deki kayıtlara bakılmış ve kayıtlara göre vergisini ödeyen yaylak sahibinin kim olduğu tespit edilmiştir.

⁴³⁵ Gümüshâbâd kazasına bağlı ismi belirtilmeyen bir köyden iki kişi, kullandıkları yaylağın mahsus ve müstakil yaylakları olduğunu belirtmişlerdir. BOA, SAD 1, 222/1. Gümüş-zâde Hacı Mehmet de Akdağ yaylağı isimli yaylağı müstakillen kullanmıştır. BOA, SAD 1, 158/2.

⁴³⁶ Osmançık’ta ismi belirtilmeyen bir timar köyünde bulunan Kürt Pınarı isimli yaylağı kullananlar yine ismi belirtilmeyen başka bir köyde ikamet eden “*Hüseyn Sipahi ve Ahmed Bey ve Osman Bey ve Ahmed Bey ve Mehmed Bey ve diğer Osman Bey ve Ahmed Bey ve Mustafa Bey ve İbrahim Bey nâm kimesneler ile ve dahi sairleri*” olarak sayılmıştır. BOA, SAD 1, 37/3. Niksar’ın Meğün köyünün reayaları ile yine Niksar’ın Yeşurmu köyünün reayaları Yeşurmu köyünde bulunan mera yerlerini yıllardan beri ortaklaşa kullandıklarını belirtmiştir. BOA, SAD 9, 47/2.

⁴³⁷ Belgelerde timar, mukataa ya da zeamete ait olan yaylaklar “*resmi defterde sahib-ı arza hâsıl kayd olunmuş*”, “*resmi defterde mukâta’aya hâsıl kayd olunmuş*” ya da “*resmi defterde zeamete hâsıl kayd olunmuş*” şeklinde belirtilmiştir.

⁴³⁸ Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 429. Bu vergiye otlak resmi denildiği de olmuştur. Bkz. BOA, SAD 6, 199/1.

⁴³⁹ Çağatay, “Vergi ve Resimler”, s. 509-510.

⁴⁴⁰ BOA, SAD 4, 70/2.

⁴⁴¹ BOA, SAD 4, 297/3.

⁴⁴² Haric reaya, timar sınırları içinde ziraat yapmayı geçici olarak başkalarının arazisinde bulunan reyadır. Fehmi Yılmaz, a.g.e, s. 224. Örnek kullanım için bkz. BOA, SAD 6, 199/3.

Yaylak ve kışlaklar hakkında yaşanan temel sorun, yıllardır tapu ve temessük ile yaylak ve kışlakları kullanma hakkına sahip olan kişilerin, âhardan⁴⁴³ birinin müdahalesi ile karşı karşıya kalmalarıdır. Yaylakla alakası olmayanlar gelip yaylağa yerleşmiş, otunu ve suyunu izinsiz kullanmış ve asıl kullanma hakkı bulunanların yaylaktan yararlanmalarını engellemişlerdir. Yaylaktan yararlanmaları gerekenlerin haklarından mahrum bırakılmaları, hayvanlarını besleyememelerine ve neticede hayvanların telef olmasına sebep olmuştur.

Müdahale eden kişiler genellikle bir sebep belirtmeden zorbalıkla gelip yaylağı zapt etmişlerdir. Bazıları yaylağı tapu ile aldığını ve o topraklarda ziraat yapacağını ileri sürmüş, bazıları da yıllar önce cetlerinin/dedelerinin bahsi geçen yaylak ve kışlağı aldığını iddia ederek yaylak ve kışlak üzerinde hak iddia etmişlerdir⁴⁴⁴. Hâlihazırda bir yaylağı zapt edenlerin başka bir yaylağı da kullanmak istemeleri de karşılaşılan durumlardandır. Böyle davrananlar için “*kanâ‘at etmeme*” ifadesi kullanılmıştır⁴⁴⁵.

Yaylak ve kışlakları kullananların vermeleri gereken vergiyi vermemeleri de temel sorunlar arasındadır. Genellikle has, zeamet, timar ve mukataalara gelir olarak kaydedilmiş olan yaylak ve kışlak resminin tahsil edilememesi, gelirlerin noksan kalmasına sebep olmuştur. Yaylak ve kışlakların vergilerinin düzenli şekilde tahsil edilmesi hususunda emir, ferman veya hüccetler çıkarılmış olmasına rağmen, çıkarılan kararlara uyulmadığı görülmektedir. Canik’ten Seyyid İbrahim’in zeametine dâhil olan Keş Deresi kazasına bağlı Emir Yakub köyü dâhilinde olan ve eskiden beri öşür ve diğer vergileri zeameti tarafından alın gelen Soğuk Oluk isimli yaylağa, her sene zamanında Aybastı kazasının Yakacık köyünden Hatip Ahmet, Ali, Ali bin Mehmet,

⁴⁴³ Başka anlamında kullanılan *âhar* kelimesi ile yaylakla alakası olmayan kişiler kastedilmiştir. Yaylağa fuzuli yere müdahale edenlerden ashâb-ı ağrâz ya da mütegellibe olarak da bahsedilmiştir.

⁴⁴⁴ Arapgir kazasının Çit köyü ahâlilerinin kadimi yaylaklarında hiçbir alakası olmayan Artuk oğlu olarak bilinen kişi “*Kendü tavarlarım râ‘i ederim*” diyerek *fuzûli* yere hayvanlarını yaylağa çıkarmıştır. BOA, SAD 1, 274/5. Osmancık’ta ismi belirtilmeyen iki kişi çıkarak bölgedeki yaylağı kullananlara “*Biz ol yerleri ziraat etmek üzere tapu ile almıştık sizi ol yaylak ve kışlağa çıkarmazuz ve hayvanlarınızı ra‘i ettirmezüz*” diyerek yaylağa çıkmalarına engel olmuşlardır. BOA, SAD 1, 37/3. Yine aynı yaylak ve kışlak hakkında bu sefer isimleri Mehmet ve Ali olarak belirtilen kişiler, “*Sinîn-i mezbûreden mukaddem ol kışlağa bizim ecdâdımız mutasarrıflar olmuşlar sizin yedinizden alınız*” diyerek zapt etmeye çalışmışlardır. Ancak yaylak ve kışlağı kullanan ahali, 100 seneden fazla bir zamandır buraları kendilerinin kullandıklarını bildirmişlerdir. BOA, SAD 1, 38/4.

⁴⁴⁵ Niksar’da Seyyid Mehmet, Seyyid Mustafa ve Seyyid Abdurrahman’ın kadimi yaylaklarını, ashâb-ı ağrâzdan İmam Mustafa ve Tekyenişin Kara Mustafa zapt etmişlerdir. İmam Mustafa ve Tekyenişin Kara Mustafa’nın zaten kendilerinin kullandıkları başka yaylakları da mevcuttur. Bunların yaylaklarına da el koymak istemeleri “*Kendü mutasarrıf olduğu yaylağı zabta kanâ‘at etmeyüb*” şeklinde ifade edilmiştir. BOA, SAD 4, 266/2.

İlyas ve sâire kişiler çıkıp hayvanlarını otlatmışlardır. Şikâyetin yapıldığı dönemde de yine aynı şekilde hayvanlarıyla yaylağa gelip yaylağın otundan ve suyundan yararlanmışlardır. Sipahi yaylak resmini ve diğer ürünlerden alınması gereken zeamete ait vergileri talep ettiğinde “*Biz âhar mahalde sâkin oluruz ve ol yerlerde ve yaylakta senin alakan yoktur*” diyerek üzerlerine düşen vergileri vermemişlerdir. Zeamet sahibi ile köylüler arasında yapılan mahkemede söz konusu yerlerin zeamet köylerinden olduğu tespit edilmiş ve vergilerini ödemeleri gerektiği hususunda hüccet-i şer‘iyye verilmiştir. Ancak köylüler mevcut kanuna ve verilen hüccete rağmen (*hilâf-ı kanûn ve defter ve mügâyir-i kadîm ve hüccet-i şer‘iyye*) vergilerini ödememekte ısrarcı davranmışlardır⁴⁴⁶.

Vergileri gizlice (*hufyeten*) toplayıp görevliden saklayan ve kendi zimmetlerine geçirmeye çalışanlara da rastlanmıştır. Böyle harekete teşebbüs edenlere “*Bu makûle yaylâk ve kışlâk ve otlâk resimlerinde (vergilerinde) ahâli-i karyenin ve âharın alakası yoktur, cümle rusûm (vergiler) sahib-i arzındır*” kanunu hatırlatılmıştır⁴⁴⁷.

Yaylaklardan sağlanan vergilerin aidiyet hakkına ve yaylağın tasarrufuna “*fuzuli müdahale*” yapıldığına dair de şikâyetler de çoğunluktadır. Başka bir arazinin tasarrufunu üstlenmiş olan görevli kişi, kendi tasarrufunda olan yerlere ait olmamasına rağmen aidiyet iddiası ile yaylakları zapt etmeye ve vergilerini kendi gelirine katmaya çalışmıştır. Arapgir hassına gelir (hâsıl) olarak kaydedilmiş olan Sarı Çiçek yaylağına, Karaca Viran mezrası isimli mezranın mezradârı olan Numan, “*Ol mahal mezra ‘âdârı olduğum Karaca Viran mezra ‘âsı toprağındandır ben zabt ederim ve öşr ve resmin ben alırım*” diyerek fuzuli müdahalede bulunmuştur⁴⁴⁸. Fuzuli müdahale olarak belirtilen başka bir şikâyette de Arapgir’in Sink köyü toprağında bulunan kadimi yaylağı, civarlarında olduğu belirtilen ancak ismi yazılmamış olan bir köyün reayaları “*Bizler ol yaylâk yerlerini bizim karyemiz sipahisi İbrahim nâm sipahiden aldık, ol yaylâk yerlerine davarlarınızı çıkarub yaylatmazuz*” diyerek yaylaklarına çıkmalarına engel olmuşlardır⁴⁴⁹.

⁴⁴⁶ BOA, SAD 1, 96/1.

⁴⁴⁷ BOA, SAD 6, 199/3.

⁴⁴⁸ BOA, SAD 4, 297/3.

⁴⁴⁹ BOA, SAD 4, 320/2.

Görevlilerin haksız yere yaylak ve kışlak resmi talep etmeleri de önemli şikâyetler arasındadır. Başka bir bölgede bulunan bir yaylakla alakaları olmamasına rağmen bölgenin görevlisi tarafından yaylak ve kışlak resmi talep edilen kişiler, haksız yere vergi talep eden görevliyi şikâyet etmişlerdir. Çorum'da Dedesli Cemaati halkı, Mirliva hassı köylerinde kışladıkları gerekçesiyle kendilerinden yaylak ve kışlak resmi talep eden Sivas ve Çorum mütesellimlerini şikâyet etmişlerdir⁴⁵⁰. Bazı timar ve zeamet sahipleri de civarlarındaki yaylakları kendi gelirlerine dâhil etmek için müdahalelerde bulunmuşlardır. Gelmuğad nahiyesinden timar sahibi Ebulkasım'ın timarına dâhil olan Akpınar ve Sincablu isimli yaylakları, Sonisa nahiyesinin timar mutasarrıfı İbrahim kendi timarına katmak için uğraşmıştır⁴⁵¹. Görevlilerin aç gözlülüğünden (*tama'-ı hâm*) dolayı fazla vergi almak istedikleri yönünde gelen şikâyetler de mevcuttur.

Sivas eyaleti içerisinde pek çok konargöçer Türkmen ve Ekrâd gruplarına rastlanmaktadır. Bunlar eyaletin çeşitli bölgelerinde kendilerine daimi yaylak ve kışlak edinmişlerdir. Yaylak ve kışlak arasında gidip gelme özellikle konargöçerler tarafından yapıldığı için yaylaklarla ilgili tespit edilen sorunlar, konargöçerlerle ilgili gerek isimleri ve gidip geldikleri bölgeler ve gerekse yaşananlar açısından bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır.

Tablo 14: Aşiret ve Cemaatler Tarafından Kullanılan Yaylak ve Kışlaklar

Grup Adı	Yaylağın Bulunduğu Bölge
Kavilli ve Milli	Turhal kazası (yaylak)
Aşireti	Turhal kazasına bağlı Mecitözü nahiyesi (kışlak)

⁴⁵⁰ BOA, SAD 1, 236/1.

⁴⁵¹ BOA, SAD 4, 4/3.

Kabalu Cemaati	Sivas'ta (-) ve (-) nâm köylerin topraklarında vâkî' Dere Boynu, Kurt Köprüsü, Kızıl Ören, Süt Boğazı ve Ezel isimli yaylaklar
----------------	--

Yaylak ve kışlak hayatı yaşayan konargöçer gruplarının kendi arasında da yaylak kışlak sorunları yaşanmıştır. En sık karşılaşılan sorun yıllardır bir aşiret, oymak ya da cemaat tarafından kullanılan yaylağın başka bir grup tarafından zapt edilmeye çalışılması olmuştur. Sivas'ta Kabalu cemaatinin kadimi olarak kullandığı yaylaklara, Hatal cemaati ve Dedesli aşireti füzuli yere müdahale etmiş ve yaylakları zapt etmişlerdir⁴⁵². Bunlar haricinde konargöçerler yaylak kışlak arasında gidip gelirken yol üzerindeki halkla da iletişim kurmuşlardır ve karşılıklı olarak birbirlerinden şikâyetçi oldukları durumlar yaşanmıştır. Konargöçerler geçtikleri bölgelerdeki halkın kendilerini rahatsız ettiklerini dile getirirlerken⁴⁵³, konargöçerlerin güzergâhları üzerinde bulunan yerlerde ikamet eden halk da bunların geçerken ekinlerine ve hayvanlarına zarar verdiklerini söylemişlerdir⁴⁵⁴.

Hükümlerde yaylak ve kışlak arazilerle ilgili bahsedilen kanunlardan biri buraların tarıma açılmasının yasak olduğu yönündedir. Osmanlı'nın ilk dönemlerinden itibaren yaylak yerlerin ziraata açılmasına izin verilmemiş ve bu hususta çeşitli kanunlar çıkarılmıştır. Fatih dönemi kanunnamelerinde, otundan yararlanılan yerlerin aynı şekilde korunması ve kullanılmasından bahsedilmiş, otlak yerlerden yararlananların vergi vermesi gerektiği belirtilmiştir. 1487 tarihli Hüdavendigâr livası kanunnamesinde, 1528 tarihli Aydın livası, Kütahya livası ve Bolu livası kanunlarında da *kadimû'l-zamandan beri* reayanın davarları için kullandığı yerlerin ekilmemesi ve kimsenin şahsına tapuya verilmemesi hususunda kanun maddelerine yer verilmiştir⁴⁵⁵. Sivas eyaletinde de yıllardır kullanılan kadimi yaylakların sonradan tarıma açılması

⁴⁵² BOA, SAD 1, 113/2.

⁴⁵³ Ekrâd aşiretlerinden Milli ve Kavilli aşiretlerinin ahalileri, Turhal'daki yaylaklarına giderken *ashâb-ı ağrâz* olarak belirtilen kişiler bunların mallarına el koymaya çalışmış ve hukuk iddiasıyla rahatsız etmişlerdir. BOA, SAD 1, 257/3.

⁴⁵⁴ BOA, SAD 4, 253/4.

⁴⁵⁵ Halil Cin, *Türk Hukukunda Mer'a, Yaylak ve Kışlaklar*, 2. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 1980, s. 26-27.

kanun ile yasaklanmıştır⁴⁵⁶. Ancak diğer yasaklarda olduğu gibi buna da uymayanlar çıkmıştır. Sahib-i arzdan alınan izinler ile yaylakların bir kısmının ya da tamamının ziraata açıldığı görülmektedir. Hatta yaylaklar üzerinde kendi çiftliğini oluşturanlara da rastlanmıştır⁴⁵⁷. Sahib-i arzdan tapu ile alınıp ziraata açılan yaylaklarda yapılan ekimler sonucunda elde edilen ürünlerden “*beşte bir öşür resmi*” talep edilmiştir⁴⁵⁸.

Yaylakların tarıma açılması hususunda görevlilerin de kanunlara karşı hareket ettikleri görülmektedir. Arapgir kazasına bağlı Sink köyü ahalisi, civarlarında bulunan Sosink köyü toprağındaki yaylağı 200 seneden beri tapu ve temessük ile kullanmışlardır. Ancak Sosink köyü sipahisi ve yaylağıın sahib-i arzı olan İbrahim, yaylağıın sadece resmini almaya kanaat etmemiş, yaylak yerlerde ziraat etmezlerse başkasına vereceğini söyleyerek köy halkının hayvan yaylamalarına izin vermemiştir. Bu olayda kadimi yaylak yerlerin ziraata açılmasının yasak olduğu hatırlatılmış ve sipahinin müdahalesinin engellenmesi hususunda emir çıkarılmıştır. Ancak sipahinin taşkınlığından vazgeçmediği görülmektedir. İlerleyen yıllarda sipahi “*Ol yaylâk yerleri benim timarım mülhakâtından olmağla yedinizden alıp zapt ederim*” demeye cesaret göstermiştir. Bunun üzerine de “*Sahib-i arzın kendü karyesi toprağından bu makûle arazi tasarruf etmesi hilâf-ı kanûndur*” şeklindeki kanun maddesi hatırlatılarak sipahinin müdahalesinin engellenmesi için tekrar emr-i şerîf çıkarılmıştır⁴⁵⁹. Sipahilerin yaylak arazilerini ziraata açma hususunda ısrarcı davrandıkları çeşitli bölgelerden gelen aynı doğrultudaki şikâyetlerden anlaşılmaktadır⁴⁶⁰.

Yaylak arazilerin tarıma açılması yasaklandığı gibi tarım arazilerinin yaylağa dönüştürülmesi de yasaklanmıştır. Eğin’in Ekrek köyünde, köy halkından bazıları timar topraklarının bir kısmını yaylağa dönüştürmeye çalışınca kendilerine “*Bu*

⁴⁵⁶ Hükümlerde “*Bu makûle kadimî yaylâk yerleri sonradan zirâ ‘at olunmak hilâf-ı kanûndur*” şeklinde belirtilmektedir. Kanunun yer aldığı hükümlerden birkaç örnek için bkz.; BOA, SAD 4, 144/3. BOA, SAD 4, 202/4.

⁴⁵⁷ Eğin’den Yahya Ağa, Sarıçiçek yaylağıında on dört senedir çiftliğe mutasarrıf olarak yaylak arazisini işleyip vergilerini sahib-i arza eda ettiğini ifade etmiştir. BOA, SAD 1, 86/2.

⁴⁵⁸ Nîksar’da müşterek olarak timar ve zeamet sahibi olan Müteferrikadan Mehmet ile erbab-ı timardan Ahmet, Mustafa, Mehmet isimli sipahilerin, Defter-i Hakani’de zeamet ve timarlarına hasıl kaydolunan yaylakların bir kısmı köy halkı tarafından ziraata açılmıştır. Vergi toplama zamanında köy halkı sadece yaylak resmi vermeye çalışmış, ettikleri yerlerden elde ettikleri ürünlerin vergilerini vermek istememişlerdir. BOA, SAD 1, 52/2.

⁴⁵⁹ BOA, SAD 4, 202/4. BOA, SAD 6, 78/3.

⁴⁶⁰ Kuruçay kazasına bağlı Hanlı köyünün sipahisi Mehmet, köy halkının kullandığı kadimi yaylaklarının bir kısmını ziraata açmaları için baskı yapmıştır. BOA, SAD 6, 161/1.

makûle kadîmden zabt ve zirâ'at ve öşr ve resmin sahib-i arza edâ olunagelen yerler sonradan yaylak ittihâz olunmak hilâf-ı kanûndur" şeklinde cevap verilmiştir⁴⁶¹. Tarım topraklarının yaylak haline getirilmesi ve buralarda ekip biçme faaliyetlerinin durdurulması, Osmanlı ekonomik sisteminin temel dayanaklarından olan vergi sistemini de olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle tarım alanlarının boş bırakılmamasına ve ziraat faaliyetlerinin devam etmesine büyük önem verilmiştir.

Yaylak olarak kullanılan arazileri amacı dışında kullanmaya çalışarak yaylak arazisi üzerine bina yaptıran ve hayvanların otlatılmasına engel olanlar da olmuştur. Bu tür sorunlar mahkemede yargılanmış ve yaylak arazisi üzerine herhangi bir bina yaptıranların sebep oldukları zararın (*zarar-ı şer'î*) ortadan kaldırılması için hüccet-i şer'iyeye verilmiştir. Ancak yaylak üzerine çeşitli binalar yapanların verilen hüccetleri dikkate almadıkları ve binaları kaldırmadıkları görülmektedir⁴⁶².

Eşkıyalık olayları yaylaklar üzerinde de etkisini göstermiştir. Zâleme, mütegalibe ya da şâki olarak adlandırılmış kişiler yaylaklarda bulunan halka saldırıp hayvanlarını zapt etmiş ya da yaylakları ele geçirip kendi isteklerine göre kullanmışlardır. Kavilli aşireti Mecitözü kazasındaki kadimi yaylaklarında iken, Bozok sâkinlerinden Çiyan oğlu Ahmet Bey bunlara saldırarak 270 adet koyunlarına el koymuştur⁴⁶³. Karkuş kazasına tabi Kömle? köyünün reayalarının kadimi yaylaklarını zapt eden ve yaylak üzerine kendisine özel bina yaptıran Sağır oğlu Ayı Ebubekir zâleme ve mütegalibe olarak tanıtılmıştır⁴⁶⁴. Seferlere katılan timar ya da zeamet sahibinin seferde olmasını fırsat bilerek yaylağını kullanıp vergi vermeyen mütegalibeler de olmuştur⁴⁶⁵.

Âyânların da yaylaklara müdahale ettiklerine rastlanmaktadır. Sivas âyânından olduğu belirtilen ancak isimleri açıkça yazılmayan iki kişi, defterde Tokat voyvodalığına ait mukataalara hâsıl yazılmış Almasun, Homular ve Gökse köylerindeki yaylak ve kışlaklara gelip yerleşmiş ve yaylak zamanında yaylaklardan

⁴⁶¹ BOA, SAD 12, 328/2.

⁴⁶² BOA, SAD 4, 344/1.

⁴⁶³ BOA, SAD 4, 208/1.

⁴⁶⁴ BOA, SAD 4, 344/1.

⁴⁶⁵ Canik sancağı Alay beyi olan Seyyid İbrahim seferde iken, Aybasdı kazasında sâkin mütegalibeden Hacı İbrahim bunun yaylağını izinsiz kullanmış ve vergi vermemiştir. BOA, SAD 1, 99/4.

yararlanmışlardır. Mukataanın mutasarrıfı olan Ali, yaylakтан yararlanmaları karşılığında bunlardan yaylak ve kışlak resmi isteyince de vermemişlerdir⁴⁶⁶.

Yaylak ve kışlaklar hakkındaki davalarda olayın hemen çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Gelen şikâyetlerin mahalline havale edilip mahallinde tekrar görüşülmesinin istendiği anlaşmazlıklar oldukça nadirdir. Yaylak ve kışlak anlaşmazlıklarının karar kısmında çoğunlukla “*kanun üzere amel olunmak için yazılmıştır*” hükmüne yer verilmiştir.

Kışlaklar üzerinde de yaylaklarda görülen müdahaleleri görmek mümkündür. Kadimi kışlaklara âhardan birilerinin gelip yerleşmesi yine en sık karşılaşılan şikâyetlerdendir ve kışlakları başkasının zapt etmesi hayvanların aç kalmasına ve telef olmasına sebep olmuştur⁴⁶⁷. Kışlakları kullandıkları halde vergi vermeyenler de şikâyet edilmişlerdir. Akdağ’da Hüseyin’in zeametine ait olan Akçakışla ve Kilisa Bükü isimli kışlaklara gelip kışlayan bazı Türkmenler, kışlak vergilerini ödememişlerdir⁴⁶⁸.

2.2.1.5. Orman ve Koru

Ormanlık yerler sahib-i arzdan alınan izin ile ziraat için kullanılabilmiştir. İzin alındıktan sonra ziraat için kullanılacak kısımların balta ile açıldığı belirtilmiştir. Sonradan ziraata açılacak ormanlık alanların kimsenin tasarrufunda olmayan bölgeler olması şartı aranmıştır. Bütün şartları sağlayan ormanlık alan baltayla açılıp ziraat yapılmaya başlandıktan sonra ziraattan sağlanan gelire göre öşür ve diğer vergiler talep edilmiştir⁴⁶⁹.

Bir bölgenin ziraat edilen topraklarında zaman içerisinde verimsizlik hâsıl olursa, bölge halkı civarlarındaki ormanlık alanları ziraata açabilmek için izin istemişlerdir. Amasya’nın Geldigelen nahiyesinde Davud köyünün halkı, arazileri verimsizleştiği için perişan duruma düşünce, Amasya’ya bir buçuk saat mesafede

⁴⁶⁶ BOA, SAD 6, 199/1.

⁴⁶⁷ Amasya’da Sarı Hüseyin köyünde bulunan Başkışla isimli kışlağa, mütegalibeden Emir Hacı torunları olarak bilinen Seyyid Ali ve kardeşi Seyyid Mustafa davalarıyla gelip kışlamış ve kışlağın tasarrufunu müstakillen ellerinde bulunduranların hayvanlarının telef olmasına sebep olmuşlardır. BOA, SAD 1, 54/5.

⁴⁶⁸ BOA, SAD 1, 65/3.

⁴⁶⁹ Balta ile açılıp ziraata uygun hale getirilen ormanlarla ilgili örnek durumlar için bkz. BOA, SAD 1, 16/5, 154/5. BOA, SAD 2, 434/2.

Nehr-i Kebir yakınında olduğu ve 50 seneden fazla bir zamandır kimse işletmediği için ormanlık olup eşkıyaların barındığı bir yer haline geldiğini belirttikleri Vadi Bükü isimli yeri balta ile açarak ziraat yapmak istemişlerdir. Arazi-i miriye ait olmak üzere açtırılmasını istedikleri bu ormanlık olanda bağ oluşturmayı ve dut yetiştirmeyi vaat etmişler, bunların üretimlerinden ortaya çıkacak gelire de miri hazinesine *resm-i mizan-ı harir* olarak 500 kuruştan fazla vergi verebileceklerini ifade etmişlerdir. Devletin cevabında, ormanlık arazinin dut yetiştirilmesi için bunlara tapu ile verildikten sonra ilerleyen zamanda köy ahalisinden birilerinin dutları keserek yerine çiftlik kurmalarına izin verilmeyeceği hususunda uyarı gelmiştir. Köydeki herkesin bu duruma onay verdiklerine dair bilgi ulaştıktan sonra söz konusu orman yerlerinin dut üretimine açılıp elde edilen gelirden mizan-ı harir vergilerini ödemeleri koşuluyla taliplerine tapu ile verilmesine müsaade edilmiştir⁴⁷⁰.

Ormanlık alanlarla ilgili kayıtlara yansımış şikâyet sayısı 10'dur⁴⁷¹. Ziraata açılmış ormanlık alanlarla ilgili temel sorun bu arazilere âhardan birilerinin çeşitli iddialarla müdahale etmeleri olmuştur. Sivas'ta has toprağı içerisinde yer alan orman yerler, ismi yazılmamış bir reaya tarafından tapu ile alınarak ziraata açılmıştır. Kazadan yine isimleri kaydedilmemiş iki kişi "*Ol yerler bizim tasarrufumuzda olan yerlerdendir*" diyerek araziye müdahalede bulunmuşlardır⁴⁷². 1768 senesinde Arapgir'de yaşanan bir sorunda da yine tapu ile alınıp ziraata açılmış ormanlık yerler için kazadan Seyyid Eyüb ve Seyyid Ömer "*Ol yerler sinîn-i merkûmeden mukaddem bizim idi*" diyerek araziye zorla zapt etmişlerdir⁴⁷³.

Başkasının tasarrufunda olan ormanlık yerlerden odun kesenlerden para cezası alınmıştır. Nıksar'ın Yeşurmu köyündeki dağdan odun kestikleri iddiasıyla Meğün köyü reayalarından Mehmet'e 400, Ahmet'e 120 kuruş para cezası uygulanmıştır⁴⁷⁴.

Koru, sözlükte bakımlı ve korunmuş küçük orman olarak tanımlanmaktadır⁴⁷⁵. Korular sipahiden alınan belge ile bölge ahalisinin ortak kullanımıyla ya da bireysel (*mahsus ve müstakil*) olarak uzun yıllar boyunca tasarruf edilebilmiştir. Hükümlerde

⁴⁷⁰ BOA, SAD 4, 21/1.

⁴⁷¹ BOA, SAD 1, 16/5, 154/5. BOA, SAD 4, 5/2, 21/1, 119/2, 243/1. BOA, SAD 9, 47/3, 188/2. BOA, SAD 12, 77/2, 121/2.

⁴⁷² BOA, SAD 1, 154/5 .

⁴⁷³ BOA, SAD 12, 121/2.

⁴⁷⁴ BOA, SAD 9, 47/3.

⁴⁷⁵ Şemseddin Sami, a.g.e, s. 1099.

“kadîmi koruya geldikleri koruları” ifadesi ile koruların yıllardır tasarruflarında olduğu belirtilmiştir. Bazı koruların has toprağına ait olduğu görülmektedir. Ladik korusu havass-ı hümâyûn korusudur⁴⁷⁶.

Korulara âhardan yapılan müdahaleler şikâyet konusu olmuştur. Genellikle civar yerleşim yerlerinden koruları zapt etmek için müdahalede bulunulmuştur⁴⁷⁷. Eşkiya ve âyanların da koruları ele geçirme faaliyetleri olmuştur⁴⁷⁸.

Koruların vergi sorunları da divana yansımıştır. Tokat’ın Alyos? köyündeki korunun vergileri timara hasıl yazılmıştır. Köyün subaşı korunun vergilerini toplamak istediğinde koruyu tasarruf edenler vergilerini vermedikleri için şikâyet edilmişlerdir⁴⁷⁹.

2.2.1.6. Çiftlik

Osmanlı tarım sisteminde çiftlik tabiri ile bir çift öküzle ekilebilir arazi kastedilmektedir⁴⁸⁰. Sivas eyaletindeki çiftliklerle ilgili tespit ettiğimiz hükümler büyük çiftlik⁴⁸¹ tanımından uzak olup, tarım yapılan küçük alanlar özelliğine sahiptir.

Çiftlikler mülk özelliğine sahip topraklardır. Hükümlerde “*zabt ve ziraat ve öşr ve resmin sahib-i arza edâ idegeldüğü ma’lûmetü’l-hudûd tarlalar ile çiftlik emlâkı*”⁴⁸² olarak tanımlanan yerlere âhardan müdahale olunmaması hususunda emirler gönderilmiştir. Çiftlikler üzerindeki müdahaleler diğer toprak çeşitlerinde görülen sorunlarla aynı doğrultudadır. Çiftliğin fuzuli zaptı, çiftlik mahsulüne ve gelirlerine müdahale gibi konular divan gündemine taşınmıştır.

⁴⁷⁶ BOA, SAD 9, 14/1, 209/4, 325/2.

⁴⁷⁷ Korulara başka bir bölgenin reayası tarafından yapılmış müdahaleler hakkındaki şikâyetler için bkz. BOA, SAD 1, 30/4. BOA, SAD 4, 50/2. BOA, SAD 6, 41/1, 49/3, 96/1, 235/2. BOA, SAD 9, 257/3.

⁴⁷⁸ Eğin’in Sandık Bağı köyündeki koruyu Miçinkiği köyünden mütegalibeden Hacı Ömer zapt etmiştir. BOA, SAD 9, 37/2.

⁴⁷⁹ BOA, SAD 4, 143/2.

⁴⁸⁰ Halil İnalçık, “Çiftlik”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 313.

⁴⁸¹ Büyük çiftliklerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (Ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 17-35. Zafer Karademir, “Statüleri ve Mahiyetleri Açısından Osmanlı Ekonomisinde Büyük Çiftlikler (18. Yüzyıl)”, *Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı IV/2, Aralık 2018, s. 15-43.

⁴⁸² BOA, SAD 5, 168/1.

Kadınlar da çiftliklere mutasarrıf olabilmışlerdir. Amasya'dan Emine Hatun, sahip olduğu ev ve çiftliğe eski eşi tarafından müdahalede bulunulduğu iddiasıyla şikâyetçi olmuştur⁴⁸³.

Mülk özelliğinde olduğunu belirttiğimiz çiftlikler, mutasarrıflarının vefatından sonra miras olarak intikal etmiştir. Çiftlikler üzerinde miras hakkı olan kişiler vefat eden çiftlik sahibinin oğlu, kızı, baba bir erkek kardeşi ve sâire tapu ile verilmesi ferman olanlar şeklinde tanıtılmışlardır. Bunlardan hayatta kimse kalmamış hepsi vefat etmiş ise çiftlik sahibinin anne babası tapu ile almaya hak sahibi haline gelmişlerdir. Bunlar da hayatta değiller ise o zaman çiftlik tapu resmi ile başkasına verilmiştir⁴⁸⁴. Hak sahibi olanlar ferman ile belli olmasına rağmen, tapu vermeye yetkili bölge görevlileri çiftlikleri hak sahibi olmayan başkalarına tapu ile vermişlerdir. Görevlilerle ilgili bu tarz şikâyetlerde geldiğinde, kanun üzere amel olunması hususunda emirler yazılmıştır⁴⁸⁵.

Evlerde ve bahçelerde mülk olarak kullanılan sular gibi mutasarrıf olunan çiftliklerde ekinleri sulamak için kullanılan sular da “*mahsûs ve müstakîl mülk sular*” olarak kabul edilmiştir. Osmanlı'da aile emeğine dayalı köylü çiftliği sistemi, tarımsal üretimin ve kırsal toplumun temel birimi olduğu ve bölünmez bir tarım ve malî gelir birimi olarak görüldüğü için⁴⁸⁶ çiftliklerin ekilip biçilmesi ve sulanması da önemli konular arasında yer almıştır. Bu nedenle çiftlikler de kullanılan sular da mahsus ve müstakil sular olarak kabul edilmiş, onlara da dışardan müdahale olunmasına izin verilmemiştir⁴⁸⁷.

2.2.1.7. Çayır

Çayır, hükümlerde “*Her sene otunu biçip öşür ve resmini sahib-i arza edâ edegeldiği yerler*” olarak tanımlanmıştır⁴⁸⁸. Mecelle'de çayır hakkında “Kadimî otu biçilip örş-ü mahsul alınagelen çayırlar, tarım arazileri gibi olup tapu ile tasarruf olunur ve hâsil olan otundan yalnız mutasarrıfı yararlanıp başkası yararlanamaz”

⁴⁸³ BOA, SAD 1, 29/2.

⁴⁸⁴ BOA, SAD 4, 85/1.

⁴⁸⁵ Bkz. BOA, SAD 1, 283/4.

⁴⁸⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 1. Cilt, s. 189-190.

⁴⁸⁷ Sivas'a bağlı Menadin? köyünde çiftlik sahibi olan Mehmet'in çiftliğinde akan mahsus ve müstakil suyunu, Tuğud köyünden İsmail ve İbrahim zapt etmeye çalışmışlardır. BOA, SAD 9, 255/3.

⁴⁸⁸ BOA, SAD 9, 7/1. BOA, SAD 12, 22/1, 50/3.

denilmektedir⁴⁸⁹. Çayırların kullanım hakkı uzun yıllar devam etmiştir. Osmanlık kazasının Çiftlik köyünden Hacı Osman, köydeki çayırın 40 seneden fazla bir süredir tasarrufunda olduğunu belirtmiştir⁴⁹⁰.

Sivas eyaletinde de çayır yerlerin kimler tarafından kullanılacağı bellidir. Sahib-i arzdan alınan berat ile kullanma hakkına sahip kişilerin haricinde kimsenin kullanmasına müsaade edilmemiştir. Fuzuli müdahale denilen bu durum çayırlarla ilgili konularının başında gelmektedir. Müdahale çayırın bulunduğu bölgedeki halktan gelebildiği gibi mütegalibe tarafından da olabilmektedir. Budaközü kazasının İnekl köyünde KIZIL Öyük isimli mahalde Sipahi Ahmet'in tasarrufunda olan çayırı köyden Bekir, Mustafa ve sâire kişiler biçtikleri için şikâyet edilmişlerdir⁴⁹¹. Arapgir'in Sarık köyünde Seyyid Süleyman'ın tasarrufundaki tarla ve çayıra köyden Halil ve Mehmet daha önce kendilerinin olduğu iddiasıyla el koymaya çalışmıştır⁴⁹². Ladik'in Bernamce? köyünden Seyyid Mehmet'in tapulu çayırını mütegalibeden Solak Hüseyin Beşe ve Dokuzlu Ali Beşe isimli kişiler, ehl-i örfe olan istinadları sayesinde zapt etmişlerdir⁴⁹³.

Çayırlara devlet görevlilerinin de fuzuli müdahaleleri olmuştur. Amasya'nın Zire köyüne yakın bir mahalde bulunan çayıra Amasya mutasarrıfları at çayırlamak için gelip, Zünnunabâd kazası köylerindeki halktan *çayır zahiresi* ismiyle çeşitli hububat ürünleri aldıkları için şikâyet edilmişlerdir⁴⁹⁴. Arapgir'in Harha köyünden Kürt Mustafa'nın kadimî çayırına çayır vaktinde Maden Emîni adamlarıyla gelip otluğunu atlarına yedirmiş ve etrafındaki ekinlerini de çiğnetmiştir. Çayırı ve sahib-i arzın öşür mahsulatı harap olunca sahib-i arz çayırı söküp çayır yerinde ziraat etmesi için Mustafa'ya izin vermiştir. Ancak Mustafa'nın çayır yerini ziraate açmasına “Çayırı mezbûra ekin ekdirmezüz” şeklinde bazı itirazlar gelmiştir. Bu gibi ihtilafli durumlarda yapılması adet olduğu üzere Divân-ı Hümâyûn kaleminden kanun sorulmuştur. Gelen cevap şöyle olmuştur: “Ol çayırı sahib-i arz izniyle ziraat eylediği surette hâsıl eylediği terekesinin öşrûn sahib-i arza edâ eylemek kanûn olduğu tahrîr

⁴⁸⁹ Ahmed Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1986, s. 685-686.

⁴⁹⁰ BOA, SAD 1, 116/4.

⁴⁹¹ BOA, SAD 9, 7/1.

⁴⁹² BOA, SAD 12, 22/1.

⁴⁹³ BOA, SAD 12, 50/3.

⁴⁹⁴ BOA, SAD 1, 147/3.

olunmağla". Anlaşıldığı üzere sipahinin izni olursa çayır yerler ziraate açılabilir⁴⁹⁵.

2.2.1.7. Suların Kullanımı ve Su Sorunları

Su, insan hayatının devamında vazgeçilmez unsurlardan biridir. Tarih boyunca medeniyetlerin kurulmasında su kaynaklarına yakınlık önemli sebeplerden sayılmıştır. Osmanlı sosyo-ekonomik hayatında da suyun temini ve halkın yararına sunulması önemli işlerden biri olmuştur. Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren Su Nezareti kurulmuş, su yolları açılarak suyun şehir dışından getirilmesi sağlanmış ve ev, bahçe, sokak, han, hamam, cami gibi halkın suya ihtiyaç duyduğu her yerde hizmetine sunulmuştur⁴⁹⁶.

Kaynaklarda ve kanunlarda tarım topraklarını ve hayvanları sulamak için kullanılan sulara *şirb/şürb*⁴⁹⁷, insanların içmek ve kullanmak için aldıkları sulara da *şefe/şefeh* denilmiştir. Bu sulardan yararlanmak ve suları talep etmek, insanların temel haklarından sayılmış ve şirb hakkı, şefe hakkı denilen haklarına müdahale edilmesine izin verilmemiştir⁴⁹⁸.

Osmanlı hukukunda, Osmanlı tebaasının sulardan en iyi ve düzgün şekilde yararlanabilmesi için bir takım kanunlara ve hükümlere yer verilmiştir. Kimsenin mülkü olmayan yatak, ırmak, dere ve çaylardan akan sular hem içmek hem de ekin ve hayvan sulamak için herkesin kullanımına açık kabul edilmiştir. Ancak bu sular kullanılırken kimseye zarar vermemek ve nöbetleşe yapmak şart koşulmuştur. Kişilerin kendi şahsi evlerine ya da bahçelerine ark, kanal ve boru yapmalarına müsaade edilmiş ve bu suların üzerinde mülk sahibinden başkasının hakkı olmadığı ifade edilmiştir. Havuz, kuyu, çeşme gibi yapıların mülk olarak yapılıp kullanılmasına da müsaade edilmekle birlikte, yine bunlar üzerinde de başkasının müdahalesine izin verilmemiştir⁴⁹⁹.

⁴⁹⁵ BOA, SAD 12, 240/3.

⁴⁹⁶ M. Mehdi İlhan, "Osmanlı Su Yollarının Sevk ve İdaresi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 27, S. 44, Ankara 2008, s. 42-43.

⁴⁹⁷ Hükümlerde "*kadimu 'l-eyyâmdan berü karyemize ceryân ve şürb ve intifâ' idegeldiğimiz*" şeklinde belirtilmiştir.

⁴⁹⁸ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 353.

⁴⁹⁹ Ahmed Akgündüz, "Kanunnamelerde Su", Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İSKİ Yayınları, İstanbul 2000, s. 201.

Üzerinde çalıştığımız defterlerden çalışmamıza başlangıç tarihini veren 1 numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin ilk hükmü su sorunu ile ilgilidir. Sivas eyaletinde yaşayan halkın hayatında su önemli bir yere sahip olmuştur. Suyla ilgili 48 şikâyet tespit edilmiştir. Bu şikâyetlerin 23'ü 1750-1752 tarihleri arasındaki sorunların kaydedildiği 4 numaralı defterdedir. 1 numaralı defterde 9, 9 numaralı defterde 10, 12 numaralı defterde 6 şikâyet bu konuyla ilgilidir. Su yollarının değiştirilmesi ve önünün kesilmesi sonucu bağ, bahçe ve bostanların sulanamaması temel şikâyet sebebi olmuştur. Su, gündelik yaşamın ve tarımın en önemli ihtiyacı olduğu için sudan yoksun bırakılmanın büyük sorun olacağı muhakkaktır.

İnsanların evlerinde müstakil olarak kullandıkları mülk suları ve çeşmeleri olmakla birlikte, sudan özellikle bahçelerini, ekinlerini ve hayvanlarını sulamak için yararlandıkları görülmektedir. Günlük aktiveleri olarak sayılabilecek bu işlemleri engelleyen bir sorun olması halinde, sorunlarının giderilmesi için mahkemeye başvuru yapmışlardır. Kişilerin kullandıkları suların engellenmesi ile ortaya çıkan en önemli sıkıntı, su ile beslenen hayvanların, bahçelerin ve ekinlerin telef ve zayi olması olarak bildirilmiştir. Suların engellenmesinin yanı sıra harkların değiştirilmesi, tarlayı su basması gibi ekinlere zarar verecek şekilde fazla su akıtılması sonucu meydana gelen zararların tamamı *zarar-ı şer'i* olarak değerlendirilmiştir. Zarar-ı şer'i, şer'ân kişilere tanınan haklara zarar verme anlamına gelmektedir.

Su Nazırı ve Mîr-âbı⁵⁰⁰ görevi verilmiş kişilere rastlanması, su ile ilgili işlemlerde örgütlenmelerin olduğunu göstermektedir. Merzifon'da Bendin Suyu olarak isimlendirilmiş sudan 12 adet çeşmeye su gönderilmiş ve bu sudan yöre halkı öteden beri (*kadimû'l-eyyâmdan berü*) hem kendileri su içmiş hem de hayvanlarını sulamıştır. Ancak köyden bazılarının suyun mecrasını değiştirerek kendi menzillerine nakletmeleri üzerine, suyun Nazırı ve Mîr-âbı olan Seyyid Hafız Abdurrahman bizzat İstanbul'a giderek şikâyette bulunmuştur⁵⁰¹.

⁵⁰⁰ Mîr-âb; bir şehrin su işlerine bakan kimse. Ferit Devellioğlu, a.g.e, s. 757.

⁵⁰¹ BOA, SAD 11, 2/3.

Sivas eyaleti içerisinde kullanılan sular müstakil-mülk sular, müşterek-ortak sular ve vakıf sular olmak üzere başlıca üç başlık altında incelenebilir. Su başlığı altında ele aldığımız diğer konular ise değirmenler ve su kemerleridir⁵⁰².

2.2.1.7.1. Mahsûs ve Müstakîl Mülk Sular

İnsanların evlerinde içmek, bahçelerini sulamak ve başka ihtiyaçları için kullandıkları sular “*mahsûs ve müstakîl mülk sular*” olarak adlandırılmıştır. Tasarruf hakkı mahsus ve müstakil olarak kabul edilen ve mülk statüsüne sahip suların çeşitli şekillerde elde edildiği ve çeşitli amaçlar için kullanılmasına izin verildiği görülmektedir. Evin civarında bulunan kuyulardan ya da yakınlardaki akarsulardan borular yardımıyla ya da su yolları kazılarak evlere ve bahçelere getirilmiştir. Evlerde kullanılan suyun haricinde kişiye ait tarladan ya da bahçeden doğan sular da mahsus ve müstakil sular olarak kabul edilmişlerdir. Mülk tarladan ya da bahçeden doğan sulara kimsenin müdahale etmesine izin verilmemiştir⁵⁰³.

Mülk suların kullanım ve tasarruf hakkı babadan oğula (*ebâ an ced*) intikal etmiştir. Suyu hâlihazırda kullananlar (mutasarrıflar) suların babalarından müntakil olduğunu belirtmişlerdir⁵⁰⁴. Su ile ilgili şikâyetlerde, şikâyeti yapanların, kullandıkları suyu yıllardır (*kadimû'l-eyyâmdan berü*) kullandıklarını ifade etmelerinin özel bir nedeni vardır. Zira su kullanım hakkında, suyun geçmişte kimin tarafından kullanıldığı bilgisine önem verilmekte ve buna göre karar verilmektedir;

“... *Su niza'ında (anlaşmazlığında) itibâr kadime olmağla münâza'un fih (ihtilaflı) olan su kadimden ne mahalde ve ne vechle cereyân edip sakî ve intifâ' edegelmişler ise yine kadimisi üzere icrâ ve sakî ve intifâ'*”

⁵⁰² Sivas Ahkâm Defterleri üzerinden hazırlanmış bir başka çalışmada su konusu müstakil mülk sular, ortak sular, vakıf suları, sahipsiz (başsız) sular olmak üzere başlıca dört madde halinde incelenmiştir. Zafer Karademir, “Osmanlı Sosyo-Ekonomik Yaşamında Su: 18. Yüzyıl Eyalet-i Rum Örneği”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014, s. 191-198.

⁵⁰³ Sahip olunan topraklardan doğan sularla ilgili “*mâ'-i mezbûrda âharın (başkasının) alakası olmayub*” şeklinde belirtilen ve aidiyet ifade eden kurallara pek çok hükümde rastlamak mümkündür. Örnek bir şikâyette, Eğin'den Cafer, Eğin yakınlarındaki Sarı Çiçek Dağı'nın Kalaycı Yurdu denilen mezra toprağında oluşan göldeki suyun, bunun tasarrufundaki tarlalardan çıktığını ve su yolunu kendisi kazarak sadece tarlalarını sulayacak kadar gölden su getirdiğini bildirmektedir. Cafer'in kullandığı suyun yaşadığı ve tasarrufundaki topraklardan kaynaklanmış olması nedeniyle, sudan yararlanması hususunda âharın engel olmamasının belirtildiği hükümde, bu kurala rağmen Divriği'nin Sevir nahiyesine bağlı Harakir köyünün halkı “*Bizim bu suya ihtiyacımız vardır*” diyerek Cafer'in hakkını yıkmış ve kendi köylerine götürmüşlerdir. Cafer'in suyunun kesilmesi tarlalarındaki mahsullerinin ve ekinlerinin telef ve zayi olmasına sebep olmuş ve zarara uğramıştır. BOA, SAD 1, 190/2.

⁵⁰⁴ Mülk suların babadan oğula intikal ettiğine dair bilgiler içeren bazı hükümler için bkz. BOA, SAD 11, 315/1.

*ettirilüb hilâf-ı şer‘-i şerîf ve kadime mügâyir âharın dahl ve ta‘arruzu
men‘ ...*⁵⁰⁵.

Gayrimüslim tebaa da sudan evlerinde ve bahçelerinde istedikleri gibi yararlanmışlardır. Sivas’ın Köhnecivan mahallesinde yaşayan Arvenit isimli zimmi, mülk menziline bulunan çeşmesine Sivas’taki İmam oğlu olarak bilinen suyun çeşmesinden yıllardır bir lüle⁵⁰⁶ su olarak kullandığını ifade etmiştir⁵⁰⁷.

Mahsus ve müstakil mülk suların alınıp satıldığına dair bilgiler de mevcuttur. Şahsi bir değer yüklenmiş olan suların babadan oğula intikal etmesinin yanı sıra istenildiği takdirde satılıyor olması da mülk suların önemli özelliklerinden birisidir. Sivas’ın Menadin köyünden Mehmet ile Tuğut köyünden Mütesellim oğlu İsmail ve Hacı oğlu İbrahim arasında mülk suyun alım satımı hususunda bir sorun yaşandığı için divana başvurulmuştur⁵⁰⁸.

Mülk suların başkasının mülküne ya da tarlasına zarar verecek şekilde akıtılması *zarar-ı şer‘i* kapsamında değerlendirilmiştir. Sivas’ın Hoca İmam mahallesinden Osman ve Cami-i Kebir mahallesinden Feyzullah, evlerine sonradan yaptırdıkları çeşmelerin ayaklarını, Tokmak mahallesinden Seyyid Hüseyin ve Seyyid Hacı Mehmet’in evlerinin duvarları altından geçirmişlerdir. Buradan geçen suyun etkisiyle Seyyid Hüseyin ve Seyyid Hacı Mehmet’in evlerinin duvarları çürüyüp yıkılmaya yüz tutmuştur. Zarar-ı şer‘i olarak adlandırılan bu durumun ortadan kaldırılması için emr-i şerîf rica edilmiştir⁵⁰⁹.

Bağ, bahçe ve tarlaların sularının kesilmesi zararlara sebep olduğu gibi, çeşitli sebeplerle çok sulanmaları da ürünlerin zayi olmasına sebep olmuştur. Bu zarara civardan birileri sebep olmuş ise zarar veren durumun ortadan kaldırılması ve zararın karşılanması onlardan talep edilmiştir. Amasya’nın Civan isimli mahallinde Hafız Mehmet’in bağının karşı tarafındaki Akbelek isimli bağın sahipleri, bağlarını sulamak için nehir içine bent yapmışlardır. Ancak bendin suyunun çok yükselmesi ile muhafaza edilemez bir hale gelen su, Hafız Mehmet’in bağını basıp ürünlerini telef etmiştir. *Zarar-ı şer‘i* olduğu belirtilen davada, *taraf-ı şer‘den* olay mahalline görevliler

⁵⁰⁵ BOA, SAD 9, 34/1.

⁵⁰⁶ Su ölçüsü birimi. Fehmi Yılmaz, a.g.e, s. 377.

⁵⁰⁷ BOA, SAD 9, 243/3.

⁵⁰⁸ BOA, SAD 9, 255/3.

⁵⁰⁹ BOA, SAD 9, 249/1.

gönderilmiş, inceleme yapılmış ve bendin iptal edilmesi yönünde karar çıkarılmıştır⁵¹⁰. Tokat'ın Beybağı mahallesinde birer adet bağı ve bahçesi olan Şeyh Hacı Mustafa'nın bağının yakınına sonradan bağ yapan Halil'in oluşturduğu sebilin suyu Mustafa'nın bağına taşmış ve bağın harap olmasına sebep olmuştur. Suyun kesilmesi ve zararın önlenmesi yönünde emir çıkmıştır⁵¹¹.

Mülk sulara sebepsiz yere sahip olmak isteyen mütegalibenin hareketleri halkın zor duruma düşmesine sebep olmuştur. Sivas'tan Seyyid Mehmed ve Seyyid Abdülkerim'in yıllardır kullandıklarını söyledikleri mülk sularına, yine Sivas'tan Numan itiraz ederek, bunların kullandıkları suyun aslında kendi mûrisi Abdullah Efendi'nin olduğunu, bu nedenle kendisine intikal ettiğini iddia etmiş ve desteğini aldığı mütegalibelerin de yardımıyla suyu fuzuli yere zapt etmiştir⁵¹². Arapgir'de mütegalibe Mustafa'nın yıllardır evinde ve bağında kullandığı suyun mecrasını değiştirerek suyunu kesmiştir⁵¹³. Bazı olaylarda mütegalibenin suya sahip olabilmek için hem su sahibini yaralama, küfür, ırza geçme gibi hareketler ile rencide ettiği hem de tarlasındaki mahsulünü yerle bir ettiği görülmektedir⁵¹⁴.

2.2.1.7.2. Ortak-Müşterek Sular

Ortak sular olarak değerlendirilen sular, yaşanılan bölgede kimsenin mülkü olmayan ancak bölge halkına ait topraklardan doğan (*nübu'*, *menba'*) dere, çay gibi sular ile kaynağını başka bölgeden aldığı halde uzun yollar boyunca akan akarsu, ırmak gibi suları kapsamaktadır. *Mâ-i câri* (akarsu) olarak adlandırılan bu gibi sulara, suyun doğduğu bölgenin halkı, sudan müşterek olarak yararlanma hakkına sahip kabul edilmişlerdir. Bu sular için de mahsus ve müstakil denildiği olmuştur. Dolayısıyla bu

⁵¹⁰ BOA, SAD 4, 320/4.

⁵¹¹ BOA, SAD 12, 117/1.

⁵¹² BOA, SAD 1, 6/2

⁵¹³ BOA, SAD 12, 315/1.

⁵¹⁴ Arapgir kazasına bağlı Ağın köyünde, mütegalibeden Ömer oğlu Hasan Bekir olarak tanıtılan kişi, köyden Hasan'ın tarlasına öteden beri cereyan eden suyunu kesmiştir. Hasan yaşadıklarını ve çaresizliğini mahkemede dile getirmiş ve anlattıkları kâtip tarafından şu şekilde kayıtlara geçirilmiştir; "*Bunun üzerine alet-ı harb ile hücum ve dilediği kadar darb-ı şedid ile darb ve beher tarafını mecrûh edib gadr ve ta'aadi eylediğinden ma'adâ yedinde olan alet-ı harb kendi alınına dokunub yüzüne kan isabet etmekle buna ifk ve iftira ve kuvvet-i irtişa sebebiyle bunun bağ ve tarlasını harâb ve buna şütüm-ı galîzâ ile şetm ve hetk-i arz eylediğinden ma'adâ bi-gayr-ı hak tecrîm ve mütegalibeye istinâden yüz guruşun alıp ve merkûm zî kudret olub mu'in-i kesîresi olmağla bir vechle mukâvemet ve icrâ-yı hak mümkün olamayub*". BOA, SAD 1, 98/1.

sular da bir kişiye değil bir bölgede yaşayan halkın tamamının tasarrufuna verilmiş mahsus ve müstakil sular olarak değerlendirilmiştir.

Bu sular üzerinde de başka bölgeden birilerinin müdahalesine izin verilmemiştir. Büyük su kaynağı niteliğinde olmayan ve bir bölgeye özgü olarak bölgenin civarından çıkan küçük su kaynaklarının kullanım hakkı sadece suyun çıktığı bölge halkına tanınmıştır. Hatta bu sulardan, yöre halkına ait mahsus ve müstakil sular olarak bahsedilmiştir. Kaynağın çıktığı yerde ikamet etmeyenlerin bu suya müdahale etme hakkı bulunmamaktadır. Yaşanılan bölgeden doğan suların sadece yöre halkı tarafından kullanılması kanunla sabit hale getirilmiştir. Suyun kullanımı hakkında bölgeler arasında bir sorun meydana geldiğinde suyun kaynağının çıktığı bölge dikkate alınmıştır. Ayrıca mülk sularında olduğu gibi ortak sular da suyun uzun süreden beri bir bölge halkı tarafından kullanılıyor olması suyun aidiyeti açısından belirleyici nitelikte olmuştur.

Bir bölgeden doğması nedeniyle yöre halkı tarafından kullanılan sular haricinde, iki bölge (genellikle köy) arasından geçen ve her iki bölgeye de yakınlığı nedeniyle ortak kullanılan sular da olmuştur. Bozok kazasına bağlı Koçak köyü ahâlisi ile Aline köyü ahâlisi yüz elli yıl boyunca iki köyün arasından geçen ve Kaynak Suyu olarak bilinen suyu mezralarını sulamak için ortaklaşa kullanmışlardır⁵¹⁵.

Ortaklaşa kullanılan suların önüne bina, bahçe, değirmen yaptıran veya harkın önünü keserek suyun akmasına engel olan kişilere de rastlanmıştır. Bu tür olaylar ekinlerin sulanmasına mani olduğu gibi yöre halkının da büyük su sıkıntısı yaşamasına sebep olmuştur. Divriği'nin Karahisar köyü halkı ekinlerini sulamak için yıllar boyunca Ödek ve Yassıviran köylerinden gelen suyu kullanmışlardır. Ancak o dönemde gerçekleşen seferler nedeniyle Karahisar halkının perişan düşmesinden yararlandıkları söylenen diğer iki köyün ahâlisi kullanılan suyun önüne bahçe ve bina inşa ederek suyun Karahisar köyüne gitmesine engel olmuşlardır⁵¹⁶. Arapgir'in Andırı köyünde de eskiden beri köye cereyan eden suyun üzerine yine köy halkından olan

⁵¹⁵ BOA, SAD 8, 67/1.

⁵¹⁶ BOA, SAD 8, 126/3.

Hacı Ahmet ve Hacı Ali isimli kardeşler kemer havuz inşa etmişler ve suyu buraya doldurup köydeki diğer kişilere gitmesine engel olmuşlardır⁵¹⁷.

Bir köyde birden fazla kaynaktan su kullanıldığı da olmuştur. Amasya'nın Zire köyüne önceden beri Ayan, Suvak, Değirmenli ve Ada Tepesi isimlerindeki sular cereyan etmiş ve köy halkı bu sulardan bağlarını sulamak için nöbetleşe usulüyle (münâvebe tarîkiyle) müştereken yararlanmışlardır. Köyde ikamet eden mütegalibelerin suları sadece kendi bağlarına akacak şekilde yollarını değiştirmeleri üzerine suyun eskiden olduğu gibi nöbetleşe usulüyle kullanılması yönünde emir çıkarılmıştır⁵¹⁸.

Kanunla belirlenmiş haklara rağmen, bir bölgeden doğan ortak suların kullanımıyla ilgili olarak halkın en önemli sorunu, sularına başka bölgeden (âhardan) birilerinin müdahale etmesidir. Suyla alakası olmayan civar yerleşimler⁵¹⁹, suyun mecrasını (yolunu) değiştirip kendi bölgelerine ya da evlerine götürme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Divriği'nin Timisi-yi Ulyâ köyünden doğan Beşpınar isimli akarsu, yıllardır köy halkının bağ, bostan, bahçe ve sâire mezrû'âtlarını suladıkları tasarruflarındaki müşterek suları olmasına rağmen, civardaki Eski isimli köyden Karabaş oğlu Abdulkadir suya fuzuli müdahalede bulunmuştur. Köy halkı tarafından şikâyet edilen Abdulkadir, mahkeme huzurunda yargılanmış ve suyun Timisi-yi Ulyâ halkına ait olduğu eski kayıtlardan tespit edilmiştir. Abdulkadir'in fuzuli müdahalesini terk etmesi için kendisine tembih edilmiş, daha sonra da emr-i şerîf çıkarılmıştır. Abdulkadir mahkemede "*Ol mâ'-i (su) mezbûrda hakkım yoktur*" beyanında bulunmasına rağmen mahkemeden sonra yine köyün suyuna müdahale etmeye devam etmiştir. Abdulkadir suya olan müdahalesinden vazgeçmediği gibi Eski köyünün halkı da ondan yana olmuşlardır. Köyden mütegalibelerin de işe karışmasıyla su sorunu başka bir hal almıştır. Sivas beylerbeyine nakledilen olayda beylerbeyinin olayı mahallinde çözmesi için gönderdiği mübaşir de Timisi-yi Ulyâ halkından 1000 kuruş mübaşiriye almış ve halkın maddi olarak da zor duruma düşmesine sebep olmuştur. Bunun üzerine tekrar çıkarılan hükm-i hümayûnda Ahkâm kayıtlarına bakıldığı ve

⁵¹⁷ BOA, SAD 6, 161/4.

⁵¹⁸ BOA, SAD 6, 160/3.

⁵¹⁹ Amasya'da yaşanan bir olayda, âyân ve mütegalibe olarak tanıtılan Rahtvân-zâde Ahmet Bey'in, zorla mecrasını değiştirip götürdüğü suyun, "*civarında bulunan*" şeklinde bahsedilen köye beş saatlik mesafede bulunduğu belirtilmiştir. BOA, SAD 4, 86/1; BOA, SAD 4, 86/3.

suyun Timisi-yi Ulyâ halkının olduğu, ayrıca daha önce bu konuda emir çıkarıldığı belirtilmiş, Abdulkadir'in kesinlikle müdahale ettirilmemesi ve köy halkından alınan mübaşiriyenin iade edilmesi hususunda beylerbeyine emredilmiştir. Çıkarılan kararlara uymayan Eski köy halkı ve mütegalibeler, ayarladıkları uydurma (müzevver) hüccet ile Beşpınar'ın suyunu iki gün iki gece Eski köyüne bağlamaya başlamışlardır. Ardından da Abdulkadir ve babası Mehmet Sivas'a gelip, kendilerinin ayarladıkları kırk beş atlı ile mübaşiri Timisi köyüne göndermişlerdir. Atlıların baskılarına dayanamayan Timisi halkı, emlak ve eşyalarını bırakarak Divriği'ye firar etmek zorunda kalmışlardır. Mübaşir de büyük çoğunluğu boşalan köydeki evlere girerek evlerdeki yiyecek ve içeceklere el koymuş ve yirmi gün köyde konaklamıştır. Daha sonra da köyde kalan birkaç ihtiyarı zorla suyun başına götürerek onların eliyle suyu Eski köyüne bağlatmıştır⁵²⁰. Örnek olarak verilen bu olayda yaşananlar, su için katlanılan eziyetlere ve yapılan işkencelere eşkıyalık bağlamında değerlendirilebilecek nitelikte kanıtlar sunmaktadır. Eşkıyalık her konuda olduğu gibi su konusunda da kendisini göstermiştir.

Ortak kullanılan suların harklarının⁵²¹ bakımı ve onarımının ortaklaşa yapılması ve çeşitli sebeplerden meydana gelen zararların da bölge halkı tarafından ortak olarak karşılanması gerekmektedir. Bu kurala uymayanlar da mahkemelere şikâyet edilmişlerdir⁵²².

2.2.1.7.3. Vakıf Sular

⁵²⁰ BOA, SAD 4, 336/1. BOA, SAD 9, 8/3, 34/1, 74/3.

⁵²¹ Hark; su akacak yarık, ark. Devellioğlu, a.g.e, s. 383.

⁵²² Gedegara'nın Debbaghane mahallesinin içinden geçen suyun harklarının temizlenmemesi üzerine su taşmış ve mahalledeki bazı evlerin duvarlarının yıkılmasına sebep olmuştur. Harkların temizlenmesinden bütün mahalle sorumlu olduğu ve "mahalle-i mezbûrun sa'ir ihmâlleriyle tathîr olunmadığından (temizlenmediğinden)" zararın (zarar-ı şer'inin) hep birlikte karşılanması istendiğinde, mahalleden bazıları üzerlerine düşeni yapmamışlardır. BOA, SAD 1, 2/3.

Osmanlı'da su kaynaklarına ve yapılarına sadece devlet önem vermemiş, bu hususla ilgilenen pek çok vakıf kurulduğu gibi hayır olarak çeşme, han, hamam, köprü yaptıran ve tamir ettirenler de olmuştur⁵²³.

Sivas eyaleti içerisinde çok sayıda vakıf çeşme, değirmen, hamam, köprü gibi yapılara rastlanmaktadır. Bazı bölgelerde çok şiddetli su sıkıntısı çekildiği için hayır sahipleri (*sâhibü'l-hayr, ashâb-ı hayrât*) yöre halkının su ihtiyacını karşılamak amacıyla vakıf çeşmeler yaptırmıştır. Darende de Darendeli Şeyh-zâde Vezir Ahmet Paşa tarafından yapılmış vakfın mütevellisi Mehmet, Darende halkının ciddi su sıkıntısı çektiği için ceddinin çeşme yaptırdığından bahsetmektedir⁵²⁴.

Yaptırdıkları su yolları ile bir bölgeye su getiren hayır sahipleri de olmuştur. Tokat'ta Kadı Hasan vakfının kurucuları Tokat merkezine hark ile taşıyarak su getirmişlerdir⁵²⁵. Su yollarının tamiri de hayır yapmak için seçilen yollardan biridir. Sivas'tan Hacı Hasan kendi malından 1200 kuruşu su yollarının tamirine vakfetmiştir⁵²⁶. Tokat'ta Çay mahallesinde Orta Hark Suyu olarak bilindiği söylenen bir hark vakfının kurulmuş olması da su vakıfları açısından önemli ayrıntılardan biridir⁵²⁷.

Ancak yapılan vakıflara gerek halkın gerekse vakıf görevlilerinin çeşitli şekillerde zarar verdikleri görülmektedir. Merzifon'da Merzifonlu Kara Mustafa

⁵²³ Osmanlı'da tesis edilmiş su vakıfları ve su yapıları hakkında yapılmış bazı çalışmalar şöyledir; Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a (ve diğerleri), *İstanbul Su Külliyyatı Vakıf Su Defterleri*, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) Yayınları, 34 Cilt. Caner Çiftçi, "Osmanlı Dönemi Bursa Su Yollarının Bakımı ve Onarımında Vakıfların Rolü", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, Uludağ 2002, s. 57-74. Ömer Demirel, "Sivas Çeşmeleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 3, Ankara 1992, s. 169-178. Sadettin Ökten, "Osmanlı Köprüleri", *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İSKİ Yayınları, İstanbul 2000, s. 61-80. Nazif Öztürk, "Osmanlı Su Vakıfları, Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı", İSKİ Yayınları, İstanbul 2000, s. 83-86.

⁵²⁴ Hükümde belirtilenlere göre; "*Darende kasabası ahâlisinin suya ziyâdesiyle müzâyakaları olmağla cedd-i müşârîin-ileyh Ahmed Paşa, Taşpınar nâm mevzi'iden su getürdüb kaza-yı mezbûrede bina eyledüğü on sekiz aded çeşmelerden icrâ ve kasaba-i mezbûrede kendü mülkü arsasında bir boyahane bina edip icâresinden beher sene kasabâ-yı mezbûrede defterde on dört bin akçe yazı ile mukayyed kadimî boyahane mutasarrıfı olanlara dokuz bin akçe virilüb ma'adası zikr olunan on sekiz aded çeşmelerin su yollarını ta'mir ve termimine harc ve sarf olunmak üzere vakf ve şart idüb*". BOA, SAD 5, 34/1.

⁵²⁵ BOA, SAD 9, 156/5.

⁵²⁶ BOA, SAD 9, 241/2.

⁵²⁷ BOA, SAD 12, 110/1.

Paşa'nın⁵²⁸ yaptırmış olduğu vakıf çeşme bulunmaktadır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yine Merzifon'da yaptırdığı Pembe Kapan Hanı isimli hanın icâresini çeşmenin tamirine tahsis etmiş olmasına rağmen, vakfın mütevellisi hanın kirasını kendisine harcamış ve çeşmenin harap olmasına sebep olmuştur⁵²⁹. Tokat'ta Kadı Hasan vakfının harklar vasıtasıyla Tokat merkezine taşıdığı vakıf sularını, bazı bağ sahipleri harkların içine toprak doldurarak kesmiş ve Tokat'a su gitmesine engel olmuşlardır⁵³⁰.

Su vakıfları hususunda görevlendirilmiş kişilerin bazı sorunlara sebep oldukları olaylar yaşanmıştır. Amasya'da Bayezid Paşa mahallesinde Molla Halil bin Şeyh Mehmet'in vakıf olarak yaptırdığı Oruç Bey Çeşmesi isimli çeşmenin tamiri hususuna beratla tayin edilmiş olan mütevellisi olan Köse Müezzîn oğlu Mehmet, görevinin sona ermesi ve yeni müteveli tayin edilmesiyle, çeşmenin tamiri için ayrılmış olan parayı yeni müteveliye iade etmemiştir⁵³¹. Amasya'nın Zire köyündeki su yolları vakfının mütevellisi Hacı Salih de vakıf için ayrılmış parayı zimmetine geçirmek amacıyla olduğu için şikâyet edilmiştir⁵³². Su vakfının mütevellisi değişince önceki mütevellinin suya ya da vakfın gelirlerine zarar vermeye çalışması da başka bir şikâyet konusudur. Sivas'ın Hoca İmam mahallesindeki halkın yararlandığı Çatal Çeşme vakfının suyunu, vakfın önceki mütevellisi ve mahalleden birkaç kişi mecrasını değiştirmek suretiyle kesmişlerdir⁵³³.

2.2.1.7.4. Değirmenler

Asiyâb da denilen su değirmenleri, güç kaynağı olarak sudan yararlanıyor olmalarından dolayı, genellikle düzenli olarak akan su güzergâhlarına ya da onlara yakın bölgelere kurulmak zorundadırlar⁵³⁴. Bir su üzerinde birden fazla değirmen

⁵²⁸ 1676-1683 yılları arasında IV. Mehmed'in sadrazamlığını yapmış olan Kara Mustafa Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Abdülkadir Özcan, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 246-249.

⁵²⁹ BOA, SAD 4, 204/3, 208/3

⁵³⁰ BOA, SAD 9, 156/5.

⁵³¹ BOA, SAD 4, 318/2.

⁵³² BOA, SAD 9, 172/2.

⁵³³ BOA, SAD 9, 207/4.

⁵³⁴ Ruhi Özcan, "Arşiv Belgeleri Diliyle Su Değirmenleri (Âsiyâb)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 40, Ankara 2016, s. 196.

kurulabildiği gibi⁵³⁵, değirmene gelen sudan daha fazla kişinin yararlanabilmesi için ahali arasında suyun sabahtan akşama ya da haftada birkaç gün şeklinde bölüşülerek kullanıldığına dair örnekler de mevcuttur⁵³⁶. Değirmenlerin daha verimli çalışabilmesi için gereken bol suyun birkaç mahalden toplanarak oluşturulduğuna da rastlanmıştır⁵³⁷.

Bir su kaynağı üzerinde inşa edilecek olan değirmenler için sahib-i arzdan yani timarlı sipahiden izin alınması gerekmiştir. Sahib-i arz izni olmadan değirmen yapılmasına ve kullanılmasına müsaade edilmemiştir. Sahip olunan değirmen üzerinde başkasının hak iddia etmesi ya da değirmenin zarar-ı şer'isi olduğu yönünde bir sorunla karşılaşılması durumunda, değirmen sahipleri sahib-i arzdan alınmış izinleriyle hak arayışı içerisine girmişlerdir⁵³⁸.

Değirmenler hakkında bilgi verilirken kaç göz olduğuna yani kaç taş kullanıldığına dair bilgiler de verilmiştir. Bu bilgi değirmenin büyüklüğü ve değeri hakkında fikir sahi olmamızı sağlamaktadır. İncelediğimiz bölge ve kaynaklardaki değirmenler genellikle iki gözlüdür. Tespit edilen en büyük değirmenler ise dört gözlüdür⁵³⁹. Yine bazı değirmenleri tanımlarken kullanılmış olan *bâb* kelimesi de işleyen değirmen taşı anlamına gelmektedir⁵⁴⁰.

Değirmen sahiplerinden *resm-i asiyâb* vergisi alınmıştır. Önemli gelir kaynaklarından birisi olan değirmenlerin çalışmasına ve vergilerinin düzenli olarak toplanmasına önem verilmiştir. Asiyâblardan alınan vergilerin bazı timar sahiplerinin gelirlerine (*hâsıl*) eklendiği görülmektedir⁵⁴¹. Gelirleri bir timara ait olan değirmenleri işletenlerin, değirmenin tamiriyle ilgilenmemeleri sonucunda harap olması ve işlemez

⁵³⁵ Gümüş kazasına bağlı Hacı köyde akan su üzerinde iki değirmen birbirine zarar vermeyecek konumlarda yapılmış ve seksen doksan sene boyunca bu şekilde suyu ortaklaşa kullanarak çalıştırılmıştır. BOA, SAD 1, 250/3.

⁵³⁶ Merzifon'da Rumcuk köyünde bir değirmene ortak olan Ali, Hacı Ahmet ve Hacı Mehmet isimli üç kişinin değirmenlerinde kullandıkları su, öteden beri (*kadîmü'l-eyyâmdan berü*) bunların değirmeninden çıktıktan (huruç) sonra, akşamdan sabaha kadar Rumcuk köyündeki ahalinin ekinleri sulamalarında kullanılmıştır. BOA, SAD 5, 73/2.

⁵³⁷ Merzifon'dan Mehmet, kazanın dışında bir mahalde bulunan değirmenine, Kirişhane ve Gürbüzler çeşmeleri ve sâir ayrı ayrı mahallerden ceddinin getirttiği sulardan oluşan mahsus ve müstakil suları kullanmaktadır. BOA, SAD 5, 59/2, 61/2.

⁵³⁸ Zile'den Ebubekir, değirmenini zarar-ı şer'i iddiasıyla iptal etmeye çalışanlara, değirmenini sahib-i arz izniyle yaptığını söylemiştir. BOA, SAD 1, 124/1.

⁵³⁹ Gedegara'da Seyyid Mustafa Efendi'nin değirmeni dört gözdür. BOA, SAD 5, 58/4.

⁵⁴⁰ Özcan, "Su Değirmenleri", s. 201.

⁵⁴¹ BOA, SAD 6, 3/2.

duruma gelmesi halinde, değirmen, sahib-i arz tarafından başka birine devredilmiştir⁵⁴². Asiyâb vergisini belirlenen orandan fazla almak isteyen görevliler de şikâyet edilmişlerdir⁵⁴³.

Bazı değirmenler müşterek bir şekilde (*ber vech-i iştirâk*) kullanılmıştır. Değirmenin bulunduğu bölgede yaşayanlardan genellikle iki kişi bir değirmene mülkiyet üzere ortaklaşa sahip olmuşlardır. Ortaklığın kurulma sebebinin değirmenin birlikte inşa edilmiş olmasından kaynaklandığından bahseden örnekler olduğu gibi⁵⁴⁴ değirmenden elde edilecek gelirlere ortak olanlar da bulunmaktadır. Ortaklaşa kullanılan değirmenlerde ortağın biri vefat ettiğinde onun hissesi veresesine intikal etmektedir⁵⁴⁵. Ortaklaşa kullanılan değirmenler de hisse sahiplerinden birinin diğerinin hakkını da gasp etmeye çalışması en sık yaşanan sorunlardandır. Ortaklar arasında yaşanan sorunlar nedeniyle değirmenin işleyemez duruma geldiği ve yıkılmaya yüz tuttuğuna dair şikâyetler de mevcuttur⁵⁴⁶.

Değirmen sahipleri istedikleri takdirde değirmenlerini kiraya verebilmişlerdir. Zeytun kazasından Mehmet, Abdal Bey oğlu olarak tanınan İbrahim'in Kürtler Deresi isimli mahalde bulunan iki ocak değirmenini her sene 70 ölçek tahıl ücreti vermek şartıyla kiralamıştır⁵⁴⁷.

Bazı vakıf sahipleri de sahip oldukları mülklerini vakfetmişlerdir. Sivas'ın Emirhan köyünden Mehmet Efendi bir göz mülk değirmenini vakfetmiştir⁵⁴⁸.

⁵⁴² Bozok sancağının Baltı nahiyesine bağlı Kızıl Beyli köyünde, bir göz değirmen ocağını işletmesi ve vergi vermesi gereken kişi, uzun bir müddetten beri değirmenin tamire muhtaç bölgelerini tamir etmemiş ve harabına sebep olmuştur. Sahib-i arz bu kişiyi değirmeni tamir ettirmesi ve işletmesi hususunda uyarmış olmasına rağmen yine de değirmeni kullanmamıştır. Köyden Hacı Ali, değirmeni kendi parası ile tamir ettirip işletmeye talip olunca sahib-i arz değirmeni tapu resmi ile buna devretmiştir. BOA, SAD 4, 33/3.

⁵⁴³ BOA, SAD 4, 27/1.

⁵⁴⁴ Bozok'tan Hacı Ali ve Hasan, Ağcakoyunlu isimli köyde iştirâken inşa ettikleri değirmene iştirâken mutasarrıf olmuşlardır. BOA, SAD 1, 117/6.

⁵⁴⁵ Gümüş kazasına bağlı Kuzvıran köyü toprağında Baş Değirmen olarak bilinen mülk değirmene Hacı Ahmet ve Mustafa Efendi mülkiyet üzere iştirâken mutasarrıflardır. Mustafa'nın vefat etmesiyle sahip olduğu hissesi irs-i şer'le (şer'i yolla) eşi Hatice ve kızları Emine ve Ayşe'ye intikal etmiştir. BOA, SAD 5, 12/1.

⁵⁴⁶ Merzifon'dan Molla Osman ile Haznedâr- zâde Ahmet'in ortaklaşa işlettikleri Gühem? Değirmeni isimli değirmeni, Ahmet'in tek başına zapt etmeye çalışması nedeniyle meydana gelen olaylar sırasında değirmen yıkılmaya yüz tutmuştur. BOA, SAD 5, 78/1.

⁵⁴⁷ BOA, SAD 5, 121/2.

⁵⁴⁸ BOA, SAD 1, 115/2.

Müstakil sular kategorisinde değerlendirilen diğer bir su kaynağı da değirmenlerde kullanılan sular olmuştur.

Değirmenler üzerinde de mütegalibenin müdahalesi görülmektedir. Mülk değirmenleri yıkmak ya da kasıtlı olarak mevcut bir değirmenin yanına yeni bir değirmen ihdas ederek önceki değirmenin suyunu kesmek gibi faaliyetlere girişenler olmuştur⁵⁴⁹.

Değirmenler babadan oğula intikal eden mülk özelliğine sahiptir. Miras paylaşımlarında vefat edenin değirmeni varsa o da mirasa dâhil edilmiştir. Arkasında oldukça yüklü miktarda mal mülk bırakan bazı kişilerin birden fazla değirmene sahip olduklarına rastlanmıştır⁵⁵⁰. Mülk statüsünde olan değirmenlerle ilgili davalarda zaman aşımı da mülk davalarında olduğu gibi 15 sene ile sınırlandırılmıştır⁵⁵¹.

2.2.1.7.5. Su Kemerleri

Su kemeri, suyun seviye kaybetmeden ulaşımını sağlamak için dere veya vadilere yapılan köprü şeklindeki ayaklı su yoludur⁵⁵². Sivas eyaleti içerisinde Merzifon'da su kemeri ile ilgili bilgilere rastlanmıştır. Merzifon'dan Musob? isimli zimmi tasarrufunda bulunan su kemerinden geçen on mâsûra⁵⁵³ suya mutasarrıftır. Bu on mâsûrâ suyun bir mâsûrâsı menziline, bir mâsûrâsı civarlarındaki çeşmeye ve sekiz mâsûrâsı kasabaya gelen suya akıtılmaktadır. Musob'un vefatına kadar bu düzen bozulmadan devam etmiştir. Ancak onun vefatıyla kasabadan mütegalibe olarak tanımlanan bazıları, menziline ve çeşmeye akan suya engel olmuşlardır⁵⁵⁴.

⁵⁴⁹ Zile'den Molla Bekir Dere Boğazı isimli mevzide kurulmuş olan Hacı Ahmet ve İshak'ın değirmenlerinin yanına yeni bir değirmen yaptırarak, bunların değirmeninin suyunu kendi değirmenine bağlamıştır. BOA, SAD 1, 7/5.

⁵⁵⁰ Gedegara'dan Mehmet bin Hacı Şaban'ın Gedegara'da Kayalı mevki yakınlarında iki göz mülk değirmen ve Değirmenbaşı mahallesinde bir bâb mülk âsiyâb bıraktığı görülmektedir. Mehmet'in terekesi sadece değirmenlerle sınırlı değildir. Bedesten içinde sekiz adet, bedestenin pınar tarafında on üç tanesi büyük olmak üzere kırk dört adet dükkân, boyahane yakınlarında sekiz adet mülk oda olarak sayılan terekesi ile oldukça varlıklı olduğu görülmektedir. BOA, SAD 5, 83/2.

⁵⁵¹ Bir hükümde “*Bu makûle bilâ özr-i şer’i on beş sene murûr iden emlâk da ‘vâsının istima’ı memnû’ olmağla*” ifadesi ile “*Bu makûle inde ‘ş-şer’ on beş sene murûr iden mülk değirmân da ‘vâsının istima’ı memnû’ iken*” kanunları birlikte zikredilmiştir. BOA, SAD 5, 12/1.

⁵⁵² Fehmi Yılmaz, a.g.e, s. 592.

⁵⁵³ Mâsûrâ, bir su kemerinde suyun taksimi için kullanılan resmî su ölçüsü birimidir. Fehmi Yılmaz, a.g.e, s. 400.

⁵⁵⁴ BOA, SAD 4, 155/5.

2.2.2. Toprak Üzerindeki Temel Sorunlar

Osmanlı toprak sisteminin temelleri olan has, zeamet ve timar Sivas eyaleti genelinde uygulanmıştır. Toprakların bazılarının sürekli olarak aynı statüde kalmadıkları, timarların birleştirilerek zeamete dönüştürülmesi veya has toprağının vakıf toprağı haline çevrilmesi gibi durumların olduğu anlaşılmaktadır⁵⁵⁵.

Sivas eyaletindeki toprak sistemi üzerindeki temel sorunlar toprak gelirlerine müdahale şeklinde ortaya çıkmıştır.

İkinci sırada niza'ı olarak belirtilen toprak anlaşmazlıkları gelmektedir. Bir başkasının tasarrufunda olan topraklara sahip olmaya çalışan kişiler şikâyet edilmişlerdir. Bu iki temel sorun haricinde görevlilerin fuzuli müdahaleleri ve fazladan vergi toplamak istemeleri de önemli sorunlar arasındadır. Bazı bölgelerdeki reayanın üzerine düşen vergiyi vermemesi de bir başka şikâyet konusudur.

Temel olarak yukarı bahsedilen noktalarda sorunlar yoğunlaşmakla birlikte sistemin içerisinde vuku bulan farklı sorunlarla da karşılaşmak mümkündür. Harmanı kaldırma zamanı, ürünleri yakın pazara götürme, toprağı terk etme, eşkıyaların topraklar ve ürünler üzerindeki müdahaleleri bunlardan bazılarıdır.

Toprakların işletilmesi belirli bir düzen çerçevesinde olup herkesin hangi toprağı işletme hakkına sahip olduğu kayıt altına alınmaktaydı. Buna rağmen arazi anlaşmazlığı ve kendi hakkına kanaat etmeyip başkasının haklarına tecavüz etmeye çalışma gibi problemlerle çok sık karşılaşmaktadır.

Toprak sistemi içerisinde yer alan timar, zeamet, has bölgeleri ile yaylak, kışlak, mera, mezra, orman, çiftlik gibi toprağın bölümlerinin tamamı hem dışardan müdahaleye maruz kalmış hem de vergi, su sorunu, iskân meseleleri gibi olaylara sahne olmuştur. Toprak hakkındaki temel problemler aşağıdaki tabloda genel bir şekilde verilmeye çalışılmıştır.

⁵⁵⁵ Niksar'ın Üçgül ve Keraline? isimli köylerinin 14.415 akçe olan gelirleri mir-i miran hassı mülhakâtından iken Sivas valisi tarafından tayin olunan görevlilerin zulümlerinin nihayeti olmadığı için, köylerin gelirleri mir-i miran hassı mülhakatından çıkarılıp yeniden inşa edilmiş olan Hacı Hamza Derbendi vakfına bağlanmıştır. BOA, SAD 1, 19/1.

Tablo 15: Toprak Hakkındaki Başlıca Şikâyetler

Şikâyet Konusu	Yıllara Göre Şikâyet Sayısı (Adet)			
	1742-1744	1750-1752	1761-1763	1767-1774
Görevlinin ziyade veya fuzuli vergi talebi	41	47	53	37
Eşkiya ve âyânların cebren ve fuzuli salyane ve sâire vergi talebi	17	14	21	16
Vergi vermeyen reaya	36	34	15	11
Arazi anlaşmazlığı	8	16	18	8
Araziye fuzuli müdahale ve zapt	35	45	21	18
Gelirlere fuzuli müdahale	33	52	37	28
İşkân – Kadimi topraklarını terk	21	9	22	14
Su sorunu	9	23	10	6

2.2.2.1. Gelirlere Fuzuli Müdahale

Toprak hakkında gelen şikâyetlerin yoğunlaştığı temel konuların başında ürün (mahsul) ve gelirlere (vergilere, rüsum) gereksiz yere müdahalede bulunduğu hakkındaki şikâyetler gelmektedir. Müdahaleden kasıt, bir bahane ile ürünlere el konulması ve vergilerin zapt edilmesidir. Bu sebeple gelirlere müdahale edilmesinin mahsulün noksan olmasına sebebiyet verdiği ve gelir sahibine *gadr* yapıldığı belirtilmiştir.

Toprak gelirlerine yapılan bu *fuzuli* müdahale has, zeamet, timar topraklarına karşı pek çok açılardan gerçekleşmiştir. Bazı şikâyetlerde timar arazisine müdahale olmuşken bazılarında da timar sahibi başka birine ait zeamet, has ya da malikâne topraklarına müdahalede bulunmuştur.

Sivas ve Canik sancaklarında 28.069 akçelik zeamete mutasarrıf olan Ali ve Abdullah'ın zeametine dâhil olan Haluncuk köyünün 4000 akçelik gelirlerine, Canik sancağının Satılmış nahiyesinde mirliva hassına tahsis edilmiş gelirleri almakla görevlendirilmiş voyvoda, kendi hassı gelirlerinden olduğunu iddia ederek, müdahalede bulunmuştur⁵⁵⁶. İskilip kazasının İnek? köyünün timarına ait oşür mahsulünü zeamet sahibi zaim İsmail fuzuli zapt etmiştir⁵⁵⁷.

Toprağın tasarruf hakkının çeşitli sebeplerle el değiştirdiği durumlarda topraktan hâsıl olacak ürünün gelirinin kim tarafından tahsil edileceği konusu tartışma sebebi olmuştur. Eski mutasarrıf ile yeni mutasarrıf arasında meydana gelen tartışmada itibar tahvil tarihine yani toprağın el değiştirdiği tarihe olmuştur. Kanuna hükümler içerisinde de yer verilmiş, “*Zeamet ve timar mahsulünde itibar tahvili tarihine olub*” kanunu belirtilmiştir⁵⁵⁸.

Gelirlerin kim tarafından tahsil edileceği hususundaki sorunlarda, Defterhâne-i Âmire'de muhafaza edilen Rûznâmçe, İcmâl ve Mufassal defterlerine bakılarak karara varılmıştır. Toprakta elde edilen gelirler üzerindeki sorunlarda bahsedilen defterler kontrol edildikten sonra, defterlerden elde edilen sonuç bütün ayrıntılarıyla şikâyet hükmüne yazılmıştır. Bu nedenle toprak gelirlerindeki anlaşmazlıklar ve toprak nizâ'ı konusundaki hükümler oldukça uzun yazılmış, bazen iki hatta üç sayfa yer kaplamıştır.

İcmalli zeamet köylerinin serbest olması kanun olmasına rağmen bu topraklara yapılan müdahalelere rastlanmaktadır. Ehl-i örf sınıfından olan mir-i miran, mirliva, mütesellim, voyvoda, subaşı ve sâirelerinin de icmalli zeamet topraklarına müdahalede buldukları olmuştur. Bu gibi durumlarda Ruznamçe-i Hümâyûn ve Defter-i icmale bakılarak toprağın icmalli zeamet olup olmadığı kontrol edilmiş, icmalli zeamet

⁵⁵⁶ BOA, SAD 1, 8/1.

⁵⁵⁷ BOA, SAD 9, 38/4.

⁵⁵⁸ Bkz. BOA, SAD 9, 19/4.

olduğu kayıtlı ise müdahale edenlerin müdahalelerinin engellenmesi hususunda emir çıkarılmıştır⁵⁵⁹.

Serbest mukataalarda bölgenin işlerinin ve çeşitli sorunlarının voyvodaları tarafından halledilmesi kanundur. Voyvoda haricinde valilerin, hâkimlerin ve sâirein müdahalesi men edilmiştir. Buna rağmen serbest mukataalara bazı müdahaleler yaşanmıştır. Harameyn-i şerifeyn mukataalarından olan Merzifon ve tevâbi'i mukataası köyleri serbest olup çeşitli işlerinin voyvodaları marifetiyle görülmesi uygun görülmüştür. Buna rağmen mirmiran tarafından verilen buyruldu ile bölgeye çok sayıda asker gönderilmiş ve halka zulmedilmiştir⁵⁶⁰.

Has topraklarda yaşanan sorunlar timar ve zeamet topraklarına göre oran itibariyle daha azdır. Bozok sancağının Akdağ kazasının Baltı nahiyesine bağlı Elma Hacılı-yı Zir ve el-Müslimiyye köylerinin gelirleri has (havass-ı hümâyûn) toprağıdır ve malikâne olarak Mustafa'nın üzerindedir. Ancak Bozok hassı voyvodası olanlar “*Bozok hassı mülhakatındandır*” diyerek has toprağı üzerinde aidiyet iddiasında bulunmuşlardır. Defterhane-i Amirede muhafaza edilen Defter-i İcmal ve Mufassala bakılarak 166 reaya, 8 zemin ve bir asiya ile 9500 akçe geliri yazılı Elma Hacılı-yı Zir ve 10 reaya ve 1 zemin ile 500 akçe geliri yazılı el-Müslimiyye köylerinin has mülhakatından oldukları tespit edilmiştir. Daha sonra Hazine-i Amire'de muhafaza edilen Baş Muhasebe Defterleri incelenmiştir. Bu defterlerde de Elma Hacılı köyünün yarısının (nisfının) Veli Ağa'nın ve diğer yarısının Mustafa Ağa'nın uhdesinde olduğuna, ayrıca her sene Tokat voyvodalarına vermeleri gerektiğine dair kayıtlara ulaşılmıştır. Yapılan tetkiklerin ayrıntılı yazıldığı hükümde “*Defter-i Hakanî mucubeince amel olunması*” emredilmiştir⁵⁶¹.

2.2.2.2. Arazilere Fuzuli Müdahale

Topraklar üzerindeki en temel şikâyetlerden biri, sahib-i arzdan tapuyla alınmış yerlere hariçten birinin fuzuli yere müdahalede bulunmasıdır. Toprak sahibinin kim olduğu ve toprak üzerinde işletme hakkının kime ait olduğu Defter-i İcmal ve

⁵⁵⁹ Bkz. Gedegra'nın Uyum Ağa isimli köyü icmalli zeamet köylerindedir. Köyün gelirlerine mirmiran, mütesellim, voyvoda ve mültezim müdahale ederek köyden vergi almak istemişlerdir. Bu durum üzerine konuyla ilgili zikredilen kanun şöyledir: “*İcmalli zeamet karyeleri serbest olmak kanun-ı mukarrerdir. Hariçten dahl olunmak kat'a caiz değildir*”. BOA, SAD 9, 45/2.

⁵⁶⁰ BOA, SAD 9, 50/3.

⁵⁶¹ BOA, SAD 9, 27/2.

Mufassal'da kayıtlı olmasına ve bölge halkının da toprağı yıllardan beri işleyen kişi hakkında şahitlik etmelerine rağmen, bazı kişiler kayıtların ve şahitliklerin aksine iddialarla ortaya çıkmışlardır.

Arazilere müdahaleler çok yönlü olmuştur. Bazı bölgelerde timarlı sipahi bir vakıf gelirine müdahale ettiği için şikâyet edilirken, bir başka olayda vakıf mütevellisinin timar toprağını zapt etmeye çalıştığı durumlar yaşanmıştır. Amasya'nın Argoma nahiyesinde Kılıç köyünün sipahileri Hoca Sultan zaviyesi vakfi mütevellisinin timarı dâhilindeki toprakları zapt etmeye çalışmıştır⁵⁶². Gelmuğad kazasına bağlı Güroluk isimli köyün malikâne gelirlerini, Bulamur? köyü sipahileri Osman ve Hüseyin "*Timarımız toprağındandır*" diyerek zapt etmişlerdir⁵⁶³. Hüseyin-abâd nahiyesinde Sipahi Ahmet'in 14.000 akçelik timarı dâhilindeki Çatak Pınarı köyünün vergilerine, Karahisar-ı Demirlü nahiyesinde Hüsamiye Medresesi vakfının mütevellisi tarafından fuzuli müdahalede bulunulmuştur. Vakıf mütevellisinin müdahalesi "*... vakıf yerlerin zabta kanaat etmeyüb hilâf-ı defter-i hakanî ve mügayir-i kanûn ve resim fuzuli müdahale ve tagallüben zabt ve gadr*" şeklinde açıklanmıştır⁵⁶⁴. Bu şikâyette de olduğu gibi bir kişiye ya da kuruma tahsis edilmiş gelir kaynaklarına yapılan fuzuli müdahalenin sebebi "kanaat etmeme" olarak yorumlanmıştır. Çünkü toprağı işleme hakkına sahip herkesin elinde beratı vardır ve belirli bir gelire sahiptir. Ayrıca görevlilere ya da vakıflara tahsis edilmiş topraklar ve buralardan sağlanacak gelirler de bellidir.

Arsa davalarına gayrimüslimler arasında da rastlanmıştır. Eğin'in Sürek köyünden Sarraf Hazeros, mülk evinin bitişiğindeki arsaya 30-40 seneden beri mutasarrıf iken, köyden Zahak isimli zimmi tarlanın kendisine ait olduğu iddiasıyla tarlaya bir bina yaptırmıştır. Hazeros elindeki hücceti kanıt olarak sunmuş ve 30 seneden fazla bir zamandır arsanın sahibi olduğunu söylemiştir. Ayrıca Hazeros'un arsanın sahibi olduğunu bilen 40-50 kişilik bi-garaz Müslimîn de Zahak'ın arsaya fuzuli müdahalede bulunduğunu ihbar etmişlerdir. Neticede Zahak'ın müdahalesinin engellenmesi emredilmiştir⁵⁶⁵.

⁵⁶² BOA, SAD 9, 21/2.

⁵⁶³ BOA, SAD 9, 43/3.

⁵⁶⁴ BOA, SAD 9, 4/1, 5/1.

⁵⁶⁵ BOA, SAD 3, 50/2.

Toprak anlaşmazlığının ve fuzuli müdahalenin yaşandığı durumlarda, ilgili defterler incelenerek toprağın işletme hakkına kimin sahip olduğu tespit edilmiştir. Tespitin ardından, toprak sahibi, bundan sonra kimsenin toprağına ve gelirlerine müdahalede bulunmaması hususunda emir çıkarılmasını rica etmiştir. Bu rica üzerine defterlerdeki bilgiler ayrıntılarıyla hükümlere yazılmış ve karar olarak da “*Defter-i Hakanî mucebince amel olunmak için yazılmıştır*” ifadesiyle hüküm bitirilmiştir⁵⁶⁶.

2.2.2.3. İskân Sorunları

Sivas eyaleti içerisinde bir toprağı işlemekle ve vergisini vermekle yükümlü tutulmuş halkın bir yerden başka bir yere göçüp yer değiştirmesi hoş karşılanmamıştır. Bunun temel sebebi olarak reayanın toprağını terk etmesiyle ekilmesi gereken toprağın boş kalması ve ekilecek araziden alınacak verginin tahsil edilememesi gösterilmiştir. Toprağın ekilmemesi sonucunda vergi toplanamaması da devlet gelirlerinin azalması anlamına gelmektedir. Vergi toplamakla görevli kişiler, vergiye dâhil bölgelerde ikamet eden halkın yer değiştirmiş olmalarından şikâyet ederken, vergilerinin eksik toplanmasına sebep (*kesr ve noksân tertibine bâ'is*) olduklarından yakınmışlardır.

Eyalet içinde, bir yerden başka bir yere yapılmış göçler olmakla birlikte, eyaletten Asitane'ye yapılmış göçler de olmuştur. Terk edilen her köy toprağı ziraatin ve dolayısıyla vergilerin zarar görmesi anlamına geleceği için sancak içi ve sancak dışı göçlerin yasaklandığıyla ilgili emirlere rastlanmaktadır. Artukabâd kazasının Depecik köyü reayaları Artukabâd kazasının başka köylerine ve kasabalarına göç etmişlerdir. Reayanın bu hareketi kanuna aykırı (*hilâf-ı kanûn*) olduğu için divana bildirilmiştir⁵⁶⁷. Eğin'in Abcağa köyündeki bazı gayrimüslim reaya, kim oldukları belirtilmemiş kişilere verdikleri rüşvetlerle, aileleriyle birlikte Asitane'ye firar etmek istemişlerdir. Ancak “*Asitane-i Aliyye'ye bu makûle nisâ ta'ifesi gelmek memnû'âtandır*” denilerek bunların Asitane'ye aileleriyle göçmelerine onay verilmemiştir⁵⁶⁸.

Sonraki senelerde Eğin'den Asitane'ye göçmek isteyenlere yine rastlanmıştır. 1762 senesinde Eğin'in Gamurgab köyündeki reayaların yaptıkları şikâyete göre, *ev göçü* ile Asitane'ye gitmek yasak olmasına rağmen, köylerindeki zengin kişiler bir

⁵⁶⁶ Bkz. BOA, SAD 1, 157/1.

⁵⁶⁷ BOA, SAD 4, 108/3.

⁵⁶⁸ BOA, SAD 4, 2/2.

yolunu bularak Asitane'ye göçmeyi başarmışlardır. Göçün neticesinde 150 hanelik köyde sadece 15 hane kalmıştır. Kalan 15 hane içerisinde de Bedros, Zafir ve Minas isimli zimmilerin aileleriyle birlikte Asitane'ye gitme hazırlığında oldukları belirtilmiştir. Köy ahalisinden geriye kalan 7-8 hane halkı, köyün ödemesi gereken bütün vergilerin boşalan köyde kalanlara yüklendiğinden bahsetmektedirler. Göçün engellenmesini rica eden köy halkının istekleri doğrultusunda eski kayıtlara bakılmış ve daha önce Abcağa köyü ve Tuzla ahali için “*Taşradan Asitane-i Aliyye' me ev göçü ile nisâ ta'ifesi gelmek memnû'âtandır*” fermanlarının gönderildiği tespit edilmiş, daha önce de gönderilen fermanlara göre amel olunması istenmiştir⁵⁶⁹.

Göç bazı durumlarda çeşitli zorunlulukların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bir yörenin halkı eşkıya zulmüne maruz kalıyorsa ya da toprağı verimsizleşmişse göç etmek zorunda kalmıştır. Sivas sancağında olduğu belirtilen Ağın köyünün reayaları, belirtilmeyen bir sebepten dolayı *perakende ve perişan* bir hale düştükleri için dağılmışlar ve göçe mecbur kalmışlardır. Bu köydeki reayalar Sivas'ın çeşitli kasabalarına, köyelerine ve askerî çiftliklerine göç etmişlerdir. Bu durumdan en çok etkilenen, köyün 80.200 akçelik zeametne mutasarrıf olan Sivas'ın Defter Kethüdası Halil olmuştur⁵⁷⁰.

Eşkîyalık olayları da göç edilmesini zorunlu hale getiren olaylardandır. 1744 tarihli bir hükümde Fenaris kazasının Coskara? isimli köyünde eşkıyadan Güdük Kadı, Bağdatlı Ahmet Paşa, Kara Mustafa, Topal Mehmet, Süleyman ve Kolçakçı oğlu İbrahim öncülüğünde ihtilal olduğundan bahsedilmektedir. Bahsedilen ihtilal sebebiyle köyde emniyet ve rahatları kalmayan köyden Ataullah ve zevcesi Ayşe firar ederek Niksar'a hicret edip yerleşmek zorunda kalmışlardır⁵⁷¹.

Görevliler tarafından raiyyetlik iddiasıyla ve iskân teklifi ile rahatsız edilenler de olmuştur. Belirli bir yerde ikamet edip yaşadıkları bölgenin defterlerinde vergi mükellefi ve raiyyet olarak kayıtlı olan bazı kişiler, alakalarının olmadığı bir başka bölgenin sipahisi ya da başka görevlileri taraflarından kendi topraklarında ikamet

⁵⁶⁹ BOA, SAD 9, 80/2, 268/2, 344/2, 345/2. (Evâhir-i B Sene 1175/Şubat 1762)

⁵⁷⁰ BOA, SAD 1, 82/1.

⁵⁷¹ BOA, SAD 1, 286/1.

ettikleri iddiasıyla rahatsız edilmişlerdir. *İskân teklifi ile te'addi* olarak adlandırılan bu durumun amacı görevlinin gelirini artırmak istemesidir.

2.2.2.4. Toprağın Ferağ ve Tefvizi

Ferağ, bir kimsenin bir şey üzerindeki tasarruf hakkını bir başkasına terk etmesidir. Toprak sisteminde bu tabir, miri arazi mutasarrıfının bu arazi üzerindeki tasarruf hakkını, devletin izni ile bir başkasına terk etmesi anlamına gelmektedir⁵⁷². Tefviz de miri arazinin mülkiyet hakkı (rakabe) devlette kalmak üzere, tasarruf hakkının bir bedel karşılığında ve süresiz olarak devletçe şahıslara devredilmesidir⁵⁷³.

Toprağın tasarruf hakkını elinde bulunduran reaya, çeşitli sebeplerle bu hakkından vazgeçip toprağın tasarrufunu başkasına devretmiştir. Devir işlemleri genellikle toprağı tasarruf edenin vefatı üzerine gerçekleşmiştir.

Ferağ ve tefviz hadiselerinde yaşanan temel sorunlardan biri, toprağın tasarruf hakkını bir başkasına bırakan kişinin vefatından sonra çocuklarının ya da diğer mirasçılarının ferağa ve tefvize itiraz etmeleridir. Vârislerin bir bahane ile toprağın tasarruf hakkını üzerlerine almaya çalışmaları şikâyet edilmişlerdir⁵⁷⁴. Vefattan sonra vârislerin rızalarıyla alınan tarlalarda aradan birkaç sene geçtikten sonra vârislerin sözlerinden dönmeye ve tarlayı tekrar almaya çalıştıkları da olmuştur⁵⁷⁵.

Ferağ ve tefviz sırasında alınan bedellerle ilgili bazı bilgilere de rastlanmıştır. 1743 yılında Eğin kazasının Argu? köyünde gerçekleşen ferağ ve tefviz sırasında tarlayı üzerine alan kişiden 60 kuruş alınmıştır⁵⁷⁶.

2.2.2.5. Toprağın Tevcihi

Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerinde olası sorunları önlemek için çıkarılmış bazı hükümlerin kayıtlarına yer verilmiştir. Bunlardan biri de timar tevcihi ile ilgili emirlerdir. Defterlere kaydedilen tevcih hakkındaki hükümlerde toprağın önceki sahibi ve boşalma sebebi belirtildikten sonra tekrar kime tevcih edildiğinin bilgisi verilmiştir.

⁵⁷² Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, s. 215.

⁵⁷³ Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, s. 126.

⁵⁷⁴ Örnek davalar için bkz. BOA, SAD 1, 48/4.

⁵⁷⁵ Örnek davalar için bkz. BOA, SAD 1, 119/2.

⁵⁷⁶ BOA, SAD 1, 119/2.

Sonuç kısmında da kimsenin müdahale etmemesi hususunda emir çıkarıldığı belirtilmiştir.

Toprağın boşalması (mahlûl) genellikle mutasarrıfın ölümü sebebiyle olmuştur. Ancak timarına rağbet etmeme yani gerekli önemi gösterip ekip biçmeme ve asker hazırlamama ya da görevinden azl ya da görevini terk (*terk-i hizmet*) gibi sebeplerle de gerçekleşebilmiştir. Canik sancağının Bafra nahiyesinde Harıllu? köyünde 9200 akçe timara mutasarrıf Mehmet, toprağına rağbet etmediğı, memur olduğı Erzurum ve Kars seferine gitmediğı ve görevini terk ettiğı için timarı elinden alınmış ve Osman'a tevcih edilmiştir⁵⁷⁷.

Timar tevcihi esnasında yaşanan temel sorun önceki (*sahib-i evvel*) ve sonraki (*sahib-i sânî*) mutasarrıf arasında yaşanan mahsul ve rüsum tahsilinin kime ait olduğı sorundur. Timar tevcihi önceki sahibin vefatı nedeniyle vuku bulmuşsa sorun vârisler ve yeni sahip arasında yaşanmıştır. Bu tarz anlaşmazlıklarda berat verildiğı tarihten itibaren toprağın mahsul ve vergileri yeni mutasarrıfa ait olmuştur. *Tahvili tarihine düşmek* yani boşalan memuriyeti üstlendiğı zamandan sonrasına ait bir zamana denk gelmek olarak ifade edilen bu durum bazı anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Ayrıca vergi tahsil zamanı Mart ayının ilk günü olarak belirlenmiş, bu tarih kimin tahvili tarihine düşmüş ise verginin onun tarafından alınması istenmiştir⁵⁷⁸.

İskilip kazasının Bayat nahiyesine bağı Katar Saray köyünün zeamet gelirlerine mutasarrıf olan Müteferrika İbrahim, zeametine rağbet etmediğı için zeameti elinden alınmış ve Dergâh-ı Mu'allâ çavuşlarından Ali Arap'a tevcih edilmiştir. Ancak önceki mutasarrıf İbrahim, zeamet gelirlerini zapt etmek istemiş ve Ali'nin mahsul ve rüsumu zapt etmesine engel olmaya çalışmıştır. Defterhane-i Amire'deki Ruznamçe-i Hümâyûn Defterleri'ne bakılıp Divan-ı Hümâyûn kaleminden kanun sorulduktan sonra Ali Arap'ın hakkı olduğı ve ona zapt ettirilmesi gerektiğı hususunda emir çıkarılmıştır⁵⁷⁹.

⁵⁷⁷ BOA, SAD 9, 31/4.

⁵⁷⁸ Ali Arap ile önceki mutasarrıf arasında yaşanan sorunda "*Rüsûmun martın ibtidâ günü alınmak ve o gün her kimin tahvili tarihine düşer ise onun tarafından ahz ve kabz olunmak kanun olduğı*" belirtilmiştir. BOA, SAD 9, 43/2.

⁵⁷⁹ BOA, SAD 9, 43/1.

Has topraklarının tevcihinde de aynı sorun yaşanmıştır. Tokat voyvodalığı kaleminden Karahisar-ı Behramşah nahiyesinin Kavak köyünün tamamına ve Sultan Seküsü-yü Ulya ve Sultan Seküsü-yü Sufla köylerinin yarı hissesine malikâne usulüyle mutasarrıf olan Ahmet'in vefatı nedeniyle, bahsedilen topraklar boş kalmıştır. Ahmet'ten boşalan yerler, H. 1174/M. 1761 senesinden itibaren, bu topraklardan her sene elde ettiği geliri Tokat voyvodalarına ve kalemiyyelerini mahallerine vermek şartıyla, malikâne olarak Seyyid Mahmut'a tevcih edilmiştir. Ancak önceki mutasarrıf Ahmet'in kardeşi 1174 senesinin gelirlerinin bunlara intikal ettiğini söyleyerek mahsul ve rüsumu zapt etmek istemiştir. Bu hususta sürekli uygulanan bir kanun mevcuttur. Kanuna göre:

“Havass aşârında hasad mu'teber olub hasad dahi bir yerde tereke erişip kemal olub biçilmek caiz olduğu zamandır, biçilmek ve harman olmak lazım değildir. Ol-vakitte kemali zamanında vâki' olur ise cümle mahsul onun olmak kanûn-ı mukarrerdir”.

Dolayısıyla kanuna göre bütün hasatın Seyyid Mahmut'un olması gerekmektedir. Ancak müteveffa Ahmet'in kardeşi Ebubekir *“yetmiş dört senesinde vâki' mahsulât karındaşımındır”* diyerek mahsulü zapt etmek istemiştir. Hazine-i Amire'deki Malikâne Defterleri'ne bakılarak mahsulü zapt etmenin Seyyid Mahmut'un hakkı olduğu kanıtlanmıştır⁵⁸⁰.

2.2.2.6. Toprağın Mirâsen İntikali

Osmanlı toprak sisteminde miri arazide, icareteynli ve mukataalı vakıflarda tasarruf hakkını özendirmek maksadıyla, bunları kullanan kişilerin vefatından sonra toprağın tasarruf hakkının mirasçılara intikali sağlanmıştır. Bu intikal şer'î hukuk kurallarına göre değil örfî hukuk kurallarına göredir. Böyle bir yol izlenmesindeki asıl gaye toprağın çok sayıda parçalara bölünmesini ve gerek kullanımda gerekse vergilendirmede ortaya çıkması muhtemel sorunları önlemektir⁵⁸¹.

⁵⁸⁰ BOA, SAD 9, 30/2.

⁵⁸¹ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 323.

Sivas eyaletinde de toprak, tasarruf edenin vefatından sonra yakınlarına intikal etmiştir. İntikal gerekçesi ve yöntemi *bi-hasebi'l kanûn (kanun gereği) meccânen (ücretsiz olarak)* olarak açıklanmıştır⁵⁸².

Kanunla belirlenmiş olan toprağın intikali meselesine bazı müdahalelerin olduğu ve bu müdahalelerin şikâyet konusu olarak divana taşındığı olaylar yaşanmıştır.

Toprağı ber vech-i iştirâk (ortaklaşa) işletenlerden birisi vefat ettiğinde ortaklık hakkı ölenin erkek evladı varsa ona intikal etmiştir. Erkek evladı yoksa diğer vârislerine kalmıştır.

Tarlanın işletme hakkını tapu resmi ile şahıslara devretme hakkına sahip olan sipahiler, kendilerine verilen bu görevi yerine getirirken kanunların aksine toprak üzerinde istedikleri gibi tasarrufta bulunmak istemişlerdir. Taşabâd kazasında üç kardeş bir arsayı ortaklaşa işletirlerken kardeşlerden birisi vefat edince onun hakkı oğlu Ahmet'e intikal etmiştir. Ancak kısa süre sonra Ahmet de vefat eder ve onun hiçbir vârisi yoktur. Diğer iki müşterek Ahmet'in hakkını tapu resmi ile üzerlerine almaya talipler iken kazanın sipahisi bunların haklarını da ellerinden alarak kazadan başka kişilere vermiştir⁵⁸³.

Arsayı/tarlayı müşterek olarak işletenlerden biri vefat edince, vefat edenin vârislerinin haklarını devretmek istemeleri üzerine, toprağın tapu hakkında (*hak-ı tapu*) diğer ortağa öncelik tanınmıştır. Mirasçılarının haklarını devretme hususunda anlaşmaları üzerine ortağın tarlanın geri kalanını da üzerine aldığına dair tapu verilmiş ve tapuyu üzerine alan kişi devlete tapu vergisi (*resm-i tapu*) ödemiştir⁵⁸⁴. Müşterek olması nedeniyle tapu hakkında öncelik tanınıp tarlanın tapusunu alanlara aradan zaman geçtikten sonra çeşitli iddialarla hak iddiasında bulunanlar çıkmıştır.

Müşterek arazilerde vefat eden ortağın vârisi küçük yaşta ise arazi bu küçük yaştaki çocuğa intikal etmiş ve çocuğa vasi atanarak hakkının korunmasına çalışılmıştır. Yeni ortak olan küçük çocuğun hakkına diğer ortağın bir müdahalesi

⁵⁸² İskilip'te Mehmet'in babası vefat edince babasının sahip olduğu tarlalar bi-hasebi'l-kanûn meccânen buna intikal etmiştir. BOA, SAD 1, 201/4.

⁵⁸³ BOA, SAD 3, 111/3.

⁵⁸⁴ Ortağın vefatı nedeniyle tarlanın tapu hakkının diğer ortağa verilmesiyle ilgili durumlar için bkz. BOA, SAD 1, 49/5.

olursa vasi tarafından divana şikâyet edilmiştir⁵⁸⁵. Toprağın yaşı küçük çocuğa intikal edilebilmesi bazı reaya tarafından suiistimal edilmeye çalışılmıştır. Budaközü kazasına bağlı Sungurlu köyünden Ali vefat edince, köyün zeamet ve timar erbabı Ali'nin iki yaşlarında bir çocuğu olduğunu söyleyip toprağın tasarruf hakkını çocuğun üzerine almak için başvurmuşlardır. Bunların başvuruları doğrultusunda Ali'nin vefatı nedeniyle toprağın iki yaşındaki oğluna intikali için Sivas eyaletinin Defter Kethüdası Halil ve Timar Defterdarı Musa arz gönderip emir ricasında bulunmuşlar, Sivas'ın Kösederesi mahallesi imamı ve mahalleden *sikât-ı muvahhidinden* bazı kişiler de Ali'nin iki yaşında oğlu olduğunu ihbar etmişlerdir. Ancak Sivas naibi Şeyh Ömer de bunlara karşı olacak şekilde bir başka arz gönderip defter kethüdası ve timar defterdarının araziye kendilerine mamul etmek isteyen bazı eşirradan rüşvet aldıklarını, Ali'nin evladı olmadığını bildirmiştir⁵⁸⁶.

Çocuksuz (*bilâ veled*) vefat eden timar ya da zeamet mutasarrıfının elindeki topraklar, sahib-i arz (tımarlı sipahi) marifetiyle başka birine beratla verilmiştir. Çocuksuz vefat edenin çocuğu olduğu iddiasıyla ortaya çıkanlar olmuştur. Çorum'da timar mutasarrıfı Seyyid Mehmet çocuksuz vefat edince mutasarrıf olduğu timar Veli'ye beratla verilmiştir. Ancak bir süre sonra ismi belirtilmemiş bir kişi Seyyid Mehmet'in oğlu olduğu iddiasıyla ortaya çıkmış ve timarı zapt etmek istemiştir. Yapılan incelemede Mehmet'in çocuğu olmadığı tespit edilmiştir⁵⁸⁷.

Toprağın miras yoluyla intikali davalarında izlenecek yollar kanunla belirlendiği için bu tür şikâyetlerin karar kısmında “*kanun üzere amel olunmak için yazılmıştır*” hükmüyle şikâyet sonuçlandırılmıştır.

2.2.2.7. Mütegalibe ve Âyânın Toprağa Müdahalesi

Mütegalibe, eşkıya ve âyân olarak anılan kişiler toprak üzerinde bazı kanunsuz hareketlerde bulunmuşlardır. Başkasının sahip olduğu mülk arazi, bağ bahçe, çiftlik,

⁵⁸⁵ Kazabâd kazasının Tatar köyünden Hacı Mustafa, müşterek olarak işlettiği arsanın diğer yarısını işletme hakkına sahip ortağının vefatından sonra, hakkın küçük yaştaki Mehmet Emin'e geçtiğini ve yaşından dolayı vasi tayin edildiğini belirtmiştir. Ancak vasinin tarafından gönderilen subaşı bundan davacı olmuş ve “*Müşterekim Mehmed Emin nam sabinin vasisi Mustafa tarafından ber vech-i emanet timarını ta'şir edersin*” diyerek şikâyetlerini iletmiştir. BOA, SAD 1, 66/3.

⁵⁸⁶ BOA, SAD 1, 77/2.

⁵⁸⁷ BOA, SAD 1, 284/2.

tarla gibi yerleri kanun ve kural dinlemeden zapt etmiş ve kendi tasarrufuna almış kişilere sıklıkla rastlanmaktadır.

Bahsedilen zorba kişilerin, bazı toprak sahiplerinden toprak üzerindeki haklarından vazgeçmeleri için baskı yaptıklarına dair dilekçeler divana ulaşmıştır. Arapgir ve Çemişkezek mukataası mülhakatından Kamerkan ve İncik köylerinin mutasarrıfları olan kişilere eşkıyadan Bahçeli oğlu Ali “*malikaneyi üzerinizden ref’ ediniz (bırakınız)*” diye baskı yapmış ve mahsul ve vergilerini almalarına engel olmuştur⁵⁸⁸.

Mahsul ve vergiler de bunların müdahalesine uğramıştır. Bozok sancağının Süleymanlı nahiyesine bağlı Ilıcak köyündeki 20.900 akçelik zeametın mahsul ve vergilerini Bozok’ta âyân olan Kanlı oğlu Şaban Ağa tagallüben ve sebepsiz yere zapt etmiştir⁵⁸⁹.

Bazı mütegalibelerin bir yolunu bularak kendilerine timar yazdırdıklarına ve birkaç sene sonra da emekli (tekaüd) olduklarına dair şikâyetler mevcuttur. 1/119/3

Küçük yaşta kimsesiz kalmış çocuklara babasından intikal eden miras tarla ve arazilerin de yine mütegalibe olarak anılan kişiler tarafından zapt edilmesi gelen şikâyetler arasındadır. Kimsesiz çocuklar ancak davacı olabilecek kadar büyüdüklerinde mahkemeye başvurup haklarını aramaya çalışmışlardır.

2.2.2.8. Zaman Aşımı

Toprak davalarında zaman aşımı genel itibariyle 15 sene olarak belirtilmiştir. Ancak küçük yaştaki çocuklar erişip dava açabilecek yaşa gelene kadar onların süreleri uzatılmıştır. Ayrıca davalarda haksızlık yapıldığı kanıtlanmışsa bu gibi durumlarda da 15 sene geçse bile tekrar gündeme getirilebilmiştir.

2.2.3. Vergi Çeşitleri ve Vergi Tahsilinde Yaşanan Sorunlar

Osmanlı’da yaşayan halk *askerîler* ve *reaya* olmak üzere başlıca iki gruba ayrılmıştı. Askerîler savaşçı ve yönetici sınıfta yer alan kişilerden oluşmaktaydı ve yaptıkları hizmet karşılığında vergilerden muaf tutulmuşlardı. Reaya ise tüccar, zanaatkâr ve köylüler sınıfıydı. Üretici fakat bağımlı bir sınıf olarak Müslüman ve

⁵⁸⁸ BOA, SAD 9, 53/1.

⁵⁸⁹ BOA, SAD 12, 119/3.

Hıristiyan reaya, askerî sınıfın yönetimine boyun eğmek ve vergi ödemekle yükümlü tutulmuştu. Bahsedilen iki grup haricinde bir de *muaf ve müselleme* deyimiyle anılan ve dağ geçitleri ile hisarları koruyan ya da ordunun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için bazı hizmet türlerini yerine getirmeleri nedeniyle olağan üstü durumlarda alınan *avâız* vergilerinden muaf olan, askerîlerin altında reayanın üstünde yer alan bir ara sınıf mevcuttu⁵⁹⁰.

Osmanlı'nın büyük bir kısmı getirdiği gelirlere göre timar, zeamet ve has adıyla parçalara ayrılmıştı. Bu parçalar da hizmet karşılığı şahıslara tahsis edilmişti. Timar ve zeamet mutasarrıfları tasarruflarındaki yerlerden vergileri toplar, topladıkları paraları merkeze göndermeyip bunun karşılığında asker beslerlerdi. Yüksek rütbeli devlet görevlileri ile hanedan mensuplarına ait has topraklarının sahipleri ise haslarına gitmeyip voyvoda, mütesellimi muhassıl, kethüda gibi görevliler vasıtasıyla topraklarını idare ederlerdi. Has sahipleri asker beslemekle de yükümlü tutulmazlardı. Böylece devlet arazinin bir kısmı askerî harcamalara tahsis ediliyor, bir kısmı da yüksek memurların maaşını karşılıyordu⁵⁹¹.

Toprak sistemi çerçevesinde halktan alınan vergiler şer'î ve örfî olmak üzere başlıca iki kısımdı. Şer'î hükümlere dayanıp ayrıntıları fıkıh kitaplarında yazılı olan Şer'î vergiler; öşür, harac, cizye, ağnam, gümrük, maden gibi temel başlıkların altında ortaya çıkmış kavâid-i tarh, selamet akçesi, ağıl akçesi, yaylak ve kışlak resmi, kasaphane resmi, hayvanât-ı ehliyye vergileri, bahçe, bostan, bağ, kovan, penbe, şıra, güvâre resimleri, mücerred, bennâk, bâd-ı hevâ vergileri, ispence resmi, ihtisab resmi, cürm ü cinayet gibi daha pek çok vergi çeşidinden oluşmaktaydı. Örfî vergiler ise hükümdarın emriyle ve genellikle olağan dışı durumlarda toplanan vergilerdi. İmdad-ı seferiye ve hazeriye, avâız, bedel-i mübaşiriyye, bedel-i hüddamiye, bedel-i katibiyye, ihzariyye, mürûriyye, diyet, bac, sarrafiye gibi daha pek çok vergi de örfî vergi olarak tahsil edilirdi⁵⁹².

Osmanlı malî sisteminde halktan alınan vergiler devlet hazinesinin önemli gelir kaynakları arasında yer almaktaydı. I. Murad devrinde oluşturulan devlet hazinesinin

⁵⁹⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 1. Cilt, Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 52-53.

⁵⁹¹ Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, s. 295.

⁵⁹² Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 322-326.

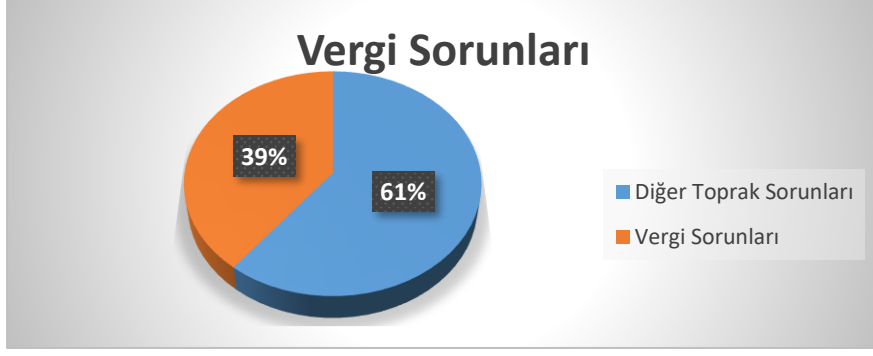
ilk gelirleri öşür, haraç, cizye ve maâdin vergileriydi. Vergi sisteminin düzenli işlenmesi, üzerinde önemle durulan konuların başında gelmekteydi⁵⁹³.

Sivas eyaleti halkından alınan başlıca vergiler rüsûm-ı ra'ıyyet, öşür, imdâd-ı hazeriye, imdâd-ı seferiye, hane-i avâriz, bedel-i nüzul, resm-i ganem/âdet-i ağnam, resm-i arusâne, resm-i asiyâb, resm-i kovan, resm-i bağât ve meyve, cürm û cinayet, niyabet, bad-ı heva, mizân resmi, bac-ı bazar olarak tespit edilmiştir. Bunlar haricinde tekâlif-i şâkkâ isimli kanunsuz vergiler de olmuştur. Vergi kelimesi yerine *resm/resim* kelimesi kullanılmıştır. Bu kullanım haricinde bölge halkının vermeye yükümlü tutulduğu vergiler için *hukuk ve rüsûm* genel kullanımının tercih edildiği de görülmektedir. Vergi anlamında sıkça kullanılmış bir diğer kelime de *tekâlif* olmuştur. Osmanlı vergi sisteminde tekâlif kavramı "*Teklifin cemidir. Tekâlif servet-i umûmiyye-i maliyeden bir kısmının hidemât-ı umumiyyeyi ifâ için devlet sandıklarına teslimidir.*" şeklinde tanımlanmıştır⁵⁹⁴.

Çalışmamızda kullandığımız arşiv kaynakları, incelediğimiz dönemde Sivas eyaleti halkından alınan bütün vergiler ve vergi miktarları hakkında düzenli bilgiler sunmamaktadır. Zira incelediğimiz Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri mevcut bir sorunla ilgili yapılan bir başvuru neticesinde kaleme alınmış hükümleri içermekte ve düzenli olarak belirli bir amaç için tutulmuş tahrir defterlerinden ayrılmaktadır. Ancak vergi hususu şikâyetler arasında önemli bir orana sahiptir. Bu durum da incelediğimiz devirde alınan vergilerin isimlerini ve miktarlarını bölgesel ve dönemsel olarak tespit etmemize olanak sağlamaktadır. Ayrıca vergi tahsilinde yaşanan sorunlar ve vergi sistemindeki bozulmalar hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. O nedenle alınan vergilerin çeşitleri, miktarları ve vergi tahsilinde yaşanan sorunlar hakkında çalışmamızda genel hatlarıyla bilgi vermekte fayda görülmüştür.

⁵⁹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3, 2. Kısım, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 331.

⁵⁹⁴ Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, (Çev. F. Hakan Özkan), T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 4.

Grafik 6: Toprak Sistemi İçerisinde Vergiyle İlgili Sorunların Oranı

Sivas eyaletinde toprak üzerindeki en temel sorun vergi konusudur. 4719 şikâyet içerisinde 1742-1744 arasında 188 şikâyet, 1750-1752 arasında 98 şikâyet, 1761-1763 arasında 131 şikâyet ve 1767-1774 arasında 87 şikâyet vergi konusuyla ilgilidir. Toplamda toprakla ilgili 1280 şikâyetin⁵⁹⁵ 504'ü (% 39.3) fazla toplanan, tahsil edilemeyen ya da başkası tarafından zapt edilen vergi sorunları hakkındadır. Fazla vergi talep eden görevli, vergisini ödemeyen reaya, toprağını terk edip giden reayadan dolayı tahsil edilemeyen vergiler, vergilere müdahale eden mütegalibe ve âyân bu sorunun temel dört maddesini oluşturmaktadır.

2.2.3.1. Vergi Çeşitleri

2.2.3.1.1. Çift Resmi / Rüsûm-ı Ra'ıyyet

Osmanlı toprak ve vergi düzeninde Müslüman reyanın ziraat ettiği arazi üzerinden vermekle yükümlü olduğu vergilere genel olarak çift resmi bir başka adıyla *rüsûm-ı ra'ıyyet* denilmiştir⁵⁹⁶. Şikâyetlerde çift resmi yerine rüsûm-ı ra'ıyyet yaygın olarak kullanılmıştır.

Pek çok vergi mükellefinin divana ilettiği şikâyetlerde bölge görevlilerin rüsûm-ı ra'ıyyet talebiyle halkı rencide ettikleri ve haksız yere vergi istedikleri ifade edilmiştir. Şikâyetlerin temelinde belirli bir bölgede ikamet eden ve ikamet ettikleri bölgenin defterlerinde (tahrirlerinde) raiyyet olarak kayıtlı olup, vergilerini kendi vergi memurlarına düzenli olarak ödeyen reyanın, başka bir bölgenin görevlisi tarafından

⁵⁹⁵ Bu sayıya vakıfların toprakla ilgili şikâyetleri dâhil edilmemiştir.

⁵⁹⁶ Çift resmi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", *Bellekten*, TTK Basımevi, C. XXIII, S. 92, Ankara 1959, s. 575-610.

raiyyetlik iddiasıyla ve vergi talebiyle rahatsız edilmeleri yatmaktadır. Şikâyetlerde “Rüsûm-ı ra’iyyet mutâlebesiyle (talebiyle) te’addî” olarak ifade edilen durumdan rahatsız olduklarını belirten çok sayıda reaya divana şikâyetlerini sunmuştur.

Rüsûm-ı ra’iyyet talebiyle rencide edildikleri için divana gelen bir başka grup da çeşitli sebeplerle vergiden muaf tutulanlardır. Sefere katılan (*sefer eşer-i sahih*) reaya vergiden muaf olması gerekirken, kendilerinden raiyyet resmi istendiğini ihbar etmek için divana gelmiş ya da arz-ı hâl göndermiştir. Yeni-il hassı voyvodası, kazalarındaki sefer eşer sipahilerden, kazanın köylerinde ikamet ettikleri ve reaya oldukları bahanesiyle raiyyet resmi istediği için şikâyet edilmiştir⁵⁹⁷. Zile’de ikamet eden bazı sipahi mütekaidleri (emeklileri) Zile hassı voyvodasının raiyyet iddiasıyla bunlardan vergi istediklerini bildirmişlerdir⁵⁹⁸. Gümüş kazasının Hacı köyünde sefere iştirâk eden askerî sınıfı mensubu yeniçeriler, köylerinin mültezimlerinin kendilerinden rüsûm-ı ra’iyyet talebinde bulduklarını bildirmişlerdir⁵⁹⁹.

İkamet ettikleri yer ve vermeleri gereken vergi kanunla belirli olan halkın şikâyetleri karşısında “*kanun üzere amel olunmak için yazılmıştır*” emri ile şikâyetler karara bağlanmıştır. Ancak bu sorunun incelediğimiz dönem boyunca üstesinden gelinemediği anlaşılmaktadır. Aynı şikâyetler eyaletin her tarafından gelmeye devam etmiş, her şikâyetten sonra aynı karar cümlesi tekrarlanmıştır. Buna rağmen bir netice alınmadığı görülmektedir.

2.2.3.1.2. Öşür

Has, zeamet veya timar toprağını işleyip hububat (*tereke*) elde eden reayadan alınan öşür vergisi, reayanın elde ettiği mahsul oranına göre ve güç yetireceği miktarlarda (*tahammüllerine göre*) olmak üzere hisse edilmiştir. Reayanın elinde, işleyeceği toprakların sınırlarını ve yaptığı üretim sonucunda ödeyeceği öşür miktarını belirtir berat belgesi bulunmaktadır⁶⁰⁰. Bu bilgiler aynı zamanda Defterhâne-i

⁵⁹⁷ BOA, SAD 1, 15/3.

⁵⁹⁸ BOA, SAD 4, 8/1.

⁵⁹⁹ BOA, SAD 9, 79/2. Hüküm içerisinde bu konuyla ilgili “*askerî taifesinden rüsûm-ı ra’iyyet mutâlebesiyle te’addî ve rencide olunmak hilâf-ı kanûn iken*” durumu hatırlatılmıştır.

⁶⁰⁰ Öşür vergisi aslında aynı olarak yani üretilen hububat ne ise o cinsten ürün şeklinde alınmaktaydı. Ancak has, zeamet ve timar sahiplerinin uhdelerinde bulunan dirlik nispetinde hazırlayacakları askerler ile savaşa katılmakla yükümlü olmaları nedeniyle, imparatorluk genelinde bulunan has, zeamet ve timarların geliri (hasılı) akçe olarak ait oldukları eyalet ve livanın mufassal defterlerine düzenli bir şekilde kaydediliyordu. Bir başka deyişle eyalet ve livaların tahrirleri yapılırken hububata bir kıymet takdir ediliyor ve arazinin tahammülüne göre defterlere hasıl yazılıyordu. Lütfi Güçer, XVI-XVII.

Amire’de Rûznâmçe-i Hümâyûn, Defter-i İcmâl ve Defter-i Mufâssalda da kayıt altına alınıp muhafaza edilmiştir. Vergi hususunda meydana gelen herhangi bir anlaşmazlık vukuunda Defterhâne’de bulunan söz konusu defterler incelenerek karar verilmiştir.

Öşür resmi tahıl ve bakliyatla mal (aynî) olarak tahsil edilirdi. Lifli bitkiler, sebze ve meyveler, âdet-i ağnâm, resm-i kovan ve gümrük vergilerinde alacaklısına seçme hakkı tanınırdı. Kelime anlamı itibariyle onda bir demek olan öşür oranı toprağın verimine, sulama şartlarına, ürün çeşitlerine, mahallî örf ve adetlere göre büyük değişiklikler göstermekte, hatta bazen her kaza ve köy için ayrı ayrı tayin edilmekteydi. Öşürün tamamlayıcısı olan sâlâriyye, sâlârlık, yemlik gibi vergilerin de eklenmesiyle öşür oranları genellikle sekizde biri bulmaktaydı⁶⁰¹.

Sivas eyaletinde toprağı işleten reayadan vergi tahsildarlarının alması gereken öşür miktarları beşte bir (*humus*) oranında belirlenmiştir. Öşür vergisiyle ilgili temel şikâyetler genellikle köyde ikamet eden reayadan gelmiş ve vergi toplamakla görevli kişilerin beşte bir öşür almaya kanaat etmedikleri ve halkı ziyade talebiyle rencide ettikleri belirtilmiştir. Hükümlerde fazladan vergi talep eden görevliler şikâyet edilirken “*Sivas eyaletinde vâki karyelerin aşârı beşte bir olmağla*” kanunu hatırlatılmıştır⁶⁰².

Öşür vergilerinin iltizamı işinin zaleme ve mütegalibe olarak anılan kişilere verilmesi halkı zor duruma düşürmüştür. Zorbalıklarıyla ünlü olan bu kişiler, halktan zorla ve fazladan vergi tahsil etmişlerdir. Bir bölgede zalemeden birilerinin öşür iltizamı ile görevlendirildiklerine dair şikâyetler divana ulaşınca, divandan bu kişilerin görevden uzaklaştırılması ve bir daha böyle kişilere iltizam görevi verilmemesi hususunda emirler çıkarılmıştır. Mütegalibe yerine reayaya hizmet edecek kişilere görev verilmesi istenmiştir. İltizam işinin zalim kişilerin eline geçmesi hususunun eyaletin her tarafında görüldüğü gelen şikâyetlerden anlaşılmaktadır⁶⁰³.

Reayadan bazıları da beşte bir oranındaki öşür vergisini vermedikleri ya da beşte bir yerine yedide bir, sekizde bir veya onda bir oranında vergi vermek istedikleri

Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, Sermet Matbaası, İstanbul 1964, s. 58.

⁶⁰¹ Ahmet Tabakoğlu, “Öşür”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 101.

⁶⁰² İlgili kanundan bahseden hüküm için bkz. BOA, SAD 9, 15/1.

⁶⁰³ Merzifon’da vergilerin iltizamı görevinin zalemeden Bıçakçı oğulları isimli kişilere verildiği ile ilgili şikâyetler için bkz. BOA, SAD 1, 285/2.

için şikâyet edilmişlerdir. Mehmet Çavuş, zeametine bağlı olan Ayvalı nahiyesinin Kırklı, Almalı Kul, Karim-i Ulyâ mezraları, Ovacık nahiyesine bağlı Arslantaş-ı Ulyâ, Dere Taş mezarası ve Yeni-il kazasına bağlı Gürün nahiyesinin Semhun köyü reayalarından beşte bir öşürlerini talep edince, reayalar onda bir ödeme teklifinde bulunmuştur. Zeameti mahsulüne ve gelirlerine büyük zarar geleceğinden bahseden Mehmet Çavuş, reyanın vergilerini beşte bir oranında ödemeleri hususunda emir çıkarılması için divana başvurmuştur⁶⁰⁴.

Reyanın kendine yetecek kadar ekip biçtiği üründen öşür alınmamış, ihtiyaç fazlası üretimlerinden öşür alınmıştır. Bu kuralı bozan bazı vergi tahsildarları şikâyet edilirken bu konunun ayrıntılarına da değinilmiştir. Çongar kazasının Dedik? köyündeki Ömer isimli sipahi kendine ait bahçesinde evinin mühimmatı için yetiştirdiği sebze ve bostanından öşür almak isteyen sipahiyi şikâyet etmiştir. Yetiştirdiği sebzeleri başkasına satmadığını ifade edip kanun üzere amel olunmasını istemiştir⁶⁰⁵.

2.2.3.1.3. Resm-i Ganem/Âdet-i Ağnam

Arapça bir kelime olan ganem, koyun anlamına gelmektedir⁶⁰⁶. Ağnam kelimesi de ganem'in çoğulu yani koyunlar manasındadır⁶⁰⁷.

Koyun besleyen halktan alınacak olan âdet-i ağnam vergisi kanunla belirlenmiş ve verilecek miktarlar defterlere kaydedilmiştir. Bölgelerdeki koyun vergisini toplamakla görevli kişilerin halktan fazladan koyun resmi talep etmeleri önemli sorunlardandır. Görevlilerin açgözlülüklerinden (*tama'-ı hâm*) dolayı belirlenen miktardan fazla vergi talep ettiklerinden bahsedilmiştir⁶⁰⁸.

2.2.3.1.4. Hane-i Avâriz ve Bedel-i Nüzul

Avâriz vergisi, düzenli olarak alınmayıp savaş gibi olağanüstü durumlarda müslim ve gayrimüslim ayırt edilmeksizin bütün reyadan tahsil edilen bir vergi çeşidi

⁶⁰⁴ BOA, SAD 1, 221/4.

⁶⁰⁵ BOA, SAD 1, 35/2.

⁶⁰⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 26. Baskı, Ankara 2010, s. 318.

⁶⁰⁷ Ferit Devellioğlu, a.g.e, s. 15.

⁶⁰⁸ Koyun vergilerini fazladan tahsil etmeye çalışanlar hakkında genel bilgiler şöyle verilmiştir; “âdet-i ağnam resimlerin emr û defter mücebince cem'ine memur olanlar kanaat etmeyüb mücerred tama'-ı hamlarından nâşi hilâf-ı emr û defter ziyade talebiyle bunları taciz ve rencide eylediklerin”. Bkz. BOA, SAD 1, 284/4.

olarak tanımlanmaktadır. Ancak 17. yüzyıldan itibaren uzun ve sürekli savaşların meydana gelmesi sebebiyle her yıl düzenli olarak alınan bir vergi durumuna gelmiştir⁶⁰⁹. Sivas eyaletinde de durumun böyle olduğu görülmektedir. Avâriz vergisi tanımlanırken “*Avâriz bir senedir, karye-yi mezbûrede her kim mütemekkin ve yahud toprağında ziraat ider ise bi't-tamam andan alunur*” denilmiştir⁶¹⁰. Yine avâriz vergisi ile ilgili Divân-ı Hümâyûn'da kayıtlı olduğu belirtilen kanunun aslı hükümlerde şu şekilde yazılmıştır;

“*Bir karye toprağında bi'l-fil zapt ve tasarruflarında hane-i avârıza bağı tekâlif almak icap eder emlâk ve arazisi olan kimesneler evâmîr-i şerîfe ile vârid olan tekâliften tahammüllerine göre hisselerine isabet edeni ol karye ahâlisi ile ma'an edâ eylemeleri için kanûn üzere emr-i şerîf yazıla gelmiştir*”⁶¹¹.

Yukarıda bahsedilen kanun maddesinde de değinildiği üzere, avâriz vergileri bireysel olarak alınmayan ve bir bölgede yaşayan bireylerin ortaklaşa verdiği vergilerdendir. Reayanın ödemekle yükümlü oldukları avârizin “*haneye bağı*” şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Genellikle 4-5 hane 1 avâriz hanesi sayılmıştır⁶¹². İncelediğimiz dönemde genellikle bir köy halkının birlikte avâriz verdiklerine vurgu yapılmıştır. Birkaç köyün avârizi birlikte ödedikleri örneklere de rastlanmıştır⁶¹³. Kaza merkezlerinde ise avârizi ödemekle yükümlü tutulan kişilerin mahalle mahalle ayrıldığı anlaşılmaktadır⁶¹⁴. Kişilerin tahammüllerine göre hisselerine ayrılarak tahsil edildiği belirtilen avârizin, mükelleflerden bazıları tarafından sebepsiz yere ödenmemesi durumunda, onların hisselerinin de diğerlerinin üzerine yüklendiği görülmektedir. Bu da reayanın bazılarının mağdur olmasına sebep olmuştur⁶¹⁵.

⁶⁰⁹ Halil Sahillioğlu, “Avarız”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 108-109.

⁶¹⁰ BOA, SAD 5, 11/4.

⁶¹¹ Bkz. BOA, SAD 12, 232/1.

⁶¹² Osmanlı'da genel arazi ve vergi tahrirlerinin yanında avarız hanesi tahrirleri de yapılmıştır. Avarız hanesi tahrirlerinde, vergi verme yükümlülüğü bulunanlar “*avâriz hanesi*” olarak kaydedilmiş iken, devlete çeşitli hizmetlerde bulunmaları nedeniyle ya da bazı sakatlıkları olduğundan dolayı vergi ödeyemeyecek durumda olup vergiden muaf olanlar da “*hane-i gayr ez-avâriz*” olmak üzere iki kısımda kaydedilmişlerdir. Dolayısıyla avâriz haneler vergilendirilebilir veya fiilen vergilendirilmiş haneleri gösterirken, hane-i gayr ez-avâriz ise vergilerin bir kısmından ya da tamamından muafiyeti ifade etmektedir. Halil Sahillioğlu, “Avarız”, s. 109.

⁶¹³ Han-ı Cedid köyü ile civarlarındaki Selamet köyünün birlikte avarız ödediklerinden bahsedilmektedir. BOA, SAD 1, 277/3.

⁶¹⁴ Medine-i Tokat'ta ismi belirtilmeyen bir mahallede ikamet edenlerden Haşim, üzerlerine düşen avârizi mahallece ödediklerini ifade etmektedir. BOA, SAD 5, 45/1.

⁶¹⁵ Birlikte avarız ödemek zorunda olanlardan bazıları kendi hisselerine düşenleri ödemeyip tamamını diğer yükümlülerinin üzerine yüklemişlerdir (*tahmil*). Örnek birkaç durum için bkz. BOA, SAD 1, 277/3.

Hükümlerde “*Sen dahi bizimle ma‘ân (birlikte) ver*” şeklindeki avâriz mükelleflerinin kendi avâriz vergilerine başkalarını ortak etmeye çalıştığı cümlelere sıklıkla rastlanmaktadır⁶¹⁶. Üzerlerindeki vergi yüklerini azaltmak isteyen kişiler farklı köyde ikamet eden ve bölgedeki avârizla ilgisi olmayan başkalarını kendi avâriz yükümlülüklerine dâhil etmek istemişlerdir. Gümüş kazasına bağlı Hacı köyünden Mehmet, mahkemeye gönderdiği arzuhalinde, köyde bulunan Yenice mezrası toprağını ektiğini ve köydekilerle birlikte üzerine düşen avâriz vergilerini verdiklerini ifade ettikten sonra, yine Gümüş kazasına bağlı Mağralaz köyü ahalilerinin, bunun daha önce Mağralaz köyünde bulunan Sipah mahallesinde ikamet etmesini bahane ederek “*Sen mukaddemâ karye-i mezbûrede sâkin iken bizimle ma‘ân tekâlîf verirdin, imdi yine ver*” diyerek bundan avâriz vergisi talep ettiklerinden şikâyetçi olmuştur. İki taraf yargılanmış ve Mehmet’in artık Yenice mezrası toprağında ikamet ettiği ve orayı ekip biçtiği *bi-garaz Müslimin*’in şehâdetleri ile tespit edilmiştir. Mağralaz köyü ahalilerinin müdahalelerinin engellenmesi hususunda emr-i şerîf çıkarılmıştır⁶¹⁷. Çorum’da⁶¹⁸, Amasya’da⁶¹⁹, Köprü’de⁶²⁰, Zile’de⁶²¹ vs. eyaletin pek çok bölgesinde, emlak ve arazi sahibi olmadıkları için avâriz vermek zorunluluğu bulunmayanların, avâriz yüklerini bölüşmeye çalışanlar tarafından rahatsız edildiklerine dair şikâyetlere rastlanmaktadır.

Tasarrufunda herhangi bir “*emlâk ve yerleri olmayan*” kişilerden avâriz vergisinin talep edilmemesi kanun olmasına rağmen, avâriz mükellefi olma şartlarını taşımayanlardan avâriz istendiğine dair şikâyetler de çoğunluktadır. Emlak ve arazi sahibi olmayan kişiler kendilerinden fuzuli yere avâriz istendiği için mahkemelere başvurmuşlardır. 1743 tarihinde medrese talebesi (*talebe-i ‘ulûm*) olan Abdullah’tan, Amasya ahalisinin “*Sen dahi bizimle ma‘ân ver*” diyerek avâriz talebinde bulunmaları dikkat çekicidir. Abdullah kendisinin talebe olduğunu ve tasarrufunda emlak ve arazisi olmadığını söylemesine rağmen, ahalinin ısrarı devam ettiği için divana başvurmak zorunda kalmıştır⁶²².

⁶¹⁶ Örnek birkaç hüküm için bkz. BOA, SAD 1, 37/1, 162/2, 216/3. BOA, SAD 4, 50/4, 186/2.

⁶¹⁷ BOA, SAD 1, 32/4.

⁶¹⁸ BOA, SAD 1, 14/2. BOA, SAD 1, 191/2.

⁶¹⁹ BOA, SAD 1, 264/4.

⁶²⁰ BOA, SAD 1, 197/1.

⁶²¹ BOA, SAD 1, 199/7.

⁶²² BOA, SAD 1, 216/3.

Mütegalibeye ve âyâna dayanarak kanuna uymama durumuna avâriz vergisinin tahsilinde de rastlanmaktadır. Şarkipare kazasının Çezek? köyünde isimleri belirtilmeyen bazı ahali, kazalarındaki mütegalibeden aldıkları destek nedeniyle avâriz vergisinde üzerlerine düşen hisseleri ödememekte ısrar etmişlerdir⁶²³. Âyân ve mütegalibenin avâriz talebinde bulunduğu şikâyetler de divana ulaşmıştır. Çorum'un âyân ve mütegalibeleri kale müstahfızı olan ve avâriz almayı gerektirecek emlak ve yerleri olmayan ismi belirtilmemiş iki kişiden zorla avâriz tahsil etmişlerdir⁶²⁴.

Yeniçerilik iddia ederek avâriz vergisinden muaf olmaya çalışanlara da rastlanmıştır. Divriği'nin Arşun köyünden Bayram, Musa ve Ahmet Beşe isimli kişiler “*Biz kul oğullarıyız ve yeniçerileriz*” diyerek ödemeleri gereken avâriz vergisini ödemeyip köy halkının üzerine yüklemeye çalışmışlardır⁶²⁵.

Nüzul vergisi de avâriz vergisinin içinde yer alan ve olağanüstü durumlarda un ve arpa olarak alınan bir vergi çeşididir. Öşür ve salâriye vergilerinde doğrudan çiftçi mükellef olmasına rağmen, avâriz vergisinde olduğu gibi nüzul vergisinin tahsilinde de mükellefiyet kazaya yani şehir, kasaba ve köylere ait kabul edilmiştir⁶²⁶.

Avâriz ve nüzul vergilerinin devletin belirlediği özel şartlara göre farklı şekillerde tahsil edilebildiğine rastlanmıştır. Canik'in Ünye kazasındaki halkın ödemesi gereken hane-i avâriz ve bedel-i nüzul vergileri karşılığında Tersane-i Amire için Ünye halkından 156 kantar kendir temin edilmesi kararlaştırılmıştır⁶²⁷. Yine Canik'in Bafra kazasındaki halkın bütün mahsulât, rüsumât, mal-ı maktû' ve Donanma-i Hümâyûn kalyonları için vermekle yükümlü tutuldukları vergilerin yerine, hane-i avâriz mukabili olmak üzere bölgeden temin edilecek telleri görevlendirilen kişiye teslim etmeleri emredilmiştir⁶²⁸.

2.2.3.1.5. Niyabet (Cerime)

Niyabet vergisi, ceza kanununca yasaklanan ve suç (*cürüm, cürm*) olarak addedilen şeylerden birini yapan veya yapmayan reayadan alınan bir vergi çeşididir.

⁶²³ BOA, SAD 1, 64/3.

⁶²⁴ BOA, SAD 1, 99/3.

⁶²⁵ BOA, SAD 1, 63/3.

⁶²⁶ Lütfi Güçer, *Hububattan Alınan Vergiler*, s. 67-71.

⁶²⁷ BOA, SAD 1, 3/1.

⁶²⁸ BOA, SAD 1, 104/2. Burada bahsedilen teller, gemi yapımı için gerekli olan malzemelerden biri olan kendir teli olmalıdır.

Hükümlerde “Niyabet dedikleri üzerine cürm sabit re’âyânın cerimesinden ibarettir” şeklinde tanımlanmıştır⁶²⁹. Hükümlerde genellikle cerime adıyla anılmıştır.

Cerime alınmayı gerektiren haller adam öldürme⁶³⁰, borcunu ödememe⁶³¹ gibi suçlar olabildiği gibi reyanın, görevlilerin çeşitli emirlerine karşı gelmeleri de cerime ödemelerine sebep olmuştur. Eğin’in Soranlar köyündeki reaya köylerine gelen sekbanlara yem ve yiyecek vermedikleri için Serdar Ali tarafından 1000 kuruş cerime ile cezalandırılmışlardır⁶³².

Serbest bir timar veya zeamet toprağında ikamet edenler arasında niyabet vergisini ödemeyi gerektirecek bir durum yaşandığında, suçu işleyen kişi cezasını toprağın mutasarrıfına ödemekteydi. Mutasarrıf haricinde mirmiran, mütesellim, voyvoda gibi herhangi bir ehl-i örf taifesi taraflarından bu verginin alınmasına müsaade edilmemiştir. Gedik timar toprağına mutasarrıf olan bir dizdarın⁶³³ şikâyeti neticesinde “Üzerine cürm sabit olan re’aya ta’ifesinin kanûn üzere icâb eden cerîmeleriyle resm-i arûsânelerine mir-i mirân ve mütesellim ve voyvoda ve sâire ehl-i örf taraflarından dahl olunmak icab etmez.” kanunundan bahsedilmiştir⁶³⁴.

Eşkinli timar toprağını işletenlerden sefer zamanında yetiştirdikleri birer eşkinli ile harbe katılmaları talep edilmiştir. Mülk eşkinli timarların cerimelerine başka bir görevlinin müdahalesine izin verilmemiştir⁶³⁵.

Niyabet vergisini, ortada herhangi bir suç olmadan her yıl düzenli bir şekilde almaya çalışan görevliler olmuştur. Zile’nin Karahisar-ı Behram Şah nahiyesine bağlı Kesri Hisarı köyünün voyvodası, köy halkının üzerine sabit herhangi bir suç olmadığı halde, bunlardan her sene niyabet ismiyle 40-50 kuruş toplamaya başlamıştır. Niyabet vergisinin kimden ne kadar alınacağı Defterhane-i Amire’deki İcmal ve Mufassal

⁶²⁹ BOA, SAD 5, 11/4.

⁶³⁰ İskilip’in Karaberk nahiyesinin Karaviran köyünde ölen hizmetkâr için köy halkından cerime alınmıştır. BOA, SAD 9, 48/1.

⁶³¹ Zile kazasından Köy Ağası Mehmet, kazadan Mehmet zimmetinde alacağı olduğunu iddia ederek ehl-i örften aldığı destek ile Mehmet’ten cerime olarak 330 kuruş almıştır. BOA, SAD 5, 101/2.

⁶³² BOA, SAD 5, 85/2.

⁶³³ Dizdarların görevleri karşılığında sahip oldukları dirlikler serbest timar olarak kabul edilmekteydi. Eftal Şükrü Batmaz, “Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış”, *OTAM*, C. 7, Ankara 1996, s. 4.

⁶³⁴ BOA, SAD 4, 254/1.

⁶³⁵ Amasya’nın Ladik nahiyesinde Ahmet Saray köyündeki eşkinli timara ait cerimeye Amasya sancağı mutasarrıfı ve livanın alay beyi müdahalede buldukları için şikâyet edilmişlerdir. BOA, SAD 4, 6/1.

defterlerine kaydedildiği için, bahsedilen defterler incelenerek, köyün niyabet vergisinin Havas-ı Hümâyûn tarafından alınması gerektiği tespit edilmiştir⁶³⁶.

2.2.3.1.6. Mizân Resmi

İpek ticaretiyle uğraşan Tokat İpekçi esnafı, alıp sattıkları ipek (harir) üzerinden ödemeleri gereken mizân vergilerini düzenli olarak ödemelerine rağmen, Tokat'taki mizan-ı harir mukata'ası mülteziminin bunlardan sürekli fazladan vergi talep ettiklerinden şikâyetçi olmuşlardır. Şikâyet üzerine yargılanan mültezimin bu haksız müdahalesinden vazgeçmesi emredilip hüccet-i şer'îye verilmiştir. Ancak mahkeme kararına uymayan mültezim zulmünü ve isteklerini daha da artırmış ve Tokat'taki ipekçi esnafının perişan duruma düşmesine sebep olmuştur⁶³⁷.

2.2.3.1.7. Resm-i Arûsâne

Arûs resmi “*Müslim ra'ıyyet ve ra'ıyyet-i oğullarından biri bıkır kızın ere verdikde er canibinden kanun üzere icap eden resm-i arûsâne*” şeklinde tanımlanmıştır. Erkek tarafından alındığı ifade edilen arûs resminin Sivas eyaletinde tutarı bekâr kızlar için 60 kuruş, dul kadın için 30 kuruştur⁶³⁸.

2.2.3.1.8. Bağ, Bahçe ve Meyve Vergileri

Osmanlı'da bağ ve bahçe vergisi, buralarda yetişen sebze ve meyveler üzerinden öşür olarak alınmıştır. Verginin alınma zamanı sebze ve meyvelerin olgunlaşıp toplandığı dönemlerdir⁶³⁹. Sivas eyaletinde de bağ ve bahçelerde üretilen meyve ve sebzelerin ihtiyaç fazlası olanlarından öşür karşılığı vergi alınmıştır⁶⁴⁰. *Resm-i bağat* olarak geçen bu vergi onda bir oranında tahsil edilmiştir⁶⁴¹. Bu vergide yaşanan sıkıntıların başında vergiyi toplayan sipahilerin fazla vergi talep etmeleri gelmiştir⁶⁴².

⁶³⁶ BOA, SAD 5, 11/4.

⁶³⁷ BOA, SAD 1, 285/1.

⁶³⁸ Arûs resminin tanımı ve tutarı hakkında bkz. BOA, SAD 9, 15/1.

⁶³⁹ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara 1947, C. 5, S. 5, s. 488-490.

⁶⁴⁰ Hükümlerde “... *hâsıl olan üzüm ve meyvelerinden öşre mu'âdil resimlerin tamamen sipahilerine edâ edip ...*” şeklinde belirtilmektedir. Bkz. BOA, SAD 1, 129/1. BOA, SAD 4, 204/1.

⁶⁴¹ Akdağ nahiyesine bağlı Rana köyünde zeamete hâsıl yazılmış olan resm-i bağat'ın onda bir öşür olarak tahsil edildiği belirtilmiştir. BOA, SAD 1, 167-5.

⁶⁴² Çorum'un Divan-ı Sakız nahiyesindeki Yadi? köyünün sipahisi köy halkından defterde yazılardan fazla oranda vergi talebinde bulunmuştur. BOA, SAD 1, 129/1.

Tahrirden sonra ürün yetişmesi halinde bunlardan da vergi alınmıştır. Amasya'da ismi yazılmamış bir vakfa ait Geldigelen kazasına bağlı Kara Seki isimli köyün öşür gelirleri yazıldıktan sonra, köyden Meydan Ağası Ahmet, Molla Hüseyin ve Molla Hasan oğlu Ahmet'in bağlarında üzüm yetişmiştir. Bu gibi durumlarda ne yapılması gerektiğine dair bilgi veren bir hükümde “*ol makûle tahrîrden sonra gars olunan (üzüm yetişen) bağlardan mutlaka öşr alınmak kanun olub*” şeklindeki şarttan bahsedilerek bağ sahiplerinden öşür vergilerini ödemeleri istenmiştir⁶⁴³. Aynı durum Zile'deki Hasan Ağa, Arapgir'deki Şeyh Hasan, Mecitözü'ndeki Gülbahar Hatun ve Tokat'taki Seyyid Gazi Hasan vakfına ait bağlarda da yaşanmıştır. Buradaki ilgili kişilerin de tahrirden sonra yetişen üzümlerinin öşür vergisini vermeleri gerekmiştir⁶⁴⁴.

Meyve ve sebze öşrü malikâne-divani sistemi dâhilinde de toplanabilmiştir. Bu sistemin bir tarafına ait olan vergileri alma hakkına sahip olan görevlinin diğer kısımdaki vergilere müdahale etmeye çalıştığı durumlarda meyve ve sebze öşrüne müdahale edildiği de olmuştur⁶⁴⁵.

2.2.3.1.9. Bac-ı Bazar

Pazar vergisinden sefer masrafı için öşür mahsulünü satanlar muaf edilmişlerdir. Bu kanuna rağmen pazar yerlerinden bunlardan vergi talep eden görevliler şikâyet edilince görevlilere “*Bu makûle reaya ve erbâb-ı timarın mesârîf-i seferiyesi için öşr mahsulünü bazar yerinde bey' eyledikde bac-ı bazar resmi almak hilâf-ı kanûndur*” kuralı hatırlatılmıştır⁶⁴⁶.

2.2.3.1.10. İmdâd-ı Seferiye ve İmdâd-ı Hazeriye

Olağan üstü vergiler grubunda yer alan ve savaş zamanlarında toplanan imdâd-ı seferiye ile huzur zamanlarında toplanan imdâd-ı hazeriye vergilerinin ikisine birden imdâdiye de denilmiştir. Bu vergiler 18. yüzyıldan itibaren düzenli toplanan vergiler

⁶⁴³ BOA, SAD 4, 87/2.

⁶⁴⁴ Zile'deki vakıf için bkz. BOA, SAD 4, 138/3. Arapgir'deki vakıf için bkz. BOA, SAD 9, 140/1. Mecitözü'ndeki Gülbahar Hatun vakfı için bkz. BOA, SAD 9, 144/2. Tokat'taki Seyyid Gazi Hasan vakfı için bkz. BOA, SAD 9, 157/2.

⁶⁴⁵ Divriği'nin Kesme nahiyesinde Zımara köyünde malikâne-divani sistemi ile toplanan vergilerden meyve ve üzüm öşrünün sülüs hissesi Seyyid Ahmet bin Hacı Ömer vakfına tahsis edilmişken, divani tarafına ait olan zeametın subaşısi kendi hissesini almaya kanaat etmeyerek vakfın meyve ve üzüm öşrünü de almak istediği için şikâyet edilmiştir. BOA, SAD 4, 204/1.

⁶⁴⁶ BOA, SAD 1, 78/1.

haline gelmişlerdir. Seferiye genellikle tek seferde tahsil edilirken, hazeriyenin taksitler halinde toplanması uygun görülmüştür⁶⁴⁷.

Sivas eyaletinde imdadiye vergileri tahsil edilirken miktarlar ayrı ayrı belirtilmiş ve toplanmıştır. 1743 tarihli bir hükümde Zile ve Yüzdepare kazalarının eyalet mutasarrıfına teslim etmeleri gereken imdâd-ı seferiyenin tutarı 1800 kuruş olarak belirlenmiştir. Eyaletin hazeriyesi ise toplam 15.000 kuruştur⁶⁴⁸. 1744 senesinde Kazabâd ahalisinden toplanıp Turhal menziline gönderilen İmdâdiye'nin tutarı 3250 kuruştur⁶⁴⁹. Divriği ve Darende kazalarının 1740 ve 1742 yıllarında ödemeleri istenen imdâd-ı seferiye tutarı 11 kese akçe olarak belirlenmiş, bunun 5 kese akçesi Darende kazasından alınmıştır⁶⁵⁰. Hazeriyenin tahsil zamanı, senenin ilk günü olan 1 Muharrem (*re's-i sene-i gurre-i muharrem*)'dir⁶⁵¹.

Bu vergilerin önemli bir özelliği beylerbeyi, sancakbeyi ve mutasarrıf gibi önemli devlet görevlilerinin gelirleri arasında yer almasıdır⁶⁵². Sivas eyaletindeki halk hazeriye vergisini, sefer zamanında eyalet valisine ve sefersiz vakitlerde sancak mutasarrıfına edâ ettiklerini belirtmektedir⁶⁵³. Eyalet içindeki yerleşim yerlerinin nüfusuna ve gelirine göre ödemeleri gereken hazeriye miktarı bölüştürülmüştür. Araştırma dönemimiz içindeki yıllara ait hükümlerde belirtildiğine göre Sivas eyaleti genelinden yılda iki taksit halinde toplanıp Sivas valisine teslim edilen hazeriyenin toplam tutarı 15.000 kuruştur⁶⁵⁴.

Emredilen hazeriye ve seferiye tutarından fazla miktarda para talep edildiği için Sivas valisi ve mutasarrıflar hakkında bazı şikâyetler yapılmıştır. Divriği ve Darende kazalarının 1740-1743 senelerinde ödemesi istenen tutar 11 kese akçe olmasına rağmen Sivas valisi bu iki kazadan fazladan akçe toplamıştır. Halkın fakir duruma düşüklerinden ve kıtlıkla karşı karşıya kaldıklarından bahsetmeleri üzerine Ahkâm kayıtlarına ve Tertip Defterleri'ne bakılmıştır. Kayıtlarda 1730 senesinde iki

⁶⁴⁷ Ahmet Tabakoğlu, "İmdadiyye", *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 221-222.

⁶⁴⁸ BOA, SAD 1, 119/4.

⁶⁴⁹ BOA, SAD 1, 223/4.

⁶⁵⁰ BOA, SAD 1, 241/5.

⁶⁵¹ Bkz. BOA, SAD 9, 114/3.

⁶⁵² Tabakoğlu, "İmdadiyye", s. 221-222.

⁶⁵³ Bkz. BOA, SAD 1, 254/3. BOA, SAD 4, 76/2.

⁶⁵⁴ BOA, SAD 5, 38/1. BOA, SAD 10, 32/4. Hükümlerde "*Eyâlet-i Sivas'ta vâki' kazalardan vali için senede iki taksit ile on beş bin guruş imdâd-ı hazeriyye toptan tertib ve tesviye*" olunduğundan bahsetmektedir.

kazanın da Keban madenine kömür temin etmeleri şartıyla bu vergilerden muaf tutuldukları, daha sonra ahalinin kömür temininde zorlandığı için hazeriye ve seferiye vergilerini Keban madeni eminine vermelerinin istendiği, şikâyetin yapıldığı senede de kendilerinden hazeriye ve seferiye talebinde bulunulmadığı bilgilerine ulaşılmıştır. Neticede Sivas valisinden haksız yere talep ettiği paraları almaması istenmiştir⁶⁵⁵. Merzifon'da *ikramiye* adıyla fazladan hazeriye ve seferiye talep eden Sivas ve Amasya mutasarrıfları da şikâyet edilmiştir⁶⁵⁶.

Ladik kazasının Küpecik, Otuz ve Tatlucak köylerinin ahalileri üzerlerine düşen 600 kuruş hazeriyelerini toplayıp eyalet mutasarrıfına teslim etmek üzere âyânları Mahmud Çelebi-zâde Seyyid Mahmut, Hacı Halil-zâde Seyyid Süleyman ve Tağyaş?-zâde Hacı Mehmet'e teslim etmişlerdir. Ancak âyânlar paraları mutasarrıfa teslim etmemişlerdir. Vali, köylerin ahalisinden tekrar para toplayıp göndermelerini istemiştir. Valinin emri üzerine ikinci defa köylerden vergi toplanmış, âyânların aldıkları paralar ise geri alınamamıştır⁶⁵⁷. Benzer bir örnekte ise Çorum kazasına 1751 senesinde mütesellim tayin edilen Abdullah Ağa, üzerine düşen görevleri yapmadığı ve halkın hazeriye paralarını toplamasına rağmen valiye teslim etmediği için görevinden azledilmiştir⁶⁵⁸.

Eyalet genelinden hazeriye ve seferiye paraları toplanıp valiye gönderildiği halde Sivas valisinin kanaat etmediğine ve gönderdiği levendler ve mübaşir ile kudumiyye, ikramiyye, mübaşiriyye, zahire baha ve fistan baha gibi adlar altında daha fazla para talep ettiğine dair şikâyetler yapılmıştır⁶⁵⁹. Niksar halkı 1763 senesinde valinin iki üç kat fazladan hazeriye tertip ettiğini ayrıca aldıklarından hariç 15 kese akçeyi de gönderdiği mübaşirler ile cebren tahsil ettiğini ifade etmektedir⁶⁶⁰.

Hazeriye ve seferiye vergisinde Arapgir sancağı ayrı bir konumda tutulmuştur. 1731 senesinde gönderilen emirle bu sancağın hazeriye ve seferiye vergilerinin Keban Madeni Emni'ne tahsis edildiği bildirilmiştir⁶⁶¹. Ancak Sivas valisi ve sâire görevliler tarafından Arapgir sancağının hazeriye vergilerine müdahale edilmiştir. 1762 tarihli

⁶⁵⁵ BOA, SAD 1, 241/5.

⁶⁵⁶ BOA, SAD 1, 254/3.

⁶⁵⁷ BOA, SAD 1, 5/4.

⁶⁵⁸ BOA, SAD 4, 215/2.

⁶⁵⁹ BOA, SAD 1, 6/5, 254/3. BOA, SAD 5, 290/2. BOA, SAD 9, 360/1. BOA, SAD 10, 32/4.

⁶⁶⁰ BOA, SAD 10, 92/2.

⁶⁶¹ Bahsedilen durumun ifade edildiği hüküm için bkz. BOA, SAD 4, 5/2.

bir hükümde Arapgir sancağının hazeriye ve seferiye vergilerinin Keban Madeni'nin kömür bahasına bağlandığı ve tahsis edildiği belirtilmiştir. Maden Emini'ne gümrük ücreti olarak 2400 kuruş verileceği belirtilmiş ve Sivas Valileri'nin müdahalede bulunmaması emredilmiştir⁶⁶².

Avârız, hazeriye ve seferiye vergileri kişisel ödenen vergiler olmayıp bir yörenin ahalisinin birlikte ödediği vergiler olduğu için, bu üç vergiyi ödemek istemeyip kendi hakkını diğerlerinin üzerine havale etmeye çalışanlar da olmuştur. Bu kişiler genellikle mütegalibeden kişilerdir ya da mütegalibeden destek almaktadırlar. Bir köy halkının topluca vergilerini ödemek istememeleri gibi durumlar da yaşanmıştır. Böyle durumlarda ödenmeyen vergiler diğer mükelleflerin üzerine yükleneceği (*tahmîl*) için, vergi ödemek istemeyen köy halkından şikâyetçi olunmuştur⁶⁶³. Ayrıca vergi mükellefi olmadıkları halde vergi talep edilenler de divana şikâyetlerini ulaştırmışlardır⁶⁶⁴.

Çeşitli sebeplerle hazeriye ve seferiyeden muaf olunmuştur. Zile kazası Valide Sultan'a has tayin edilince seferiye ve hazeriye vergisinden muaf olması için Divân-ı Hümâyûn'dan emr-i şerîf çıkmıştır⁶⁶⁵.

2.2.3.1.11. İspence

İspence resmi, gayrimüslim reayadan alınan vergilerdendir. Çift resminin karşılığı olan bu vergi bir çeşit baş vergisi özelliği taşımaktadır⁶⁶⁶. Verginin tahsil zamanı "*martın ibtidâ (başlangıç, ilk) günü*" olarak belirlenmiştir⁶⁶⁷. Bireysel tahsil edilen ispençe resminin kişi başı miktarına hükümlerde yer verilmemiş olmakla

⁶⁶² BOA, SAD 9, 109/1.

⁶⁶³ Han-ı Ceded kasabası reayaları divana giderek, civarlarındaki Selamet Köyü reayalarının avarız, hazeriye ve seferiye vergilerini ödemeyip bunların üzerine tahmîl ettiklerinden şikâyetçi olmuşlardır. BOA, SAD 1, 277/3.

⁶⁶⁴ Karahisar-ı Behramşah kazasında Ağcakale isimli kalede müstahfız olanlar, üzerlerine emlak ve yerleri olmadığı ve avarız, hazeriye ve seferiye vergilerini ödememeleri gerektiğini ifade ederek, kazadan mütegalibeden destek alan bazı kişilerin yüklerini hafifletmek amacıyla "*Siz dahi bizimle ma'ân verin*" teklifleriyle uğraştıklarını bildirmişlerdir. BOA, SAD 1, 94/1. Benzer şikâyetler başka kalelerin müstahfızlarından da gelmiştir. Bkz. BOA, SAD 1, 99/3. Amasya'nın Biga Köyü reayaları da vergiden muaf olan sipahilerden, kendileriyle beraber avarız, hazeriye ve seferiye ödemelerini talep ettikleri için şikâyet edilmişlerdir. BOA, SAD 1, 264/4.

⁶⁶⁵ BOA, SAD 1, 119/4.

⁶⁶⁶ Halil İnalçık, "İspence", *DİA*, C. 23, İstanbul 2001, s. 177.

⁶⁶⁷ BOA, SAD 9, 96/1. BOA, SAD 12, 240/1.

birlikte, bir hükümde verginin Amasya kazasına düşen yıllık oranının 8000 akçe olduğundan bahsedilmektedir⁶⁶⁸.

Bu vergi hakkındaki şikâyetler, belirli bir bölgede ikamet eden ve yaşadığı yerin sipahisine vergisini ödeyen gayrimüslim(ler)den, başka bölgenin sipahisinin ya da zabitanın ispence talebinde bulunması hususunda yoğunlaşmıştır. İspence talep eden başka bölge görevlileri gerekçe olarak kendi yetki alanlarındaki bölgelerde ikamet ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Eğin'in Pinkan isimli köyünün zabiti, Eğin'de ikamet eden Kirkor isimli zimmiye “*Sen mukaddema zabiti olduğum karyede bir mikdar sâkin olmuşdun ol-takdirce benim ra'yyetim olmuş olursun*” diyerek ispence iddiasında bulunmuştur⁶⁶⁹.

Divriği'nin Eşve köyünün zimmi raiyyetlerinden olan Dönik ve Avanis, Divriği'nin Bergi? köyünün sipahisinin bunlar üzerinde kurduğu baskı ve Bergi köyünün raiyyeti oldukları yönündeki iddiası nedeniyle on seneden uzun bir süre ispence ödemek zorunda kalmışlardır. Şeyhülislam'dan aldıkları fetva ile divana gelen bu iki gayrimüslimin davaları divanda görüşülmüş ve bunlardan başka bir köyün sipahisi tarafından kanuna aykırı olarak ispence alınmaması hususunda emr-i şerîf yazılmıştır⁶⁷⁰.

Zimmi reaya, ispencesini kanuna göre ödemediği halde daha fazlasını talep eden görevlilerden de şikâyetçi olmuştur. Sivas'ın Tuzhisar köyünün zabiti zimmilerden fazladan ispence istediği için şikâyet edilmiştir⁶⁷¹. Divriği kazasının Hars? köyünün sipahisi İsmail, ehl-i zimmet reaya ispencelerini ödemediği halde ziyade talebiyle te'addîde bulunmuştur⁶⁷². Divriği'nin Aşuşin köyü zabiti, köydeki Arakil, Karabet, Agob, Haçok ve sâire zimmi raiyyetten aldığı ispence vergileri ile yetinmeyip daha fazlasını istemiştir⁶⁷³.

Amasya mutasarrıfı hakkında yapılan bir şikâyete göre, her sene martın başında her bir zimmi tarafından ayrı ayrı verilen ispenceler yine düzenli bir şekilde toplanmış ve mutasarrıf tarafından gönderilen memura teslim edilmiş olmasına rağmen,

⁶⁶⁸ BOA, SAD 9, 96/1.

⁶⁶⁹ BOA, SAD 1, 215/6.

⁶⁷⁰ BOA, SAD 1, 58/5.

⁶⁷¹ BOA, SAD 1, 102/5.

⁶⁷² BOA, SAD 1, 152/7.

⁶⁷³ BOA, SAD 4, 135/1.

mutasarrıf marttan sonra tekrar ispençe talebinde bulunmuştur. Mutasarrıf hakkında gönderilen emirde yazılanlar şöyle olmuştur:

*“Bir karyenin ra‘iyyet ve ra‘iyyeti oğullarından olan zimmilerin her bir neferi üzerlerine edâsı lâzım gelen resm-i ispençelerin martın ibtidâ günü kanûn ve defter mucebince karyelerinin zabıtine edâ eylemeleri kanûn olmağla zabitleri tarafından kanûn ve defterden ziyâde akçe zam ile marttan sonra toptan alırım deyü te‘addî olunmak hilâf-ı kanûndur.”*⁶⁷⁴

Gayrimüslimlerin içerisinde vergi tevzi işleriyle uğraşan *kocabaşı* isimli kişiler görev almışlardır. Kocabaşı olanlar kendi hisselerine düşen vergi miktarının azalması gibi menfaatler elde etmişlerdir⁶⁷⁵. Bu nedenle gayrimüslimler arasında kocabaşılık iddiasında olanlar çıkmıştır⁶⁷⁶.

2.2.3.1.12. Tekâlif-i Şâkkâ

Tekâlif-i şâkkâ güç yetirilemeyecek kadar ağır vergi anlamına gelmektedir. Ehl-i örf yani devlet memurları tarafından kanunsuz olarak (*bilâ emr-i şerîf*) talep edilen vergilere tekâlif-i şâkkâ denilmiştir⁶⁷⁷.

Şikâyetlerde belirtildiğine göre reaya tahammüllerine göre üzerine yüklenen vergileri düzenli bir şekilde ödemektedir. Ancak ehl-i örf taifesi tekâlif-i şâkkâ talebiyle reayayı sürekli rahatsız etmektedir. Bazıları da vergi almayı gerektirecek emlak ve yerleri yokken ehl-i örf tarafından tekâlif-i şâkkâ talebiyle rahatsız edilmekte olduklarını ifade etmişlerdir. Eyalet genelinde halkın hem mütegalibeden hem de devlet memurlarından gelen kanunsuz vergi talepleri altında ezildikleri görülmektedir. Halk, mütegalibenin istedikleri paralardan hariç olarak ehl-i örf taifesinin de tekâlif-i şâkkâ talep etmesinden oldukça muzdariptir⁶⁷⁸.

Vergiden muaf olması gerekenler de tekâlif-i şâkkâ talebiyle rahatsız edilmişlerdir. Niksar kalesinde görev yapan ve kalede ikamet eden Müstahfız neferâtı

⁶⁷⁴ BOA, SAD 12, 240/1.

⁶⁷⁵ Halil İnalçık, “Osmanlılar’da Cizye”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 46.

⁶⁷⁶ BOA, SAD 9, 49/1.

⁶⁷⁷ Tabakoğlu, Osmanlı Malî Tarihi, s. 325.

⁶⁷⁸ Eyaletin çeşitli bölgelerinden reyanın, “*ehl-i örf taifesi taraflarından bilâ emr-i şerîf tekâlif-i şâkkâ mütalebesiyle te‘addî ve rencide olunduklarından*” şikâyet ettikleri görülmektedir. Karahisar-ı Behram Şah nahiyesindeki halkın şikâyetleri için bkz; BOA, SAD 1, 94/1. Darende halkının şikâyetleri için bkz; BOA, SAD 1, 162/1. Gedikçubuk kazasının Yunus Viran Köyü reayalarının şikâyetleri için bkz; BOA, SAD 9, 32/5.

ve kul oğulları (Kapıkulu ordusu mensuplarının çocukları), bölgenin ehl-i örfünden destek alan Niksar halkının kendilerinden birkaç senedir vergi ve tekâlif-i şakkâ istediklerini, hatta Sivas valisi tarafından üzerlerine gönderilen mübaşirin de bunlardan vergi tahsil ettiğini söylemişlerdir. Kale çalışanlarının şikâyeti üzerine kanun üzere hareket edilmesi yönünde emr-i şerîf yazılmıştır⁶⁷⁹.

Haksız yere talep edilen paralar çoğunlukla *cerime* bahanesiyle talep edilmiştir.

2.2.3.2. Vergi Tahsilinde Yaşanan Sorunlar

Osmanlı'da arazi devlete aittir. Mirî yerler reayanın mülkü değildir. Reaya buraları sadece tasarruf edip işleme hakkına sahiptir. Devlete ait arazi üzerinden elde ettikleri gelirlere karşılık da devlete öşür ve çift akçası verilir. Boş bırakılmayıp usulüne uygun işlendiği ve vergileri verildiği sürece kimse reayanın toprak üzerindeki hukukuna el uzatamaz. Ölürse oğulları yerine geçip onlar da aynı şekilde tasarruf ederler. Oğulları kalmazsa dışarıdan talip olanlara peşin kira bedeli alınıp tapuya verilir. Belirlenen şartlar haricinde kimse bu toprakları tasarruf edemez, alıp satamaz, bağışta bulunamaz, temlik veya mülk edinemez ve vakfedemez. Fakat bir kimse tasarruf ettiği yeri başka birisine sipahi marifetiyle bir miktar para alıp feragat edebilir⁶⁸⁰.

Sivas eyaletinde bütün toprak işletim sistemlerinde vergi sistemiyle ilgili sorunlara rastlanmıştır. Bu sorun fazla vergi talep eden bir görevli olabildiği gibi üzerine düşen vergiyi ödemeyen reaya da olabilmektedir.

2.2.3.2.1. Fazla Vergi Talebi

Sivas eyaletinde vergi toplamakla yükümlü kişiler mütesellim, mutasarruf, mültezim, subaşı, zaim, sipahidir. Kaza merkezlerinde, devletle halk arasında ilişkileri sağlayıp vergilerin yükümlülere taksim edilmesi (tevizî) ve paraların tahsili işlerinden sorumlu Şehir Kethüdarları⁶⁸¹ da vergi işlemleriyle yakından ilgili olmaları nedeniyle adları çokça anılan görevliler arasındadır.

⁶⁷⁹ BOA, SAD 1, 130/6. Fî Evâsıt-ı Râ 1156

⁶⁸⁰ Halil İnalçık, "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2009, s. 24.

⁶⁸¹ Şenol Çelik, "Şehir Kethüdâsı", DİA, C. 38, İstanbul 2010, s. 451.

Vergi toplamak için görevlendirilecek kişilerin “*reâyâ-perver ve mu‘tedil*” kişiler arasından seçilmesi emredilmiştir. Ancak vergi tahsili görevini üstlenmiş olan pek çok görevli, halktan fazladan veya fuzuli olarak vergi topladıkları için şikâyet edilmişlerdir. Ayrıca vergi toplayacak kişilerin mütegalibeden ve eşkiyadan kişiler arasından seçildiği durumlara da rastlanmaktadır. Bütün bu durumların neticesinde de reayanın mağdur olduğu görülmektedir.

Gerek mütegalibe olarak ün yapmış mültezimler gerekse devlet tarafından görevlendirilmiş zaim, sipahi, voyvoda gibi bazı görevliler kaza, nahiye ve köylere vakitli vakitsiz baskınlar düzenleyerek vergi adı altında para tahsil etmeye çalışmışlardır. Ayrıca geldikleri yerleşim yerinde halkın yiyecek ve içeceklerini diledikleri gibi sarf edip, evlerini de ikamet için kullanmışlardır⁶⁸². Reayaya taş taşıtma, orak işlerini yaptırma ve kendi bağ hizmetlerinde çalıştırma gibi görevleri zorla yaptıran mütegalibe mültezimler de olmuştur⁶⁸³. Bazı vergi tahsildarlarının istedikleri parayı alamadıklarında ahalden bazılarını hapsedip zincire vurduklarına dair şikâyetler de yapılmıştır⁶⁸⁴. Bazı Şehir Kethüdalarının “*her tekâlif tevzî vuku‘unda kendi nefisleri için akçe zam*” yaparak kendilerine verilen vergi tahsili görevini kötüye kullanma yoluna girdikleri divana yapılmış şikâyetler arasındadır⁶⁸⁵. Şarkipare kazasının Çıkrık köyünde yaşayan Ali’nin vergi hususunda bir itirazı ve kusuru yokken, köyün subaşı her sene 20-30 kişi ile gelip bundan 30-40 kuruş fazla para almıştır⁶⁸⁶. Vergi hususunda bahsedilen görevlilerin bu tutumu eyaletin her bölgesine

⁶⁸² Hükümlerde sıkça bahsedildiği üzere vergi toplamakla yükümlü bazı görevliler ya bizzat kendileri gitmiş ya da emrindeki adamlarından on-on beş atlıyı ahalinin üzerlerine göndermişlerdir. Eyaletin genelinde görülen bu durum reayanın yaptıkları yüzlerce şikâyette dile getirilmiştir: Eğin’de voyvoda, mültezim ve ehl-i örf taraflarından fuzuli yere vergi talebiyle rencide edildiklerini söyleyen halkın şikâyetleri şu şekildedir; “... taraflarından onar on beşer atlıları varub ahâlinin evlerine konub müft ve meccânen yem ve yemek ve koyun ve kuzu ve bal ve yağ ve arpa ve saman ve sâir me’kûlâtların aldıkların bildiriüb ...” BOA, SAD 4, 5/2. Benzer şikâyetler Zile’ye bağlı olduğu belirtilen ama ismi yazılmayan bir timar köyünün reayaları tarafından da yapılmıştır. Sipahileri hakkında söyledikleri şöyledir: “... vakitli ve vakitsiz ziyade atlı âdem ile karyelerine gelüb ehl-i iyalleriyle sâkin oldukları hâneleri üzerlerine konub müft ve meccânen yem ve yemek ve sâir zehâyirlerin alub” BOA, SAD 1, 50/1.

⁶⁸³ Merzifon’da zalemeden Bıçakçı oğulları olarak bilinen kişiler, iltizam işlerini üstlendikleri Merzifon’un Yazınca köyündeki reayaya bu zulümleri yapmışlardır. BOA, SAD 1, 285/3.

⁶⁸⁴ Örnek şikâyetler için bkz. BOA, SAD 1, 7/4.

⁶⁸⁵ Ladik kazasında şehir kethüdası olan Hacı Ali, yanına aldığı üç beş mütegalibe ile halk üzerinde çeşitli zulümlerde bulunduğundan başka, her vergi tahsili sırasında kendisi için 150 kuruş zam yaptığı ve bu parayı kendi ihtiyaçlarına harcadığı için kaza halkı tarafından şikâyet edilmiştir. BOA, SAD 1, 284/5.

⁶⁸⁶ BOA, SAD 9, 44/2.

yayılmış vaziyettedir. Kaza merkezi, nahiye, köy gibi bütün yerleşim yerlerinden aynı doğrultuda çok sayıda ihbar mevcuttur.

Sivas eyaletinde vergi hususundaki şikâyetler çoğunlukla vergi toplamakla görevli kişilerin fuzuli ve fazladan vergi talebinde buldukları yönündedir. Vergi toplayan kişiler almaları gereken vergi miktarından fazla oranda para talebinde bulunarak halkın maddi olarak perişanlığına sebep olmuşlardır. Halkın ödemekle yükümlü olduğu ve devlet kayıtlarında miktarları açıkça belli olan başlıca vergilere görevliler tarafından müdahale edildiği görülmektedir. Halk, bölgelerindeki görevlinin fazladan para talep ettiğinden şikâyetçi olurken, ödemeleri gereken vergi miktarını “*emr û defter mücebince*” ödediklerini ifade ederek kendilerini savunmuştur⁶⁸⁷. Vergi miktarlarının defterlerde kayıtlı ve padişah emriyle sabit olmasına rağmen belirlenmiş oranların dışında vergi toplanmaya çalışılmıştır. Vergi toplamakla görevli kişilerin bu tutumları “*hisselerine düşeni ahz û kabza kanaat etmeyüb*” şeklinde açıklanmıştır. İncelediğimiz dönem boyunca vergi toplamakla görevli kişilerin halktan fazladan para talep ettikleri ve devletin bunun önüne geçemediği görülmektedir. 1742 yılında Canik sancağının Satılmış nahiyesinin Urbarlu? ve Derecik köylerinin zeamet ve timar topraklarında hububat üreten reaya, üzerlerine düşen vergileri vermelerine rağmen görevliler tarafından sürekli olarak fazladan vergi talebiyle rahatsız edilmişlerdir. Reayanın anlattıklarına göre köye sürekli baskın düzenleyen görevliler halktan fazladan para tahsil etmeye çalışmaktadırlar:

“Zikrolunan kurâ ahâlileri karyeleri toprağında zirâ’atlarıyla hâsıl eyledikleri terekelerinden müteveccih olan beşte bir öşürlerin berâtları yazularına göre hisselerine düşeni kanun üzere ahz û kabza kanâ’at etmeyüb her birleri vakitli ve vakitsiz ziyâde atlu ve âdem ile karyelerine varub başka başka hukuk ve rüsûm mutâlebesiyle reâ’yâ fukarasını rencide ve berâtları yazularından ziyade hukuk ve rüsûm namıyla nesnelere alub perâkende ve perişân olmalarına bâ’is oldukların bildirüb”⁶⁸⁸.

Eşkıya olarak bilinen kişiler bazı bölgelerin mutasarrıfları tarafından vergi toplama hususunda görevlendirilmiştir. Zorba kişilerin vergi iltizamı işlerine verilmesi

⁶⁸⁷ Hükümlerde sıkça geçen reaya savunmalarından bazıları şu şekildedir: “*Üzerlerine edâsı lâzım gelen avâriz ve imdâd-ı hazeriye ve sâir evâmir-i aliyemle vâki’ olan tekâlifi emr û defter mücebince cem’ine me’mura edâda kusurları olmayub*”,

⁶⁸⁸ BOA, SAD 1, 2/5.

her zaman gönül rızasıyla olmamış, mütegalibeden oldukları bilinen bazı kişiler halka ve mutasarrıflara yaptıkları baskılarla görevi üzerlerine almayı başarmışlardır. Divriği’de yaşananlar bu hususa önemli bir örnektir. 1743 yılında mahkemeye başvuran Divriği halkı, 20 seneden fazla bir süredir kazalarında ikamet eden Kurşunlu oğulları Deli Veli ve Hasan’ı, kaza ahalisinin tekâlif işlerine karıştıkları, her sene hazırladıkları vergileri zapt ettikleri ve halktan sürekli para topladıkları için şikâyet etmişlerdir⁶⁸⁹. Halkın şikâyetine rağmen Divriği’de müştereken malikâne mutasarrıfları olan Ali, Kasım, Abdullah ve Eyüp tarafından malikânelerinin gelirlerini toplamak üzere Deli Veli ve Hasan mütesellim olarak tayin edilmişlerdir. Deli Veli’nin -Kambur Veli olarak da anılmıştır- Divriği’de “*Yerlüden zaleme ve cebâbire gürûhundan ve Yeniçeri zümresinden*” bir kişi olduğu hükümde belirtilmiştir. Buna rağmen kendisine mütesellimlik görevi verilen Kambur Veli görevi üstlenince kendisi gibi olduğu belirtilen kişileri halkın üzerine musallat etmiş ve zorla mallarını gasp ettirmiştir. Divriği hassı mutasarrıflarına hitapla yazılan hükm-i hümayûn ile görevin Kurşunlu oğlundan alınması ve bundan sonra da *reâyâ-perver* kişilere verilmesi emredilmiştir⁶⁹⁰.

Bazı kadı ve naiplerin vergi işlerine karıştıkları görülmektedir. Kadı ve naiplerin vergi hususlarına müdahaleleri mütegalibe mültezime yardımcı olmak şeklinde olabildiği gibi vergi tahsilinde kendileri için pay istemek şeklinde de olabilmıştır. 1743 yılında Arapgir’in Andırı köyünün sipahisi olan Ali, köyde ikamet eden ve Halit bin Velit evlatlarından oldukları belirtilen Mustafa, İbrahim ve isimleri yazılmamış diğer reayaları, vergilerini düzenli bir şekilde veriyor olmalarına rağmen, sipahileri *kanaat etmeyip* buğday ve arpalarını zorla (*tagallüben*) almıştır. Sipahi Ali’nin ahaliden tagallüben aldığı buğday ve arpalarını ahaliye tamamen geri vermesi için emr-i şerîf çıkarılmış iken, Ali, kadıdan aldığı destek nedeni ile bunlardan aldığı ürünleri geri vermemiştir⁶⁹¹. Çorum’da Dede Efendi olarak bilinen naip ahaliden “*onar ve on beşer ve kırkar ve ellişer gurus*” aldığı gibi vergi tahsili sırasında da kendisi için akçe almıştır⁶⁹². Niksar’da mütegalibe Kadı Seyyid Hasan “*kendi nefsi için*” halktan vergi talebinde bulunmuş ve halkı 1800 kuruş ödemekle yükümlü tutup

⁶⁸⁹ BOA, SAD 1, 146/5.

⁶⁹⁰ BOA, SAD 1, 243/1. (Belgenin tamamı için bkz. Ek 2)

⁶⁹¹ BOA, SAD 1, 146/4.

⁶⁹² BOA, SAD 1, 146/3. Fî Evâsıt-ı Ra Sene 1156.

istediği parayı cebren almıştır. Bundan hariç olmak üzere de cerime namıyla halktan “*otuzar ve kırkar ve ellişer ve yüzer kuruş*” toplamıştır⁶⁹³.

Âyânların da kanunsuz bir şekilde vergi tahsil ettikleri görülmektedir. Amasya halkı divana giderek kaza âyânından Osman Bey ve Yeğen oğlu Hacı İbrahim Ağa'nın fazladan para topladıklarından şikâyet etmişlerdir. Mütegalibe ile de birlik olan âyân taifesi, vergi tahsili sırasında kendileri için fazladan akçe almaktadırlar. Yaklaşık on senedir devam ettiğini belirttikleri bu durum karşısında perişan duruma düşen fukaradan 1742 senesinde 50 kese akçe almışlar, aradan 40 gün geçtikten sonra da salyane olduğunu söyleyerek 80 kese akçe daha talep etmişlerdir. Halkın şikâyeti üzerine mahkemeye davet olunsalar da emre itaat etmemiş ve mahkeme huzuruna gelmemişlerdir⁶⁹⁴. Ladik kazası ahâlilerinin yaptıkları şikâyete göre, kazada âyânlık iddiasında olan Köçekli oğlu Ömer, Emir oğlu Mustafa, Hacı Sadi ve çaycı çırağı Abdullah her vergi tahsili sırasında kendileri için 10.000 kuruş tahsil etmektedirler⁶⁹⁵.

2.2.3.2.2. Vergi Ödemeyen Reaya

Vergi hususu devletin en çok önem verdiği hususlardan olmasına rağmen, bazı kişiler vergiyi vermemek için çeşitli bahaneler üretme ya da hiçbir bahaneye gerek duymadan vergiyi ödememe gibi davranışlarda bulunmuşlardır.

Bölge halkının hep birlikte ödemek zorunda oldukları avâriz vergisini, bölgeden birileri ödemek istemeyince vergi diğerlerinin üzerine yüklenmiştir. Ödemeyenlerin yerine fazladan ödeme yapmak zorunlu divana şikâyetlerini sunmuşlardır⁶⁹⁶.

Vergilerden muaf olmayı gerektirecek halleri kendi çıkarları doğrultusundan kullanmak isteyenler de çıkmıştır. Sivas'ın zeamet köylerinden Bindeli köyünün reayalarından bazıları “*Bizler İstanbul'a gidip yeniçeri olduk*” bahanesiyle vergilerini ödemek istememişlerdir⁶⁹⁷. İskilip'in İl isimli köyündeki bazı reaya da yeniçerilik iddiasıyla bennak vergilerini ödememişlerdir⁶⁹⁸. Dergâh-ı Mu'alla gediklilerinden

⁶⁹³ BOA, SAD 12, 67/2.

⁶⁹⁴ BOA, SAD 1, 42/3.

⁶⁹⁵ BOA, SAD 9, 15/3.

⁶⁹⁶ Yüzdepare kazasının Sakallı ve ismi yazılmamış diğer bir köyünden 5-6 kişi avâriz vergilerini ödemeyince onların hisseleri köylerdeki diğer kişilere yüklenmiştir. BOA, SAD 4, 12/1.

⁶⁹⁷ BOA, SAD 9, 19/3.

⁶⁹⁸ BOA, SAD 9, 25/3.

Ahmet'in zeametine ait olan Artukabâd ve Ladik kazalarındaki bazı reaya yeniçeri, sipah ve kul oğulları olduklarını ileri sürerek vergiden muaf oldukları iddiasıyla raiyyet rüsumlarını vermemişlerdir⁶⁹⁹. Zünnunabâd kazasının Tekke köyünün ahalileri de Elvan Çelebi evladından olup Elvan Çelebi köyünde ikamet eden ve arazileri olmasına rağmen avârız vergisini vermek istemeyen 10-15 kişiden şikâyetçi olmuşlardır. Divana gidilmeden önce olay mahallindeki mahkemede yapılmış yargılamada davalılar “*Biz evlâd-ı vâkıfdan olmağla sizinle ma‘an tekâlif vermeyiz*” demişlerdir. Ancak bunların hareketleri kanuna aykırı bulunarak vergilerini ödemeleri hususunda tembih edilmişler ve hususla ilgili hüccet verilmiştir. Daha sonra bunlar vergilerini ödememekte ısrar edince olay tekrar tekrar mahkemeye yansımıştır. Her yargılamadan sonra aynı karar çıktığı için aynı hüccet üzerine beş defa imza atılmıştır. Yine de vergilerini ödememekte ısrar edince kaza ahalileri Şeyhülislam’dan da aldıkları fetva ile Asitane’ye başvurmuşlardır⁷⁰⁰.

Eşkîya ve mütegalibe yaşadıkları bölgelerde vergi vermedikleri gibi bazen halkın ödemesine de engel olmuştur. Canik sancağının Alaçam nahiyesinin Demirciler köyünde ikamet eden eşkıyalar, kazadan Gülistan oğlu Ali ile ittifak yaparak vergi vermemişler ve ahalinin de vergisini ödemesine müsaade etmemişlerdir. Köyün zeametine mutasarrıf olan Dergâh-ı Mu‘alla müteferrikalarından Behram Beşe-zâde Hacı Mehmet, vergileri toplayamadığı için zeametinin noksan olduğundan şikâyetçi olmuştur. Köyün ihtiyarlarından durum sorulmuş onlar da anlatılanları doğrulamışlardır. Ayrıca kadı’nın da olaydan bilgisi olduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine müdahalenin engellenmesi ve vergilerin ödenmesi hususunda emir çıkarılmıştır. Olayın neticesi hakkında da yeniden bilgi istenmiştir⁷⁰¹.

Vergi ödememekte ısrar eden bazı reayanın âyân ve mütegalibeden yandaşları olduğu ve bunlardan aldığı destek nedeniyle ödemesi gereken vergisini ödemediği belirtilmiştir. Ekradlık nam-ı diğer Çorum Kürdü mukataasında toprak işleyen Cebrail ve kardeşinin oğlu Ahmet vergilerini ödemedikleri için şikâyet edilmişlerdir. Şikâyet

⁶⁹⁹ BOA, SAD 4, 47/4.

⁷⁰⁰ BOA, SAD 4, 68/3.

⁷⁰¹ BOA, SAD 4, 30/2. Eşkîyaların vergi vermediklerine dair başka şikâyetler de ulaşmıştır. Arapgir’in Günden? köyünden İsa Bey isimli mütegalibe, avarız ve hazeriye vergisini 10 yıldır vermediği gibi kayını Uzun Ömer’in vermesine de engel olmuştur. BOA, SAD 4, 64/3.

esnasında bunların âyândan ve mütegalibeden destek aldıkları için vergilerini ödemedikleri belirtilmiştir⁷⁰².

2.2.3.2.3. Muaf Olanlardan Vergi Talebi

Osmanlı'da vergilerden muafiyette üç kademe vardır. Evvela avârizdan muafiyet, sonra raiyyet rüsumundan muafiyet ve en son olarak da şer'î vergilerden (cizye, öşür) muafiyet. Şer'î vergilerden muafiyet fevkalade hallerde nadiren yapılırdı. Raiyyet rüsumundan eşkinici yazılmış yani fiili askerî bir hizmet yüklenen kişiler muaf olurdu. Sık karşılaşılan en basit muafiyet şekli ise avârizdan muafiyetti. Bütün bu muafiyetler ancak din ve devlet adına bir takım hizmetler için bağışlanmış sayılırdı. Din hizmetlerinde görev yapan hatip, imam ve bazı bölgelerde müezzinler avâriz ve rüsum-ı raiyyetten muaf tutulurlardı. Müezzin, hafız, kayyum, zaviyedâr gibi görevliler hizmette buldukları sürece avârizdan muaflardı. Çeltikçi, tuzcu, küreci, ortakçı gibi devlet için hizmette bulunanlar da yaptıkları hizmetleri karşılığında avârizdan muaf olurlardı⁷⁰³.

Sivas eyaletinde vergiden muaf olmuş sınıfların başında sefere bizzat iştirâk eden (*sefer eşer*) sipahiler gelmiştir. Çalışma dönemimizde vuku bulan savaşlarda görev alan sipahiler raiyyet rüsumundan muaf olmuşlardır. Bu durum yıllardan beri kanunlaşmış bir hal olmasına rağmen vergiden muafiyet hakkı olanlardan vergi talep eden görevliler şikâyet edilmişlerdir.

Muafiyet hakkı tanınmış görevliler arasında cami, vakıf gibi yerlerde devletten aldıkları berat ile imamlık ve hatiplik yapanlar da bulunmaktadır. 1750 senesinde Tokat'ta Mihmad-ı Hacib mahallesinde Fatma Hatun isimli hayır sahibinin yaptırdığı mescitte on altı senedir imam olan Hüseyin, Tokat voyvodasının rüsûm-ı ra'yyet talebiyle kendisini rahatsız ettiğinden şikâyetçi olmuştur. Yaşanan durum üzerine hüküm içerisinde "*E'imme ve hütebâ muktedâ-yı nâs (halkın önderi) oldukları itibariyle rüsûm-ı ra'yyet ve bilâ emr-i şerîf tekâlif-i şâkkânın cümlesinden muaflardır*" kanunu hatırlatılarak voyvodanın müdahaleden vazgeçmesi emredilmiştir⁷⁰⁴.

⁷⁰² BOA, SAD 9, 37/3.

⁷⁰³ İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", s. 598-600.

⁷⁰⁴ BOA, SAD 4, 45/1. Benzer şikâyetler başka bölgelerden de gelmiştir. Karayaka kazasının bir köyünde camide imamlık ve hatiplik yapan Seyyid Hafız Osman'dan köy zabiti ve ehl-i örf taifesi vergi

Vergilerden muaf tutulmuş gruplardan biri de Seyyid ve Şerif'lerdir. Hz. Peygamber'in kızı Fatma ile amca-zâdesi Hz. Ali'nin evliliklerinden doğan Hasan ve Hüseyin'in soylarından gelen kişiler seyyid, şerif, sâdât-ı kirâm gibi terimlerle nitelenmişler ve İslam toplumunun seçkin kişileri arasından olmaları dolayısıyla Osmanlı'da çeşitli imtiyazlara mazhar edilmişlerdir⁷⁰⁵.

Seyyid ve şeriflerin çeşitli hizmetlerini yerine getirmek ve Peygamber soyundan gelenlerle özel olarak ilgilenmek için İstanbul'da nikâbet müessesesi tesis edilmiştir. Burada Osmanlı'da yaşayan seyyid ve şeriflerin silsilelerini ve soy kütüklerini kaydedip koruyan, aynı zamanda bunların reisleri konumunda olan nakibüleşraf isminde bir görevlileri vardı⁷⁰⁶.

Seyyidlerden vergi alınmaması hususundaki kanuna rağmen vergi talebiyle rahatsız edilen seyyidler, Peygamber soyundan geldiğini ispat edebilmek için (*isbat-ı neseb*) İstanbul'daki nükebânın yanına gitmiş ve burada yapılan inceleme sonucunda nükebâ tarafından temessük ve hüccet verilerek sahih seyyid oldukları belirtilmiştir⁷⁰⁷. Buna rağmen sahihu'n-neseb seyyid olduklarını ispat eden kişilerden de vergi talep eden sipahi, subaşı, zabıt, mutasarrıf gibi görevlilere çeşitli bölgelerde rastlanmıştır⁷⁰⁸. Seyyidleri rahatsız edenler sadece görevliler olmamış, yaşadıkları bölgenin ahâlilerinden de kendileriyle birlikte vergi ödemeleri hususunda taleplerle karşılaşmışlardır⁷⁰⁹. Diğer bütün konularda olduğu gibi mütegalibe ve âyânlar da

talebinde bulunmuşlardır. İmamlar ve hatipler hakkındaki kanun bu hükümde de yinelenmiştir. BOA, SAD 9, 116/3. Gedegra'da bir hayır sahibinin yaptırdığı camide görev yapan İmam Mustafa ve Hatip Hacı Mehmet'ten vergi talebinde bulunan voyvoda ve alay beyi'ne bahsedilen kanun hatırlatılarak bunlardan vergi talep edilmemesi hususunda uyarılmışlardır. BOA, SAD 9, 338/2.

⁷⁰⁵ Hasan Yüksel, "Osmanlı Toplumunda Seyyidler ve Şerifler", *Çeşitli Yönleriyle Hz. Hasan*, Ed. Alim Yıldız, Sivas İl Müftülüğü Yayınları, Sivas 2014, s. 123.

⁷⁰⁶ Şit Tufan Buzpınar, "Nakibüleşraf", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 322. Osmanlı toplumundaki Sâdât-ı Kirâm ve Nakibüleşraflar için bkz. Ahmet Rıf'at, *Devhatü'n-Nukabâ*, Haz. Hasan Yüksel-M. Fatih Köksal, Dilek Matbaası, Sivas 1998.

⁷⁰⁷ Bkz. BOA, SAD 1, 154/4. BOA, SAD 4, 35/1. BOA, SAD 9, 327/2. BOA, SAD 12, 233/2.

⁷⁰⁸ Yeni-il'de ikamet eden Seyyid unvanlı yedi kişi Küçük Çöplü Afşarı isimli köyün zabıtının kendilerinden vergi talebinde bulduklarını bildirmişlerdir. BOA, SAD 1, 153/5, 154/4. Arapgir'in Salurdek? köyünün zabiti köydeki seyyidlerden vergi istediği için şikâyet edilmiştir. BOA, SAD 4, 35/1. Tokat'ta ismi yazılmamış bir köyü sipahisi köydeki Seyyid Hasan'dan "*Benim mutasarrıf olduğum karyede ziraat ve hırâset etmekle ol vecihle karyem reayasından olmuş olursun*" diyerek vergi talebinde bulunmuştur. BOA, SAD 9, 72/4. Amasya'nın Ahurcuk köyünün sipahileri, köydeki seyyidlerden *baş harcı* ismiyle vergi istemişlerdir. BOA, SAD 9, 327/2.

⁷⁰⁹ Budaközü kazasının Beş Boğaz köyünde yaşayan Seyyid Ahmet, hem köy halkı hem de ehl-i örf tarafından vergi ödemesi hususunda sürekli rahatsız edildiğini belirtmiştir. BOA, SAD 9, 54/2.

seyyidlere müdahalede bulunmuş ve bir takım iddialarla bunların seyyid olmadıklarını ileri sürerek vergi almaya çalışmışlardır⁷¹⁰.

Genel itibariyle bakıldığında, bahsedilen birkaç olayın haricinde Sivas eyaletinde seyyidlerden rüsum-ı raiyyet alınmamış, talep edilmesi de *hilâf-ı kanûn* (kanuna aykırı) olarak değerlendirilmiştir. Seyyidlerden vergi talep edildiğine dair şikâyetlerin oranı da oldukça düşüktür. Şerif unvanına sahip kişiler hakkında ise hiçbir şikâyet veya hükme rastlanmamıştır. 4719 şikâyet içerisinde 1742-1744 arasında iki şikâyet, 1750-1752 arasında üç şikâyet, 1761-1763 arasında dört şikâyet ve 1767-1774 arasında sekiz şikâyet olup toplamda sadece 17 şikâyet seyyidlerden vergi talep edildiğiyle ilgilidir. Seyyidlerin yaptıkları şikâyetlere “*kanun üzere amel olunmak için yazılmıştır*” şeklinde cevap verilmiş, seyyidlerin vergiden muaf oldukları yinelenerek vergi alımının önlenmesi emredilmiştir.

Bazı bölgelerde vergiden muaf olanların iki farklı görevli tarafından rahatsız edildikleri hakkında şikâyetler gelmiştir. “*Karye zabiti tarafından hilaf-ı kanun rüsûm-ı ra’iyyet ve ehl-i örf taifesi taraflarından dahi bilâ emr-i şerîf tekâlif-i şâkkâ mutâlebesiyle te’addî*” edildiğine dair gelen şikâyetler vergi muafiyetinin birden fazla taraftan taarruza uğradığını göstermektedir⁷¹¹.

Vergi muafiyetini lehine kullanmaya çalışanlar da çıkmıştır. Vergiden muaf olmasını gerektirecek meslek ya da sınıflardan birinden değilken bu sınıflardan olduğu iddiasıyla vergi vermek istemeyenler olmuştur⁷¹².

2.2.3.2.4. Vekillik Uygulaması ve Sebep Olduğu Sorunlar

Vergi tahsili hususunda “*tekâlif ve sâire umûr ve hususların ru’yet için*” şeklinde geçen ve sıkça başvurulduğu anlaşılan bir vekâlet çeşidi dikkat çekmektedir. Hükümlerin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre bu tür vekâlette, bir yörenin reayası, vergi işlerini halletmesi için içlerinden bir kişiyi vekil seçmiştir. Vekilin görevi halktan vergileri hissesine göre tahsil edip toplamak ve daha sonra da vergi memuruna eksiksiz

⁷¹⁰ Arapgir’in bir köyünde *hevâsına tabi* olarak tanıtılan Çökenli? oğlu Mehmet, mütegalibe âyândan aldığı belirtilen destek ile köydeki seyyidlerden bazılarına “*Siz benim zabiti olduğum karyenin reayaları imişsiz*” diyerek bunlardan vergi talebinde bulunmuştur. BOA, SAD 4, 55/3.

⁷¹¹ Örnek şikâyetler için bkz. BOA, SAD 9, 116/3. BOA, SAD 12, 2/1 (Mükerrer numaralı sayfa).

⁷¹² BOA, SAD 4, 47/4.

teslim etmektir⁷¹³. Vekil seçilecek kişide afif (iffetli) ve sadakâtkâr (sadağatli) olma gibi özellikler aranmıştır. Ayrıca ahalinin rızası ile seçilmiş olması gerekmektedir. Seçilen vekillere hüccet verilerek vekillik görevi resmileştirilmiştir⁷¹⁴.

Vekâlet uygulamasına Müslim ve gayrimüslim reaya her ikisi de başvurmuştur. Ayrıca has, zeamet, timar, malikâne gibi bütün sistemlerde vergiyi toplaması için vekil tayin edilebilmiştir.

Vergiyi toplaması ve gerekli yerlere teslim etmesi için vekil yapılmış kişi ile halk arasında toplanan paralar hususunda birtakım sorunlar yaşanmıştır. Gedegra'dan Hacı Mehmet Ağa kaza ahalisinin vergi konusunda *umûr ve hususlarını* yerine getirmek için vekilleri olmuştur. Üzerine düşen görevi bittikten sonra kazadan bazı kişiler "*Zimmetinde bir mikdar akçe kalmış*" diyerek para talebinde bulunmuşlardır⁷¹⁵. Osmancık kazasından Seyyid Halil Efendi, kazanın vergi işlerine birkaç sene vekil olduktan sonra ahaliyle aralarında hesaplarını görüp karşılıklı olarak alacak ve verecekleri kalmadığına dair mahkemede (huzur-ı şer' de) yapılan görüşme sonucunda buna hüccet verilmiştir. Ancak kazadan bazıları bunun zimmetinde para kaldığı iddiasıyla sürekli rahatsızlık vermişlerdir⁷¹⁶.

Bazı durumlarda da vekillik görevi müteğallibenin eline geçmiştir. Vekil olan müteğallibe ahalinin vergi paralarını topladıktan sonra teslim etmesi gereken yerlere teslim etmemiş ve paraları zimmetine geçirmiştir. Amasya'da vekillik görevini üstlenen Fazlı oğlu olarak tanınan kişi müteğallibeden olduğundan ahalinin paralarını toplayıp vergi ödemesini yapmamıştır⁷¹⁷.

Vekillerin işlerine karışıldığı ve görevini yapmasına engel olunduğu gibi hususlar da divana taşınmıştır. Gerek müteğallibe ve âyânlardan gerekse halktan "*Vekil olduğun istemezüz*" diyenler çıktığı gibi⁷¹⁸, sahte hüccetle vekillik iddiasında bulunanlar da olmuştur.

⁷¹³ Eğin'de mubayaa tahsili hususu için vekil tayin edilen kişinin görevi "*mubayaayı cem' ve tahsil ve memur olanlarına teslimine ve sair hususların görmek için*" olarak belirtilmiştir.

⁷¹⁴ BOA, SAD 1, 287/5.

⁷¹⁵ BOA, SAD 9, 223/2.

⁷¹⁶ BOA, SAD 9, 132/1.

⁷¹⁷ BOA, SAD 9, 42/2.

⁷¹⁸ Gedegra'dan Hacı Mehmet Ağa, ahalinin kendisinden hoşnut ve razı olmasına rağmen bazı kişilerin bunun vekil olmasını istemediklerinden ve kendisine rahatsızlık verdiklerinden yakınmıştır. BOA, SAD 9, 340/2.

Vekil olacak kişilerle birtakım anlaşmalara da gidilebilmiştir. Tokat'ın Kafirni nahiyesi ahalileri kazadan Salih'e "*Bizim vâki' olan tekâlifimiz umûrunu gör, kaç akçe harç ve sarf edersen ba'dehu sana edâ ederiz*" teklifinde bulunmuşlardır. Tekliflerini kabul eden Salih kaza ahalilerinin vergi işleri için 900 kuruştan fazla para harcamıştır. Görevini yerine getirdikten sonra harcadığı parayı talep etmesine rağmen Kafirni nahiyesi ahalisi çeşitli bahanelerle ödeme yapmamıştır⁷¹⁹.

2.3. VAKIF

Sivas eyaletinde vakıf müessesesinin din, eğitim, toprak düzeni, vergi sistemi, su temini gibi çeşitli alanlarda önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. İncelediğimiz şikâyetler gerek kaza merkezlerinde gerekse nahiyeye, kasaba ve köylerde tahsis edilmiş çok sayıda vakfa ait bilgilere ulaşma imkânı sağlamaktadır.

Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri'nde vakıf şikâyetleri en çok karşılaşılan sorunlar arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Vakıflarla ilgili şikâyetlerin içeriğine bakıldığında, temel sorunun vakıf gelirlerine müdahale edildiği ve el konulduğu yönündeki davranışlardan kaynaklandığı görülmektedir.

Vakıf gelirlerine müdahaleden başka vakıf görevlilerine müdahale sorunları da yoğunluk açısından ikinci sırada gelmektedir. Temel bu iki şikâyetten başka evlâdiyet meseleleri, vakıf yöneticilerinin vakf toprağındaki reyaya ya da vakıf görevlilerine müdahaleleri, vergi sorunları, alacak verecek davaları gibi sıralanabilecek belli başlı davalara rastlanmaktadır. Hükümler vakfın yeri, gelir kaynakları, mütevellisi, görevlileri, görevlilerin ücretleri gibi pek çok ayrıntıyı barındırmaktadır. Ancak bu bilgiler çalışma amacımız dışında kaldığı için vakıfların ayrıntılarına değinilmeyecektir. Vakıfların sorunları üzerinden genel değerlendirmelerde bulunulmakla yetinilecektir.

⁷¹⁹ BOA, SAD 12, 49/1. Benzer durumlara ait başka şikâyetler de vardır. Amasya'dan Yeğen oğlu Hacı İbrahim, vergi işlerini halletmesi hususunda Hacı Osman Bey ile anlaşmıştır. Hacı Osman Bey harcadığı 5000 kuruşu talep edince geri alamamıştır. BOA, SAD 4, 391/3.

Tablo 16: Vakıflarla İlgili Hükümler⁷²⁰

Defter No ve Defterin Tarihi	Defterdeki Toplam Şikâyet Sayısı	Vakıf Hükümlerinin Sayısı	Yüzde (%)
1 (1742-1744)	1340	327	% 24
4 (1750-1752)	1251	243	% 19.4
9 (1761-1763)	1152	153	% 13.2
12 (1767-1774)	976	125	% 12.8
Toplam	4719	848	% 17.9

Sivas eyaletinde vakıfların kuruluş ve işleyiş yöntemine bakıldığında başlıca iki sistem dikkat çekmektedir. Bunlardan biri padişah ya da padişah annesi ve kardeşi gibi saray erkânından biri veya büyük devlet adamları tarafından kurulan ve idaresi Sadrazam, Şeyhülislam, Daru's-Saade ya da Babü's-Saade Ağası'na bırakılan büyük ölçekli vakıflardır. Sivas eyaletindeki bazı topraklardan elde edilen vergiler bu gibi vakıflara gelir olarak yazılmıştır. Sonisa kazasının Sonisa köyündeki Hüseyin Ağa vakfı⁷²¹, Amasya'daki Hüseyin Ağa ve Firuz Ağa vakıfları⁷²² Babü's-Saade Ağası nezaretinde olan vakıflardandır. Amasya kazasının Hakala köyünde bulunan Şeyh Seyyid Yahya vakfı⁷²³ Şeyhülislam nezaretindedir. Merzifon'daki Kara Mustafa Paşa vakfı⁷²⁴, Hacı Hamza kasabasındaki Sinan Paşa vakfı⁷²⁵ Sadrazam nezaretinde olan

⁷²⁰ Bu tablo 1, 4, 9 ve 12 Numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri'ne göre hazırlanmıştır.

⁷²¹ BOA, SAD 4, 64/4.

⁷²² BOA, SAD 9, 143/3.

⁷²³ BOA, SAD 9, 22/3.

⁷²⁴ BOA, SAD 9, 154/2.

⁷²⁵ BOA, SAD 9, 144/1.

vakıflardandır. Gelenkiras kazasının Borik? köyündeki Sultan Mehmet Han Camisi vakfi Daru's-Saade Ağası nezaretindedir⁷²⁶.

Diğer bir sistem de aileler tarafından kurulan ve kendi nesline intikal etmesi şart koşulan aile vakıflarıdır. Bunların yönetimi de vakıf kurucusunun soyundan gelen ve *mütevelli* adı verilen kişiye aittir. Sivas eyaletinde en çok karşılaşılan vakıf türü ikinci tür, yani aile vakfı yöntemi ile oluşturulan vakıflar olmuştur.

Sivas eyaletindeki vakıflardan bazıları uzunca bir süre önce kurulmuş ve babadan evlatlarına intikal ederek yüzyıllar boyunca varlığını devam ettirmiştir. Amasya'daki Hacı Hamza bin Hacı İsa türbesi vakfı⁷²⁷, Amasya'daki Pervane Bey Camisi vakfı⁷²⁸, Artukabâd kazasının Malum Seydi köyündeki Seyyid Ömer Zaviyesi vakfı⁷²⁹ bunlardandır. Bazı yerleşim yerlerindeki topraklar, *selatin-i maziyyede* yani geçmiş hükümdarlar döneminde, padişah tarafından verilen *mülk-nâme-i hümayûn* ile vakıf sahiplerine temlik ve hibe edilmiştir. Çorum'un Abdal Ata köyündeki Abdal Ata tekkesi vakfına⁷³⁰, Divriği kazasının Üçpınar köyünde İbrahim bin Mehmet Şehri'ye⁷³¹, Hüseyinabâd kazasının Osman Paşa Tekkesi isimli köyünün Veysel Karani neslinden Emirce Sultan evladına⁷³² ihdas edilen topraklar bunlara örnektir.

Nesilden nesile intikal edegelmiş bu vakıfların haricince, Sivas eyaletindeki halkın, sahip (mâlik) olduğu evini, değirmenini, bahçesini, meyvesini, arsasını vs. mülklerini vakfettiğine dair örnekler de mevcuttur. Bunlar aile vakıflarında olduğu gibi intikal ve kâr amacı gütmeyen hayır sahiplerinin halkın yararına sunma amacıyla gerçekleştirdikleri vakıf faaliyetleridir.

⁷²⁶ BOA, SAD 9, 169/3.

⁷²⁷ Vakfın 200 seneden fazla bir zamandır evlattan evlada intikal ederek geldiği belirtilmiştir. BOA, SAD 4, 49/2.

⁷²⁸ Amasya'nın Akdağ nahiyesine bağlı bazı köylerin malikâne gelirlerinin 200 seneden fazla bir zamandır vakıf tarafından alındığı belirtilmiştir. BOA, SAD 4, 296/1.

⁷²⁹ Köyün malikâne gelirlerinin 100 seneden beri zaviyeye tahsil edildiği ve zaviyenin şartları doğrultusunda harcandığı belirtilmiştir. BOA, SAD 1, 229/4.

⁷³⁰ BOA, SAD 9, 12/1.

⁷³¹ BOA, SAD 9, 18/3.

⁷³² BOA, SAD 9, 212/3. Emirce (Emirci) Sultan üzerine Ahmet Yaşar Ocak tarafından hazırlanmış ayrıntılı bir çalışmada, Emirci Sultan'ın soyunun Veysel Karani'ye dayanmadığı ve Emirci Sultan'a bu şekilde nesep iddiasında bulunulmasında Emirci Sultan'a duyulan saygı ve verilen kıymetin etkili olduğu ileri sürülmüştür. Ahmet Yaşar Ocak, "Emirci Sultan ve Zaviyesi; XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu (Bozok)'da bir Babaî Şeyhi: Şeref'ud-Din İsmail bin Muhammed", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9, İstanbul 1978, s. 156. Sivas Ahkâm Defterleri'nde "Veysel Karani neslinden Emirci Sultan" olarak kaydedildiği için burada belgelerimizde geçtiği şekilde yazılması uygun görülmüştür.

Medine-i Münevvere evkâfi ya da Hameyn-i Şerifeyn evkâfi olarak karşımıza çıkan bir başka grup vakıflar da, bir bölgedeki toprakların gelirlerinin Müslümanlar için kutsal olan Medine-i Münevvere'ye tahsis edilmiş vakıflardır. Gelenkiras kazasının gelirleri⁷³³, Merzifon kazasının mukataa gelirleri⁷³⁴ ve Yeni-il kazası gelirleri⁷³⁵ kutsal topraklara ayrılmıştır. Tokat'taki Gülbahar Hatun Vakfı da Hameyn-i Şerifeyn vakıflarındandır⁷³⁶.

2.3.1. Vakıfların Ekonomik Sorunları

2.3.1.1. Vakıf Gelirlerine Müdahale

Sivas eyaletindeki vakıflar gelirlerini büyük oranda bir vergi kaynağından sağlamışlardır. Bu nedenle vakıf gelirleri konusu toprak sisteminin bir alt başlığı olarak değerlendirilebilir. Toprak gelirlerine müdahaleler mutasarrıflar, mültezimler, subaşılar, sipahiler gibi görevlilerle mütegalibe ve âyân gibi gruplar taraflarından birden fazla yönden olduğu için olaylar birbirleriyle yakından ilgilidir. Bu nedenle bazı olayları diğer bütün olaylardan soyutlayıp tek bir konuya indirgemek olanağı ortadan kalkmaktadır.

Osmanlı vakıf sisteminde üzerinde durulan konulardan biri, sosyal ve ekonomik yönleri olan vakıfların vakfiye şartlarına göre düzenli bir şekilde işlemesi ve bekası olmuştur. Vakıf kurucuları daha vakıflarını tesis ederken vakıflarına çeşitli şekillerde taarruz edecek kişilerin endişesini yaşamış ve kimisi dua kimisi beddua ile bunun önüne geçebilmeyi amaçlamışlardır⁷³⁷.

Bütün vakıfların yöneticisinin, şartlarının ve kaynaklarının belirli olduğu bir vakfiyesi mevcuttur⁷³⁸. Ayrıca her bir vakıfla ilgili bilgiler Şer'iyeye Sicillerine, Defter-i Evkâf'a ve Defter-i Mufassal denilen Tapu Tahrir Defterlerine de birer suret halinde kaydedilmişlerdir⁷³⁹. Buna rağmen vakıf gelirleri ve vakfa ait araziler üzerinde gerek

⁷³³ BOA, SAD 4, 150/1, 295/1, 374/2. BOA, SAD 9, 131/2,3, 142/1, 150/1, 177/4, 337/2, 354/4, 355/3.

⁷³⁴ BOA, SAD 9, 50/3.

⁷³⁵ BOA, SAD 9, 374/1.

⁷³⁶ BOA, SAD 9, 195/3.

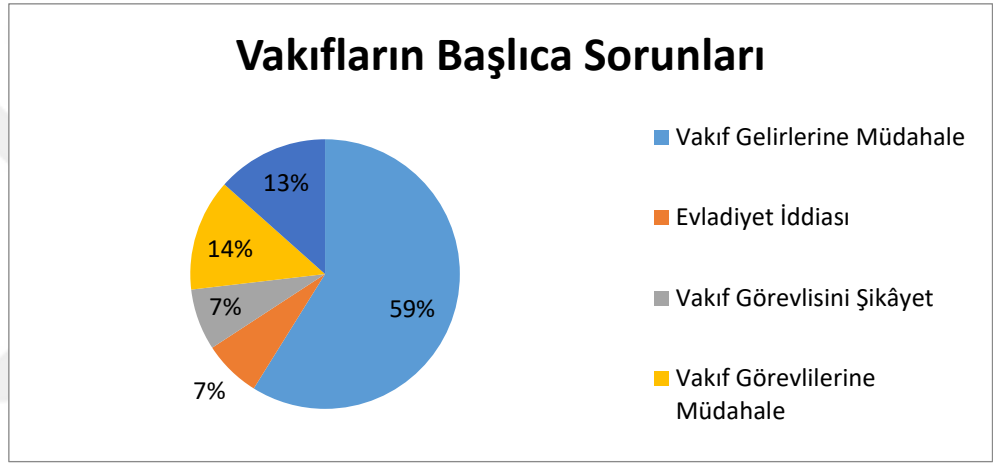
⁷³⁷ Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Dilek Matbaası, Sivas 1998, s. 65-67.

⁷³⁸ Osman Gazi Özgüdenli, "Vakfiye", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 465.

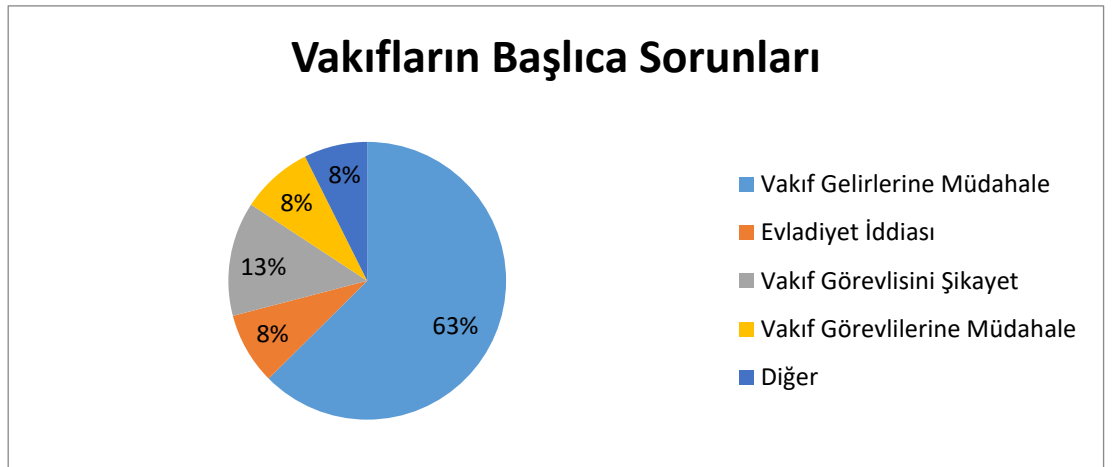
⁷³⁹ Hasan Yüksel, "Vakfiye", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 468.

vakıf içinden gerekse hariçten çeşitli müdahaleler olmuş, vakıflar çeşitli yolsuzluklarla uğraşmak zorunda kalmışlardır.

Ayrıntılı incelediğimiz 4719 hüküm içerisinde vakıflarla ilgili şikâyetlerin oranı % 17.6 (835 şikâyet) çıkmıştır. Vakıfların sorunlarını kendi içerisinde tekrar ayrıntılı ele aldığımızda en sık karşılaşılan vakıf sorununun vakıf gelirlerine müdahale konusu olduğu görülmüştür. Aşağıda iki ayrı grafikte 1750-1752 yılları arasındaki (4 numaralı defter) vakıf şikâyetleri ile 1761-1763 yılları arasındaki (9 numaralı defter) vakıf şikâyetlerinin kendi içerisinde konularına göre ayrılmış hali gösterilmiştir.

Grafik 7: 1750-1752 Seneleri Arasında Vakıf Şikâyetlerinin Sebepleri

Grafik 8: 1761-1763 Seneleri Arasında Vakıf Şikâyetlerinin Sebepleri

Grafiklerde de görüldüğü gibi vakıfların temel sorunları gelirlere müdahale edildiğiyle ilgilidir. Sivas eyaletindeki vakıflar gelirlerini çeşitli vergi kaynaklarından ya da bazı mülklerin kira getirilerinden sağlamıştır. Gelirlere müdahale edenler genellikle başka bir timar, zeamet, has ya da vakıf sahibidir. *Âhar* ya da *ecanib*den birinin bir vakfın hissesine göz koyması, kendi hissesine düşeni almaya kanaat etmeme ya da tama'-ı ham (aç gözlülük) olarak açıklanmıştır. Bazen de hiçbir sebep belirtilmeden *fuzuli* yere vakfın hissesinin alınmaya çalışıldığından şikâyetçi olunmuştur.

Malikâne-divani sisteminin yoğun olarak kullanıldığı bölgelerden biri olan Sivas eyaletinde, sistemin malikâne ya da divani hisselerinin bir bölümü vakıflara tahsis edilmiştir. Hatta vakıfların temel gelir kaynakları arasında ilk sırada malikâne hisseleri yer almıştır.

Malikâne-divani sisteminde, iki baştan yani hem malikâne hem divani gelirleri vakfa ait olan yerler olabildiği gibi sadece malikânesinin ya da sadece divanisinin vakfa tahsis edildiği durumlar da olmuştur. Gelenkiras nahiyesinde Yenice köyü iki baştan Medine-i Münevvere vakıflarına⁷⁴⁰, Amasya'nın Geldigelen-abâd nahiyesindeki Vermiş mezrasının iki baştan gelirleri Hoca Sultan zaviyesi vakfına tahsis edilmiştir⁷⁴¹. Amasya'nın Akdağ nahiyesine bağlı Divanlıca köyü ile Argoma nahiyesine bağlı Yeni isimli köyün sadece malikâne hisseleri Ata Bey Medresesi vakfına tahsis edilmiştir⁷⁴².

Vakfa tahsis edilmiş vergilere müdahale edenler başka bir malikâne, zeamet, timar veya vakıf sahibi olmuştur. Osmancık kazasında Sarı Alan isimli köyün öşür ve diğer vergileri yıllardan beri Seyyid Abdullah Koyun Baba Zaviyesi vakfına aittir. Ancak civardaki zeamet köylerinin mültezimi Molla Mustafa, Sarı Alan köyünün vergilerinin Kemankuş Mustafa Ağa vakfına ait olduğunu iddia ederek vergilere el koymaya çalışmıştır⁷⁴³. Aynı vakıfla ilgili bir başka şikâyette de Koyun Baba Zaviyesi'ne hibe ve temlik olunmuş Osmancık kazasındaki İncepare, Dizdaryeri,

⁷⁴⁰ BOA, SAD 4, 150/1.

⁷⁴¹ BOA, SAD 9, 12/3.

⁷⁴² BOA, SAD 9, 12/3.

⁷⁴³ BOA, SAD 4, 27/2.

Karatutyeri, Dezik Çukuru ve Nehr-i Ahmer Kenarı isimli yerlerin, kendi zabiti olduğu köyün topraklarına ait olduğu gerekçesiyle, civarlarındaki malikâne köylerinden Ovacık Suyu isimli köyün zabiti Seyyid Abdullah'ın, vakfa ait bütün vergileri zapt etmek istediğinden bahsedilmiştir⁷⁴⁴.

Vakıf mütevellileri arasında da gelirler konusunda sorunlar yaşanmıştır. Sonisa'daki Hızır Paşa Medresesi'nin gelirleri Sonisa'daki Koçlari ve Çalkara ile Taşabâd'daki Buna? köyü ve Amasya'daki Argoma nahiyesinin malikâne hisselerinden oluşmaktadır. Birden fazla geliri ve mütevellisi olan bu vakıfta, Koçlari, Çalkara ve Buna köylerinin malikâne gelirleri vakfın Sonisa'daki medresesinin mütevellisi olan Ali tarafından toplanıp vakıf işlerine harcanmaktadır. Vakfın Amasya'daki medresesi vakfına ait Çakır köyünün malikâne gelirleri ise vakfın diğer mütevellileri olan vakıf evlatlarından Mehmet Hüseyin ve Mahmut'a aittir. Ancak Mehmet Hüseyin ve Mahmut kendi hisselerini almaya kanaat etmedikleri için Ali'nin aldığı hisselerin de Amasya'daki Hızır Paşa Medresesi vakfına ait olduğunu iddia etmişlerdir. Yaşanan anlaşmazlık sonucunda Defterhane-i Amire'deki Defter-i Mufassal'a ve Hazine-i Amire'deki Anadolu Muhasebesi kayıtlarına bakılmış ve Amasya'daki Hızır Paşa vakfının rub' (dörtte bir) hissesinin evlattan Mehmet Hüseyin'e ve üç rub' hissesinin de Mahmut'a ait olduğu, Sonisa'daki Hızır Paşa Medresesi'nin yönetiminin Ali'de olduğu tespit edilmiştir⁷⁴⁵.

Halihazırda bir vakfa ait gelirlere başka bir vakfın el koymaya çalışmasına da rastlanmıştır. Amasya'daki İskender Mehmet Çelebi vakfına ait köylerin malikâne gelirlerine Kamer Hatun vakfı mütevellisi el koymak istemiştir⁷⁴⁶. Amasya'daki Kaya Paşa vakfına tahsis edilmiş bazı köylerin malikâne gelirlerinde Torumtay vakfı mütevellisi hak iddia etmiştir⁷⁴⁷. Hacı Hamza kasabasında Güneş köyünün malikâne hissesine ise kendi cetlerinin vakfı olduğu iddiasıyla köyden Veli isimli kişi el koymuştur. Sinan Paşa vakfına ait yerler, Defter-i Hakani'deki Defter-i Mufassal'da ve Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf defterinde kayıtlı iken, köyden Veli, "*Sinan Paşa vakfı*

⁷⁴⁴ BOA, SAD 4, 29/2.

⁷⁴⁵ BOA, SAD 4, 46/1.

⁷⁴⁶ BOA, SAD 4, 58/1.

⁷⁴⁷ BOA, SAD 9, 129/1.

değildir ecdadım vakfidır” diyerek dört sene zapt etmiş hatta başkalarına iltizamen vermiştir⁷⁴⁸.

Vakıflara tahsis edilmiş mezzarlar da âhardan birilerinin müdahalesine maruz kalmıştır. İskilip’teki Şeyh Halil Camisi vakfına tahsis edilmiş olan Katar nahiyesindeki Gördü mezzarası isimli yerlere, civarlarındaki timar köylerinden Hacı Mustafa, İbrahim, Mehmet, Yusuf Bey, Çankırılı oğlu Mehmet, diğer Mehmet ve diğer bazı kişiler birbirleriyle yaptıkları söz birliğiyle *“Bizim timarımız karyeleri toprağındandır”* diyerek öşür ve diğer vergilerine el koymuşlardır⁷⁴⁹.

Bazı vakıf köylerine birden fazla kişi tarafından müdahale edilmiştir. Bir hükümde Gedegra kasabasında bulunan Ahmet Dede Tekkesi vakfına ait olan ismi belirtilmemiş bir köyün vergilerini üç seneden beri köyden mütegalibeden Mehmet Ağa isimli kişinin zapt ettiğinden şikâyet edilmiştir. Aynı vakfa ait yine ismi yazılmamış köyün gelirlerine civar köylerden birinin mültezimi *“Ol yerler mültezimi olduğum karye toprağındandır”* diyerek el koymaya çalışmıştır. Bir taraftan da Zeytun kazasından İbrahim’in yine aynı vakfa ait bir köyün mahsullerine üç senedir el koyduğundan bahsedilmektedir⁷⁵⁰.

Vergi kaynaklarından sağlanan gelirler haricinde bazı ticari mekânların gelirleri de vakıflara tahsis edilmiştir. Bu gelirler hakkındaki bazı kurallar da defterlere yansımıştır. Amasya ve Sonisa’daki bazı dükkân, hane ve çeşitli binaların kira gelirleri Firuz Ağa ve Hüseyin Ağa vakıflarına tahsis edilmiştir. Kiradaki bu yerlerde kiracı olanlar, mekânları başkasına devretmek istedikleri zaman vakıf mütevellileriyle halletmeleri hususunda tembih edilmiş, mütevellilerden habersiz devir işlemi yapmamaları istenmiştir⁷⁵¹.

⁷⁴⁸ BOA, SAD 4, 60/2. Bir vakfın gelirine başka bir vakfın müdahale ettiği örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bafra kazasına bağlı Kara Hüseyinli köyünde bulunan Veli Baba Zaviyesi’ne kayıtlı Gökler, Gökmenler, Gözüaçık, Yeni köy, Bayram oğlu köyü, Hacı oğlu köyü ve Hızır oğlu köyü isimli yerlerin vergilerine Gülistan oğlu Ali ve Durak oğlu Mehmet, *“Bafra kazasına tâbi’ Dağ köyü nâm karyede vâki’ mütevellisi olduğumuz Halil Dede Zaviyesi vakfı arazisindedir öşr ve resmin biz alırız”* diyerek müdahalede bulunmuşlardır. BOA, SAD 5, 14/3. Sivas’taki Sahibiye Medresesi Vakfı’nın gelirlerine Şeyh Erzurum Zaviyesi vakfının mütevellisi sahip olmak istemiştir. BOA, SAD 4, 130/1. Ata Bey Medresesi vakfının gelirleri arasında yer alan Divanlıca köyünün malikâne hisseleri üzerinde de Seyyid Yahya Zaviyesi vakfı mütevellisi *“Seyyid Yahya Zaviyesi vakfındır”* iddiasıyla hak talebinde bulunmuştur. BOA, SAD 9, 12/3.

⁷⁴⁹ BOA, SAD 9, 106/3.

⁷⁵⁰ BOA, SAD 4, 35/3, 36/1, 36/2.

⁷⁵¹ BOA, SAD 1, 56/5.

Mağdur olan taraf her zaman vakıflar olmamıştır. Benzer hareketleri sergileyen tarafın vakıf görevlileri olduğu örnekler de çoğunluktadır. Bazı vakıf görevlileri civarlarındaki malikâne, divânî, timar ya da zeamet arazilerine, vakfa ait olduğu iddiasıyla, el koymaya çalışmışlardır. Sonisa kazasına bağlı Hacı Yazar? köyünün vergileri malikaneye aitken Çarşamba kazasındaki Rıdvan-zâde müteveffa Mehmet Bey Camisi vakfının mütevellisi “*Ol arazi benim mütevellisi olduğum vakfındır öşür ve resmin ben alırım*” diyerek fuzuli müdahalede bulunmuştur⁷⁵². Hargün nahiyesi toprağında öteden beri vergileri mukataya ait olan yerler için civardaki vakıf köylerinden Aşudi nahiyesinin Akçay köyünün zabiti, kendi zabiti olduğu vakıf köyüne ait olduğu iddiasıyla fuzuli yere zapt etmek istemiştir⁷⁵³.

Gelirleri bir vakfa ait olan araziler üzerindeki anlaşmazlıklarda da diğer toprak anlaşmazlıklarında olduğu gibi itibar kadime olmuş, yani üzerinde anlaşmazlık bulunan vakıf topraklarının eskiden beri kim tarafından işletilip, vergileri kim tarafından alınıyorsa toprakların ona ait olduğu üzerinde uzlaşmıştır. Anlaşmazlık bulunan toprakların sahibini bulmak için hem Osmanlı defter kayıtlarından yararlanılmış hem de detaylı araştırma yapmak için bölgenin ihtiyar ve güvenilir kişilerinden bilgi alınmıştır⁷⁵⁴. İki tarafın da iddiasından vazgeçmediği ve uzlaşmaya varılamadığı durumlarda, Defter Emini’nden, anlaşmazlık bulunan topraklara ait kayıtları incelemesi ve olayla ilgilenen görevliye arz olarak sunması istenmiştir. Bazı vakıf toprağı anlaşmazlıklarında, bölge kadısının vakfın başına müteveli tayin edilmesine karar verilmiş ve bu şekilde meseleyi halletmesi hususunda emir çıkarılmıştır⁷⁵⁵.

2.3.1.2. Vakfedilmiş Mallara Müdahale

Sivas eyaletinde nesilden nesile süre gelmiş ve uzun yıllardır vakıf statüsüne sahip yapılar olduğu gibi, bazı kişilerin bireysel olarak kendilerine ait çeşitli mülklerini

⁷⁵² BOA, SAD 4, 280/5.

⁷⁵³ BOA, SAD 4, 297/1.

⁷⁵⁴ Örnek davalar için bkz. BOA, SAD 4, 42/2, 60/2.

⁷⁵⁵ Gelirlerinin bir kısmını Amasya’nın Akdağ nahiyesine bağlı Divanlıca köyünün malikâne hissesinden sağlayan Ata Bey Medresesi’nin gelirlerine Seyyid Yahya Zaviyesi mütevellisi kendi vakıflarına ait olduğu iddiasıyla el koymaya çalışmıştır. Bölgedeki güvenilir kişilerden ve Defter Emini’nden malumat toplandıktan sonra Seyyid Yahya Zaviyesi mütevellisinin haksız olduğu tespit edilmiştir. Buna rağmen Amasya Kadısı Osman vakfa müteveli tayin edilerek meseleyi halletme görevlendirilmiştir. BOA, SAD 9, 12/3-13.

vakfettikleri örnekler de olmuştur. Bunların bir kısmı vakfettikleri mallarını tamamen halk yararına tahsis edip kendileri için bir gelir ummamıştır. Bazıları ise vakfettikleri mal ya da emlaklarından elde edilecek gelirleri sağlığında kendisine, ölümünden sonra da evlatlarına şart koşturmuştur.

Amasya'dan Ömer Paşa-zâde Osman Bey 60.000 kuruş eden emlak kiralarnı vakfetmiş, gelirlerini (gallesini) de evladına şart koşturmuştur⁷⁵⁶. Tokat'ta debbağhane çarşısındaki bir adet kireççi dükkânı Tokat'taki hark vakfının rakabesine bağışlanmıştır⁷⁵⁷. Ökse kazasının Turgutlu köyünden Salih isimli hayır sahibi, kendi mülkü olan arsası üzerinde kendi parasıyla cami yaptırmıştır⁷⁵⁸.

Vakıf olarak bağışlanmış mülkler ya da bir vakfa gelir olarak tahsis edilmiş yapılar üzerinde müdahalede bulunanlar çıkmıştır. Niksar'dan Şerife Mümine Hatun vefatından sonra senede iki kere hatim yapılması şartıyla kendi mülkü olan bir göz değirmenini ve bir adet bahçesini kazada görev yapan Müftü Seyyid Ahmet'e ve evlatlarına vakfetmiştir. Müftü Seyyid Ahmet değirmen ve bahçeye vakıf şartları gereğince mutasarrıf iken o da vefat edince kızları Raziye ve Hatice babalarından kendilerine intikal etmesi gereken değirmen ve bahçeyi mutasarrıfe olarak zapt etmek istediklerinde, kazadan Müftü-zâde Mehmet ve Halil değirmen ile bahçeye fuzuli yere el koymuşlardır⁷⁵⁹.

Merzifon'da Kara Mustafa Paşa vakfına tahsis edilen hanları, Çorum'un Pınarlı köyünden Binbaşı Mustafa tagallüben zapt etmiştir⁷⁶⁰.

2.3.1.3. Reayadan Kaynaklanan Vergi Sorunları

Vakıf topraklarının ekilmemesi, boş bırakılması ve terk edilmesi vakıf gelirlerinde azalmaya sebebiyet vereceği için, vakıf toprağı olan yerlerin boş bırakılmaması hususuna önem verilmiştir. Bu konuya gösterilen özene rağmen vakıf köylerinde ikamet eden bazı reayanın köylerini terk ederek başka kasaba, köy ya da çiftliklere taşındıklarına dair şikâyetler divana yansımıştır. Zünnunabâd kazasındaki Elvan Çelebi Zaviyesi halkı kadimi köylerinden ayrılarak civardaki başka yerlere

⁷⁵⁶ BOA, SAD 12, 104/4.

⁷⁵⁷ BOA, SAD 12, 110/1.

⁷⁵⁸ BOA, SAD 4, 66/2.

⁷⁵⁹ BOA, SAD 4, 31/2.

⁷⁶⁰ BOA, SAD 9, 154/2.

yerleşmişlerdir. Vakıf mütevellileri bunları tekrar kadimi köylerine nakletmek istese de reayadan “*Biz yedlerimizde olan yerlerimizi âhara fûrûht ettik yerimiz olmamağla gelmezüz*” cevabını almışlardır⁷⁶¹.

Vakıf köylerinde ikamet eden bazı reayanın vermekle yükümlü oldukları resm-i bennak, resm-i mücerred, resm-i arusiye gibi vergileri vermekte zorluk çıkardıkları durumlar yaşanmıştır. Gümüşabâd kazasının Gümüş köyünün reayasının yaylak vergileri Ahi Burak ve Ahi Aybastı zaviyeleri vakfına gelir olarak tahsis olunmuştur. Buna rağmen köyden bazıları yaylak vergilerini ödememişlerdir. Yine aynı vakfa gelir olarak kayıt olunmuş ismi yazılmamış bir başka köy reayası da öşürlerini ödemedikleri için vakıf mütevellileri tarafından divana ihbar edilmişlerdir⁷⁶².

Bazı vakıf köylerindeki reaya da zorbalıklarından (tagallüblerinden) dolayı vergilerini ödememek için diretmişlerdir. Amasya'nın Halifet Medresesi vakfi topraklarında ziraat eden çiftlik sahiplerinden, sabıkân Amasya sancağı mutasarrıfı olan Ebubekir Paşa ile Seyyid Abdullah Bey, Yeğen-zâde İbrahim Paşa, Hacı Hasan, Rahtvân-zade Seyyid Ali Bey ve Yeğen-zâde Hacı Mehmet Efendi isimli kişiler tagallüblerinden dolayı vakıf arazisi üzerinden elde ettikleri mahsullerinden ödemeleri gereken vergilerini ödememişlerdir⁷⁶³.

Bazı bölgelerde de vakıf toprağı olan yerlere dışardan gelip yerleşen ve kendileri ekip biçip vakfa vergi vermeyen cemaat grupları olmuştur. İskilip'te Şeyh Yavsi vakfına ait topraklara Cemeli Arabı aşiretinden Kanlı İsmail, Battal ve Sürmeli Ali isimli kişiler gelerek yerleşmiş ve toprağı işlemelerine rağmen vergi vermemişlerdir⁷⁶⁴.

2.3.1.4. Vergiden Muaf Olan Vakıflardan Vergi Talebi

Bazı vakıflar vergilerden muaf tutulmuşlardır. Amasya'nın Geldigelen nahiyesinde malikânesi Bayezid Paşa İmareti vakfına ait olan Davut isimli köyde Sultan Mustafa'nın validesi tarafından bir cami inşa edilmiştir. Ancak valide sultanın bu cami ile ilgilenmeye kudreti olmadığından köy halkı caminin hitabet, imamet,

⁷⁶¹ BOA, SAD 4, 77/3.

⁷⁶² BOA, SAD 4, 46/2, 47/1.

⁷⁶³ BOA, SAD 9, 36/3.

⁷⁶⁴ BOA, SAD 9, 29/4.

müezzinlik ve tamir işlerini üstlenmiştir. Bu hizmetleri karşılığında da tekâlif-i örfiyyeden muaf tutulmuşlardır⁷⁶⁵.

Vakıfların muafiyet haklarına riayet göstermeyen vergi tahsildarları olmuştur. Sultan Bayezid ve Sultan Selim beratları ile Osmaniye'deki Seyyid Abdullah Koyun Baba Zaviyesi vakfına ait olan bağlardan ve yerlerden öşür talep olunmaması ve koyunlarının vergiden muaf tutulması istenmiştir. Buna rağmen bölgenin sipahileri vergi talebiyle reayayı sürekli rahatsız etmiştir⁷⁶⁶.

2.3.1.5. Vakfın Tamiriyle İlgili Meseleler

Mütevellinin görevleri başında vakıf mallarının tamiri gelmektedir. Vakfın tamiri vakıftan amaçlanan bütün hayır işlerinden önde tutulmaktadır. Tamirin yapılması için vakfın konuyla ilgili bir şartının bulunup bulunmaması fark etmez⁷⁶⁷.

Vakıf binaların uzun süre hizmetlerine devam edebilmesi için tamirleri şart olmuştur. Bu nedenle her bina belirli aralıklarla tamir edilmiştir. Bazen bu iş kiraya verilmiş bir vakıf malını işleten mutasarrıflara yüklenmiştir. Haremeyn-i Şerife'nin mukataası vakfindan Kelikiras mukataasının vakfi olan Amasya'daki Köprü Başı hamamının düzenli aralıklarla tamir edilmesi işi, hamamı kiralamış olan mutasarrıfa aittir⁷⁶⁸.

Vakfın tamiri için lazım olan malzemeler civar sancaklardan temin edilebilmiştir. Konya sancağında bulunan Hacı Bektaşî Veli'nin türbesinin bazı mahalleri tamire muhtaç hale geldiği için, türbenin bulunduğu mahalde odun ve kereste temini sağlayacak imkân bulunmadığından, Sivas'ın Akdağ'dan odun ve kereste temin edilmesi için emir gönderilmiştir⁷⁶⁹.

Gelirleri bir vakfa bağışlanmış ev, dükkân, bahçe gibi emlakların bakımsızlıktan dolayı zarar görmesi ve harap hale gelmesi vakfın gelirlerine de zarar vermiştir. Bu nedenle de vakfedilmiş malların bakım ve tamiri de önemli bir husus olmuştur. Tokat'taki hark vakfına bağışlanan kireççi dükkânının tamir edilmemesi ve

⁷⁶⁵ BOA, SAD 4, 21/1.

⁷⁶⁶ BOA, SAD 4, 26/3.

⁷⁶⁷ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 315-318.

⁷⁶⁸ BOA, SAD 9, 202/3.

⁷⁶⁹ BOA, SAD 9, 16/1.

çalışamaz duruma gelmesi sebebiyle hark vakfının gelirleri zarar görmüştür. Bunu üzerine vakıf mütevellisi pembeciler çarşısındaki bir pembeci dükkânı ile vakfın kireççi dükkânının değiştirilmesini (*istibdâl*) talep etmiştir. Pembeci dükkânının daha büyük, daha çok rağbet görecektir bir konumda ve vakıf için daha faydalı olacağı belirtilmiştir. Bazı güvenilir kişilerin (bî garaz Müslimîn'in) ihbarlarıyla da durum teyit edilince vakıf olan kireççi dükkânının mülk, pembeci dükkânının da vakıf olması onaylanmıştır⁷⁷⁰.

Vakfın mütevellisi ya da mutasarrıfı vakfın tamiriyle ilgilenmezse şikâyet edilmişlerdir. Ayrıca vakıflara dışardan müdahalelerin olması, tamir paralarına el konulması gibi durumlar da vakfın harabına sebebiyet verdiği için bu durumlar da divana sunulan şikâyetler arasında yerini almıştır.

2.3.2. Vakıf Görevlilerine Müdahale

Vakıflar toplum yararına olduğu kadar vakıf kurucularına ve diğer akrabalarına da büyük menfaatler sağlayan kuruluşlardır. Bir kişi vakfını kurarken vakfının her türlü hukuki yapısını ve gayesini belirleyen bir vakfiye düzenlemektedir. Vakfın yönetimi ve çalışanları da vakıf kurucusu tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle vakıfların teşkilat yapılanmasını düzenleyen vakıf kurucularıdır. Vakıflara yönetici (mütevelli) atanacak kişiler bir kişi olabildiği gibi vakfın büyüklüğüne göre birden fazla yönetici de tayin edilebilmiştir. Ayrıca hiç mütevellisi olmayan vakıflara da rastlanabilmektedir⁷⁷¹.

Vakıflar bir yönüyle pek çok kişinin geçimini sağladıkları kurumlardır. Vakıflarda mütevelli, derviş, zaviyedâr, şeyh, tekyenişin, kâtip, nazır gibi çeşitli görevliler hizmet vermekte ve yaptıkları hizmetler karşılığında ücret almaktadırlar. Ancak bu görevliler bazı durumlarda hizmet vermelerine engel olmaya çalışanlarla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Vakıf görevlilerine müdahale içerdense ya da dışardan olabilmektedir. Turhal'da Ahi Yusuf Zaviyesi vakfının kitabet (kâtiplik) görevi berat ile Müderris Mehmet'in üzerinde olmasına rağmen, vakfın mütevellisi Şeyh İbrahim görevini yapmasına engel olmuştur⁷⁷².

⁷⁷⁰ BOA, SAD 12, 110/1.

⁷⁷¹ Yüksel, *Vakıfların Rolü*, s. 55-58.

⁷⁷² BOA, SAD 4, 33/1.

Bazı vakıfların gelirlerinde hakkı olan evlatların sayısının fazla olması nedeniyle, vergileri bütün hak sahiplerine adilce dağıtması için içlerinden birinin *reis-i mütevellî* olarak seçildiği durumlara rastlanmıştır⁷⁷³.

Vakıflara görevli olarak tayin olabilmek için maliye beratı alınması gerekmiştir. Askerî berat geçerli sayılmamış, beratın maliyeden alınması istenmiştir⁷⁷⁴. Ancak bir yolunu bularak maliyeden berat alıp vakıf şartlarında müsaade yokken vakıf hizmetinde bulunmaya çalışan kişiler de olmuştur. Arapgir'deki Şeyh Hasan Bey vakfının kâtibi yokken, 1143 senesinde Ahmet isimli kişi maliyeden aldığı berat ile günlüğü beş akçe ile vakfa kâtip olarak tayin olunmuştur. 1144 senesinde vakfın usulüne uygun olmadığı için kâtiplik kaydı silinse de 1145 senesinde bir yolunu bularak Anadolu Muhasebesinde bulunan kaydının düzelttirip yeniden maliyeden berat almayı başarmıştır. Maliyeden aldığı berata rağmen vakfın kâtibe muhtaç olmaması ve vakıfta müsaade olmaması sebebiyle Ahmet'in bir yolunu bularak çıkarttığı berat kaydının feshedilmesi (*ref' ve terkin*) talep edilmiştir. Vakıf mütevellisinden gelen bu talep kabul edilmiş ve Ahmet'in kitabet kaydının feshedilmesi için ferman çıkarılmıştır⁷⁷⁵.

Vakıfta görev yapan imam, müezzin ve hatip gibi görevliler, yaptıkları görev karşılığında vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bu konuyla ilgili kanuna hükümlerde rastlamak mümkündür. Tokat'ın Mihmad-ı Hacib mahallesinde Emine Hatun'un yaptırdığı camide imam olan Hüseyin'den reayası olduğu iddiasıyla vergi talebinde bulunan Tokat *Voyvodasına* “*e'imme ve hutebâ muktedâ-yı nass oldukları itibariyle rüsûm-ı ra'iyet ve bilâ emr-i şerîf tekâlif-i şakkânın cümlesinden muaflardır*” kanunu hatırlatılarak bu kanun doğrultusunda hareket etmesi ve Hüseyin'den vergi talebinde bulunmaması emredilmiştir⁷⁷⁶. Bu kurala aykırı hareket segileyenler şikâyet edilmişlerdir⁷⁷⁷.

2.3.3. Vakıf Görevlileri Hakkındaki Şikâyetler

⁷⁷³ Veysel Karani neslinden Eymirci Sultan nam-ı diğer Osman Paşa evladından Şeyh Dostu neslinden olan evlatların sayısı 20 kişiden fazla olduğu için vergi toplama zamanlarında bu işin kolay ve adilane bir şekilde yapılması için içlerinden birini önder seçmişlerdir. BOA, SAD 9, 158/4.

⁷⁷⁴ Maliye beratının alınması gerektiği hususndaki hükümler için bkz. BOA, SAD 4, 40/1, 58/1, 62/4, 136/3, 194/1, 362/1, 368/2, 377/2. BOA, SAD 9, 134/1, 169/3, 254/3.

⁷⁷⁵ BOA, SAD 4, 40/1.

⁷⁷⁶ BOA, SAD 4, 45/1.

⁷⁷⁷ BOA, SAD 9, 84/1.

Bazı vakıf görevlileri üzerlerine düşeni görevi yapmadıkları, vakfın tamir ve onarım işleri ile ilgilenmedikleri ya da vakfın şartlarına uymadıkları için şikâyet edilmişlerdir. Bafra kazasında ismi yazılmamış bir köyde Hacı Murat isimli bir hayır sahibi tarafından yaptırılan caminin bazı kısımlarının tamire ihtiyacı olmasına ve vakfın tamir için ayrılmış geliri olmasına rağmen, caminin hatibi ve mütevellisi olan Ali, camiye tamir ettirmeyip vakfın tamiri için ayrılmış parayı kendi zimmetine geçirdiği için köy halkı tarafından şikâyet edilmiştir⁷⁷⁸.

Vakfın mütevellisi vakfın devamlılığını tehlikeye düşürecek bir harekette bulunduğu, vakıftan elde edilen gelirlerle geçimini sağlayan ve mürtezika denilen kişiler mütevelliyi şikâyet etmişlerdir. Amasya'daki Mehmed Paşa câmisinin ve medresesinin mütevellileri Seyyid Mehmet ve Hacı Mehmet, vakfın gelirlerini kendileri için harcadıkları ve vakfın mürtezikalı olan vakfın hatip, katip, nazır ve imamına görevleri karşılığı olarak vermeleri gereken ücretlerini vermedikleri için mürtezikalı tarafından şikâyet edilmişlerdir⁷⁷⁹. Turhal'daki Ahi Yusuf Perende vakfının mütevellileri Hacı Osman ve Şeyh İbrahim de vakfın gelirlerinin sağlandığı köyleri, mezraları, bağ ve hamamı kendi istekleri doğrultusunda sarf etmiş ve vakfın şartlarından olan gelip geçenlere yemek yedirme şartını dahi yerine getirmemişlerdir. Vakfın mürtezikalı kâtip, müderris, imam, nazır, zaviyedâr ve diğer görevlileri de ücretlerini alamadıklarını da belirterek mütevellilerini divana ihbar etmişlerdir⁷⁸⁰.

Vakıf görevlilerinin vakfın parasını kendi işleri için harcadıkları durumlar da şikâyet konusu olmuştur. Amasya'daki Pervane Bey Vakfı mütevellisi Hacı Mehmet, kendi özel durumu sonucu İstanbul'a gidip yargılanmış ve 300 kuruş cerime vermiştir. İstanbul'dan dönünce, yolda harcadığı paraları ve cerime olarak verdiği parayı vakıf paralarından tahsis etmiştir. Vakfın diğer mütevellisi Hafız Mehmet de bu durumun vakıf malına gadr olduğunu söyleyerek müştereken görev yaptığı mütevelliden şikâyetçi olmuştur⁷⁸¹.

Vakfın gelirlerini tahsil etme esnasında halka zulmeden mütevelliler de şikâyet edilmişlerdir. Bazı mütevelliler, vakfa ait olmayan, bir başka yerleşim yerinde ikamet

⁷⁷⁸ BOA, SAD 4, 61/2.

⁷⁷⁹ BOA, SAD 5, 14/4.

⁷⁸⁰ BOA, SAD 5, 16/2.

⁷⁸¹ BOA, SAD 4, 147/3.

eden kişilerden, vakfın topraklarında oturdukları iddiasıyla haksız yere vergi talep edip vermeyenleri hapsedip zincire vurmuştur. Gümüş kazası Hacı köyünde ikamet eden Mustafa, Medine-i Münevvere vakfı köylerinden olan Gelenkiras nahiyesi Yenice köyü mütevellisi tarafından, Yenice köyünün zimmi raiyyetinden olduğu iddiasıyla vergi talebiyle rahatsız edilmiş ve vergisini vermediği için hapsedilip zincire vurulmuştur. Yenice köyünün kayıtlarına bakıldığında köyde hiç zimmi raiyyet olmadığı ve Mustafa'nın köyle alakası olmadığı tespit edilmiştir⁷⁸². Vakıf mütevellisi oldukları iddiasıyla ortaya çıkan ve vakfa ait vergileri ödemedikleri gerekçesiyle halka zulmeden kişiler de çıkmıştır. Sultan Alâeddin vakfı köylerinden olan Budaközü kazasına bağlı Kemani? köyünün halkı, vergilerini zabıtlarına düzenli olarak vermelerine rağmen, köyden Ahmet isimli kişi "*Ben vakfın mütevellisiyim*" iddiasıyla köy halkının üzerine çeşitli töhmetler itham edip paralarına ve hayvanlarına el koydurmuştur⁷⁸³.

Bazı mütevelliler de vakfın gelirlerinin elde edildiği toprakları iltizama verip mültezimden aldıkları paraları kendi zimmetlerine geçirmişlerdir. Tokat'taki Kabilî Mehmed Paşa ve İbrahim Paşa zaviyelerinin evlâdiyet üzere mütevellileri olan Seyyid Osman, Seyyid Mahmut ve Seyyid Ahmet, vakfın köylerini bazı kişilere iltizamen vermiş ve iltizam bedelini kendi işlerine harcamışlardır. Bunun sonucunda da zaviyeler harap olmuştur. Ayrıca mürtezikalının ücretlerini de vermemişlerdir⁷⁸⁴.

2.3.4. Vakıf Şartlarına Aykırı Hareketler

Vakfa gelir getirecek yapılar ve vakfın harcama şartları vakfiyede belirtilmesine rağmen, gerek vakıf kişilerinin gerekse dışarıdan birilerinin vakıf şartlarına uymadığı durumlar yaşanmıştır. Tokat'ta Kibleli Mustafa Paşa, inşa ettirdiği Basmacı Hanlarının gelirlerinin Tokat'taki Cami-i Kebir'de her gün bir hatim tilaveti şartıyla Cami-i Kebir ve Garipler Camisi'ne tayin olunan imam ve vaize, Cami-i Kebir'in şem'i asellerine (bal mumu), geri kalanların da Medine-i Münevvere fukaralarına şart ve tayin edilmesini isteyerek vakfetmiştir. Ayrıca Basmacı esnafının vakfın hanlarından başka bir yerde üretim yapmasına yasak getirilmiş, vakıf hanında konaklayan basmacılardan da tekâlif-i şakka adıyla vergi alınmaması hususunda emir

⁷⁸² BOA, SAD 4, 150/1.

⁷⁸³ BOA, SAD 4, 33/2.

⁷⁸⁴ BOA, SAD 9, 103-104.

çıkarılmıştır. Buna rağmen hem handaki basmacılar başka mahallere gidip üretim yapmaya başlamışlar hem de mütesellim ve voyvodalar hanın içinde ikamet eden basmacılardan vergi talebinde bulunmuşlardır. Vakfın şartlarına uymayan bu durum için defter kayıtları kontrol edilmiş ve bozukların düzeltilmesi için ferman çıkarılmıştır⁷⁸⁵.

Amasya'daki Torumtay vakfının kurucusu vakfa ait Argoma nahiyesine bağlı Ala Lale isimli köyün gelirlerini vakfın nezâret, habbâz, tabh ve cibâyet vazifelerinde olanlara tahsis etmiştir. Bunların ücretlerinden arta kalanın da kendi imareti masraflarına harcanmasını şart koşmuştur. Vakfiye şartları böyle olmasına rağmen vakıf mürtelikarından olan Ahmet, diğer Ahmet, Türbehan Seyyid Ali ve vakfın müderrisi kendi ücretlerine kanaat etmeyerek Ala Lale köyünden gelen gelirlere de el koymuşlardır. Söz konusu hareketleri hem bahsedilen görevlilerin ücretlerini alamamasına ve hem de vakfın imaretinin yıkılmasına sebep olacağı için vakfın mütevellisi tarafından şikâyet edilmişlerdir⁷⁸⁶.

Tokat'taki Kadı Hasan vakfına ait ve yıllardır hark vasıtasıyla kullanılan vakıf suyun harkına toprak doldurarak kendi bağlarını sulamak için kesen kişiler de mütevelli tarafından şikâyet edilmişlerdir⁷⁸⁷.

2.3.5. Miras Meseleleri ve Evlâdiyet İddiaları

Vakıf olarak ihdas edilmiş yapılar ve mülkler vakfın sahibinin ölümünden sonra neslinden gelenlere intikal etmiştir. Vakfın intikali hususuna *tevliyet*, tevliyete hak kazanıp vakfın yöneticiliğine sahip olan kişilere *mütevelli* denilmiştir. Vakfın kime intikal edeceği meselesi vakfın vakfiyesinde şart olarak belirtilmiştir. Vakıf sahibi şartlarını oluştururken *batnen ba 'de batnin* (nesilden nesile), *evlâdına ve evlâd-ı evlâdına* ya da *evlâd-ı zükûr ve inâsına* (erkek ve kız evlatlarına), *evlâdının ekberine* (büyük olanına), *evlâdının ehl-i Kuran olanına* gibi şartları koşabilmiştir. Vakfın şartlarında vakfın kimlere intikal edeceği belirtilmesine rağmen mütevellinin vefatı üzerine vakfın intikali meselesinde bir takım sorunlar yaşanmıştır.

⁷⁸⁵ BOA, SAD 4, 171/1.

⁷⁸⁶ BOA, SAD 9, 18/2.

⁷⁸⁷ BOA, SAD 9, 156/5.

Vakıf tevliyeti hususundaki müdahaleler çoğunlukla vakıf neslinden gelen kişiler arasında vuku bulmuştur. Darende’de Hüseyin Paşa, yaptırıp vakfettiği caminin tevliyetini evladının ekberine şart ve tayin etmiştir. Vakfın şartı gereği tevliyeti üzerinde bulunduran evlattan Yusuf Paşa vefat edince, tevliyet hakkı kız kardeşi Adile Hatun’a geçmiştir. Adile Hatun tevliyeti üzerine aldıktan sonra vefat eden kardeşi Yusuf Paşa’nın oğulları İbrahim, Halil ve Hüseyin vakfı kendileri yönetmek istemiş ve Adile Hatun’un yönetmesine engel olmuşlardır⁷⁸⁸. Amasya’nın Hacı Hamza kasabesindeki Sinan Paşa vakfının evladından ve vakfın mütevellisi olan Ahmet vefat edince, Ahmet’in kızı Fatma bütün hisseleri zapt ederek vakıfta hakkı olan diğer kişilere haklarını ve vazifelerini vermemiştir⁷⁸⁹.

Evlatlar arasında meydana gelen tevliyet meseleleri haricinde evlattan olmayan kişilerin vakfın yönetimini ele geçirdikleri olaylar da yaşanmıştır. Sivas’ta Teslime Hatun Türbesi vakfının kurucusu tarafından evladının ehl-i Kuran olanlarına şart koşulmuş türbedarlık görevine evlattan olmayan Seyyid Mehmet isimli kişi türbedarlık görevinin kendisine verilmesi gerektiği iddiasıyla el koymaya çalışmıştır. Uydurma beratıyla da vakfın asıl türbedarları olan Seyyid Şeyh Şemseddin el-Kadri ve sonrasında Seyyid Şeyh Ahmet Nureddin Halife’yi vakfı haksız yere ele geçirdikleri iddiasıyla şikâyet etmiştir⁷⁹⁰.

Vakfın miras olarak kendisine intikali ve âhardan müdahale olunmaması hususunda emir isteyen kişilerin dilekçeleri de şikâyet defterlerine kaydedilmiştir. Tokat’ın Sarrac-ı Cedid mahallesinden Abdurrahman Ağa mülk menziline vakfetmiş ve menzilin tevliyetinin soyundan gelen erkeklere (*evlâd-ı zükûruna*) intikal etmesini şart koşturmuştur. Ancak aradan zaman geçtikten sonra menzil kendiliğinden yıkılınca Abdurrahman’ın oğlu Seyyid Mehmet menzilin arsası üzerine dükkânlar yaparak diğer erkek vâriislere vermeden kullanmıştır. Seyyid Mehmet erkek evladı olmadan vefat edince Abdurrahman’ın diğer oğlu Seyyid Mustafa’dan torunu olan Seyyid Hüseyin, dükkânların kendisine intikal etmesi gerektiğini belirterek bu hususta emr-i şerîf alabilmek için divana başvurmuştur⁷⁹¹.

⁷⁸⁸ BOA, SAD 9, 1/1.

⁷⁸⁹ BOA, SAD 9, 145/4.

⁷⁹⁰ BOA, SAD 9, 153/1, 153/3.

⁷⁹¹ BOA, SAD 4, 67/3.

Vakıflar üzerindeki anlaşmazlıklardan biri de evlâdiyet iddiasında bulunan kişilerin sebep oldukları olaylardır. Evlâdiyet iddiasındaki kişiler vakfın gelirlerine ve vakfa sahip olma amacı gütmüşlerdir. Amasya’da Şeyh Ahmet Vakfi evladı olduğunu iddia eden Hafız Ömer, “*Ben dahi vakf-ı mezbûrun evlâdındanım galle-i mezbûreden (vakıf gelirlerinden) hisse isterim*” diyerek mülk-nâme-i hümayûn ve vakfiyeye aykırı olarak evlâdiyet iddiasıyla ortaya çıkmıştır⁷⁹². Divriği’de İbrahim bin Mehmet Şehir, kendisine padişah tarafından hibe ve temlik edilmiş olan Üçpınar isimli köydeki bazı yerleri evladı-ı evladına şart ve tayin etmiştir. Ancak vakıf kurucusunun evlatlarından olanlar vakfın tevliyetini üzerlerine almak istediklerinde köyden Deli Mustafa ve Osman ile Emine Hatun evladiyetle alakaları olmalarına rağmen “*Biz dahi vakf-ı mezbûrun evladınızdır*” diyerek vakıf tevliyetinde hak iddia etmişlerdir⁷⁹³.

Vakıf üzerindeki evlâdiyet iddialarında farklı olayların cereyan ettiği örneklere de rastlanmıştır. Bozok’un Süleymanlı-yı Sagir kazasındaki Şah-zâde Bey ibn-i Alaüddevle Bey Zaviyesi vakfının evladından olduğu iddiasıyla ortaya çıkan Seyyid Osman hakkında yapılmış bir şikâyete göre, Seyyid Osman kaza naibine verdiği rüşvet ile naipten arz almış ve vakfın tevliyetinin, o andaki mütevellileri olan Seyyid Murtaza ve Seyyid Ebubekir’in üzerinden alınarak, kendisine verilmesi için sürekli müdahalede bulunmuştur. Anlaşmazlığı çözmek için Nişan Defterleri’ne başvurulmuş ve Seyyid Osman’ın vakıfla bir alakası olmadığı tespit edilerek muarazasının men edilmesi hususunda emir yazılmıştır⁷⁹⁴. Buraya kadar anlatılanlar sıradan bir tevliyet davası gibi görünmekle birlikte, olayla ilgili sonradan kayıtlara yansımış başka bir şikâyette davanın altında yatan farklı durumlar olduğu ortaya çıkmıştır. Süleymanlı-yı Sagir kazası naibinin gönderdiği mektuba göre vakfın tevliyeti aslında gerçekten Seyyid Osman’a aittir. Seyyid Osman babası vefat ettiğinde küçük yaşta olduğu için, vakıfla alakası olmayan Mehmet isimli kişi bir yolunu bularak vakfi üzerine berat ettirmiştir. Onun vefatından sonra da Ahmet ve Hasan’a, daha sonra da Seyyid Murtaza ve Seyyid Ebubekir’e geçmiştir. Murtaza ve Ebubekir ile Osman arasında meclis-i şer‘de yapılan duruşmada, Murtaza ve Ebubekir durumun doğrulunu itiraf ederek kendilerinin vakıfla ilgileri olmadıklarını söylemişlerdir. Ayrıca duruşma esnasında mecliste hazır bulunan

⁷⁹² BOA, SAD 4, 113/1.

⁷⁹³ BOA, SAD 9, 18/3.

⁷⁹⁴ BOA, SAD 9, 35/1.

başta vakfın ziraatçıları, kaza ahalileri ve civarda bulunan Boğazlıyan kazası ahalisinden meseleyle ilgili bilgisi bulunan bi-garaz ihtiyarlar olmak üzere 70-80 kişilik grup da durum hakkında bildiklerini dile getirmişlerdir. Onlar da vakfın Osman'ın ecdadı Eyüp'ün olduğunu ve Eyüp vefat ettiğinde Osman küçük olduğu için hakkına sahip çıkamadığını, babalarından ve dedelerinden dahi bu şekilde duyduklarını söylemişlerdir. Netice itibarıyla bölge naibinin mektubu ve arzı, bölge ahalisinin de şهادetleri sonucunda Seyyid Osman haklı bulunarak vakfın tevliyetini üzerine almayı başarmıştır⁷⁹⁵.

2.3.6. Mütegalibe ve Âyânlar

Yukarıda değinilen vakfın vergi gelirlerine yapılan müdahaleler ve reayanın üzerine düşen vergi sorumluluğunu yerine getirmesi gibi durumlardan kaynaklanan sorunların haricinde, vakfa ait vergilere vakıfla alakası olmayan *âhar kişiler* tarafından sergilenmiş hareketler de söz konusu olmuştur. Burada âhar sözünden kastımız vakıfla tevliyet vs. yönlerden alakası olmadığı halde vakıf işlerine ve gelirlerine karışmış mütegalibe ve âyânlardır.

Eşkılar bazı vakıf yerleşim yerlerini basmış ve vakfın gelirlerine zarar verecek hareketlerde bulunmuşlardır. Gümüş kazasının Hacı köyünde ev basma, gasp gibi taşkınlıklarda bulunan eşkıyalar, Köprülü Mehmet Paşa vakfının köydeki vergilerine ve mahsullerine de el koymuşlardır. Vakfın gelirlerinin zarar görmesine neden olan eşkıyalar kadı meclisine gelen halkın talebi sonucu naip tarafından yazılan mektupla divana şikâyet edilmişlerdir⁷⁹⁶.

Âyânların vakıf gelirlerine el koyduklarına dair şikâyetler de mevcuttur. Amasya'nın Argoma kazasının Köylüce köyünün malikânesi Hızır Paşa medresesi vakfına aittir. Subaşı, malikâne hissesine düşen vergileri almak isteyince, çiftlik sahiplerinden, âyân ve mütegalibeden olan İbrahim, subaşının elindeki temlike el koyarak H. 1173-1174 / M. 1759-1760 senelerine ait mahsul ve vergileri zapt etmiştir⁷⁹⁷.

⁷⁹⁵ BOA, SAD 9, 39/2.

⁷⁹⁶ BOA, SAD 9, 167/2.

⁷⁹⁷ BOA, SAD 9, 47/4.

2.4. AİLE HUKUKU

Osmanlı'da aile kurumu üzerine hazırlanmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Şimdiye kadar yapılmış araştırmalar genellikle aile kurumunun nasıl kurulduğu, namzedlik dönemi, nikâh, şahitler, mehir, çocuk sayıları, tek eşlilik-çok eşlilik ve boşanma üzerinde yoğunlaşmıştır⁷⁹⁸. Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri, Osmanlı ailesinin bahsedilen özelliklerini vermekle birlikte, ailenin özel hayatı hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermesi açısından diğer çalışmalardan ayrı başlıklar açılmasını sağlamaktadır.

2.4.1. Nişan (Namzedlik)

Osmanlı'da evlenecek kız ve erkek düğünden önce namzedlik yani nişanlılık dönemi geçirmişlerdir. Namzedlik dönemi, sosyal bir durum olup hukuki bir süreci kapsamasa da, Osmanlı uygulamasında, namzedlik dönemiyle ilgili çeşitli düzenlemelere yer verilmiştir⁷⁹⁹.

Kızların çok küçük yaşta iken nişanlanabildiğine dair bazı kayıtlara rastlanmıştır. Sivas'tan Ümmühan isimli bir kadın, kendisinin yetişip buluğa erdiğini (baliğ olduğunu) ve henüz kimseye nikâhlanmadığını ifade ettikten sonra, şimdi biriyle nikâhlanmak istediğini, ancak Sivas'ın Delice mahallesi sâkinlerinden eşirrâdan Molla Ahmet'in oğlu olarak bilinen Mustafa'nın "*Sen dört yaşında iken senin müteveffa baban seni bana namzed etmiş idi*" diyerek başkasıyla nikâhlanmasını engellediğinden bahisle divana giderek şikâyetçi olmuştur⁸⁰⁰. Tespit edilen şikâyet bir namzed iddiası olsa da dört yaşındaki kızın nişanlanabildiği bilgisinin mahkemeye taşınabildiği ve bunun yadırganmaması açısından önem arz etmektedir. Bu olayda dikkat çeken ikinci bir husus nişanlılık iddiasının kızın evlenmesine engel teşkil eden bir durum oluşudur. Namzedlik süreci iki tarafın bazı sorumluluklar altına girdiği bir dönem olmuştur. Bu süreçte evlilik için birbirine söz veren çiftlerin başkası ile evlenmesi gibi bir durum

⁷⁹⁸ Osmanlı ailesi hakkında önemli bilgiler içeren ve Osmanlı ailesi odaklı hazırlanmış çalışmalardan birkaçı için bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016. Ayrıca T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu tarafından hazırlanmış bir proje kapsamında, içerisinde Türk ve Osmanlı ailesi hakkında çok sayıda makalenin yer aldığı *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* başlıklı 3 ciltten oluşan bir çalışma 1992-1993 yıllarında yayımlanmıştır.

⁷⁹⁹ Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2018, s. 44.

⁸⁰⁰ BOA, SAD 9, 116/5.

kesinlikle kabul edilmemiştir. Başkasıyla evlenebilmesi için nişanın bozulması gerekmiştir⁸⁰¹.

Namzedlik olgusunun taşıdığı bu önemin sonucu olarak bazı kadınların namzedlik iddiasıyla rahatsız edildiğine ve başkası ile evlenmesine engel olunduğuna dair örnekler de tespit edilmiştir. Tokat'tan Seyyid Hasan Bey, Ayşe isimli kadına “*Senin baban müteveffa Hacı Halil hayatında seni bana namzed etmişti seni alırım ve kimseye verdimem*” diyerek zorla kendisine nikâhlamaya çalışmıştır⁸⁰². Divan kayıtlarına yansıyan bu durumdan da anlaşıldığı üzere, namzedlik iddiaları oldukça ciddiye alınmış ve arada nikâh olmamasına rağmen bekâr kızların başkası ile evlenmesine engel teşkil edecek bir özelliğe sahip olmuştur⁸⁰³.

Namzedlik döneminde nikâh yapılabilmiştir. Ancak düğün olmadan yapılan nikâhların, namzedlik sürecinin düğün ile sonuçlanmaması halinde, bazı sıkıntılara yol açtığı durumlar olmuştur. Bir olayda Fenaris kazasının bir köyünden Abdullah Beşe ile köyden Ayşe namzedli ve nikâhlı iken kızın babası kızını buna vermemiş ve başka biri ile evlendirmiştir. Abdullah Beşe henüz düğün olmadığı halde nikâhın yapılması nedeniyle eşi durumunda olan Ayşe'nin başkasıyla evlendirilmesi durumunu divana şikâyet etmiştir⁸⁰⁴.

Biriyle namzedli iken başka biriyle nikâhlanmak da suç olarak kabul edilmiştir. Böyle bir duruma kalkışanlardan para cezası alındığına dair şikâyetler tespit edilmiştir. Arapgir kazasından Abdullah, kızını aynı kazadan birine nikâh edince, Abdullah'a garazi olduğu belirtilen Yusuf isimli kişi “*Senin kızın benim karındaşıma nâmzetlüdür*” diye iddia ederek ehl-i örfün bundan para cezası almasına sebep olmuştur⁸⁰⁵.

Nişanlı bir kızın toplum tarafından nikâhlanmış gibi görüldüğüne ve meseleye ciddiyetle yaklaşıldığına dair başka hadiseler de tespit edilmiştir. Tokat'tan Fatma

⁸⁰¹ Aydın, Aile Hukuku, s. 45.

⁸⁰² BOA, SAD 9, 180/1.

⁸⁰³ 17. yüzyıla ait Bursa mahkeme kayıtları üzerine yapılmış bir çalışmada da namzedlik iddiasının bekâr kızların evlenmesine engel teşkil eden bir durum olduğu tespit edilmiştir. Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 139-141. Dolayısıyla Sivas eyaletine ait belgelerde karşılaştığımız bu durumun ülkenin genelinde var olan sosyal bir olgu olduğu düşünülebilir.

⁸⁰⁴ BOA, SAD 1, 136/4.

⁸⁰⁵ BOA, SAD 5, 9/1.

Hatun amcasının oğlu Ömer ile nikâhliken, Fatma'nın babasının vefatını fırsat bilen mütegalibeden Ahmet çıkıp Fatma'nın kendi oğluna namzedli olduğunu iddia ederek mirasın tamamını zapt etmiştir. Ahmet, Fatma'nın oğluna nikâhli olduğunu iddia etmekle kalmamış bölgenin eşkiyasından, mütegalibesinden ve âyânından da destek almış, ayrıca kadıya verdiği rüşvet ile de kendi lehine kararlar alınmasını sağlamıştır. Aldığı destekler her ne olursa olsun netice itibariyle mirasa el koyabilmek için namzedlik iddiasını ortaya atması ve bölge kadısının rüşvetle de olsa bu doğrultuda kararlara varabilmesi namzedliğin önemini kanıtlaması açısından önemlidir⁸⁰⁶.

Namzedlik döneminde getirilen hediyeler ve harcanan paralar, nişanın bozulması durumunda geri talep edilebilmiştir. Taşabâd kazasına bağlı Haracbazarı? isimli köyde ikamet eden Seyyid Hasan ve Emine arasında yapılan nişan bozulmuştur. Namzedlik sürecinde bir miktar eşya getirdiğini belirten Seyyid Hasan bunları geri alabilmek için mahkemeye başvurmuştur. Yapılan yargılama sonucunda Seyyid Hasan'ın getirdiklerinin tamamının iade edildiği ispatlanmıştır. Seyyid Hasan'ın Emine'nin kendi nişanını attıktan sonra nikâhlandığı Sunullah'a kin ve düşmanlığı olduğu için şikâyet ettiği anlaşılmış ve çekişmeden (*muâ'raza*) vazgeçmesi için hüccet verilmiştir⁸⁰⁷. Bir olayda da kızın babasına nişan için verilen paranın babanın vefatından sonra terekesinden tahsil edilmeye çalışıldığına dair bir şikâyet kayıtlara yansımıştır. Sivas'ta Hacı Numan Efendi'nin kızını gelin olarak alan Şeyh Abdurrahman, Numan Efendi'nin ölümünden sonra bir yolunu bularak 70 kuruşu terekeden gasp etmiş ve vaktiyle verdiği nişan parasına saydığını söylemiştir⁸⁰⁸.

Toplum içerisinde namzedliğin hiç de azımsanmayacak bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Namzedlilik iddiasıyla kızların evlenmesine mani olunmuş, birine namzedli iken başkasına nikâhlanması durumunda para cezası alınmış, daha namzedli iken kızın yakınlarından intikal eden mirastan pay da istenmiştir.

⁸⁰⁶ BOA, SAD 9, 20/2, 71/1, 71/3. İslam hukukunda evlenmek üzere birbiriyle anlaşan tarafların bazı durumlarda nikâhlanmış sayılabileceklerine dair görüşler ileri süren İslam hukukçuları mevcuttur. Bazı hukukçular "*kendimi sana nikâh ettim*" gibi kinayeli sözlerle dahi nikâhın kurulabileceğini savunmuşlardır. Bazı hukukçular ise iki şahit olmadan sözle ya da kinayeye yapılacak nikâhların kesinlikle sahih olmayacağını savunmuşlardır. Meselenin ayrıntılı tartışması için bkz. Semra Betül Doğangüzel, *Osmanlı Hukukunda Nişanlanma*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s. 32-39.

⁸⁰⁷ BOA, SAD 1, 180/1.

⁸⁰⁸ BOA, SAD 12, 262/3.

2.4.2. Başlık Parası, Ağırlık ve Mehir

Kadının “*Hüsn-i rızasıyla nefisini (kendini) şuhûd mahzarında (şahitler huzurunda) tezvîci (nikâhlanması)*” ile oluşturulan aile kurumunda, erkekten, nikâh öncesinde başlık ya da ağırlık, nikâh sırasında veya sonrasında ise mehir adıyla ücretler de talep edilmiştir. Mehir erkeğin eşine verdiği veya taahhüt ettiği para yahut maldır. Nikâh anında belirtilmese bile kadın evlilikle mehire hak kazanır. Mehir kadının malıdır ve dilediği gibi tasarruf edebilir⁸⁰⁹. Mehir miktarları değişiklik göstermektedir. Mehir miktarı genellikle kızın babası ya da abisi tarafından belirlenmiş olmakla birlikte bizzat nikâhlanacak kızın kendisi için mehir miktarını belirlediği örneklere de rastlanmıştır⁸¹⁰.

Kadının hakkı olan mehir istenirse kadın tarafından bir başkasına hibe edilebilmiştir. Sivas’tan Raziye Hatun 50.000 kuruş olan mehrini ölmeden önce kocasına hibe etmiş ve karşılığında sadece bir adet Mushaf-ı Şerif almıştır⁸¹¹. Kadına verilen mehir, kadının vefatından sonra vârisleri tarafından talep edilmiştir. Gedegra’dan Hacı Mustafa ve eşi peş peşe vefat edince bütün mirasları Hacı Mustafa’nın diğer eşi tarafından zapt edilmiştir. Vefat eden kadının oğlu Mehmet, üvey annesinin zapt ettiği mirastan hakkını talep ederken, annesinin babası zimmetinde kalmış olan mehrini de istemiştir⁸¹².

Başlık parası ise mehirden ayrı olarak kızın ailesi tarafından talep edilen bir paradır. Ailenin talep ettiği bu para aileye kalmakta, evlenecek kızla bir alakası bulunmamaktadır. Başlık parasının evlilikten önce kızın ailesine ödenmesi gerekmektedir⁸¹³. Başlık parasının kızın yakınlarından birden fazla kişi tarafından talep edilebildiği anlaşılmaktadır. Mecidözü kazasında yaşayan Cihanbeyli aşiretinden Abdullah, 1743 senesinde Meryem’le evlenmek isteyince Meryem’in abisi Mehmet’ten mehr-i muaccel ve başlık parası adıyla 300 kuruş almış, ayrıca kızın yakınları olan Kara Bekir 60 kuruş ve Akbıyık Bektaş da 15 kuruş almıştır⁸¹⁴.

⁸⁰⁹ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 278-279.

⁸¹⁰ Niksar’dan Fatma Hatun, Niksar’dan Feyzullah’a giderek 2000 kuruş mehir ile büyük oğlu Ahmet’e kendisini nikâhlaması için izin verdiğini söylemiş, Feyzullah da Fatma’nın teklifini kabul ederek istediği mehri verip oğlu Ahmet’e nikâhlanmıştır. BOA, SAD 6, 27/3.

⁸¹¹ BOA, SAD 1, 257/1.

⁸¹² BOA, SAD 2, 408/2.

⁸¹³ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 279.

⁸¹⁴ BOA, SAD 1, 221/3.

Başlık paralarının miktarları farklılık göstermiştir. Gümüş kazası Hacı köyünden Bektaş, Ayşe'ye 30 kuruş başlık parası vermiştir⁸¹⁵. Çorum'dan Mehmet Ağa, Çorum sancağı mutasarrıfı Mamalu-zâde Osman Paşa'nın kız kardeşine talip olunca, Osman Paşa “*Bana başlık namıyla nesne vermedikçe nikâh ettirmem*” demiştir. Kız kardeşine başlık parası olarak 1500 kuruş, bir adet sim (gümüş) kemer raht (eyer takımı), bir adet sim topuz, bir adet sim rikab (üzengi) ve bir yardımcı adamını talep etmiştir⁸¹⁶. Bozok'tan Ali'de bakire kızını nikâhlamak isteyen Hacı Osman'dan başlık parası olarak 40 kuruş ve bir adet duru kısrak almıştır⁸¹⁷. Mehir talep edilmesi şikâyet konusu olmasa da başlık parası isteyenler şikâyet edilmişlerdir. Yukarıda sıralanan örneklerde, kızı vermek için başlık parası isteyenler, bu taleplerinden ötürü şikâyet edilmişlerdir.

Nikâh yapıldığı halde düğün ve zıfaf gerçekleşmeden bozulan durumlarda, erkek nikâh esnasında verdiği başlık parasını geri talep edip alabilmiştir⁸¹⁸.

Ağırlık da başlık parasına benzer bir uygulamadır. Nikâhtan ve düğünden önce kızın babası veya vekili tarafından kızı isteyenlerden talep edilen ağırlık'a Sivas eyaletindeki bazı şikâyetlerde rastlanmıştır. Boğazlıyan kazasının Çiftlik köyünden Seyyid Mehmet, başka köyden bir kıza talip olmuş ve kızın babası kızını buna nikâhlamayı taahhüt ederek ağırlık namıyla 150 kuruş kıymetli bir adet kısrak almıştır. Ancak kızını buna vermeyip başkasına nikâhlamıştır. Seyyid Mehmet mahkemeye başvurmuş ve mahkemeden kısrak ve kısrakın yavrularının iade edilmesi yönünde hüccet-i şer'iyeye almıştır⁸¹⁹.

2.4.3. Nikâh

İslam hukukunda nikâh akdi, bir hukukçu veya bir ilim adamı veyahut bu işle ilgilenen bilgili bir kişinin huzurunda ve iki şahit ile yapılmaktadır⁸²⁰. Şahitler huzurunda gerçekleştirilen akitte, kadın'ın rızasına (*hüsn-i rıza*) başvurulduğu da

⁸¹⁵ BOA, SAD 1, 67/3.

⁸¹⁶ BOA, SAD 1, 83/3.

⁸¹⁷ BOA, SAD 1, 209/2.

⁸¹⁸ BOA, SAD 1, 67/3.

⁸¹⁹ BOA, SAD 9, 38/3.

⁸²⁰ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 275. Bir hükümde Arapgir'den Vesile isimli bakire kadın için nikâh iddiasında bulunan Mehmet, tek şahit huzurunda nikahlarının kıyıldığını ileri sürmüştür. Vesile ise Mehmet'le kesinlikle nikâhlanmadığını ayrıca tek şahit huzurunda kıyılmış nikâhın sahih olmadığını, en az iki şahit gerektiğini söylemiştir. BOA, SAD 8, 109/1.

belirtilmektedir. Kadının rızası ve bilgisi olmadan gıyabında yapılan nikâhlar sahih sayılmamış ve feshedilmiştir⁸²¹.

Nikâh için kızla erkek bizzat kendileri hazır bulunabildiği gibi, vekâlet aracılığıyla da nikâh kıyılabilmiştir. Vekâlet ile kıyılan nikâhlarda erkek ve kızın babaları ya da vekil tayin edilen bir yakınları, “(Kızım) mezbûreyi ma‘rifet-i şer‘le senin oğluna verdim ve (babası) dahi vekâleten aldım kabul eyledim” diyerek nikâh akdini yerine getirmişlerdir⁸²².

Osmanlı’da nikâhlar ya mahkemede kadılar huzurunda ya da kendisine yetki verilen bir din adamı tarafından kıyılmıştır. Mahkemede kadı tarafından yapılan nikâhlara ait kayıtları Şer‘iyye Sicillerinde bulmak mümkündür. Bunun haricinde nikâh kıyma işleri genellikle mahallenin camisinin imamı tarafından yapılmıştır⁸²³. Ancak imamlar kendilerine her başvuranın nikâhını kıyamamaktadır. Evlenecek kişilerin evlenmelerine herhangi bir engelleri olmadığına dair mahkemeden (canib-i şer‘) izin ve *mürâsele* (kadı mektubu) almaları gerekmektedir⁸²⁴. Mahkemeden istenilen onay çıktıktan sonra, nikâh kıyma işlemi, yaşanılan bölgedeki imam tarafından gerçekleştirilir. Fakat bütün cami imamlarının bu işi yapamadıkları, nikâh kıyma ve cenaze yıkama ile görevlendirilmiş belirli camilerin olduğu anlaşılmaktadır. Bu işle görevli camiler genellikle mahallenin en büyük camisi olmuştur⁸²⁵. Kadimden beri mahalle ahalisinden evlenmek için bir engeli bulunmayıp mahkemeden izin ve mürasele almış kişilerin nikâhlarını yapmakla görevli olduklarını söyleyen bazı imamlar, kendilerinin görevi olan bu işi bir başka caminin imamı yapmaya çalıştığında o imamdan şikâyetçi olmuşlardır. Aynı durum cenaze yıkama işlemi için de geçerli olmuştur⁸²⁶.

Kaynaklarımızda nikâh sırasında eşlerin kaç yaşında olduklarına dair ayrıntılar kaydedilmemiştir. Bazı örneklerde belirtilen yaşlar oldukça küçüktür. Çorum’dan

⁸²¹ Sivas’tan İsmail, sormadan ve rızasını almadan kız kardeşini Sivas’tan Mahmut’a nikâhlanmış ve mehrini de almıştır. Bu şekilde yapılmış nikâhın geçerli olmayacağı belirtilmesine rağmen, Mahmut kızı alıp götürmüştür. Kızın babası durumu sonradan haber alınca, kızının küçük (sigâr) olması dolayısıyla nikâhı feshedip mehrini de alıp getirmiştir. BOA, SAD 5, 37/2.

⁸²² Vekâleten yapılan nikâh akdinin ayrıntılarından bahseden bir dava için bkz. BOA, SAD 2, 408/3.

⁸²³ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 276-277.

⁸²⁴ Bkz. BOA, SAD 1, 41/2.

⁸²⁵ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 276.

⁸²⁶ Örnek şikâyetler için bkz. BOA, SAD 1, 41/2. BOA, SAD 5, 82/1.

İbrahim ve Rahime nikâhlandıklarında Rahime henüz 12 yaşındadır. O sırada sefere giden İbrahim, nikâhlı eşini (menkûhesini) ailesinin yanında bırakmıştır⁸²⁷. Arapgir’de Cafer Paşa-zâde Hüseyin Bey’in 10 yaşındaki baliğ olmayan (*nâ-baliğ*) oğlu ile Mustafa Paşa-zâde Ömer Bey’in bulağa ermiş büyük (*kebire*) kızının üç senedir nikâhlı oldukları belirtilmektedir⁸²⁸. Tokat’ta 3000 kuruş değerindeki eşya ve mücevherden oluşan çeyizi hazır olan 15 yaşındaki Ayşe evlenmeden vefat ettiği için, çeyizinin intikali sırasında kardeşleri ve üvey validesi arasında yaşanan sorun mahkemeye taşınmıştır⁸²⁹. Tam yaşları söylenmediği halde küçük yaşta oldukları belirtilen durumlar da olmuştur. Ladik’ten Seyyid Mehmet, küçüklükten beri (*hal-i sagir*) Emine’nin nikâhlı eşi olduğunu belirtmiştir⁸³⁰. Tokat’ın Suiçmez mahallesinden Şerife ile Gececiler mahallesinden Şerif Mehmet ikisi de küçük yaşta (*sagir*) oldukları halde nikâhlanmışlardır⁸³¹. Amasya’da Ömer’in nikâhlı eşi olan Fatma’nın babası vefat edince Fatma küçük yaşta olduğu için, babasından intikal eden mirasını Fatma erişinceye kadar muhafaza etmek üzere, annesi Gonca Hatun vasiye tayin edilmiştir. Fatma’ya intikal eden mirastan *mal-ı eytâm* olarak bahsedilmiştir⁸³². Bu nikâhlar da diğer nikâhlar gibi şer’i yollarla ve şahitler huzurunda yapılmıştır. Küçük yaşta nikâhlananların karar verme ehliyetleri olmadığından bunların nikâhlanmalarında “*veli*” ismi verilen kişilerin rızasına başvurulduğu görülmektedir.

Nikâhla ilgili sorunlarda ve hükümlerde kızların medeni hallerinin ve buluşa erip ermediklerinin belirtilmesine gerek duyulmuştur. Küçük yaşta yapıldığını tespit ettiğimiz birkaç nikâh örneği haricinde evlenen kızların nikâh yapıldığı esnada baliğ/baliğa oldukları görülmektedir. Buluşa erme mevzusunun önemli bir durum olduğuna dair bilgiler içeren bir olayda, bu sebepten nikâhın bozulabileceğine dair bilgiler yer almaktadır. İskilip’in Ahladcık köyünden Saliha ile Mehmet nikâhlanmıştır. Ancak aynı köyden Kara Hasan isimli kişi Saliha’yı kendi oğluna almayı istemektedir. Müttegallibeden Deli Veli ile birlik olan Kara Hasan, Mehmet’in

⁸²⁷ BOA, SAD 1, 59/3.

⁸²⁸ BOA, SAD 1, 223/5.

⁸²⁹ BOA, SAD 12, 104/3.

⁸³⁰ BOA, SAD 2, 80/4.

⁸³¹ BOA, SAD 2, 160/1.

⁸³² BOA, SAD 9, 121/3.

babasını korkutup “*Kızın baliğa değil idi nikâhın feshederiz*” dedirterek Saliha’nın nikâhını bozdurmuştur⁸³³.

2.4.4. Kız Kaçırma, Zorla Nikâh ve Nikâh Üstüne Nikâh

Kız kaçırma olaylarında genellikle evli kadınları kaçırma hadiseleriyle ilgili şikâyetler mahkemelere taşınmıştır. Bekâr kızların kaçırıldığı hadiselerin çok fazla örneği yoktur. Eşkîya ve mütegalibe olarak bahsedilmiş kişiler, nikâhlı kadınları alıp götürmüşlerdir. Genellikle yakın çevrelerinden, başkasının nikâhlı eşi olduğu bilinen hatta bazen çocukları da olan kadınları zorla götürmüşlerdir.

Kaynakların yansıttığı bilgiler ışığında, dönemin genel özelliklerinden biri olan eşkıyalık hadiselerinde kadınlar da büyük zulümlere uğramışlardır. Bazı hadiseler eşkıya ve mütegalibelerin ev basma ve yağma hadiseleri sonucunda evdeki kadını da alıp yanlarında götürmeleri şeklinde gerçekleşmiştir⁸³⁴.

Basılan evlerde ırzına geçilen kadınlar olduğu gibi, eşkıyaların kadınlar üzerinde farklı zulümleri de olmuştur. Eşkîyaların sebep oldukları olayların başında, yaşadıkları ya da baskın yaptıkları bölgelerdeki kadınlardan istediklerini, eşkıyaların arasından kişilere zorla nikâh etmeleri gelmektedir. Kadının rızası sorulmadan, dilediklerini dilediklerine zorla nikâhlanmışlardır. Bu durumun bazı eşkıyaların âdeti olduğu da yine şikâyetler içerisinde zikredilmiştir. Eşkîyaların “*fukaranın bıkır kızlarını dilediği kimesneye cebren akd etmek sevdası*” onları saldırgan bir hale getirmiş ve kendisine karşı koymak isteyenleri öldürmüşlerdir. Canik’in Bolaman kazasına bağlı Zavi ve Doma köylerindeki halka rahatsızlık veren ve kendisi Bolaman’ın Sarmaşık ve Kavras köylerinde ikamet eden Silahşor oğlu Emin isimli eşkıya, yanına aldığı 15-20 kişi ile birkaç seneden beri yol kesme, adam öldürme, eşkıyalık suçlarını işlemektedir. Bu suçlarına ek olarak da Zavi ve Doma köylerindeki bakire kızları kendi adamlarından istediği kişilerle zorla nikâhlamıştır⁸³⁵.

Eyalet içerisindeki diğer yerleşim bölgelerinde de aynı durumlara rastlanmaktadır. Kazabâd kazasında Bey Obası köyünden Bey oğlu Seyyid Mehmet

⁸³³ BOA, SAD 9, 158/3.

⁸³⁴ Bozok’ta Mamalu Cemaatinden olan Abdulkadir, Ahmet, Abdi, Osman, Hanifi, Deli Mehmet isimli kardeşler, yine aynı bölgede yaşayan ve aynı cemaatin üyesi olan Veli’nin ve oğlu Davut’un evini basıp, 1500 kuruşluk eşyalarını gasp etmişlerdir. Davut’un nikâhında olan eşi Fatıma’yı da cebren evinden çıkarıp ve yanlarına alıp firar etmişlerdir. BOA, SAD 1, 34/6.

⁸³⁵ BOA, SAD 2, 426/2.

Ağa, köy ahalilerinden salyane namıyla para tahsil eden bir mütegalibedir. Bunun yanı sıra köydeki bakire kızları zorla alarak (ahz), rüşvet karşılığında başkalarına nikâhlanmaktadır. Ayrıca köydeki ailelere de iftira atarak, on seneden fazladır nikâhları altındaki kadınları için, başkalarının nikâhlısı olduğunu öne sürerek bunları korkutup her birinden 160 kuruş toplamıştır⁸³⁶.

Eşkîyalar, bazı ev büyüklerine, kızlarını eşkîyalar arasından belirlenen kişiye nikâhlanmaları için haber göndermişlerdir. Emre uymayanların evleri, ahırları ve ambarları yağmalanmıştır. Bozok'tan Konargöçer ekrâd taifesinden Baraklu Cemaatinden, Şahin oğlu Mehmet, diğer Mehmet ve kardeşinin oğlu Osman'ın başlarında olduğu 30 kişilik eşkiya takımı, yine aynı cemaatten İbrahim Ağa'ya buluğa ermiş bekâr kız kardeşi Elif'i "*Kendi aşiretimizden Mehmed oğlu Halil nâm kimesneye veresin*" diye haber göndermişlerdir. Ancak İbrahim Ağa kız kardeşini bunların istediği kişiye vermeyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine bir gece bunun hanesini basıp eşyalarını gasp etmişler ve 70 adet koyun ile 2 adet öküzün de almışlardır⁸³⁷. Daha sonra Elif başka cemaatten birine nikâhlanmıştır. Bu sefer de Şahin oğlu Mehmet yanındaki adamlarını da şahit gösterip ve ayarladığı ehl-i örfün de desteğini alarak, Elif'in nikâhlısına, "*Benim oğlum Halil'in namzedlüsüdür*" diye haber göndererek te'addîsini sürdürmüştür⁸³⁸.

Zorla kıyılan bir nikâh hadisesinde, üç çocuğuyla birlikte Arapgir'in Gider? köyünden İstanbul'a gitmek üzere yola çıkmış olan Zahide isimli kadını, Bozok'a vardığında Satılmış Bey görüp kendisine zorla nikâhlanmıştır. Kadının İstanbul'da nikâhlı kocası olduğu ve onun yanına gittiği belirtilse de Satılmış Bey bu durumu umursamamıştır. Şikâyeti İstanbul'da cebeci görevinde bulunan Zahide'nin kocası Seyyid Hüseyin yapmıştır ve zevcesinin kendisine geri verilmesini talep etmiştir⁸³⁹.

Mütegalibe, eşirra ya da eşkiya olarak anılan kişilerin kadınlara yaptıkları bir başka zulüm de birinin nikâhlı eşi durumunda olan bir kadını zorla bir başkasına nikâhlanmalarıdır. Bu tarz şikâyetlerde, "*nikâh üstüne nikâh şer'an sahih değil iken*" ya da "*akd-i sâni şer'an sahih değil iken*" ifadeleri her seferinde tekrarlanmıştır⁸⁴⁰.

⁸³⁶ BOA, SAD 8, 74/2.

⁸³⁷ BOA, SAD 1, 138/2.

⁸³⁸ BOA, SAD 1, 138/3.

⁸³⁹ BOA, SAD 1, 206/3, 211/3.

⁸⁴⁰ Örnek hükümler için bkz. BOA, SAD 1, 203/3. BOA, SAD 8, 94/4. BOA, SAD 9, 48/4.

Buna rağmen başkasının nikâhlı eşini yeniden nikâhlayanlar olmuştur. Zorla yaptıkları nikâhlarda genellikle hiçbir açıklama gereği duymadan zorbalıkla istediklerini istediklerine nikâhlamışlardır⁸⁴¹. Bazen de “*Hîn-i nikâhta (nikâh esnasında) mehr tesmiye olunmamıştı ben oğluma alırım*”⁸⁴² gibi çeşitli bahaneler öne sürerek yine istediklerini yapmışlardır.

Rüşvet ve mali kuvvetleri sayesinde nikâhlı kadınları alanlara da rastlanmıştır. Tozanlı nahiyasının Kul köyünden Asiye isimli bakire kız 14.000 akçe mehr-i muaccel alınıp Ali ile nikânlanmıştır. Ancak Sivas’ta sâkin Berber oğlu Hüseyin verdiği rüşvet ile kızı alıp götürmüş ve kendine nikâhlamıştır. Ali, nikâhlısını geri almak istese de Hüseyin’in uygunsuz kelimeleri ve küfür (*nâ-meşrûh kelimât ve şütum*) içeren sözleriyle karşılaşmıştır⁸⁴³.

Nikâh üstüne nikâh hadiseleri genellikle mütegalibeler tarafından zorla yapılmakla birlikte, zaten biriyle nikâhlı olan bir kızı, kızın babasının bir başkasına daha nikâhlanması hadiselerine de rastlanmıştır. Çorum’dan Hızır’ın nikâhlı eşini, eşinin babası başka birine daha nikâhlamış ve ikinci nikahı yapana teslim etmiştir. Hızır, eşinin kendisine geri verilmesi için Şeyhülislam’dan fetva da alarak hakkını aramak için divana başvurmuştur⁸⁴⁴. Zile’den Hüseyin de kızı Şehzade’yi Zile’den Seyyid Hüseyin’e 15 kuruş mehr-i muaccel ile nikâhlayıp mehri de almasına rağmen, sonradan kızını Karaca oğlu Halil’e tekrar nikâhlamıştır. Halil kızı alıp gidince Hüseyin divana başvurarak eşinin iadesini talep etmiştir⁸⁴⁵. Bu örneklerde de olduğu gibi ilk eşlerin tek isteği eşlerinin kendilerine geri verilmesi olmuştur. Kaçıranın cezalandırılması ya da bunun gibi başka bir talep dile getirilmemiştir. Şikâyetlerin tamamı zevcenin “*aliverilmesi*” için yapılmıştır.

Baba ya da amca gibi kızın bir yakınının vekâletiyle gerçekleştirilen nikâhlarda, kızı nikâhlayan yakını vefat edince, nikâhlandığı kişiden hariç bir

⁸⁴¹ Amasya’dan Ahmet’in nikâhlı eşini Bahçivan Küçük Mehmet’in oğluna tekrar nikâhlayan Battal oğlu Hacı Ali, Kel Halil ve Soraklı Ali Efendi isimli kişiler, Ahmet’e “*Senin menkûhen mezbûreyi Bağçevan olan Küçük Mehmet’in oğlu (-) nâm kimesneye akd ederiz*” diyerek zaten Ahmet’in nikâhında olan kadını başkasına nikâhlamışlardır. BOA, SAD 6, 77/1.

⁸⁴² BOA, SAD 2, 424/3.

⁸⁴³ BOA, SAD 4, 4/4. Hükümde rüşvetin kime verildiğinden bahsedilmemiştir.

⁸⁴⁴ BOA, SAD 2, 428/4. Babaların nikahlı kızlarını başkalarına tekrar nikahladıkları ile ilgili örnekler için bkz. BOA, SAD 1, 136/4.

⁸⁴⁵ BOA, SAD 1, 215/4.

başkasının kızı alıp götürdüğü ve kendisine nikâhladığı durumlar da olmuştur. Aynı bölgede ikamet eden insanlar arasında gerçekleşen bu tarz durumlarda kızı götüren kişinin adı ve evi bellidir. Hatta kızı kendi evine götürmüştür, kaçırma ya da saklama gereği duymamıştır. İlk nikâhlısı ise kızı bu kişiden talep etmiştir, ancak alamadığı için divana başvurmuştur⁸⁴⁶.

Bir örnekte de Yeni-il kazası Kangal nahiyesine bağlı bir köyden Mehmet bin Abdülaziz, üç arkadaşıyla, köyden Demirci Ohan veled-i Karagöz'ün kızı Neşnehat? isimli nasraniyeyi kaçırmışlardır. Kaçırma esnasında Neşnehat'ın annesi ile babaannesi evdedir ve onlarla yaşanan kavgada kadınların kafalarına darp edilmiş ve annesi Mariya'nın bir dişi kırılmıştır. Neşnehat'ın babası evdekilerin durumlarını da öne sürerek kızını zorla kaçırdıklarını söyleyip Mehmet ve arkadaşlarından şikâyetçi olmuştur. Olayla ilgili Sivas Valisi Ali Paşa mübaşir tayin etmiş ve Yeni-il mahkemesinde Mehmet ve arkadaşları yargılanmışlardır. Mehmet, Neşnehat'ın Kürtlerin arasına karıştığını ve İslam'ı kabul edip kendisi ile nikâhlandığını söylemesine rağmen iddiasını ispat edemediği için kızı teslim etmesi istenmiştir⁸⁴⁷.

Nikâh üstüne nikâh ve kız kaçırma hadiselerinde kızların kimin eşi olmayı istediği ya da gönüllü olarak kaçıp başkasına nikâh olduğu gibi ayrıntılara yer verilmemiştir. Sadece kızı kaçıran ve geri talep eden arasında cereyan eden hadiseler kaydedilmiştir. Ancak bazı şikâyetlerde eşi kaçırılan adam, kaçıran kişi için eşini kandırdığını (*iğfal*) ifade etmektedir. Bu gibi şikâyetlerde kadının zorla götürüldüğünden bahsedilmemiştir⁸⁴⁸. Yine de şikâyeti yapan nikâhlı eş zevcesinin iadesini talep etmiştir.

2.4.5. Boşanma ve Nafaka

Sivas eyaletinde çiftlerin boşanma sebeplerinin başında geçinememe, belgelerin diliyle hüsn-i imtizâçlarının ya da hüsn-i zindeganelerinin olmaması gelmiştir.

⁸⁴⁶ Merzifon'un Şubelde? köyünden Hacı İbrahim, amcasının kızı Ayşe ile amcasının rızası ve vekaletiyle nikahlanmıştır. Daha sonra amcası vefat edince Merzifon'dan Çubukçu oğlu Hacı Osman bunu nikahlısını kendisine nikah edip Ayşe'yi kendi evine götürmüştür. Hacı Osman'dan eşini talep etmesine rağmen alamamıştır; BOA, SAD 2, 408/3.

⁸⁴⁷ BOA, SAD 1, 82/4.

⁸⁴⁸ Örnek şikâyetler için bkz. BOA, SAD 1, 179/4.

Boşanma gerçekleşince, erkek, nikâh esnasında söz verdiği mehri kadına ödemek zorundadır. Ayrıca kadınlar tarafından cehizlerindeki eşyalar ya da eşyaların bedelleri ile iddet-i nafaka⁸⁴⁹ talebinde de bulunulmuştur. En önemli ihtiyaçlarından sayılabilecek oturacakları ve barınacakları bir yer (*me'ünet-i süknâ*) talep etme de boşanan kadınların hakları arasındadır. Mahkemede boşanan kadınların hakları üzerine eşleriyle anlaşmaya varıldığı, ibrat ve ıskat sağlandığı durumlar da yaşanmıştır⁸⁵⁰.

Kadınların boşanmadan sonra geçinmeleri için gerekli olan yiyecek ve içecek temini hususuna da özellikle önem verilmiş, bunları yerine getirmek ve kadına nafaka vermek erkeğin sorumlulukları arasında yer almıştır. Boşandıkları kocalarının kendilerinin ve varsa çocuklarının nafakasını ödememesi önemli şikâyet konuları arasında yer almıştır. Yeni-il kazasından Ayşe Hatun, boşandığı kocasının nafaka vermemesinden şikayetçi olmuştur⁸⁵¹. İskilip kazasından Emine Hatun, Deli Mahmut ile evlendikten iki sene sonra hiçbir sebep yokken kendisini kovduğunu, nafakasını ve kisvesini (elbise, kıyafet) vermediği için birkaç senedir oğlu Hüseyin'in evinde kaldığını belirtmiştir⁸⁵².

Küçük çocuk var ise uzun yıllar boyunca nafaka ödemek zorunda kalınmıştır. Sivas sâkinlerinden Feyzullah Ağa, 14 sene önce eşini boşadığında yeni doğmuş oğlu Feyzullah'ın nafaka ve kisvesini günlük 50 akçe olmak üzere düzenli bir şekilde 13 sene boyunca ödemiştir. ⁸⁵³Ancak bir süredir nafakayı ödemediği için şikâyet edilmiştir. Nafakayı ödemeyen baba Asitane'ye çağrılarak orada yargılanmak istenmiştir.

Boşanma esnasında eşlerinden çocukları kaçırıp saklayanlar da olmuştur. Sivas'tan Ali, üç yaşındaki kızını yanına alarak eşi Emetullah Hatun'u terk etmiştir. Emetullah Hatun çocuğunun kayınpederi, kayınvalidesi ve eşi tarafından

⁸⁴⁹ Talak, fesih ve ölüm gibi bir sebeple evliliği sona eren bir kadının başkasıyla evlenmeden önce beklemesi gereken süreye iddet denir. Boşanmış veya nikahı feshedilmiş bir kadın hamile ise bekleme süresi doğumla biter. Hamile değilse bekleme süresi yaklaşık üç ay kadardır. Nikahı feshedilmiş ve fesih iddeti bekleyen kadının nafakası kocasına aittir. Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 290-291.

⁸⁵⁰ İlbeğlü kazasının Çallı köyünden Emine Hatun, kendi rızasıyla mehir, nafa ve kisvesinden vazgeçmiştir. BOA, SAD 1, 68/2.

⁸⁵¹ BOA, SAD 4, 282/5.

⁸⁵² BOA, SAD 9, 173/2.

⁸⁵³ BOA, SAD 1, 14/3, 17/3.

götürüldüğünü, ayrıca kendisine nafaka ve kisve verilmediğini bildirmek için divana gitmiştir⁸⁵⁴.

Bazı kadınların kendilerine tanınmış hakları almış olmalarına rağmen sürekli daha fazla para veya eşya talebiyle boşandıkları kişiyi rahatsız ettiklerine dair şikâyetlere de rastlanmıştır. Tokat'tan Molla Emin geçimsizlik nedeniyle boşandığı Fatma'ya 90 kuruş mehir, iddet-i nafaka, me'ünet-i süknâ gibi bütün haklarını ödediğini, ayrıca cehizinin karşılığı olarak da bir çamaşır yıkama leğeni, 5 vukiyye (okka) bakır eşya, bir kılıç ve 15 kuruş verdiğini belirtmiştir. Buna rağmen Fatma, kazalarına her gelen kadıya ve naibe hakkını alamadığını söyleyip, Molla Emin'i şikâyet ederek sürekli para ödemesine sebep olmuştur⁸⁵⁵.

Nikah ve boşanma iddiasıyla mağdur edilen kişiler de olmuştur. Amasya'dan Ayşe Hatun ile Molla İsmail arasında hiç nikâh hadisesi meydana gelmemesine rağmen, Ayşe Hatun mehir adıyla para alabilmek için, Molla İsmail'in kendisini boşadığını ve 100 kuruş mehrinin zimmetinde kaldığını iddia etmiştir. Durum ispatlanamamasına rağmen 60 kuruş üzerine sulh yapılmıştır. Ancak Ayşe Hatun yine de daha fazla para talep etmekten vazgeçmemiştir⁸⁵⁶.

Günümüzdeki gibi gelişmiş haberleşme imkanlarının olmadığı o günlerde, kocası başka bir şehre gitmiş kadınların "*Zevcin seni tatlık eyledi (boşadı)*" gibi çeşitli iddialarla kandırılarak başkasına nikah yaptırıldığı durumlar da yaşanmıştır. Sivas'ın Zara köyünden Ali, bir işi için İstanbul'a gittiği sırada, Şeyh Merzivan? köyünden Hüseyin, Ali'nin eşi Fatma'ya gidip kocasının bunu boşadığını söylemiştir. İddiasını da ayarladığı yalancı şahitler ile ispat etmeye çalışmıştır. Hüseyin'in yalanına inanan kadın, Ali'nin kendini boşadığını düşünerek Hüseyin ile nikahlanmıştır⁸⁵⁷.

2.4.6. Miras

Miras konusu kişiler arası ilişkilerden kaynaklanan sorunlar olarak değerlendirebileceğimiz şikâyetlerde ilk sıralarda yer almaktadır.

⁸⁵⁴ BOA, SAD 9, 181/3.

⁸⁵⁵ BOA, SAD 4, 124/3.

⁸⁵⁶ BOA, SAD 1, 149/1.

⁸⁵⁷ BOA, SAD 9, 202/2.

Tablo 17: Mirasla İlgili Şikâyetler⁸⁵⁸

Defter No ve Defterin Tarihi	Defterdeki Toplam Şikâyet Sayısı	Miras Şikâyetlerinin Sayısı	Yüzde (%)
1 (1742-1744)	1340	118	% 8.8
4 (1750-1752)	1251	109	% 8.7
9 (1761-1763)	1152	116	% 10
12 (1767-1774)	976	124	% 12.7
Toplam	4719	467	% 9.8

Sivas Ahkâm Defterleri'ndeki şikâyetlerde ölenin terekesi hakkında Şer'iyeye Sicilleri'nde yazıldığı kadar ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Hatta çoğu hükümde geride bıraktıkları anlamında *muhallefâtı* ya da *emvâl ve metrûkatı* denilmekle yetinilmiştir. Terekenin içeriğine değinmiş örneklerde ise değerli eşyalardan, ev, bağ, bahçe gibi mülklerden, nakit paralardan, hayvanlardan ve tarladaki ya da ambardaki yiyeceklerden bahsedilmekle yetinilmiştir. Bozok sancağına bağlı Baltı nahiyesinin İsa köyünde ikamet eden Halil'in belirtilen mirası 80 ölçek buğday, 2 harman arpa, 7 adet deve, 11 adet at, 40 adet kara sığır, 44 adet keçi, 40 adet koyun, 4 batman kahve, bir çadır, 7 adet menzil, 30 parça (kıt'a) tarla ve 80 kuruştan oluşmaktadır. Geriye kalan ev eşyalarının ve özel eşyalarının belirtilmesine gerek duyulmamıştır⁸⁵⁹. Niksar'da vefat eden Emin-zâde Mehmet Ağa'nın mirası 70 kese nakit akçe, çiftlik, han, konak, dükkân, bahçe, koyun, at, katır, kısrak, camus, sığır olarak sıralanmış

⁸⁵⁸ Bu tablo 1, 4, 9 ve 12 Numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri'ne göre hazırlanmıştır.

⁸⁵⁹ BOA, SAD 4, 32/3.

geriye kalan terekesi için “*ve sâire eşyasın her ne ise*” denilerek geçirilmiştir⁸⁶⁰. Darende’den İsa torunu olarak tanınan Hasan’ın terekesi altın bilezik, iki cariyeye, iki altın kuşak, 200 koyun, 1000 ölçek buğday ve arpa, evân nühâs (bakır eşyalar) olarak sıralanmış, geriye kalan eşyalarının isimleri belirtilmeden, toplam ederinin 5 kese akçe olduğu hesaplanarak söylenmiştir⁸⁶¹.

Ölenin geride bıraktığı menkul ve gayrimenkul bütün mirası kanun gereği bedelsiz olarak (*bî hasebi’l-kanûn meccânen*) yakınlarına geçmiştir⁸⁶². Şer’i hukuka göre vefat eden bir kişinin mirası, *eshâb-ı ferâiz* (farz sahipleri) denilen zevce, zevce, baba, anne, dede, nine, kız, oğul, oğlunun kızı ve oğlu, anne-baba bir erkek ve kız kardeşler, baba bir kız kardeş, anne bir erkek ve kız kardeşten hayatta olanlar arasında taksim edilmekteydi⁸⁶³. Paylaşılacak kişi sayısına ve kız erkek durumuna göre payları değişen oranda ölenle kan bağı olan yakınları miras üzerinde hak sahibiydi⁸⁶⁴. Eshâb-ı ferâiz’den artan mal ise *asabe* denilen akrabadan vefat edene en yakın olanına verilirdi. Buna *asabe-i nesebiyye* denilirdi. Vârislerin eshâb-ı ferâizden ya da asabeden sayılacaklarına, hayattaki mirasçılardan yakınlık düzeylerine göre karar verilirdi. Örneğin, ölenin çocuğu veya oğlunun çocuğu yoksa ölenin babası yalnız asabe olurdu. Kızı veya oğlunun kızı varsa, hem eshâb-ı ferâizden hem de asabeden olurdu. Ancak oğul veya oğlunun oğul varsa eshâb-ı ferâizden olarak 1/6 alırdı. Ölenin çocuğu ve babası bulunmazsa da dedesi baba yerine asabe olurdu. Babası varsa hiç vâris olamazdı. Oğul ise en kuvvetli vâris olup, oğul bulunduğu zaman diğerlerinin hiçbiri asabe olamazdı⁸⁶⁵. Pek çok ayrıntıyı barındıran miras hukukunda bir sonraki halka amca, amcanın oğul ve torunları, babanın amcası, babanın amcasının oğulları ve torunları şeklinde devam etmektedir. Bu geniş halkaya rağmen ölenin mirasını alacak kimsesi kalmaması durumunda vasiyeti varsa yerine getirilir, yoksa terekeyi beytülmal alırdı. Beytülmalde yoksa fakirler terekeye hak kazanırdı⁸⁶⁶.

2.4.6.1. Aile İçi Miras Meseleleri

⁸⁶⁰ BOA, SAD 2, 180/2.

⁸⁶¹ BOA, SAD 6, 36/3.

⁸⁶² Mirasın yakınlarına intikal etmesi gerektiğini ifade eden bu durum ile ilgili bkz. BOA, SAD 2, 460/3.

⁸⁶³ Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, s. 465.

⁸⁶⁴ Mirastan alınacak paylar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, s. 465-467.

⁸⁶⁵ Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, s. 467.

⁸⁶⁶ Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, s. 468-469.

2.4.6.1.1. Mirasın Paylaştırılması

Miras paylaşımlarında vefat edenin yakınları arasında yaşanan anlaşmazlıklar önemli şikâyet konuları arasındadır.

İncelediğimiz arşiv kaynakları arasında eshâb-ı ferâiz ve asabe şeklinde gerçekleşen miras paylaşımlarına dair pek çok örnek bulunmaktadır.

Miras genellikle birden fazla hisseye bölünmüştür. Hayatta olanların vefat edene yakınlık derecelerine göre miras paylaşımı yapıldığı görülmektedir. Miras öncelikle ölenin eşi (zevc-zevce)⁸⁶⁷, kız çocukları (kerime) ve erkek çocukları⁸⁶⁸ arasında taksim edilmiştir. İncelediğimiz kayıtlarda bu durumun pek çok örneği bulunmaktadır. Eğin'den Ahmet ve Mehmet'in babaları vefat edince mirası bunlar ile babaları bir anneleri ayrı kız kardeşleri Ayşe ve Fatma'ya intikal etmiştir⁸⁶⁹. Kazabâd kazasına bağlı Söğüt köyünden Ali'nin terekesi eşi Ayşe, oğulları Mehmet Çavuş ve Abdurrahman, kızları Rukiye ve Cemile'ye intikal etmiştir⁸⁷⁰. Merzifon'dan Hacı Hasan'ın terekesi eşi Emine Hatun'a e yaşlarının küçük (sagîr/sagîre) olduğu belirtilen bir oğlu ile dört kızına kalmıştır⁸⁷¹. Amasya'dan Hasan'ın 200 kuruş kıymetli bir adet bağı ve bir adet merkebi eşi Emine'ye ve kızı Fatma'ya intikal etmiştir⁸⁷².

Eğer evli değilse ya da eşi ölmüş ve çocukları da yoksa bu sefer bir sonraki yakın akrabalara miras paylaşımı için başvurulmuştur. Ölenin anne babası, kız kardeşleri (hemşire) ve erkek kardeşleri ile onların çocukları, hatta bazı durumlarda amcası, dayısı, halası ve bunlardan olma çocuklar da miras paylaşımına dâhil edilmiştir. Merzifon'dan Ali Beşe'nin terekesi anne baba bir (li-ebeveyn) amcası kızı olan Emine Hatun'a kalmıştır⁸⁷³. Amasya'da vefat eden Fatma Hatun'un terekesi amcası Seyyid Hacı Ali'ye intikal etmiştir. Fatma Hatun'un babasının vefat ettiği

⁸⁶⁷ Ölüm hadisesi nedeniyle ayrılık yaşanan ve ardında bırakılan eş/zevce için, *zevce-i metrûke* ifadesi de kullanılmıştır. Metrûke kelimesi sözlükte terk edilmiş, bırakılmış manasına gelmektedir. Devellioğlu, a.g.e, s. 735. Hükümlerde örnek kullanımlar için bkz. BOA, SAD 1, 55/4, 117/4. BOA, SAD 4, 360/2.

⁸⁶⁸ Bazı örneklerde nikâhlı eşinden olma meşru çocuğu anlamında *ferâş* kelimesi de kullanılmıştır. Bkz. BOA, SAD 1, 12/1, 14/6, 17/3, 170/3.

⁸⁶⁹ BOA, SAD 2, 341/1.

⁸⁷⁰ BOA, SAD 1, 95/1.

⁸⁷¹ BOA, SAD 5, 20/2.

⁸⁷² BOA, SAD 5, 156/2.

⁸⁷³ BOA, SAD 2, 203/1.

belirtilmiş, başka bir mirasçısı olduğundan bahsedilmemiştir⁸⁷⁴. Amasya'nın İbimi köyünden Ali vefat edince oğlu, kızı ve miras hakkı düşen başka bir yakını olmadığı için terekesi ve tarlasının tapu haklarının tamamı babasına verilmiştir⁸⁷⁵. Benzer şekilde İlbegli kazasına bağlı Karalı köyünde ismi yazılmamış bir erkek vefat ettiğinde miras intikal edecek oğlu, kızı ve baba bir erkek kardeşi olmadığı için tarlaları ve çayır yerlerinin tamamı baba bir kız kardeşi Tenzile Hatun'a kalmıştır⁸⁷⁶.

Ölenin ardında eşi ve çocukları olmasına rağmen ikinci halkada yer alan akrabaların da miras paylaşımına dâhil edildiği durumlara rastlanmaktadır. Amasya'da yaşayan ismi yazılmamış bir kadın vefat edince terekesi eşine, kadının eski eşinden olan kızı Emine'ye ve iki amcasına pay edilmiştir⁸⁷⁷. Amasya'dan İsmail'in terekesi kızı Hatice ve İsmail'in kardeşi Hüseyin Efendi arasında pay edilmiştir⁸⁷⁸. Ladik'ten Fatma vefat edince amcasının oğlu Hasan mahkemeye başvurarak, Fatma'nın kocasının tüm mirası zapt ettiğini ve kendine düşmesi gereken hakkı vermediğini iddia etmiştir⁸⁷⁹. Kazabâd kazasının Erkilet köyünde Raziye Hatun vefat edince terekesi eşi Ahmet tarafından zapt edilmiştir. Ancak Raziye'nin dayısı bu duruma itiraz ederek kendi hakkını talep etmiştir⁸⁸⁰. Sivas'tan Seyyid Ali Efendi vefat edince mirası eşi Ayşe ve kızı Habibe ile ölenin erkek kardeşi Hacı Mustafa arasında taksim edilmiştir⁸⁸¹. Tokat'ta Hoca Ahmet mahallesinde vefat eden Hacı Mehmet'in terekesini eşleri ve kızları zapt edince, asabe nesebiyle kendilerine miras düştüğü için Abdülbaki ve ismi yazılmamış diğer iki kişi hak iddiasında bulunmuşlardır. Şikâyetlerinin mahallinde şer'le görülmesi yönünde emir yazılmıştır⁸⁸².

Mirasın taksim edileceği akrabaların sayısı arttıkça miras paylaşımı da sorunlu hale gelmiştir. Miras paylaşımı bitmeden yaşanan yeni vefatlar da mirasçıların sürekli değişmesine ve sayının artmasına sebep olmuştur.

⁸⁷⁴ BOA, SAD 2, 205/4.

⁸⁷⁵ BOA, SAD 6, 3/3.

⁸⁷⁶ BOA, SAD 1, 271/3.

⁸⁷⁷ BOA, SAD 3, 40/4.

⁸⁷⁸ BOA, SAD 2, 95/3.

⁸⁷⁹ BOA, SAD 1, 56/2.

⁸⁸⁰ BOA, SAD 1, 276/2.

⁸⁸¹ BOA, SAD 1, 76/1.

⁸⁸² BOA, SAD 1, 274/2.

Sorun genellikle mirasın tamamına bir kişinin sahip olmaya çalışmasından (*vâzî 'ül-yed*) kaynaklanmıştır. Kendi hakkını almaya kanaat etmeme⁸⁸³ şeklinde açıklanan bu durum, miras paylaşımlarında aile bireyleri arasında yaşanan en önemli sorun olmuştur. Bazı örneklerde de erkek kardeşler ya da amca, dayı, yeğen gibi erkek vârisler mirasın tamamına el koyup kadınlara payını vermemişlerdir. Kadınların mirastan haklarını alamama durumlarına rastlansa da genel olarak bakıldığında, hedefin kadın mirasçı olmadığı, bazen erkeklere de haklarının verilmediği durumlar olduğu görülmektedir. Yüzdepare kazasından Cennet Hatun'un vefat eden babasının terekesini anne baba bir erkek kardeşleri Mustafa ve Mehmet paylaşmış, buna hakkını vermemişlerdir⁸⁸⁴. Budaközü kazasından Sungur-zâde Ahmet Ağa'nın mirasını kardeşinin oğlu Hacı Kaplan saklayıp (*ketm ve ihfâ*) kendisi el koymuş ve mirastan pay alması gereken halası Feride Hatun'a hakkını vermemiştir. Feride Hatun hakkını alamadan vefat edince, oğlu Feyzullah annesinden kendisine intikal eden mirası alabilmek için uğraşsa da Ahmet Ağa ona da vermemiştir⁸⁸⁵. Sivas'tan Bosnalı Osman isimli kişinin mirasını çocuklarından Mehmet tek başına zapt etmiş ve kardeşleri Mustafa, Ahmet ve Vahide'ye haklarını vermemiştir⁸⁸⁶.

İki eşi olan erkekler vefat ettiklerinde bunların vârisleri arasında da sorunlar yaşanabilmiştir. Niksar'ın Halça? köyünden vefat eden zaim Mustafa Ağa'nın Rabia ve Ayşe isimli iki eşi vardır. Eşlerden Rabia köyden yandaşları zorba karakterli (cebâbire) Mehmet Efendi ve Osman'dan aldığı desteklerin de sayesinde mirasın tamamını alıp Ayşe'ye hisse vermemiştir. Ayşe Hatun bunların zalim olmaları nedeniyle karşı koymaya gücünün yetmediğini ve yargılanmalarının da mümkün olmadığını, bu nedenle mirasını ve mehrini alamadığını belirtmiştir⁸⁸⁷.

⁸⁸³ Hükümlerde vârislerden birinin diğerlerinin hisselerini de zapt etmek istemesinin sebebi "*hisse-i şayiasın almağa kanaat etmeyüb*" şeklinde açıklanmıştır. Örnek hükümler için bkz. BOA, SAD 2, 429/2.

⁸⁸⁴ BOA, SAD 4, 39/2.

⁸⁸⁵ BOA, SAD 2, 306/4.

⁸⁸⁶ BOA, SAD 12, 294/1

⁸⁸⁷ BOA, SAD 1, 281/2.

Sonraki evlilikten olan üvey kardeşlerin de kendileriyle alakası olmayan, önceki eşten kalan ve kendi öz çocuklarına intikal etmesi gereken mirasa el koydukları için şikâyet edildikleri olmuştur⁸⁸⁸.

Bazı davalarda anne babalarına hakkını vermeyen evlatlar şikâyet edilmiştir. Osmancık kazasından Osman Ağa vefat edince terekesi eşi Emine Hatun'a ve oğulları Hasan ve Hüseyin'e intikal etmesi gerekirken oğulları bütün terekeyi zapt edip annelerinin hakkını vermemişlerdir. Emine Hatun oğullarını şikâyet etmek için bizzat divana gitmiştir⁸⁸⁹. Benzer bir durum da Çorum'da yaşanmıştır. Çorum'dan Hacı Hatice'nin eşi Hacı Osman vefat edince oğulları Halil ve Osman mirasın tamamını zapt edip annelerine hissesini vermemişlerdir. Ayrıca annelerinin olan evi, eşyaları ve sandığında bulunan 82 adet altınını da babalarının mirasından olduğu iddiasıyla zapt etmişlerdir⁸⁹⁰. Gedegra sâkinlerinden Seyyid Mustafa Efendi'nin iki adet çiftliği, dört göz değirmeni, beş yüz adet koyunu, yüz elli adet kara sığır ineği ve sâire hayvanları ile iki adet bağı, bir adet büyük evi ve diğer emlâk, eşyâ ve terekesi büyük oğlu Seyyid Feyzullah tarafından zapt edilmiştir. Seyyid Feyzullah annesi Züleyha'ya ve sağır kardeşi Seyyid Ahmet'e mirastan hiçbir hisse vermemiştir⁸⁹¹. Tokat'tan Odabaşı kızı olarak bilinen Saime vefat edince 1 adet evi, 1 adet bağı ve 3 adet bahçesini kızı Ayşe ve yakınlık derecesi belirtilmeyen Deli Mehmet isimli kişi zapt etmiş ve Saime'nin eşi Mustafa'ya hakkını vermemişlerdir. Ayşe'nin Mustafa'nın üvey kızı olup olmadığı hükümde belirtilmemiştir⁸⁹².

Aile içi miras anlaşmazlıklarında, mirasın tamamına el koymaya çalışan vâris/ler için zorba, zalim anlamlarına gelen mütegalibe, zaleme, cebâbire, şerir gibi kelimeler de kullanılmıştır. İskilip'ten İbrahim'in babası vefat edince İbrahim'in küçük yaşta olmasını fırsat bilen abileri Mehmet, Bekir ve Veli, mirasın çok az bir kısmını buna ayırmışlar geriye kalanları kendileri zapt etmişlerdir. İbrahim büyüyüp

⁸⁸⁸ Sivas'tan Hatice isimli kadın vefat edince mirası oğlu Seyyid Mehmet'e ve eşi Seyyid Mustafa'ya intikal etmiştir. Annesi vefat ettiğinde oğlu küçük yaşta olduğu için babası vasi tayin edilmiştir. Seyyid Mehmet erişip hakkını almak üzereyken babası da vefat etmiştir. Babasının zimmetinde kalan annesinin terekesinden hakkını ve babasından intikal eden hissesini alması gerekirken, üvey kız kardeşleri Zahide ve Emine zapt edip bunun haklarını vermemişlerdir. BOA, SAD 12, 316/3.

⁸⁸⁹ BOA, SAD 12, 6/2.

⁸⁹⁰ BOA, SAD 1, 118/2. Hatice Hatun'un şikâyeti ve bölge naibinin arzı neticesinde, kocasının terekesinin tekrar tahrir edilmesi ve adil bir şekilde taksim edilmesi için kassam atanmıştır. BOA, SAD 1, 117/4.

⁸⁹¹ BOA, SAD 5, 58/4.

⁸⁹² BOA, SAD 1, 267/4.

bunların zimmetinde olan 40 keselik hakkını talep etmesine rağmen mütegalibe ve cebâbireden olduklarını söylediği abilerinden hakkını alamamıştır⁸⁹³. Bu şekilde anılan bazı vârisler davalarında kendilerine yardımcı olacak başka kişilerden destek almışlardır. Davalarında haklı çıkmak için kimisi davacı kimisi de şahit olarak, hüccetin ve ibranın aksine diğer mirasçıları sürekli şikâyet etmişlerdir. Ayrıca zimmetlerinde mirastan hak kaldığı iddiasıyla yaşadıkları bölgeye gelen her valiye, hakimlere ve sâire ehl-i örfe vârisleri şikâyet edenler de vârislerin para cezası ödemelerine sebep olmuşlardır⁸⁹⁴.

Mirası tek başına zapt etmeye çalışan bazı kişiler, kardeşlerini ve diğer mirasçıları bertaraf etmek amacıyla, kendilerine mütegalibeden veya ehl-i örf denilen memurlardan yandaşlar bulmuş ve onlardan aldıkları destek sayesinde çeşitli kanunsuzluklara başvurmuşlardır. Çorum'da vefat eden Hatice Hatun'un mirası eşi Hacı Mustafa'ya ve asabe nesebiyle İskilip'ten Hatip Ömer'e intikal etmiştir. Ancak Hacı Mustafa'nın yeğeni Serdengeçti Ağası Serdar Hafız Mehmet Ağa zalim bir kişidir. Amcasına destek çıkararak kadıya rüşvet vermiş ve bunun verâset hüccetini verdirmemiştir. Vâris olduğuna dair diğer kanıtları olan kassâm defterini ve Şeyhülislamdan alınmış fetvayı da elinden zorla alarak yakmışlardır⁸⁹⁵. Bir başka örnekte de Çorum'dan Ali Ağa, kız kardeşi Fatma Hatun'a babalarından kalan mirası vermemek için âyân ve mütesellim olan Karapınarlı Mehmet Ağa'dan destek almış ve bu sayede kız kardeşine hakkını vermemiştir⁸⁹⁶.

Defter-i kassâma kaydedilen terekeden hariç eşya ya da para olduğu iddiasıyla ortaya çıkan şikâyetlerde mirasçılar arasında karşılıklı olarak iddiaları reddetme şeklinde gerçekleşen olaylar yaşanmıştır.

Kendisine miras düşen bir yakını vefat ettiğinde başka bir yerde (*diyâr-ı âharda*) olanların hisseleri bu kişi dönene kadar onun adına bir yakını tarafından zapt edilmiştir. Memleketine dönen kişi hakkını talep ettiğinde alamazsa bu durum da

⁸⁹³ BOA, SAD 12, 8/4. Gedegra'dan Hanım isimli kadın, kocasından kendisine intikal eden hissesini vermeyen ve kendi mülkü olan değirmene ve eşyalarına da el koyan üvey oğlu Seyyid Mustafa'dan mütegalibe olarak bahsetmiştir. BOA, SAD 1, 49/3.

⁸⁹⁴ BOA, SAD 2, 341/1.

⁸⁹⁵ BOA, SAD 3, 44/3.

⁸⁹⁶ BOA, SAD 2, 313/1.

şikâyet konusu olmuştur⁸⁹⁷. Bazı şikâyetlerde de vârislerin başka bölgede olmasını fırsat bilenler çıkıp mirası zapt etmiş ve geri vermek istememişlerdir⁸⁹⁸.

Mirası bölüşmüş ancak ortak olarak kullanmaya devam eden kardeşlerin ölümünden sonra onların çocukları arasında anlaşmazlık yaşandığı durumlar da olmuştur. Ortak sahip olunan eşya, para ve araziler üzerinde babalarının sağlıklarında yaptıkları ibra ve sulhu çocukları kabul etmemiş, taraflar arasında uzlaşmanın sağlanamadığı sorunlar yaşanmıştır⁸⁹⁹.

İlk etapta hukuka göre paylaşım yapıldığı halde sonradan mirasçılardan birinin diğer mirasçıların elindeki mallara el koyduğu da olmuştur. Gümüşabâd kazasına bağlı Hacı isimli köyde yaşayan Hacı Osman vefat edince köydeki iki adet dükkânına Meryem ve oğlu Abdullah iştirâken sahip olmuşlardır. Ancak aradan zaman geçince Abdullah Meryem'den izinsiz Meryem'in hissesini köyden birine zorla satmış ve dükkânın parasını da Meryem'e vermemiştir⁹⁰⁰.

2.4.6.1.2. Mirası Saklama (İhfâ ve Ketm) ve Malın Başkasına Ait Olduğunu Söyleme (Nefy-i Mülk)

Osmanlı hukukunda, mirasın yazım (tahrir) esnasında saklanması ve zimmete geçirilmesi ile malın başkasına ait olduğunu söyleyerek taksime katılmaması gibi durumlar yasaklanmıştır. Buna rağmen bazı mirasçıların, mirasın bir kısmını ortaya

⁸⁹⁷ Vefat hadisesi esnasında başka bir bölgede (diyar-ı âharda) olması sebebiyle hakkını alamadıkları gerekçesiyle divana yapılmış başvurularla ilgili birkaç örnek için bkz. BOA, SAD 2, 97/3. BOA, SAD 6, 38/1.

⁸⁹⁸ Amasya'dan İbrahim diyar-ı âharda iken bir yakını vefat etmiştir. Bölgenin kadısı, kadının oğlu, bölgenin kethüdası ve kazadan Arab oğlu Seyyid Ali mirası fuzuli yere zapt etmiş ve geri vermemişlerdir. BOA, SAD 6, 38/1. Kazabâd kazasına bağlı Söğüt köyünden Ali vefat ettiğinde İstanbul'da ikamet eden oğlu Turnacı başı Abdurrahman'a düşen hissesini diğer oğlu Mehmet Çavuş tamamen zapt etmiştir. Mehmet Çavuş öldükten sonra da eşi Fatma Hatun köyden Cin Ali ile nikâhlanıp hepsini zapt etmiş ve Abdurrahman'a hissesini vermemiştir. BOA, SAD 1, 95/3, 97/3, 100/4. Bafra kazasının Çulha? köyünden Hüseyin vefat ettiğinde vârislerinden olan erkek kardeşi diyar-ı âhardadır. Bu durumu fırsat bilen baba bir amcası Mustafa bunun hakkını tamamen zapt edip geri vermemiştir. BOA, SAD 1, 281/5. Niksar'dan Mustafa'nın akrabalık derecesi bildirilmeyen bir yakını vefat etmiştir ve bundan başka vârisi olmayıp bütün mirasın buna intikal etmesi gerekmektedir. Ancak bunun diyar-ı âharda olmasını fırsat bilen kazadan Kürt Hacı Mehmet ortaya çıkarak, ölenin amcası olduğunu iddia edip bütün mirası zapt etmiş ve Niksar'a dönünce mirası talep eden Mustafa'ya geri vermemiştir. BOA, SAD 1, 228/4.

⁸⁹⁹ Eğin'den İsmail ve Halil'in yaptıkları bir şikâyette anlatılanlara göre, bunların büyük babaları Halil vefat edince mirası bunların babaları Hacı Ali ve amcaları Bektaş arasında bölüşülüp sulh ve ibra sağlanmıştır. Daha sonra babaları ve amcaları da vefat edince miras bunlara ve amcalarının çocuğu diğer Halil'e geçmiştir. Halil babasının yaptığı ibrayı kabul etmeyerek mütegalibeden aldığı destek ile bunlardan 1200 kuruş almıştır. BOA, SAD 3, 36/6.

⁹⁰⁰ BOA, SAD 2, 71/4.

çıkarp (zâhir) bir kısmını saklamaları (*ketm ve ihfâ*) ve bazı mirasçılarının da miras malın başkasına ait olduğunu söyleyerek paylaşımaya katmayıp sonradan kendi zimmetlerine geçirmeleri gibi kanunsuz hareketlere başvurdukları görülmektedir.

Gedegra'dan Abdullah'ın on keseden fazla parasını ve eşyalarını eşi Fatma Hatun saklayıp diğer vereseyle hisse vermediği için şikâyet edilmiştir⁹⁰¹. Arapgir'in Mendirek köyünden Abdullah Bey, babasından intikal eden mirasın bir kısmını ortaya çıkarp bir kısmını saklamış, ortadaki mirası da diğer erkek kardeşi Halil Bey ile iki kısma ayırıp bölüşmüş ve kız kardeşi olan Vahide'ye mirastan hiçbir şey vermemiştir⁹⁰². Erzurumlu tüccar Acı Oran ticaret için geldiği Sivas'ta ölünce, üzerindeki 8000 kuruşunu, halktaki alacaklarını ve Erzurum'daki 42 yük⁹⁰³ mallarını ortağı Tanrıverdi gasp ederek, Acı Oran'ın kızlarına ve eşine sadece 200 kuruş verip geriye kalan bütün mal ve terekesini saklamıştır⁹⁰⁴.

Ladik'ten Seyyid Süleyman, babalarından kalan ev, arsa ve paraları kız kardeşleri Şerife Ümmü Gülsüm, Şerife Ayşe ve Şerife Hatice'ye vermemek için babasının, mallarının ve paraların *nefy-i mülk* olduğunu yani kendisine ait olmayıp başkasının olduğunu⁹⁰⁵ söylediğini iddia edip kız kardeşlerine hiçbir şey vermeden bütün malları kendisi zapt etmiştir. Hükümde “*nefy-i mülk Memâlik-i Mahrûse'mde memnu' iken*” kanunundan bahsedilerek bu şekilde malların başkasına ait olduğu iddiasıyla mirası inkâr edip vârislere vermemenin yasak olduğu belirtilmiştir⁹⁰⁶.

2.4.6.1.3. Müşterek Kullanılan Miras

Vefat eden yakınından intikal eden ev, dükkân, bağ, bahçe, tarla, değirmen gibi mülkler vârisler arasında müşterek olarak kullanılmaya devam edilebilmiştir⁹⁰⁷. Bunlar üzerinden sağlanan kira geliri ya da mahsul geliri var ise onlar da müştereken

⁹⁰¹ BOA, SAD 5, 26/2.

⁹⁰² BOA, SAD 5, 45/2.

⁹⁰³ Ağırlık ölçüsü birimi. Fehmi Yılmaz, a.g.e, s. 707-708.

⁹⁰⁴ BOA, SAD 5, 85/1.

⁹⁰⁵ Nefy-i mülk, var olan bir şeyin yokluğunu söyleme, inkâr etme, bir malın başka kişinin olduğunu söyleme anlamlarına gelmektedir. Şemseddin Sami, a.g.e, s. 1467.

⁹⁰⁶ BOA, SAD 1, 256/2.

⁹⁰⁷ Merzifonabâd kazasına bağlı Yeni isimli köyden Hasan, Mustafa, Ömer ve Ali isimli kardeşler babalarından muntakil çiftlik, bahçe, koyun ve öküzler ile ambardaki mahsulleri babaları öldükten sonra ortaklaşa kullanmaya devam etmişlerdir. BOA, SAD 1, 280/3. Merzifon'a bağlı Hacı köyden Şeyh Mehmet ve Ali isimli kardeşler babalarından intikal eden tarlaları ortaklaşa kullanmışlardır. BOA, SAD 2, 460/3.

bölüşülmüştür. *Mahlût* ya da *müşâ‘* ve *müşterek*, *iştirâk*⁹⁰⁸ gibi kelimelerle ifade edilen mirasın ortaklaşa kullanımı bazı durumlarda sorunlara neden olmuştur.

Bazı olaylarda yakınlarından intikal eden mirasın ortaklaşa kullanılması hususunda anlaşılmiş olmasına rağmen, müştereklerden biri vefat ettiğinde diğer ortaklar onun hakkını vârislerine vermek istememişlerdir ve kendileri zapt etmişlerdir⁹⁰⁹.

Bazen de para ve eşyalar mirasçılar arasında bölüşülmüş ancak ev, dükkân ya da tarla gibi mülklerden ortaklaşa yararlanılmaya devam edilmiştir. Mülkleri ortaklaşa kullanmayı kabul etmiş kişilerden birinin kendisine düşen payı başkasına satarak ortaklığı bozması şikâyet sebebi olarak mahkeme kayıtlarına geçmiştir. Satış işlemi mirasçılardan birine yapılabildiği gibi âhardan başka birine de satılabilmektedir⁹¹⁰. Müşterek mallarda karşılaşılan temel sorunlardan biri, ortaklardan birinin diğerinin rızasını almadan onun gıyabında bütün malı başkasına satmasıdır⁹¹¹. Mirasçılardan birinin yaptığı bu davranış, gıyabında malı satılana karşı haksızlık edildiği, zulmedildiği anlamına gelen *gadr* kelimesi ile ifade edilmiştir.

Kesin satış anlamına gelen *bey‘i bat-ı kat‘inin*⁹¹² gerçekleşmesi durumunda hisse sahibi satış sonucu aldığı para ile kendi hakkından tamamen vazgeçmeyi kabullenmiş olmaktadır. Kesin satışın gerçekleştiğine dair mahkemeden hüccet verilmiştir. Buna rağmen hissesini satan kişiler daha sonra hak iddiası ile ortaya çıkmışlardır. Sivas’tan Seyyid Ahmet vefat edince iki adet dükkânı oğlu Seyyid Ali ile kızları Zeynep ve Ümmü Gülsüm’e kalmıştır. Kız kardeşler dükkân üzerindeki haklarını kardeşleri Ali’ye kesin satış ile satmışlar, diğer terekeyi de aralarında taksim ederek anlaşmışlardır. Ancak aradan 28 sene geçtikten sonra iki kız kardeş

⁹⁰⁸ *Mahlût* kelimesi katılmış, katıştırılmış anlamına gelmektedir. Devellioğlu, a.g.e, s. 655. Mirası ortaklaşa kullanım için bu kelime de tercih edilmiştir. *Müşâ‘* kelimesi hissedârlar arasında beraberce kullanılıp hisseler ayrılmamış şey, yer anlamına gelmektedir. Devellioğlu, a.g.e, s. 881. *İştirâk* ortak olma, ortaklık demektir. Devellioğlu, a.g.e, s. 535. *Müşterek* de ortak, ortaklaşa anlamındadır. Devellioğlu, a.g.e, s. 887.

⁹⁰⁹ Örneğin; BOA, SAD 1, 280/3.

⁹¹⁰ Sivas-ili kazasında vefat eden Halil Bey’in mülk vakıf binasını verese arasında taksim etmesi için vârislerin talebi üzerine naip görevlendirilmiştir. Naip vereselere mirası taksim edip aradan zaman geçtikten sonra Halil Bey’in annesi ve eşi kendi hisselerini Halil Bey’in kardeşi İbrahim’e satmışlardır. BOA, SAD 2, 407/1.

⁹¹¹ Örnek davalar için bkz. BOA, SAD 2, 460/3.

⁹¹² Sahih satış da denilen bu yöntem meşru satış yöntemidir. Her çeşit satışın sahih olması için tarafların aynı kimse olmaması, akıllı olmaları, tarafların irade beyanlarının aynı mecliste birbirine uygun şekilde olması gerekmektedir. İkinci, *Osmanlı Hukuku*, s. 520.

kararlarından dönerek dükkânı sattıklarını inkâr edip hak iddia etmişlerdir. Yapılan araştırma sonucunda bunların dükkânı kendi rızaları ile sattıkları tespit edilmiş ve kardeşleri Ali'ye müdahalede bulunmamaları yönünde hüccet verilmiştir. Kız kardeşler bu seferde kardeşlerinin defter-i kassamdan hariç eşya sakladıklarını iddia edip hak talebinde bulunsalar da bunun da doğru olmadığı tespit edilip şer'le muamele yapılması yönünde emir gönderilmiştir⁹¹³.

Alıcı ve satıcının vazgeçme hakkının bulunduğu vefâen satış (*bey'î bi'l-vefâ*)⁹¹⁴ yapılmış iken taraflardan birinin vefatı vuku bulunca da çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Arım kazasından Mustafa, ekmek fırınına kazadan Hacı Kadı Mehmet Efendi'ye 150 kuruşa bey'î bi'l-vefâ yöntemi ile geçici olarak vermişken geri alamadan vefat etmiştir. Mustafa'nın kızları Hatice, İsmihan ve Fatma 150 kuruşu verip babalarının mirasını teslim almak istediklerinde Mehmet Efendi kızların babalarının kesin satış (*bey'î kat'î*) yöntemi ile sattığını söyleyerek fırını geri vermemiştir. Mehmet Efendi'den iddiasını kanıtlayacak kanıt (beyyine) talep edilmiştir. Ancak "*Benim bey'î kat'îye şahidim yokdur*" diyerek itiraf etmesi üzerine fırını kızlara teslim etmesi tembih edilmiş ve hüccet verilmiştir. Kızlar fırını teslim olsa da kızlar üzerindeki müdahalesinden vazgeçmemiştir⁹¹⁵.

Mahlût miras malının aradan uzun zaman geçtikten sonra çeşitli iddialarla miras davasına dönüştüğü durumlar da yaşanmıştır. Sivas'ın Akdeğirmen mahallesinden Kaya Fatma isimli kadın 40 sene önce babası ile amcasının yaptığı ortak miras bölüşümüne amcası ve babası vefat etmiş olmalarına rağmen itiraz etmiş ve amcasının zimmetinde hakkı kaldığını iddia edip amcasının çocuklarından hak talep etmiştir⁹¹⁶.

Mirastan hissesini satma olayları gayrimüslimler arasında da yaşanmıştır. Tokat'ın Soğukpınar-ı Müslim mahallesinden Gevher ve Minas isimli çift vefat edince bir adet ev, 2 adet bağ ve ayrıntıları belirtilmemiş eşyalarından oluşan mirasları kızları

⁹¹³ BOA, SAD 2, 103/3, 108/3.

⁹¹⁴ Vefâen satış, bir malı bedelini iade edince geri almak şartıyla satmaktır. Bu yöntem aslında rehinle teminat altına alınmış bir ödünç akdidir. Ancak faizli borç işlemi olmaması için akde bir satış mahiyeti verilmiştir. Geri alma şartıyla bir satış söz konusu olduğu için müşteri satın aldığı malı, satıcı da satış bedelini iade ettikten sonra taraflar istedikleri zaman bu akdi feshetme hakkına sahip olmuştur. Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 357.

⁹¹⁵ BOA, SAD 1, 247/2.

⁹¹⁶ BOA, SAD 12, 296/2.

Aslek ve oğulları Artin ile oğlunun kızları (torunları) Anna'ya intikal etmiştir. Aslek vefat hadisesinin akabinde Artin ve Anna'ya bağların değeri olan 2100 kuruşu vererek kesin satış yöntem ile bağları satın almıştır⁹¹⁷.

2.4.6.1.4. Hibe

Kişiler hayatta iken kendilerine ait mülklerini bir yakınına hibe edebilmişlerdir. Sözlükte karşılıksız vermek, bağışlamak anlamına gelen hibe, hukuk dilinde bir mülkü karşılıksız olarak başkasına devretme demektir⁹¹⁸. Bir mülkünü sağlığında hibe etmiş kişinin, hibe esnasında aklî dengesinin yerinde (*hal-i hayatında ve kemâl-i akl-i sıhhatinde*) olduğunun belirtilmesine gerek duyulmuştur. Hibenin *hibe-i sahiha-i şer'iyeye* denilen yasal yolla yapılması gerekmektedir. Yasal olarak hibe işlemi gerçekleşikten sonra hibe edilen mal (*mülk-i mevhubê*) hibe edenin sağlığından itibaren hibe edilen tarafından kullanılmaya başlanabilir.

Mülkünü hibe edenin vefatından sonra hibe edilen mülkler üzerinden ortaya çıkan çeşitli ihtilaflar olmuştur. Tokat'tan Rahime isimli kadın kendisine önceki eşinden intikal eden evini sonraki eşi Hacı Mehmet'e hibe etmiştir. Evini hibe ettiğine dair mahkemeden hüccet-i şer'iyeye de alınmıştır. Ancak Rahime'nin vefatından sonra kardeşi Seyyid Osman'ın eşi Ayşe ve kızı ev üzerinde hak iddia ederek zorla zapt etmişlerdir. Menzilin hibe edildiğine dair mahkemeden alınan hüccete de riayet etmemişlerdir⁹¹⁹.

Babanın kendine ait bir mülkünü sağlığında çocuklarından birine hibe etmesi, babanın vefatından sonra çocuklar arasında anlaşmazlığa sebep olabilmıştır. Hibe edilen mülkün hibesini tanımayan diğer kardeş/ler, bütün malların mirasa dâhil edilerek paylaşım yapılmasını talep etmişlerdir. Amasya'dan Hacı Mehmet ölmeden altı sene önce oğlu Hacı Ömer'e iki adet bağını *hibe-i sahiha-i şer'iyeye* ile yani yasal olarak hibe etmiştir. Hacı Ömer bağları babasının sağlığından itibaren tasarrufuna almış ve kullanmıştır. Babanın vefatından sonra kızı Fatma çıkararak "*müteveffa-yı merkûmun sana bağ-ı mezkûru hibesin tutmam ben dahi hisse alırım*" diyerek müdahalede bulunmuştur. Hacı Ömer'in bağın kendisine hibe edildiğine dair

⁹¹⁷ BOA, SAD 6, 28/1.

⁹¹⁸ Ali Bardakoğlu, "Hibe", *DİA*, C. 17, İstanbul 1998, s. 421.

⁹¹⁹ BOA, SAD 2, 90/5.

mahkemeden hücceti ve Şeyhülislam'dan fetvası olmasına rağmen kız kardeşi Fatma davasında ısrar etmiş ve kardeşini sürekli rahatsız etmiştir⁹²⁰. Benzer bir durum da Merzifon'dan Ahmet ve Bektaş isimli kardeşler arasında yaşanmıştır. Bunların babaları ölmeden önce değirmenini oğlu Ahmet'e hibe etmiştir. Babalarının ölümünden sonra diğer kardeş Bektaş hibeye itiraz etmiş ve değirmenden hakkını almak için Ahmet'i sürekli rahatsız etmiştir⁹²¹.

Hibe iddiasıyla mirası zapt etmeye çalışan vârisler de olmuştur. Bozok kazasına bağlı Divanlı köyünden Ömer, Hasan ve Mehmet isimli kardeşler, babalarının sahip olduğu tarla ve arazileri ölmeden önce kendilerine hibe ettiklerini iddia ederek diğer erkek kardeşleri Hüseyin'e mirastan pay vermemişlerdir⁹²².

2.4.6.1.5. Toprağın Mirâsen İntikali

Vefat eden kişinin üzerine tapulu tarlası, bağı, bahçesi, ağaçları ve bunlar üzerindeki hakları, miras olarak yakınlarına intikal etmiştir. Şer'î hukuka göre yapılan miras taksimi burada da geçerli olmuştur. Öncelik sırasına göre bunları üzerine almaya hakkı olanlara hakları taksim edilmiştir.

Davalarda tarla ve arazilerin miras yoluyla intikali hususunda çeşitli ayrıntılar yer almaktadır. Miras olarak intikal edecek tarla veya arazi babadan eşine ve kızına da intikal edebilmiştir. Eğer babanın erkek çocuğu var ise tarla ve arazi üzerindeki haklar, kadınlar ve erkekler arasında pay edilmiştir. Ölenin kendi oğlu ve kızı kalmadıysa, baba bir erkek kardeşi de yoksa bu gibi hallerde arazi tapu ile ölenin kız kardeşine ya da annesine intikal etmiştir. Şartları sağlayan kadınlar sahib-i arzdan (sipahiden) aldıkları tapu ile miras olarak kalan yerleri ekip biçmiş ve ziraatlarına karşılık vermeleri gereken öşür ve diğer vergileri ödemekle yükümlü tutulmuşlardır. Gedegra'nın bir köyünden Hanım ve Fatma isimli kız kardeşler köylerindeki bir tarlayı iştirâken kullanıyorlarken Fatma vefat etmiştir. Fatma'nın erkek vârisi olmadan (*bilâ veled-i zükûr*) vefat etmesi nedeniyle tarlanın tüm hakları ortağı ve kız kardeşi olan Hanım'a tapu ile verilmiştir⁹²³.

⁹²⁰ BOA, SAD 2, 445/3.

⁹²¹ BOA, SAD 1, 93/5.

⁹²² BOA, SAD 1, 222/4.

⁹²³ BOA, SAD 1, 49/5. Hükümlerde tarlaları üzerine alacak kız kardeş ya da anne, vefat eden yakınının "*oğlu ve kızı ve baba bir er karındaşı kalmayub*" şeklinde durumlarını ifade ederek, tapu hakkının kendilerine intikal etmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bkz. BOA, SAD 1, 271/3.

Amasya'nın Eynemi? köyünden Mehmet'in oğlu Ali'nin oğlu, kızı ve tapuyu üzerine alma hakkı olan başka bir yakını kalmadan vefat edince sahip olduğu tarlasını tapu ile üzerine alma hakkı babasına düşmüştür⁹²⁴. Aynı kanun yakın ailesinden hayatta hiç kimsesi kalmamış kişilerin mirasları için de geçerli olmuştur. Böylesi durumlarda vefat edenin “oğlu ve kızı ve baba bir er karındaşı ve sâire tapu ile verilmesi fermanım olanlardan kimesnesi” kalmamış olduğu belirtilerek, nesep cihetinden mirasta hak tanınan başka akrabalarına intikal etmiştir. Bu uygulamada en sık karşılaşılan sorun sahib-i arzın tarlanın tapu hakkını nesep cihetinden birilerine vermesi gerekirken kanunun aksine (*mugayir-i kanun*) başka birilerine vermesidir⁹²⁵.

Tapu ile tarlayı üzerine alan mirasçı, tarlanın vergilerini sahib-i arza ödemekle yükümlü hale gelmektedir. Arazinin içerisinde meyve ağaçları, tarlada buğday ve yulaf gibi ürünler var ise onlar da *irs-i şer'*le miras olarak intikal etmektedir. Ağaçlar ve mahsuller üzerinde de âhardan kimsenin müdahale etme yetkisi yoktur⁹²⁶. Tarlalar, ağaçlar, bağ ve bahçeler ile buralardan elde edilen mahsuller de kadınlara miras olarak intikal etmiştir⁹²⁷.

Tarla, bahçe ve ağaçlar üzerindeki kanun ve kurallar bu şekilde belirlenmişken, mirasla alakası olmayan kişilerin buralara fuzuli müdahalede bulunmaları şikâyet konusu olmuştur. Osmancık'ın Todurga köyünden Halil vefat edince bir kıt'a bağı oğluna intikal etmiştir ve oğlu 40 seneden beri burayı kullanmaktadır. Aradan bu kadar zaman geçtikten sonra amcasının oğlu Mustafa ortaya çıkarak babasının da bağ ile alakası olduğunu öne sürerek bağı zapt etmek istemiştir. Mustafa'ya “*On beş sene*

⁹²⁴ BOA, SAD 6, 3/3.

⁹²⁵ Bu hususla ilgili bkz. BOA, SAD 1, 107/4.

⁹²⁶ Oğlu ve kızı olmadan vefat eden Ali'nin tarlası ve tarladaki meyve ağaçları babasına intikal etmiştir. Babası bi-garaz Müslümanların onayıyla sahib-i arzdand tapuyu üzerine almış ve vergilerini ödemeye başlamıştır. BOA, SAD 6, 3/3. Amasya'dan Mehmet'in babası vefat ettiğinde, Mehmet küçük yaşta olduğu için annesi Ayşe Hatun oğluna babasından muntakal tarladaki 200 kuruştan fazla değere sahip buğday ve arpayı vesayeten oğlunun adına zapt etmiştir. BOA, SAD 12, 333/3.

⁹²⁷ Darendede Köse Yusuf vefat edince evi ve bağı kızı Raziye'ye intikal etmiştir; BOA, SAD 6, 92/3. Osmancık'ın Todurga köyünde, Mehmet Beşe'nin müstakillen mutasarrıf olduğu üç adet mülk bağları ve yine köyde yarım (nisf) hissesine mutasarrıf olduğu bir başka bağı oğulları Mehmet ve Mustafa ile kızları Fatma, Marziye ve Emine'ye bölüştürülmüştür; BOA, SAD 6, 34/1. Süleyman Kethüda vefat edince Bozok sancağının Akdağ nahiyesine bağlı İsa Beyli köyünde mutasarrıf olduğu 34.012 akçe zeametinin mahsul ve vergileri irs-i şer'le kızları Ayşe ve Hüsne ile eşi Fatma'ya intikal etmiştir; BOA, SAD 12, 335/1. Merzifon'dan Fatma'ya babasının mirasından 500 kuruş ve 500 ölçek buğday isabet etmiştir; BOA, SAD 1, 41/4.

mürûr iden mülk bağ da'vasının istima'ı memnu'” olduğu yönünde cevap ve müdahalesinden vazgeçmesi için hüccet verilmiştir⁹²⁸.

2.4.6.2. Kadınlar

Kadınların divana başvurularındaki temel sebeplerin başında miras işlemleriyle ilgili sorunları gelmektedir. 1 numaralı defterde kadınların yaptıkları 159 şikâyetin 59'u, 4 numaralı defterde 125 şikâyetin 43'ü, 9 numaralı defterde 153 şikâyetin 54'ü ve 12 numaralı defterde 118 şikâyetin 60'ı miras meseleleriyle ilgilidir. Kadınların müdahil oldukları şikâyetlerin oranı toplamda 541 olup bunlardan 216 tanesi (% 40'ı) miras meseleleriyle ilgilidir.

Mirasla ilgili şikâyetleri için genellikle diğer mirasçılarla birlikte divana başvuru yapmış olmakla birlikte bireysel olarak da başvurabilmişlerdir. Kadınların divana sundukları şikâyetler arasında ilk sırada yer alan miras davalarıyla hiçbir ayırım yapılmadan ilgilenilmiştir.

Miras anlaşmazlıkları nedeniyle yapılmış şikâyetler kadınların miras üzerindeki hakları konusunda önemli bilgiler vermektedir. Vefat eden yakınından kalan tarla, ev, bağ bahçe, ağaç, dükkân, değirmen gibi bütün gayrimenkuller ve para, hayvan, eşya, kira bedeli gibi menkuller üzerinde kadına mirastan pay düşmektedir⁹²⁹. Ayrıca kadınlar tarla, bağ, bahçe, dükkân, ev, değirmen gibi gayrimenkulleri mülk edinme hakkına da sahip olmuşlardır⁹³⁰. Sahip oldukları mülkleri bazen babalarından kendilerine intikal etmiş bazen de kendileri satın almışlardır. Kendilerinin vefatı durumunda da vârislerine geçmiştir⁹³¹.

⁹²⁸ BOA, SAD 6, 33/4.

⁹²⁹ Tokat'tan Hacı Ömer ve Hacı Ümmihani isimli eşler Hac yolunda vefat etmişlerdir. Bunların iki farklı köydeki dört adet değirmenlerinden ikisi kızları Hamide'ye ikisinde diğer kızları Hatice'ye intikal etmiştir. BOA, SAD 1, 37/2. Zeyton kazasına bağlı Karalar köyünden Ayşe, Ümmügülsüm ve Fatma isimli kız kardeşler, küçük yaşta iken vefat eden babalarından kendilerine intikal eden değirmenden haklarını başkasına satan amcalarını şikâyet etmek için divana gitmişlerdir. BOA, SAD 12, 321/2.

⁹³⁰ Sivas eyaletinde kadınlar bütün gayrimenkulleri alıp satma hakkına sahip olmuşlardır. Ayrıca bireysel olarak toprak işleyen ve vergi veren kadınlar da vardır. Gedegra'nın bir köyünden Hanım ve Fatma isimli kız kardeşler bir tarlayı uzun yıllar iştirâken ekip biçmişlerdir; BOA, SAD 1, 49/5. Irak kazasına bağlı Alâeddin isimli köyde ikamet eden Sarı Ahmet'in kızı Emine Hatun, beş ölçek tohum üretebilecek büyüklükte ve içinde meyveli ve meyvesiz ağaçların bulunduğu iki adet tarlaya mutasarrıfedir; BOA, SAD 9, 38/1.

⁹³¹ Amasya'da Dede Hatun ismiyle tanınan bir kadının kendi mülkleri olan iki adet bağı ve iki adet evi eşi Ahmet'e, kızına, kız kardeşi Huri Hatun'a ve Huri Hatun'un oğluna intikal etmiştir. BOA, SAD 12, 321/1.

Çeşitli meslek erbabına ait dükkânlar da kadınlara miras olarak geçmiştir. Tokat'tan Ehlullah, Atike ve Fatma isimli kadınlara Sabunhane mahallesindeki beş adet bakırcı (kazgancı) dükkânı miras olarak intikal etmiştir. Ancak akrabalık derecelerinin belirtilmediği Abdulahad isimli murislerinin eşi Rukiye, dükkânları bunlara vermek istememiş ve eşinin vefat etmeden önce dükkânları kendisine sattığını iddia edip zapt etmiştir. İddiasını ispat edememesine rağmen dükkânlara el koyması sebebiyle diğer üç kadın Rukiye'yi şikâyet etmek için İstanbul'a gitmişlerdir⁹³². Vakfedilmiş dükkânlar da kadınlara intikal etmiştir⁹³³.

Kadınlara babalarının veya cetlerinin vefatı ile *mütevelliye* ve *mutasarrife* sıfatları ile çeşitli vakıf ve kurumların yönetim hakkını devraldıkları da olmuştur. Amasya'da Sultan Alaüddin tarafından kurulan Mevlevihane'nin yönetimini elinde bulunduran Hacı Mustafa vefat edince, mevlevihanenin yönetim hakkı *mutasarrife* sıfatıyla kızı Emine Hatun'a geçmiştir. Emine Hatun vefat edince de mutasarrıflık hakkı Emine Hatun'un kızı Şerife Hatice'ye intikal etmiştir⁹³⁴. Samsun'da Mehmet Bey'in vefatıyla her sene 150 kuruş kira alınan hamamın kirası mutasarrife unvanıyla kızları Ayşe, Rukiye ve Neslihan'a devredilmiştir⁹³⁵.

Kadınlara mirası saklama ya da kadına mirastan payını vermeme gibi hareketlerle karşılaşılma birlikte⁹³⁶, bu durum genel bir karakter göstermemektedir. Genellikle miras, mirasçılar arasından biri tarafından tek başına zapt edilmiş ve geriye kalan mirasçılarla birlikte kadın mirasçı da hakkını alamadığı için divana başvurmuştur.

Mirasın tamamını zapt edip diğerlerine pay vermeme hadiseleri kadın tarafından da sergilenebildiği gibi iki kadın arasında da yaşanabilmiştir. Tokat'tan İpekçi Hacı isimli kişi vefat edince mirası eşi Ayşe Hatun ile yeğeni Molla Ebubekir'e

⁹³² BOA, SAD 12, 157/2.

⁹³³ Sivas'tan Ümmühani Hatun'un babası Hacı Kasım vefat edince babasına ait vakıf dükkânları kızına intikal etmiştir. Dükkânlar üzerinde hak iddia eden bazı akrabaları çıkınca Ümmühani, babasının oğlu kalmadığı ve bu nedenle dükkânların kendisine intikal ettiği şeklinde savunmuştur. BOA, SAD 1, 56/3.

⁹³⁴ BOA, SAD 2, 36/1.

⁹³⁵ BOA, SAD 3, 2/3.

⁹³⁶ Arapgir'in bir köyünden Yusuf vefat edince bağ, bahçe ve menziline oğlu İbrahim Bey tek başına zapt etmiş ve kız kardeşi Vahide'ye hissesini vermemiştir. Vahide Hatun kardeşinin, mirasın bir miktarını ortaya koyduğunu, bir miktarını da kendisinden sakladığını iddia etmiştir. BOA, SAD 5, 43/3, 45/2, 45/3, 45/4, 45/5.

intikal etmiştir. Ancak Ayşe Hatun türlü yollara başvurarak⁹³⁷ mirası tek başına zapt etmiştir⁹³⁸. Budaközü kazasından İbrahim Bey vefat edince mirası eşi Zeynep Hatun ile İbrahim Bey'in kardeşi Ayşe Hatun'a ve diğer kardeşinin kızı Vahide'ye intikal etmiştir. Ancak İbrahim Bey'in kız kardeşi Ayşe Hatun bütün mirası tek başına zapt edip Zeynep Hatun'a mirastan hisse vermemiştir⁹³⁹. Amasya'dan Mehmet Ağa'nın terekesi kardeşi Mustafa ile ölenin annesi, kızları ve eşine intikal etmişken, eşi Fatma Hatun terekenin tamamını zapt ederek diğer mirasçılara hiçbir şey vermek istememiştir⁹⁴⁰. Bu örneklerde de olduğu gibi bazı kadınların mirası tek başlarına zapt ederek diğer mirasçılara hak vermediklerine dair örnekleri çoğaltmak mümkündür⁹⁴¹. Dolayısıyla miras anlaşmazlıklarında suç sadece kadına ya da sadece erkeğe karşı işlenmemiştir. Mirastan kadını mahrum etmeye çalışma gibi genel bir eğilim olduğu söylenemez.

Kadınların mütegalibe hareketlerle miras zapt etmeye çalıştıkları örnekler de mevcuttur. Merzifon'dan Emine Hatun vefat eden Ali Beşe isimli kişinin mirasında hak sahibi olmamasına rağmen, maddi gücü (*kuvvet-i maliyesi*) ve yardımcıları (*mu'îni kesiresi*) sayesinde bölge kadısına kendi lehine karar verdirmiştir. Rüşvet aldığı belirtilen kadı, Emine Hatun'a ayarladığı sahte (*müzevver*) hüccet ile mirası zapt etmesini sağlamıştır. Hükümde asıl vârislerin belirttiğine göre, Emine Hatun o kadar maddi gücü yerinde ve yardımcıları çok olan bir kadındır ki kendisine bir türlü güç yetirilememiştir. Ayrıca Emine Hatun için kötülük yapan, fesatçı anlamına gelen *şerîre* kelimesi kullanılmıştır⁹⁴². Bir başka olayda da Amasya'dan Hacı Hasan vefat edince evi ve bağı kızı Rukiye Hatun'a kalmıştır. Ancak Amasya'da ikamet eden Fatma Hatun naipten aldığı destek ile mirasla hiçbir alakası yokken evi ve bağı zapt etmiştir⁹⁴³. Mütegalibe ile iş birliği yaparak mirasa tek başına sahip olmaya çalışan kadınlar da olmuştur. Gedegra'dan Hacı Abdi vefat edince mirası eşi Fatma Hatun ile yeğeni Abdullah'a intikal etmiştir. Ancak Fatma Hatun mütegalibeden Gürzülü oğlu

⁹³⁷ Hükümlerde şikâyet edilen kişinin “*dürlü dürlü hile ve tezvirât*” yaptığından bahsedilmekle birlikte tam olarak neler yaptığı hakkında ayrıntılı bilgi çoğunlukla verilmemiştir.

⁹³⁸ BOA, SAD 2, 190/4.

⁹³⁹ BOA, SAD 11, 2/2.

⁹⁴⁰ BOA, SAD 1, 159/4.

⁹⁴¹ Başka örnekler için bkz. BOA, SAD 1, 162/3, 191/3.

⁹⁴² BOA, SAD 2, 315/2.

⁹⁴³ BOA, SAD 2, 474/2.

Hacı Mehmet, Körün oğlu Hüseyin, Kel İmam ve ismi yazılmamış iki kişi ile birlik olarak Abdullah'a amcasından kalan mirası verdirmemiştir⁹⁴⁴.

Kız ve erkek kardeşler babalarından ya da bir başka murislerinden intikal eden mirası ortaklaşa kullanmaya devam edebilmişlerdir. İki taraftan da isteyen istediği zaman ortaklığı bozup hakkını alarak ayrılabilmiştir. Ancak bazı hadiselerde ortaklardan biri hakkını başkasına satmak ya da kendi hissesini ayırmak istediğinde bir takım sorunlar yaşandığı da olmuştur⁹⁴⁵.

2.4.6.3. Gayrimüslimler

Gayrimüslim reaya aile hukukuyla alakalı sorunlarını Müslim reaya ile hiçbir fark olmaksızın divana taşıyabilmiştir. Evlenme, boşanma, miras, nikâh, nafaka gibi bütün aile içi sorunları Osmanlı divanında gündeme getirilmiştir.

Gayrimüslimler de akd-i nikâh olarak adlandırdıkları nikâh işlemlerini şahitler huzurunda gerçekleştirmişlerdir. Nikâh üstüne nikâh hadiseleri gayrimüslimler arasında da yaşanmış ve onlarla da nikâh üstüne nikâhın sahih olmadığı ifade edilmiştir⁹⁴⁶. Sivas'ın Gökmedin köyünde yaşayan Serbona isimli gayrimüslim kadına, Ohan isimli zimmi "*Nesfîmi sana tezvîc ettim (seninle nikâhlandım)*" diyerek evlilik vaadinde bulunmuştur. Fakat, Ohan vaadinden sonra ortadan kaybolmuş ve "*Kah nişanlandım ve kah nikâhlandım*" diyerek geri dönmemiştir. Ohan, Serbona ile alakası olmadığını açık bir şekilde ifade etmediği ve yargılanıp mahkemeden hüccet almadıkları için Serbona başkasıyla evlenememiştir. İstanbul'da Mahmut Paşa Mahkemesi'ne ve Bab Mahkemesine taşınan olayda Ohan mahkemede itirafta bulunmuştur ancak yine de Serbona'yı rahatsız etmeye devam ettiği için mevzu divana taşınmıştır. Serbona başkasıyla evlenebilmek ve kimsenin engel olmaması için *tuğralı emr-i alî* ricasında bulunmuştur ve talebi kabul edilmiştir⁹⁴⁷.

⁹⁴⁴ BOA, SAD 5, 26/2.

⁹⁴⁵ Gümüş kazasına bağlı Hacı köyden Asiye Hatun ile kardeşi Mehmet, babalarından müntakıl ev, bağ, değirmen ve ceviz ağaçlarını iki kardeş 20 seneden fazla bir zamandır müşterek olarak kullanmışlardır. Ancak Asiye hissesini ayırmak (*tefrîk*) isteyince kardeşi Mehmet hisseyi ayırmadığı gibi Asiye'ninkini de zapt edip mahsulüne de el koymuştur. BOA, SAD 2, 384/3.

⁹⁴⁶ Yeni-il kazasına bağlı Talas köyünden Agob ile Ağsabet?'in şahitler huzurunda nikâhlanmaları ve nikâh üstüne nikâh hadisesinin gayrimüslimler arasında da sahih olmadığı için bkz. BOA, SAD 6, 58/3, 59/3.

⁹⁴⁷ BOA, SAD 1, 272/2.

Gayrimüslimlerin miras paylaşımlarında Müslümanlarla aynı hususlara dikkat edildiği görülmektedir. Yakın mirasçıdan başlamak üzere adilane bir şekilde miras paylaşımı yapılmıştır. Kadınlara mirastan hakları teslim edilmiştir. Miras konusunda Müslüman kadınların sahip oldukları bütün haklara gayrimüslim kadınlar da sahiptir. Bağ, bahçe, tarla, dükkân, ev, değirmen gibi bütün gayrimenkullerden haklarını almışlardır⁹⁴⁸.

Yaşanan olaylar da birbirlerine paralellik göstermektedir. Mirasçılardan birinin mirası tek başına zapt etmeye çalışması, miras saklama, miras paylaşımında anlaşmazlık, mütegalibenin mirasa el koyması gibi temel sorunlar gayrimüslim ailelerde de görülmektedir. Miras paylaşımında kardeşler arasında yaşanan anlaşmazlıklar da benzer özellikler göstermektedir. Kardeşlerin birbirlerinin hakkını zapt etmesi ve mirastan pay vermemeye çalışmaması gibi olaylara gayrimüslimler arasında da rastlanmaktadır⁹⁴⁹. Eğin'in Soran köyünden Aleksan mürd olunca⁹⁵⁰ mirası kızı Kemare ile oğlu Raka'ya intikal etmiştir. Ancak Raka mirasın tamamını tek başına zapt etmiştir. Kemare hissesini talep etmek üzereyken Raka ve hemen ardından da Kemare ölmüştür. İkisinden de geriye birer kız çocuğu kalmıştır. Bu sefer de bütün mirası Raka'nın kızı Kinare tek başına zapt etmiştir. Kemare'nin kızı Ağyan isimli nasraniye de dayısının kızı olan Kinare'yi, mirasın tamamını zapt ettiği için şikâyet etmiştir. Kinare davasına dayanak olması açısından Şeyhülislam'dan fetva almıştır. Ayrıca mahkemede davasının şer'le yani şer'i kanuna göre görülmesini talep etmiştir. Mahkemeden çıkan sonuç da bu yönde olmuş ve karar kısmında "*şer'le görülmek için yazılmıştır*" ibaresi yer almıştır⁹⁵¹.

Yine Eğin'in Soran köyünden Karupal? isimli zimmi ölünce terekesindeki eşyalarıyla köydeki bağı, oğlu Samak? ve Ohan ile eşi Sofide isimli kadına intikal etmiştir. İlk önce üçü arasında miras paylaşılmasına rağmen daha sonra Ohan ve annesi kendi aralarında anlaşarak Samak'ın hakkını da zapt etmişlerdir. Mahkemeye

⁹⁴⁸ Eğin'in Şirozi köyünde ölen Haytopos isimli zimminin sahip olduğu bağ ve bahçesi kızları Sultan ve Sofya ile eşi Rasi?'ye intikal etmiştir. BOA, SAD 12, 3/2 (mükerrer sayfa).

⁹⁴⁹ Gayrimüslim kadınlardan bazıları mirastan fazladan mal istedikleri için şikâyet edilmişlerdir. Eğin'in bir köyünden Melkon isimli zimmi ve eşi Sultan ölünce, mirasları oğulları Barcan ve kızları Marmerite arasında bölüşülmüştür. Ancak, Marmerite'ye mirastan bütün hakkı verilmiş olmasına rağmen, kardeşi Barcan'ın zimmetinde hakkı kaldığı iddiasıyla kardeşini sürekli rahatsız etmiştir; BOA, SAD 2, 316/2.

⁹⁵⁰ Ölen gayrimüslimler için mürd ya da halik/halike kelimeleri kullanılmıştır.

⁹⁵¹ BOA, SAD 2, 78/2.

başvuran Samak, Şeyhülislam'dan fetva aldığını bildirmiş ve babasının mirasının üçü arasında adil bir şekilde (*kısmet-i adile ile*) taksim edilmesini talep etmiştir⁹⁵².

Hibe, sulh, vasilik, bey'î bat-ı kat'î (kesin satış) gibi işlemler gayrimüslimler arasında da yaşanmıştır. Bir olayda Tokat'tan Manuk isimli zimmi, babalarından kalan mirastan kız kardeşi Likob'a hakkını vermemek için kaza naibi Abdalbaki'ye rüşvet vererek naibi kendi tarafından karara varması için ikna etmiştir. Naip, Likob'tan 4000 kuruşluk miras hakkından vazgeçmesini, yerine 250 kuruş almasını istemiş ve bu şekilde sulh yapılması için baskı yapmıştır. İkrahen (zorla) yaptırılmış sulh geçerli olmamasına rağmen Naip Abdalbaki, Likob'un gıyabında kendi istekleri üzerine 250 kuruşa sulh yapıldığını iddia ederek hüccet-i şer'iyeye çıkartmıştır. Ayrıca geriye kalan bağ, bahçe ve paraları da abisi Manuk tek başına zapt etmiştir. Davasına dayanak olarak Şeyhülislam'dan fetva almış olan Likob, mirastan hakkını alabilmek için hükm-i hümâyûn talebinde bulunmuştur⁹⁵³.

Gayrimüslimlerin miras anlaşmazlıklarının sulh ile sonuçlandığına ve sulh sonucunda ibra ve iskat olunarak birbirlerinin zimmetlerindeki mallara razı gelindiğine dair örnekler de vardır. Yeni-il kazasının Tonus nahiyesine bağlı Ulaş köyünden Kara Minas Makdis ve kızı Eyne isimli nasraniye ölünce, Eyne'nin oğulları, dedelerinden annelerine intikal eden mirasla ilgili olarak Eyne'nin abileri ve validesi ile anlaşmazlık yaşamışlardır. Üç yaşındaki bir tay ve yüz kuruş üzerine sulh olunmuştur⁹⁵⁴.

Gayrimüslimler kendilerine miras olarak kalan mülklerdeki haklarını başkasına satabilmişlerdir. Gümüş kazasına bağlı Hacı köyünden Nikogos'un ölümünden sonra köydeki bağı oğulları Kasbar ve Zarbek ile kızları Hatem, Terkis ve Havas'a intikal etmiştir. Kız kardeşlerin hepsi 150 kuruşa kendi hisselerini erkek kardeşlerine kesin satış ile satmışlardır⁹⁵⁵.

Gayrimüslimler kendi aralarındaki miras davalarını Müslümanlar huzurunda (*huzur-ı müslîminde*) sonuçlandırmışlardır. Bu şekilde sonuçlanmış miras davalarında

⁹⁵² BOA, SAD 2, 98/4.

⁹⁵³ BOA, SAD 2, 156/3.

⁹⁵⁴ BOA, SAD 5, 10/2.

⁹⁵⁵ BOA, SAD 3, 21/2.

sonradan bir sorun çıkması halinde, daha önceden huzur-ı müsliminde davalarının sonuçlandığını belirtmişlerdir⁹⁵⁶.

Müslüman ve gayrimüslim ilişkileri açısından kayıtlara yansımış şikâyetler oldukça azdır. Eğin'in Sorak köyünde ikamet eden Desiyar? isimli gayrimüslim, köydeki Müslüman mezarlığının yanı başına bir bina yaparak evindeki pis suyu (karîz ve çirkâb) mezarlıklara gönderdiği ve evinin süprüntülerini de mezarlığa attığı için şikâyet edilmiştir⁹⁵⁷. Bu durumun emsaline tekrar rastlanmamıştır.

2.4.6.4. Köleler ve Cariyeler

Sivas eyaleti halkının evlerinde köle, gulam, hizmetkâr, esir, cariyeye adları ile anılan yardımcılarının olduğuna ve bunların alınıp satılabildiğine dair bilgilere hükümler içerisinde rastlamak mümkündür. Erkekler için gulam, köle, abd-i memluk, esir ve hizmetkâr unvanları, kadınlar için ise cariyeye, cariyeye-i memluke unvanları kullanılmıştır. Gulam, esir, köle, abd, hizmetkâr kelimeleri sözlükte aynı anlamlara gelecek şekilde açıklanmıştır⁹⁵⁸. Osmanlı Devleti'nde de esir ve köle kavramları arasında belirleyici bir ayrım yoktur. Hür olmayanlar her iki kavramla da anılmıştır⁹⁵⁹. Hükümler içerisindeki kullanılışlarına bakıldığında da kelimelerin aynı anlamları taşıdığı anlaşılmaktadır. Budaközü kazasının Hargün isimli köyünden mütegalibe İsmail Bey, köyde ikamet eden Acem taifesinden Süleyman'a "*Sen benim esirimsin seni mal ve evladlarınla zapt edip âhara fûruht ederim*" diyerek kölelik iddiasında bulunmuştur. Mütegalibe İsmail Bey'in kurduğu cümlede esir kelimesi gulam ve köle kelimeleriyle aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır⁹⁶⁰. Yine belgelerimizde rastladığımız hizmetkâr unvanının da köle statüsünde ve aileye çeşitli işlerinde yardımcı kişiler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sivas'tan Numan Efendi Hac yolculuğuna çıkmadan önce "*Eğer esna-yı tarîkde vefât ider isem hizmetkârlarıma birer mikdar meblâğ i'ta (verin) ve vatanlarına irsâl ediniz*" diye vasiyet etmiştir⁹⁶¹.

⁹⁵⁶ Bkz. BOA, SAD 2, 467/3.

⁹⁵⁷ BOA, SAD 2, 423/2.

⁹⁵⁸ Köle kelimesi sözlükte savaşlarda esir edilen yahut bir şekilde ele geçirilip satın alınan erkek olarak açıklanmıştır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Yayınları, İstanbul 1993, s. 300. Bu tanımının haricinde kul, abd, bende, gulam olarak açıklandığı da olmuştur. Şemseddin Sami, a.g.e, s. 1213. Gulam, sözlüklerde köle, esir, bende olarak tanımlanmıştır. Devellioğlu, a.g.e, s. 337, Şemseddin Sami, a.g.e, s. 968.

⁹⁵⁹ Nihat Engin, "Köle", DİA, C. 26, Ankara 2002, s. 246.

⁹⁶⁰ BOA, SAD 9, 284/1.

⁹⁶¹ BOA, SAD 12, 263/1.

Bu nedenle çalışmamızda hizmetkâr unvanına sahip kişiler de köleler başlığı altında ele alınmıştır.

Eşkıyalık, miras, alım satım gibi çeşitli sebeplerle cariyeye ve kölelerin müdahil olduğu davaların sayısı 80'dir⁹⁶². İncelediğimiz kaynaklar bir sorun üzerine gündeme gelmiş ve mahkeme tutanaklarına yansımış kayıtlar olduğu için toplumda bu sayı üzerinde köle ve cariyeye olduğu muhakkaktır. Ayrıntılı incelediğimiz 4719 hüküm içerisinde 30 adet köle, 27 adet gulam, 3 adet esir, 17 adet hizmetkâr, 5 adet de abd-ı memluk unvanlı erkeğe rastlanmıştır. Cariyeye unvanlı kadınların sayısı ise 11'dir. Hacı unvanına sahip köleler olmakla birlikte⁹⁶³, köle oğlu şeklinde tanıtılan bazı kişiler de Molla, Beşe, Hacı gibi unvanlar almışlardır⁹⁶⁴.

Kölesi ve cariyesi olduğu belirtilen ailelerde bunların sayısının genellikle bir ya da iki olduğu görülmektedir. Sadece bir örnekte Hanım, Fatma, Ayşe ve diğer Fatma isimli dört eşi olan Sivas'tan Hacı Numan Efendi'nin hizmetkârlarının sayısının 7 olduğundan bahsedilmiştir⁹⁶⁵.

Vefat eden yakından kalan tarla, ev, bağ, bahçe, ağaç, dükkân, değirmen, para, hayvan, eşya, kira bedeli gibi bütün menkul ve gayrimenkuller mirasçılar arasında pay edilmekle birlikte, vefat edenin kölesi ve cariyesi var ise bunlar da mirasa dâhil edilmiş ve miras olarak vârislere intikal etmiştir. Gedegra'dan Hacı Seyfullah vefat edince Rus asıllı cariyesi, oğlu Mustafa ve eşi Emine'ye intikal etmiştir⁹⁶⁶.

Cariyenin sahibi olan erkek ya da sahibin izniyle bir başkası cariyeyi nikâhına alabilmiştir. Böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde nikâh sırasında cariyeye mehir

⁹⁶² Bahsedilen sayı 1, 4, 9 ve 12 numaralı Sivas Ahkâm Defterleri'ndeki şikâyetlere göre verilmiştir.

⁹⁶³ Tokat'tan İbrahim, kölesi *Gulam Hacı Mehmet*'e sarımsak vererek bunları satması için Tokat'tan Bekir'e götürmesini istemiştir. BOA, SAD 1, 49/1. İskilip'te yol kesme hareketine karışanlar arasında Köle Hacı Ali'nin oğlu Ömer'in adı da geçmektedir. BOA, SAD 12, 7/2. Sivas'tan Hacı Numan Efendi'nin yedi hizmetkârından ikisinin adı Hacı Süleyman ve Hacı Ahmet'tir. BOA, SAD 12, 263/1.

⁹⁶⁴ Arapgir'de eşkıyalık hareketine karışmış bir kişinin adı Köle oğlu Molla Osman'dır. BOA, SAD 1, 79/3. Ladik'te vefat eden bir kadınla ilgili şikâyet edilen Köle Yusuf oğlu Mehmed Beşe'dir. BOA, SAD 5, 166/2. Tokat'ta nikâhla ilgili yaşanan bir sorunda kızın babası Köle oğlu Hacı Mustafa olarak tanıtılmıştır. BOA, SAD 9, 100/1, 140/2.

⁹⁶⁵ BOA, SAD 12, 263/1.

⁹⁶⁶ BOA, SAD 2, 449/1.

verilmiş ve artık eşi olmuş olan sahibinin vefatı durumunda da mirastan hisse sahibi olmuştur⁹⁶⁷.

Sahipleri miraslarından bir kısmını köle veya cariyesine vasiyet edebilmişlerdir. Böylece bunlar mirastan pay sahibi haline gelmişlerdir. Bu hak bazı köle ve cariyeler tarafından sahiplerinin kendilerine vasiyeti olduğu iddiasıyla kötüye kullanılmaya çalışılmıştır. Amasya'dan gayrimüslim bir kadın ölünce kadının gulamı, sahibinin kendisine 300 kuruş vasiyet ettiğini iddia ederek mirasından para almak istemiştir⁹⁶⁸.

Köle ve cariyelerin hibe edilebildiği de anlaşılmaktadır. Tokat'tan Seyyid Mahmut vefat edince bunun eşi, üvey çocuklarına mirastan paylarını tam vermemek için, eşinin üç cariyesini kendine hibe ettiğini iddia etmiştir⁹⁶⁹.

Ailenin bir üyesi halinde olan köle ve cariyeler, aile reislerinin ve efendilerinin vefatını fırsat bilerek mirasın tamamını zapt etme gibi hareketlere kalkışabilmişlerdir. Vârislerin haklarını arayamayacak kadar küçük yaşta olmaları köle ve cariyeleri bu hususta cesaretlendiren durumlardan biri olmuştur. Sivas'tan Seyyid Mahmut'un gulamı efendisinin hazinedârı olacak kadar aile içinde yer edinmiştir. Efendisinin bütün mal varlığını elinde bulunduran bu köle, Seyyid Mahmut'un ölümü üzerine 5500 kuruşluk mirasına tamamen el koymuş ve küçük yaştaki evlatlarına haklarını vermemiştir⁹⁷⁰.

Köle ve cariyenin vefatı halinde terekesi sahibine ve varsa kölenin ve cariyenin vârislerine kalmıştır. Gedegra da Şah Hüseyin ile evli olan bir cariyenin mirası sahibi ile eşi arasında pay edilmiştir⁹⁷¹. Azat edilmiş olsalar bile vefat eden köle ve cariyelerin miraslarından eski sahipleri de haklarını almışlardır. Tokat'tan Aliye Hatun'un azat

⁹⁶⁷ Çorum'dan Pazar ağası Hacı Mehmet cariyesini kendine nikâhlamıştır. Mehir verilen cariyeye eşinin vefatından sonra da miras paylaşımına dâhil edilmiştir. BOA, SAD 9, 82/3. Amasya'dan Seyyid Ali cariyesini kardeşi Seyyid Mustafa'ya nikâhlamış ve mehrini vermişlerdir. BOA, SAD 9, 367/1.

⁹⁶⁸ BOA, SAD 4, 156/3.

⁹⁶⁹ BOA, SAD 12, 104/3.

⁹⁷⁰ BOA, SAD 9, 248/4.

⁹⁷¹ BOA, SAD 9, 27/3. Cariyelerin cariyeye sıfatına sahipken başka birileri ile evli olabildiklerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. M. Akif Aydın-Muhammed Hamidullah, "Köle", DİA, C. 26, Ankara 2002, s. 241. Ayrıca hükümler içerisindeki örnekleri için bkz. Aynı durumun erkek köleler için de geçerli olduğu ve kölenin vârislerinin miras davaları için bkz. BOA, SAD 1, 115/3. BOA, SAD 9, 140/2, 248/4. Hatta bazı kişiler hizmetlerinde olan köle, gulam, hizmetkârlarını kendileri evlendirmişlerdir. Bu durum bazen kız kaçırma şeklinde de olabilmektedir. Bkz. BOA, SAD 9, 57/2, 199/2.

edilmiş cariyesi vefat edince, Aliye Hatun'da vefat etmiş olduğu için çocukları Emine, Zeynep, Rabia'ya ve cariyenin eşi Mehmet'e intikal etmiştir⁹⁷². Satın alınmış köle firar ederse vefatından sonra bütün eşya ve paraları sahibinin olmuştur⁹⁷³.

2.4.6.5. Mirasa Mütegalibenin Müdahalesi

Aile içi miras anlaşmazlıkları haricinde dışardan birilerinin mirasa el koymaları da mütegalibe hareketler arasında yerini almıştır. Vefat eden kişi ile herhangi bir akrabalık bağı olmadığı halde mirası zapt etmeye çalışan mütegalibeler çeşitli yolsuzluklara başvurmuşlardır.

Âyânlar da miras mallara müdahil olmaya ve tamamen üzerlerine geçirmeye çalışmışlardır. Mütegalibe âyân denilmiş bu kişiler hak ve hukuk tanımadan hareket etmişlerdir. Mecitözü kazasından Hacı Yusuf ve Mustafa'nın mülk-i mevrûsları olan meyveli ve meyvesiz (*eşcâr-ı müsmireli ve gayrı müsmireli*) ağaçlarının olduğu bahçe ve bağlarına âyân ve mütegalibeden Müteveli oğlu Mehmet Ağa zapt etmiştir. Mehmet Ağa hiçbir gerekçe belirtmeden “*Ben sizin zikrolunan bağ ve bağçelerinizle derûnlarında (içlerinde) mevcud olan ceviz eşcârlarınızı yedinizden alub zapt ederim*” sözleriyle niyetini açıkça dile getirmiş ve bunların bağ ve bahçelerine el koymuştur⁹⁷⁴.

Mirasla alakası olmadığı halde mirasa fuzuli olarak el koyan bazı kişilerin hakkında ferman çıkarılarak Asitane-i Aliye'de Divan-ı Hümâyûn huzurunda yargılanmak üzere getirilmesi için mübaşir tayin edilmiştir⁹⁷⁵.

2.4.6.6. Miras Anlaşmazlıklarında Çözüm Yöntemleri

2.4.6.6.1. İbrâ ve Iskat

Bir kişi vefat ettiğinde geride bıraktığı bütün mirası şer'î hukuka göre (*irs-i şer'le*) ölenin yakınları arasında adil bir şekilde taksim edilmiştir. *Kısmet-i adile* denilen bu eşit paylaşım sonrasında herkes kendine düşen payı (*hisse-i irsiyye*) almış

⁹⁷² BOA, SAD 9, 32/2.

⁹⁷³ Sadrazam Silahşörlerinden Osman'ın abd-ı memlukü olan Mehmet, sahibinin elinden firar ederek Sivas'ın İlbegli kazasına gelmiştir. Burada Kethüda Hasan ve Selim'in yanlarında kalan Mehmet vefat edince, Mehmet'e ait bütün tereke sahibi Osman tarafından talep edilmiştir. BOA, SAD 4, 20/2.

⁹⁷⁴ BOA, SAD 6, 63/1.

⁹⁷⁵ Miras davalarının Divan-ı Hümâyûn'da görüşülmesi için ferman çıkarılmış dava örneği için bkz. BOA, SAD 2, 162/5.

ve mirasçılar birbirlerinin zimmetlerini ibrâ ettikten sonra paylaşımında anlaşıldığına dair mahkemeden her bir mirasçıya hüccet-i şer‘iyye verilmiştir⁹⁷⁶.

İbrâ arındırmak, aklamak temize çıkarmak anlamlarına gelmektedir⁹⁷⁷. Iskat da bir hak ya da sorumluluğu düşürmek, hükümsüz bırakmak demektir⁹⁷⁸. Taşındığı bu anlamlardan hareketle miras işlemlerindeki ibrâ ve ıskat kavramı, mirasçılardan birbirlerinin haklarını tanıdığı ve kabul ettiği, müdahaleden vazgeçtiği anlamında kullanılmıştır.

Taksimât işinin Allah’ın farz ettiği/emrettiği şekilde (*alâ mâ faraz-Allahu Teala*) yapıldığı belirtilmiş ancak kime kaçta kaç pay verildiği gibi ayrıntılara hükümlerde yer verilmemiştir. Çeşitli sebeplerle hakkını alamamış bazı mirasçılar *alâ mâ faraz-Allahu Teala* kendilerine düşen hisseyi alabilmek için mahkemeye başvurduklarını ifade etmişlerdir. Mirasçılardan bazılarının bütün mirasa el koymaları durumunda yapılan şikâyetlerde de bölünmemiş mallardaki hisse anlamına gelen *hisse-i şâyia*’lar⁹⁷⁹ talep edilmiştir. Miras paylaşımında yaşanan sorunlarla ilgili olarak mağdur kişinin durumunu merkeze iletmek amacıyla bölge görevlileri de bizzat arz gönderebilmişlerdir⁹⁸⁰.

Mahkemede bir defa görülüp hüccet verilen, sulh, ibra ve ıskat olunan davaların tekrar görüşülmesi kanunla yasaklanmıştır. Hükümlerde miras paylaşımı hakkındaki kayıtların genel özellikleri ve miras hususunda uygulanan kanun şu şekilde olmuştur;

“... fevt olmağla muhallefâtı irs-i şer‘le’ya intikâl ve alâ mâ faraz-Allahu Teala ma‘rifet-i şer‘le kismet-i adile ile taksîm ve herkes hisse-i şâyia’ların ahz ve kassâmın huzurunda amme-i da‘valardan birbirlerinin zimmetlerin ibrâ birle canib-i şer‘den hüccet-i şer‘iyye verilüb bu makûle ibrâ birle hüccet-i şer‘iyye verilen hukuk da‘vâsının istimâ‘i memnu‘ iken ...”,

Ya da daha sık kullanılan şekliyle;

⁹⁷⁶ Miras paylaşımının bu usul üzere yapıldığına dair örnek hüküm için bkz. BOA, SAD 2, 6/3.

⁹⁷⁷ H. Yunus Apaydın, “İbrâ”, *DİA*, C. 21, İstanbul 2001, s. 263.

⁹⁷⁸ Ali Bardakoğlu, “Iskat”, *DİA*, C. 19, İstanbul 1999, s. 137.

⁹⁷⁹ Hisse-i şâyia’ sözlükte hissedarların bölünmemiş, ayrılmamış maldaki hisseleri olarak tanımlanmaktadır. Devellioğlu, a.g.e, s. 1144.

⁹⁸⁰ Çorum’dan Hacı Osman Ağa’nın terekese tahrir edilmesine rağmen kismet-i adile ile taksim edilmediğini ve eşinin mağdur olduğunu haber alan Çorum naibi, kadının mağduriyeti ile ilgili olarak divana arz göndermiştir. BOA, SAD 1, 117/4.

“... fevt olmağla muhallelâtı irs-i şer‘le’ya intikâl ve herkes müteveffâ-yı mezbûrun terekesinden hisse-i şâyia’ların ba‘de’l-ahz husus-ı mezbûra müte‘allik amme-i da‘vâdan birbirlerinin zimmetlerin ibrâ ve iskât eylediklerini müş‘ir taraf-ı şer‘den hüccet-i şer‘iyye verilüb bu makûle bir def‘a şer‘le görülüb fasl olunub kat‘ı nizâ‘ ve fasl-ı husûmet ve ibrâ-yı zimmet birle cânib-i şer‘den hüccet-i şer‘iyye verilen da‘vânın tekrar istimâ‘ı memnu‘ iken ...”⁹⁸¹.

İbra ve iskat olunan miras davalarının tekrar mahkeme huzuruna taşınması yasaklanmış olsa da bu yasağa rağmen bazı davaların birden fazla kere mahkemeye taşındığı olmuştur. Divriği’den Seyyid Ali Efendi vefat edince mirası eşi Ayşe, kızı Fatma ve anne bir erkek kardeşi Hacı Mustafa’ya intikal etmiştir. Miras paylaşımı sırasında Hacı Mustafa, Seyyid Ali Efendi’nin sağlığında babasından 300 kuruşa bir adet tarla satın aldığını ancak borcunu ödemediğini iddia ederek diğer vârislerden tarlanın parasını istemiştir. Arabulucular vasıtasıyla (*muslihûn tavassutuyla*) gerçekleşen ibra sonucunda Hacı Mustafa’ya 95 kuruş verilmiştir. İbradan hüccet-i şer‘iyye de verilen Hacı Mustafa yine de davasını sürdürmüş ve tekrar yapılan yargılamalardan hüccet üzerine üç defa imza olunmuştur. Yine de mahkemeye başvurmaya devam etmiştir⁹⁸².

2.4.6.6.2. Sulh

Sulhun bir anlamı, devletlerarası ilişkilerde yapılan antlaşma ve barıştır⁹⁸³. Miras işlemlerinde de mirasçılar arasında yapılan anlaşmayı ifade etmek için kullanılmıştır. Miras hukukunda mirasçılardan birinin diğerleriyle anlaşarak mirastan belirli bir pay alarak veya almadan çıkması mümkündür⁹⁸⁴. Bazı miras davalarında mirasçılar arasında yaşanan anlaşmazlıklar üzerine sulha varılarak anlaşma sağlanmıştır. Sulhta taraflardan biri iddia ettiği hakkından daha az bir meblağ ya da mal alarak çekilmeyi kabul etmiştir. Hatta bazı iddialar ispat edilememesine rağmen yine de sulh yolu ile belirli bir miktar üzerine anlaşmaya varılmıştır⁹⁸⁵. Sulh için genellikle arabulucular devreye girmiştir. Arabulucular vasıtasıyla (*muslihun*

⁹⁸¹ Örnek hükümler için bkz. BOA, SAD 1, 37/2, 129/4, 133/3, 144/3. BOA, SAD 2, 341/1, 446/1. BOA, SAD 6, 10/1.

⁹⁸² BOA, SAD 1, 73/1, 76/1, 82/5.

⁹⁸³ Ahmet Yaman, “Sulh”, *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 485/489.

⁹⁸⁴ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 321.

⁹⁸⁵ Tokat’tan Hatice Hatun’un miras paylaşımında haksızlık yapıldığı yönündeki iddiası sonucu yapılan yargılamada Hatice Hatun iddiasını kanıtlanamamasına rağmen 100 kuruş üzerine sulh olunmuştur. BOA, SAD 1, 133/3.

tavassutu ile) ya da tarafların karşılıklı anlaşmaları sonucu yapılan sulhtan sonra mirasçılar birbirlerinin zimmetlerini ibra ve iskat etmişlerdir.

Sulh ile sonuçlandığı belirtilen miras davalarında, çoğunlukla sulh sonucu anlaşılan miktarlar ve eşyalar belirtilmemiştir. Tokat'tan Aslek ve Anna arasında yaşanan miras davasında bir altın saat, bir kabzası simli (gümüş) kılıç ve 30 kuruş üzerine sulh sağlanmıştır. Mirastan hakkının tamamını alamadığını iddia eden Anna'ya daha önce 2100 kuruş ödeme yapılmış, yine de itirazlarına devam etmesi nedeniyle bu sayılanlar da sonradan verilmiştir. Anna yapılan sulhtan da memnun kalmayınca anlaşmazlığın sona ermesi (*kat'ı nizâ'*) için bir daha 200 kuruş verilmiştir. Bu şekilde anlaşıldıktan sonra birbirlerinin zimmetlerini ibra ettiklerine dair mahkemeden hüccet de alınmıştır. Ancak yine de Anna daha fazlasını isteyerek Aslek'i sürekli rahatsız etmiştir⁹⁸⁶.

Mirasçılar arasında sulh mevzusunun suistimal konusu olarak kullanıldığı durumlar yaşanmıştır. Arapgir'in Göçüle? köyünden Hacı İbrahim, dedesinden annesine annesinden de kendisine intikal eden mirasını almak istediğinde amcası Mahmut, "*Annen müteveffiyeye-i mezbûre ile beş guruş üzerine sulh oldum*" diyerek mirastan hakkını buna vermemiştir⁹⁸⁷.

Sulhun zorla (ikrahen) yaptırıldığı örnekler de mevcuttur. Hakkından belirli bir miktar karşılığında vazgeçmesi için mirasçılar birbirlerine baskı uygulamışlardır. Ancak bu hususla ilgili olarak Osmanlı hukukunda "*ikrahen sulh şer'an sahih değildir*" kanununa yer verilmiştir⁹⁸⁸.

2.4.6.7. Borçların Mirasçılara İntikali

Ölen kişinin ölmeden önce borç verdiği paralar, borç verilenlerden alınıp terekeye eklenerek yakınlarına miras olarak intikal etmiştir. Vârisler yakınlarının verdikleri borçları isteyip alma hakkına sahip olmuşlardır. Alacak verecek davalarının büyük çoğunluğu vefat üzerine vârislerin talep edip alamadığı paralar hakkında gelen şikâyetlerden oluşmaktadır.

⁹⁸⁶ BOA, SAD 6, 28/1.

⁹⁸⁷ BOA, SAD 2, 121/2.

⁹⁸⁸ Bu kanunun yer aldığı örnek hükümler için bkz. BOA, SAD 2, 156/3.

Karşı davalarda ise ölenin aldığı borçların ölenin terekesine sahip olmuş vârisler tarafından ödenmesi istenmiştir. Terekeden talep edilen borçlar tahsil edilemezse vârisler divana şikâyet edilmişlerdir. Ölen kişinin aldığı borçların mal-ı müteveffâdan ve terekeyi ahz eden vârislerinden alınması gerektiği hususunda çok sayıda emre rastlanmıştır⁹⁸⁹. Aynı durum gayrimüslimler için de geçerli olmuştur. Gayrimüslim ailelere gönderilen emirlerde, borcun, terekeyi kabzedenden yakınlarından ve ölenin malından (*mal-ı mürd-i mesfûrdan*) ödenmesi istenmiştir⁹⁹⁰.

Ölenin borcunun terekeden ödenmesi zorunluluğunu kötü emelleri için kullanmaya çalışanlar olmuştur. Vefat hadisesinden sonra ortaya çıkan bazı kişiler ölenin kendilerine borçlu olduğunu iddia ederek terekeden para almaya çalışmışlardır⁹⁹¹.

Ölenin borç verdiği ya da aldığı kişilerin yaptıkları şikâyetler, önemli devlet görevlilerinin de borç aldıklarını öğrenmemizi sağlamıştır. Buyurdu Mustafa isimli kişi Sivas Mütesellimi Sarı-zâde Selim Bey'e 6480 kuruş borç vermiştir. Mustafa'nın borç verdiği dair elinde temessükü de vardır. Tayin olunan bir mübaşir ile Sarı-zâde Selim Bey'in malını zapt eden vârislerinden paranın tahsil edilmesi emredilmiştir⁹⁹².

Bir kişinin üzerinde emanet olarak bırakılmış mallar ya da emaneten işletilmesi için anlaşılmış topraklar var iken, emanet bırakanın vefat etmesi durumunda da birtakım sorunlar yaşanmıştır. Bafra kazasından Yahya Ağa 63 adet koyununu Halil Kethüda isimli kişiye emaneten vermiştir. Emanetlerini geri alamadan vefat edince Halil Kethüda koyunların onun olduğunu inkâr etmiş ve geri vermemiştir⁹⁹³. Bazı örneklerde de emanet alanlar emaneti iade etmek üzere iken kendileri de vefat edince, vârisleri kendi babalarının elinde bulduklarını ve kendi malları olduğunu iddia etmişlerdir⁹⁹⁴.

⁹⁸⁹ Örnek emirler için bkz. BOA, SAD 5, 20/1, 27/2, 29/2, 29/3, 33/4, 60/1, 95/1, 127/2.

⁹⁹⁰ BOA, SAD 5, 181/1.

⁹⁹¹ Amasya'da meydana gelmiş bir olayda şikâyetin yapıldığı andan 15 sene önce vefat eden birinin kendilerine borcu olduğu iddiasıyla ortaya çıkan eşkıyalar, vârislerden para almak istemişlerdir. BOA, SAD 1, 143/1.

⁹⁹² BOA, SAD 12, 327/3.

⁹⁹³ BOA, SAD 1, 248/5.

⁹⁹⁴ Arapgir'den Hacı Ömer Ağa, bir müddet İstanbul'da ikamet edeceği için, Arapgir'in bir köyünde bulunan mülk bağı KÖle Hüseyin isimli kişiye emaneten işletmesi için bırakmıştır. Ancak önce Ömer Ağa ve ardından da KÖle Hüseyin vefat etmiştir. Ömer Ağa'nın murisleri kendilerine miras olarak

2.4.6.8. Vasilik ve Kayyimlik

Ölen kişinin çocuklarının küçük yaşta olması durumunda, çocukların haklarını korumak ve çocuklar buluş çağına erene kadar (*bâliğ olana değin*) çocuklara miras kalan eşya, para ve mülklerine sahip çıkmak üzere bir yakını hüccet-i şer'iyeye ile vasi/vasiye tayin (*nasb*) olunmuştur. Vasilik uygulaması Müslim ve gayrimüslim her iki kesim tarafından aynı şekilde uygulanmıştır. Vasiler çocukların çeşitli sorumluluklarını üstlenmiş olup, çocuklar adına yapacakları işlemlerde "*sadâkat ve istikâmet üzere*" hareket etmekle yükümlü tutulmuşlardır. Vasinin görevi çocuklar büyüyüp miraslarını vasiden devralana kadar devam etmektedir. Çocuklar buluşa erdikten sonra defter-i kassâma göre her bir çocuğa hisseleri teslim edilmiş, daha sonra vârisler birbirlerinin zimmetlerini ibra ve ıskat etmişlerdir. Mirasın devralınıp bölüşüldüğüne ve anlaşıldığına dair mirasçıların her birine mahkemeden hüccet-i şer'iyeye verilmiştir⁹⁹⁵.

Ebeveynden biri vefat ettiğinde genellikle hayatta kalanı çocuklara vasi olarak atamışlardır. Ancak anne ya da babadan biri hayatta olmasına rağmen bir başkasının vasi tayin edildiği durumlara da rastlanmaktadır⁹⁹⁶. Vasi tayin edilen kişi akrabalık bağları olan kişiler arasından biri de olabilmiştir. Vasinin vefat etmesi durumunda vereseden biri çocukların adına mirası zapt etmiştir. Bunlar da çocuklar büyüdüklerinde mirası devretmekle yükümlüdürler⁹⁹⁷.

Tayin edilme sebepleri küçük çocukların haklarını korumak olmasına rağmen, bazı vasilerin vasiliklerini üstlendikleri çocukların haklarını korumaya gerekli özeni göstermediklerine dair şikâyetler de yapılmıştır. Osmancık kazasına bağlı Öbektaş köyünden Mehmet, Yusuf ve Fatma'nın anneleri Alime isimli kadın ise eşinin vefatından sonra aynı köyden Hasan'la nikahlanmıştır. Çocuklarına babalarından kalan 200 kuruşluk malı ve değirmeni, kendine kalan payla birlikte yeni evlendiği kişinin mallarıyla birleştirmiş ve çocuklarına hakkını vermemiştir⁹⁹⁸.

intikal eden bağı almak istediklerinde Köle Hüseyin'in oğlu Mahmut, bağı babası tarafından işletildiğini ve kendilerinin olduğunu söyleyerek geri vermek istememiştir. BOA, SAD 1, 118/4.

⁹⁹⁵ Vasi tayin olunmuş miras davaları ve bahsedilenlere örnek durumlar için bkz. BOA, SAD 1, 97/3.

⁹⁹⁶ Sivas'tan Hacı Ebubekir vefat edince ardında kalan dört evladına eşi Hanife Hatun değil vefat edenin kardeşi Hacı Ahmet vasi tayin olunmuştur. BOA, SAD 2, 112/3.

⁹⁹⁷ Vasinin vefatı üzerine çocuklar büyüyene kadar diğer vereseler tarafından zapt edilen miraslar için bkz. BOA, SAD 2, 365/1.

⁹⁹⁸ BOA, SAD 6, 51/1.

Dul kalan anne ya da baba, eşinin ölümünden sonra tekrar evlenince, yeni eşin çocuklara vasi tayin edildiği durumlar da olmuştur. Ancak bazı üvey anne ya da baba vasilik görevlerinin gerektirdiği hususiyetlere ihtimam göstermemişlerdir. Bu gibi durumlarda vasinin değiştirilmesine karar verilmiştir. 1743 senesinde seferde şehit olan Osman Çavuş'un Niksar'ın Eskidir köyündeki zeameti ile evi, kira gelirleri ve eşyaları, eşine ve küçük yaştaki oğulları Ali ve Abdullah'a intikal etmiştir. Çocukların annesi Hatice Hatun köyden Abdullah ile nikâhlanınca çocuklara üvey babaları Abdullah vasi tayin edilmiştir. Ancak üvey baba Abdullah çocukların zeamet gelirlerini iki sene boyunca zapt edip çocukların hakkını vermemiştir. Bunun üzerine vasilik görevini kötüye kullandığı için vasilik hakkı üzerinden alınarak çocukların annelerine verilmiştir⁹⁹⁹. Verilen bu örnekte olduğu gibi üvey anne ya da babanın küçük çocukların mirasına el koymaya çalışması sık karşılaşılan şikâyetler arasındadır¹⁰⁰⁰.

Vasilerin görevleri oldukça önemlidir ve titizlik gerektirmektedir. Özellikle yetim ve korumasız kalan çocukların mallarına el koymaya çalışanların varlığı vasilik görevini zorlaştırmıştır. Çocukların mallarına yapılmış herhangi bir müdahalede, çocukların haklarını aramak için, vasilerin bütün hukuki yollara başvurmaları gerekmiştir. Çok küçük yaşta ebeveynlerinden birini ya da ikisini birden kaybeden çocukların haklarını yemeye çalışan insanlara araştırma dönemimiz boyunca sıklıkla rastlanmıştır. Çoğunluğu mütegalibe olarak anılan böyle kişilerin küçük çocukların miraslarına bireysel müdahaleleri olabildiği gibi birden fazla kişinin anlaşmalı olarak hareket ettikleri de olmuştur. Sivas'tan Müntheha ve Meryem? isimli iki kardeş küçük yaşta iken babalarını kaybedince bunlara Şeyh Seyyid Şemseddin vasi tayin olunmuştur. Kızlara babalarından kalan miras için, Çukurpınar mahallesi sâkinlerinden bazıları davacı ve bazıları da şahit olup, "*Babanız Ali'nin malından mahalle mescidine sülüs (üçte bir) vasiyeti vardır*" diye iddia etmişler ve mirastan 500

⁹⁹⁹ BOA, SAD 1, 183/1.

¹⁰⁰⁰ Bafra kazasında Hasan'ın babası vefat edince babasından kalan 20 kısırak, 9 tay, 5 katır ile 150 kuruş, vasiyesi olan annesi Fatma Hatun tarafından zapt edilmiştir. Fatma Hatun eşinin vefatından sonra Dik Bıyık lakaplı Ali ile evlenmiştir. Ancak Fatma'da vefat edince Fatma'ya ait olan 7 kara sığır inek ve 5 adet yavrusu (*fıru'ı*), 18 camus ineği ve 13 yavrusu, 3 camus öküzü, 2 kara sığır öküzü, 20 adet zincirli büyük altını, 10 adet şerefi altını ve sâire eşyası dahi Hasan'a intikal etmesi gerekirken üvey babası babasından zapt edilmiştir. BOA, SAD 12, 1/1 (mükerrer sayfa). Üvey anne ya da babanın üvey çocuklarının haklarına el koyduğu için yapılmış başka şikâyetler için bkz. BOA, SAD 2, 140/4, 145/1, 360/2.

kuruş almak istemişlerdir. Çocukların vasisi olan Şeyh Seyyid Şemseddin iddiaların asılsız olduğunu ispatlamıştır ve Çukurpınar mahallesi sâkinlerinden gelecek şikâyetlerin mahallinde dinlenmeyip İstanbul’da (*huzur-ı asafi’de*) görüşülmesi yönünde emir çıkarılmıştır¹⁰⁰¹. Kazabâd’da meydana gelen bir olayda da yetim kalan çocukların haklarını yemeye çalışan kişi anneleri olmuştur. Eşinin ölümünden sonra Tokat’tan mütegalibeden Cin Ali isimli kişiyle evlenen Fatma Hatun, kocasından kalan bütün malları yeni eşi ile zapt etmiş ve çocuklarının haklarını vermemiştir. Çocuklara vasi tayin edilmiş olan halaları Hamide Hatun, yeğenlerinin haklarını alabilmek için divana başvurmuştur¹⁰⁰². Divriği’de yaşayan ve küçük yaşta babalarını kaybeden Emrullah ve Ali’nin mirasına da amcaları Hayrullah el koymuştur. Çocuklar büyüyüp amcalarından haklarını talep ettiklerinde, amcaları vermemiştir¹⁰⁰³.

Vasilikte, vasi olan ve vasisi olunan şeklindeki iki tarafın da çeşitli iddialarla şikâyet edildiği olmuştur. Bazen vasilik yapılan çocuklar büyüdüklerinde haksız yere mal iddiasında bulunmuşlardır. Bazen de vasiler çocukların mallarını zapt ederek iade etmemişlerdir. Sivas’tan Hacı Ebubekir, vefat eden kardeşi Hacı Ahmet’in çocukları İsmail, Ömer, Ayşe ve Emine’ye vasi nasp olunmuştur. Hacı Ebubekir, çocuklar büyüyüp miraslarını devralana kadar mallarına sahip çıkmış ve çocuklara haklarını teslim etmiştir. Ancak çocuklar “*Babamız malından senin zimmetinde hakkımız kaldı*” diyerek sürekli fazla mal talebinde bulunmuşlardır¹⁰⁰⁴.

Çocuklar buluşa erdikten sonra vasilerden haklarını talep ettiklerinde haklarını vermeyen vasilerin “*te’allül*” ettiklerini belirterek vasilerden şikâyetçi olmuşlardır. Vasilerin davranışlarını tanımlamak için kullanılan *te’allül* kelimesi, daha önce eşkıyalık konusunda ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı üzere, yalandan bahaneler bularak bir işten kaçınma anlamına gelmektedir.

¹⁰⁰¹ BOA, SAD 1, 23/3.

¹⁰⁰² BOA, SAD 1, 97/3. Fatma Hatun’dan şikâyetçi olmak için çocukların amcaları Abdurrahman’da divana gitmiştir. BOA, SAD 1, 100/4.

¹⁰⁰³ BOA, SAD 1, 249/2. Amcaların yeğenlerinin yetim mallarına el koymaya çalıştıklarına dair başka örnekler de mevcuttur. Merzifon’dan Hacı Ali vefat edince eşi Emine Hatun, Hacı Ali’nin kardeşi Hacı Hüseyin ile nikâhlanmıştır. Daha sonra o da vefat edince Emine Hatun ile küçük yaşlardaki beş adet evlatlarına intikal etmesi gereken mirastan hisselerini, Ali ve Hüseyin’in diğer erkek kardeşleri ve çocukların amcası olan Hacı Hasan zapt edip, Emine Hatun’a ve çocuklarına hisselerini vermemiştir. BOA, SAD 5, 20/2.

¹⁰⁰⁴ BOA, SAD 2, 112/3.

Küçük yaşta iken anne babasını kaybetmiş çocuklar buluş çağına erdikten sonra kendilerine miras olarak kalmış bağ ve bahçelerle buralardan elde edilen mahsulleri zapt eden vâsilerinden talep etme hakkına sahip olmuşlardır. Aradan geçen zaman her ne kadar olursa olsun bağ ve bahçe mahsullerinden haklarını talep edebilmişlerdir. Bu süre bazen oldukça uzun bir zaman dilimini kapsamıştır. Tokat'tan Likob? isimli nasraniyeye babasından kalan bağ ve bahçeyi Likob büyüyene kadar onun için vasi tayin olunan amcası Manuk zapt etmiştir. Ancak amcası ölünce vasilik Likob'un abisi Manuk'a verilmiştir. Aradan 16 yıl geçip Likob buluşa ermesine rağmen vasi olan abisi bağ ve bahçeyi geri teslim etmemiştir. Likob, abisinin işlettiği bağ ve bahçeden elde edilen mahsulden ve mirastan hakkını alabilmek için mahkemeye başvurmuştur¹⁰⁰⁵.

Küçük yaşta ebeveynlerini kaybettiği halde kendisine vasi tayin edilmeyen ve hakkını koruyacak kimsesi olmayan kişilerin davalarına da rastlanmıştır. Bu çocukların ebeveynlerinden kalan mirasları, çevrelerinden birileri tarafından fuzuli olarak yıllarca zapt edilmiştir. Çocuklar buluşa erip haklarını talep ettiklerinde ise geri vermek istememişlerdir¹⁰⁰⁶.

Görevini yapıp yapmadığı açısından vasiyi kontrol etmek üzere *nazır*¹⁰⁰⁷ adı verilen görevliler tayin edilmiştir. Ancak vasi ile nazırın birlik olup yetim çocukların haklarını üzerlerine geçirdiklerine dair şikâyetlere de rastlanmıştır¹⁰⁰⁸.

Vasilikten ayrı olarak kayıp (*mefkûd*) olan mirasçının haklarına sahip çıkmak üzere *kayyim* tayinleri de olmuştur. Kayyim hukuk dilinde belli bir malın yönetilmesi ya da belli bir işin görülmesi için tayin edilen kişi anlamına gelmektedir¹⁰⁰⁹. Kayyimler de vasiler gibi hüccet-i şer'iyeye ile tayin olunmuşlardır. Genellikle ölenin küçük yaştaki çocuklarına vasi tayin olunan kişi aynı zamanda kayıp olan çocuğa da kayyim olmuştur¹⁰¹⁰.

¹⁰⁰⁵ BOA, SAD 2, 156/3.

¹⁰⁰⁶ BOA, SAD 2, 431/2.

¹⁰⁰⁷ Nazır, vasinin yapacağı tasarrufları kontrol etmek üzere musî veya kadı tarafından tayin edilen kişidir. Buna müsrif de denilmiştir. Fehmi Yılmaz, a.g.e, s. 497.

¹⁰⁰⁸ Tokat'tan Derviş Mehmet'in vasisi olan Tokat sâkinlerinden Abdullah ve nazır Hacı Hasan birlik olarak Derviş Mehmet'e anne ve babasından intikal eden 2000 kuruşluk mirası buna vermemişlerdir. BOA, SAD 6, 31/3.

¹⁰⁰⁹ Fehmi Yılmaz, a.g.e, s. 329.

¹⁰¹⁰ Kayyim tayinlerinin olduğu miras davaları için bkz. BOA, SAD 2, 126/3, 311/2. BOA, SAD 6, 28/4.

2.4.6.9. Vârisi Olmayan Terekeler

Osmanlı uygulamasında vârisi olmadan vefat edenlerin terekeleri beytûlmale yani devlet hazinesine kalmıştır¹⁰¹¹. Osmanlı toprak sistemi içerisinde bu kuralın birtakım istisnalarına rastlanmıştır. Serbest zeamet olarak tahsis edilmiş bir toprağı işleten kişinin vârisiz olarak vefat etmesi halinde, ölenin terekesi serbest zeamet sahibi tarafından zapt edilmiştir. Sivas'ın bir köyünde serbest zeamete bağı bir toprağı işleten Kara Mahmut'un vârisiz vefat etmesi nedeniyle terekesi zeamet sahibi Müteferrika Ahmet'e ait olmuştur. Ancak bölgenin beytûlmal emini Kara Mahmut'un terekesini zapt etmek isteyince olay divana taşınmıştır. Yapılan incelemede Kara Mahmut'un yaşadığı köyün defterde serbest zeamete hâsıl yazıldığı tespit edilmiş ve terekenin zeamet sahibi tarafından alınması hususunda emr-i şerîf çıkmıştır¹⁰¹².

Vârisi olmadan vefat eden Yeniçerilerin terekesi hakkında kanunlara da rastlanmıştır. Bazı hükümlerde Yeniçerilerin mirasının kim tarafından ve nasıl yazılacağı ile Beytûlmale nasıl gönderileceği hususundaki ayrıntılara değinen kanuna yer verilmiştir;

*“Memâlik-i Mahrûsem'de (Osmanlı'da) vâki' kaza ve kurâlarda sâkin ve gerek misâfireten mevcûd olub bilâ vâris-i ma'rûf (bilinen vârisi olmadan) fevt olan Dergâh-ı Âli Yeniçerileri ve buna tâbi' tavâif-i askerinin terekelerine ocak tarafından serdar nasb olanlar kangı mahalde olurlarsa izn-i şer'le vaz'-ı yed ve mümzâ (imzalı) ve mahtûm (mühürlü) defterleriyle cânib-i beytûlmale irsâl ve teslim edegelüb ...”*¹⁰¹³.

Yapılması gerekenler kanunla belirlenmiş olmasına rağmen, vârisiz vefat eden devlet görevlilerinin mirasının Beytûlmale intikali hususunda kanuna aykırı hareket edenler olmuştur. Bazı mahallerde mütegalibeler, görevlendirilmiş serdarların tereke tahriri yapmasına ve Beytûlmale ulaştırmasına bir şekilde engel olmaya çalışmışlardır. Hatta bu durum öyle bir hal almıştır ki, mütegalibeler vefat eden Yeniçerilerin bütün mallarını sakladıkları için, bir müddetten beri beytûlmale hiç tereke gelmez olmuştur. Bunun üzerine Turhal'da vefat eden ve hiç terekesi olmadığı söylenen bir Yeniçeri'nin terekesini araştırmak üzere bölgeye bir mübaşir tayin edilmiştir. Mübaşir yaptığı araştırma sonucunda Mehmet isimli Yeniçeri'nin Turhal'da koyun sattığını ve sattığı

¹⁰¹¹ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 226.

¹⁰¹² BOA, SAD 1, 172/1.

¹⁰¹³ Bkz. BOA, SAD 1, 265/1. SAD 12, 40/1.

koyunlardan Şahin, Musa ve Çolak Ahmet isimli kişilerin zimmetinde koyun bahası olmak üzere 25 kuruş alacağı kaldığını öğrenmiştir. Ayrıca Hacı Bekir'de de 68 kuruş alacağı kalmıştır. Mübaşir bu paraları tahsil etmek istediğinde ise Mehmet'in Yeniçeri olduğunu bilmediklerini söyleyerek paraları vermemişlerdir. Turhal naibi Yeniçeri Mehmet ile ilgili bu son durumu tekrar divana arz ve ilâm ettikten sonra divandan Mehmet'in Erzurum'da Yeniçeri olduğunu ihbar aldıkları bilgisi gelmiş ve tekrar tayin olunan mübaşir ile koyun bahalarının alınıp Beytülmale ulaştırılması istenmiştir¹⁰¹⁴.

Tokat'ta ikamet eden emekli yeniçeri Seyfi Ağa vefat ettiğinde herhangi bir vârisi çıkmamıştır. Vârissiz (*bilâ vâris-i ma'rûf*) olması dolayısıyla terekesi Yeniçeri ocağı beytülmal emini tarafından tamamen zapt edilmiştir. Ancak sonradan yeniçerinin evli olduğu ve Kazabâd kazasındaki çiftliğini ve içindeki eşyalarını eşi Hatice'ye hibe ettiği ortaya çıkmıştır. Eşi, çiftliğin kendisine hibe edildiğini hüccetiyle ispat edince çiftlik geri Hatice'ye teslim edilmiştir¹⁰¹⁵.

2.4.6.10. Kısmet Resmi

Mirasçılardan küçük yaşta olmaları, mirasçılar arasında kendisinden haber alınamayan kayıpların (*gaybet, mefkûd*) olması ya da mirasçılar arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle mirasçılardan terekenin yazılmasını talep etmesi gibi durumlarda terekeyi yazmak üzere görevli tayin edilmiştir¹⁰¹⁶. Gönderilen görevli vasıtasıyla (*ma'rifet-i şer'le*) tereke yazılmış, daha sonra vereseler arasında (*beyne'l-verese*) taksim edilip her biri hisselerini almıştır.

Hukukta şirket, ganimet, miras gibi ortak malları bölerek, hisseleri belirli hale getiren kişilere, taksim eden, bölüştüren manasında *kassâm* denilmiştir. Osmanlı uygulamasında kassâmlar, bizzat olay mahalline giderek inceleme yapmakla ve sonra terekeyi vârisler arasında taksim etmekle görevli şer'i memurlardı. Kassâmlığın işleyişinde görev vârislerden birinin müracaatı ya da mahkemenin terekeye müdahale hakkının doğmasıyla miras taksim işinin mahkemeye intikaliyle başlardı. Mahkemenin müdahale hakkı küçük çocukların haklarının korunması gereken

¹⁰¹⁴ BOA, SAD 1, 265/1.

¹⁰¹⁵ BOA, SAD 2, 439/2.

¹⁰¹⁶ Sivas-ili kazasında vefat eden Halil Bey'in mülk vakıf binasını verese arasında taksim etmesi için vârislerin talebi üzerine bölge naibi görevlendirilmiş ve naip terekeyi vârisler arasında taksim etmiştir. BOA, SAD 2, 407/1.

durumlarla mirîye borcu olan terekelerle sınırlıydı. Vârislerin talebi olmaksızın cebren miras taksimi yasaktı. Kassamlar görevlerini icra ettikten sonra *resm-i kısmet* adıyla anılan vergiyi alırlardı¹⁰¹⁷.

Vefat edenin vârisleri “*sagîr ve sagîre ve gaib ve gaibe olmayub cümlesi hazır ve kibâr (büyük)*” olmasına ve kendilerinden tereke tahriri talebinde bulunulmamasına rağmen bazı kadılar ve naipler *resm-i kısmet* denilen vergiyi alabilmek için zorla tereke tahriri yapmışlardır. Bu tarz durumlarda doğrudan kadılara ve naiplere yazılan hükümlerle yaptıklarına son vermeleri ve kanun üzere hareket etmeleri emredilmiştir¹⁰¹⁸. Ancak incelediğimiz dönem boyunca bu durumun devam ettiği, emir ve yasaklara ısrarla uyulmadığı görülmektedir.

Kassamlar hakkında gelen bir başka şikâyet de daha fazla *resm-i kısmet* alabilmek için terekeyi olduğundan daha fazla göstermeleridir. İstanbul’da mühimme tahriri ile görevli Kâtip Seyyid Ebubekir’in kız kardeşi (*hemşiresi*) Şerife Hatice vefat etmiştir. İstanbul’daki katiplik görevi dolayısıyla mirası almak için gelemeyince Tokat naibi tarafından terekenin yazım işi yapılmıştır. Naip, tahririni yaptığı terekeden fazla *kısmet resmi* alabilmek için terekeyi olduğundan fazla göstermiştir. Tereke tahririnden aslında 25 akçe *resm-i kısmet* alınması gerekirken birkaç kat fazlasını talep etmiştir. Naibe gönderilen emirle kanuna göre davranması istenmiştir¹⁰¹⁹.

Sivas eyaletinde tereke tahriri işini genellikle kadılar ve naipler yapmışlardır. Kadıların ve naiplerin görevli oldukları mahkemelerde durmayıp, çağırılmadıkları halde sürekli olarak devre çıktıkları ve tahriri istenmemiş terekeleri tahrir ettikleri karşılaşılan şikâyetler arasındadır. Ayrıca daha fazla *resm-i kısmet* alabilmek için vefat edenin muhallefâtını olduğundan fazla göstermeleri de sık karşılaşılan sorunlardandır¹⁰²⁰. Çıkarılan emirlere rağmen bazı kadı ve naipler ısrarla devre çıkmaya ve tereke tahriri yapmaya devam etmişlerdir.

2.4.6.11. Özel Durumlarda Tahriri İstenen Terekeler

Bazı kişilerin terekelerinin yazılması hususuna ihtimam gösterilmiş ve çıkarılan fermanla tereke tahriri için bir görevli gönderilmiştir. Bu tür emirlerin ihtilafı

¹⁰¹⁷ Sait Öztürk, “Kassâm”, *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 579-581.

¹⁰¹⁸ Örnek olaylar için bkz. BOA, SAD 2, 195/2.

¹⁰¹⁹ BOA, SAD 6, 42/3.

¹⁰²⁰ Kadılar ve naipler hakkında yapılan şikâyetlerin bir örneği için bkz. Ek 4.

miras davaları sonucu verilen karar üzerine gönderildiği anlaşılmaktadır. Zira tereke hususunda gidecek kişiden terekeyi yazması, vereseler arasındaki davaları dinleyip çözüme kavuşturması ve mirası vereseler arasında taksim etmesi istenmiştir. Ayrıca bu kişilerin terekelerinin yazılmasının özel bir nitelik taşıdığı (*mevâd-ı mahsûsadan olduğu*) da belirtilmiştir¹⁰²¹.

Tereke tahriri için gönderilen görevliye kimin terekesini yazacağı hususunda bilgi verildikten sonra görev tanımlaması “....’nın terekesi tahrîr iktizâ etmeğın (*yazılması gerektiğinden*) *senki mevlanâ-yı mumâ ileyhsin sana tefvîz (ihale, havale) olunmuştur*” şeklinde belirtilmiştir. Terekeyi yazması için görevlendirilen kişi bölge kadısı ya da naibi olabildiği gibi¹⁰²² başka unvandaki biri de olabilmıştır. Çorumlu olan Yabanabâd Müftüsü Cemil Efendi’nin terekesini tahrir etmesi için Anadolu Kazaskeri Boluvî-zâde Seyyid Mehmed Emin görevlendirilmiştir¹⁰²³. Tereke yazılıp vereseler arasında dağıtıldıktan sonra alınması gereken verginin (*resm-i kismet*) de alınması ve bu vergiyle birlikte kassam defterini teslim almak üzere gönderilecek bir başka görevliye -ki bu görevli çukadar olmuştur- teslim edilmesi istenmiştir. Bu emirlerin en düzgün şekilde yerine getirilmesi için de tembihte bulunulmuştur¹⁰²⁴. Tahriri yapılmış bir terekenin adil bir şekilde taksim edilmediği tespit edilirse yeniden (müceddeden) tereke tahriri için kassam tayin edilmiştir¹⁰²⁵.

Özel hususlar sonucunda gerçekleşen tereke tahrirlerinden alınması adet olmuş vergilerin (*rûsûmât-ı adiyye*) kadılar ve naipler tarafından zapt edilmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Vergileri saklamadan (*bilâ ketm*) çukadara teslim etmeleri ve Müfredat Defterleri’ne kaydedilmesi gereken vergilerin noksan olmasına sebep olmamaları

¹⁰²¹ İstanbul’da misafir iken vefat eden Hacı Mehmet Ağa’nın terekesini yazmak üzere gönderilen görevliden istenenler bu şekilde olmuştur. BOA, SAD 1, 58/4. Benzer durumlar için gelen diğer emirlerde de görevlilerden istenenler aynı doğrultudadır. Bkz.

¹⁰²² Merzifon’dan ismi yazılmamış bir mütesellimin terekesini yazmak üzere Merzifon Kadısı Abdürrahim görevlendirilmiştir. BOA, SAD 1, 142/3. Merzifon’da vefat eden Fatma Hatun’un, Ladik kazasında vefat eden Hacı Mehmet’in ve Hacı Halil’in terekelerini yeniden yazmak üzere Amasya kadısı görevlendirilmiştir. BOA, SAD 1, 149/4. Niksar’da vefat eden Sivas Defter Kethüdası Musa Efendi’nin terekesini tahrir etmek üzere Niksar kadısı görevlendirilmiştir. BOA, SAD 2, 71/1. Merzifon’da vefat eden Müderris Mustafa’nın terekesini tahrir etmek üzere Merzifon kadısı görevlendirilmiştir. BOA, SAD 2, 71/2. Darende’de vefat eden Hasan Ağa’nın terekesini tahrir etmek üzere Darende kadısı görevlendirilmiştir. BOA, SAD 2, 71/3.

¹⁰²³ BOA, SAD 1, 141/1.

¹⁰²⁴ Tahriri istenen terekelerle ilgili emirlerin bulunduğu birkaç örnek için bkz. BOA, SAD 2, 71/1 (Sivas Defter Kethüdası Musa Efendi’nin terekesi). BOA, SAD 2, 71/2 (Merzifon’da Müderris Mustafa Efendi’nin terekesi). BOA, SAD 2, 71/3 (Darende ahalisinden Hasan Ağa’nın terekesi).

¹⁰²⁵ BOA, SAD 1, 117/4.

emredilmiştir. Bu emirlerin çıkmasında eyaletteki bazı kadı ve naiplerin tereke tahririnden aldıkları vergileri kendi zimmetlerine geçirmelerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Tokat kadısı, terekeleri özel yazım gerektiren Seyyid Hacı Ahmet Ağa, Şeyh İshak Efendi, Abdullatif Ağa, Terzi Hacı Ahmet Ağa ve Fettah-zâde Mehmet Ağa'nın terekelerini tahrir etmiş ve rüsûmât-ı adiyyelerini kendisi zapt etmiştir¹⁰²⁶.

Devlet görevlilerinin terekelerine önem verilmiş, gerekli durumlarda terekelerinin ayrıntılı araştırılması dahi yapılmıştır. Konya'da Subaşı olarak görev yapan ve aslen Zileli olan Uzun Ömer vefat edince Zile'de terekesinin araştırılması hususuyla bizzat Cabbar-zâde Ahmet ve Dergâh-ı Mu'allâ gediklilerinden Mehmet ilgilenmiştir. Terekeye kaydolunacak hiçbir eşyasını bulamadıkları için iki defa soruşturmuşlardır. Nihayetinde terekesi olmadığına kanaat getirilerek eşinin ve yetimlerinin bu konuda tekrar rahatsız edilmemesi için ferman çıkarılmıştır¹⁰²⁷.

2.4.6.12. Yolculuk Esnasında Gerçekleşen Ölümler

Ticaret, hac yolculuğu, sefer, memleket ziyareti (sıla-i rahim) ya da ilim tahsili gibi sebeplerle asıl vatanları (kazaları, nahiyeleri, köyleri vs.) haricinde bir bölgede iken vefat edenlerin yanındaki eşyalarının ailelerine iade edilmesi gerekmiştir. Yaşadığı bölgenin haricinde bir yerde iken vefat edenlerin yanındaki para, hayvan ve mallara vefat hadisesinin yaşandığı yerdeki beytûmalci ve hâkim tarafından el konulması ve daha sonra gelen yakınlarına teslim edilmesi istenmiştir. Şayet yanında yoldaşı (refik, terfik) var ise eşyaların onlara da verilmesi uygun görülmüştür. Vefat edenin yanında yoldaşı olmasına rağmen beytûmalci ve hâkimin gereksiz yere müdahale ederek vefat edenin mallarına el koymaları şikâyet konusu olmuştur¹⁰²⁸.

Eğer kişi yoldayken hastalanıp öleceğine kanaat getirdiyse üzerindeki malları ailesine teslim etmesi için yanındaki kişilerden birine vasiyet etmiştir. Vasiyet edilen

¹⁰²⁶ BOA, SAD 1, 243/2.

¹⁰²⁷ BOA, SAD 2, 326/1.

¹⁰²⁸ Yanında yoldaşları olduğu halde seyahat ederken Amasya'da vefat eden Halil'in yanındaki at ve eşyalara beytûmalci ve hâkim el koyup vârisleri gelmezse atı ve eşyaları vermeyeceklerini söylemişlerdir. Halil'in ağabeyi Ahmet İstanbul'a giderek kardeşinin yanındakileri yoldaşlarına vermeyip zapt eden beytûmalci ve hâkimden şikâyetçi olmuştur. Vefat eden Halil'in nereli olduğuna ya da nereye gittiğine hükümde yer verilmemiştir. BOA, SAD 3, 12/2.

kişiler *vasi-i muhtar*¹⁰²⁹ ismiyle ölenin üzerindeki malları ailesine ulaştırmışlardır. Kanunların aksine bir durum meydana gelirse sorunlar mahkemeye taşınmıştır.

Yolculuk esnasında gerçekleşmiş ölümlerde, ölenin üzerindeki eşyalara, parasına ve hayvanlarına vefat hadisesine şahit olan birileri tarafından el konulduğu olmuştur. Böylesi durumlarla karşılaşan mirasçılar, mallara kimin el koyduğunu haber alıp ilgili kişi ya da kişileri divana şikâyet etmişlerdir¹⁰³⁰.

Miras işlemleri için giderlerken yolları Sivas eyaletinden geçen bazı kişiler, yolda bir takım mütegalibenin engeli ya da müdahalesi ile karşılaşmışlardır. Bu gibi durumlarda olayın geçtiği bölgenin kadısına hitaben yazılan hükümde olayın ayrıntılarına değinilip, bölgedeki görevliler tarafından davaların kanuna uygun bir şekilde görülmeleri istenmiştir¹⁰³¹.

Vasi-i muhtar tayin edilmiş kişiler üzerlerine düşen görevi yerine getirmelerine rağmen bazen bunlar da çeşitli sorunlarla karşılaşmışlardır. Divriği'nin Haraka köyünden Hacı Hızır ticaret için İstanbul'a gitmiş ve burada hastalanıp vefat edeceğini anlayınca yanındaki Halil'i vasi-i muhtar tayin etmiştir. Halil vasilik görevi gereği bunun üzerindeki murisleri olan Ümmü Gülsüm ve Fatma isimli kadınlara götürüp teslim etmiştir. Ancak aradan dört sene geçtikten sonra kadınların ikisi de vefat

¹⁰²⁹ Örnek kullanım için bkz. BOA, SAD 1, 123/2.

¹⁰³⁰ Şikâyetlerde ölenin yanındaki eşyalarına kimin el koyduğu bilgisine çoğunlukla yer verilmiştir. Aydın sancağı dekari başı olan Hacı Mustafa İran tarafına gitmek için yola çıkmış ancak Amasya'ya bağlı Gümüşabâd kazasının Hacılar köyünde vefat etmiştir. Hacı Mustafa'nın yanındaki eşyalarına Gümüşabâd kazası ahalisinden birinin el koyduğu bilinmekle birlikte şikâyette ismi açıkça yazılmamıştır (BOA, SAD 2, 106/4). Aslen Denizli'nin Ezine-i Lazikiyye kazasından olan ve uzun müddetten beri ilim tahsili aldığı Sivas'ta vefat eden Hasan Efendi'nin mirasına, vasisi ve ismi bilindiği halde hükümde yazılmamış (ma'lûme'l-esâmi) kişiler tarafından el konulmuştur (BOA, SAD 2, 432/4, 432/5). Sıla-i rahim için yola çıkan ve asıl istikameti belirtilmeyen Ali, Amasya'da bir anda hastalanıp vefat etmiştir. Yanındaki eşya ve paralarına hanın hancısı, kazanın beytülmal emini ve yeniçeri serdarı el koymuştur. Ali'nin kardeşi Mustafa kendisine teslim edilmesi gereken eşya ve paraları bunlardan istemesine rağmen vermemişlerdir. BOA, SAD 6, 75/1.

¹⁰³¹ Erzurumlu tacir Ahmet, Turhal'daki handa konakladığı sırada hastalanmıştır. Öleceğini anlayan tacir, yanındaki arkadaşı Mahmut'u kendisine vasi-i muhtar tayin ederek yanındaki eşyalarını İstanbul'daki ailesine iletmesini vasiyet etmiştir. Vasiyetinin ardından Ahmet vefat edince vasiyeti üzere Mahmut eşyaları alarak İstanbul'a gitmek üzere yola çıkmıştır. Amasya'da Turhal sâkinlerinden Hüseyin, Kalender oğlu Hacı Mehmet, Molla Baki oğlu Salih, Hacı Ebubekir ve Derviş isimli kişiler bunu alıp geri Turhal'a getirmişler ve bütün malları alıp Sivas'a götürmüşlerdir. Sivas beylerbeyine ve Turhal kazası naibine hitapla yazılan emirde durumun bölgede görülüp halledilmesi istenmiştir; BOA, SAD 1, 103/4, 104/4. Bir başka olayda da nereden geldiği belirtilmeyen Şerife isimli kadın Zile'ye gelip babasından intikal eden mirastan hissesini almış ve geri gitmek için yol çıkmışken, Zile Voyvodası olan Topal Torun Ağa kadının yanındaki katırlarına ve akçelerine el koyup kadın hapsedip zincirlemiştir; BOA, SAD 1, 109/1.

etmiştir. Bunların vefatından sonra kadınların mirasçıları Halil'in zimmetinde kadınların hakkı kaldığını iddia ederek hak talebinde bulunmuşlardır¹⁰³².

Dönemde meydana gelmiş seferler dolayısıyla sefere gidenin ya da geride bıraktıklarının ölümüyle ortaya çıkan miras davaları da kayıtlara yansımıştır. Canik sancağının Ökse kazasına bağlı Sarıcalı köyünde yaşayan Fatma Hatun'un eşi Ali, İran Seferi'nde vefat etmiştir. Mirası eşi Fatma ile vefat eden Ali'nin baba bir erkek kardeşleri Mehmet ve Ahmet'e intikal etmiştir. Ama Mehmet ve Ahmet mirasın tamamını zapt etmiş, Fatma'nın hissesini vermemişlerdir¹⁰³³. Amasya'ya bağlı Soruk köyünden Mehmet 1157 tarihli hükümde belirtildiğine göre seferde şehit olmuştur. Mirası eşi Hanife'ye ve kızına kalmışken, köyden Deli Ramazan isimli mütegalibe mirası fuzuli yere zapt etmiştir¹⁰³⁴.

2.4.6.13. Zaman Aşımı

Miras davalarının mahkemelerde görüşülmesine engel teşkil eden zaman aşımı süresi 15 senedir. Bu süreyi aşan miras davaları için artık mahkemeye başvurulmaması ve kadı tarafından da davanın dinlenmemesi istenmiştir. Mirasçılardan bazılarının miras paylaşımı üzerinden uzunca bir zaman geçtikten sonra tekrar mirastan hak talebinde bulunmaları böyle bir kural konulmasına sebep olmuş olmalıdır. Zira seneler sonra miras talebiyle anlaşmazlıkların yaşandığı davalara rastlanmaktadır¹⁰³⁵.

Davalarda sıklıkla "*bilâ özr-i şer'i (yasal bir gerekçe olmadan) on beş sene mürûr iden mirâs da'vasının istima'ı memnu' (dinlenmesinin yasak)*" olduğundan bahsedilmektedir¹⁰³⁶. Bu kanundan da anlaşılacağı üzere genel kabul edilen 15 yıllık zaman dilimi, yasal olarak özür kabul edilebilen bazı özel durumların olması halinde aşılmıştır. 15 yılı aşmış miras davalarının yeniden dinlenebilmesi için yasal gerekçe

¹⁰³² BOA, SAD 1, 123/2.

¹⁰³³ BOA, SAD 2, 6/3.

¹⁰³⁴ BOA, SAD 2, 115/1.

¹⁰³⁵ Sivas'tan Fatma Hatun vefat edince oğlu Hacı Osman çıkararak, 30 sene önce vefat eden dedesinden (annesinin babasından) intikal eden miras hakkının dayılarının zimmetinde kaldığı iddiasıyla, dayılarını fuzuli yere rahatsız etmiştir (BOA, SAD 2, 112/4). Ladik'ten Mehmet'in vefatının üzerinden 30-40 sene geçtikten sonra, kasabadan bazı kişiler birbirleriyle anlaşıp, kimisi davacı kimisi de şahit olup bununla aralarında halledilmemiş miras davası olduğu iddiasıyla, oğlu Seyyid Mustafa Alemdar'dan hak talebinde bulunmuşlardır. BOA, SAD 1, 279/3.

¹⁰³⁶ Miras davalarının dinlenmesi için azami sürenin 15 yıl olduğundan bahseden hükümler için bkz. BOA, SAD 1, 86/1, 133/3, 279/3. BOA, SAD 2, 316/2, 383/3. BOA, SAD 6, 33/4. BOA, SAD 12, 296/2.

olarak kabul edilen sebeplerden biri, vefat edenin ardında kalan çocuklarının küçük yaşta olmasıdır. Kendisine miras intikal eden bir yakını vefat ettiğinde sagir/sagire yani küçük yaşta olup hakkını arayacak durumda olmayan çocukların buluş çağına erdikleri zaman haklarını aramalarına müsaade edilmiştir. 15 sene geçmesine rağmen tekrar görüşülmesine karar verilen bir diğer sebep de miras taksiminde *gadr* olduğu yani haksızlık yapıldığı iddiasıdır. Davacı tarafın iddiasında ısrar etmesi sonucunda miras davasının yeniden görüşülmesine karar verilmiştir¹⁰³⁷.

15 senelik zaman aşımı süresini kendileri lehine kullanan mütegalibeler de olmuştur. Miraslarını zapt ettikleri kişilerin haklarını 15 sene boyunca vermeyip bu zaman dolduktan sonra da yasal süre geçtiği için dava edemeyeceklerini söyleyerek mirası tamamen zapt etmeye çalışmışlardır¹⁰³⁸.

Bazı davalarda da aileden ya da âhardan birinin tagallüben mirasın tamamını zapt etmesi ve mirasta hakkı olanlara geri vermeden vefat etmesi durumu yaşanmıştır. Mirası haksız yere zapt eden kişinin vefatı ile ölenin haksız bir şekilde ele geçirdiği miras, vârislerinden talep edilince, vârisler de “*Babamız yedinde bulduk*” ya da “*Zaman mürûr eyledi*” gibi bahanelerle geri vermemişlerdir¹⁰³⁹.

2.4.6.14. Miras Davalarının Soruşturulması ve Sonuçlandırılması

Sivas eyaletindeki miras davalarının büyük çoğunluğu tekrar mahalline sevk edilmiştir. Mahallinde incelenmesi istenen miras anlaşmazlıkları hakkında gerekli araştırmayı yapmak üzere bir zabıt görevlendirilmiştir.

Gerek aile içi miras anlaşmazlıklarında gerekse mütegalibelerin mirasa fuzuli müdahaleleri sonucunda mahkemelere yansımış davalarda iddiaları kesin bir sonuca bağlayabilmek için yardımına başvuru bazı bilirkişiler olmuştur. *Ehl-i vukûf*¹⁰⁴⁰ da denilen bu kişiler bölgenin ahalisi, ulema ve sulehâ (âlimler ve salihler) sınıfı ile cem‘i

¹⁰³⁷ Tokat’tan Hatice Hatun, hac yolunda vefat eden anne babasının mirasını kardeşi Hamide ile pay edip aradan 22 sene geçtikten sonra miras taksiminde *gadr* olduğu iddiasıyla mahkemeye başvurmuştur. Sivas beylerbeyi huzurunda yapılan yargılamada iddiasını ispat edemeyince aracılar vasıtasıyla 100 kuruşa sulh yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak yine de iddiasından vazgeçmemiştir. BOA, SAD 1, 133/3.

¹⁰³⁸ Bkz. BOA, SAD 1, 92/4.

¹⁰³⁹ Örnek durumlar için bkz. BOA, SAD 1, 89/2, 281/5. BOA, SAD 5, 76/2. BOA, SAD 12, 294/1.

¹⁰⁴⁰ Şer‘i hukuka göre bilirkişinin beyanı delildir. İkinci, *Osmanlı Hukuku*, s. 387.

gafir ve cem‘i kesir¹⁰⁴¹ olarak tanımlanan gruplarıdır. Ayrıca şuhud-ı udul da denilen güvenilir kişilerin şahitlikleri de pek çok meselenin çözülmesini sağlamıştır. Bunların verdikleri bilgilere güvenilmiş ve bunlardan gelen haberlere göre sonuca varılmıştır¹⁰⁴².

2.5. ALACAK VERECEK

Borç alıp verme sonucunda meydana gelmiş anlaşmazlıklardan kaynaklanan davalar Sivas eyaletinde en sık karşılaşılan sorunlar arasındadır. Nakit verilmiş paranın verilme sebebi Ahkâm Defterleri’ne kaydedilmiş hükümlerin çoğunda belirtilmemiştir. Ancak alacak verecek (*ahz û i ‘tâ*) ilişkisinin kimler arasında geçtiğine ve verilen borcun miktarına hemen her hükümde yer verilmiştir¹⁰⁴³.

Borç ilişkisinde bulunanların adlarının, görevlerinin, unvanlarının ve ikamet ettikleri yerin verilmesi, kadın-erkek, Müslim-gayrimüslim ve çeşitli kademelerdeki devlet görevlileri ile çeşitli unvanlardaki kişilerin, gerek yaşadığı bölge içerisinde ve gerekse bölgeler arası, yoğun bir şekilde borç ilişkisi içerisinde olduğunu ortaya çıkarmamıza olanak sağlamaktadır. Aynı şekilde borç miktarlarının belirtilmiş olması da kişilerin sermayeleri hakkında bilgi edinmemizi mümkün kılmıştır.

Miktarın açıkça belirtilmediği şikâyetlerde “*ma ‘lûme’l-mikdâr akçe*” ifadesi kullanılmıştır. Yani taraflar arasında bilinen borç miktarı şikâyette açıkça dile getirilmemiştir. Borçlar genellikle kuruş para birimi ile verilmiştir. Ancak bazı şikâyetlerde akçe ve altın olarak verilmiş borçlara da rastlanmıştır.

Tespit edilen en düşük borç miktarı Eğin’in Miçingah köyünden İbrahim’in, Eğin kazasından ismi yazılmamış bir kişiye verdiği 3 kuruştur. Borç alan kişi borcunu

¹⁰⁴¹ Cem‘i gafir ve cem‘i kesir kalabalık insan topluluğu anlamına gelmektedir. Bu kavram ile bir bölgede yaşayan halktan pek çok kişi kastedilmektedir. Özer Ergenç, “Toplumsal Düşünce Açıklama Kanalı Olarak Cemm-i Gafir ve Cem‘-i Kesir”, *XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010)*, IV. Cilt II. Kısım, Ankara, s. 1063.

¹⁰⁴² Amasya’da vefat eden Fatma Hatun’un evi miras olarak amcası Seyyid Hacı Ali’ye intikal etmesine rağmen Amasya’dan mirasla hiçbir alakası olmayan Hüseyin Efendi isimli kişi ev üzerindeki hak iddiasında uzun yıllar ısrar etmiştir. Bunlar defalarca (kirâren ve mirâren) yargılanmalarına rağmen bir sonuca varılamayınca mahallenin ulema ve suleha sınıfı ile cem‘i gafir ve cem‘i kesir olarak ifade edilen insan kalabalıklarına sual olunmuş ve onların verdikleri haberler ve ettikleri şahitlikler sonucunda evin Fatma Hatun’dan amcasına intikal ettiğine karar verilmiştir. BOA, SAD 2, 250/4.

¹⁰⁴³ Ahkâm Defterleri’nde şikâyetler yazılırken, çok sık olmamakla birlikte, kişi isminin açıkça yazılmayarak boş bırakıldığı örnekler mevcuttur. Ancak kişi ismi verilmese de kişiyi tanımlayıcı olarak ikamet ettiği yerin ismi ya da varsa aşiretinin, cemaatinin, kabilesinin adı gibi bilgiler belirtilmiştir.

ödemedi vefat edince terekesinden talep edilmiş, ancak terekeyi alan oğlu Mehmet Emin de 3 kuruşu ödemek istememiştir¹⁰⁴⁴.

Ahkâm Defterleri'ne kaydedilen şikâyetlerin genel bir özelliği olarak, hüküm içerisinde rakam kullanılmadan yazı ile yazılmış tarihlerde, tarihin son basamağı boş bırakılmıştır. Bu da olayın gerçekleştiği seneyi tam olarak öğrenmemize engel teşkil eden bir durumdur. Aslında her alacak verecek şikâyetinde borcun kaç senesinde alındığı bilgisine bir yer ayrılmıştır. Lakin 1155 (1742) olarak tarihlendirilmiş bir şikâyetinin içerisinde geçen “*bin yüz elli senesinden berü*” borcun tahsil edilemediğini ifade eden örnekte olduğu gibi tarihin son basamağı yazılmadığı için, borç alışverişinin (Hicri) 1151, 1152, 1153, 1154 senelerinden hangisinde gerçekleştiğini çıkarmak mümkün olamamaktadır. Nadir de olsa bazı şikâyetlerde borcun kaç senesinde verildiği ya da kaç senedir tahsil edilemediği bilgilerine yer verilmiştir. Tarih belirtilen şikâyetler arasında en uzun süre tahsil edilemeyen borç, Tokat Mevlevi Şeyhi Abdulahad'a aittir. Tokat halkından bazı kişilerden aldığı borçları ödemedi vefat eden Şeyh Abdulahad'ın mirasçıları, Şeyh Abdulahad'ın mallarını üzerlerine geçirerek borçlulara ödeme yapmamak için hileye başvurmuşlardır. H. 1168/M. 1754 senesinde verildiği söylenen borcun H. 1181/M. 1767 senesine ait şikâyetinde hala tahsil edilemediği görülmektedir¹⁰⁴⁵.

Tablo 18: Alacak Verecek Davaları¹⁰⁴⁶

Defter No ve Defterin Tarihi	Defterdeki Toplam Şikâyet Sayısı	Alacak Verecek Şikâyetlerinin Sayısı	Yüzde (%)
1 (1742-1744)	1340	171	% 12.7

¹⁰⁴⁴ BOA, SAD 1, 111/4.

¹⁰⁴⁵ BOA, SAD 12, 7/1. Bu örneğin haricinde tarih belirtilen başka birkaç alacak verecek şikâyeti daha tespit edilmiştir. Amasya'dan Emetullah Hatun, Hacı Mustafa'dan H.1152 senesinde 600 kuruş borç almıştır. Şikâyetin yapıldığı tarih ise H.1156'dır. Yani borcun dört senedir ödenmediği anlaşılmaktadır; BOA, SAD 1, 195-6. Sivas'tan Hacı Ahmet, Görenli Subaşı Ebubekir Ağa'ya verdiği 355 kuruşu sekiz senedir alamadığını söylemiştir. BOA, SAD 1, 213/4. Bir başka örnekte de İstanbul'dan Sarraf Binkos? ve şeriki Kazer'den 2353 kuruş borç alan Musa Bey'in 1172 senesinde aldığı parayı üç seneye yakın bir süre geçmesine rağmen ödemediği ifade edilmektedir; BOA, SAD 9, 14/2.

¹⁰⁴⁶ Bu tablo 1, 4, 9 ve 12 Numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri'ne göre hazırlanmıştır.

4 (1750-1752)	1251	135	% 10.8
9 (1761-1763)	1152	166	% 14.4
12 (1767-1774)	976	141	% 14.6
Toplam	4719	613	% 13

Borç anlamında *deyn* ve *karz* kelimeleri ile *deyn* kelimesinden türeyen *istidâne* ve *karz* kelimesinden türeyen *istikrâz* sözcükleri kullanılmıştır. Bu kelimelerin tamamı borç alma, borçlanma, ödünç alma anlamlarına gelmektedir. *Deyn* ile *karz* arasında kapsam açısından fark vardır. *Karz*, piyasada emsali (misli) bulunan bir malın daha sonra geri alınmak şartıyla başkasına verilmesidir¹⁰⁴⁷. *Deyn* ise en geniş anlamıyla namaz, oruç, hac gibi dinî borçları da kapsamakla birlikte, borçlar hukukunda, zimmette sabit olan ve alacaklıya ait bulunan her çeşit malı ifade etmektedir. Bu tanıma göre *deyn*, semen, ücret, haraç, cizye, zekat, nafaka ve diyet gibi her türlü malî borcu kapsamına almaktadır. Dolayısıyla *deyn* *karz* göre daha geniş kapsamlı bir anlama sahiptir¹⁰⁴⁸.

Borcun verilmiş yöntemi ile ilgili olarak *cihet-i karz-ı şer'i* ifadesi en sık kullanılan tabirdir. *Cihet-i şer'i* veya *cihet-i karz* şeklinde de ifade edilmiş olan bu kullanım, borcun yasal yollarla ve kanuna uygun bir şekilde verildiğini anlatmaktadır. *Cihet-i kefâletten*, *cihet-i mirastan*, *cihet-i havaleden* şeklinde borçlanma durumlarına da rastlanmıştır.

Alacak verecek işlemleri gerçekleştirilirken, işlemin yasal geçerlilik kazanması için temessük, memhûr (mühürlü) temessük, memhûr *deyn* temessükü, defter, imzalı defter, senet gibi kanıtlara ve evraklara gerek duyulmuştur. Temessük olmadan

¹⁰⁴⁷ H. Yunus Apaydın, "Karz", *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 520-521.

¹⁰⁴⁸ M. Akif Aydın, "Deyn", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 266/267.

verilmiş borçlara da rastlanmakla birlikte bunların oranı çok fazla değildir¹⁰⁴⁹. Osmanlı diplomatik dilinde borç verilmesi, borcun ödenmesi, bir şeyin teslim edilmesi veya teslim alınması gibi durumlarda karşı tarafa verilen belgeye temessük denilmiştir. Kullanıldığı yere göre başına ahidnâme temessükü, emr-i şerîf temessükü gibi ekler alan temessük kelimesi, borç ilişkileri çerçevesinde kullanıldığında da *deyn temessükü* olarak anılmıştır. Borç temessüklerine borcun miktarı, ödeme şartları, varsa taksit miktarı ile taksit tutarları ve borcun verildiği tarih muhakkak yazılması gerekmektedir. Kefil olması durumunda kefilin adına, ikamet yerine, mührüne ve imzasına da yer verilmelidir. Bir mal üzerinden alacak verecek işlemi gerçekleştiriliyorsa malın cinsi, miktarı, teslim tarihi ve teslim edecek kişileri belirtir şekilde temessük hazırlanmalıdır. Bütün işlemlerin sonucunda da borcun ödenmesiyle birlikte temessük iade edilerek hesabın kapatıldığı kabul edilmektedir. Senet ile temessük eş anlamlıdır ancak senet ilk devirlerde çok tercih edilen bir sözcük olmamıştır¹⁰⁵⁰.

Borç alıp verme esnasında hazırlanan evraklar, borcun tahsili sırasında kanıt görevi görmüştür. Alacağını tahsil edemeyen kişi, elindeki belgelere dayanarak (*ber müceb-i temessük* ya da *imzalu defter mücebince*) hakkını talep etmiştir. Taşındığı anlam ve önem nedeniyle kanıt niteliğine sahip temessüklerin, borcunu ödemek istemeyenler tarafından imha edilmeye çalışıldığına dair durumlara da rastlanmaktadır. 1748 senesinde Amasya kadısı olan Aksarayî Hacı Mehmet Efendi, Amasya halkından bazı kişilere 750 kuruş borç vermiş ve borcunu memhûr temessük ile belgelemiştir. Borç verdikten on-on beş gün sonra kadı'nın vefat etmesi üzerine, oğlu Mehmet ve diğer mirasçılar borç alanlardan borçlarını ödemeleri talebinde bulunmuşlardır. Borçlulardan Kasap Bekir'in oğlu Mehmet ve arkadaşları mahkemeyi basarak deyn temessüklerini ve kadı'nın şahsî mührünü zorla almış, temessükleri yırtıp mührü de kırarak bütün delilleri yok etmişlerdir. Kadılık mührüne de el koymuşlardır¹⁰⁵¹.

¹⁰⁴⁹ Hiç temessük olmadan (*bilâ temessük*) ya da borcun bir kısmını temessük ile belgelemeden (*haric-i ez-temessük*) para verenler de alacak hakları için mahkemeye başvurabilmişlerdir. Örnek bir davada, Tokat'tan Rukiye Hatun eşine temessük ile borç verdiği 1275 kuruştan başka haric-i ez-temessük olmak üzere 250 kuruş daha verdiğini söyleyerek, toplam 1525 kuruş eden paralarını alabilmek için eşini mahkemeye şikâyet etmiştir. BOA, SAD 1, 194/3.

¹⁰⁵⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, "Temessük", *DİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 413.

¹⁰⁵¹ BOA, SAD 4, 213/3.

Geri ödeme garantisi vererek borç alan kişiler, daha sonra borçlarını ödemekten (*edâ etmekten*) kaçınmışlardır. Alacaklı kişi elindeki belgeye (*temessük*) ek olarak mahkemeden hüccet-i şer'iyeye ve i'lâm-ı şer'i, Şeyhülislam'dan da fetvâ-yı şerîfe alarak tahsil hususundaki hakkını daha da kuvvetlendirmiştir. Ancak borçlu kişi “*te'allül ve muhalefet ve gadr sevdası*” içinde olduğundan kanuna aykırı bir şekilde (*bî-vech-i şer'î*) borcunu eda etmekte *inat*¹⁰⁵² etmiştir.

Alacaklı kişiler divana başvurmadan önce çoğunlukla olayı kendi aralarında halletmeye çalışmışlardır. Divana başvuran alacaklılar, kendilerinden borç alan kişiden daha önce defalarca talepte bulduklarını, mektup veya adam gönderdiklerini ifade etmişlerdir. Sorunlarını kendi aralarında halledemedikleri için de divana başvurmuş olduklarını belirtmişlerdir. Divana başvuran alacaklının başvurusu dikkate alınarak, borçlu kişiler yargılanmak üzere divana davet edilmişlerdir. Ancak borcunu ödememekte kararlı olanlardan bazıları bu daveti de dikkate almamışlardır. Yargılanmaktan kaçma (*mürâfa'âdan ibâ' ve imtinâ'*) ve mahkeme davetine (*davet-i şer'*) itaat etmeme çok karşılaşılan bir durum olarak tespit edilmiştir.

Divanda yargılanmayı kabul etmiş ve yargılanma sonucunda borçlu olduğu ispat edilip borcunu ödemesi gerektiği hususunda emir çıkarılmış bazı kişiler de çeşitli sebeplerle divan kararına uymamış ve borçlarını ödememişlerdir. Alacaklıyı oyalama ve borcunu geciktirme (*avk ve te'hîr*) ile çeşitli bahaneler öne sürerek borcunu ödememe en çok başvurulan yöntemler olmuştur.

Bahaneler genellikle açıkça dile getirilmeyip “*dürlü dürlü illet ve bahane ile*” şeklinde geçirilmiştir. Bahanesi belirtilmiş olan bazı davalarda kimisi “*Kah baharda ve kah güzün kendü âdemim ile irsâl eylerim*”¹⁰⁵³ diyerek alacaklıyı oyalamış ve vermek istememiştir. Kimisi de “*Bazı kimselerde hesabımız vardır*” diyerek başkalarında olduğunu iddia ettiği paralarını alamadığı için kendi borcunu ödeyemediğini bahane etmiştir¹⁰⁵⁴. Ödemesini geciktirme ve ödememek için bahaneler sunma haricinde borçlarını ödememe noktasında daha ileri gidenler de yalancı şahide, hileye ve sahte evraka başvurmuşlardır.

¹⁰⁵² Hükümlerde borcunu ödemeyen kişiler için borçlarını ödeme hususunda *inat* davrandıkları ifade edilmiştir.

¹⁰⁵³ BOA, SAD 4, 347/3.

¹⁰⁵⁴ BOA, SAD 4, 135/5.

Mahkemede görüşülüp karara bağlanan davaların sonucunda, alacaklı kişiye hüccet-i şer'iyeye verilmiştir. Ayrıca davaların tamamına yakınında davacıların ellerinde Şeyhülislam'dan alınmış fetvaları (fetvâ-yı şerîfe) vardır. Ancak alacaklının elindeki bütün kanıt, karar ve resmi evraklara rağmen, borçlu kişiler borcunu ödememekte ısrarcı davranmışlardır.

Borçlu kişiye bizzat kadı tarafından mektup gönderilip borcun ödenmesinin istendiği durumlar da olmuştur. Kadı tarafından yazılan ve *mürâsele*¹⁰⁵⁵ adı verilen kadı mektuplarının da borcun tahsili hususunda çok etkili olmadığı görülmektedir. Zira bazı olaylarda kadı tarafından gönderilen mektupların sayısının birden fazla (*mürâselât*) olduğu belirtilmiş, buna rağmen borçlu kişi borcunu edâ etmemiştir¹⁰⁵⁶.

Alacak verecek davalarının çoğunlukla olay mahallinde tetkik edilmesi uygun görülmüştür. Bölgedeki görevlilere sevk edilen davaların karar kısmında “*mahallinde şer'le görülmek için yazılmıştır*” ifadesi bulunmaktadır. Olayları mahallinde aydınlatmaları istenen görevliler en yüksek rütbeli vezir (vali) olabildiği gibi, başka bir mesele (*âhar husus*) için bölgeye görevlendirilmiş bir mübaşir tarafından olayın mahallinde incelenmesinin istendiği durumlar da mevcuttur. Bunlar haricinde zabıt, voyvoda, mirmiran, mütesellim unvanlı görevliler de alacak verecek anlaşmazlıklarını çözmeleri için görevlendirilmişlerdir¹⁰⁵⁷.

Alacak davalarında davanın genellikle olay mahallindeki mahkemede halledilmesi uygun görülmüştür. Kaza merkezlerinde, nahiye ve köylerde yaşanan borç davasının olayın yaşandığı mahalde halledilemeyecek kadar çetrefilli olması durumunda, dava Sivas eyaletinin en yetkili kişisi olan Sivas valisi huzuruna

¹⁰⁵⁵ Mürâsele mektuplaşma, haberleşme anlamına gelmekle birlikte kadıların yazdıkları mektuplar için de kullanılmaktadır. Şemseddin Sami, a.g.e, s. 1318.

¹⁰⁵⁶ Şikâyetlerde “... birkaç def'a mürâsele ile da'vet-i şer'î olundukda itâat etmeyüb ...” ifadelerine açıkça yer verilmektedir. BOA, SAD 4, 17/3. BOA, SAD 4, 34/3.

¹⁰⁵⁷ Alacak verecek davalarında çeşitli unvandaki görevlilerin görevlendirilebildiği ve bu sorunları çözmek için özellikle bazı görevlilere yetki verilmesi gibi bir durumun olmadığı görülmektedir. Yeniçerilerden kırk dört bölüğü odabaşı mütekahterinden olan Mustafa Odabaşı, orta malı (orta sandığı) parasından 100 kuruşu Amasya'dan Seyyid Mustafa isimli kişiye borç olarak vermiştir. Borcun tahsil edilememesi üzerine davanın zabıt tarafından görülmesi istenmiştir. (BOA, SAD 4, 210/4). Bir başka örnekte de Tokat'tan Şeyh Abdurrahman'ın 200 kuruş kıymetinde olduğunu belirttiği bir cilt Mushaf-ı Şerif ve bir cilt tefsir-i kadı kitabını Tokat'tan Seyyid İbrahim bin Mehmet isimli kişi almış ve geri vermemiştir. Bu olayda da zabıt tarafından olayın çözülmesi istenmiştir. (BOA, SAD 4, 332/1). Merzifon halkının bölgenin âyânı olan Hacı İdris'in zimmetindeki 300 kuruşu bir türlü alamamaları üzerine olayın görüşülüp paraların tahsil edilmesi için voyvoda görevlendirilmiştir. (BOA, SAD 1, 112/4). Taşabâd kazasından Hacı Mehmet'in kaza ahalileri zimmetlerinde olan alacaklarını tahsil edememesi üzerine olayla ilgili olarak mütesellim görevlendirilmiştir. (BOA, SAD 1, 162/4).

taşınmıştır. Burada da halledilemeyen davaların Asitane'ye kadar gidebildiği görülmektedir. Bazı kişilerin davalarının “*taşrada görülmeyüb huzur-ı asafide görülmelerini*” talep ettikleri durumlar da olmuştur. Bu davalarda genellikle taraflardan biri İstanbul'da ikamet etmektedir. İstanbul'dan Sarraf Anton, Merzifon'dan Seyyid Lütfullah Ağa'nın kefil olduğu bir borç ilişkisinden dolayı kendisine 2150 kuruş borcu olduğunu söylemiş ve borcunu ödemediği için şikâyette bulunmuştur. Lütfullah Ağa'nın kefilliği kabul etmemesi üzerine kefil olduğunu ispat için Anton'dan kanıt talep edilmiştir. O da bütün kanıtlarının İstanbul'da olduğunu söyleyerek tayin edilecek bir mübaşir ile Seyyid Lütfullah Ağa'nın İstanbul'a getirilmesini ve davanın orada görüşülmesini istemiştir.¹⁰⁵⁸.

Genel hatlarıyla ifade edilmeye çalışılan alacak verecek işlemleri, kendi içerisinde çok fazla ayrıntıyı barındırmaktadır. Tespit edilen bütün ayrıntılar alt başlıklar halinde ele alınmaya çalışılmıştır.

2.5.1. Borç İlişkilerinin Mahkemeye Taşınmasında Temel Sebepler

2.5.1.1. Vefat

Ahkâm Defterleri, borç tahsili esnasında bir sorunun ortaya çıkması üzerine mahkemeye başvurmuş insanların sundukları pek çok alacak verecek olayını ve şikâyetini barındırmaktadır. Borç ilişkilerinin mahkeme huzuruna taşınmış olmasındaki en büyük sebeplerden biri alacaklı veya borçlu kişinin vefat etmesi olarak tespit edilmiştir. Borçlu kişinin borcunu ödeyemeden (*kable'l-edâ*) ya da alacaklı kişinin verdiği parasını alamadan (*kable'l-ahz*) vefat etmesi durumunda muhatap vereseler haline gelmiştir.

Borcun ölen kişi üzerine sabit olduğunun kanıtlanması halinde, ölen kişinin terekesine el koyan (*vâzi'ü'l-yed iden*) vereseler, borcu ödemekle yükümlü tutulmuşlardır. Aynı şekilde bir kişinin ölmeden önce borç verdiği paralar da veresesine intikal etmiş ve mirasçılar vefat eden yakınlarından kendilerine kalan parayı alabilmek için yasal yollara başvurma hakkına sahip olmuşlardır.

Kişilerinin yakınlarının borçlu olarak vefat etmiş olduğu davalarda vereselerin çoğu borcu inkâr etmemiş ancak ödemek istememiştir. Çorum'dan Mihali oğlu Osman

¹⁰⁵⁸ BOA, SAD 12, 60/2

Paşa, Kapıcıbaşı Hacı İsmail'den 3500 kuruş borç almış ancak ödeyemeden vefat etmiştir. Osman Paşa'nın mirasını zapt eden oğlundan babasının borcu talep edildiğinde, borcu ödemekten kaçmış ve ödememek için bahaneler sunmuştur¹⁰⁵⁹.

Vefat eden kişinin çocuklarının küçük yaşta olması durumunda, çocukların haklarına sahip çıkmakla görevli vasi/vasiye atanmıştır¹⁰⁶⁰. Vasi/vasiye olan kişi, çocuklar adına mahkemeye başvurma ve çocuğa ölen yakınından miras olarak kalan paraları borçlulardan alma görevlerini de üstlenmiştir. Bunlar genellikle aile içerisinde birileri olmuştur. Baba vefat ettiyse anne, anne vefat ettiyse baba vasi/vasiye seçilmiştir¹⁰⁶¹. Ya da yine aileden erkek kardeş, kız kardeş, amca, büyükbaba gibi yakınlar tayin edilmiştir. Ancak akrabalık bağları belirtilmemiş olan vasi/vasiyeler de vardır.

2.5.1.2. Alacak İddiası

Alacak iddiasıyla insanları rahatsız eden kişiler mahkemeye şikâyet edilmişlerdir. Bu şikâyetlerde alacaklı olduğunu söyleyen kişinin iddiası, borçlu olduğu öne sürülen kişi tarafından kesinlikle kabul edilmemektedir. Zaten şikâyetler de borçlu olduğu iddia edilenler tarafından yapılmıştır.

Alacak iddiasıyla kişileri rahatsız etme sorunu şikâyet dilinde “*akçe mutâlebesiyle (talebiyle) te‘addî*” şeklinde ifade edilmiştir. Şikâyeti yapanlar öncelikle kimseye borcu ve kefaleti olmadığını dile getirmişlerdir¹⁰⁶². Buna rağmen kendilerine akçe mutâlebesiyle zulüm yapıldığını, kendilerinden haksız yere para talep

¹⁰⁵⁹ BOA, SAD 4, 121/5

¹⁰⁶⁰ Vefat edenin kayıp (mekûd) çocuğunun olması durumlarında vasi yerine kayyım ismi verilen kişiler kayıp çocuğun haklarını korumayı üstlenmişlerdir. Örn. bkz. BOA, SAD 2, 311/2.

¹⁰⁶¹ Yıldızeli kazasına bağlı Han-ı Cedid sâkinlerinden sabık Kethüdayeri Hacı Mustafa Ağa vefat edince eşi ve *eytâm-ı sigârının* anneleri Zeynep vasiyeleri olmuş ve eşinin, kaza ahalilerinin zimmetlerinde kalan alacaklarını yetimleri adına talep etmek için mahkemeye başvurmuştur. BOA, SAD 4, 215/1.

¹⁰⁶² Bu gibi belgelerin giriş kısmında suçlu olduğu iddia edilenlerin kimseye karşı bir suçu olmadığına dair birkaç kalıp kullanıma hemen her hükümde yer verilmiştir. Kalıplar genellikle şu şekildedir; “*bunlar kendü hallerinde ırzlarıyla mukayyed ve hilaf-ı şer‘-i şerîf kimesneye vaz u te‘addîleri olmayub bir vechle te‘addî ve rencide olunmak icab itmez iken*”, “*bu kendü halinde ırzıyla mukayyed ve hilaf-ı şer‘-i şerîf kimesneye vaz‘ ve te‘addî ve deyni ve kefaleti olmayub ve üzerine dahi şer‘an bir nesne sabit olmuş değil iken*”, “*bunlar kendi hallerinde olub hilaf-ı şer‘-i şerîf kimesneye vaz‘ ve te‘addîsi olmayub ve üzerlerine şuhud-ı udul ile şer‘an bir nesne sabit olmuş değil iken*”, “*bu kendü halinde olub hilaf-ı şer‘-i şerîf kimesneye vaz‘ ve te‘addîsi ve vereceği olmayub dahl icab itmez iken*”. Örnek kullanımlar için bkz. BOA, SAD 5, 28/3, 46/2, 63/2.

edildiğini söyleyerek, üzerlerindeki zulüm ve haksızlığın kaldırılması için emr-i şerif ya da hükm-i hümâyûn rica etmişlerdir.

Alacak iddiasında bulunan kişiler vefat ve seyahat gibi özel durumları kendilerine fırsat bilmişlerdir. Bazı kişiler yakın ya da uzak çevrelerinden birinin vefat haberini almalarının ardından ortaya çıkarak, ölenin kendisine borçlu olduğunu iddia edip terekeden ve vârislerden para talep etmişlerdir. Bazıları da çeşitli sebeplerle yaşadığı bölgenin dışına (diyâr-ı âhara) gitmiş kişilerin arkasından alacak iddiasında bulunarak gidenin yakınlarına borç iddiasıyla rahatsızlık vermişlerdir¹⁰⁶³.

Karşılarındaki kişiden hak iddia eden ve alacaklı olduğunu öne sürenler genellikle mütegalibe ve zorba kişiler olarak tanıtılmıştır. Bu kişilerin kendilerini haklı çıkarmak için çeşitli yollara başvurdukları görülmektedir. Başvurdukları yollardan biri *ehl-i örf* olarak anılan devlet memurlardan yararlanmalarıdır. Kanunlara aykırı bir şekilde davranan ve görevinin gereğini yerine getirmeyen ehl-i örften bazıları, rüşvet alarak ya da sebebi belirtilmeksizin suçlu kişiden taraf olmuş ve suçlunun lehine karar verilmesine sebep olmuşlardır. Devlet memurunun suçlu kişiye yardım ettiğinin dile getirildiği ancak yardım etmekteki amacının belli olmadığı durumlar fazladır. Ortada devlet memurunun desteği ve kararı olunca da davalar genellikle mütegalibe tabir olunan kişilerin lehine sonuçlanmıştır.

Alacak iddiasında olanların başvurdukları diğer bir yol da yalancı şahit (*şâhid-i zôr*) ile kendilerini haklı çıkarmaya çalışmak olmuştur. Yalancı şahitlik İslam dini tarafından kesinlikle yasaklanmış ve büyük günahlar arasında sayılmış¹⁰⁶⁴ olmasına rağmen sıkça başvurulmuş bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁰⁶³ Yeniil'den Zülfikar'ın yaptığı şikâyete göre bunun babası Abdulkadir'in vefat etmesi üzerine, Yeniil'den Hacer oğlu olarak tanınan Hacı İsa isimli kişi, babasının kendisine vereceği olduğu iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Ancak işin özünde babası Abdulkadir'in Hacı İsa'ya vereceği olmadığı gibi kaza hakkında 1100 kuruşluk alacağı vardır. Hacı İsa, Abdulkadir'in halktan alacaklarını gösteren defterini alıp saklamış ve kendisine borcu olduğu iddiasından da vazgeçmeyerek zorla terekesine el koymuştur; BOA, SAD 4, 163/5. Tokat'tan Menzilci Emin de, Tokat'tan Seyyid Salih'in vefat eden babasının kendisine 400 kuruş borcu olduğunu iddia ederek Salih'in babasından kalan dükkânı ve kendisinin bahçesini zapt etmiştir; BOA, SAD 4, 386/2. Darend'e den Ömer başka bir yerde iken Darend'e den Deli Bey oğlu Hasan, İbiş ve Sarı Ali isimli kişiler Ömer'in kendilerinden 300 kuruş aldığı iddia ederek Ömer'in abisi Derviş'e baskı yapmış ve Derviş'ten 300 kuruş almaya çalışmışlardır; BOA, SAD 12, 4/1.

¹⁰⁶⁴

Mütegallibelerin alacak iddiasında buldukları kişiye yaptıkları baskılar sonucunda zorla (*ikrâhen*) temessük alıp para tahsil etmeye çalıştıklarına da rastlanmıştır. Mağdur kişiler kesinlikle alacak verecek ilişkisi içerisinde bulunmadıkları halde, bir mütegallibenin zoruyla kendi elleriyle hazırladıkları borç temessükleri altına imza atmak zorunda bırakılmışlardır. Divana yansıyan bu tarz olaylarda iddianın asılsız olduğu ve zorla sahte temessük hazırlattırıldığı ispat edilmiş ise “*Bu makûle ikrâh-ı mugayyere ile (zorla değiştirilerek) ikrâr-ı deyn (borç itirafından bulundurmak) şer‘ân sahih değildir*” denilmiş ve mağdur kişinin lehine karar verilmesi sağlanmıştır¹⁰⁶⁵.

Alacak iddiaları sadece hiç yaşanmamış olaylar üzerinden cereyan etmemiştir. Bazı olaylarda da iki taraf arasında önceden borç ilişkisi gerçekleşmiş ve borç kapatılmış olmasına rağmen, alacaklı tarafın sonradan tekrar alacak iddiasıyla ortaya çıktığı da olmuştur. Eğin’in Sandık köyünden Mustafa, Eğin’den Süleyman ve onun kardeşinin oğlu Hacı İsmail’den 200 kuruş borç almıştır. Borç vaktinde eda edilmiş olmasına rağmen bunlar “*Bizim sende üç yüz kuruş alacağımız vardır*” diyerek tekrar alacak iddiasında bulunmuşlardır¹⁰⁶⁶.

Alacak iddiası ile ilgili toplumun her kesiminden şikâyetler gelmiştir. Hem gayrimüslimler hem de Müslümanlar alacak iddiasıyla karşı karşıya kalmışlardır. Alacak iddiasının Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında geçtiği olaylara da rastlanmaktadır.

2.5.1.3. Te‘allül, Gadr ve Eşkîyalık

Borçluların borçlarını ödememeleri genellikle “*vermekte te‘allül*” edildiği kelimeleri ile ifade edilmiştir. *Te‘allül* mazeret, bahane arama, yalandan bahanelerle bir işten kaçma anlamlarına gelmektedir¹⁰⁶⁷. Bunun haricinde borçlarını

¹⁰⁶⁵ BOA, SAD 12, 70/1.

¹⁰⁶⁶ BOA, SAD 4, 163/1.

¹⁰⁶⁷ Şemseddin Sami, a.g.e, s. 417.

ödemeyenlerin sergiledikleri davranışlar “*gadr*¹⁰⁶⁸, *iptal-ı hak sevdası*, *ekl û bel*¹⁰⁶⁹ *sevdası*, *muhâlefet*, *rencide* ve *te‘addi*¹⁰⁷⁰” olarak kabul edilmiştir.

Eşkîyalık diğer alanlarda olduğu gibi borç ilişkilerinde de kendisini göstermiştir. Maddî gücüne, eşkiyadan veya devlet memurlarından yandaşlarına dayanarak haksız yere para alma, borç iddiasıyla parasına ya da mülküne el koyma ve aldığı borcu geri vermeme olaylarına sıklıkla rastlanmaktadır. Tokat’tan Barzam isimli zimmi, Tokat’tan Ohanis’e 661 kuruş borç vermiştir. Geri talep ettiğinde ise, maddî gücü (*kuvvet-i maliyesi*) ve eşkiyadan yardımcıları (*hevasına tâbi‘ mu‘in-i kesîresi*) olması sebebiyle Ohanis ödeme yapmamıştır¹⁰⁷¹. Osmancık’tan Mehmet de, ehl-i örfden aldığı destek ile yine Mehmet isimli kişiden zorla ve gasben 150 guruş almıştır¹⁰⁷². Son örnekte bahsedilen ehl-i örfün yardımı ile alınan paralar, genellikle karşı taraf üzerine bir suç isnat edilerek cerime namıyla alınan paralar kategorisinde yer almaktadır.

Eşkîyalık ile para almaya çalışan bazı kişiler, mahkemeyi kendi lehine sonuçlandırarak yandaşlarının olduğu başka bir yerde yapabilmek için çaba sarf etmişlerdir. Ancak alacak davalarının çoğunlukla olayın yaşandığı mahalde görüşülmesi istenmiştir¹⁰⁷³. Tokat’tan Abraham ve oğlu Simon, “*altı yedi bin kuruş*” alacakları olduğu iddiasıyla Tokat’ta tüccar olan Dimitri’ye musallat olmuşlardır. Dimitri’nin şehir içinde yolunu keserek ve sürekli para talep ederek rahatsız etmişlerdir. Dimitri bunlarla mahkeme önünde yargılanmaya hazır olduğunu ifade etmektedir. Ancak onlar Tokat’ta yargılanmaya razı olmamış, kendi yandaşlarının bulunduğu başka bölgede mahkemeye çıkmak istemişlerdir. Fakat bu şekilde başka mahalde yargılanmanın (ihzâr) kanuna aykırı bir durum olduğu belirtilmiştir¹⁰⁷⁴.

¹⁰⁶⁸ Gadr kelimesi hainlik, merhametsizlik, zulüm, haksızlık, haksız yere zarar verme gibi çeşitli anlamlara gelmektedir. Şemseddin Sami, a.g.e, s. 962. Şikâyetlerde yapılan haksızlıkların sebebi *gadr sevdası* ya da *gadr murâd* olarak açıklanmış, çok fazla haksızlık ve zulüm yapıyor ise *gadr-ı külli* olarak ifade edilmiştir.

¹⁰⁶⁹ Parayı yemek, harcamak, yok etmek. Fehmi Yılmaz, a.g.e, s. 152.

¹⁰⁷⁰ Te‘addi kelimesi tecavüz, haddini aşma, gadr, zulüm, örf, adet ve kanun hududuna tecavüz, bu hududun haricinde hareket anlamlarına gelmektedir. Şemseddin Sami, a.g.e, s. 414.

¹⁰⁷¹ BOA, SAD 4, 244/2.

¹⁰⁷² BOA, SAD 12, 37/3.

¹⁰⁷³ Olayın Sivas eyaletinde gerçekleşmesine rağmen davanın İstanbul’da Rumili Kadıaskeri huzurunda görüşülmesi kararlarına da rastlanmaktadır. Bu hususta sarraflara özel haklar tanınmış, onların davalarının İstanbul’da görüşülmesi istenmiştir. Ayrıntılı bilgi bu bölümde sarraflar başlığında verilmiştir.

¹⁰⁷⁴ BOA, SAD 4, 351/2.

Verdikleri borcun kat kat fazlasını alarak ya da alacaklarına karşılık başka mülklere el koyarak zulme kalkışanlar da olmuştur. Eğin'den Mehmet, Abdurrahman'dan 3000 kuruş borç almıştır. Mehmet'in başka bir yere gitmesini fırsat bilen Abdurrahman, alacaklarının karşılığı olmak üzere, içerisindeki 2000 kuruş değerindeki eşyalarıyla birlikte Mehmet'in evine el koymuştur¹⁰⁷⁵. 1743 tarihli bir şikâyete göre Divriği'nin Pinkan köyünde yaşayan gayrimüslim reaya, Divriği'nin önceki serdarı Halil Ağa'dan 2500 kuruş borç almıştır. Halil Ağa verdiği borca karşılık bunlardan 20.000 kuruş almış ancak yine de yetinmeyerek senede üç dört defa 30-40 kişilik eşkıya grubu ile köye gelip reayanın eşyalarını ve yiyeceklerini de yağmalamıştır¹⁰⁷⁶.

2.5.2. Borç İlişkisinde Bulunan Kişilerin Statüleri

2.5.2.1. Kadın-Erkek

İncelediğimiz arşiv kaynaklarındaki alacak verecek işlemleri genellikle erkekler arasında vuku bulmuş olmakla birlikte, gerek Müslüman gerekse gayrimüslim kadınlar da borç para alıp verme faaliyetinde bulunmuşlardır.

Borç alan kadınların tespit edildiği şikâyetlerde, kadının borç alma sebeplerine çoğunlukla değinilmemiştir. Bu nedenle borç almaya neden gereksinim duydukları ya da aldıkları paraları ne için kullandıkları çıkarımını yapmak mümkün olamamaktadır. Ayrıca kadınların borç aldığı ve kendilerine ait sermayelerinden borç verdiği görülmekle birlikte, mahkemeye daha çok vefat eden yakınlarından kendilerine intikal eden borç paraları alabilmek için başvurdukları tespit edilmiştir.

Tablo 19: Borç Alan Kadınlar

Borç Alan Kadın	Borç Aldığı Kişi	Borç Miktarı
Niksar'ın Hangah mahallesinden	Niksar'ın Hangah mahallesinden Gedik-zâde Mehmet Ağa	150 kuruş

¹⁰⁷⁵ BOA, SAD 4, 290/2.

¹⁰⁷⁶ BOA, SAD 1, 154/1.

Ümmühan Hatun ve kızı Ayşe Hatun (BOA, SAD 1, 269/5)		
Amasya'dan Emetullah Hatun (BOA, SAD 1, 195/6)	Hacı Mustafa	400 kuruş
Tokat'ın Erdeli mahallesinden Manan (Nasraniyye) (BOA, SAD 9, 15/2)	İstanbul'dan Malhas (Zimmi)	1200 kuruş
İskilip'ten Emine Hatun (BOA, SAD 9, 209/1)	İskilip'ten Deli Mehmet Ağa	4000 kuruş
Sorgun'dan Ayşe Hatun (BOA, SAD 4, 384/2)	---	6500 kuruş
Eğın'den Abide Hatun (BOA, SAD 12, 279/4)	Eğın'den Hacı Ali	325 kuruş
Sivas'tan Zeynep Hatun (BOA, SAD 12, 131/5)	Sivas'tan Ali Bey	500 kuruş
Yeni-il'den Reyhan Hatun (BOA, SAD 12, 152/5)	Yeni-il'den Ferhat	950 kuruş

Kadının borç alma sebebinin belli olduğu bir davada, Sorgun'dan Ayşe Hatun gayrı resmî bir işini gördürmek için başkalarından borç almış olduğunu itiraf etmiştir. Bunun kocası bir sebepten ötürü ehl-i örf tarafından suçlu bulunarak hapis cezası ile cezalandırılmıştır. Bu durumu fırsat bilen Sorgun'a bağlı Karakaya köyünden Hacı Bekir, Ayşe Hatun'un yanına gelerek kendisine para verirse kocasını hapisten

kurtaracağını vaat etmiştir. Ayşe Hatun'da başkasından borç alarak buna nakit 6500 kuruş vermiştir. Hacı Bekir parayı aldıktan sonra ne Ayşe Hatun'un kocasını hapisten kurtarmış ne de aldığı parayı geri vermiştir¹⁰⁷⁷.

Borç alan kişinin Tokat'taki evinin satılarak borcunun kapatılması hakkında çıkarılan karar nedeniyle Sivas Ahkâm Defterleri'ne kaydedilen bir olayda da, Sadrazam Ağalarından Süleyman olarak tanıtılan kişi, İstanbul'da ikamet eden Nefise Hatun'dan “bir miktar” borç almıştır. Ancak Nefise Hatun'un da borç aldığı birileri vardır ve borcunu ödemesi için buna baskı yapmaktadırlar. Nefise Hatun da borcunu ödeyebilmek için Süleyman'a verdiği parayı talep etmiştir. Süleyman'ın aldığı parayı iade edecek durumu olmadığı için Tokat'taki evinin satılarak borcunun kapatılmasına karar verilmiştir. O anda İstanbul'da olan Süleyman'ın evinin satılması için de Tokat Voyvodası olan Müftü-zâde Ahmet görevlendirilmiştir¹⁰⁷⁸.

Eşler arasında temessük ile borç verildiğine dair örnekler de mevcuttur. Birbirlerine verdikleri parayı tahsil edemediklerinde kanıt olarak temessüklerini sunmuşlardır. Yine eşler arasındaki borçlar için de *cihet-i karzdan* ifadesi kullanılmıştır. Amasya mutasarrıfı Ebubekir Paşa, eşi Rabia Hatun'dan 6775 kuruş borç almıştır¹⁰⁷⁹. Budaközü kazasından Zeynep Hatun'da eşi İbrahim Bey'e 1000 kuruş borç vermiştir. Ancak eşi borcunu ödemedi vefat etmiştir. Terekesinden hakkını almaya çalışınca da eşinin kız kardeşi terekenin tamamını kabzederek Zeynep Hatun'un hakkını vermemiştir¹⁰⁸⁰. Tokat'tan Rukiye Hatun da eşi Sivasî Bostancıbaşı-zâde Seyyid Ahmet Bey'e önceki eşinden kendisine ve çocuklarına intikal etmiş olan paradan 1525 kuruş borç vermiştir. Bu parayı geri alamadığı gibi Seyyid Ahmet Bey'in başkasından faiz ile aldığı borçları ödeyememesi üzerine beş altı kese mücevherlerini de eşinin alacaklılarına rehin olarak bırakmıştır¹⁰⁸¹.

Tablo 20: Borç Veren Kadınlar

Borç Veren Kadın	Borç Verdiği Kişi	Borç Miktarı
Zeynep Hanım	Merzifon'dan Deli Hafız	12.500 kuruş

¹⁰⁷⁷ BOA, SAD 4, 384/2.

¹⁰⁷⁸ BOA, SAD 2, 398/4. Hükümde Süleyman'ın aslen Tokatlı olduğuna dair bir bilgi yoktur.

¹⁰⁷⁹ BOA, SAD 12, 68/3.

¹⁰⁸⁰ BOA, SAD 11, 2/2.

¹⁰⁸¹ BOA, SAD 1, 194/3, 197/3.

Amasya'dan Rabia Hatun (BOA, SAD 12, 68/3)	Amasya mutasarrıfı Ebubekir Paşa (zevc)	6775 kuruş
Eğın'den Saltana (Nasraniyye) (BOA, SAD 2, 27/2.)	Eğın'den Dimitri (Zimmi)	3270 kuruş
Tokat'tan Rukiye Hatun (zevce) (BOA, SAD 1, 194/3)	Sivasî Bostancıbaşı-zade Seyyid Ahmet Bey (zevc)	1525 kuruş ile 5-6 kese mücevher
Budaközü'nden Zeynep Hatun (zevce) (BOA, SAD 11, 2/2)	İbrahim Bey (zevc)	1000 kuruş
Yeniil'den Kezban Hatun	Hamza oğlu Ferhat	950 kuruş
Şerife Aişe ve Zeynep Hatunlar (zevceler)	Müteferrika Hasan Ağa (zevc)	800 kuruş
Eğın'den Ayşe Hatun	Eğın'ın Soran köyünden Yusuf	450 kuruş
Eğın'den Gülsüm Hatun	Eğın'ın Soran köyünden Papas Dimo	373 kuruş
Çorum'dan Hatice Hatun (BOA, SAD 2, 433/2)	Çorum'dan kardeşi Süleyman'a	250 kuruş
Tokat'tan Rabia, Şerife ve Kamile nam Hatunlar	Tokat Mevlevi Şeyhi Abdulahad	---

Sivas'tan Hamide Hatun (zevce)	Mustafa Ağa (zevc)	500 kuruş ve kılıç bahasından 100 kuruş
--------------------------------	--------------------	---

Kadınların bazı kişiler tarafından alacak iddiası ile rahatsız edilmesi de karşılaşılan durumlardandır. Alacak iddiaları genellikle vefat hadisesinden sonra ortaya çıkmıştır. Tokat'tan Zahide'nin eşi vefat edince Tokat'tan Hacı Hüseyin'in torunları gelerek büyük babalarının bunun eşinde alacağı olduğunu iddia etmiş ve zorla 110 kuruşunu almışlardır¹⁰⁸². Bir başka olayda da Ladikli olan Hacı Mehmet Ağa'nın Serdengeçti göreviyle İran seferine gidip seferde vefat etmesi üzerine, Ladik'ten ve buraya bağlı bazı köylerden birileri gelerek ayarladıkları yalancı şahitler ile Hacı Mehmet Ağa'nın eşi Alime ve kızları Zeliha, Fatma ve Emine'den alacak iddiasında bulunmuşlardır¹⁰⁸³. Kadınların alacak iddiası ile karşısındaki kişiyi zor duruma düşürdükleri de vakidir. Divriği'den Hacı Hasan, eniştesi Alemdar Hasan ve oğluna bir miktar borç vermiştir. Daha sonra borcunu geri talep ettiğinde Alemdar Hasan'ın eşi ve Hacı Hasan'ın kız kardeşi olan Raziye isimli kadın, vefat etmiş olan anne ve babasının mirasından kendi hissesinin tam olarak verilmediği gerekçesiyle eşinin borcunu ödemesine engel olmuştur¹⁰⁸⁴.

Kadınların dâhil olduğu borç ilişkilerinde dikkat çeken bir başka durum da, eşlerinin alacak verecek işlemleri nedeniyle onların mağdur duruma düşmüş olmalarıdır. Eşlerinin alacaklıları ya da borcunu ödemek istemeyen vereceklileri kadınları hapsedmiş ya da eşlerinin borçlarına karşılık kadınların mallarına el koymuşlardır. Tokat'tan Kasap Mehmet'in Tokat'tan Molla Mehmet'e olan 50 kuruş borcundan dolayı, Molla Mehmet bunun eşini ve çocuklarını hapsedip evlerine de el koyarak kendisine olan borçlarına karşılık evlerini 250 kuruşa başkasına satmıştır¹⁰⁸⁵. Bazı olaylarda ise eşinin alacaklıları tarafından kadınlar darp edilerek öldürülmüştür. Zile'ye bağlı İsa-yı Sagir isimli köyden İmam oğlu İbrahim'in köyden Seyyid Mustafa zimmetinde 100 kuruş alacağı vardır. Alacağını talep edince borcunu vermemek için

¹⁰⁸² BOA, SAD 1, 113/5.

¹⁰⁸³ BOA, SAD 1, 282/2.

¹⁰⁸⁴ BOA, SAD 4, 99/3.

¹⁰⁸⁵ BOA, SAD 1, 214/4.

eşi Şerife'nin köyden Kezban isimli bir kadının kuşağını çaldığı yönünde iftira atarak, Şerife'yi darp ederek öldürmüştür. Oğlu İmam Bekir Efendi'yi de yirmi iki gün hapsedirmiştir. Daha sonra da evlerindeki eşyalara ve hayvanlara da el koymuşlardır¹⁰⁸⁶. Eğin'den Antran isimli gayrimüslim kadın da eşine verdiği ve geri alamadığı borcuna karşılık eşinin olan evi, bağı ve çeşitli eşyaları 900 kuruşa satın almıştır. Aralarında yaptıkları anlaşmaya iki tarafta razı iken eşinin başka alacaklıları gelerek bunlara olan borcunu vermeden kaçtığı söyleyip kadının olan menzile el koymuşlardır¹⁰⁸⁷.

Tablo 21: Kadınların Alacak Verecek İlişisine Dâhil Olma Sebepleri

Alacak Verecek İlişisine Dâhil Olma Sebebi	Müslüman Kadın	Gayrimüslim Kadın	Toplam
Borç alma	4	1	5
Borç verme	8	2	10
Borç alan veya veren yakınının vefatı	31	8	39
Eşinin borçları	5	-	5
Alacak iddiasına maruz kalma	4	3	7
Kefalet	1	-	1
Toplam	53	14	67

2.5.2.2. Müslim-Gayrimüslim

Sivas eyaletinde Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında yoğun ilişkiler olduğu görülmektedir. İlişkilerinin temel sebeplerinden biri de borç para alıp verme

¹⁰⁸⁶ BOA, SAD 9, 115/5.

¹⁰⁸⁷ BOA, SAD 1, 31/2.

işlemleri olmuştur. Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterlerine yansıyan temel sorunlardan biri olan borçlanma konusu, Müslümanların ve gayrimüslimlerin gerek kendi grupları arasında ve gerekse bu iki grup arasında gerçekleşen olaylarla, dönem halkının önemli özellikleri arasında sayılabilecek bir niteliğe sahiptir.

Tablo 22: Borç Alıp Verenlerin Dini Grupları¹⁰⁸⁸

Borç Alıp Verenler	Adet	Yüzde (%)
Müslüman-Müslüman	404	% 72
Gayrimüslim-Gayrimüslim	80	% 14
Müslüman-Gayrimüslim	76	% 13,5

Gayrimüslimlerin en temel sorunları borç ilişkileri çerçevesinde olmuştur. Gerek kendi aralarında gerekse Müslümanlarla giriştikleri borç alıp verme hadiseleri neticesinde yaşadıkları sorunlar nedeniyle yaptıkları şikâyetlerin oranı yaklaşık % 40'a denk gelmektedir. Gayrimüslimlerle ilgili tespit edilen durumlarda 1 Numaralı defterde 85 şikâyetin 30'u, 4 Numaralı defterde 93 şikâyetin 32'si, 9 numaralı defterde 103 şikâyetin 41'i, 12 numaralı defterde 95 şikâyetin 48'i alacak verecek davalarıyla ilgilidir.

Gayrimüslimler ile borç alışverişinde bulunan Müslümanların çeşitli unvan ve statülerden kişiler oldukları görülmektedir. Hacı, Seyyid, Ağa, Bey gibi unvanlara sahip kişiler ve Sipahi, Voyvoda, Mültezim, Yeniçeri gibi görevliler gayrimüslimlerden borç almış ya da onlara borç vermiştir. Aşağıdaki tabloda borç alan veya veren farklı unvan ve meslekteki kişilerden bazı örnekler verilmiştir.

Tablo 23: Gayrimüslimler ve Müslimler Arasında Alacak Verecek İlişkileri

Borç Veren	Borç Alan	Borç Miktarı
Hacı Abdullah	Agob	13.500 kuruş
Kemah'tan Hacı Hüseyin	Merzifon'dan Abraham	190 kuruş

¹⁰⁸⁸ Tablodaki veriler 1, 4, 9 ve 12 numaralı Sivas Ahkâm Defterleri'ne göre hazırlanmıştır.

Amasya'dan Hacı Osman Bey (SAD 12, 46/1)	Tokat'tan Savi	5282 kuruş
Tokat'tan Dimitri	Tokat'tan Hacı Bekir	500 kuruş
Amasya'dan Hacı İbrahim (SAD 12, 153/1) veled-i	Bir re's köle bahasından 480 kuruş ve 27.000 dirhem harir
Binkus? ve Kazer	Yeniçeri serdengeçti ağalarından Çaka Bey-zâde Musa Ağa	2353 kuruş
Hancı Sinyas	Keşan-zâde Hacı Ahmet Ağa	1350 kuruş
Paskal ve İstefan	Köprülü-zâde vakfı mütevellisi Abdal Bey-zâde İbrahim Bey	7704 kuruş
Kirkor	Feyzullah Çavuş	5900 kuruş
Seyyid Mustafa	Aleksan ve Ohan	500 kuruş
Basin?	Tokat voyvodası Darendeli Hasan Ağa	1040 kuruş
Kazer	Amasya mutasarrıfı Memiş Paşa	2700 kuruş

2.5.2.3. Mesleki Açıdan

2.5.2.3.1. Devlet Görevlileri

Devlet görevlileri gerek kendi meslek grubundan kişilerle, gerek farklı meslek grupları ile ve gerekse halktan kişilerle aktif bir şekilde borç para alışverişinde bulunmuşlardır. Sipahi, yeniçeri, mültezim, kethüda, müderris, imam, zaviyedar gibi

görevlilerin yanı sıra vali, paşa, beylerbeyi gibi yüksek rütbeli görevlilerin de borç alıp verdikleri görülmektedir.

Tablo 24: Bazı Görevlerdeki Kişilerin Borç Alıp Verme Durumları¹⁰⁸⁹

Görevli	Borç Veren (Adet)	Borç Alan (Adet)	Görevli	Borç Veren (Adet)	Borç Alan (Adet)
Alaybeyi	-	2	Mültezim	1	2
Alemdâr	1	1	Müteferrika	15	-
Bayrakdâr	-	1	Mütesellim	1	2
Bedesten Kethüdası	1	-	Mütevelli	-	3
Beylerbeyi	-	1	Naib	1	1
Binbaşı	-	1	Paşa	1	2
Bölükbaşı	-	1	Rahtvânbaşı	1	-
Cebeciler Kâtibi	1	-	Sarrâcbaş	1	-
Çavuş	-	1	Serdâr	-	1
Çukadar	2	1	Serdengeçti	-	2
Dizdâr	-	1	Silahşör	3	-
Gedikli	3	-	Sipahi	5	1
Hatip	1	-	Surre Emini	1	-
Hazinedâr	-	1	Şehir Kethüdası	-	3
İmam	-	1	Teberdâr	1	-

¹⁰⁸⁹ Tablodaki veriler 1, 4, 9 ve 12 numaralı Sivas Ahkâm Defterleri'ndeki alacak verecek şikâyetlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Kadı	2	-	Ulemâ	2	-
Kapıcıbaşı	5	-	Vaiz	1	-
Kethüda	2	3	Vali	1	-
Kethüdayeri	2	1	Voyvoda	5	3
Menzilci	3	1	Yeniçeri	1	1
Mirahûr	1	-	Zabit	-	2
Mutasarrıf	3	8	Züema	3	-
Müderris	3	-			

Borç alan yüksek rütbeli kişilerden biri Amasya mutasarrıfıdır. Amasya mutasarrıfı Ebubekir Paşa, Daniş-zâde Seyyid Hacı İbrahim Efendi'den 1800 kuruş, Hacı Abdulkadir-zâde Seyyid Hacı Mustafa'dan 9300 kuruş¹⁰⁹⁰, Gürcü-zâde Halil Bey'den 950 kuruş¹⁰⁹¹, ayrıca zimmi taifesinden olan Avanis'ten 4520 kuruş, Vartan'dan da 4772 kuruş borç almıştır¹⁰⁹². Ebubekir Paşa, nakit olarak aldığı paraların haricinde Amasya'dan Selim-zâde Mustafa'dan ölçüğü beş kuruştan 800 ölçük buğday ve 180 kuruş değerinde iki adet katır almıştır¹⁰⁹³. Rahtvân-zâde Ahmet Bey'den de 30 kuruş değerinde tahtirevan, 500 kuruş değerinde beş adet kısrak, 200 ve 250 kuruş değerlerinde iki adet at ve nakit 250 kuruş olmak üzere toplam 1230 kuruş almış ve geri vermemiştir¹⁰⁹⁴.

Borç veren görevliler arasında müteferrikalar¹⁰⁹⁵, sipahiler ve voyvodalar öne çıkmıştır.

2.5.2.3.2. Esnaflar

Esnaflarla ilgili tespit edilen borçlanma olayları, devlet görevlilerinde tespit edilenin yoğun borç ilişkilerinin aksine genellikle meslekleriyle ilgilidir. Sürekli

¹⁰⁹⁰ BOA, SAD 12, 44/3.

¹⁰⁹¹ BOA, SAD 12, 69/1.

¹⁰⁹² BOA, SAD 12, 47/3.

¹⁰⁹³ BOA, SAD 12, 81/2.

¹⁰⁹⁴ BOA, SAD 12, 241/3.

¹⁰⁹⁵ Borç vermiş müteferrikalarla ilgili hükümler için bkz. BOA, SAD 12, 47/2, 161/2,3,4.

olarak halka borç verdiği tespit edilen belirli bir esnaf grubuna rastlanmamıştır. Borç alan veya veren bazı esnaflara nadiren tesadüf edilmiştir. Abacı olduğu belirtilen Mehmet, 1744 yılında Çorum'dan Hacı Ömer'den 500 kuruş borç almıştır¹⁰⁹⁶. İskilip'ten Nalband Ahmet Beşe kazadan Şahab oğlu Ömer'e 200 kuruş borç vermiştir¹⁰⁹⁷.

Esnaflar ürettikleri ya da pazarlamasını yaptıkları ürünü satmaları sonucunda almaları gereken parayı alamadıklarında mahkemeye başvurmuşlardır. Eğin'den Arpacı esnafından Mustafa Çelebi, sattığı arpanın karşılığı olan 145 kuruşu arpayı alan Mehmed Beşe'nin vefat etmesi nedeniyle vârislerinden talep etmiştir¹⁰⁹⁸.

Borç olaylarında en fazla adı geçen esnaf grubu Tokat'ta faaliyette buldukları belirtilen Kazgancı (Bakırcı) esnafıdır. Müslim ve gayrimüslim her iki kesim tarafından icra edildiği görülen¹⁰⁹⁹ bu meslektekilerin dâhil oldukları olaylar da meslekleri ile ilgili olmuştur. Sattıkları bakırın ücretini alamama ya da eksik ücret alma gibi olaylar sonucunda alacak talebi için şikâyetlerini sunmuşlardır.

2.5.2.3.3. Tüccarlar

Tüccarlarla ilgili alacak verecek olayları genellikle ticaretini yaptıkları ürünler hakkındadır. Elden borç verenler arasında tüccarlara nadiren rastlanmıştır. Tespit edilen bir örnek Tokat'ta Acem tüccarından Ağcan isimli zimminin Ovan? ve Hokas isimli zimmilere verdiği 628 kuruş¹¹⁰⁰ ile sınırlıdır.

Sivas eyaletinde Tokat ve Eğin kazaları ticaret ile öne çıkmıştır. Tokat'ın özellikle 17. yüzyıldan itibaren önemli ticaret merkezlerinden biri olduğu ve çeşitli ürünlerin üretilip satıldığı bir merkez olduğu bilinmektedir. Doğunun transit merkezlerinden biri olması sebebiyle de İran, Bağdat, Diyarbakır, İstanbul, İzmir, Sinop gibi yerlerden gelen kervanlar Tokat'tan geçmiştir¹¹⁰¹. Tokat'taki Voyvoda

¹⁰⁹⁶ BOA, SAD 1, 275/3.

¹⁰⁹⁷ BOA, SAD 12, 7/3.

¹⁰⁹⁸ BOA, SAD 9, 246/2.

¹⁰⁹⁹ Bir şikâyette mesleği icra edenler “*Medine-i Tokad'da vâki' Kâzgancıyân hirfeti ahâlisinden ma'lûme'l-esâmî ve'l-eşhâs müslimin ve zimmîler*” olarak belirtilmiştir. BOA, SAD 2, 5/3.

¹¹⁰⁰ BOA, SAD 1, 111/5.

¹¹⁰¹ Mehmet Genç, “17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, (Yay. Haz. Hayri Bolay, Mustafa Yazıcıoğlu ve diğerleri), Gelişim Matbaası, Ankara 1987, s. 145-169. Sevgi Aktüre, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi*, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, Ankara 1978, s. 145-153.

Hanı pek çok tüccarı ağırlamıştır ve Tokat pek çok ticari malın girdiği ve satıldığı bir merkez olmuştur. Voyvoda Hanı'nın yönetiminde Tokat Voyvodası'nın büyük oranda söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Voyvoda, hana girip çıkanları denetlemiş ve bir sorun çıkması halinde karar vermede yetkili olmuştur. 1743 yılında yaşanan bir olayda Diyarbakırlı tüccarlar Ömer Paşa ve Hacı Ebubekir kendi ticarî malları olan Hint ürünlerini Tokat'ta ve İstanbul'da satması için Hacı Süleyman'a verip onunla göndermişlerdir. Hacı Süleyman önce Tokat Voyvoda Hanı'na uğrayıp 17 yük miktarındaki ürünü handa bir odada bırakmış ve gerisini İstanbul'a götürmüştür. Ancak İstanbul'dayken vefat edince Tokat Voyvodası Tokat'taki handa ürünlerin olduğu odayı mühürleyip malları almak için gelenlere vermek istememiştir. Malların iadesi hususunda emir gönderilmesine rağmen Tokat Voyvodası emre de uymamıştır¹¹⁰².

Eğın'de de özellikle sarrafların yoğun bir şekilde bulunması bölgenin işlek bir ticaret merkezi olmasını sağlamış gibi görülmektedir.

Eğın kasabasından ticarete müşterek olan Aznavur ve Hanik isimli gayrimüslimler arasında vuku bulan alacak davasında, Hanik'in Aznavur zimmetinde 1700 kuruş ile 600 kuruş değerinde üç yüz metrelik setre ipeği alacağı olduğu belirtilmiştir¹¹⁰³.

Kasaplara hayvan toplayan ve satan tüccar olarak tanımlanan¹¹⁰⁴ celeb taifesinin yaşadığı bir sorun da divan kayıtlarına yansımıştır. Karayaka kazasının Zekiri köyünden celeb taifesinden Mustafa, Halil ve Hüseyin kendilerinin tedarik edip sattıkları koyunlardan bir kısmını Karayaka kazasındaki kasap esnafının aldıklarını, ancak koyunlardan zarar ettikleri gerekçesiyle kasapların ödeme yapmadıklarını bildirmişlerdir¹¹⁰⁵.

2.5.2.3.4. Sarraflar

Altını gümüş karşılığında satmak anlamına gelen *sarf* sözcüğünden türeyen sarraf kelimesi, çeşitli madenlerden yapılmış paraları değiştirme, bozma gibi işlemleri

¹¹⁰² BOA, SAD 1, 103/6, 124/2.

¹¹⁰³ BOA, SAD 4, 192/2.

¹¹⁰⁴ Fehmi Yılmaz, a.g.e, s. 92.

¹¹⁰⁵ BOA, SAD 12, 88/4.

yapan kişilere verilmiş bir isimdir¹¹⁰⁶. Osmanlı'da XV. yüzyıldan beri adlarına rastlanan sarraflar, Osmanlı içerisinde değişik isimde ve değerde pek çok paranın kullanılıyor olması nedeniyle farklı paraları alıp satmayı ve bu değişimi yaparken de kendilerine kâr elde etmeyi meslek haline getirmiş kişiler olarak tanımlanmaktadırlar¹¹⁰⁷. Sarraflarla ilgili yapılan bu tanımlara rağmen, Sivas eyaleti içerisindeki şikâyetlerde sarrafların borç para alıp verme işlemleriyle anıldıkları görülmektedir. Nadir de olsa borçlu sarraflara da rastlanılmış olmakla birlikte sarraflar genellikle borç veren kişi konumunda olmuşlardır. Kişilerin sarraflardan borç isteme sebepleri şikâyetlerde belirtilmemiştir. Ancak verdikleri borçların tutarları bazen çok yüksek meblağlara ulaşmıştır.

Sarraflar genellikle han olarak anılan yerlerde ikamet etmişlerdir. Tokat'ta Voyvoda Hanı (Taşhan) sarrafların ikamet için seçtikleri mekânlardan biri olmuştur¹¹⁰⁸. Hanların pek çok insanın gelip geçtiği işlek mekânlar olması dolayısıyla buralarda sarrafların daha çok kişiye ulaşmalarına olanak sağladığı kesindir. Ayrıca belirli mekânlarda bulunmaları ile de kolay ulaşılır olma amaçları güttükleri düşünülebilir.

Sivas eyaleti içerisindeki bölgelerde, özellikle Tokat ve Eğin kazalarında ikamet ettiği belirtilen Sarraf unvanlı kişilere sıklıkla rastlanmaktadır. Sarrafların müdahil olduğu şikâyetler de çoğunlukla bu iki bölgeden, özellikle de Eğin'den yapılmıştır.

Sivas eyaleti içerisindekilerle borç ilişkisinde bulunan sarrafların çoğu İstanbul'da ikamet etmektedir. Sivas eyaletinde yaşayan kişiler çeşitli işleri için İstanbul'a gittiklerinde İstanbul'daki sarraflardan borç almışlardır. Borç alanlardan bazıları anavatanlarına döndüklerinde borçlarını ödeyeceklerini söyleyip ödememiş, bazıları da sarraftan borç aldıktan sonra borcunu ödemediği kaçıp memleketine gelmiştir. İstanbul'a gidip sarraftan borç aldıktan sonra geri memleketine dönmeyi adet haline getirmiş kişiler olduğu da görülmektedir. "*Sarraflardan akçe alıp taşraya*

¹¹⁰⁶ Nebi Bozkurt, "Sarraflık", *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 162.

¹¹⁰⁷ Ali Akyıldız, "Sarraflık", *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 163.

¹¹⁰⁸ Sarraf taifesinden Eğinli Serkis'in Voyvoda Hanı'nda ikamet ettiği belirtilmektedir. BOA, SAD 5, 83/1. Kaynaklarımızda tespit ettiğimiz sarrafların İstanbul'da da Vezir Han, Kürkçü Hanı ve Yeni Han'da ikamet ettiklerinden bahsedilmektedir.

gitmek adât müste'mireleri olmağla” şeklinde tanıtılan kişiler birden fazla sarraftan aldıkları borçları ödemediği için memleketlerine firar etmişlerdir¹¹⁰⁹.

Bazı sarraflar da aslen Sivas eyaleti içerisindeki bölgelerden birinden olmalarına rağmen İstanbul'da ikamet etmişlerdir. Bunlar sıla-i rahim için Sivas eyaleti dâhilindeki anavatanlarına gidip gelme ihtiyacı duymuşlardır. Gidiş gelişleri esnasında da yolda kendilerine engel olunmaması hususunda yol izni istemişlerdir. Ayrıca *vatan-ı asliyyelerinde* dâhil olacakları herhangi bir dava olması durumunda, davanın Asitane'de görülmesi için de emir rica etmişlerdir. Devlet de bunu uygun bulmuş ve davalarının Asitane'de görüşülmesi yönünde emir ve fermân-ı alişân çıkarılmıştır¹¹¹⁰. Çıkarılan emir ve fermanlara her zaman uyulmadığı ve sarrafların sıla-i rahimleri esnasında alacak verecek sorunları yaşadıkları görülmektedir. Ancak karşılaşılan her sorundan sonra sarraflarla ilgili ferman ve emirler yinelenmiş, İstanbul'da ikamet eden sarrafların gittikleri yerlerde meydana gelen davalarının İstanbul'da görüşülmesi istenmiştir¹¹¹¹.

Tablo 25: Alacak Verecek İşlemlerinde Sarraflar

¹¹⁰⁹ Sivas'tan Mustafa bahsedilen kişilere bir örnektir. H.1153/M.1740 senesinde Asitane'ye giden Mustafa, burada Sarraf Matos ve Nikogos'tan 1750 kuruş borç almış ve memleketine döndüğünde geri ödeyeceğine dair taahhüt etmiştir. Ancak memleketine döndükten sonra parayı geri ödemiştir. Bunun üzerine Matos mahkemeye başvurarak Mustafa'nın "*Sarraflardan akçe alıp taşraya gitmek adât müste'miresi*" olduğunu belirterek Mustafa'ya verdiği paranın geri tahsilini talep etmiştir. Yapılan incelemenin sonucunda Mustafa'nın görevlendirilen bir Çavuş ile İstanbul'a getirilip yargılanması hakkında emr-i ali çıkarılmıştır. Ancak Mustafa, İstanbul'da yargılanmamak için çeşitli bahaneler öne sürmüş ve o da mahkemenin Sivas'ta yapılması yönünde tekrar emir çıkarttırmıştır. Fakat sarraflar tekrar mahkemeye müracaat ederek Divan-ı Hümayûn'daki Ahkâm kayıtlarını inceletmiş ve daha önce Asitane'de yargılanması gerektiği hususunda çıkarılan emri tespit ettirmişlerdir. Bunun üzerine Mustafa'nın yakalanarak olayın Asitane'de görüşülmesi hakkındaki emir yinelenmiştir. Ancak mütegalibeden olduğu belirtilen Mustafa yinelenen emr-i aliye de itaat etmemiştir. Sivas'a başka bir husus için gönderilen Dergâh-ı Mu'allâm Kapıcıbaşılarından Mühürdar Mustafa tarafından Mustafa'nın Asitane'ye getirilip yargılanması emredilmiştir. BOA, SAD 1, 155/1; BOA, SAD 1, 198/1.

¹¹¹⁰ Asıl vatani Eğin olan ve İstanbul'da ikamet eden Agob isimli sarraf, sıla-i rahim için vatanına gitmek istediğinde mahkemeye başvurarak yolda kendisine müdahale edilmemesi için hem yol izni çıkarttırmış hem de gideceği mahalde herhangi bir olay yaşaması durumunda davanın Asitane'de huzur-ı asafide görülmesi yönünde emr-i ali almıştır. BOA, SAD 2, 27/4.

¹¹¹¹ İstanbul'da sâkin Sarraf Kalyos, asıl vatani olan Eğin'e gitmeden önce, evvelki ziyaretlerinde alacak iddiası ve miras davası gibi asılsız şikâyetlerle uğraşmak zorunda kaldığını söyleyerek mahkemeye başvurmuştur. Başvurusu üzerine Eğin'e yapacağı sıla-i rahim ziyareti esnasında bir sorunla karşılaşması durumunda davanın bölgedeki mahkemede değil İstanbul'da görüşülmesi için fermân-ı alişân çıkarılmıştır. BOA, SAD 4, 54/1. Benzer bir talepte yine İstanbul'da sâkin Eğinli Sarraf Sinmos'tan gelmiştir. O da önceki ziyaretlerinde gerek Eğin'de ve gerek yol esnasında bazı eşirra kişilerin akçe davası ile üzerine musallat olduklarını söylemekte ve bu sefer gidişinde de aynı olayları yaşayacağını düşünmektedir. Sinmos için de "*bu misüllü eşirra ve da'vâcılar zuhûrunda olduğu mahallerde da'vâcılar istima' olunmayub Sad-ı Azâm huzurunda mürafaa' olunmak*" emri çıkarılmıştır. BOA, SAD 4, 256/1.

Borç Veren	Borç Alan	Borç Miktarı
İstanbul'dan Sarraf Azer ¹¹¹²	Sabıkan Amasya mutasarrıfı Memiş Paşa	2700 kuruş
Sarraf Bağdasar ¹¹¹³	Bozok'tan sabıkân Aksaray sancağı mutasarrıfı Mehmet Paşa	24.383 kuruş
Sivas'tan Sarraf Timur (BOA, SAD 1, 17/4)	Sivas'tan Ali Baba Zaviyesi'nin zaviyedârı Ali Ağa	400 kuruş
Sivas'tan Sarraf Şahin (BOA, SAD 1, 177/3)	Aşudi nahiyesinin kethüdasına 710 kuruş ve Bektaş'a 150 kuruş	860 kuruş
İstanbul'dan Sarraf Matos ve Sarraf Nikogos (BOA, SAD 1, 155/1)	Sivas'tan Mustafa	1750 kuruş
İstanbul'dan Sarraf Matos ve Sarraf Nikogos (BOA, SAD 2, 98/3)	Sabıkân Tokat voyvodası olan Seyyid Ahmet	5259 kuruş
İstanbul'da Vezirhan'da sâkin Sarraf Behresin	Amasya'dan Börk? Ağası Ali	190 kese akçe

¹¹¹² BOA, SAD 4, 133/4. Azer isimli Sarraf İstanbul'da ikamet etmektedir. Memiş Paşa ise eskiden Amasya mutasarrıfı olup şikâyetin yapıldığı dönemde Divriği'de yaşamaktadır. Divriği'de ikamet ediyor olması sebebiyle hüküm Sivas Ahkâm Defterleri'ne kaydedilmiştir.

¹¹¹³ Şikâyette Sarraf Bağdasar'ın nerede ikamet ettiğine dair bir bilgi verilmemiştir. BOA, SAD 4, 202/3.

Sarra Karir ve Serkiz	Divriği sâkinlerinden sabıkân Mardin Voyvodası Seyyid Süleyman Ağa ve el-Hac Mehmet Ağa	15.000 kuruş ¹¹¹⁴
İstanbul'dan Sarraf Bingus? ve şeriki Kazer	Divriği'den Dergâh-ı Mu'allâ yeniçerileri serdengeçti ağalarından Çaka Bey-zâde Musa Ağa	2353 kuruş
İstanbul'dan Sarraf Andon ve Kazer	Merzifon'dan Bıçakçı oğlu Lütfullah ve karındaşı İsa	3000 kuruş
İstanbul'dan Sarraf Kirkor ve Nikola ¹¹¹⁵	Tokat'tan Kasım Ağa-zâde Ahmed Ağa	4500 kuruş
İstanbul'dan Sarraf Nikogos ve şeriki Marduros (BOA, SAD 5, 60/1)	Sivas'tan Hacı Halil	1050 kuruş
İstanbul'dan Sarraf Mardıros ve şerikleri Simon ve Kigork (BOA, SAD 5, 62/3)	Eğir sâkinlerinden Tosyalı oğlu Mustafa Ağa	3600 kuruş
İstanbul'dan Sarraf Mardıros ve şerikleri Simon ve Kigork (BOA, SAD 5, 63/1)	Arapgir'den Hasan Bey	1624 kuruş

¹¹¹⁴ Sarrafların ikamet ettikleri bölgenin belirtilmediği bu şikâyette, belirtilen borç miktarı borçluların aldıkları asıl borçtan baki kalan kısım olarak verilmiştir. Asıl aldıkları borcun miktarı belirtilmemiştir. BOA, SAD 4, 389/4.

¹¹¹⁵ BOA, SAD 12, 9/2. Bu şikâyette bahsedilen sarraflar aynı zamanda Darbhane-i Amire sarrafi olduklarını belirtmişlerdir.

Sayıları çok fazla olmasa da borç almış olan sarraflara da rastlanmaktadır. Tespit edilen borçlu sarraflardan biri o dönemde Sivas valisi olan Abdi Paşa'nın sarrafları oldukları belirtilen Davud ve Bogos'tur. Bunlar "*Hevâcegân-ı Divan-ı Hümâyûnum'dan sabıkân Kethüdâ-yı Sadr-ı Azami Kâtibi olan Süleyman Penah ve zevcesi Zeliha Hatun ve Mektûbî Sadr-ı Azami'den Yusuf*" isimli kişilerden 14.000 kuruş borç para almışlardır. Sivas Valisi Abdi Paşa'ya yanındaki sarrafları tayin edilen mübaşir ile birlikte İstanbul'a göndermesi için iki defa emr-i şerîf yazılmıştır. İlk emr-i şerifin uygulanmasına ihtimam göstermeyen vali, ikinci emr-i şerifte sert bir şekilde ikaz edilmiş ve sarrafları göndermesi emredilmiştir¹¹¹⁶. Bir başka borçlu sarraf da Tokat'ta Voyvoda Hanı'nda ikamet eden Eğinli Serkis'dir. Sarraf Serkis Tokat'tan Hasan isimli kişiden 3000 kuruş borç almıştır. Daha sonra kâh Erzurum'a ve kâh Bağdat'a firar ederek borcunu geri ödemekten kaçmıştır¹¹¹⁷.

Sarraflar sadece borç para verme işlemlerinde öne çıkmamışlardır. Çeşitli vergilerin peşin ödemesinin sarraflardan karşılandığı da olmuştur. Verginin iltizamını üstlenen kişi (mültezim) sarraftan borç talep etmiştir. Aldığı para ile de verginin ilk taksitini ya da tamamını peşin ödemiştir. Ancak sarraflardan aldığı parayı çeşitli sebeplerle geri ödeyememeleri şikâyet sebebi olmuştur. Tokat'ın H. 1165/M. 1751 senesine ait cizyesini iltizam eden Ferhat Ağa, cizyenin tutarını ödemek için İstanbul'dan Sarraf Agob'dan borç almıştır. Ancak borcunu geri ödeyemeden vefat etmesi üzerine sarraf mağdur duruma düşmüş ve vereselerinden para talebinde bulunmuştur.

*"Sivas sâkinlerinden Ferhad Ağa dimekle ma'rûf kimesne 1165 senesine mahsûben Eyâlet-i Sivas cizyedârından nefis-i Tokad cizyesini iltizâm idüp cizye-i mezbûru peşinen vermek üzere bir küt'a temessük ile sekiz bin dört yüz guruş ve yine sene-i mezbûrda Amasya'nın Divan-ı Harir mukata'ası iltizâmı için dahi bir küt'a temessük ile iki bin yedi yüz seksen sekiz guruş sarraftan istidâne idüb meblâğ-ı mezbûru kable'l-edâ merkûm Ferhad fevt olub..."*¹¹¹⁸.

Sarrafların bizzat kendileri de iltizam işini üstlenmişlerdir. Sarraf Matos ve Sarraf Nikogos, Gedikçubuk kazasına bağlı Arıklar, Köçekli, Mühenna ve Cihanlubeli

¹¹¹⁶ BOA, SAD 12, 63/2.

¹¹¹⁷ BOA, SAD 5, 83/1; BOA, SAD 5, 84/2.

¹¹¹⁸ BOA, SAD 4, 373/3; BOA, SAD 4, 376/4. Bu davada Sarraf Agob'un davanın Asitane'de görülmesi isteğine karşılık, bölgeye mübaşir tayin edilmesine ve olayın mahallinde görülerek söz konusu borcun vereselerden tahsil edilmesine karar verilmiştir.

köylerini, köylerin malikâne mutasarrıfı olan Seyyid Mustafa'dan üç seneliğine iltizam etmişlerdir¹¹¹⁹.

2.5.3. Bölgeler Arası Alacak Verecek İlişkileri

Alacak verecek ilişkileri sadece kişinin yaşadığı çevre ile sınırlı kalmamış, gerek yakın bölgelerindeki ve gerekse konum itibariyle uzak sayılabilecek İstanbul gibi şehirlerdeki kişiler ile de borç alıp verme olayları yaşanmıştır. Alacak verecek ilişkilerinde aile içerisinde gerçekleşen borçlanmalar olduğu gibi, bireylerin yaşadıkları şehir, kaza, köy içerisindekilerle veya yaşadıkları yerleşim yerlerine yakın bölgelerdeki diğer kişiler ile geniş çaplı bir borçlanma ağı oluşturmuş oldukları görülmektedir.

Baba oğul, karı koca, abi kardeş gibi aile fertleri arasında gerçekleşen borç ilişkileri de mevcut olmakla birlikte bunların defterlere yansıyan oranları çok fazla değildir. Aile içerisinde verilen borçlarda da şer'î yollar izlenmiş, borcun *karz-ı şer'î* olarak verildiği belirtilmiştir. Tokat'tan Kevork isimli zimmi kardeşine 6000 kuruş borç vermiştir. Kardeşi borcunu ödemediği için ölünce mirasına sahip olan kardeşi kızı Nigoy'dan talep etmiş, o da sadece 1000 kuruşunu vermiş ancak paranın kalan kısmını vermemiştir¹¹²⁰.

Tablo 26: Kişiler Arası Borç İlişkilerinin Bölgelere Göre Dağılımı¹¹²¹

Alacak Verecek İlişkisinde Bulunanlar	Adet	Yüzde
Aile İçerisinde	22	% 3,7
Aynı Yerleşim Yerinde	404	% 68,4
Yakın Yerleşim Yerleri Arasında	54	% 9
Şehirler Arasında	109	% 18,5

¹¹¹⁹ BOA, SAD 1, 230/2. BOA, SAD 1, 231/5.

¹¹²⁰ BOA, SAD 9, 364/2.

¹¹²¹ Tablodaki veriler 1, 4, 9 ve 12 numaralı Sivas Ahkâm Defterleri'ne göre hazırlanmıştır.

Şehirlerarası alacak verecek işlemleri genellikle sarraflar ya da devlet görevlileri ile yapılmıştır. Çeşitli işleri için İstanbul'a gidenler sarraflardan borç almışlar, aldıkları paraları geri ödemediklerinde de sarraflar tarafından şikâyet edilmişlerdir¹¹²². Devlet görevlilerinin dâhil olduğu borç ilişkileri ise iki türlü gerçekleşmiştir. Birincisinde görevliler görev yaptıkları yerdeki halka borç vermiş ya da halktan borç almışlardır. Bunlar küçük meblağlı sıradan borçlanma ilişkileridir. Görev yerlerinin değişmesi sonucunda da alacaklı ve verecekli iki farklı şehirde ikamet eder duruma gelmiştir. İkinci grup davalar ise Osmanlı sarayı anlamında kullanılan¹¹²³ “*Dergâh-ı Mu‘alla*” çalışanlarının devlet tarafından bir vazife ile Sivas eyaletine gönderilmeleri sonucu gittikleri bölgedeki halkla borç ilişkisinde bulunmalarıyla oluşmuş davalardır. Görevli olarak gelen ve borç alıp veren görevlilerin başında *kapucubaş*ılar gelmektedir.

İstanbul'da ikamet ettiği halde kendisinden borç alınan görevliler kapıcıbaşılarla sınırlı kalmamıştır. Sivas eyaletinden bazı kişiler İstanbul'dan çeşitli unvandaki görevlilerle temasa geçme imkânı bulmuşlardır. Örneğin, İstanbul'dan yeniçeriler ağasının sarrac başı ve rahtvan başı¹¹²⁴ olan Bekir ve Ahmet isimli kişiler, Tokat'ın Almuslu köyünde yaşayan İdris Çavuş'a 525 kuruş borç vermişlerdir¹¹²⁵.

Başka şehirde yaşanan bir borçlanma hadisesinin çeşitli sebeplerle Sivas eyaletindeki bir yerleşim yeri ile ilgili hale gelmesi, şikâyetin Sivas Ahkâm Defterleri'ne kaydedilmesine neden olmuştur. İstanbul'da ikamet eden Artin ve Agob isimli zimmiler, yine İstanbul'da yaşayan Aleksan isimli zimmiye 4500 kuruş borç vermişlerdir. Aleksan borcunu ödemediği için “*Tokat'ta işim vardır*” diyerek Tokat'a firar etmiş ve izini kaybettirmiştir. Aleksan'ın Tokat ve Eğin civarlarında gezindiği

¹¹²² Sarraflarla ilgili alacak verecek işlemleri bu bölümde sarraflar başlığı altında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

¹¹²³ Fehmi Yılmaz, a.g.e, s. 130.

¹¹²⁴ Raht değerli maden ve taşlarla süslenmiş kıymetli eyer, at takımı anlamına gelmektedir. Bunların Padişah'a ait olanlarına ve Has ahırda muhafaza edilenlerine de Rahtvân-ı Hümâyûn adı verilmektedir. Fehmi Yılmaz, a.g.e, s. 536. Sarrâc da koşum, eyer vb. hayvan takımı yapan ve satan kişidir. Fehmi Yılmaz, a.g.e, s. 569.

¹¹²⁵ BOA, SAD 4, 315/3.

haberlerini almalarından dolayı Aleksan'ın bulunduğu mahalde yakalanarak yargılanmak üzere İstanbul'a havale edilmesini talep etmişlerdir¹¹²⁶.

2.5.4. Vekillik ve Kefillik

2.5.4.1. Vekillik

Borç veren kişi kendi adına borcu tahsil etmesi için birini vekil tayin edebilmiştir. Bazı davalarda vekillerin isimleri açıkça belirtilmiş bazılarında ise alacaklı kişinin hakkını tahsil etmesi için tarafından tayin edilmiş bir vekili olduğu bildirilmiş, ancak vekilin adına açıkça yer verilmemiştir. Çok sık olmamakla birlikte, gayrimüslim birinin Müslümanı ya da Müslüman birinin gayrimüslimi vekil tayin ettiği örnekler de mevcuttur. Tokat'tan Katoz? isimli zimmi, ticaretini yaptığı ürünleri satması için Mustafa'yı vekili yapmıştır¹¹²⁷. İstanbul'da ikamet eden Azer isimli gayrimüslim sarraf, borç verdiği parayı tahsil etmesi için ismi yazılmamış Müslüman bir kişiyi vekil tayin etmiştir¹¹²⁸.

Kendisi adına borç alması için birini vekil tayin edip para istetenler de olmuştur. Yeniil'den Türkmen Pehlivanlı cemaatinden Veli, yine cemaatten Hüseyin'den borç alması için kendi yerine Vahab'ı göndermiştir. Vahab'da gidip Veli'nin namına Hüseyin'den 1600 kuruş borç istemiştir. Hüseyin'de parayı borç olarak vermiştir. Ancak daha sonra Hüseyin gelerek parayı Vahab'a verdiğini, bu nedenle ondan alacağını söyleyerek sürekli Vahab'ı rahatsız etmiştir¹¹²⁹.

Hem borç vermiş hem de borç almış olanlar tayin ettikleri vekilleriyle ahaliye verdikleri borçları toplatıp sonra da kendi aldıkları borçları dağıttırmışlardır. Molla Mehmet ve Hacı Mustafa borç verdikleri kişilerin zimmetindeki alacaklarını tahsil etmek ve topladığı parayla da borçlarını eda etmek üzere Merzifonlu Ebubekir Ağa'yı görevlendirmişlerdir. Merzifonlu Ebubekir Ağa alınacak paraları alıp ödenecekleri de ödedikten sonra geriye kalan 449 kuruşu bunlara teslim etmiştir¹¹³⁰.

Vekillik uygulamasında bazı sorunlar yaşanmıştır. Eğin'den Onan isimli zimmi, ticaretle uğraşan amcası Hanik'in vekâlet vermesi ile amcasının Aznavur isimli

¹¹²⁶ BOA, SAD 9, 135/1.

¹¹²⁷ BOA, SAD 1, 87/4.

¹¹²⁸ BOA, SAD 4, 133/4

¹¹²⁹ BOA, SAD 2, 71/5.

¹¹³⁰ BOA, SAD 1, 68/3.

zimmi zimmetindeki alacaklarını tahsil etmek için gönderilmiştir. Vekâleti gereği amcasının alacağını tahsil eden Onan, paraları getirip amcasına teslim etmiştir ve teslim ettiğine dair amcasından hüccet almıştır. Ancak amcası Hanik'in ölümünü fırsat bilen amcasının çocukları, Onan'ın Aznavur'dan tahsil ettiği paraları babalarına tahsil etmediklerini söyleyerek Onan'dan para talebinde bulunmuşlardır¹¹³¹.

2.5.4.2. Kefillik

Borç verenler alacaklarını tahsil etme esnasında yaşayabilecekleri sıkıntılara karşı borç verdikleri kişiden kefil talebinde bulunabilmişlerdir. Kefalet uygulamasına her işlemde başvurulduğuna dair açık bilgi mevcut değildir. Kefiller aile içerisinde birileri olabildiği gibi yaşanan bölgeden birilerinin de kefil oldukları durumlara rastlanmaktadır.

Aile efradından birinin/birilerinin borca kefilliği olması durumunda, borçlunun vefatı ile birlikte borçlar hem kefil hem de vâris olan kişiye/kişilere intikal etmiştir. Örneğin Bozoklu Mehmet Paşa'nın Sarraf Bağdasar'a olan borcu, hem kefilleri hem vârisleri olan erkek kardeşlerine yüklenmiştir¹¹³².

Bir köyden ya da kazadan birbirlerini tanıyan kişilerin karşılıklı olarak birbirlerine kefil oldukları da görülmektedir. Mecitözü kazasında yaşayan Mustafa, Mehmet, Şaban, İbrahim, diğer Mehmet, Murat, Ali, diğer Şaban, Halil ve diğer Halil isimli kişiler birbirlerine karşılıklı olarak kefil olarak Zile Voyvodası Seyyid Hasan'dan borç para almışlardır¹¹³³. Benzer şekilde Gümüş kazasına bağlı Arab Hacı köyünden iki kişi kılıç ücretinden dolayı karşılıklı olarak birbirlerine kefil olup, Sivas'tan Hasan isimli kişiden bir defa 50 kuruş, bir defa da 20 kuruş olmak üzere toplamda 70 kuruş borç almışlardır¹¹³⁴.

Alacaklı kişi borç verdiği kişiden parasını alamadığında kefilden talep etmiştir. Ancak bazı durumlarda kefillerin kefil oldukları borçları ödemedikleri görülmektedir. Bir kefalet davasında Gedegra'dan Hacı Mehmet ve ismi belirtilmeyen diğer iki kişinin, kefil oldukları borç nedeniyle (*cihet-i kefâletten*) 1000 kuruş ödeme yapmaları gerekmektedir. Ancak kabul ettikleri kefilliğin gereğini yerine getirmeyerek borcu

¹¹³¹ BOA, SAD 4, 192/2.

¹¹³² BOA, SAD 4, 202/3.

¹¹³³ BOA, SAD 4, 198/5.

¹¹³⁴ BOA, SAD 4, 202/2.

ödemekten kaçmışlardır¹¹³⁵. Sivas'tan Kasım, kefilliği nedeniyle kendisine borçlanan Bey Mustafa ile uzun süren bir alacak davasını halledemediği için divana başvurmuştur. Kefil olduğu borçtan dolayı H. 1174/M. 1760 senesinde Kasım'a 100 kuruş ödemesi gereken Bey Mustafa, H. 1181/M. 1767 senesine gelindiğinde hâlâ borcunu ödemediği için şikâyet edilmiştir¹¹³⁶.

Kefilliğini inkâr eden kişiler de olmuştur. Böylesi davalarda da alacaklıdan kanıt talep edilmiştir. İstanbul sâkinlerinden Sarraf Anton, Merzifon'dan Seyyid Lütfullah Ağa'da cihet-i kefâletten 2150 kuruş alacak hakkı olduğu iddiasıyla şikâyette bulunmuştur. Ancak Seyyid Lütfullah Ağa kefilliği kabul etmemiştir. Bunun üzerine Anton'dan ispat talebinde bulunulmuştur. Anton'da şahitlerinin İstanbul'da olduğunu bu nedenle tayin edilen bir mübaşir ile Seyyid Lütfullah Ağa'nın İstanbul'a getirilmesini rica etmiştir. Anton'un isteği kabul edilmiş ve Seyyid Lütfullah Ağa'yı alıp İstanbul'a getirmesi için bir mübaşir Merzifon'a gönderilmiştir. Mübaşir Merzifon'a ulaştınca Seyyid Lütfullah Ağa kefilliğini kabul etmiş ancak İstanbul'a gitmemek için çeşitli bahaneler öne sürerek ödeyeceği para karşılığında birtakım eşyalar vererek mübaşiri geri göndermiştir¹¹³⁷.

Bazı borçlarda da ebeveynler evlatlarına ya da kardeşler birbirlerine kefil olmuşlardır. Ancak aile arasında kurulmuş kefilliklerde de anlaşmazlıklara rastlanmaktadır. Divriği'den Hacı Abdullah vefat ettikten sonra, oğullarından Ömer mahkemeye başvurmuş ve kardeşi İbrahim'den şikâyetçi olmuştur. İbrahim, babalarının başkasından aldığı bir borca Ömer'in *kefil-i bi'l-mâl*¹¹³⁸ olduğunu ve bu nedenle bütün parayı Ömer'in ödemesi gerektiğini öne sürmüştür. Ancak borcu Hacı Abdullah hayatta iken kendisi ödemiştir ve kefil olana düşen bir görev kalmamıştır. Buna rağmen İbrahim, Ömer'in parayı ödemeyip babasına ödetmiş olmasını öne sürerek, babasının ödediği paradan kendi hissesini talep etmiştir¹¹³⁹.

Aileden birinin alıp ödemediği borçları ailenin diğer üyelerine ödetmeye çalışanlar da olmuştur. Darende'den Ömer yine Darende'den Deli Bey oğlu Hasan,

¹¹³⁵ BOA, SAD 4, 99/2.

¹¹³⁶ BOA, SAD 12, 75/3.

¹¹³⁷ BOA, SAD 12, 60/2.

¹¹³⁸ Bu ifade bir malın ödenmesine kefil olan kimse için kullanılmaktadır. Ferit Devellioğlu, a.g.e, s. 578.

¹¹³⁹ BOA, SAD 4, 185/2.

İbiş ve Sarı Ali isimli kişilerden 300 kuruş borç almış ve borcunu ödemedi ismi belirtilmemiş başka bir bölgeye gitmiştir. Alacaklılar da kardeşi Ömer'in bunlardan aldığı 300 kuruş borcu ödemesi için Derviş'e baskı yapmışlardır. Derviş ise kardeşinin borcuna kefilliği olmadığını söyleyerek borcu ödemiştir¹¹⁴⁰.

Yüksek rütbeli kişilerin yüksek meblağlı borçlarına da kefil olunmuştur. Bağdasar isimli zimmi, önceden Aksaray sancağı mutasarrıfı olan ve artık Bozok'ta ikamet eden Mehmet Paşa'ya 24.383 kuruş borç vermiştir. Paşa borcunu ödemedi vefat edince vereselerinden ve borca *kefil-i bi'l-mâl* olan kardeşleri Ahmet, Kahraman Mehmet ve Ali ile etibbâ'ından Bektaş ve Mustafa isimli kişilerden talep etmiştir. Ancak onlar da ödeme yapmamışlardır¹¹⁴¹.

Kimseye kefilliği olmadığı halde kefillik iddiası ile karşı karşıya kalmış kişiler de vardır. Gedegara'dan İbrahim'in şikâyetine göre, Gedegara'dan Uzun Mustafa isimli kişi "*Benim Karabet nam zimmide olan yüz yirmi sekiz kuruş alacağıma sen kefilsin senden alırım*" diyerek hak iddia etmiştir. İddiasını kanıtlamak için de hem yalancı şahit ayarlamış hem de bölgenin kadısına rüşvet vererek (*bezl-i irtişâ*) kendisini haklı çıkartmaya çalışmıştır. Neticede, Uzun Mustafa ile müttefik olan kadı'nın verdiği kararlar, İbrahim borcunu ödemediği gerekçesiyle on üç gün hapsedilmiştir. Daha sonra olayla hiçbir ilgisi olmayan Gedegara'dan Türkmen Ağası Abdurrahman Ağa isimli kişi de olaya dâhil olmuştur. İbrahim'in, Uzun Mustafa'ya olan borcunu otuz bir gün içinde ödemesi gerektiğini, eğer ödeyemez ise borcuna karşılık İbrahim'in Abdurrahman Ağa'ya evi vereceğine dair söz verdiğini söylemiştir. Otuz bir günün sonunda da iddia edilen borç ödenmediği için, Abdurrahman Ağa tarafından 600 kuruş kıymetindeki eve el konulmuştur. Mütegalibe olarak anılan Abdurrahman Ağa'nın olayla bir ilgisi olmamasına rağmen durumdan faydalanarak İbrahim'in evini zapt ettiği anlaşılmaktadır. İbrahim evini geri almak istediğinde de, İbrahim'i ehl-i örfe *gamz* ederek evin parasını *gamza* vereceği akçeden çıkaracağı tehdidiyle korkutmuştur¹¹⁴².

Kefillikle ilgili iddiaları çözebilmek için alacak iddiasındaki kişiden kanıt (*beyyine*) talep edilmiştir. Tokat'tan Kazgancı (Bakırcı) esnafından Asvador isimli

¹¹⁴⁰ BOA, SAD 12, 4/1.

¹¹⁴¹ BOA, SAD 4, 110/3.

¹¹⁴² BOA, SAD 4, 36/3.

zimmi, daha önce borç verdiği bir kişinin borcunu ödemediği firar etmesi üzerine, Tokat'tan Ohan, Mıgırdıç, Payuk ve ismi yazılmamış iki zimmiye “*Firar eden (-) nam kimesne zimmetindeki alacağımıza siz kefilsiz*” diye iddia etmiştir. Asvador'dan iddiasını ispat etmesi istendiğinde de ispat edememiş ancak yine de bunların paralarına el koymuştur¹¹⁴³.

Kadınlar da borca kefil olmuşlardır. Çorum sâkinlerinden Buğdaycı Hacı İbrahim, yine Çorum'dan Boğazlıyanlı oğlu Mehmet'e nakit 8148 kuruş ve kürk bahasından 102 kuruş borç vermiştir. Borcu verirken Çorum'dan Bektaş ve borcu alan Mehmet'in annesi Şemsi Hatun borca kefil olmuşlardır. Daha sonra Mehmet, Allah'ın takdiri sonucu (*bi-emrillâhi Teâlâ*) görme yetisini kaybetmiş ve borcunu ödeyemez duruma düşmüştür. Bunun üzerine mahkemeye başvuran Hacı İbrahim alacağının Mehmet'ten ya da kefillerinden alınarak kendisine teslim edilmesini talep etmiştir¹¹⁴⁴.

Tablo 27: Kefil Olunan Borçlar

Borçlu Kişi	Kefil Olan(lar)	Kefil Olunan Konu ve Meblağ
Molla Hasan ve Palabıyık Hüseyin	Sivas'tan Hasan	Kılıç sehmi 70 kuruş
Bozok sâkinlerinden olup sabıkân Aksaray sancağı mutasarrıfı müteveffa Mehmet Paşa	Kardeşleri Ali, Ahmet, Kahraman Mehmet, Bektaş ve Mustafa	24.383 kuruş
Boğazlıyanlı oğlu Mehmet bin Hacı Ahmet	Validesi Şemsi ve Çorum'dan Bektaş	8250 kuruş
Alaybeyi oğlu Hasan Ağa	Zevceleri Şerife Ayşe ve Zeynep	700 kuruş

¹¹⁴³ BOA, SAD 1, 5/2.

¹¹⁴⁴ BOA, SAD 4, 67/1; BOA, SAD 4, 68/2; BOA, SAD 4, 70/3.

Geçici kefillik uygulamasına başvurulduğu da anlaşılmaktadır. Gürünlü Süleyman Paşa-zâde İbrahim Paşa vazifeli olarak Kırşehirli sancağına görevlendirilince, Gürün kasabasından Mehmet Sefer'in kefaletiyle ahaliden bazılarında “*Şu kadar gün tamamına dek*” diyerek borç almıştır. Ancak borcunu ödemeyi vaat ettiği sürede ödemiş ve daha sonra da vefat etmiştir. Deyn temessüklerinin vadesi dolduğu için Mehmet Sefer'in kefilliği düşürülmüş ve geçici olarak (*muvaakkaten*) kefil olduğuna dair Şeyhülislam fetva verilmiştir¹¹⁴⁵.

2.5.5. Alışveriş Yöntemleri

2.5.5.1. Faiz / Murâbaha İle Borç Verme

Arapça ribâ kelimesinin Türkçedeki yaygın karşılığı olan faiz, sözlükte fazlalık, nemâ, artma, çoğalma gibi anlamlara gelmektedir. İlkçağ toplumlarından itibaren uygulandığı görülen¹¹⁴⁶ faiz, ilkçağ filozofları Eflatun ve Aristo tarafından çirkin bir kazanç yolu olarak görülmüş ve zengin ile fakiri karşı karşıya getirerek devletin selametini tehlikeye atabileceği için eleştirilmiştir¹¹⁴⁷. İslamiyet'ten önce Araplar arasında *cahiliyye ribâsı* diye adlandırılan ve çok yüksek gelir elde edilerek tahsil edilen faizcilik uygulanmıştır. İslam'ın gelişi ile birlikte ise faize yasak uygulanması ayetlerle emredilmiştir¹¹⁴⁸. İslam âlimleri Kuran'daki faizle ilgili ayetlerin yorumlanmasında iki farklı görüş belirtmişlerdir. Bunlardan bir kısmı verilen anapara üzerinden alınacak her türlü fazla kazancın kesinlikle yasak olduğunu savunmuşlardır. Diğer kısım İslam âlimleri ise Kuran'da *ribânın* yani verilen borç üzerinden sağlanacak kat kat fazla gelirin yasaklanmış olduğunu, belirli bir miktarda kazanç sağlamanın yasak olmadığını söylemişlerdir¹¹⁴⁹.

¹¹⁴⁵ BOA, SAD 1, 20/2.

¹¹⁴⁶ Faizle ilgili ilk örneklere M.Ö. 2111-2003 yılları arasında Sümerlerde III. Ur Devri belgelerinden itibaren rastlanmaktadır. Asurlu tüccarlar da sistemli bir şekilde örgütlenmişler ve düzenli bir kredi ve faiz sistemi kurmuşlardır. H. Ali Şahin, “Asurlu Tüccarların M.Ö. 2. Bin Yılım İlk Çeyreğinde Anadolu'da Faiz Uygulaması”, Belleten, TTK Basımevi, C. XLIX, Sayı 255, Ağustos 2005, s. 425-426.

¹¹⁴⁷ İsmail Özsoy, “Faiz”, *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 110.

¹¹⁴⁸ Ziuaddin Ahmad, “Riba Teorisi”, Çev. Ali Rıza Gül, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt XLIV, Ankara 2003, Sayı 1, s. 453. Kuran'da faiz yasağından bahseden ayetler Rum Suresi 39. ayet, Bakara Suresi 275-276 ve 278-279. ayetler, Âl-i İmran Suresi 130. ayet, Nisa Suresi 161. ayetlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz; İsmail Özsoy, “Faiz”, s. 112-114.

¹¹⁴⁹ Nihat Dalgın, “Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, İslam İktisadi Özel Sayısı, S. 16, Ekim 2010, s. 77-91. Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık”, *Vakıflar Dergisi*, S. 9, Ankara 1974, s. 42.

Osmanlı'da faizle ilgili uygulamalara baktığımızda, Osmanlı sosyo-ekonomik hayatı içerisinde önemli bir kurum olan vakıfların istisnaî bir mevkiye tutularak parayı işletmelerine izin verildiği görülmektedir. Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin görüşlerinin de etkili olduğu bu uygulama ile vakıfların zayi olmaması ve vakıflar eliyle yürütülen hizmetlerin aksamaması amaçlanmıştır¹¹⁵⁰.

Osmanlı arşivlerinde kayıtlı çeşitli belgelerde, vakıf kurumu haricinde de, toplumun her kesimden insanlar arasında faizle borç vermenin var olduğu görülmektedir¹¹⁵¹. Faiz alınmış muamelelerde halkın temel şikâyeti, yasal oranın üzerinde kâr alındığı yönünde olmuştur. Faizli işlemin tamamen yasak olduğuna dair kayıt ya da evraklara rastlanmamıştır. Faizle ilgili tespit edilen kanun, fetva ve hükümler de çok yüksek oranlarda faiz alınarak işlem yapılmaması için çıkarılmıştır. I. Selim kanunnâmelerinde “*Mu‘amele-i şer‘iyye idenler onu on birden ziyadeye ettirmeyeler ve şer‘i mu‘amele etmeden katân ribâ ettirmeyeler*”¹¹⁵² ifadeleriyle geçen kanun ile faizli işlemlerde % 10'a kadar müsaade edildiği görülmektedir.

Sivas eyaletinde de alacak verecek işlemlerinde verilen borcun üzerine fazla para eklenerek tahsil edildiğinin örnekleri mevcuttur. Alınan fazla para *murâbaha* ya da *nemâ* olarak adlandırılmış, fazla para için *faiz* kelimesi tercih edilmemiştir¹¹⁵³. Murâbaha kelimesi ribh kökünden türeyen bir kelime olup artma, kâr, kazanç anlamlarına gelmektedir. Genellikle alım satım işlemlerinde kullanılan ve bir malın alış ya da maliyet fiyatı üzerine belirli bir kâr konarak satılması anlamına gelen murâbaha, Osmanlı'da faizle borç para verme, özellikle yasal oranın üzerinde borç

¹¹⁵⁰ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları, Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 46.

¹¹⁵¹ Farklı dönemlerde farklı arşiv kaynakları kullanılarak yapılmış olan çalışmaların tamamından çıkan sonuçlar bu yönde olmuştur. Mustafa Akdağ'ın 1453-1559 yılları arasını kapsayan çalışmasında, Osmanlı halkı arasında faizciliğin çok yaygın olduğuna değinmektedir. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014, s. 539. Ronald C. Jennings'in Kayseri'nin 1600-1625 tarihleri arasındaki Şer'iyye Sicillerinden tespit ettiği 1400'ün üzerindeki borç ve kredi hakkındaki kayıtlarda Kayseri, Karaman, Konya, Burdur, Amasya, Trabzon kazalarında borç para ya da kredi veren ve bunlardan kâr kazanan kişilere ait pek çok örnek tespit etmiştir. Ronald C. Jennings, “Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol XVI, Parts II-III, s. 168-216.

¹¹⁵² Yaşar Yücel-Selami Pulaha, *I. Selim Kânunnâmesi (Tirana ve Leningrad Nüshaları) 1512-1520*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s. 36.

¹¹⁵³ Faiz kelimesi şirket ve ortaklıkla ilgili davalarda tercih edilmiştir ve bu işlemlerde kâr, kazanç anlamında kullanılmıştır. Verilen borcun üzerine fazla para eklenerek tahsil edilen para ise murâbaha olarak adlandırılmıştır.

mukavelesi yapma anlamında kullanılmıştır¹¹⁵⁴. Toplum içerisinde ağa, bey, efendi, şeyh gibi çeşitli unvanlara sahip olanların murâbahalı işlem yapmış oldukları görülmektedir. Yerleşim bölgesi olarak da kaza merkezi, nahiye, köy gibi her bölgede faizli borç veren kişiler tespit edilmiştir. Murâbaha talep eden kişilerde Müslüman-gayrimüslim ayrımı da görülmemektedir. Her iki gruptan kişilerde de borç verdikleri miktardan fazla oranda para isteyenler olmuştur. Sivas'ın İlbeyli kazasına bağlı Durdulu köyünden Hatip oğlu İsmail, Sivas'tan Selim Ağa'ya verdiği borcunu alırken murâbaha talebinde bulunmuştur¹¹⁵⁵.

Fazladan alınan paralar için “*ziyâde talep*” ifadesi de kullanılmıştır. Bu gibi şikâyetlerde açıkça murâbaha ismi geçmemekle birlikte verilen borcun ziyadesiyle tahsil edilmeye çalışıldığından bahsedilmiştir¹¹⁵⁶.

Bazı şikâyetlerde asıl borç miktarı ayrıca zikredilmemiş, bunun yerine paranın üzerine murâbaha eklenmiş hali belirtilmiştir. İskilip'ten Ömer Beşe, Sungurlu Ahmet Ağa zimmetinde olan asl-ı mâl ve murâbahadan 1000 kuruş alacağı olduğundan bahsetmektedir. Vadesi dolduğu halde tahsil edemediği parasının üzerine bir vade yılı daha dolduğu için 1200 kuruş talep etmiştir¹¹⁵⁷. Bu örnekte de görüldüğü gibi murâbaha ile verilen borçlarda, verilen borcun tahsil edilemeden geçtiği her bir senenin sonunda (*hitâmında*), alınacak anaparanın/sermayenin (*asl-ı mâl*) üzerine murâbaha işletilmiş ve borçlunun ödeyeceği meblağ her geçen sene katlanarak artmıştır. Şikâyetlerde murâbahanın alındığı açık bir şekilde dile getirilmektedir. “*Devr-i şer‘î ve ilzâm-ı rıbh*¹¹⁵⁸” olarak adlandırılan ve alınan fazla para, şer‘î yani yasal görülmüştür. Ancak alınan murâbahanın yasal kabul edilenden fazla miktarda (*bilâ devr-i şer‘î*) olmasına izin verilmemiştir.

Verilen borç para üzerinden sağlanacak kazancın, borç verme esnasında borç veren ve alan arasında yapılan görüşmelerle karara bağlandığı anlaşılmaktadır.

¹¹⁵⁴ İbrahim Kafi Dönmez, “Murâbaha”, *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 148, 151.

¹¹⁵⁵ BOA, SAD 2, 71/6.

¹¹⁵⁶ Irak kasabasından Mehmet, Ahmet, Hasan ve sâire ahaliye 84 kuruş borç veren Karayakalı Seyyid Hacı Musa Ağa, borç verdiği kişilerden sürekli ziyade talebinde bulunmuş ve halkı üzerine mübaşir göndererek halkın mübaşiriye ödemesine sebep olmuştur. BOA, SAD 12, 146/1.

¹¹⁵⁷ BOA, SAD 4, 78/4.

¹¹⁵⁸ Rıbh kelimesi fayda, kar, kazanç, faiz anlamlarına gelmektedir. Ferid Devellioğlu, a.g.e, s. 1043. İlzâm da lüzum kelimesinden türemekle birlikte gerekli olan manasındadır. Şemseddin Sami, a.g.e, s. 156. Dolayısıyla ilzâm-ı rıbh tamlaması gerekli olan faiz/kâr/gelir olarak çevrilebilir.

Divriği'nin Arşusani? köyünün reayaları, Divriği'den murâbahacı taifesinden oldukları belirtilen İsmail Beşe, Ebubekir Ağa, Hacı İbrahim ve Hacı Hüseyin'den borç almışlardır. Borç alırken murâbaha oranını “ona on bir buçuk” (% 15) olarak anlaşmışlardır. Ancak alacaklıların “murâbaha murâbaha üzerine zam” yani faiz üstüne faiz istemelerinden ve ayrıca belirlenen orandan bir miktar daha fazla olmak üzere senede iki defa “ona on iki” hesabından para talep etmelerinden dolayı köy halkı yılda iki defa fazladan borç ödemek zorunda kalmıştır¹¹⁵⁹.

Faizle borç vermiş olanlar *muameleci taifesi* ismiyle de adlandırılmışlardır. Hileli faiz işlemi olarak tanımlanan ve muamele-i şer'iyeye olarak adlandırılan işlemlere Osmanlı halkı arasında çok sık rastlanmaktadır¹¹⁶⁰. Amasya'nın Zana köyünden İstefan Papas isimli gayrimüslim, aynı köyden Şeyh Mehmet'in muameleci taifesinden olduğunu ve kendisinden aldığı 100 kuruşu geri ödediği halde sürekli daha fazla para istediğini söylemiştir¹¹⁶¹. Bir başka olayda da Arapgir'den Ali, 500 kuruş borç aldığı Hacı Yusuf'un muameleci taifesinden olduğundan ve kendisini murâbaha talebiyle sürekli rahatsız ettiğinden şikâyetçi olmuştur¹¹⁶². Sivas'tan Sipahi İbrahim de muameleci taifesinden olduğu ve Acıpınar köyünden İmam oğlu Ömer'e verdiği 60 kuruş karşılığında sürekli arpa, buğday ve para tahsil ettiği için şikâyet edilmiştir¹¹⁶³.

Tablo 28: Faiziyle Alınan Borçlar

Borç Veren	Borç Alan	Verilen Borç Miktarı	Faiziyle İstenen Borç Miktarı	Yüzde (%)
İskilip'ten Ömer Beşe	Sungurlu Ahmet Ağa	1000 kuruş	1200 kuruş	
Merzifon'dan Talaklı oğlu (-) nam zimmî	Merzifon'dan (-) nam kimesne (Müslüman)	Ma'lûme'l-mikdâr akçe	-	

¹¹⁵⁹ BOA, SAD 5, 170/4.

¹¹⁶⁰ Neşet Çağatay, “Faiz-Riba”, s. 44.

¹¹⁶¹ BOA, SAD 2, 440/3.

¹¹⁶² BOA, SAD 9, 350/3.

¹¹⁶³ BOA, SAD 12, 45/2.

Muameleci taifesinden Gevher oğlu Molla Ahmet	Gümüşabâd kazası Hacı köyden Musa ve oğlu diğer Musa	20 kuruş	96 kuruş	
Bozok kazasına bağlı Yekbaş köyünden Hüseyin	Yenil kazasında sâkin Alamaslı Türkman taifesinden Deli Hamza oğlu Ahmet ve Yeğer Arap	20 kuruş	300 kuruş	

Yasal oranın üzerinde (*bilâ devr-i şer'i*) faiz talep edilmesi önemli şikâyet sebeplerinden biri olmuştur. Amasya'dan Anton isimli zimmi Amasya Gelenkiras kazasına bağlı Görenler Viranı köyünden İmam oğlu olarak tanınan Hüseyin'e bir miktar borç vermiştir. Borcun tahsili sırasında da asıl borcun üzerine haksız yere murâbaha alındığından şikâyetçi olmuřtur¹¹⁶⁴.

Verdikleri borcun üzerine sürekli olarak murâbaha yükleyerek borçlu kişilerden devamlı para talep edildiğine dair başka örnekler de mevcuttur. Arapgir kazasına bağlı Eynecik köyündeki halka borç veren Nazır oğlu Hacı Ali isimli kişi bunlardan biridir. Halkın yaptığı ödemeleri sadece faize saymış ve asıl para üzerine zam yaparak borçluları mağdur etmiştir. Hacı Ali halkın kendisine 1145 kuruş borçları olduğunu öne sürerek sürekli olarak üzerlerinde baskı kurmuş ve zulmetmiřtir¹¹⁶⁵.

2.5.5.2. Rücû'

Hukukta rücû' kelimesi, başkası için yapılan ödeme veya harcamayı ilgiliden istemeyi ifade etmektedir. Borç ilişkileri çerçevesinde bakıldığında, bağışlama amacı olmadan, başkasına ait borcun ödenmesi veya ona ait işin görölmesi durumunda yapılan ödeme veya harcamanın ondan talep edilmesi anlamına gelmektedir¹¹⁶⁶.

¹¹⁶⁴ BOA, SAD 4, 154/4.

¹¹⁶⁵ BOA, SAD 4, 191/3.

¹¹⁶⁶ Bilal Aybakan, "Rücû'", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 284.

Alacak verecek şikâyetlerinde rücu‘ şartı ile (*bi-şart-ı rücu‘*) borç verildiğine dair örnekler mevcuttur. İskilip’ten Süleyman Alemdar, yine İskilip’ten Alemdar Mehmet Beşe’ye rücu‘ şartı ile emretmiş (iş buyurmuş) ve içeriği açıkça belirtilmemiş olan işini yaptırmıştır. Alemdar Mehmet Beşe de işi kabul etmiş ve Süleyman Alemdar’ın işleri için 270 kuruş harcamıştır. Süleyman ilk önce harcanan parayı kabul etmiş ve borcunu ödemiştir. Ancak daha sonra “*Ben sana meblağ-ı mezkûru verdiğime nadîm (pişman) oldum geri senden istirdâd ederim (geri isterim)*” diyerek verdiği parayı geri almaya çalışmıştır¹¹⁶⁷.

Tokat’tan Abraham ve Santos oğlu İstefan isimli zimmiler, Tokat’tan Tüccar Dimitri’ye giderek, önceden Dimitri’nin ortakları olan Yavri ile kayını Pavlu ve kayınpederi Bozacı oğlu Sava’nın bunlara musallat olduklarını söylemişlerdir. Üzerlerindeki beladan bunları kurtarması karşılığında, ne kadar akçe verir ve ne kadar da harcarsa hepsini vereceklerine dair taahhüt ederek buna rücu‘ şartıyla emretmişlerdir. Dimitri de isteklerini kabul ederek bin iki yüz akçe Yavri, Pavlu ve Sava’ya vermiş, 1250 akçe de işlerinin görülmesi için harcamıştır. Ancak Abraham ve İstefan rücu‘ şartı ile yaptıkları anlaşmaya uymamışlar ve parayı ödememişlerdir¹¹⁶⁸.

2.5.5.3. Emanet

Emanet kavramı Ali Haydar Efendi’nin Dürerü’l-Hükkâm isimli eserinde “*İstılâh-ı fukâhâda emîn ittihâz olunan kimse nezdinde bulunan şeydir, yani maldır*” şeklinde tarif edilmiştir¹¹⁶⁹.

Emanet olarak bırakılan malın gerek emanet alanın kendi hatası ya da te‘addîsi olarak, gerekse emanet alanın hiçbir kabahati olmadan çeşitli sebeplerle telef, zayi ya da kayıp olduğu durumlar söz konusu olmuştur. Emanet alanın işini iyi yapmaktan ve emanete sahip çıkmamaktan ötürü meydana gelen durumlarda emanet almış olan kişiden tazminat ödemesi ve zararı karşılaması talep edilmiştir. Ancak yangın, hırsızlık, sel gibi elinde olmayan sebeplerle malın zayi olması durumunda emanetçiye

¹¹⁶⁷ BOA, SAD 4, 243/4.

¹¹⁶⁸ BOA, SAD 4, 246/3.

¹¹⁶⁹ Gülnihal Eken, *Ali Haydar Efendi’nin “Dürerü’l-Hükkâm” Adlı Eserinin Kaynaklarının Tespiti ve Tahkiki (762-787. Maddeler)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012, s. 15.

tazminat düşmemektedir. Emanetin çeşitli türleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır; Kiralanan yer kiralayan kişi elinde emanettir. Bey‘i vefa yoluyla kabzedilip kıymeti borçtan fazla olan malın borçtan fazla olan miktarı kabzedenin elinde emanettir. Rehin verilen malın borçtan fazla olan miktarı rehin alan üzerinde emanettir. Şirket mallarında müştereklerden her birinin hissesi diğerinin elinde emanettir¹¹⁷⁰.

Alacak verecek işlemlerinde alınan paraya karşılık bazı ürünler rehin olarak bırakılabilmektedir. Tokat’tan Seyyid Mustafa, voyvoda Seyyid Abdullah ve kardeşi Seyyid Osman’dan 400 kuruş borç almış, borcunu geri ödeyene kadar da bir adet gümüş kılıcıyla bir adet tüfeğini bunlara bırakmıştır¹¹⁷¹.

Emanetin bu anlamının dışında çeşitli ürünlerin, eşyaların ya da hayvanların geçici olarak koruyup gözetilmesi için birine bırakılması durumu da halk arasında başvurulan yöntemlerden birisi olmuştur. Genellikle şehir dışına çıkacak kişiler, kendileri dönene kadar mallarına veya hayvanlarına emaneten bakacak birilerine ihtiyaç duymuşlardır.

Emanetçi olmayı kabul edenlerin kendilerine emaneten bırakılmış mallara sahip çıkmadığı, malı zayı ettiği ya da emanete kasten el koyduğu durumlar yaşanmıştır. Bafra kazasının Aktekte köyünden Vakıfe Hatun, köyden Seyyid Mahmut’a 50 adet koyun ve 4 adet keçisini otlatması için emaneten vermiştir. Ancak Seyyid Mahmut bunları başkasına satmış ve firar etmiştir. Biraz zaman geçtikten sonra geri köye dönen Mahmut’tan hayvanlarını istediğindeyse “*Zayı oldular*” diye cevap vermiştir. Hayvanlarını alamayan Vakıfe Hatun durumu divana taşınmıştır, divandan çıkan kararda da mahallinde görülmesi istenmiştir¹¹⁷². Gümüş kazasının Hacı köyünden Kaymakçı oğlu Ağya isimli zimmi, Merzifon kazası sâkinlerinden Kigor’a sandığını ve içindeki 500 kuruşu emaneten bırakmıştır. Ancak Kigor sandığı açarak içindeki parayı almış ve harcamıştır. Paraları aldığını itiraf eden Kigor’dan paralar talep edilse de çeşitli bahanelerle ödememiştir¹¹⁷³. Gedegra’dan Seyyid Mehmet de

¹¹⁷⁰ Gülnihal Eken, a.g.t., s. 29-31, 82.

¹¹⁷¹ BOA, SAD 12, 245/2.

¹¹⁷² BOA, SAD 1, 156/6.

¹¹⁷³ BOA, SAD 3, 50/3.

eniştesine emaneten bıraktığı bir kuşak, bir bilezik, bir Kuran ve ismi yazılmamış diğer eşyalarını talep ettiğinde geri alamamıştır¹¹⁷⁴.

2.5.5.4. Taksit ve Va‘de

Borçlu kişilere borçlarını taksitler halinde ödemesi ya da belirli bir tarihe kadar ertelemesi gibi imkânlar sunulmuştur. Borç verme esnasında borç alan kişi ile yapılan anlaşmaya göre taksitin sayısı ve vadesi ayarlanmıştır. İstanbul’da ikamet eden Ömer Paşa’nın eşi Rabia Hanım, Taşabâd kazasında sâkin Alay Beyi-zâde za‘im Seyyid Osman Çelebi’ye 1500 kuruş kıymetindeki bir Mushaf-ı şerîf ve bir mücevher küpe bahasından 61 gün vade ile temessükle borç vermiştir. 61 gün vade dolduktan sonra borcunu getirmeyen Seyyid Osman Çelebi’nin vermesi gereken paranın vezir olarak hitap edilen Sivas valisi tarafından tahsil edilmesi hususunda emr-i şerîf yazılmıştır¹¹⁷⁵.

2.5.5.5. Ortaklık / Müştereklik

Fıkıhçılar şirketleri mülk şirketleri ve akit şirketleri şeklinde iki kısma ayırmışlardır. Mülk ortaklığı iki veya daha çok kimsenin şirket akdi olmadan bir şeye müştereken sahip olmaları şeklinde tanımlanmaktadır. Akit şirketleri ile de iki veya daha fazla kimseler arasında sermaye ve kârı müşterek olmak üzere gerçekleştirilen şirket akdi kastedilmektedir. *Şirket* kelimesi ortaklık, *şerik* kelimesi de ortak anlamında kullanılmaktadır. Her iki şirket türü de kendi içerisinde farklı alt başlıklara ayrılmıştır¹¹⁷⁶.

2.5.5.5.1. Mülk Ortaklıkları

Kişiler arasında menzil, değirmen, dükkân, hamam, bağ, bahçe, hayvan ya da nakit para gibi çeşitli nesnelere üzerinden ortaklıklar kurulmuştur. Ortaklıklar aile bireyleri arasında ya da aile bağı olmayan diğer kişiler ile oluşturulabilmiştir. Ortak olunan şeylerin satımı ya da işletilmesi sonucunda sağlanan gelirler, müşterekler arasında ortak bir şekilde paylaşılmadığında, taraflar arasındaki anlaşmazlıklar kadı huzuruna taşınmıştır.

¹¹⁷⁴ BOA, SAD 12, 255/1.

¹¹⁷⁵ BOA, SAD 6, 114/5.

¹¹⁷⁶ Fethi Gedikli, Osmanlı Şirket Kültürü, XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2018, s. 46-49.

Divriği’den Ercümenli-zâde İbrahim Ağa ve kardeşi Ömer, isimleri tam olarak belirtilmemiş mallara ve ahaliye borç verdikleri miktarı belirtilmemiş paralara ortaklardır. Ancak kardeşi Ömer, malları İbrahim Ağa’dan saklamış ve “Benim kendi malımdır” diyerek vermek istememiştir. İbrahim Ağa kardeşi Ömer’i dava edince, Ömer mahkemede bütün malların ve paraların müşterek olduğunu itiraf etmiştir. Ayrıca İbrahim Ağa da şahitler ile müşterek olduklarını ispatlamıştır. Dava sonucunda kardeşinin haklarını vermesi hususunda kendisine hüccet verilen Ömer, davadan sonra üzerine düşeni yapmayıp (*itaat-i şer‘ etmeyüb*) kardeşi ile müştereken sahip oldukları malları vermemiştir¹¹⁷⁷.

Mehmet Çelebi’nin oğlu Halil ve Mahmut olarak tanıtılan kişiler, Keban madeni çalışanlarından Ali ile bir hamama müştereken sahiplerdir. Ancak Ali hamamdan elde ettikleri *nemâdan* kendi hissesine düşeni almakla yetinmeyerek hamamın tüm gelirlerine el koymuş ve bunlara gelirden hisse vermemiştir. Halil ve Mahmut, müşterekleri Ali’nin kendilerine *gadr* ettiğini ve mütegalibeden bazı kişilerden aldığı destek nedeniyle paralarını bir türlü alamadıklarını belirterek paralarının tahsili için emr-i şerîf rica etmişlerdir¹¹⁷⁸.

2.5.5.5.2. Şirket Ortaklıkları / Mudârebe

Sivas eyaleti içerisinde gerçekleştirilmiş olan ve kaynaklara yansıyan şirketler genellikle şirket-i inân ve mudârebe usulleri ile oluşturulmuştur. İnân şirketi, ilgili tarafların bütün ticarî muamelelerini kapsamayan ve kâr, sermaye ve sorumluluğun dağıtılmasında eşitlik gerektirmeyen her türlü ortaklığı kapsamaktadır. İnân şirketinde ortaklar birbirlerinin sadece vekilidirler. Birbirlerine karşı kefil olmaları için ayrıyeten şart koşulması gerekir. Ayrıca bu şirket türünde ortakların şirkete getirecekleri sermayenin aynı cinsten olması aranmaz. İnân şirketi ortakları kârı da aralarında istedikleri orana göre bölebilirler, tam bir eşitlik aranmaz¹¹⁷⁹.

Mudârebe ise en basit tanımıyla emek-sermaye ortaklığı anlamına gelmektedir. Taraflardan birinin sermayesini diğerinin de emeğini (*sa’y*) ortaya koyması ile oluşturulan bir şirket türüdür. Bir taraftan mal ve bir taraftan amelin ortaya konulması

¹¹⁷⁷ BOA, SAD 4, 123/1.

¹¹⁷⁸ BOA, SAD 12, 5/3.

¹¹⁷⁹ Fethi Gedikli, Şirket Kültürü, s. 61.

sonucunda oluşturulan mudârebe şirketinde taraflar arasında önceden şart koşulan bir orana göre kârda ortaklardır¹¹⁸⁰.

Sivas eyaletinde şirket uygulamasına başvurulmuştur¹¹⁸¹. Divana yansıyan sorunlar genellikle ortaklar arasındaki alacak verecek davalarıyla ilgilidir.

Kadınlar da şirket ortaklığına katılmışlardır. Gedegra'da Hacı Süleyman ile Fatma Hatun şirket-i inan usulüyle ortak olmuşlardır. Ortak maldan 175 kuruşu Fatma Hatun kendi işleri için harcamıştır. Daha sonra bunların aralarındaki ortaklık feshedilince Hacı Süleyman 175 kuruşu talep etmiştir¹¹⁸².

2.5.6. Borç Tahsilinde Başvurulan Yollar

2.5.6.1. Parayı Tahsil Etmesi İçin Birini Görevlendirme

Verilen borçların tahsilinde sorun yaşayanların başvuruları sonucunda paranın alınması için devlet tarafından bazı kişilerin görevlendirildiği durumlar olmuştur. Görevlendirilen kişilerin unvan ve görevleri çeşitlilik göstermiştir. Tokat'tan Yosef'in borcunu tahsil etmek üzere Tokat'ta ikamet eden Yeniçeri Ocağı seyislerinden Haseki Hacı Ahmet görevlendirilmiştir¹¹⁸³. İsmi yazılmamış Bostancı başının Sivas'tan Ahmet'e verdiği 533 kuruşun, Mîrimîran yani Sivas valisi tarafından tahsil edilmesi istenmiştir¹¹⁸⁴.

Devlet tarafından başka bir husus için bölgeye gönderilmiş olan mübaşir vasıtasıyla borç davasının görüşülüp halledilmesinin emredildiği davalar da bulunmaktadır¹¹⁸⁵.

Paranın borç veren tarafından gönderilecek vekile teslim edilmesinin istendiği durumlar da olmuştur.

2.5.6.2. Sulh

¹¹⁸⁰ Fethi Gedikli, Şirket Kültürü, s. 81-84.

¹¹⁸¹ Şirket kurulduğuyula ilgili bilgi veren bazı hükümler için bkz. BOA, SAD 4, 1/3, 150/2, 189/4, 245/2.

¹¹⁸² BOA, SAD 12, 12/1.

¹¹⁸³ BOA, SAD 1, 28/3.

¹¹⁸⁴ BOA, SAD 1, 115/4.

¹¹⁸⁵ Borç davasının bölgeye gönderilen mübaşir ile halledilmesi hususundaki emirler için bkz. BOA, SAD 1, 128/3.

Sulh, Osmanlı ve İslam borçlar hukukunda, esas itibariyle, iki taraf arasında var olan alacak verecek anlaşmazlığının karşılıklı rıza ile ortadan kaldırılması olarak tanımlanmaktadır¹¹⁸⁶.

Sivas eyaletinde bazı alacak verecek davalarının tarafların razı olacağı şekilde sulh yolu ile halledildiği görülmektedir. İncelediğimiz davalardaki sulhlar mahkemede kadı huzurunda görüşülüp karara bağlanmıştır. Mahkemede görüşülerek kadı vasıtasıyla gerçekleştiği belirtilen sulhlara sadık kalınmaması, şikâyet konusu olarak divana yansımıştır.

İslam hukukunda borç davalarında sulh, Iskat ve İbra sulhu ile Muâvaza sulhu şeklinde iki ana başlık altında incelenmektedir. Iskat ve İbra usulünde sulh, hak kazanılmış olan deynden bir kısmını almak, diğer kısmında ise indirim yapmak veya vazgeçmek usulüyle yapılmaktadır¹¹⁸⁷. Bu duruma örnek teşkil eden vakalara sıkça rastlanmaktadır. İstanbul'dan Kazaz, Gabril ve Agob isimli zimmiler Sarraf olan babalarının ölmesi (*mürd olması*) üzerine, Amasya'dan Ali Ağa isimli kişi zimmetinde kalan 190 kese akçe hakları ile ilgili olarak şikâyette bulunmuşlardır. Dava görüşülmüş ve uzlaşma (*musâlaha*) sağlanmıştır. Yapılan sulha göre borcuna karşılık 30.000 kuruş ödenmesine karar verilmiştir. Bunun da ödenmesinde kolaylık sağlanarak, borcun 5000 kuruşu peşin verildikten sonra geriye kalan 25.000 kuruşun her sene beşer bin kuruş şeklinde taksitle ödenmesi istenmiştir. Buna rağmen Ali Ağa borcunu ödememiştir¹¹⁸⁸. Dönemin para sisteminde bir kese elli bin akçeye tekabül etmektedir¹¹⁸⁹. Dolayısıyla aslında ödenmesi gereken borç dokuz milyon beş yüz bin akçe gibi yüksek bir meblağa karşılık gelmekte iken, sadece 30.000 kuruş (üç milyon beş yüz bin akçe) üzerinden anlaşma sağlanmıştır¹¹⁹⁰. Bir başka örnekte de Sivas'ta vefat eden Hacı Bekir'in, Sivas'ta Bezzazistan (Bedesten) Kethüdası olan Hacı Mehmet'in zimmetinde kalan 9624 kuruş alacak hakkı Hacı Bekir'in oğulları

¹¹⁸⁶ Fahrettin Atar, "Sulh", *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 482.

¹¹⁸⁷ Fahrettin Atar, "a.g.m.", s. 484. Ayrıca bkz.; Şeyh Bedreddin, *Fıkıh Ekolleri Arasındaki Tartışmalı Konuların İncelikleri = Letâifu'l-İşârât fi Beyâni'l-Mesâili'l-Hilâfiyyât*, Ed. Hacı Yunus Apaydın, Çev. Hacı Yunus Apaydın ve ... (başkl), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 351.

¹¹⁸⁸ BOA, SAD 4, 19/2.

¹¹⁸⁹ 1719 senesinden itibaren bir kese 3416 kuruş yani elli bin akçe olarak kabul edilmiş ve bir kuruş yüz yirmi akçeye eşdeğer tutulmuştur. Pakalın, *Tarih Deyimleri*, C. 2, s. 248.

¹¹⁹⁰ Bu olayda borç miktarının çok yüksek olduğu açıktır. Sulh yapılırken mal varlığını aşacak derecede borçlu olan kişinin teberra ve iskat mahiyetindeki sulh işlemi ancak alacaklıların rızası ile geçerlilik kazanabilmektedir. Fahrettin Atar, "a.g.m.", s. 482.

tarafından talep edilmektedir. Hacı Mehmet aldığı parayı Sivas ahalisinin masraflarına harcadığını ve henüz almadığını söyleyerek paranın halktan alınması için havale etmiştir. Halk ile yapılan görüşmeler sonucunda 7000 kuruşa sulh sağlanmıştır¹¹⁹¹. Bu örneklerde de görüldüğü üzere, sulh olaylarında, temessük ile verildiği kanıtlanan miktardan (*meblağdan*) daha az bir miktar üzerinde anlaşmaya varılmaktadır.

Muâvaza sulhu ise davacının alacağı karşılığında başka bir bedel ya da nesne alarak sulh yapmasıdır. Uygulanan bu sulh şekli borcu altın cinsinden verip gümüş cinsinden sulh yapma, nakit olarak verilmiş borç karşılığında, bir mal (ev, bağ, bahçe vs. gibi) üzerinden sulh yapma ve para cinsinden verilmiş borca buğday gibi başka vasıftan bir madde üzerinden sulh yapma gibi kendi içerisinde farklı alt başlıklara ayrılmaktadır.¹¹⁹²

İkinci tür sulh davalarına da rastlanmaktadır. İskilip'ten Ömer Beşe kendisine 1200 kuruş borcu olduğu halde vefat eden Sungurlu Ahmet Ağa'nın oğlu Hacı Mehmet'e borcun kendisine intikal ettiğini hatırlatarak borcunu talep etmiştir. Tarafından vekili İbrahim'i gönderip alacağına karşılık üç yüz vukiyye kahve, bir gümüş rahne, bir kılıç ve nakit 200 kuruş alınarak sulh ve ibra olunmuştur¹¹⁹³.

Bazı örneklerde de borç iddiası mahkemede görüşülüp davalının vereceği olmadığı ispat edildiği halde, alacak iddiasındaki kişinin eşkıyalığı ve zorbalığı nedeniyle bir miktar para üzerinde sulh yapıldığına rastlanmıştır. Tokat'tan Karabet veled-i Abraham'ın yine Tokat'tan Karabet ve kardeşi Agavan'a hiçbir vereceği yokken, bunlar *celb-i mal* sevdasıyla ölen (*halik olan*) amcaları Kara Manik'in hayatta iken buna 15.000 kuruşluk altın ve 3700 kuruşluk beyaz akçe ile bir miktar eşyasını emaneten verdiğini ve almadan öldüğünü iddia etmişlerdir. Yapılan yargılamada Karabet'in bunların amcasından hiçbir şey almadığı ve bunların iddialarının *düzmece* olduğuna karar verilmiştir. Ancak yine de 3000 kuruş üzerine sulh yapılmıştır. Karabet alacak iddiasında olanların kendisine bir türlü rahat vermediklerini ve sürekli baskı yaptıklarını belirtmektedir. Sulh olunan paranın tamamını teslim etmiş olmasına rağmen on kese akçe daha almışlardır¹¹⁹⁴.

¹¹⁹¹ BOA, SAD 4, 192/1

¹¹⁹² Fahrettin Atar, "a.g.m.", s. 484.

¹¹⁹³ BOA, SAD 4, 78/4.

¹¹⁹⁴ BOA, SAD 9, 73/2.

Yetim kalan çocukların haklarını gasp etmeye çalışan kişiler de olmuştur. Vefat ettiği Turhal'da ikamet eden ve eskiden Amasya menzircisi olarak görev yaptığı belirtilen Hacı Hüseyin'in, ortağı Müjdeci¹¹⁹⁵ Hacı Hüseyin zimmetinde 2000 kuruş ve kaza ahalipleri zimmetlerinde de “*birer miktar*” alacağı kalmıştır. Vefat edenin eşi Fatma, oğlu Salih'in vasiyesi sıfatıyla, paranın tahsili için Turhal'dan Mehmet Efendi'yi ve İbrahim'i vekil tayin etmiştir. Borçlular paranın bir kısmını vekillere vermişler geri kalanını ise vermemek için çeşitli hilelere başvurmuşlardır. Borçlulardan bazıları şahit ve bazıları da davacı olarak “*Vekilleri mezbûrâna birer miktar akçe verdik müsâlahâ olduk (anlaştık)*” diyerek paranın geri kalanını vermek istememişlerdir. Ancak küçük yaşta yetim kalanların haksızlıklara karşı korundukları görülmektedir. Hükümde “*Bu makule sagîrin ibrâsı şerân sahih değildir*” şeklindeki kanun maddesi hatırlatılarak hakkının iptali için uğraşan kişilerden paranın tamamen tahsil edilmesi istenmiştir¹¹⁹⁶.

Eşkıyalık sonucu sulh yapılan başka bir örnekte de ev ve bağa karşılık arsa ile sulh yapıldığı tespit edilmiştir. Eğin'in Yağanlı köyünden Fatma Hatun'un babası başka bir yere (*diyâr-ı âhara*) gitmiş ve kendisinden haber alınamamıştır. Durumu fırsat bilen Fatma'nın amcasının oğlu Ali bunların köydeki bütün mülklerini zapt etmiştir. Daha sonra Ali el koyduğu emlak mukabelesinde köydeki menzil ve bağını Fatma'ya satmıştır. İki taraf da bu anlaşmadan memnun kalmıştır. Ancak bu satıştan kısa süre sonra Ali vefat etmiştir. Köyden Ali'nin dayısı Ahmet ortaya çıkarak “*Ben bey'i tutmam (satışı kabul etmem)*” diyerek karşı çıkmış ve bunun üzerine bir miktar arsa üzerine sulh olunmuştur. Ancak Ahmet bunu da yeterli görmeyip yalancı şahitleri sayesinde aldığı müzevver (uydurulmuş, düzme) hüccet ile menzil ve bağ da zapt etmiştir¹¹⁹⁷.

Tablo 29: Asıl Borç Miktarı ve Sulh Sonucu Anlaşılan Miktar

Borcu Veren	Borcu Alan	Verilen Borç Miktarı	Sulh Sonucu Alınacak Miktar

¹¹⁹⁵ Hac mevsiminde Hacıların ulaştıkları mevkileri ve dönüşlerini haber veren kişi.

¹¹⁹⁶ BOA, SAD 4, 287/1.

¹¹⁹⁷ BOA, SAD 9, 70/1.

Sivas'tan Hacı Bekir	Bezzazistan Kethüdası Hacı Mehmet	9624 kuruş	7000 kuruş
Sarraf Behresin?	Amasya'da sâkin sabıkân Börk? Ağası olan Ali	190 kese akçe (dokuz milyon beş yüz bin akçe)	30000 kuruş (üç milyon beş yüz bin akçe)
İskilip'ten Ömer Beşe	Sungurlu Ahmet Ağa	1200 kuruş	300 vukiyye kahve, bir gümüş rahne, bir kılıç ve nakit 200 kuruş
Tokat'tan Malhas nam zimmi	Tokat'tan Manan nam nasraniye	1200 kuruş	50 kuruş

2.5.6.3. Havale

Borçlar hukukunda borcun intikali, ölüm sebebiyle intikal ve sağlar arasında intikal şeklinde iki temel başlıkta gerçekleşmiştir. Vefat eden kişinin borçları mirasçılara intikal etmiştir. Sağlar arasındaki intikal ise *havale* uygulaması ile gerçekleştirilmiştir¹¹⁹⁸. Sözlükte bir şeyi bir yerden başka bir yere nakletme anlamına gelen havale kelimesi, İslam borçlar hukukunda, borcun bir kimsenin zimmetinden başka bir kimsenin zimmetine nakledilmesini ifade etmektedir¹¹⁹⁹. Havale muamelesi borç veren, borç alan ve havale edilen şeklinde gruplandırılan üç tarafın karşılıklı rıza

¹¹⁹⁸ M. Akif Aydın, *Hukuk Tarihi*, s. 399.

¹¹⁹⁹ Ali Bardakoğlu, "Havale", *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 507.

beyanı¹²⁰⁰ ile kurulabilir. Havale eden ve havaleyi kabul eden arasında herhangi bir borç münasebetinin bulunması şart değildir¹²⁰¹.

İncelediğimiz kaynaklarda borçluların borçlarını başkasına havaleyi tercih etmelerinde birkaç sebep olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan biri borçlunun maddi gücünün el vermemesi dolayısıyla borcunu ödeyemeyecek durumda olmasıdır. Bir diğer sebep, borçlunun, başka bir kişide alacağı olması nedeniyle, alacaklısını kendine borçlu olana havale etmesidir.

Havale edilen kişiler genellikle havale talebini geri çevirmemişlerdir. Alacaklılar ile bazen anlaşma yapıp borç ertelenmiş ya da sulh ile daha az bir meblağ üzerinden ödeme yapılmış, bazen de borcun tamamı verilerek hesap kapatılmıştır. Havale alanın havale verene sonradan geri ödeme yapmasını şart koşma hakkı olmasına rağmen¹²⁰² incelediğimiz kaynaklarda bunun örneğine rastlanmamıştır. Havale kabul edilip ödeme yapıldıktan sonra, asıl borç sahibinin borcunu sonradan tekrar ödeyeceğine dair bir sözleşme tespit edilememiştir.

Havale ve sulh muamelelerinin birlikte uygulandığı örnekler de mevcuttur. Sivas'tan Hacı İsmail ile Hacı Halil'in 1752 senesinde vefat eden babaları Hacı Bekir'in, Bezzazistan Kethüdası Hacı Mehmet zimmetinde 9624 kuruş alacak hakkı kalmıştır. Oğulları babalarının alacaklarını talep ettiklerinde Hacı Mehmet parayı Sivas ahalisinin bazı işlerine harcadığını ve henüz geri alamadığını söyleyerek bunları parayı tahsil etmeleri için kaza ahalilerine havale etmiştir. Sivas kazası ahalisi de havaleyi kabul etmiş ve 7000 kuruş üzerine sulh yapılarak hesap kapatılmıştır¹²⁰³.

Borcunu birine havale ettiğini ve paranın tahsil edildiğini iddia ederek borçlarını ödemek istemeyen kişiler de çıkmıştır. Niksar'dan Hacı Mehmet Niksar'dan İbrahim'den 300 kuruş borç almıştır. Daha sonra paranın tahsil zamanı geldiğinde, Hacı Mehmet'in kardeşi Mahmut'un bir köyün iltizamından alacağı 500 kuruştan bunun 300 kuruşunu vermesi için İbrahim'i Mahmut'a havale ettiğini ve onun da kabul

¹²⁰⁰ Havale edilen kişilere havaleyi kabul edip etmediği sorulduğu ve kabul ettiğine dair irade beyanında bulunduğu şikâyetlerde kaydedilmiştir. Alacaklı kişi borcunu talep ettiğinde borçlu kişi borcun tahsil için bir başkasına havale etmiş, havale edilen kişiye gidilip “*havâle-i şer‘iyyeyi*” kabul edip etmediği sorulmuş ve kabul eder ise işlem gerçekleşmiştir.

¹²⁰¹ Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 2. Cilt, s. 230-231.

¹²⁰² Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, s. 516.

¹²⁰³ BOA, SAD 4, 192/1.

ederek havalenin yapıldığını söylemiştir. Ayarladığı yalancı şahitler ile de davasında haklı çıkmayı başarmış ve İbrahim'in borcunu ödememiştir¹²⁰⁴.

2.5.6.4. Rehin

Borçlunun tasarrufundaki bir mülkünü borcunu ödeyene kadar rehin olarak bırakması ve borcunu ödedikten sonra mülkünü geri teslim alması şeklinde gerçekleşen rehin uygulaması, İslam'ın getirmiş olduğu faiz yasağından kaçmak için bulunmuş çözüm yollarından biridir¹²⁰⁵. Borç ilişkilerinde borçlu kişi bir mülkü *rehn-i vaz'* (rehin verme) veya *bey' i bi'l-vefâ* (vefâen satış) olarak adlandırılmış yöntemlerle geçici olarak alacaklısına bırakılabilmektedir¹²⁰⁶. Kelime anlamı olarak *rehn-i vaz'* bir mal vb. rehin olarak koymak, rehin vermek anlamındadır¹²⁰⁷. Geçici satış sözleşmesi olarak nitelenen *bey' i bi'l-vefâ* akdi de, satıcının müşteriye “*Benim üzerimdeki alacağına mukabil sana şu malımı borcumu ödeyince geri benim olmak kaydıyla satıyorum*” diyerek karşılıklı anlaşmalarıyla kurulmuş bir akittir. Bu akde *vefâ* denilmesinin sebebi, borçlunun borcunu ödeyince mülkünü geri alması üzerine anlaşılmış olmasından dolayı, rehin alan kişinin mülkü satmamaya söz vermesi yani ahde *vefâ* göstermesi gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde borçlu kişi de rehin olarak bıraktığı mülkünü başkasına satamaz¹²⁰⁸. Anlam itibarıyla *rehn-i vaz'* ile *bey' i bi'l-vefâ* arasında fark olmadığını kabul eden fıkıhçılar çoğunluktadır. Ancak *vefâ* akdindeki *bey'* yani satış kelimesinden dolayı farklı olduğunu savunanlar da olmuştur¹²⁰⁹.

Borç karşılığında genellikle evler rehin olarak bırakılmıştır. Ancak dükkân, değirmen, arsa gibi mülklerin ve mücevher¹²¹⁰ gibi değerli eşyaların da rehin bırakıldığı olmuştur. Rehin usulüne başvuranların küçük meblağlar için de mülklerini

¹²⁰⁴ BOA, SAD 1, 30/3.

¹²⁰⁵ Beşir Gözübenli, “Bey' Bi'l-Vefâ (Vefâen Satış) ve Bey' Bi'l-İstiğlâl”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1990, S. 9, s. 109.

¹²⁰⁶ Osmanlı alım-satım hukukunda da rehin uygulamasına başvurulmakla birlikte, alım-satım işlemlerinde *bey' i bi'l-vefâ* ve *bey' bi'l-istiğlâl* yöntemlerine tesadüf olunmaktadır. Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 2. Cilt, s. 302.

¹²⁰⁷ Vaz', koyma, konulma anlamında bir kelimedir. Devellioğlu, a.g.e, s. 1328.

¹²⁰⁸ Beşir Gözübenli, “Bey' Bi'l-Vefâ”, s. 110-111, 113 .

¹²⁰⁹ Beşir Gözübenli, “Bey' Bi'l-Vefâ”, s. 113-116.

¹²¹⁰ Rukiye Hatun'un eşi Sivasî Bostancı-zâde Seyyid Ahmet Bey, aldığı borçlara karşılık eşi Rukiye Hatun'un mücevherlerini rehin olarak vermiştir. BOA, SAD 1, 194/3.

rehin bırakabildikleri görülmektedir. Gedegra'dan İbrahim Beşe, yine Gedegra'dan Hacı Halil'den aldığı 15 kuruş borcu için evini *rehn-i vaz* etmiştir¹²¹¹.

Rehinli işlemlerde karşılaşılan en büyük sorun, malın rehin bırakıldığı kişinin, rehin işleminin bey'i bi'l-vefâ yöntemiyle değil kesin satış (*bey'i bât-ı kat'î*) şeklinde gerçekleştiğini iddia edip rehin bırakılan malı geri vermemesidir. Borca karşılık bir mülkü rehin alanlar "*Sen meblağ-ı merkûm mukâbelesinde menzil-i mezkûru bey'i bât-ı kat'î ile bana bey' eyledin*" diyerek aldıkları mülkü geri teslim etmemek için uğraşmışlardır.

Rehin olarak bırakılan mülklerin, borç edâ edildikten sonra iade edilmemesi eşkıyalık olarak değerlendirilmiştir. Zile'den Mehmet'in babası Mustafa, Hasan Ağa Camisi imamından 100 kuruş borç almış, karşılığında da Zile'deki mülk menzilin rehn-i vaz' olarak bırakmıştır. Daha sonra borcunu ödeyemeden ölmesi üzerine oğlu Mehmet babasının borcunu ödemiş ve miras olarak kendisine intikal etmesi gereken menzili almak istemiştir. Ancak imamın kardeşi Seyyid Ebubekir evi geri buna vermemiştir. Seyyid Ebubekir bu hareketinden dolayı eşirrâ olarak anılmıştır¹²¹².

Rehin olarak bıraktığı iddiasıyla kişilerin malına ya da parasına el konulduğuna dair örnekler de mevcuttur. Amasyalı Simon'un babası Anton, Amasya'da Görenler Viranı isimli vakıf köyünde oturan Hüseyin'e borç vermiştir. Anton'un ölmesinden sonra oğlu Simon, Hüseyin'in babasından aldığı borca karşılık *rehn-i vaz* olarak bıraktığı iddiasıyla köydeki tarlasına, evindeki âlâ sîm eşyasına ve otuz üç adet davarlarına el koymuştur¹²¹³.

Borçlunun kendi mülkü olan şeyleri rehin olarak bırakması uygun görülmuş, Miri arazisinin kişisel borçlarından dolayı alacaklısına rehin olarak bırakılmasına izin verilmemiştir¹²¹⁴.

2.5.6.5. Kanıt Talebi (Beyyine) ve Yemin

¹²¹¹ BOA, SAD 4, 118/2.

¹²¹² BOA, SAD 4, 256/4.

¹²¹³ BOA, SAD 4, 145/4.

¹²¹⁴ Han-ı Cedid kazasına bağlı Yeni Gülab köyünden Papasah? isimli gayrimüslim, Sivas sâkinlerinden Arab oğlu Ahmet'ten 540 kuruş borç almıştır. Ahmet borcun ödenmesini beklemeden "*Sen bana deynin mukâbelesinde rehn-i vaz' eyledin ve meblağ-ı mezbûru 31 güne dek edâ edemez isem bana zapt eyle dedin*" diyerek Papasah'ın tarlalarını ve değirmenini zapt etmiştir. Papasah da kesinlikle rehin verdiği iddiasını kabul etmeyerek "*Bu makûle arsa-yı mîrî rehn olmak hilâf-ı kanûndur*" diyerek kanunu hatırlatmış ve rehin bırakmadığını, borcunu ödeyeceğini söylemiştir. BOA, SAD 1, 271/2.

İhtilafli borç davalarında alacak iddiasında bulunan kişiden kanıt (*beyyine*) talebinde bulunulmuştur. Kanıt sunup iddiasını ispat edemeyenler mahkemeden olumsuz sonuç almışlardır. Eğin'den Voyvoda Mustafa'nın vekili olduğu iddiasıyla mahkemeye başvuran Mehmet Hanifi Efendi, Voyvoda Mustafa'nın Eğin'e bağlı Karşıla¹²¹⁵ isimli köyden Hızır isimli zimmiye 900 kuruş ve üç top âlâ kumaş verip bunları Asitane'den Nüzul Emine Mehmet Ağa'ya teslim etmesini istemiştir. Ancak Hızır teslim edemedi. Görüşülen davada Hızır'ın oğulları Markar ve Asador'un babalarının mallarından borcu ödemeleri üzerine karar çıkmıştır. Ancak oğulları "*Babamız Hızır'ın umuru ma'lûmumuz değildir*" diyerek mahkemeden çıkan sonuca itiraz etmiş ve babalarının zimmetlerinde böyle bir borcun olduğuna dair bilgileri olmadığını söylemişlerdir. Bunun üzerine vekillik iddiasında bulunan Mehmet Hanifi Efendi'ye iddia ettiği borcu kanıtlaması için yasal bir süre (*mehl-i şer'*) tanınmıştır. Sürenin sonunda beyyine ve şahit sunamayan Mehmet Hanifi Efendi'nin davasının sahte olduğu anlaşılmış ve Markar ile Asador üzerindeki baskı ve zulmünü kesmesi için emr-i şerif çıkarılmıştır¹²¹⁶.

Bazı borç davalarında da alacaklıya yemin (tahlif) ettirilmiştir. Borç alanın vefat etmiş olması yemin uygulamasına başvurulmasının temel sebebidir. Ancak yemin ettirildiğine dair bilgilerin bulunduğu hükümlerin sayısı azdır¹²¹⁷.

2.5.6.6. Verdiği Paranın Karşılığında Başka Bir Şey Alma

Borç para verenler, borçlunun önerisi ya da borçlu ile karşılıklı anlaşmaları sonucunda, verdikleri nakit paranın karşılığında başka herhangi bir mülk ya da ürün üzerinden alabilmişlerdir. Nakit verilmiş borç paranın karşılığında yiyecek ürünleri alınabildiği gibi tüfek, kılıç gibi aletler ya da katır, inek gibi hayvanların da alınmıştır. Ayrıca borcunu ödeyecek durumda olmayanların mülkleri de borçlarına karşılık sayılmıştır.

Tokat'tan Sinyas, yine Tokat'tan Makdesi Ohan'a 4000 kuruş borç vermiştir. Ohan, borcuna karşılık meyveli ve meyvesiz ağaçlarının olduğu mülk bağını kesin satış yöntemi ile Sinyas'a devretmiştir¹²¹⁸. Niksar'dan Semuvan? ve Vaselis isimli

¹²¹⁵ Karuşni? Yer Adları s. 800.

¹²¹⁶ BOA, SAD 4, 196/3.

¹²¹⁷ Örnek davalar için bkz. BOA, SAD 12, 68/3, 69/1.

¹²¹⁸ BOA, SAD 12, 125/1.

gayrimüslim kardeşler, Kirkor'dan aldıkları 200 kuruş karşılığında mülk menzil ve bağlarını geçici olarak (*bey 'i bi 'l-vefâ*) Kirkor'a vermişlerdir¹²¹⁹. Merzifon'dan Ahmet Beşe de Karabet'ten aldığı 60 kuruşa karşılık yine vefâen satış yöntemi ile mülk bağı Karabet'e vermiştir¹²²⁰.

Borç alınan para karşılığında yiyecek maddesi verilirken yiyeceğin kilo fiyatını fazla gösterip daha az para ödeyerek kurtulma çabasına girenlere rastlanmıştır. Bezirgân (tüccar) Kayserili Artin, Bozok'ta ismi belirtilmeyen bir köyde ikamet eden ve Boğazlıyanlı oğlu olarak bilinen kişiye 1847 kuruş borç vermiştir. Boğazlıyanlı oğlu borcuna karşılık olarak Artin'e her ölçeği 12 kuruştan 60 ölçek (720 kuruşluk) buğday vermiştir. Artin bunu kabul etmiş ancak Boğazlıyanlı oğlunun geriye 1127 kuruş borcu kaldığını söylemiştir. Boğazlıyanlı oğlu ise buğdayın her ölçeğini 12 kuruştan değil 25 kuruştan saydığını söyleyerek paranın geri kalanını ödememiştir¹²²¹.

Borç verilmiş para karşılığı anlaşılan ürünler ile borç verilen miktarın uyuşmaması yiyecek maddeleri haricindeki ürünler üzerinde de görülmüştür. İstanbul'dan Sarraf Anton'un Merzifon'dan Seyyid Lütfullah Ağa'da olan 2150 kuruş alacağına karşılık Seyyid Lütfullah Ağa “*üç köhne (eski) tüfenk ve bir köhne kılıç ve bir sagır raht ve üç re's bargir ve bir re's katır*” göndermiştir. Gönderdiği eşya ve hayvanların tutarının 400 kuruşa bile denk gelmemesi sebebiyle Anton gönderilenleri kabul etmemiş ve tekrar şikâyet etmiştir¹²²².

Nakit para olarak alınan borcun karşılığında başka bir şey verme olayları her zaman karşılıklı rıza ile olmamıştır. Defterlere yansıyan şikâyetlerde çoğu zaman borçlu taraf alacaklı tarafın rızasını sormadan hareket etmiştir. Bu da tarafların mahkemeye başvurmalarına sebep olmuştur.

2.5.7. Borcun Bir Kısmını Tahsil Edememekten Kaynaklanan Sorunlar

Alacak verecek işlemlerinde borcun taksitler halinde ödenmesine müsaade edildiği görülmektedir. Taksit işlemi bazen borç alıp verme esnasında kararlaştırılmış, bazen de borçlunun maddi imkânına göre borcunu toplu olarak verememesi üzerine kendiliğinden gelişen bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum borç veren ve alan

¹²¹⁹ BOA, SAD 12, 214/2.

¹²²⁰ BOA, SAD 12, 214/5.

¹²²¹ BOA, SAD 4, 175/1.

¹²²² BOA, SAD 12, 60/2.

arasında halledilmiş olarak düşünülebilir. Taksitle sağlanan kolaylığa rağmen kalan borçlular borçlarını ödemediklerinde, haklarından vazgeçmek istemeyenler mahkemeye başvurmuşlardır.

Borcun bir kısmı tahsil edildiğinde, borç senedinin (temessük) arkasına, alınan paranın ve kalan miktarın bilgilerinin yazıldığı hükümlerdeki bilgilerden öğrenmekteyiz. Evrakın arkasına yazılan bu yazıya *zuhuriyye*¹²²³ adı verilmiştir. Temessük arkasındaki zuhuriyeler tamamlanmayan alacak verecek işlemlerinde kanıt olarak sunulmuşlardır.

Paranın bir kısmını ödemeyenler çoğunlukla hiçbir gerekçe göstermeden kalan borçlarını ödemekten kaçmışlardır. Merzifon'da meydana gelen olayda Ömer isimli kişi, Bıçakçı oğlu Hacı Hüseyin'e 4500 kuruş borç vermiştir. Hacı Hüseyin paranın 2000 kuruşunu ödemiş ancak baki kalan 2500 kuruşunu ödememiştir. Parasının geri kalanını da almak isteyen Ömer mahkemeye başvurmuştur¹²²⁴.

Vefat nedeniyle borcun tamamının tahsil edilemediği durumlar da olmuştur. Eğin'den Hacı Musa oğlu Osman Ağa, Sadrazam Silahşörlerinden Osman'dan 600 kuruş borç almış ve geri ödemedi vefat etmiştir. Borç, terekesine el koyan veresinden talep olunca vereselerinden bazıları üzerlerine düşen hisselerini vermiş ancak yine vereselerden olan Yeniçerilik iddiasındaki Osman ile ismi belirtilmeyen bazı kişiler parayı vermemişlerdir¹²²⁵.

Yiyecek ürünlerinden borç alanların da aldıkları maddelerin tamamını iade etmemeleri şikâyet sebebi olmuştur. Nallu Ballu kasabasından Kulaksız oğlu İsmail, kasabadan Hacı Süleyman'dan 40 ölçek buğday ve 20 ölçek arpa ödünç almıştır. Bunların sülüsünü vermiş geri kalanını vermemiştir¹²²⁶.

2.5.8. Birden Fazla Kişiye Borç Verme - Birden Fazla Kişiden Borç Alma

¹²²³ Zuhuriyye, mektup ve sâiree evrakın arkasına yazılan yazı, arkasındaki şerh olarak açıklanmaktadır. Şemseddin Sami, a.g.e, s. 919. Temessükün arkasına zuhuriye düşüldüğüne dair örnek olaylar tespit edilmiştir. Bozok kazasına bağlı Kavar? Ali ve İsmaili isimli köylerin zabiti olan Memiş, Bozok'tan Hacı Hüseyin'den 910 kuruş borç almıştır. Borcunun 510 kuruşunu verince temessükünün arkasına zuhuriyye düşülmüştür. BOA, SAD 4, 205/1.

¹²²⁴ BOA, SAD 4, 110/4.

¹²²⁵ BOA, SAD 4, 112/2.

¹²²⁶ BOA, SAD 4, 155/1.

Şikâyetlerde bazı kişilerin birden fazla kişiye borç vermiş olduğu görülmektedir. Birden fazla kişiye borç vermiş olanların bazılarının hiçbir unvanı yokken bazıları Sarraf, Ağa gibi unvanlarla anılan kişilerdir. Bazı hükümlerde verilen paranın miktarı açıkça belirtilmemiş bunun yerine “*ma’lûme’l-mikdar akçe*” ibaresi yazılmıştır. Bazı hükümlerde de borç alan kişilerin isimleri açıkça yazılmamış, “*ma’lûme’l-esâmi kimesneler*”, “*zimem-i nas*”, “*ashâb-ı aġrâz*” gibi tabirler tercih edilmiş, bazen de kişi ismi boş bırakılmıştır.

Divriġi’den Kurşunlu-zâde Hacı Veli Aġa, Yeni-il kazasına baġlı Aşudi nahiyesinde ikamet eden ve isimleri açıkça belirtilmeyen kişilere toplam 2000 kuruş borç vermiştir. Borcu alanlar aldıkları paranın hepsinin ortak borcu olduğunu belirterek borçlarını tasdiklemek için mühür vurmuşlardır. Hacı Veli Aġa’nın elindeki mühürlü kanıtına rağmen borçlular borçlarını geri ödememişlerdir¹²²⁷.

Tablo 30: Birden Fazla Kişiy e Borç Verenler

Borç Veren(ler)	Borç Alan(lar) ve Alınan Borç Miktarları	Toplam
Canık’ten Osman (BOA, SAD 4, 58/2)	Canık’ten (-) ve (-) nam kimesneler; Ma’lûme’l-mikdâr akçe	---
Han-ı Cedid kazasından Kethüdayeri-i sabık Hacı Mustafa Aġa (BOA, SAD 4, 215/1)	Kaza ahalisinden ve ihtiyarlarından (-) ve (-) nam kimesneler ve dahi sairleri zimmetlerinde; Ma’lûme’l-mikdâr akçe	---
Yeni-il kazasından Abdulkadir (BOA, SAD 4, 261/2)	Zimem-i nas; 1100 kuruş	1100 kuruş
Sivas’tan-zâde demekle maruf el-Hac Mehmet	Zimem-i nas; 3500 kuruş	3500 kuruş
Sivas’tan Abdulkadir (BOA, SAD 4, 261/2)	Ladik kasabası ahalisinden ma’lûme’l-esâmi kimesneler; 1000 kuruş	1000 kuruş

¹²²⁷ BOA, SAD 4, 57/1.

<p>Tokat'tan Tüccar Makdis Ohan (BOA, SAD 4, 358/2)</p>	<p>Tosya, Çerkeş ve Kengiri sâkinlerinden ma'lûme'l-esâmi zimmiler zimmetinde; 6000 kuruş</p>	<p>6000 kuruş</p>
<p>Niksar'dan Müteferrika Mehmet (BOA, SAD 4, 122/2,3)</p>	<p>Niksar kazası sâkinlerinden; Kethüdayeri Osman; 750 Kuruş Kethüdayeri oğlu Mustafa; 450 kuruş Emin- zade Seyyid Ömer; 1450 kuruş Köprü kazası sâkinlerinden; Kırgöz Hüseyin; 1500 kuruş Hacı Körün oğlu Hüseyin; 1500 guruş Sâbık Müfti Seyyid Hacı Mehmed ve Müfti-zâde Seyyid Abdullah ve Müderri İsmail; 570 kuruş Seyyid Musa; 123 guruş Behram nam zimmî; 1500 guruş</p>	
<p>Arapgir'den Hamza Ağa</p>	<p>Arapgir'e bağlı (-) ve (-) köylerin ahalilerine; 370 kuruş</p>	<p>370 kuruş</p>
<p>Sâbık Zile Hassı Voyvodası Seyyid Hasan</p>	<p>Mecitözü kazasına bağlı Yazıla...? ve ve Kırk köyleri ahalilerinden Mustafa, Mehmed, Şaban, İbrahim, diğer Mehmed, Murad, Ali, diğer Şaban, Halil ve diğer Halil nam kimesnelere; 1300 kuruş</p>	<p>1300 kuruş</p>
<p>Kuzâttan Amasya kadısı Aksarayî Hacı Mehmet Efendi</p>	<p>Amasya'dan Kasap Bekir oğlu Mehmet, Menzilci Ali, Abdi, Sağır Mehmet, Hacı Bayraktar, Menzilci Mehmet Çelebi, Hacı İmam ve Tanış oğlu Hacı Halil, Hacı</p>	<p>750 kuruş</p>

	Ramazan ve Şehir Kethüdası İbrahim	
Tokat'tan Seyyid Mehmet	Tokat ehl-i hirefine; 2228 kuruş Tokat sâkinlerinden (-) ve (-) ve (-) nam kişilere; 2737 kuruş	4965 kuruş
Canik'ten Derviş Efendi	Canik'ten Ahmet Efendi; 1060 kuruş, Kadı Ahmet Efendi; 1000 kuruş	2060 kuruş
Kedeğra'dan Ömer	Kedeğra'dan Hacı Mustafa; 32 kuruş, Körün oğlu Hüseyin; 20,5 kuruş	52,5 kuruş
Niksar'dan Seyyid Süleyman	Niksar'ın Avare köyünden Haydar oğlu Halil, Mehmet Bey oğlu Ömer, Emir oğlu Hasan, İmam oğlu Mehmet, Altun oğlu Mustafa, Kel Hüseyin oğlu, Aziz oğlu, Mustafa, Uzun oğlu, Cebeci oğlu Hasan, oğlu Mehmet, Gülüş oğlu (-), Hamid Bey oğlu Mehmed, Küçük Halil, Kara Bolat ve Kedi Mahmut oğlu zimmetlerinde; 330 kuruş	330 kuruş
Ömer Ağa	Mecitözü kazasından Zalim Ali, Molla Mehmet, İbrahim, Mahmut, Teberdâr Ali, Mütevelli-zâde Ömer, Osman Efendi, Ahmet, Osman Çelebi, Kalender oğlu, Koca Ahmet oğlu Ahmet, Kızılca Osman, Molla Ahmet Şahlı oğlu, Kara Hüseyin oğlu; 810 kuruş	810 kuruş
Sivas'tan Sarraf Şahin	Aşudi nahiyesinin kethüdası (-) zimmetinde; 710 kuruş Bektaş'ta; 150 kuruş	860 kuruş

Seyyid Hacı Ali, Seyyid Abdurrahman Efendi, Seyyid Abdullah Efendi, Seyyid Ahmet, Seyyid Osman, Seyyid Mehmet Emin, Seyyid Hacı Ahmet nam kimesneler ile Rabia, Şerife ve Kamile nam hatûnlar ¹²²⁸	Tokat Mevlevî Şeyhi Abdulahad	---
Zile'nin Köyceğ köyünden Mehmet (SAD 12, 10/4)	Aynı köyden Mehmet'e 25 kuruş, İmam oğlunda 19 kuruş, Topal Mehmet'e 80 kuruş, Hüseyin Ali'ye 80 kuruş, Batar? Ali'ye 4 kuruş, Bonat? Oğlu Mehmet'e 34 kuruş, Kara İbrahim'e 5 kuruş, Kara İmam Mehmet'e 66 kuruş, Hacı oğlu Ali'ye 7 kuruş	320 kuruş

Birden fazla kişiden borç almış kişiler de en dikkat çeken örneklerden biri Tokat Mevlevî Şeyhi Abdulahad'dır. Şeyh Abdulahad, halktan pek çok kişiden borç almış ve geri ödemedi vefat etmiştir¹²²⁹.

2.5.9. İşçi Sınıfının Davaları: Ücret İle Hizmet Eder Makûlesi

Bir miktar ücret karşılığında başkasının işini yapmayı meslek haline getirmiş kişiler için “*ücret ile hizmet eder makûlesi*” nitelemesi kullanılmıştır. Tarlaların sürülmesi, bağ bahçe bakımı, alışverişler gibi istenen her türlü işi yapmaya razı olan işçi grubundaki kişiler genellikle günlük ücret karşılığında çalışmışlardır¹²³⁰. Bunların günlük aldıkları ücretin miktarı açıkça belirtilmemiştir. İşin zorluğuna ve süresine göre

¹²²⁸ BOA, SAD 12, 7/1.

¹²²⁹ BOA, SAD 12, 7/1.

¹²³⁰ İşlerini bitiren kişiler haklarını isterken “*hizmet eyledikleri eyyâmın (günlerin) ücretini*” talep etmişlerdir.

bazen işe başlamadan önce ücret konusunda anlaşılmiş bazen de iş bittikten sonra ücret mevzusu görüşülmüştür. Yaptıkları işler karşılığında almaları gereken ücretlerini alamamaları mahkemeye başvurma sebepleri olmuştur.

Sivas'tan Ömer, ne iş yaptığını belirtmese de çok fazla emek sarf ettiğini ifade ettiği şikâyetinde, önceden ücret üzerinde anlaşılmadan Sivas'tan Cebeci oğlu Ebubekir Ağa'nın işlerini görmüştür. İşler bittikten sonra Ebubekir Ağa'dan yaptığı işlerin karşılığı olan ücretini (*ecr-i mislini / ücret-i mislini*)¹²³¹ talep etmiş ancak Ebubekir Ağa ödeme yapmamıştır. Ömer'in şikâyeti üzerine gerçekleşen davanın sonucunda Ömer'in ücretinin verilmesi için emr-i şerîf çıkarılmıştır¹²³².

Şahin ve isimleri belirtilmemiş diğer iki zimmi de yine ücret ile hizmet eder taifesinden kişilerdir. Bozok'ta Rum Deliği ismiyle bilinen Revan Çiftlik köyünün mutasarrıfı Çerkes Bey oğlu Mehmet, tasarrufunda olan yerleri "*Hark eyle sana vereyim*" diyerek Şahin ile oğullarına teklifte bulunmuştur. Şahin ve oğulları da 15 ölçeklik tohum istiaab eder yerlerini dört beş ay miktarı zamanda hark etmişlerdir. Ancak işin bitiminde Mehmet sözünü tutmamıştır. Şahin ve oğulları da araziye almaktan umutlarını kesip yaptıkları işin karşılığını (*ecr-i mislini*) istemişlerdir. Fakat Mehmet bunu da vermemiş ve üstüne bir de Şahin'in ambarındaki "*altı müd (ölçek) hintasına (buğdayına) ve yüz batman mevcut katranlarına*" el koymuştur¹²³³.

Bazı durumlarda da ücret ile çalıştırılan kişiler hakkında şikâyetler yapılmıştır. Ücret ile çalıştırılan kişi(ler) fazladan ya da gereksiz alacak hakkı iddia ederek kanunsuz hareketlerde bulunmuşlardır. Amasya'dan Hasan'ın bağında ücret ile bekçi olarak görev yapan Ali ve Mehmet, alacak hakları olmadığı halde Hasan'ın üzerine saldırmış ve bıçak ile kolunu yaralamışlardır¹²³⁴.

2.5.10. Devlet Görevlilerinin Alacak Verecek Davalarındaki Kanunsuz Hareketleri

İncelediğimiz dönem boyunca "*hevâsına tâbi*" olarak betimlenen ve eşkiya ve mütegalibe ile işbirliği yaparak davaların suçludan yana sonuçlanmasına sebep

¹²³¹ Ecr işçiye verilecek ücret anlamına gelmektedir. Ecr iki çeşittir. Ecr-i misil, bilirkişilerin belirlediği emsal, piyasa ücreti demektir. Ecr-i müsemma sözleşmede taraflarca belirlenen ücrettir. Fehmi Yılmaz, a.g.e, s. 146.

¹²³² BOA, SAD 1, 14/5.

¹²³³ BOA, SAD 4, 135/4

¹²³⁴ BOA, SAD 4, 63/2.

olduğu bildirilen çok sayıda devlet memurundan bahsedilmektedir. Kanunsuzluk yaptıkları söylenen memurlar genellikle “*ehl-i örf*” olarak anılmış, kanunsuzluk yapanın tam olarak hangi görevde olduğuna yer verilmemiştir. Mesleği açıkça belirtilenler arasında kadı ve naipeler gelmektedir.

Suçlular, devlet memurlarından aldıkları destek (*istinâd*) sayesinde her istediklerini yaptırabilmişlerdir¹²³⁵. Karşılarındaki kişinin suçlu olup olmadığına bakılmaksızın kararlar çıkarıldığı görülmektedir. Gümüşabâd kazasına bağlı Hacı köyden Laz Mehmet, 188 kuruş borç aldığı Gümüş kazasından Kara Mehmet’i, *ehl-i örf taifesine* olan istinadı ve birkaç nefer levendin yardımı sayesinde haksız çıkarmış ve 62 gün hapsedirmiştir. Zincire vurdurduğu ve türlü eziyetler ettirdiği Kara Mehmet’in çeşitli zahirelerine el koymuş ve 940 kuruşunu da almıştır¹²³⁶.

Devlet memurlarının desteğini alanların davalık oldukları kişileri zindana attırdıklarına dair örnekler de mevcuttur. Turhal’dan Seyyid Mehmet’in Turhal’dan Emine Hatun ile hukuk-ı şer‘iyeden davası vardır ve bu dava hakkında 700 kuruşa sulh olunmuştur. Emine 700 kuruşu aldıktan sonra Seyyid Mehmet vefat etmiştir. Sonra Emine, eşi Hakim Ahmet ve kazadan Emir Hacı torunu Molla Ömer ile birlik olarak Seyyid Mehmet’in oğlu Seyyid Hasan’ı ismi belirtilmeyen başka bir bölgede ehl-i örf yakalatmış ve zindana attırmışlardır (*zindan-bend ettirmişlerdir*). Emine bunlarla da yetinmemiş ve Seyyid Mehmet’ten aldığı parayı inkar edip oğlu Seyyid Hasan’dan tekrar para talebinde bulunmuştur. Dayandığı ehl-i örf sayesinde Seyyid Hasan’ın 800 kuruşuna el koymuştur¹²³⁷.

Tokat naibinin karıştığı kanunsuzluklarla ilgili çok fazla şikâyet tespit edilmiştir. Tokat Menzilcisi Ali Beşe, Tokat’tan İbrahim Ağa’ya menzilin işlerine harcaması için bir miktar para vermiştir. Sonradan “*Sen meblağın şu mikdarını sarf*

¹²³⁵ Devlet memurundan alınan destek ile karşılarındaki kişiden istedikleri kadar para alabildikleri gibi hapsedilmesine dahi sebep olmuşlardır. Borca karşılık rehin bırakılan eve el konulduğuna dair örnekler de tespit edilmiştir. Gedegra’dan İbrahim Beşe, yine Gedegra’dan Hacı Halil’den aldığı 15 kuruş borcu için menzilin rehin olarak bırakmıştır. Daha sonra borcunu ödeyip evini geri almak istediğinde Hacı Halil Gedegra’daki yakınlarından yalancı şahit toplayarak borcuna karşılık evi kesin olarak kendisine sattığını iddia etmiştir. Hacı Halil’in düzenine ortak olan bölge kadısı, menzilin asıl sahibi tarafından zapt edilmesine engel olmuştur. İbrahim Beşe elinde kanıtları (hüccet ve senet) ile hakkını aramaya çalışınca da elindeki belgelere el konulmuştur. Ayrıca konuyla ilgili olarak görevlendirilen mübaşire verdikleri 130 kuruşu da İbrahim Beşe’den almışlardır. BOA, SAD 4, 118/2.

¹²³⁶ BOA, SAD 4, 238/2.

¹²³⁷ BOA, SAD 4, 312/3.

ettin ma'adası yedinde kaldı ver” diyerek para talebinde bulunmuştur. İbrahim Ağa ise menzil için verilen paranın tamamını menzile harcadığını ve üzerinde verecek hakkı kalmadığını söylemektedir. Ali Beşe naibe verdiği rüşvet (*bezl-i irtişâ*) sayesinde naiple işbirliği yaparak sahte belge (*müzevver hüccet*) hazırlatmış ve istediği parayı İbrahim Ağa'dan almıştır¹²³⁸. Bir başka olayda da Tokat Menzilcisi olan İbrahim, bölgenin naibi tarafından benzer bir haksızlığa maruz kalmıştır. Menzilci İbrahim 1164 senesinde ahz ü itâ konusunda Tokat'tan ortağı Mustafa ile anlaşmazlık yaşamıştır. Mustafa borcunu ödememek için naip ile işbirliği yapmış ve beraber ayarladıkları yalancı şahitler ile borcunu ödediğini iddia ederek parayı vermemiştir¹²³⁹. Menzilci İbrahim'in Tokat'tan ismi yazılmamış halktan bazı kişilerde de 8000 kuruş alacak hakları vardır ve onlar da borçlarından 7000 kuruşu ödeyip baki kalanı da 1164 senesinin Ramazan ayında ödeyeceklerine dair söz vermişlerdir. Ancak aynı naip bunlarla da ittifak yapmış ve bu nedenle borçlular paranın geri kalanını ödememişlerdir¹²⁴⁰.

Tokat'taki naip hakkında aynı tarihlerde başka şikâyetler de tespit edilmiştir. Tokat'tan Salih'in yaptığı şikâyete göre, Salih'in babası ölmeden önce Tokat'tan Mustafa isimli kişiden bir miktar borç almış ve sağlığında iken borcun tamamını geri ödemiştir. Daha sonra babası Salih ve borç aldığı Mustafa ikisi de vefat etmiştir. Mustafa'nın vereselerinin tayin ettiği Esir Mehmet isimli vekil gelerek Salih'ten alacak iddiasında bulunmuştur. Salih borcu inkâr etse de Tokat naibinin yardımıyla Salih'in vekili İbrahim hapsedilip, 450 kuruşu da zorla alınmıştır¹²⁴¹.

Mütegalibenin maddi durumu olmayan reaya ile uğraştığı ve bazı devlet memurlarının da bunun yanında yer aldığı olaylara da rastlanmıştır. Divriği'den Hacı Abdullah yine Divriği'den Gökçe İsmail oğlu Ali'ye vereceği olmadığı halde Ali'nin vergi hususunda alacağı olduğuna dair iddiasından dolayı yargılanmıştır. Mahkemede Ali'nin zulmünün engellenmesine dair sonuç çıkmıştır. Ancak Ali'nin ehl-i örfe olan istinadı nedeniyle Hacı Abdullah'tan almak istediği parayı almayı başarmıştır. Hacı Abdullah başkasından borç aldığı para ile Ali'ye ödeme yapmak zorunda kalmıştır¹²⁴².

¹²³⁸ BOA, SAD 4, 116/2.

¹²³⁹ BOA, SAD 4, 287/2.

¹²⁴⁰ BOA, SAD 4, 289/2.

¹²⁴¹ BOA, SAD 4, 287/3.

¹²⁴² BOA, SAD 4, 185/2.

Devlet görevlilerinin âyânlara yardım ettikleri davalar da kayıtlara yansımıştır. Merzifon âyânından Bıçakçı-zâde Hacı Ali Ağa, Merzifon menzilcisi olan Hacı Mahmut'a 1250 kuruş borcu olmasına rağmen hâkimin himayesi sayesinde borcunu ödemekten kurtulmuştur¹²⁴³.

2.5.11. Yiyecekler, Hayvanlar ve Eşyalar

Alacak verecek davalarının bir kısmı ödünç olarak verilmiş yiyecek ürünleri ile at, katır gibi hayvanlar ve çeşitli eşyalarından oluşmaktadır. Ödünç olarak verilenlerin başında yiyecek ürünleri gelmektedir. Hınta (buğday) ve şa'ir (arpa) en çok ödünç alınıp verilmiş ürünlerdir. Ödünç alınan hububatların iade edilmediğiyle ilgili davalar da divana taşınmıştır. Bu davalarda genellikle hububatın kaç ölçek verildiğine değinilmiş, ölçek fiyatı belirtilmemiştir¹²⁴⁴. Ölçek fiyatına değinilmiş 1768 tarihli bir davada buğdayın her ölçeği 5 kuruştan hesaplanmıştır¹²⁴⁵.

Kılıç, tüfek, kitap gibi eşyalar ve at, katır, sığır, inek gibi hayvanlar da ödünç verilmişlerdir. Yeni-il kazasından Hacı Osman, İbrahim'e bir at, bir tüfek ve 40 kuruş ödünç vermiştir¹²⁴⁶.

1768 senesinde ödünç alınmış iki adet katırın fiyatı 180 kuruş olarak belirlenmiştir¹²⁴⁷.

Para haricindeki herhangi bir ürün ödünç olarak verildiğinde genellikle ürünün aynî olarak (aynen) geri alınması üzerinde anlaşılmıştır¹²⁴⁸. Ancak ödünç verilen ürün aynıyla iade edilmediği durumlarda verilen ürünün kıymetini karşılık gelen para ile de anlaşma sağlanmıştır. Tokat'ın Soğuk Pınar isimli mahallesinde bulunan ve Hamza Çelebi'nin yaptırdığı camide hatip olan Seyyid İbrahim, daha sonra vermek üzere yine aynı mahalleden Şeyh Abdurrahman'dan 200 kuruş değerindeki bir cilt Mushaf-ı Şerif

¹²⁴³ BOA, SAD 1, 57/3.b

¹²⁴⁴ Örneğin Nallu Ballu kasabasından Kulaksız oğlu İsmail, yine aynı bölgedeki Hacı Süleyman'dan 40 ölçek buğday ve 20 ölçek arpa ödünç almıştır. BOA, SAD 4, 155/1. Tokat'tan Seyyid Ömer yine Tokat'ta ikamet eden Feyzullah ve Ataullah'a 520 ölçek buğday ve arpa vermiştir. BOA, SAD 6, 34/3. Ürünlerin fiyat değerlerine değinilmemiştir. Hububatın ödünç verildiği ancak geri alınamadığı için divana taşınmış diğer davalar için bkz. BOA, SAD 1, 133/1. BOA, SAD 12, 37/2.

¹²⁴⁵ BOA, SAD 12, 81/2.

¹²⁴⁶ BOA, SAD 1, 148/5.

¹²⁴⁷ BOA, SAD 12, 81/2.

¹²⁴⁸ Sivas'a bağlı Uhtunum köyünden Mustafa, köyün sipahisi Mehmet'e yine aynî olarak almak üzere anlaşarak iki ölçek buğday vermiştir. BOA, SAD 12, 37/2.

ve bir cilt *Tefsir-i Kadı* kitabını almış ancak iade etmemiştir. Abdurrahman da ya kitaplarını ya da kitaplarının değeri olan 200 kuruşu vermesini istemiştir¹²⁴⁹.

Gerek hububat ürünlerinde gerekse diğer eşyalarda ödünç verenin vefat etmesi durumunda ürün ve eşyaların alınabilmesi için vârisler mahkemeye başvurmuşlardır¹²⁵⁰.

Tablo 31: Ödünç Verilmiş Bazı Ürünler, Hayvanlar ve Eşyalar

Defter No / Sayfa No - Hüküm Sırası	Borç Veren	Borç Alan	Alınan Borç
1/212-3	Çorum'un Saray köyünden İbrahim	Köyden Sarı Bekir oğlu Hüseyin	97 ölçek buğday ve 60 adet sığır
4/67-1	Buğdaycı Hacı İbrahim	Boğazlıyan'dan Mehmet bin Hacı Ahmet	Kürk bahasından 102 kuruş
4/99-3	Divriği sâkinlerinden ulema ve sulehâdan el-Hac Hasan	Divriği sâkinlerinden eniştesi Boyacı oğlu Alemdar Hüseyin ve oğlu Mehmed Beşe	Bir re's at bahasından 225 kuruş

¹²⁴⁹ BOA, SAD 4, 332/1.

¹²⁵⁰ Zile'den Halil, Zile'den Haçador'a ödünç olarak 51 ölçek buğday vermiş, ancak alamadan vefat edince kendisine intikal eden buğdayı alabilmek için oğlu Hüseyin mahkemeye başvurmuştur. BOA, SAD 2, 418/2.

12/241-3	Amasya'dan Rahtvân-zâde Ahmed Bey	Amasya mutasarrıfı Osman Bey-zâde Ebubekir Paşa	Bir adet taht-ı revan ¹²⁵¹ bahasından 30 kuruş, beş re's kısarak 500 guruş, bir re's at 200 guruş, bir re's at 250 guruş
12/307-1	Sivas'tan Bölükbaşı-zâde Seyyid Mehmet	Sivas'tan Sarı-zâde Mehmed	Kısarak bahasından 110 kuruş, kürk bahasından 60 kuruş, Selanik takımı tabir olunur oda döşemesi bahasından 60 kuruş

2.5.12. Vergi Tahsilinden Kaynaklanan Alacak Verecek Davaları

Vergi hususunda yaşanan borç davalarının başında iltizam ile ilgili sorunlar gelmektedir. Mültezimin, mütevelliyeye veya mutasarrıfa vermesi gereken parayı vermemesi ya da mültezimin alması gereken ürün ya da paraları tahsil edememesi alacak verecek davası olarak divana yansımıştır¹²⁵². Bir bölgenin mutasarrıfı sefere çağrıldığında vergilerin iltizamı hususunda yerine başkasını görevlendirmiştir. Önceki mutasarrıf seferden dönünce yerine görevlendirdiği kişi ile arasında iltizam meselesinden alacak sorunları yaşanabilmiştir. Amasya sancağı mutasarrıfı Cevher,

¹²⁵¹ Katır ve develer veya insanlar tarafından taşınan, üstü kapalı, yanlarında pencereleri bulunan, ufak bir oda şeklindeki tekerleksiz taşıt.

¹²⁵² Bir örnekte, İskilip hassının mültezimi olan Hacı Hüseyin Bey'in, mukataa köylerinin öşür mahsulünden olmak üzere Bey-zâde Selim Bey'in uhdesinde 60 ölçek buğday ve 40 ölçek arpa alacak hakkı kalmıştır. Defalarca talep ve yargılanmaya davet edilmiş ise de Selim Bey ödemesi gereken mahsul borcunu ödememiştir. BOA, SAD 4, 343/3.

Kars seferinde görevlendirilince âyândan Yeğen-zâde İbrahim'i mütesellim tayin etmiştir. Seferden dönüp mahsulü ve vergileri talep edince tamamını alamadığı için Yeğen-zâde İbrahim'den şikâyetçi olmuştur¹²⁵³.

Mütevelli ya da mutasarrıfın, mültezim olmaya aday olanın parasını alıp ancak iltizamı başkasına verdiği olaylar da yaşanmıştır. Lâdik kasabasının Köle isimli köyünün mütevellisi Ebubekir, köyden Emrullah ve Ömer'e "*Mütevellisi olduğum Köle karyesini size iltizam edeyim*" diyerek bunların 150 kuruşlarını almış, ancak köyü başkasına iltizam etmiştir. Bunlar da paralarını geri talep etmelerine rağmen alamamışlardır¹²⁵⁴.

Bazı reayanın başkasından aldığı borç ile vergilerini ödediği görülmektedir. Üzerlerine düşen vergiyi borç alarak ödeyenler, aldıkları borçları geri ödemediklerinde şikâyet edilmişlerdir. Arapgir kazasının Eynecik köyünden Hacı Bekir oğlu Mehmet Ağa köy halkına "*Hisseme düşen teklifi (vergiyi) veriniz sonra size edâ ederim*" diyerek bunlardan kendi vergi borcunu ödemelerini istemiştir. Mehmet Ağa'nın isteği üzerine sahip olduğu yerlere karşılık ödemesi gereken vergi borcunu köy halkı kendi mallarından üç sene boyunca ödemişlerdir. Geri talep ettiklerinde de türlü bahaneler ile ödemesini yapmamıştır¹²⁵⁵.

2.5.13. Köle ve Cariyelerin Alım Satımı

Osmanlı Devleti'nde köle kavramı diğer topluluklardan farklı olarak gelişmiş, köleler insanlık dışı muamelelere maruz bırakılmamış ve sadece alınıp satılan bir mal olarak görülmemiştir. Osmanlı aile hayatında köleler, ailenin sosyal ve dinî faaliyetlerine katılan, aile ile bir arada yaşayan bir yardımcı sınıf olarak yerini almıştır. Ticari kaygıdan uzak olarak satın alınan köleler daha çok efendilerinin hizmetlerini görmüş, küçük atölyelerde efendilerine yardımcı olmuşlardır¹²⁵⁶.

Sivas eyaleti halkının şikâyet konularından biri de satıldığı halde parası tahsil edilemediği için alacak verecek davası olarak kayıtlara yansımış köle ve cariyelerle ilgili meselelerdir. Kölelerin ve cariyelerin alım satım ve fiyat bilgisine ulaşmamızı

¹²⁵³ BOA, SAD 1, 119/5.

¹²⁵⁴ BOA, SAD 12, 108/2.

¹²⁵⁵ BOA, SAD 4, 192/3.

¹²⁵⁶ Bülent Tahiroğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 45, S. 1-4, s. 651-654.

sağlayan şikâyetler aynı zamanda toplumda kölelik olgusunun varlığına da işaret etmektedir. Azat edilmiş (itâk) ve bunu kanıtlamak için itâk-nâme verilmiş köle ve cariyelerden de bahsedilmekle birlikte¹²⁵⁷, azatsız oldukları belirtilenlerin alım satımı sırasında yaşanan bazı sorunlar da divana aksetmiştir. Alınıp satılan köle ve cariyeler için adet/tane anlamında *re's* kelimesi kullanılmıştır. Bunların hem Müslimler hem de gayrimüslimler tarafından alınıp satıldığı görülmektedir. Tokat'tan İkata? isimli gayrimüslim Amasya'da ikamet eden Hacı İbrahim'e 480 kuruşa 11 re's köle satmıştır¹²⁵⁸.

Divana yansıyan şikâyetler köle ve cariye fiyatları hakkında bilgi edinmemizi sağlamıştır. 1747 tarihinde vefat eden Hacı Seyfullah'ın Rus asıllı kölesinin değeri miras paylaşımı sırasında 200 kuruş olarak belirtilmiştir¹²⁵⁹. 1762'de İskilip'ten Deli Mehmet, Divriği'den Deli Ömer'den satın aldığı bir gulam için 180 kuruş nakit, iki adet zerdava paça kürk ve bir Bağdat abası vermiştir¹²⁶⁰. Mayıs 1764'te Niksar'da Mehmet'in Gürcü asıllı bir cariyesi 350 kuruşa satılmıştır¹²⁶¹. 1767 tarihli bir hükümde Amasya Mutasarrıfı Ebubekir Paşa'nın eşi Rabia Hatun'a ait iki adet Gürcü asıllı cariyenin fiyatı ise daha yüksek olup, 1500 kuruş olarak belirtilmiştir¹²⁶². Nisan 1768 tarihli hükümde Amasya'da Nikola ile Hacı Hüseyin arasında vuku bulan alacak verecek davasında bir adet kölenin 480 kuruşa alındığı ifade edilmiştir¹²⁶³. Köle ve cariye alım satımı sırasında tahsil edilemeyen ücretler, şikâyet sayısı bakımından çok küçük bir yüzdeye sahip olmakla birlikte, alacak verecek davaları arasında yerini almıştır. Tespit edilmiş sınırlı sayıdaki bu örneklerde, yıllara göre köle ve cariyelerin fiyatlarında artış görülmekle birlikte, diğer cariye fiyatlarına oranla Paşa eşinin sahip olduğu cariyelerin fiyatlarındaki yükseklik dikkat çekmektedir.

Genellikle Rus ve Gürcü asıllı oldukları görülen cariyelerin ve kölelerin alım satımında üzerinde durulan hususlardan biri, Acem asıllı olanların alınıp satılmasının

¹²⁵⁷ Yeni-il kazasından Halil bin Seydi ve kardeşi Bayezid, sahipleri tarafından azat edildiklerini ve artık hür olduklarını ifade etmişlerdir. BOA, SAD 1, 247/4. Niksar'dan Osman Ağa abd-i memlukü Abdullah'ı azat etmiştir. BOA, SAD 8, 163/3. Tokat'tan Aliye Hatun cariyesi Vahide'yi azat etmiştir. BOA, SAD 9, 32/2. Tokat'tan Hacı Hüseyin memlukü Ali'yi azat etmiştir. BOA, SAD 9, 155/2.

¹²⁵⁸ BOA, SAD 12, 153/1.

¹²⁵⁹ BOA, SAD 2, 449/1.

¹²⁶⁰ BOA, SAD 9, 209/3.

¹²⁶¹ BOA, SAD 10, 131/3.

¹²⁶² BOA, SAD 12, 68/3.

¹²⁶³ BOA, SAD 12, 125/1, 153/1.

yasak olduğudur. Hükümlerde açık bir ifade ile “*Bu makûle sahih Müslim Acem taifesinden olanların Memâlîk-i Mahrûsemde bey’ û şîrâsı bâ emr-i âli men’ olunub*” kanunu yer almaktadır. Bu duruma özellikle ehemmiyet gösterilmiş, Müslüman Acem olanları alıp satmaya çalışanlar olur ise hareketlerinin önlenmesi için emr-i şerîfler gönderilmiştir¹²⁶⁴.

Cariye ve gulamların alım satımıyla ilgili diğer şikâyetler köle veya cariye olmadığı halde kölelik ve cariyelik iddiasıyla alınıp satılmaya çalışılan kişilerin yaptıkları şikâyetlerdir. Ayrıntılı incelediğimiz dört defterde bu konuyla ilgili şikâyetlerin sayısı 6’dır¹²⁶⁵. Köle ya da cariye olduğu gerekçesiyle satılan kişilerin aslında hür oldukları ortaya çıkınca, satın alma esnasında ödenen paralar geri alınmıştır¹²⁶⁶.

Köle, hizmetkâr ve cariyelerin para cezası ödemelerini gerektirecek bir suç işlemleri halinde ödenmesi gereken para sahiplerinden talep edilmiştir. Amasya’da Sipahi Ebubekir ile hizmetkârı Ali yolda giderken hizmetkârının tüfeğinin çakmağı kazayla kayıp ateş almıştır. Bu sırada civarlarında bulunan Abdullah’a isabet eden kurşunlar sebebiyle Abdullah ölmüştür. Abdullah’ın babası Kasap Halil ortada bir kasit olmamasına ve olayın kazayla meydana gelmesine rağmen hizmetkârın sahibi olan Sipahi Ebubekir’den diyet talebinde bulunmuştur. Ehl-i örften aldığı destek sayesinde de Sipahi Ebubekir’in 200 kuruşunu almış ayrıca 10 gün de hapsettirmiştir¹²⁶⁷.

Başkasına ait köle ve cariyeyi kaçıracak yeniden satma ya da kendisi için zapt etme gibi olaylara da tesadüf edilmiştir. Bu hususla ilgili de farklı tarihlerde farklı bölgelerden gelmiş şikâyetlerin sayısı 6’dır¹²⁶⁸. Devlet görevlilerinden de bu gibi hareketlere kalkışanlar olmuştur. Divriği serdarı Alemdar Ahmet, Tüccar Hafız Halil’in iki adet cariyesini sebepsiz yere ahz etmiştir¹²⁶⁹. Kölenin kaçırılması gibi

¹²⁶⁴ Acem taifesinin alım satımının (bey’ û şîrâ) yasak olduğuna dair emirleri içeren hüküm örnekleri için bkz. BOA, SAD 3, 268/4. BOA, SAD 4, 207/2, 361/3. BOA, SAD 9, 40/1, 173/4, 284/1. BOA, SAD 12, 185/1, 193/2.

¹²⁶⁵ BOA, SAD 1, 171/4. BOA, SAD 4, 72/1. BOA, SAD 9, 4/2, 29/2, 323/2. BOA, SAD 12, 280/2.

¹²⁶⁶ BOA, SAD 9, 209/3, 323/2.

¹²⁶⁷ BOA, SAD 4, 208/4, 5.

¹²⁶⁸ Şikâyetlerin kaydedildiği yerler için bkz. BOA, SAD 1, 44/2, 163/3. BOA, SAD 2, 112/2. BOA, SAD 9, 171/2, 265/1, 292/2.

¹²⁶⁹ BOA, SAD 9, 265/1.

durumlarda köleyi kaçırandan kölenin ederi talep edilmiştir. Ancak kölenin sahibi mütegalibe olunca ücret talebinden de ileriye giden hareketlere kalkışıldığına tesadüf olunmuştur. İskilip'ten mütegalibeden Veli Ağa'nın kölesi kaybolunca kazadan Ömer'i kölesini kaçırdığı iddiasıyla hapsedmiş, Ömer'in eline, ayağına ve boğazına zincir vurmuştur. Ayrıca 250 kuruş değerindeki mülk bağına ve menzilineki 1000 kuruşluk mallarına da el koymuştur. Fakat aranan gulam bir süre sonra çıkıp gelmiş ve Ömer'in konuyla bir ilgisinin olmadığı ortaya çıkmıştır¹²⁷⁰.

Kölenin bir bölgede ölü bulunması halinde bölge halkından köle için cerime adıyla vergi alınmıştır. İskilip'in Karaberk nahiyesinin Karaviran köyünde Çavuş oğlu Ömer Beşe'nin hizmetkârı eşekten düşüp ölünce köy halkından cerime tahsil edilmiştir¹²⁷¹.

Kölelerin ailenin sahip olduğu mal varlıklarına kolaylıkla ulaşabildiği ve evde rahatça hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Hatta sahibinin paralarını sahibine sormadan kendi parası gibi bir başkasına borç veren kölelere dahi rastlanmıştır¹²⁷². Sahipler başka bir yere (diyâr-ı âhara) gittiğinde, kölelerinden mal ve eşyalarını saklama gereği duymamışlardır. Bazı kölelerin sahiplerinin eşya ve paralarını alıp firar ettiklerine dair olayların varlığı, evdeki para ve değerli eşyalara kolaylıkla erişilebildiğini kanıtlar niteliktedir. Kölelere tanıdık çevrelerinden para ve eşyalarını emanet olarak bırakan kişiler de olmuştur. Tokat'ta yeniçeri olan Mustafa, bir yolculuğu esnasında Tokat'tan Ağa unvanlı ismi yazılmamış bir kişiye ve onun kölesi Hacı Yusuf'a, Tokat'a dönünce geri teslim almak şartıyla, 3000 kuruşunu, bir kemerini, gümüş raht ve bir adet bargirini emaneten vermiştir¹²⁷³.

Köle, hizmetkâr ve cariyelere bütün eşyalarını güvenerek emanet eden sahipler bazı zamanlarda bunların ihaneti ile de karşılaşmışlardır. Sivas'tan Mehmet'in hizmetkârı olan Süleyman, sahibinin hizmetini yerine getirmesi için İzmir'e gönderilmiştir. Ancak İzmir'e ulaştıktan sonra sahibine ait 230 kuruş ile bir sim kılıç, bir çift piştov, bir çuka yağmurluk ve bir enam-ı şerifle birlikte firar etmiştir¹²⁷⁴.

¹²⁷⁰ BOA, SAD 9, 66/3, 90/1.

¹²⁷¹ BOA, SAD 9, 48/1.

¹²⁷² İstanbul'dan Abdullah'ın gulamı Yusuf, Niksar sâkinlerinden Mehmet'e sahibi Abdullah'ın malından olmak üzere bir kere 200 kuruşluk altın ve bir kere de 200 kuruş vermiştir. BOA, SAD 4, 258/4.

¹²⁷³ BOA, SAD 9, 126/2.

¹²⁷⁴ BOA, SAD 1, 156/1.

İstanbul'da Mütferrika İbrahim'in köleleri Abdurrahman ve Ahmet sahibinin evindeki sandığını açarak içindeki altınlarını ve kıymetleri eşyalarını çalıp Merzifon'a firar etmişlerdir¹²⁷⁵. Kastamonu sancağı mütesellimi Ali'nin gulamı da sahibine ait gümüş raht, kılıç, saat, hançer ve sâire eşyalar ile firar etmiş ve Bursa sancağı Mutasarrıfı Cevher Paşa'nın çiftliğine gitmiştir. Ali gulamının Cevher Paşa'nın yanında olduğunu haber aldığıında, Cevher Paşa Merzifon'da mirmiranlık görevinde olduğu için hüküm Merzifon'a gönderilmiş ve Sivas Ahkâm Defterleri'ne kaydedilmiştir. Hükümde gulamın ve aldığı eşyaların gönderilen mübaşire teslim edilerek iade edilmesi emredilmiştir¹²⁷⁶. Bir başka olayda da İstanbul'da Gazi Mehmet Paşa'nın kölesi Hüseyin, sahibinin paralarından ve eşyasından bir miktarını alarak Bozok'a firar etmiştir. Bir önceki örnekte olduğu gibi bunda da köle Sivas eyaleti dâhilindeki bir bölgeye firar ettiği için hüküm Bozok kadısına gönderilmiştir¹²⁷⁷. Ladik'ten Ebubekir de başka bir bölgeye gittiği sırada, evindeki hizmetkârı sarrafa olan borçlarını ödemek için bunun 3000 kuruş değerindeki zümrütlü kuşağını satmış ve 500 kuruşunu da alarak Rumeli tarafına firar etmiştir¹²⁷⁸. Amasya kadısı Mustafa'nın gulamı olan Salih ise, Kadı Mustafa'nın azlini fırsat bilerek 200 kuruşluk eşya alarak firar etmiştir¹²⁷⁹. Kölelerin sahiplerinin eşyalarını ve paralarını alarak kaçtıkları durumlara dair 8 şikâyet tespit edilmiştir.

2.5.14. Alacak Verecek Davalarında Zaman Aşımı

Diğer davalarda olduğu gibi alacak verecek davalarında da zaman aşımı söz konusu olmuştur. “*Bilâ özr-i şer'i on beş sene mürûr iden akçe davasının istima'ı memnu'dur*”¹²⁸⁰ kararında belirtildiği üzere, alacak verecek davalarında herhangi bir yasal gerekçesi olmadan on beş sene boyunca hak iddiasında bulunmayan kişilerin alacak hakkı ile ilgili davalarına bakılmaması kanunlaştırılmıştır. Ancak bazı kişilerin bu kanuna uymadığı ve yasal süreyi geçirdiği halde hak iddiasıyla mahkemeye başvurduğu görülmektedir. 1164 tarihli bir şikâyete göre, Merzifon'dan Hacı Mehmet,

¹²⁷⁵ BOA, SAD 4, 57/3.

¹²⁷⁶ BOA, SAD 12, 65/2.

¹²⁷⁷ BOA, SAD 1, 33/1.

¹²⁷⁸ BOA, SAD 12, 72/2.

¹²⁷⁹ BOA, SAD 1, 252/3.

¹²⁸⁰ Alacak verecek olaylarında 15 senelik zaman aşımından pek çok hükümde bahsedilmektedir. Bu kanunun geçtiği birkaç örnek hüküm için bkz; BOA, SAD 9, 224/2; BOA, SAD 4, 218/2; BOA, SAD 4, 272/4; BOA, SAD 1, 143/1.

yine Merzifon'dan Hacı Mustafa'ya yirmi dört sene önce 800 kuruş vermiştir. Parayı geri alamadan ölmesi üzerine Hacı Mustafa'nın oğlu Ahmet Çelebi söz konusu tarihten 16 sene önce 500 kuruş ödeme yapmıştır. Daha sonra 1164 senesinde ortaya çıkarak “*benim babam müteveffâ-yı mezbûrun babanız mezkûra ol-mikdâr guruş deyni yoğidi babanız benden bilâ beyyine (kanıtsız) aldı beş yüz guruşu sizden alırım*” diyerek hak iddia etmiştir. Hacı Mehmet'in oğulları Abdullah ve Veli de, Ahmet Çelebi'nin on altı sene önce kendi babasının borcunu kabul ve itiraf ederek ödeme yaptığını, ayrıca, hak iddia etmesi için yasal sürenin geçtiğini hatırlatarak Ahmet Çelebi'nin te'addisinin önlenmesi için hükm-i Hümâyûn talebinde bulunmuşlardır¹²⁸¹.

Bir başka olayda da, Osmancık kazasından Hüseyin'in babası ve büyük babası vefat edeli on beş sene olmuştur. Kazadan eşirra ve mütegalibeden oldukları belirtilen ve Kürt Ağası oğlunun oğlu olarak tanıtılan Emin isimli kişi *hevâsına tâbi* bazı kimseler ile birlik olarak, Hüseyin'in büyük babası ve babasının bunlara borçlu olarak öldüklerini ve bu nedenle onların borçlarının Hüseyin tarafından ödenmesi gerektiği iddiasıyla ortaya çıkmışlardır. Hüseyin ise borç iddiasının iftira (*ifk*) olduğunu ayrıca alacak iddiasında bulunabilmek için yasal süre olan on beş senenin geçmiş olduğunu söylemiş ve iddiaları kabul etmemiştir. Ancak Emin ve yandaşları yalancı şahitler ile hak iddiasını sürdürmüşlerdir¹²⁸².

Bazı kişiler de zaman aşımı süresini kendi lehlerine kullanmak için borçlarını çeşitli bahanelerle erteleyerek (*avk ve te'hir*) zaman aşımı süresini tamamlayıp, daha sonra da 15 sene geçtiğini söyleyip iptal-i hak sevdasında olmuşlardır¹²⁸³.

2.5.15. Borcunu Ödemeyenlere Verilen Cezalar

İslam hukukunda durumu müsait olmadığı için borcunu ödeyemeyenlere borçlarını edâ hususunda erteleme (te'hir), sulh, hibe gibi yollarla kolaylık gösterilmesi ahktavsiye edilmiştir. Bu nedenle ödeme imkanı olmayan kişilerin borçlarından dolayı hapsedilmeleri caiz görülmemiştir. Ancak ödemeye gücü yettiği

¹²⁸¹ BOA, SAD 4, 218/2.

¹²⁸² BOA, SAD 4, 272/4.

¹²⁸³ Boğazlıyan kazasının Çurin köyünden Mehmet, sonradan gözlerinin âmâ olması sebebiyle Buğdaycı İbrahim'den aldığı borcu ödeyememiştir. Borca kefil olan Mehmet'in annesi Şemsi Hatun, “*bugün yarın*” diyerek borcu ertelemiş, daha sonra da “*zaman murûr eyledi*” diyerek ödemek istememiştir. BOA, SAD 4, 68/2.

halde kasıtlı olarak borcunu edâdan kaçan kişilerin hapisle cezalandırılması uygun görülmüştür¹²⁸⁴.

Sivas Ahkâm Defterleri'ne kaydedilmiş alacak verecek sorunlarının pek çoğunda olay tekrar mahalline sevk edilmiş ve mahallindeki görevlilerden olayı incelemeleri istenmiştir. Halledilemediği için birkaç kere divan gündemine taşınmış borç davalarına da tesadüf olunmakla birlikte genellikle borç davaları hakkındaki şikâyetler birer defa kayıtlara geçmiştir. Dolayısıyla bu durum mahalline sevk edilen davanın halledildiği şeklinde yorumlanabilir.

2.5.16. Karara Bağlanan Davaların Tekrar Görüşülmesi

Taraflar arasındaki alacak verecek davası mahkemede bir kere görüşülüp davalı ve davacı birbirlerinin zimmetlerini “*ibra ve iskat*” edip dava karara bağlanmış ise bu davanın tekrar mahkemeye taşınması yasaklanmıştır. Bahsedilen durumun hükümlere yansıyan kayıt şekilleri aşağıdaki gibi olmuştur;

“Ahz û itâ'ya müteallik amme-i davadan her biri birbirlerinin zimmetlerin ibra ve iskat ve kat-ı niza ve fasl-ı husumet ve ibra-yı zimmet birle canib-i şerden hüccet-i şer'îye virilüb bu makule bir def'a şer'le görülüb fasl olunub kat-ı niza ve fasl-ı husumet ve ibra-yı zimmet birle hüccet-i şeriye verilen davanın tekrar istima'ı memnu iken”¹²⁸⁵.

İbrâ kelimesi sözlükte berâet etmek, aklamak, temize çıkarmak anlamlarına gelmektedir. Fıkıh terimi olarak ibrâ, bir kimsenin başkasının zimmetinde olan hakkından karşılıksız olarak vazgeçmesini ifade etmektedir. Bu anlamı ile ibra, borç ilişkilerinde hak sahibinin hakkından vazgeçmesi ile borç münasebetini sonra erdiren bir işlem konumundadır. Bir hakkın hak sahibine intikali söz konusu olmaksızın düşürülmesi anlamına gelen ıskat, ibrâya göre daha geniş kapsamlıdır. Bu nedenle ibrâ ıskatın özel bir türünü teşkil eder. İbrâ işlemi hibe ve sulh işlemleri ile benzerlik göstermektedir. Alacağın borçluya hibe edilip alacaktan vazgeçilmesi hibe ile ibranın kesişme noktasıdır. Aynı şekilde borçluyu bir bedel karşılığı ibrâ etme denilen kısmi ibra da ibrânın sulh ile benzer tarafını oluşturduğu gibi peşin alacağın vadeli olması için yapılan sulh da bir hakkın ıskatı ve ibrâsı niteliğindedir¹²⁸⁶.

¹²⁸⁴ Halil Cin-Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 2. Cilt, s. 227.

¹²⁸⁵ BOA, SAD 4, 192/1; BOA, SAD 4, 192/2

¹²⁸⁶ Apaydın, “İbrâ”, s. 263-264.

Kısmi ibrâda olduğu gibi zimmette sabit olan borcun bedel karşılığında veya bedelsiz olarak ıskatı fıkihta caiz görülmüştür¹²⁸⁷. Dolayısıyla haktan vazgeçme, borçluyu aklama anlamlarına gelen ibrâ ve ıskat kavramları, alacaktan tamamen vazgeçme yerine kısmen vazgeçme ya da şarta bağlama şeklinde de uygulanmıştır.

¹²⁸⁷ Bardakoğlu, “Iskat”, s. 138.

SONUÇ

İdarî taksimatta Sivas eyaleti olarak adlandırılmış Sivas, Amasya, Bozok (Yozgat), Canik (Samsun), Çorum, Divriği ve Arapgir sancaklarının, Sivas Ahkâm Defterleri'ne kaydedilmiş sorunları üzerinden yaptığımız bu çalışmada, sayılan 7 sancak ve bu sancaklara bağlı kaza, nahiye, kasaba ve köylerden gelen çeşitli şikâyetler bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaya çalışılmıştır.

Divan-ı Hümâyûn'da görüşülen davaların kayıtlarını içeren Sivas Ahkâm Defterleri, sorunlardan hareketle sosyo-ekonomik yaşam hakkında çeşitli bilgiler sunmanın yanı sıra divanın işleyişi ve şikâyet sistemi hakkında da önemli veriler içermektedir. Kadın-erkek, Müslim-gayrimüslim fark etmeden bireysel olarak herkes divana başvuru yapılabildiği gibi, bir bölge halkı, bir cemaat, aşiret, oymak mensupları ya da bir esnaf grubu da topluca mahkemeye müracaat edebilmiştir.

İncelediğimiz kaynaklar sorun ve şikâyet temeline dayanmaktadır. Aynı zamanda halkın bütün sıkıntılarının yansıdığı divan kayıtları özelliğine sahiptir. Divana giden reaya sadece yöneticilerden, vergilerden, eşkıyalardan ya da âyânlardan şikâyetçi olmamıştır. Kendisini rahatsız eden komşusundan, miras taksiminde sorun çıkaran bir yakınından, aldığı borcu ödemeyen ahbabından şikâyetçi olanlar da divana gidebilmişlerdir. Şikâyetler divana sunulurken gerek gündelik yaşamdan gerekse idarî, ekonomik, sosyal bütün alanlardan çok önemli bilgiler de ifadeler arasına serpiştirilmiştir. Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri nüfus, arazi, vergi gibi konularda düzenli veriler içermez. Ancak arazinin işletilmesi, vergi tahsili, toprağın taksimi gibi pek çok konunun ayrıntısı ve uygulaması hakkında bilgiler sunmaktadır. Ayrıca Osmanlı halkının evlerinin içine girme olanağı sunan, aile içi meselelerden komşuluk ilişkilerine ve şehirlerarası etkileşimlere kadar pek çok konuda ayrıntı barındıran kaynaklardır.

Divana taşınan konular kişisel sorunlar olabildiği gibi devlet görevlilerinden, vergi tahsildarlarından, Sivas valisinden şikâyetleri olanlar da divanın kapısını çalabilmişlerdir. Başlıca beş başlık altında ele almaya çalıştığımız sorunlar aslında birbirleriyle sıkı sıkıya ilişkili olaylardır. Toprak ve vakıf mevzuları hem ekonomik hem gündelik hayatla, asayiş sorunları hem gündelik hayatla hem devletin sosyo-ekonomik ve idarî durumuyla yakından ilişkilidir. Kişiler arası gibi görünen miras ve

alacak verecek davaları bile öleden intikal eden tarlaların paylaşılması hususunda toprak meselesine, vergisini ödeyecek parası olmayan reayanın borç almasıyla vergi sorununa dönüşmüştür. Hepsi birbirini etkileyen olaylar zinciri içerisinde konuları ayıklayıp çıkarmak hiç de kolay olmamıştır.

Gayrimüslimlerden gelen şikâyetler genel içerisinde % 8'lik bir orana karşılık gelmektedir. Gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında divana başvurma şekli açısından hiçbir fark bulunmadığı anlaşılmaktadır. Gayrimüslimler de toprak anlaşmazlıkları, vergi sorunları, alacak verecek sorunları, komşuluk ilişkileri, nikâh, miras gibi aile içi problemler vs. bütün şikâyetleri için divana başvurabilmişlerdir. Davalarının şer'î hukuka göre görülmesini talep eden gayrimüslimler, divana sundukları sorunlarına dayanak olması açısından Şeyhülislam'dan fetva da almışlardır. Müslümanlarla gayrimüslimler sıkı ilişki içerisinde olmuşlardır. İlişkileri borç para alıp verme konularında yoğunlaşmakla birlikte, birbirlerine gayrimenkul ya da tarla alıp satma gibi faaliyetleri de olmuştur. Çeşitli işlemlerinde birbirlerine kefil ve vekil de olmuşlardır. Ahalinin tamamını rahatsız eden eşkıyalık ya da görevli zulmü gibi konularda Müslümanlar ve gayrimüslimler beraberce divana gitmişlerdir.

Çok sayıda şehirli ve köylü kadın da çeşitli şikâyetlerini divana sunma hakkına sahip olmuştur. Hak arama konusunda kadınların oldukça aktif olduğu görülmektedir. Yüzde vermek için ayrıntılı değerlendirmeye tabi tuttuğumuz dört defterdeki 4719 şikâyet arasından kadınların müdahil oldukları şikâyetlerin sayısı 541'dir.

Borç ilişkileri neticesinde divana gelme gereği duyanlar, Sivas eyaletindeki halkın yoğun bir alacak verecek faaliyeti içerisinde olduğunu kanıtlamamıza imkân tanımışlardır. Gerek Osmanlı hukukunun gerekse İslam hukukunun temellerine dayandırılmış pek çok borç işlemi kişiler arası ekonomik hayatın bir yansımasını bizlere sunmuştur. Bu alışverişlerin incelenmesi neticesinde elde ettiğimiz veriler, üzerinde çok fazla çalışma bulunmayan kişiler arası borçlanma ilişkileri hakkında detaylı bilgiler içermektedir.

Kaynaklarımızın verdiği bilgiler halkın eşkıyalar, âyânlar ve devlet görevlileri tarafından büyük oranda ezildiklerini ve maddi manevi zararlara uğradıklarını gözler önüne sermektedir. Sipahi, voyvoda, mültezim gibi görevlilerin baskı ve

zulümlerinden muzdarip olan reaya, bunlara ek olarak mütegalibe ve eşkıyaların zulümleriyle de baş etmek zorunda kalmıştır.

Sivas eyaletindeki halkın sorunlarıyla devlet yakından ilgilenmiştir. Toprak davalarında İstanbul'da kayıt altına alınmış defterler incelenerek defterlerdeki bilgilere göre hemen sonuca varılmıştır. Ancak özellikle kişisel sorunlarda ve olayla ilgili kanıtların yeterli bulunmadığı durumlarda, dava, olayın yaşandığı bölgedeki görevlilere nakledilmiştir. Bölgedeki görevliden olayın etraflıca araştırılması ve sonucun divana bildirilmesi istenmiştir. Hükümler içerisinde tarih yazılmaması davaların sonuçlandırılmanın ne kadar zaman aldığı öğrenmemize engel teşkil etmiştir.

Eşküyalar ve mütegalibe denilen zorba kişiler devleti ve halkı en çok uğraştıran gruplar olmuşlardır. Bazı nüfuzlu eşkıyalarla uzun yıllar mücadele edildiği tespit edilmiştir.

Dönemin önemli karakterlerinden olan âyânlar da zorbalıklarıyla öne çıkmışlardır. Sivas eyaletindeki âyânlar pek çok kanunsuz harekete sebep olmuşlardır. Kendileri için topladıkları kanunsuz vergilerin haricinde halkın gündelik hayatlarındaki bütün faaliyetlerine müdahil olmuşlar, halktan sürekli ve zorla para, mülk, eşya alma çabası içerisinde olmuşlardır.

Çalışma dönemimiz olan 18. yüzyılın pek çok sorunun yaşandığı bir çağ olduğu bilinmektedir. Çalışmamızda kullandığımız kaynakların şikâyet temeline dayanması bizi çalışmamız boyunca sürekli sorunlara değinmek zorunda bırakmıştır. Bu durum dışarıdan bakıldığında Sivas eyaletinde çok fazla sorunun olduğu izlenimini verebilir. Ancak baktığımız pencere şikâyet ve sorun odaklı olduğu için yoğunlaşılan konular da o doğrultuda olmuştur. Genel nüfus ile divana yansıyan şikâyetlerdeki oranlar karşılaştırıldığında Sivas eyaletindeki sorunların çok abartılı seviyelerde olmadığı görülmektedir.

Kaynakların sayısal ve içeriksel çokluğu nedeniyle, yaptığımız bu çalışmada dönem ve mekân bakımından sınırlamaya gidilmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle ilerleyen dönemlerde başka vilayetlerin Ahkâm Defterleri üzerinden yapılacak çalışmalarla bölgesel farkların karşılaştırılmasına muhtaçtır.

KAYNAKÇA

a) Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), Sivas Ahkâm Defterleri
(A.DVNS.AHK.SS.d)

1 Numaralı Defter, H. 1155-1157 / M. 1742-1744

2 Numaralı Defter, H. 1157-1160 / M. 1744-1747

3 Numaralı Defter, H. 1160-1163 / M. 1747-1750

4 Numaralı Defter, H. 1163-1166 / M. 1750-1752

5 Numaralı Defter, H. 1166-1168 / M. 1752-1755

6 Numaralı Defter, H. 1168-1171 / M. 1755-1757

7 Numaralı Defter, H. 1171-1173 / M. 1757-1759

8 Numaralı Defter, H. 1173-1175 / M. 1759-1761

9 Numaralı Defter, H. 1175-1177 / M. 1761-1763

10 Numaralı Defter, H. 1177-1179 / M. 1763-1765

11 Numaralı Defter, H. 1179-1181 / M. 1765-1767

12 Numaralı Defter, H. 1181-1189 / M. 1767-1774

BOA, Mühimme Defteri, Numara 158.

BOA, C.DH. (Cevdet Dâhiliye) (Dosya No/Gömlek No): 124/6184, (H. 1176 /
M. 1762)

BOA, C.DH. 9/414 (H. 1176 / M. 1762)

BOA, C.DH. 227/11342 (H. 1176 / M. 1762)

b) Araştırma İnceleme Eserleri

ABACI, Nurcan, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 1-5, Haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 1986.

ACUN, Fatma, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, C. 9, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 899-908.

ACUN, Hakkı, “Yolların Kesiştiği Şehir Sivas”, *Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Es-Form Ofset, Sivas 2003, s. 23-29.

AÇIKEL, Ali, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of the District (kaza) of Tokat (1574-1643)*, Manchester Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999.

AÇIKEL, Ali, “Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 27, No: 2, Aralık 2003, s. 253-265.

AÇIKEL, Ali, “Sivas Ahkâm Defterlerine Göre Sivas Eyaletinden Merkeze Yansıyan Mer‘a, Yaylak ve Kışlak Davaları ve Çözüm Önerileri”, *XVII. Türk Tarih Kongresi*, 15-17 Eylül 2014, Ankara, IV. Cilt-I. Kısım, s. 371-394.

AÇIKEL, Ali, “Rum Eyaleti”, *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 225-226.

Ahmet Rıf‘at, *Devhatü'n-Nukabâ*, Haz. Hasan Yüksel-M. Fatih Köksal, Dilek Matbaası, Sivas 1998.

AKDAĞ, Mustafa, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri (1730-1839)”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8-12, S. 14-23, Ankara 1970, s. 51-61.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014.

AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celâli İsyanları”*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, “Kanunnamelerde Su”, *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İSKİ Yayınları, İstanbul 2000, s. 199-210.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1986.

AKMAN, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004.

AKTAŞ, Necati, “Atik Şikâyet Defteri”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 68.

- AKTEPE, Münir, “Babadağı”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 371-372.
- AKTÜRE, Sevgi, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi*, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, Ankara 1978.
- AKYILDIZ, Ali, “Sarrafılık”, *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 163-165.
- AKYILDIZ, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2018.
- AKYILDIZ, Ali, “Kaime”, *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 212-215.
- APAYDIN, H. Yunus, “İbrâ”, *DİA*, C. 21, İstanbul 2001, s. 263-266.
- APAYDIN, H. Yunus, “Karz”, *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 520-525.
- AYBAKAN, Bilal, “Muamele”, *DİA*, C. 30, İstanbul 2005, s. 319-320.
- AYBAKAN, Bilal, “Rücû”, *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 284.
- AYDIN, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınevi, 15. Baskı, İstanbul 2018.
- AYDIN, M. Akif, “Deyn”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 266-268.
- AYDIN, M. Akif, “Gasp”, *DİA*, C. 13, İstanbul 1996, s. 387-392.
- AYDIN, M. Akif, *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2018.
- AYDIN, M. Akif - Muhammed Hamidullah, “Köle”, *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 237-246.
- BALGALMIŞ, Abdülkadir, “Divriği”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 452-454.
- BALTACI, Cahit, “Arpalık”, *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 392-393.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Eşkîya”, *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 463-466.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Havale”, *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 507-512.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Hibe”, *DİA*, C. 17, İstanbul 1998, s. 421.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Iskat”, *DİA*, C. 19, İstanbul 1999, s. 137-143.

BARCAN, Ömer Lütfi, “Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller Malikâne-Divânî Sistemi”, *Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 151-208.

BAŞAR, Fahameddin, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Başbakanlık Basımevi, 3. Baskı, Haz. Yusuf İhsan Genç, Mustafa Küçük ve diğerleri, İstanbul 2010.

BATMAZ, Eftal Şükrü, “Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış”, *OTAM*, C. 7, Ankara 1996, s. 1-10.

BAY, Abdullah, “*Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Âyanlık (1750-1850)*”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007.

BAYKARA, Tuncer, Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş 1, Anadolu’nun İdari Taksimatı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2015.

BEŞİRLİ, Mehmet, “Tokat Voyvodalıği (1774-1842)”, *Belleten*, TTK Basımevi, C. LXIX, S. 254, Nisan 2005, s. 161-215.

BEYSANOĞLU, Şevket, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, Akkoyunlulardan Cumhuriyete Kadar*, C. 2, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 2003.

BIÇAKCI, Feray, *15 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2019.

BOZKURT, Nebi, “Sarraflık”, *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 162-163.

BUZPINAR, Şit Tufan, “Nakübüleşraf”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 322-324.

CİN, Halil, Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi, Kamu Hukuku*, Cilt 1, 3. Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

CİN, Halil, - Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi, Özel Hukuk*, Cilt 2, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

ÇİN, Halil, *Türk Hukukunda Mer'a, Yaylak ve Kışlaklar*, 2. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 1980.

ÇİN, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978.

ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık", *Vakıflar Dergisi*, S. 9, Ankara 1974, s. 39-66.

ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara 1947, C. 5, S. 5, s. 483-511.

ÇELİK, Buket, "Özellik ve İçerik Bakımından Sivas Ahkâm Defterleri (1742-1908)", *Uluslararası Tarih ve Kültür Kongresi, Kongre Tam Metin Kitabı*, (Ed. Kaldygül Adilbekova, Mustafa Latif Emek), İKSAD Yayınevi, Gaziantep 2017, s. 112-137.

ÇELİK, Şenol, "Şehir Kethüdâsı", *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 451-453.

ÇETİN, Özlem, *36 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2019.

ÇİÇEK, Hikmet, *1 Numaralı ve 1155-1162/1742-1749 Tarihli Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (s. 65-130)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2011.

ÇİFTÇİ, Caner, "Osmanlı Dönemi Bursa Su Yollarının Bakımı ve Onarımında Vakıfların Rolü", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, Uludağ 2002, s. 57-74.

DAĞAŞAN, Hüseyin, *11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-60)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2019.

DALGIN, Nihat, "Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, İslam İktisadı Özel Sayısı, S. 16, Ekim 2010, s.77-110.

DARKOT, Besim, “Sivas”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Eskişehir 1997, s. 569-577.

DARKOT, Besim, “Divriği”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Eskişehir 1997, s. 596-599.

DEMİR, Alpaslan, *XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

DEMİR, Alpaslan, Yasin Dönder, “Amasya Tarihine Işık Tutacak Yeni Bir Şer‘iyye Sicili-II”, *Uluslararası Amasya Sempozyumu (4-7 Ekim 2017)*, Amasya, s. 159-167.

DEMİREL, Ömer, “Sivas”, *DİA*, İstanbul 2009, C. 37, s. 278-282.

DEMİREL, Ömer, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

DEMİREL, Ömer, “Sivas Çeşmeleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 3, Ankara 1992, s. 169-178.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 26. Baskı, Ankara 2010.

DOĞANGÜZEL, Semra Betül, *Osmanlı Hukukunda Nişanlanma*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.

DÖNMEZ, İbrahim Kafi, “Murâbaha”, *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 148-152.

DURSUN, Kübra, *1 Numaralı Sivas Ahkâm Defterinde Yer Alan Vakıf Davalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2015.

EGE, İlhan, *Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir A‘yan Ailesi: Zaralızâdeler*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006.

EKEN, Gülnihal, *Ali Haydar Efendi'nin "Dürerü'l-Hükkâm" Adlı Eserinin Kaynaklarının Tespiti ve Tahkiki (762-787. Maddeler)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku, Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2017.

EMECEN, Feridun M., "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, 2005, s. 107-139.

ENGİN, Nihat, "Köle", *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 246-248.

ERGENÇ, Özer, "Toplumsal Düşünce Açıklama Kanalı Olarak Cemm-i Gafir ve Cem'-i Kesîr", *XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010)*, IV. Cilt, II. Kısım, Ankara, s. 1063-1071.

FAROQHÎ, Suraiya, "Krizler ve Değişim 1590-1699", (Çev. Ayşe Berktaş), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. 2, Ed. Halil İncelik, Donald Quataert, s. 554-562.

GEDİKLİ, Fethi, *Osmanlı Şirket Kültürü, XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması*, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2018.

GÖKBİLGİN, Tayyib, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi*, C. 6, S. 6, Yıl 1965, s. 51-61.

GENÇ, Mehmet, "Mâlikâne-Divanî", *DİA*, C. 27, Ankara 2003, 518-519.

GENÇ, Mehmet, "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, (Yay.Haz. Hayri Bolay, Mustafa Yazıcıoğlu ve diğerleri), Gelişim Matbaası, Ankara 1987, s. 145-169.

GÖÇ, Sunay, *8 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (s. 1-141)*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2019.

GÖZÜBENLİ, Beşir, "Bey' Bi'l-Vefa (Vefâen Satış) ve Bey' Bi'l-İstiğlâl", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1990, S. 9, s. 109-119.

GÜÇER, Lütfi, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, Sermet Matbaası, İstanbul 1964.

GÜNAY, Ramazan, “Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2013/1, S. 17, s. 9-29.

GÜNEŞ, Hüseyin, *Lale Devri'nde Amasya*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 2014.

GÜR, A. Refik, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, Haz. M. Nihat Aryol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Arapgir”, *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 328-329.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK Yayınları, Ankara 1997.

HANİLÇE, Murat, “Vatan Topraklarındaki İmza: Türk Yer Adları, Zile Kazası Örneği (1455-1575)”, *Turkish Studies*, S. 8/2, Ankara 2013, s. 89-135.

İLHAN, M. Mehdi, “Osmanlı Su Yollarının Sevk ve İdaresi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 27, S. 44, s. 41-66.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 1. Cilt, Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

İNALCIK, Halil, “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-i Hâl ve ‘Arz-i Mahzar’lar”, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, Kronik Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2018, s. 63-91.

İNALCIK, Halil, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (Ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 17-35.

İNALCIK, Halil, “Çiftlik”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 313-314.

İNALCIK, Halil, “Osmanlılar'da Cizye”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 45-48.

İNALCIK, Halil, “İspence”, *DİA*, C. 23, İstanbul 2001, s. 177.

İNALCIK, Halil, “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsûmu”, *Belleten*, TTK Basımevi, C. XXIII, S. 92, Ankara 1959, s. 575-610.

İNALCIK, Halil, “Osmanlı Hukukuna Giriş Örfi-Sultanî Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2009, s. 319-342.

İNALCIK, Halil, “İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2009, s. 15-30.

İNALCIK, Halil, “Timar”, *DİA*, C. 41, İstanbul 2012, s. 168-173.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Arzuhal”, *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 447-448.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Beylerbeyi”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 69-74.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Ehl-i Örf”, *DİA*, C. 10, İstanbul 1994, s. 519-520.

JENNINGS, Ronald C., “Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol XVI, Parts II-III, s. 168-216.

KAHVECİ, Nuri, *Ana Hatlarıyla İslam Ceza Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019.

KANAR, Mehmet, *Arap Harfli Alfabetik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2010.

KARA, Adem, *Osmanlı Teşkilat Yapısı İçerisinde Çorum Sancağı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2008.

KARADEMİR, Zafer, “Osmanlı Sosyo-Ekonomik Yaşamında Su: 18. Yüzyıl Eyalet-i Rum Örneği”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014, s. 189-211.

KARADEMİR, Zafer, “Statüleri ve Mahiyetleri Açısından Osmanlı Ekonomisinde Büyük Çiftlikler (18. Yüzyıl)”, *Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı IV/2, Aralık 2018, s. 15-43.

KARAGÖZ, Rıza, *Canikli Ali Paşa*, TTK, Ankara 2003.

KARTAL, Kazım, *Sivas Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1740-1780)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2019.

KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı - Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997.

KILIÇ, Yılmaz, *1 ve 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterlerindeki Timar Sistemi ile İlgili Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-60)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2019.

KILIÇKAYA, Nuriye, *Bab-ı Asafî Divân-ı Hümayun Sicilleri 1 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri (H. 1155-1157/M. 1742-1744) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2019.

KOÇ, Yunus, -Murat Tuğluca, "Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Yargılama ve Toplumsal Yapı, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2006 (Güz), s. 7-24.

KÖPRÜLÜ, Fuat, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Kaynak Yayınları, Beşinci Basım, İstanbul 2009.

KUNDAKÇI, Sibel Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya*, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2016.

KUNT, Metin, *Sancaktan Eyalete, 1560-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *Lale Devri'nde Konya*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1989.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2013.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Ferman", *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 400-406.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Mürur Tezkiresi", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 60-61.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Temessük”, *DİA*, S. 40, İstanbul 2011, s. 413.
- MAHIROĞULLARI, Adnan, *Seyyahların Gözüyle Sivas*, Esform Ofset, 2. Baskı, Sivas 2016.
- MERCAN, Mehmet, “Sivas Vilayeti’nin Teşkili ve İdari Yapısı (1867-1920)”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, C. 1, Sivas 21-25 Mayıs 2007, Sivas Valiliği Yayınları, s. 549-558.
- MERT, Özcan, “Âyan”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 195-198.
- MERT, Özcan, “Osmanlı Devleti Tarihinde Âyânlık Dönemi”, *Osmanlı 6*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 174-180.
- MUMCU, Ahmet, *Divan-ı Hümayûn*, Phoenix Yayınevi, 4. Baskı, Ankara 2017.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Bozok”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 321-322.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Emirci Sultan ve Zaviyesi; XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu (Bozok)’da bir Babaî Şeyhi: Şeref’ud-Din İsmail bin Muhammed”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9, İstanbul 1978, s. 129-208.
- OLCAY, Osman Fevzi, *Amasya Şehri*, (Sadeleştirenler; Harun Küççük-Kurtuluş Altunbaş), Amasya Belediyesi Yayınları, Amasya 2010.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara 2008.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- ÖKTEN, Sadettin, “Osmanlı Köprüleri”, *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İSKİ Yayınları, İstanbul 2000, s. 61-80.
- ÖZ, Mehmet, “Samsun”, *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 83-88.
- ÖZ, Mehmet, “Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde Mâlikâne-Divânî Sistemi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 23, 1994, s. 229-241.
- ÖZ, Mehmet, *VX-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK Yayınları, Ankara 1999.

ÖZAY, Murat, “2 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-50)”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Tokat 2019.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa”, *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 246-249.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Çakırcıbaşı”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 189-190.

ÖZCAN, Selim, “Amasya’da Sancak Beyliği Yapan Şehzadeler Döneminde Amasya Şehri”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 5, Yıl 2015, s. 69-96.

ÖZCAN, Ruhi, “Arşiv Belgeleri Diliyle Su Değirmenleri (Âsiyâb)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 40, Ankara 2016, s. 195-203.

ÖZCAN, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları, Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

ÖZDEMİR, Fulya, *Eyalet-i Sivas'ta Ekonomik ve Sosyal Hayat (1 No'lu Sivas Ahkâm Defterine Göre)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2018.

ÖZEL, Ahmet, “Ahkâm”, *DİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 550-551.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Vakfiye”, *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 465-467.

ÖZKAYA, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010.

ÖZKAYA, Yücel - Ali Akyıldız, “Muhassıl”, *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 18-20.

ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, *Belleten*, TTK Basımevi, C. XLII, S. 168, Ankara 1978, s. 667.

ÖZSOY, İsmail, “Faiz”, *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 110-126.

ÖZTÜRK, Sait, “Kassâm”, *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 579-582.

ÖZTÜRK, Nazif, “Osmanlı Su Vakıfları”, *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İSKİ Yayınları, İstanbul 2000, s. 83-86.

ÖZVAR, Erol, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1-3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2011 Şevket Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2011.

PEKDOĞAN, Sibel, *19 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-60)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2014.

QUATAERT, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2013.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avârız”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 108-109.

SAKİN, Orhan, *Tarihten Günümüze Bozok Sancağı ve Yozgat*, Doğu Yayınları, İstanbul 2012.

SAYIN, Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, (Çev. F. Hakan Özkan), T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.

SERBESTOĞLU, İbrahim, “Âyanlar Çağında Amasya'nın İdaresi: Caniklizâdeler ve Amasya”, *Uluslararası Akdeniz Medeniyetleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara 2017, s. 59-82.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Divan-ı Hümâyûn'dan Meclis'i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Basım, İstanbul 2018, s. 371-385.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1999.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017.

SÖNMEZ, Serpil, *Tanzimat'a Giden Yolda Bir Osmanlı Şehri Sivas (1777-1789)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017.

STOYANOV, Valeri, "Resmî Belge Düzenlenmesi ve Osmanlı Fermanları", (çev. Tarık Seden), *Tarih ve Toplum*, C. 10, S. 55, Temmuz 1988, s. 32-35.

ŞAHİN, Canay, *The Rise and fall of an Ayan family in eighteenth century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

ŞAHİN, H. Ali, "Asurlu Tüccarların M.Ö. 2. Bin Yılın İlk Çeyreğinde Anadolu'da Faiz Uygulaması", *Belleten*, TTK Basımevi, C. XLIX, Sayı 255, Ağustos 2005, s. 425-465.

ŞAHİN, İlhan, "Çorum", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 373-376.

ŞAHİN, İlhan, "Nahiye", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 306-308.

ŞAHİN, İlhan, - Feridun Emecen, "Amasya", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 1-4.

ŞEN, Ömer, *Osmanlı'da Köle Olmak: Esaretten Özgürlüğe Geçiş Süreci*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.

ŞİMŞİR, Nahide, "Ahkâm Defterleri'nin Tarihî Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir İle İlgili Hükümler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1994, C. 9, S. 1, s. 357-390.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet, "Osmanlı Taşra Teşkilâtında Rûm Beylerbeyliği", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 5, İstanbul 1990, s. 289-299.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

TABAKOĞLU, Ahmet, - Ahmet Kal'a (ve diğerleri), *İstanbul Su Külliyyatı Vakıf Su Defterleri*, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) Yayınları, 34 Cilt.

- TABAKOĞLU, Ahmet, “Öşür”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 100-103.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “İmdadiyye”, *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 221-222.
- TAHİROĞLU, Bülent, “Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 45, S. 1-4, s. 649-676.
- TAŞTEMİR, Mehmet, “Klasik Devirde Osmanlı’da Kara Ulaşımı ve Yollar”, *Osmanlı’da Ulaşım, Kara-Deniz-Demiryolu*, Ed. Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan, Çamlıca Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013, s. 13-36.
- TUĞLUCA, Murat, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- TURAN, Osman, “Selçuklular Zamanında Sivas Şehri”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 4, Yıl 1951, s. 447-457.
- TURAN, Şerafettin, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimatı (H.1041/M.1631-32 tarihli bir idari taksimat defteri)”, *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara 1963, s. 201-232.
- UNAN, Fahri, “Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet”, *Adalet Kitabı*, Ed. Bülent Arı, Selim Aslantaş, Yeditepe Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2015, s. 117-132.
- UYGUNUÇARLAR, E. Erhan, *Kenanzâdeler*, Kitabevi Yayınları, Sivas 2019.
- UZUN, Ahmet, *İstanbul’un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783-1857*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Âyân”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 2, 5. Baskı, Eskişehir 1997, s. 40-42.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2014.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2014.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, - Rıdvan Nafiz Edgüer, *Sivas Şehri*, Haz. Recep Toparlı, TTK Yayınları, Ankara 2014.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3, 2. Kısım, TTK Yayınları, Ankara 2011.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Çapanoğulları”, *Bellekten*, TTK Basımevi, S. 150, Ankara 1974, s. 215-261.

ÜÇÖK, Coşkun, “Osmanlı Devleti Teşkilatından Timarlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 4, Ankara 1944, s. 525-551.

YENİÇERİ, Celal, *İslam İktisadının Esasları*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1980.

YILMAZ, Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017.

YILMAZ, Serpil Sönmez, *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.

YOLALICI, M. Emin, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 1998.

YÜCEKAYA, Hüsnü, “Amasya İpekçiliği Üzerine (1750-1900)”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 7, S. 13, Kış 2013, s. 269-283.

YÜCEL, Yaşar, - Selami Pulaha, *I. Selim Kânunnâmesi (Tirana ve Leningrad Nüshaları) 1512-1520*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995

YÜKSEL, Hasan, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Dilek Matbaası, Sivas 1998.

YÜKSEL, Hasan, “Osmanlı Toplumunda Seyyidler ve Şerifler”, *Çeşitli Yönleriyle Hz. Hasan*, Ed. Alim Yıldız, Sivas İl Müftülüğü Yayınları, Sivas 2014, s. 123-142-.

YÜKSEL, Hasan, “Vakfiye”, *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 467-469.

ZİOREVİC, Olga, “Palanga”, Çev. Murat Özyüksel, *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, C. 8, S. 44, Ağustos 1987, s. 48-50.

Ziuaddin Ahmad, “Riba Teorisi”, Çev. Ali Rıza Gül, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XLIV, Ankara 2003, Sayı 1, s. 453-465.

EKLER

EK 1: Divriği'ye bağlı Timisi-yi Ulyâ köyü halkının köylerinden doğan Beşınar isimli müstakil akarsularını kullanmada karşılaştıkları sorunla ilgili bir hüküm. (BOA, SAD 9, 8/3)

Sivas Beglerbegisi (-) Paşa dâmet mea'liyehuya Divriği Kadısına hüküm ki

Senki Divriği kadısı mevlanâ Mustafa zîde fazluhusun Südde-i Sa'adetime mektûb gönderüb Divriği kazasına tâbi' Timisi-yi Ulya nam karye toprağından nübu' iden (doğan) Beşınar dimekle ma'rûf mâ-i carîden kadîmü'l-eyyâmdan berü karye-i mezbûre ahâlileri müstakillen tar(la) ve sâir mevrû'âtların sakî ve intifa' edegelüb âhardan dahl icâb etmez iken civarında vâki' kaza-yı mezbûra tâbi' Eski nam karye ahâlisinden Karabaş oğlu Abdülkadir dimekle mevsûf kimesne hilâf-ı şer' ve mügâyir-i kadîm mâ-i mezbûra fuzuli müdahale ve mezkûr Timisi-yi Ulya karyesi ahâlilerini bî gayr-ı hak gamz ve tecrîmden halî olmayub mezkûr Abdülkadir Asitane'de mevcûd olduğun karye-i mezbûre ahâlileri bundan akdem arz-ı hâl birle inhâ ve istid'â-yı inâyet ve sâdir olan fermân-ı aliye imtisâlen zikr olunan Timisi-yi Ulya karyesi ahâlisinden Hasan bin Hüseyin ve Hasan bin İbrahim ve Süleyman bin Süleyman ve Veli bin Ali ve İsmail bin Hüseyin ve Abdi bin Ali ve diğher Veli bin Musa ve Ali bin Mustafa nam kimesneler muhfel-i şer'iyede mâru'z-zikr Eski karyesinden mezbûr Karabaş oğlu Abdülkadir muvâcehesine mezkûr Abdülkadir kendü halinde olmayub karyemiz toprağında vâki' Beşınar dimekle ma'rûf mâ-i carî ancak karyemiz olan Timisi-yi Ulya karyesi ahâlilerine mahsûs ve âhardan müdâhale olunmak iktizâ etmez iken mezbûr Abdülkadir her-bâr ehl-i örfe gamz ve tecrim etmekten halî olmayub her-bâr bizleri ısdâr eder deyü iştikâ ve mezkûr inkârından mâ'adâ mâ-i mezbûra müte'allik merkumun ile benim da'vî ve nizâ'ım olmayub ol mâ-i mezbûrda hakkım yokdur deyüb ba'de'l-yevm kendü halinde olub bî gayr-ı hakkın kimesneyi rencide ve ehl-i örfe gamz ve tecrîm ettirmemek üzere taraf-ı şer'den mezkûr Abdülkadir'e tenbîh olundukda sabıkân Rumili Kadıaskeri şer'iatcısı mevlânâ Ahmed zîde ilmühû i'lâm ve i'lâmı mucebince amel olunmak için yüz yetmiş dört senesi evâhir-i cemâziye'l-ahirinde emr-i şerîfim sâdir olmuşken mezkûr Abdülkadir kâni' olmayub tekrar mezkûr Eski karyesi ahâlisi lisanından olmak üzere senki Sivas Beglerbegisi mir-i mirân-ı mûmâ ileyhsin sana hitâben ısdâr ettirdüğü emr mucebince

bâ buyruldu tarafından mübâşir ta'yîn ve yine mahal-i nizâ'ın üzerine varılıb mürâfa'a olunduklarında mâ-i mezkûrun Timisi-yi Ulya karyesi ahâlilerinin olduğu sâbit ve mezkûr Abdülkadir'in ve sâir ahâli-i karyenin müdâhaleleri men' ve def' ve Timisi-i Ulya karyesi ahâlilerinin yedlerinde olan hüccet-i şer'iyeye imza ve Timisi-i Ulya karyesi ahâlilerinin mübâşiriye namıyla bin aded gurusları alınub zulm-ı sarîh ve perişânü'l-hal olmalarıyla ol-bâbda vâki' hal emr-i şerîfim verilmek ricâsına bi'l-iltimâs arz ve Divân-ı Hümâyûnum'da mahfuz kuyûd-ı ahkâma mürâca'at olundukda vech-i meşrûh üzere emr-i şerîfim verildiği mukayyed bulunmağın şeriatçı-yı mûmâileyhin ilâmı mucebince verilen emr-i aliye mugayir hilâf-ı şer' te'addî ettirilmeyüb men' ve def' ve mübâşiriye namıyla alınan meblağ şer'le lâzım gelenlerden alıverilmek için yazılmıştır

Fî Evâsıt-ı S Sene 1175

EK 2: Divriği hassı malikânesinin mutasarrıfları tarafından mütesellim tayin edilen Kurşunlu oğlu Kambur Veli'nin mütegalibeden olması nedeniyle halka yaptığı zulümlerden dolayı mütesellimlik görevinden alınması ve yerine reaya-perver birinin tayin edilmesi hususunda mutasarrıflara hitaben yazılmış hükm-i hümayûn. (BOA, SAD 1, 243, Hüküm 1)

Divriği Hassına ber vech-i malikâne mutasarrıf olan Ali ve Kasım ve Abdullah ve Eyyüb zîde mecdühûma hüküm ki

Divriği sancağının Müslim ve zimmî reâyâları Südde-i Sa'adetime arz-ı hâl idüb livâyı mezbûr mukaddemâ Ömer Paşa'nın ref'inden ber vech-i malikâne iştirâken size tevcîh olaldan berü mütesellimliğini reâyâ-perver ve mu'tedil kimesnelere tefvîz etmeyüb yerlûden zaleme ve cebâbire gürûhundan ve yeniçeri zümresinden Kurşunlu oğlu Kanbur Veli dimekle ma'rûf kimesneye tefvîz etmeniz ile mezkûrun bi'n-nihâye zulm ve te'addîsinden ma'adâ kendü misüllü zalemeyi fukâranın üzerlerine bi't-taslît idüb pey-der-pey zulmen ve cebren malların ahz ve gasb olunarak ahvâlleri dîger-gûn ve fî mâ bâ'd ol-makûle te'addîyâtı tahammüle iktidârları mün'adim olduğun bildirüb hallerine merhameten bundan sonra livâyı mezbur mütesellimliği merkûm Kurşunlu oğlundan ref' olunub siz ki malikâne mutasarrıfları mûma ileyhimsiz tarafınızdan kazaya nâfi' mu'tedil kimesneyi tefvîz olunmak babında emr-i şerifim ricâ ve mezbûr Kurşunlu oğulları Veli ve Hasan'a liva-yı mezbur mütesellimliği fî mâ bâ'd verilmemek üzere ref' ve reâyâ-perver kimesneye tefvîz olunmak üzere i'lâm olunmak için vârid olan fermân-ı ali mûcebince cihetine kayd ve emr-i şerifim tahrîri babında bi'l-fi'il baş Defterdârım Yusuf dâme ulüvvuhu i'lâm etmeğın i'lâmı mûcebince amel olunmak babında fermân-ı alışânım sâdır olmuştur

Fî Evâil-i S Sene 1157

EK 3: 3 Numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin kapak sayfası (Üzerinde yazılanlar; Defter-i Sivas min evâhir-i Muharremü'l-haram Sene 1160 ilâ evâhir-i Saferu'l-hayr Sene 1163)

EK 4: Yeni-il kazasına bağı Tonus köyünde, naiplerin davet edilmedikleri halde köy köy gezip, halkın evlerine yerleşip erzaklarını tükettikleri ve talep edilmediği halde zorla tereke tahriri yapıp kısmet resmi aldıkları, ayrıca kısmet resmini fazla alabilmek için terekeyi fazla gösterdiklerine dair köy halkının şikâyeti. (BOA, SAD 1, 111, Hüküm 2)

Yeni-il Kadısına Hüküm ki

Yeni-İl kazâsı muzâfâtından Tonus nahiyesi ahâlileri gelüb bunların nâhiyeleri nâibleri olan (-) nâm nâib kâdimden nâibler oturageldikleri kadîmi mahkemede oturmayub kadılar ve nâibler bilâ dâvet devre çıkmak memnu' iken devre çıkub karye-be-karye gezüb fukarânın ehl-i ıyalleriyle sâkin oldukları evleri üzerlerine konub müft ve meccânen yem ve yemek ve sa'ir zâhirelerin alub ve içlerinden biri fevt oldukda veresesinden sağır ve sağıre ve gâib ve gâibe olmayub cümle verese hazır ve kibâr olub kısmet talep etmezler iken cebren kısmet edüb ve resm-i kısmeti ziyâde almak için müteveffanın metrûkâtın ziyâde bahâya tutub ve resm-i akd-i nikâh ve hücec-i şer'iyeye ve ıtk-nâme ve sâ'ir arzları için sicillâta sebt olunan kasabalardan resm-i sicil ve imza ve mürâseleden kânundan ziyâde akçelerin alub bunun emsâli zûlm ve te'addîsinin nihâyeti olmaduğun bildirüb hilâf-ı kanun ol-vechle olan te'addîsi men' ve def' olunmak babında emr-i şerîfim ricâ eyledikleri ecilden kanun üzre amel olunmak için yazılmıştır.

EK 5: Kendi hatası sonucu ölenlerden diyet talep edilmemesi hususunda gönderilmiş bir hüküm (BOA, SAD 5, 173/2)

Eğin ve (-) kadılarına hüküm ki

Dergâh-ı mu'allam müteferrikalarından Hüseyin hane-i seferli zîde mecduhûnun berât-ı şerîfümle mutasarrıf olduğu zeameti karyeleründen Eğin kazâsı muzâfâtından Poşadi nâhiyesine tâbi' Soran nâm karye ahâlisi arz-ı hâl idüb bunların karyeleründen (-) ve (-) nâm kimesneler kendü sun'ı ile ağaçdan ve köprüden düşüb (-) nâm kimesne dahi dağda canavar pareleyüb helak olmalarıyla bu makule kendü sun'ı ile hataen helak olanlar için memalik-i mahrusemde öşr-i diyet almak memnû' ve merfû' iken ehl-i örf taifesi taraflarından mücerred celb-i mal sevdasıyla sizin karyenizde âdem helak olub kan olmuş sizden öşr-i diyet aluruz deyü hilaf-ı şer' ve kânûn akçe mutâlebesiyle bunları te'addî ve rencide eyledüklerin bildirüb ehl-i örf taifesi taraflarından ol vechle öşr-i diyet nâmıyla akçe mutâlebesiyle hilaf-ı şer' ve kânûn zahir olan te'addîleri men' ve def' olunmak bâbında emr-i şerîfüm recâ eyledikleri ecilden imdi bu makule kendü sun'ı ile ağaçdan düşüb ve ateşe hark ve suya gark olub veyahud hataen atdan ve merkebden bir köprüden ve ağaçtan ve kayadan ve arabadan düşüb ve soğukdan donub ve yıldırım urub ve dağda canavar pareleyüb ve divar (duvar) altında kalub bunun emsâli fevt olanlar için öşr-i diyet memalik-i mahrusemde memnû' ve merfû'dur bu babda kânun üzre amel olunmak için yazılmışdur Fî evâsıt-ı Ca Sene 1167

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : **Buket Çelik**
Uyruğu : **TC**
Doğum Tarihi ve Yeri : **01.08.1986**
e-posta : **buket.celik@cumhuriyet.edu.tr**

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	2010
Yüksek Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2013

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2014/halen	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı **YDS (66,25)** **YÖKDİL (72,50)**